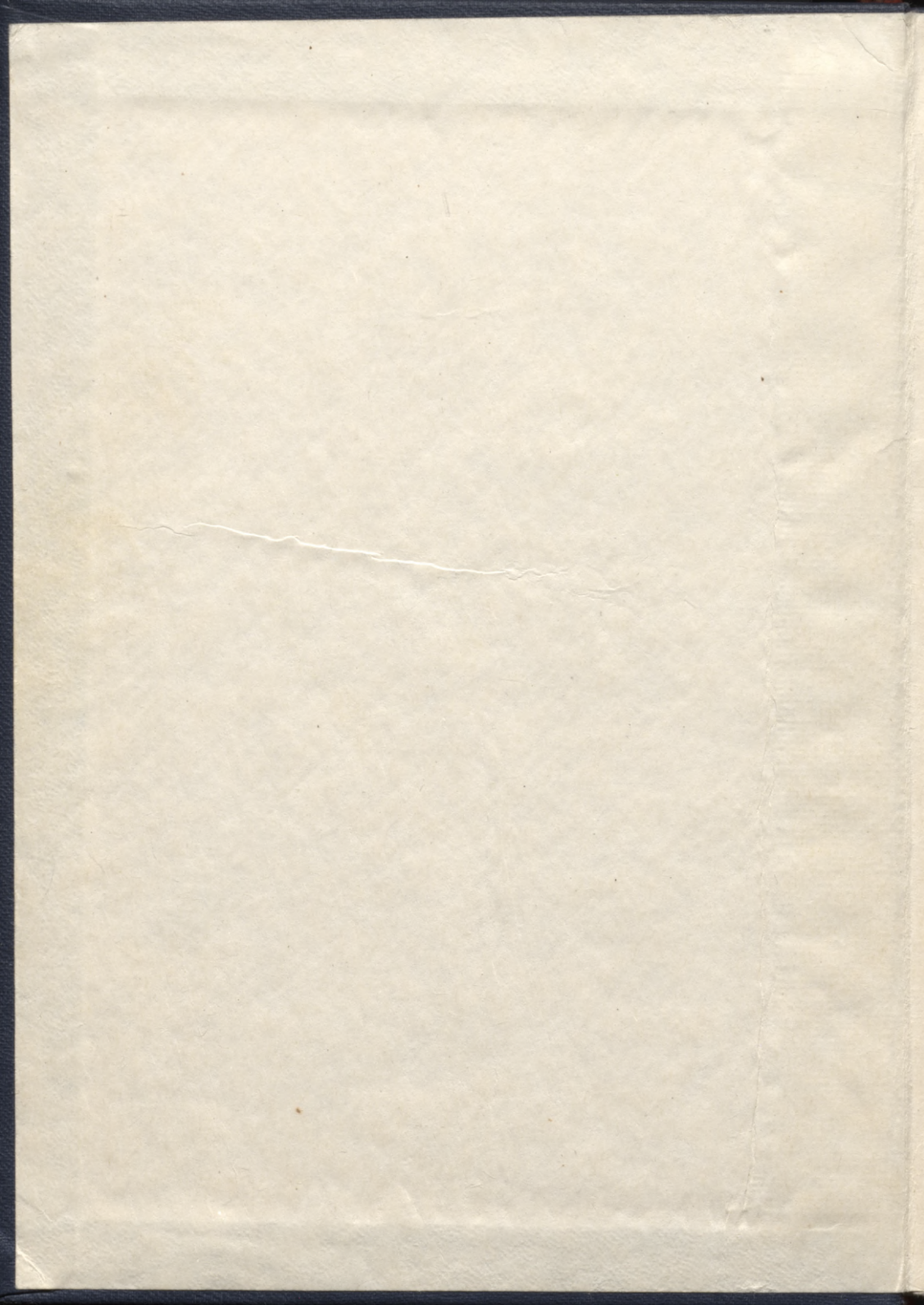
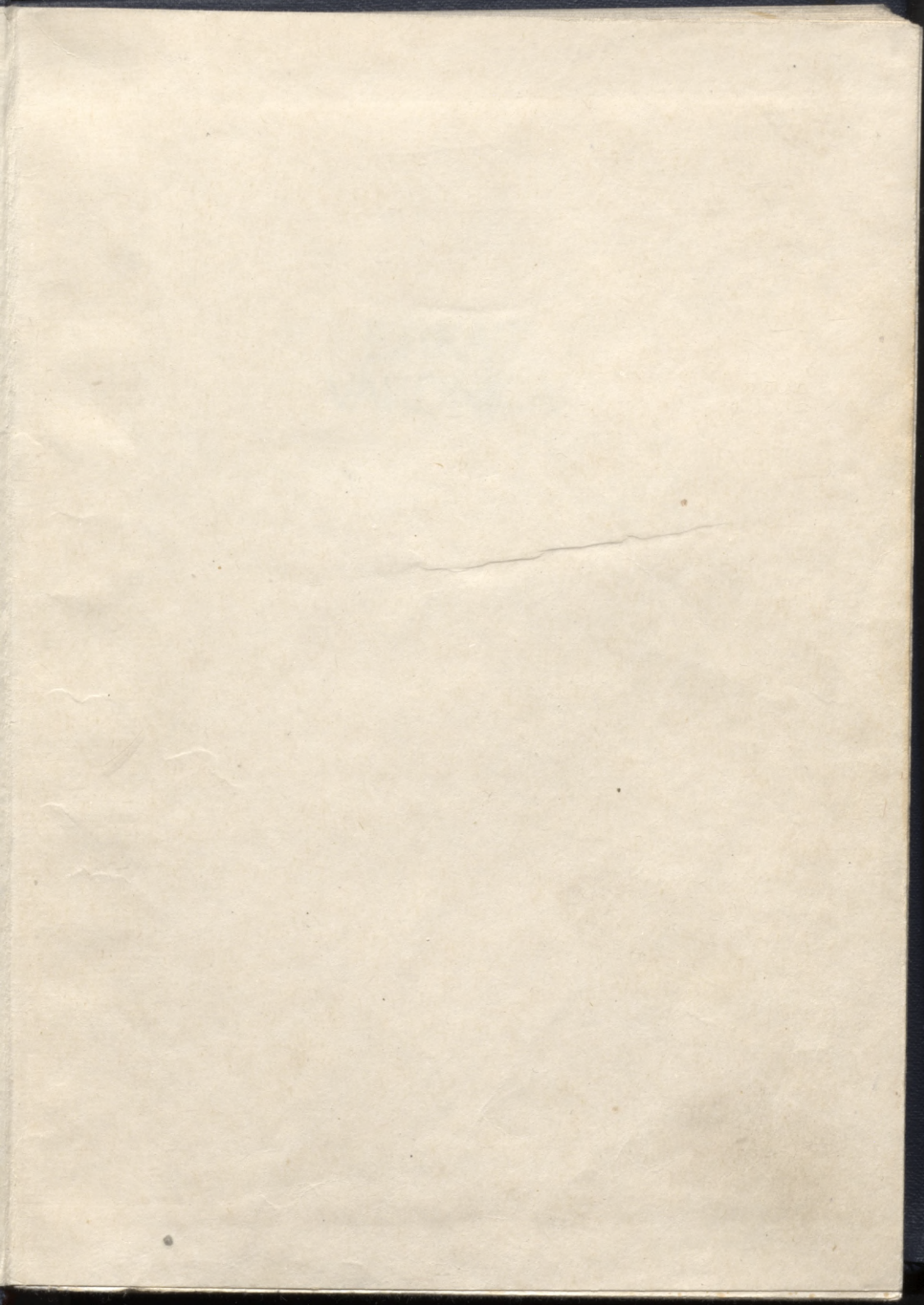

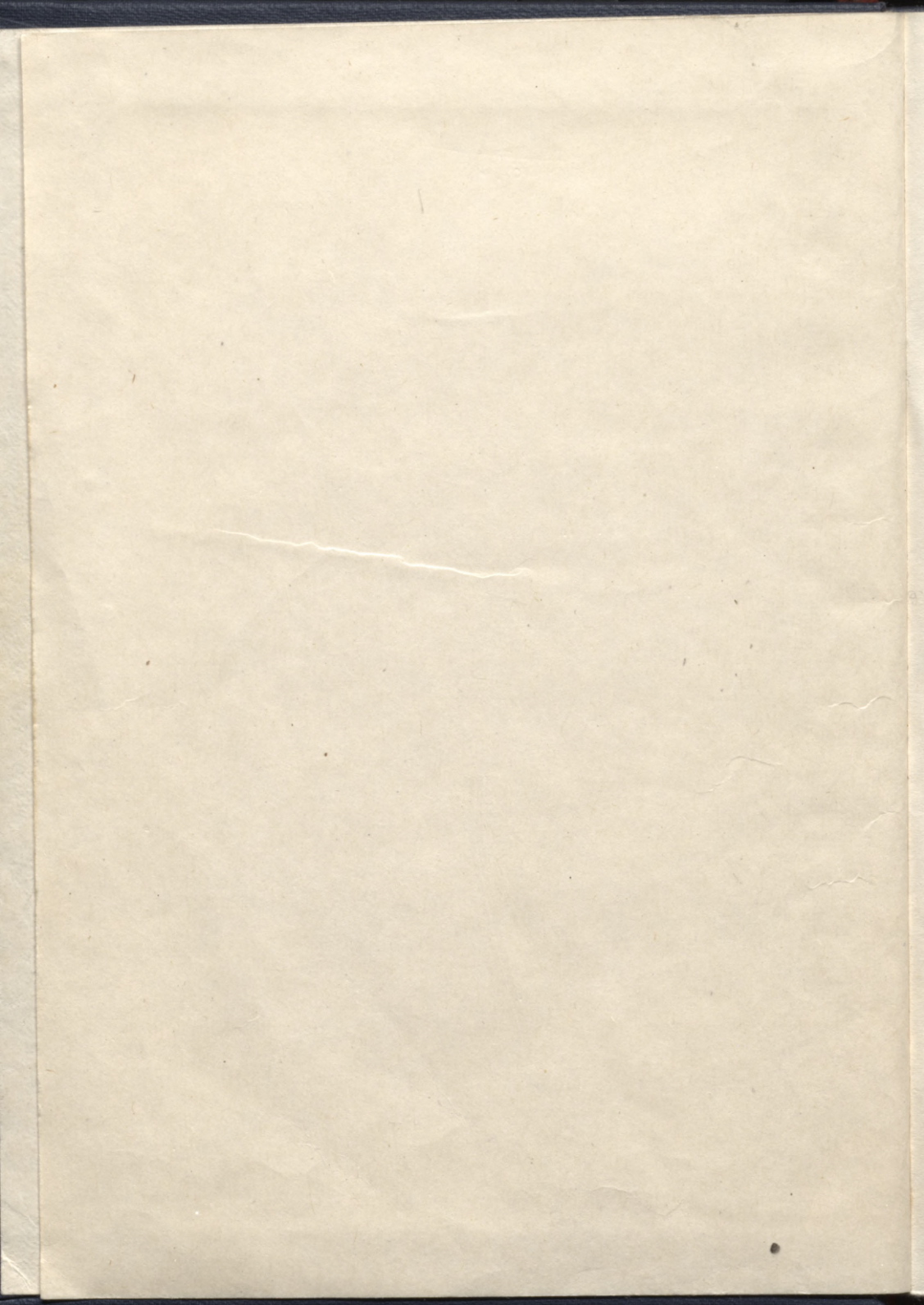
87-3

86

ĒTIKAS VĀRDNĪCA

ĒTIKAS
VĀRDNĪCA

ETIKAS
VARDNICA

L 87-3
86

L
87

ĒTIKAS VĀRDNĪCA

I. Kona redakcijā

RIGA «AVOTS» 1987

87.7
Et 510

Vija Lača Latv. PSR
VALSTS BIBLIOTEKA

87

15.480

0304062033

СЛОВАРЬ ПО ЭТИКЕ

Под редакцией *И. С. Кона*

Издание пятое

Москва «Политиздат» 1983

Terminus apstiprinājusi Latvijas PSR
Zinātņu akadēmijas
Terminoloģijas komisija

Recenzents *A. Milts*

No krievu valodas tulkojuši *D. Guļevska,*
A. Rubenis, R. Vilipa

Mākslinieks *A. Grinbergs*

E 0302050000—37 8-87
M803(11)—87

© «Политиздат», 1983
© Tulkojums latviešu valodā,
«Avots», 1987

NO REDAKCIJAS

Vārdnīcā lietota vienota atsauču sistēma un uzziņas literatūrā pieņemtā vārdu saīsināšana (saīsinājumu saraksts sniegts zemāk). Šķirkļa nosaukums tekstā tiek aizstāts ar pirmo burtu, bet vārdi, par kuriem vārdnīcā ir speciāli šķirkļi, ir iespiesti *kursīvā*.

V. I. Ļeņina izteikumi tiek citēti pēc Kopoto rakstu 4. izdevuma, izņemot gadījumus, kad minēti citi avoti.

SAISINĀJUMU SARAKSTS

amer. — amerikāņu
austr. — austriešu
dz. — dzimis
fr. — franču
galv. — galvenais
gr. — grieķu
gs. — gadsimts
ind. — indiešu
it. — itāliešu
kr. — krievu
ķīn. — ķīniešu
lat. — latīņu
lpp. — lappuse
m. ē. — mūsu ēra
mūsd. — mūsdienu

nīderl. — nīderlandiešu
piem. — piemēram
prof. — profesors
s-ba — sabiedrība
sal. — salīdzināt
sansk. — sanskrita
sēj. — sējums
sengr. — sengrieķu
sk. — skatīt
šveic. — šveiciešu
t. i. — tas ir
t. s. — tā sauktais
u. t. jpr. — un tā joprojām
u. tml. — un tamlīdzīgi
utt. — un tā tālāk

A

ABELARS (Abélard) Pjērs (1079—1142) — fr. teologs un filozofs, viens no viduslaiku brīvdomātājiem. A. izvirzīja prasību saprātīgi izskaidrot reliģiskās dogmas. Viņš uzsvēra, ka patiesības meklēšanas līdzeklis ir šaubas — prātam ir tiesības noraidīt visas kļūdas baznīcas autoritāšu darbos un tikai neatrisināmu pretrunu gadījumos izvēlēties pārliecinošākos autoritāšu argumentus. «Abelāram galvenais nav pati teorija, bet pretošanās baznīcas autoritātei. Neviss «ticēt, lai saprastu», ... bet «saprast, lai ticētu»...» (Архив Маркса и Энгельса, т. X, с. 300). Darbā «Iepazīsti sevi jeb Ētika» A. pretstatā *Augustinam* pierāda, ka cilvēks pēc brīvas gribas var ne tikai grēkot, bet arī būt tikumīgs. Dabiskis likums, kas attiecas uz visiem cilvēkiem un kas vienlaikus darbojas kā tikumības kritērijs, ir sirdsapziņa — rīcība, kas saskan ar sirdsapziņu, nevar būt grēcīga. Ar neparastu dedzību A. aizstāv cilvēka personības vērtību, viņa tiesības būt patstāvīgam un laimīgam un nosoda ortodoksālo teologu necilvēcīgumu, kas sakņojas neiecietībā un gara tumsībā. A. mācību — galvenokārt tās anti-autoritatīvo tendenču dēļ — nosodīja Suasonas (1121) un Sansas (1140) koncils, kā arī pāvests Inocents II. Šajā ziņā A. mācība ir tuva tautas ķecerībām.

ABSOLŪTISMS (ētiskais) (lat. *absolutus* — neatkarīgs) — morāles iedabas skaidrojuma metodoloģiskais princips, kas ir daudzu pirmsmarksisma un vairāku mūsd. buržuāzisko ētisko teoriju pamatā. A. piekritēji uzskata morāles principus, kā arī *labā* un *ļauņā* jēdzienus par mūžseniem un nemainīgiem, par absolūtu pirmsākumu (Visuma likumi, aprioras patiesības vai dieva baušļi), kas nav saistīti ar cilvēku sabiedriskās dzīves apstākļiem,

ar viņu vajadzībām, ar cilvēces attīstības vēsturiskajiem likumiem. Atšķirībā no *relativisma*, kas parasti protestēja pret valdošās morāles kanonizēšanu un dogmatizēšanu, A. varēja būt divējāda jēga: no vienas puses, tā piekritēji bieži vien uzstājās pret valdošās morāles nosacītību un konvencionalitāti, tās bezprincipialitāti un pakļaušanu valdošo grupu politiskajām interesēm; privileģēto šķiru degradētajiem tikumiem viņi pretstatīja negrozāmus morāles likumus, kas ir obligāti visiem. Tomēr, no otras puses, kritizēdami valdošo morāli, viņi principā ne noliedza, bet tikai pamatoja uzskatu par tās nemainību un universālumu. Tāpēc arī absolūtisti dažkārt nonāca *dogmatismā* un *rigorismā*. Absolūtiskais uzskats par morāli attīstījies jau senatnē. *Sokrāts*, *Platons*, *Eiklīds* no Megaras traktē labo kā abstraktu, mūžīgu ideju, kas ir pretstatā visam mainīgajam un nosacītajam lietu materiālajā pasaulē. Absolūtiskais uzskats par morāles iedabu visumā raksturīgs arī kristietības mācībai, kaut gan tas nav visnotaļ konsekventi izturēts. Feodālās un vēlāk buržuāziskās s-bas morāle tika argumentēta ar dieva varu vai gribu, tādējādi mēģinot piešķirt morālei absolūtu nozīmi, nostatīt to ārpus konkrētajiem vēsturiskajiem apstākļiem. A. idejas attīstījās arī dažās laicīgajās jauno laiku ētiskajās mācībās. Piemēram, angļu filozofs *Seftoberijs* centās pierādīt, ka cilvēku priekšstatī par morāli ir iedzimti un nemainīgi un tos nevar pamatot ar cilvēku interesēm un sabiedrisko lietderību (*Tikumisko jūtu teorijas*). A. principu ētikā attīstīja *Kants* un *Spensers*. Mūsdienās buržuāziskās morāles filozofijas virziens, kurā izmantotas A. idejas, ir, piemēram, *intuitivisms* — ētikas teorija, kurā mēģināts pierādīt, ka tādi

morāles jēdzieni kā labais un pienākums ir nemainīgi un neapšaubāmi un galv. morāles patiesības ir jāuztver kā «pašas par sevi saprotamas» un tām nav vajadzīgi pierādījumi. Marksistiski ļeņiniskā ētika absolūtisma principam pretstata konkrēti vēsturisko pieeju tikumības iedabas pamatošanai, saistot morāli ar cilvēku dzīves sociālajiem apstākļiem, ar viņu interesēm un vajadzībām. Ikviens morāles princips rodas vēsturiski, noteiktā s-bas progresā pakāpē. Ja tā nozīme saglabājas arī nākamajos laikposmos, tad tas tiek bagātināts ar jaunu, konkrētāku un humānāku saturu, kas atbilst progresīvo šķiru plašākām vēsturiskām iespējām. Piemēram, komunistiskā morāle pārņem visu labāko no cilvēces pagātnes morāles un attīsta tās saturu pilnīga sociālā taisnīguma garā.

AFEKTĪVI VOLUNTĀRĀS MORĀLĀS VĒRTĪBAS TEORIJA (lat. *afectus* — garīgs savilņojums, dedzība) — mūsdienu burž. ētikas un *aksioloģijas* virziens, kura visiem paveidiem raksturīga subjektīvi ideālistiska morālo vērtību iedabas izpratne. Tipiski šī virziena pārstāvji ir amer. filozofi V. Erbens, D. Prolls, Dž. R. Rīds, K. Lūiss un Dž. Prets. A. v. m. v. t. piekritēji uzskata, ka objekta (ricības, personas rakstura vai citu parādību) pozitīvo morālo vērtību nosaka nevis tam piemītošās īpašības, bet gan subjekta (cilvēka, kas vērtē parādību) noteikta psiholoģiska atlieksme pret objektu. Pēc šīs teorijas piekritēju uzskatiem, pašai šādai atlieksmei piemīt afektīvi voluntāra iedaba, tas nozīmē, ka tā sastāv no cilvēka vēlmēm, *emocijām*, *tieksmēm* un vajadzībām. Tādējādi cilvēkam parādību un priekšmetu nozīme izriet no viņa subjektīvās atlieksmes pret tiem; morālā vērtējuma izcelsme tiek skaidrota nevis sabiedriski un šķiriski, bet tīri psiholoģiski, atkarībā no cilvēku emocionālā stāvokļa. Isteni cilvēku atlieksme pret apkārtējām parādībām vienmēr sakņojas sociālajā vidē, jo šīm parādībām ir noteikta loma cilvēka dzīvesdarbībā, tām ir objektīva sociāla nozīme, kas nav atkarīga no

cilvēku apziņas. A. v. m. v. t. autori, cenzdami izvairīties no subjektīvisma, vārdos atzīst morālo vērtību objektivitāti, bet izprot to tādējādi, ka vērtības it kā esot «intersubjektīvas», t. i., daudzu cilvēku attieksme pret tām esot vienāda. Tāda «objektivitāte» būtībā ir tīri subjektīva, jo ir atkarīga no vienkāršas nejausības, no personu grupas raksturu un psihiskās noskaņas sakrītības. Morālo vērtību iedabas psiholoģiskais skaidrojums noved šī virziena teorētikus ne tikai pie subjektīvisma, bet arī pie *relativisma* — pie secinājuma, ka katras morālas parādības vērtība saglabājas tikai atsevišķas situācijas ietvaros un mainās atkarībā no tā subjekta psihe, kas morālo parādību vērtē. Šādi secinājumi bieži vien noved pie *voluntārisma*.

AKSIOLOĢIJA (ētikā) (gr. *axia* — vērtība un *logos* — mācība) — teorija, kas aplūko morālo vērtību filozofiskos jautājumus. Kā īpaša filozofiska disciplīna, kas pēta ekonomikas, estētikas, morāles, vēstures u. c. vērtības, A. radusies samērā nesen, 19. gs. 2. pusē, bet terminu «A.» 20. gs. sākumā ieviesa fr. filozofs P. Lapī. Taču dažādi jautājumi par vērtību dabu ir tikuši izvirzīti jau senatnē un pastāvējuši visā filozofijas vēstures laikā. A. pēta labā un ļaunā problēmas, un kā ētikas nozare tā dažkārt tiek šķirta no *deontoloģijas* — pienākuma teorijas. Galv. A. jautājumi ir: kas ir labais, vai tas izpaužas kā cilvēka ricības objektīva īpašība vai arī ir viņa tikumiskās apziņas produkts? Kādā veidā cilvēki aplūko (novērtē) labo un ļauno ricībā? Kā cilvēku morālajā apziņā cēlies labā jēdziens, un kāda ir šā jēdziena iedaba? Ētisko mācību vēsturē morālo vērtību iedaba un izcelšanās ir skaidrota dažādi — naturālistiski, objektīvi ideālistiski un subjektīvi ideālistiski. Labā avots ir saskatīts gan «cilvēka dabā», cilvēka «dabiskajā» tieksmē pēc baudas vai laimes (*Naturālisms*, *Hedonisms*, *Eidemonisms*), gan dieva gribā vai prātā (*Neoprotēstantisms*, *Neotomisms*), gan Visuma likumos un īpašībās, gan arī

cilvēku jūtās un emocionālajās reakcijās (*Neopozitīvisms, Tikumisko jūtu teorijas*). Vienīgi marksisms, izmantojot vēsturiski materiālistisko pieeju, spēj zinātniski izskaidrot morālo vērtību iedabū un izcelšanos. Vēsturiski materiālistiskais uzskats izriet no tā, ka ne morālās, ne arī kādas citas vērtības nav dabiskas vai pārdabiskas īpašības, bet gan specifiskas sociālas parādības. Dabai pašai par sevi, ja tā neiekļaujas cilvēku dzīvesdarbības lokā, nepiemīt nekādas vērtības, tajā nav ne labā, ne ļaunā. Jebkuru rīcību s-ba vērtē tikai saistībā ar cilvēku sabiedrisko praksi. Šajā vērtējumā izpaužas s-bas sociālās attiecības. Piemēram, parazitismu mēs uzskatām par ļaunumu, jo tas runā preti sociālistisko attiecību būtībai. (Sīkāk par to sk. *Vērtības*.)

AKSIOLÓGISKAIS INTUITĪVISMIS — sk. *Intuitīvisms*.

AKTIVĪTĀTE (sabiedriskā) (lat. *activus* — darbīgs) — cilvēka darbīga attieksme pret s-bas dzīvi, kurā viņš ir visas s-bas, noteiktas šķiras vai sociālas grupas normu, principu un ideālu iniciators un īstenotājs. A. izpaužas sabiedriski derīgā darbībā, līdzdalībā sabiedriskajās kustībās, pastāvošo sociālās dzīves formu likvidēšanā un jaunu veidošanā. Komunistiskā morāle prasa, lai, vērtējot A., vadītos pēc tās satura. Aktīva darbība, kas realizē progresīvus, humānus ideālus un atbilst darbaļaužu interesēm, tiek vērtēta pozitīvi (piem., revolucionāra darbība, darba varonība, cīņa par komunistisko principu iedibināšanu, neiecietība pret buržuāzisko morāli). Un otrādi — darbība, kas atbilst ekspluatatorisko šķiru interesēm un ir vērsta pret progresīviem ideāliem, tiek nosodīta. Noziedzīga darbība, vispārcilvēcisko tikumisko normu pārkāpšana tiek vērtēta kā pretsabiedriskā A. Sociālistiskajā s-bā tiek radītas visas iespējas, lai sabiedriskā A. kļūtu masveidīga un apzināta (*Apziņīgums, Dzīves pozīcija*).

AKVĪNAS TOMS (Thomas Aquinas) (1225/26—1274) — viduslaiku filozofs skolasts, kas *Aristoteļa* filo-

zofiju pielāgoja kristīgās reliģijas vajadzībām. Viņa mācība atzīta par katoļu baznīcas oficiālo filozofiju. A. T. ētisko uzskatu izejas punkts ir atzinums, ka dievs ir kristieša augstākais mērķis, uz kuru viņam jātiecas visā savā mūžā, visos savos darbos un domās. Tā kā dievs ir esamība, kurai ir reizi par visām reizēm noteikta kārtība un hierarhija, tad, pēc A. T. mācības, cilvēka tikumiskās dzīves prasība ir ievērot šo kārtību kā pieniskajā, tā arī sociālajā dzīvē. Cilvēks izjūt un pārdzīvo augstāko svētlaimi, tikai skatīdam dievišķo būtību. Bet «redzēt dievu tādu, kāds viņš ir», ļauts tikai tiem, kuri pilda visus reliģiskās morāles, reliģijas un baznīcas priekšrakstus. Katram cilvēkam s-bā jāieņem tas stāvoklis, kādu viņam noteicis dievs un tā vietnieki zemes virsū: katoļu baznīca un laicīgā vara. Viduslaiku hierarhisko attiecību apoloģiju A. T. mācībā pauž arī tas, kā viņš izprot morāles likuma sfēru secīgumu. Ikvienam cilvēkam dots «dabiskais likums» tiekties pēc laimes (īsta laime ir vienotība ar dievu); tam pāri stāv «pozitīvais likums», reliģisko un laicīgo varas orgānu oficiālais lēmums; bet tie abi balstās uz «mūžīgo dievišķo likumu», kas ir vienots visiem laikiem un apstākļiem. Šo triādi vēlāk pārņēma *neotomisma* mācība. Tādējādi A. T. kristietības morāles principus cieši saistīja ar sociālajiem principiem, kas sankcionē tautas masu ekspluatāciju, beztiesību un apspiesību.

ALTRUISMS (fr. *altruisme*, no lat. *alter* — cits) — morāles *principis*, kas prasa, lai cilvēks apspiež savu egoismu, pašizliedzīgi kalpo «savam tuvākajam», ir gatavs ziedot savas intereses citu labā. Šo terminu morāles teorijā ieviesa fr. filozofs un sociologs *Konts*, kas to lika savas ētiskās sistēmas pamatā. Konts uzskatīja, ka s-bas morālo pilnveidošanos var panākt, ieaudzinot cilvēkos īpašas sabiedriskas jūtas — A., kam jādarbojas pretī cilvēku *egoismam*. Līdzīgas idejas jau agrāk pauda *Seftsberijs, Hačesons*, A. Smits. A. buržuāziskā

izpratne balstās uz priekšstatu, ka cilvēki pēc savas iedabas ir egoisti un ka šo «dabisko» noslieci var nomākt, cilvēkus morāli audzinot. Tādējādi buržuāziskajai s-bai raksturīgo cilvēku interešu pretstatu iesaka pārvarēt, nevis pārveidojot sabiedriskās attiecības, bet gan pilnveidojoties personībām pašām (*Pašaudzināšana*). Istenībā buržuāziskajā s-bā A. var izpausties vienīgi atsevišķu labdarības aktu veidā (*Filantropija*) — sniedzot pašreizējus personiskus pakalpojumus «savam tuvākajam» par spīti ekonomiskajiem likumiem, pēc kuriem ekonomiskā darbība neapšaubāmi ir savtīga. Sociālismā A. princips saglabā savu nozīmi galvenokārt personisko attiecību sfērā (atsevišķu savstarpēju pakalpojumu, palīdzības sniegšana u. c.). Sabiedriski derīgajā darbībā, darbā, kā norāda V. I. Ļeņins, cilvēki kalpo nevis «saviem tuviniekiem», bet «tāliniekiem», t. i., visai sabiedrībai kopumā (29. sēj., 382. lpp.), citiem vārdiem sakot, nevis vienkārši pakalpo atsevišķiem cilvēkiem, bet pūlas visas tautas labā. Komunistiskās morāles principu pamatā ir nevis savu un citu interešu šķiršana un pretstatīšana, bet to pilnīga vienība, ko nosaka visu darbaļaužu mērķu kopība (*Kolektīvisms, Cilvēks un sabiedrība*).

AMORĀLISMS (gr. *a* — nolieguma partikula un lat. *moralis* — tikumisks) — tikumības *principis*, kas pamato nihilistisku attieksmi pret sabiedriskām, pirmām kārtām — vispārcilvēciskām morāles normām un pasludina netikumību par likumīgu personības uzvedības formu. A. izpausmes veidi ir dažādi: atklāts *cinisms, mizantropija*, bezprincipialitāte egoistisku interešu realizēšanā (*Egoisms*) vai arī gluži pretēji — pseidohumāna iecietība un samierināšanās ar citu cilvēku noziedzīgu darbību. Tāpat par A. uzskatāma jebkuru, arī netikumīgu līdzekļu, piem., zvērību (*Fanātisms*), *demagoģijas*, atzišana it kā morālu mērķu sasniegšanai (*Jezuitisms, Machiavellisms, Mērķi un līdzekļi*). A. var izpausties arī galēja nihilisma pozīcijā, kad individuālistiski noskaņots

cilvēks savu protestu pret valdošās morāles liekulību pauž anarhistiska dumpja veidā. Šādam A. nav nekā kopīga ar novecojušās morāles revolucionāru laušanu, un tas būtībā attaisno netikumību. Ētikas vēsturē A. princips teorētiski ir pamatots ne vienu reizi vien (*Voluntārisms, Skepticismis, Relativisms*). Senajā Grieķijā A. elementi sastopami kīniķu un dažu vēli no sofistu morāles mācībās. Mūsd. buržuāziskajā ētikā A. klaji sludināja *Niče*, vēlāk L. Klāģess un fašisma ideologi Dž. Džentile un A. Rozenbergs. A. motīvi ir *neoprotestantisma*, emotivisma (*Neopozitīvisms*) ētiskajās mācībās, «*humānistiskajā*» ētikā un vairākās citās buržuāziskajās teorijās. A. uzvedībā, domāšanā un teorijā īpaši izplatās s-bas krīzes un dažu vēli no mūsdienās ir saistīta ar kapitālisma vispārējo krīzi un pirmām kārtām ar mūsd. buržuāziskās kultūras krīzi).

ANTISTENS no Atēnām (ap 435—375 p. m. ē.) — sengr. filozofs, *Sokrata* skolnieks, kīniķu skolas dibinātājs. Apcerot ētikas problēmas, A. attīstīja Sokrata domu, ka laime un tikums ir cilvēkā pašā un ir pilnībā atkarīgi no cilvēka gribas un prāta. A. uzskatīja, ka laime sakrīt ar tikumu un izpaužas cilvēka iekšējā brīvībā, absolūtā neatkarībā no visa ārējā, pirmām kārtām — no s-bas. Viņš prasīja indivīda autonomiju, t. i., neatkarību no s-bas un reliģijas likumiem. Panākt šādu neatkarību, pēc A. domām, var, ierobežojot vajadzības, cilvēkam atgriežoties dabiskajā stāvoklī, ko nav skārusi civilizācija. Tāpēc A. (tāpat kā citi kīniķi) noraidīja jutekliskās baudas, ārēju labumu, bagātību, grezniecību un atzina tikai cilvēka visnepieciešamāko vajadzību apmierināšanu. Viņš kritizēja civilizāciju, kas radījusi tiesību un kārtu nevienlīdzību, neatzina sabiedrisko un politisko darbību, izteica domu, ka atšķirība starp vergiem un viņu kungiem ir pretdabiska. A. ētiskie uzskati atspoguļoja Atēnu s-bas nabadzīgo slāņu ideoloģiju. Viņa tēzi par atgriešanos dabiskajā stāvoklī

īstenoja Diogens, kas ar savu dzīvesveidu puda kultūras un civilizācijas prasību noliegumu.

APĀTIJA (gr. *apatheia* — bezkaislība) — viens no galv. *stoicisma* ētikas jēdzieniem, kas apzīmē dvēseles nesatraucamību, miera stāvokli, kad jūtas un kaislības netraucē prāta darbību. Stoiķi uzskata, ka apātija veicina domāšanu, nepieļaujot «kaislības», kas ietekmē spriedumu pareizību, izraisot subjektīvismu un aizspriedumus domāšanā. Te jūtama Austrumu reliģiski filozofisko uzskatu ietekme, proti, tā nāk no mācības par nirvānu kā par pilnīgu mieru, kas ir cilvēka dvēseles augstākais stāvoklis. Stoiķi mācībā par A. iet daudz tālāk nekā *Aristoteļa* teorijas turpinātāji, kas prasīja tikai mērenību kaislībās, to ierobežošanu. Stoiciskais princips par atteikšanos no zemes kaislībām, no jūtu rotaļas, prasība pēc *askētisma* un apceres vēlāk izmantota kristietības morālē.

APMELOŠANA — viens no *vārda laušanas* veidiem, kāda (atsevišķa cilvēka, cilvēku grupas, partijas, šķiras) mēlīga apvainošana, ko parasti dara tīši egoistiskās (šķiriskās vai personiskās) interesēs vai citu zemu motīvu dēļ (*skaudība, atriebība*, cenšanās tikt galā ar sev nevēlamajiem). A. kā sabiedriskā parādība parasti vērojama savstarpēja naidīguma, konkurences un aizdomu apstākļos. A. izplatās līdz ar privātīpašuma rašanos, kad izraisās asas interešu sadursmes. Eksploatoriskā s-bā A. kļūst par vienu no valdošās šķiras politiskajiem līdzekļiem (*Morāle un politika*); īpaši bieži to lieto pret apspiestajām šķirām (to partijām un vadoņiem), kas cīnās pret sociālo netaisnību, un arī pret politiskajiem un ekonomiskajiem konkurentiem. A. izmantoja vergturi pret vergu sacelšanos vadītājiem. Viduslaikos feodālā garīdzniecība, uzkurinot masās reliģisko *fanātismu*, plaši izmantoja apmelojošas sūdzības, lai izrēķinātos ar kristietības idejiskajiem pretiniekiem (cīņa pret ķecerībām, «raganu medības»). Par politiskās cīņas paņēmieni A. bieži izmantoja muižnie-

cība cīņā pret buržuāziskās revolūcijas dalībniekiem. Savukārt buržuāzija, nākusī pie varas, sāka praktizēt šo metodi cīņā pret strādnieku kustības vadītājiem. Tā kr. buržuāzija ne vienu reizi vien ķērās pie boļševiku un personiski V. I. Ļeņina A. Kapitālisma ideologi par A. objektu padara sociālistisko iekārtu. Komunistiskās mācības, komunistisko un strādnieku partiju, sociālistiskās s-bas, kā arī demokrātiskās un nacionālās atbrīvošanās kustības kapitālistiskajās valstīs un zemēs, kas cīnās pret koloniālismu, A. kļuvusi par vienu no galv. metodēm imperiālisma iekšējā un ārējā politikā. Dažkārt tiek lietoti izsmalcinātāki A. veidi. Mūsd. buržuāziskajās ētikas un socioloģijas mācībās tiek izvirzītas insinūācijas arī par pašu cilvēku un viņa spējām pārvarēt sociālo ļaunumu un uzcelt taisnīgu s-bu (*Neoprotēstantisms*). Sociālistiskajā s-bā A. ir viena no visgrūtāk pārvaramajām pagātnes paliekām, viens no kriminālnoziedzuma veidiem, ko soda ar likumu.

APROBATIVĀS TEORIJAS (lat. *approbatio* — atzišana par labu) — morāles teorijas, kurās morāles jēdzienu rašanās, pamats un jēdzieniskā nozīme tiek skaidrota tā, kā tās ir sankcionējusi un apstiprinājuši kāda *autoritāte*. Šāda morāles izpratne nav nekas cits kā morālā *autoritārisma* teorētiska izpausme. Atkarībā no tā, ko uzskata par autoritāti, izšķir trīs aprobatīvās teorijas veidus: teoloģiskās teorijas, pēc kurām morāles likumus nosaka dieva griba un labais ir tas, kas saskan ar dieva gribu; psiholoģiskās teorijas, pēc kurām labais ir tas, kas saskan ar morālajām jūtām (*Tikumisko jūtu teorijas*), un sociāli aprobatīvās teorijas, ko pirmie izvirzīja fr. sociologi E. Dirkeims un L. Levī-Brils 19. un 20. gs. mijā. Dirkeims un Levī-Brils par savu mērķi uzskatīja kritizēt morālē *dogmatismu*, kurā vainoja gandrīz visas pagātnes ētiskās mācības, viņi kritizēja arī tradicionālo uzskatu par cilvēku morālo priekšstatu objektīvo saturu. Viņi akcentēja

morāles sabiedrisko raksturu, morālo ideju saistību ar s-bu, kas tās izvirza. Taču Dirkheims un Levi-Brils nespēja līdz galam izprast morāles avotus, visu morāles jēdzienu (labais, ļaunais u. c.) jēgu viņi vērtēja kā s-bas morālo *sankciju* izpausmi (rīcība, kuru s-ba atzīst, ir laba, bet rīcība, kuru s-ba nosoda, ir slikta). Tādējādi viņi konstatēja tikai virspusēju faktu, ka morāles priekšstati ir sabiedriskās jeb — kā viņi sauca — «kolektīvās» apziņas forma. Kaut arī Dirkheims un Levi-Brils vārdos atzina «kolektīvo priekšstatu» sakaru ar s-bas dzīves materiālajiem apstākļiem, par tikumības pamatu viņi tomēr uzskatīja pašus šos priekšstatus, tātad morāles iedabu izprata subjektivistiski. Subjektivistiskās tendences morāles traktējumā bija daudziem buržuāziskajiem sociologiem, ētikā tās attīstījās *neopozitīvismā*.

APZINIGUMS — vārda plašā filozofiskā nozīmē sakrīt ar gribas *brīvības* jēdzienu, kas nozīmē «spēju lemt, zinot lietas apstākļus» (*Engelss F. Anti-Dirings. R., 1978, 118. lpp.*). Morālajā nozīmē A. ir *sirdsapziņas* attīstības augstākais mērs. A. nozīmē, ka cilvēks izvēlas rīcību un dzīves mērķi, izprazdamis īsteno sabiedrisko jēgu, kāda ir tikumiskajām prasībām, cilvēku vitālajām interesēm, sociālvēsturisko likumu zināšanai. Plašā sociālā mērogā tāds A. pirmo reizi kļūst iespējams tikai s-bas revolucionārajā praksē, kas virzīta uz kapitālistisko sabiedrisko attiecību iznīcināšanu un sociālistisku un komunistisku attiecību izveidošanu. Pirms tam cilvēku lielākā daļa galvenokārt tikai apguva noteiktas tikumības prasības, neizpradzama to faktisko pamatu. Šīs prasības viņiem šķita, no vienas puses, svešas, no ārienes uzspiestas tikumiskas pavēles, bet no otras puses — ārējam diktātam pretstatīta «iekšējās» sirdsapziņas balss (*Cilvēks un sabiedrība*). Sociālisma apstākļos morālais A. nozīmē dziļu *pārliecinātību* par komunistiskās pareības pareizību un *uzticību* komunisma idejai; apzināšanos, kāda ir cilvēka vieta tautas masu kopīgajā darbībā; prasmi vispārvēsturiskās li-

kumsakarības izmantot dažādos konkrētos praktiskos uzdevumos un konkrētā situācijā; savas darbības labprātīgu pakļaušanu sabiedriskajām interesēm. Komunistiskais apzinīgums var izpausies gan kā pārliecība, gan kā psihē dziļi iesakņojusās jūtas, tieksmes un paradumi. Taču neatkarīgi no izpausmes formas pēc sava satura tas vienmēr ir komunistiskais *idejiskums* un prasa apzināties mērķi, kura vārdā jānotiek rīcībai. Komunistiskais A., uz kuru pamatojas cilvēka pārliecība par viņa aizstāvēto ideju taisnīgumu, turklāt pilnīgi izslēdz morālo *dogmatismu* un *fanātismu*.

APZIŅA, ĒTISKĀ — parasti sinonīms jēdzieniem «morālā A.», «ētika», «ētiskas zināšanas»; zinātnē — apzīmē *morāles un ētikas* mijiedarbību, savstarpēju bagātināšanos un ciešu saistību sabiedriskās attīstības procesā. Ētikas izdalīšanās no morāles ir vēsturiski un sociāli nosacīts process, ko izraisa ne tikai nepieciešamība teorētiski pamatot morāles jēdzienus un kas ar to neaprobežojas. Ētisko zināšanu attīstību ietekmē filozofijas mācības, cilvēku priekšstati par dabu, s-bu un cilvēku, kultūras tradīcijas utt. Kad ētika radusies, tā savukārt iedarbojas uz morālo A. (*Apziņa, morālā*) — pilda aksioloģiski regulatīvas funkcijas, izstrādā racionāli teorētisku uzskatu par esamības morālajām problēmām. Līdz ar ētisko zināšanu attīstīšanos progresīvo šķiru tikumiskās vērtības arvien vairāk veidojas ne tikai sociālās un morālās prakses, bet arī progresīvās ētiskās domas ietekmē, t. i., tiek radīti priekšnosacījumi, lai ētiskā A. veidotos kā īpaša s-bas garīgās kultūras sfēra. Jaunas iespējas ētisko uzskatu un morāles savstarpējai ietekmei un ciešai saistībai rada sociālisms. Sociālisms pārvar visā iepriekšējā vēsturē pastāvējušo plaisu starp A. un rīcību, starp ētiku un morāli. Pie tam ētiskos uzskatus bagātina attīstībā esošās morāles sistēmas pasaules uzskata elementi, bet masu morālā A. arvien vairāk pārņem ētisko zināšanu pasauluzskatītos, ideoloģiskos

un gnozeoloģiskos elementus. Ētiskās A. kā 20. gs. garīgās kultūras fenomena relatīvā patstāvība un aktivitāte izpaužas šīs A. darbības sfēras paplašināšanās, ko nosaka nepieciešamība vērtējoši pieiet kara un miera problēmai, ekoloģiskajām problēmām, zinātnes un tehnikas progress tendencēm utt., izstrādāt vērtību orientierus politiskajai, tiesiskajai, ekonomiskajai un kultūras darbībai. Ētiskās A. jēdziena metodoloģiskā nozīme ir tā, ka šis jēdziens ļauj aplūkot morāli un ētiku s-bas garīgās kultūras kopējos ietvaros, savienojot cilvēku attiecību morāli ētiskās uztveres dažādos līmeņus, sākot ar ikdienišķo un beidzot ar teorētisko.

APZIŅA, MORĀLĀ — viena no sabiedriskās apziņas formām, kas, tāpat kā citas tās formas (politiskā, tiesiskā, estētiskā, reliģiskā A. utt.), atspoguļo cilvēku sociālo esamību un pirmām kārtām ražošanas attiecības. Morālā A. fiksē tikumiskās *attiecības*, kas vēsturiski mainās un atīstās, tā ir tikumības subjektīvā puse. Morālās A. rakstura un specifikas analizē marksistiskā ētika balstās uz tās nozīmes izpratni, kāda *tikumībai* ir sociālo attiecību sistēmā un kā tā regulē cilvēku sabiedrisko dzīvesdarbību. Morāle prasa no cilvēkiem noteiktu rīcību *pienākumu* veidā. Tāpēc morālajos priekšstatos objektīvā sabiedriskā nepieciešamība, cilvēces vēsturiskās vajadzības un šķiriskās intereses izpaužas īpašā veidā — kā ideja par jābūtīgo (par to, ka kaut ko vajag vai nevajag realizēt). Šis morālais veids, kā cilvēki apzinās sabiedrisko nepieciešamību, iegūst arī specifiski morālu pamatojumu. Noteikta rīcība jāveic tādēļ, lai tā nestu labumu, derīgumu, šai rīcībai jābūt labākajai no visām iespējamām rīcībām. Tādējādi morālā A. parādības un rīcību aplūko nevis no to cēloniskās nosacītības viedokļa, bet no to cēluma un *vērtības* viedokļa. Tikumība liek cilvēkam izvēlēties starp labo un ļauno nevis aiz nenovēršamas nepieciešamības, bet viņam pašam atzīstot šādu nepieciešamību. Morālā A. attiecīgi vērtē cilvēku

darbību un sabiedriskās parādības: tā neizskaidro to izcelšanos, bet tikai pauž savu pozitīvo vai negatīvo attieksmi pret tām, nosoda tās vai apstiprina (*Vērtējums*). Ļoti svarīga morālās A. īpatnība ir šī priekšrakstu došana un vērtēšana attiecībā pret īstenību un cilvēka darbību. No tā var secināt, ka morālajai A. ir īpaša, ierobežota darbības sfēra. Tā spēj virzīt cilvēku rīcību tikai tiktāl, ciktāl viņiem patiešām paveras brīvas izvēles iespēja. Galvenokārt tā ir individuālās uzvedības joma. Tai pašā laikā morālā A. nespēj grozīt vai vismaz izskaidrot vienas vai otras s-bas sociālo praksi kopumā. Marksisma klasīķi ne vienu reizi vien brīdinājuši no *moralizēšanas*, no morālās A. loģikas attiecināšanas uz tām jomām, kur tā vairs nav iespējama. V. I. Leņins kā moralizēšanu vērtēja narodņiku sociālo teoriju, kurā tie pieļāva izvēles brīvību vēsturē un uzskatīja, ka jautājums par nākotnes s-bu risināms pēc kritērija — kam dodama priekšroka (*Ideāls*). Turklāt marksisma-leņinisma klasīķi norādīja, ka morālā A. spēj nojaust vēstures procesa loģiku (kaut arī nevar atklāt tā objektīvo raksturu). «Ja masu morālā apziņa kādu ekonomisku faktu pasludina par ne-taisnīgu ...» rakstīja F. Engelss, «tad tas ir pierādījums, ka šis fakts pats sevi pārdzīvojis ...» (*Маркс К., Энгельс Ф.*, т. 21, с. 184). Visā iepriekšējā cilvēces vēsturē morālajai apziņai bija iekšēji pretrunīgs raksturs. No vienas puses raugoties, tā pauda masu centienus un vēlmes, bet, no otras puses, šīs vēlmes bieži noveda pie pretēja rezultāta, kas bija pret-runā ar pašu masu interesēm. Morālās idejas, kurās izpaužas šīs vēlmes, pārvērtās par garīgu līdzekli darbaļaužu paverdzināšanai (piem., *mīlestības* ideja). Morālo prasību un jēdzienu saturs vēsturiski mainās atkarībā no noteiktiem sociālajiem apstākļiem, taču nemainīgas paliek dažas vispārīgas morālajai A. raksturīgās iezīmes. Pirmkārt, kopš tikumības veidošanās laika cilvēces vēsturē tādas stabilas īpatnības piemīt morālajai A. kopumā

un tās vienkāršākajam elementam — morālajai *prasībai*. Šis īpatnības ir tikumības vērtējumu un priekšrakstu normatīvisms, bezpersoniskums, vispārīgums un universālums. Otrkārt, samērā stabila paliek morālās A. struktūra — tādu noteiktu jēdzienu sistēma, kuros izpaužas kādi morālie priekšstati (*Vispārcilvēciskais un šķīriskais morālē*). Ikkatrā pietiekami atstīti tikumības sistēmā atrodami šādi elementi: *normas*, kas apvienojas *kodēksā*, priekšstati par morālām *īpašībām*, vērtējumi, tikumiskais ideāls un sabiedriskais ideāls, *principi*, *labā* un *ļauņā* jēdziens, *taisnīguma* jēdziens utt. Katrai no šīm morālās A. formām ir savas īpatnības, tās īpašā veidā virza cilvēku izturēšanos. Šīs formas ir zināmā veidā savstarpēji saistītas un atkarīgas. Morālās A. struktūra nosaka īpašu *morāles valodas loģiku*, ko cilvēki lieto, pamatojot dažādus morāles priekšstatus un risinot konkrētas tikumiskās problēmas.

AREJĀ KULTŪRA — sk. *Uzvedības kultūra*.

ARISTIPS no Kirēnes (ap 435—ap 355 p. m. ē.) — sengr. filozofs ideālists, vergturu aristokrātijas ideologs, *hedonisma* piekritējs ētikā. Dzimis Ziemeļāfrikas pilsētā Kirēnē, jaunībā ieradies Atēnās un kļuvis par *Sokrata* mācekli. Vēlāk nodibinājis Kirēnē filozofijas skolu (Kirēnes jeb hedonistisko skolu). A. pētījumu objekts ir cilvēka būtība un augstākā labuma sasniegšana. Vienīgais zināšanu avots, pēc A. domām, ir sajūtas, kuras var reducēt uz baudām un ciešanām. Šis jūtas ir mēraukla labajam un ļaunajam, patiesībai un meliem; visa dzīvā radība tiecas pēc labā un patiesības un vairās no ļaunā un meliem. Izejot no Sokrata atzinuma par labumu kā tikuma un *laimes* apvienojumu, A. īpašu uzmanību velta laimei. Viņš raksturo laimi kā ilgstošu baudu un uzskata to par labā kritēriju un dzīves mērķi. Bet cilvēkam nav jāklūst par baudu vergu, baudās ir jābūt mēra izjūtai un saprātīgam, garīgajam elementam. A. darbi nav saglabājušies.

ARISTOTELIS (384—322 p.m.ē.) — sengr. filozofs un zinātnieks enciklopēdists. Markss nosaucis A. par «senatnes lielāko domātāju». A. nodibināja savu skolu (Likeju). Kritizēja sava skolotāja *Platona* teoriju par «idejām» kā lietu bezķermeniskām formām un izveidoja objektīvā ideālista mācību, kas aptvēra visus tā laika zināšanu veidus un dabas problēmu skaidrošanā bieži vien sakrita ar materiālismu. Speciāli ētikai A. ir veltījis trīs darbus, no kuriem galveno — «Nikomaha ētiku» — ir rakstījis savam dēlam. A. uzskatīja, ka morālās darbības un tikumu pamatā ir objektīva mērķsakarība. Augstākais *labums* ir *mērķis*, uz kuru cilvēki tiecas paša mērķa pēc. To atklāj augstākā un galv. zinātne — politika. Būdam patstāvīgs, mērķis nevar būt ne materiālā bagātība, ne bauda, ne arī tikai *tikumums*; tas ir izteikts cilvēka būtībā, kura izpaužas lieliskā saprātīgā darbībā un katras rīcības saskaņotībā ar īpašu, tai raksturīgu tikumu. Tietociet pēc augstākā labuma, ir iespējama tikai darbīga dzīve; labās īpašības nedod svētlaimi, ja tās netiek izmantotas darbībā. Lielākā labuma sasniegšanai bez augstākā mērķa ir vajadzīgi daudzi zemāki mērķi, kas pakārtoti augstākajam mērķim. Mērķus var sasniegt, ja piemīt tikums, kas pirmām kārtām ir prasme pareizi orientēties — atrast «vidusceļu» starp pārmērību un trūkumu. Turklāt «vidusceļš» nav meklējams sliktajā; *izvēlei* pakļaujams tikai labākais no labākajiem. Tikumus A. dala ētiskajos jeb rakstura tikumos (piem., dāsnums) un dianoētiskajos jeb intelektuālajos tikumos (piem., gudrība). Dianoētiskie tikumi galvenokārt attīstāmi mācoties, tam vajadzīgs laiks un pieredze. Tikumi nav afekti un iedzimtas spējas, bet iegūtas īpašības. Tā kā ir grūti atrast «vidusceļu» starp pārmērību un trūkumu, tikumiskā pilnība tiek reti sasniegta, tā ir skaista un slavējama. Tā kā tikumi ir saistīti ar mērķa sasniegšanas līdzekļiem, tad, pēc A. domām, gan tikumība un netikumība, gan atturēšanās ir cilvēka varā. Taču tieksmi pēc patiesas

mērķa nenosaka cilvēka izvēle, viņam ar šo tieksmi ir jāpiedzimst. Tas, kam no dabas piemīt šī tieksme, ir cildens cilvēks. A. uzskata, ka darbības un iegūto dvēseles īpašību patvaļīguma pakāpe nav viena un tā pati: darbība no sākuma līdz galam ir cilvēka varā, bet iegūtās dvēseles īpašības ir pakļautas cilvēkam tikai sākumā, un cilvēks pats nemana, kā pakāpeniski veidojas viņa raksturs. A. ētiskā koncepcija ir cieši saistīta ar viņa «Politiku», kurā ir pētītas sabiedriskās attiecības. «Ētikā» A. runā par vērtību, to viņš aplūko kā taisnīguma problēmas atsevišķu daļu. A. detalizēti analizē «taisnīgumu» kā svarīgu politekonomijas jautājumu. Kaut gan šajā analizē, kā raksta K. Markss, izpaužas A. šķiriskās domāšanas vēsturiskā ierobežotība, viņš tomēr precēs vērtības izteiksmē ir atklājis tieši neredzamās vienlīdzības attiecības. Istais cilvēka dzīves mērķis, pēc A. domām, ir svētlaieme, kas rodas darbībā. Svētlaimīga dzīve atbilst nozīmīgākajam tikumam, kas piemīt gara labākajai daļai. Gara darbība ir vērojoša, apcerošā. Bet patiesības apcere, pēc viņa uzskata, ir vispievilcīgākā un pašpieietkamākā no visām darbībām. Pretstatā praktisko (militāro, politisko) tikumu darbībai, kas vienmēr tiecas uz zināmu mērķi un pati par sevi nav vajadzīga, prāta kontemplatīvajai darbībai ir nozīme un vērtība pašai par sevi, tā netiecas ne uz kādu ārēju mērķi un ietver sevi tai vienīgajai piemītošu baudu, kas palielina enerģiju. Tieši pēc tādas dzīves cilvēkam ir jātiecas. A. tikumiskais ideāls par augstāko tikumu pasludina patiesības apceri, kas ir neatkarīga, šķirta no praktiskās darbības steigas un uztraukumiem; filozofiskās darbības priekšnosacījums ir brīvais laiks (tas ir iespējams tāpēc, ka pastāv vergu darbs un šā darba radītā pārticība); vispilnīgākā un pašpieietkama apcere piemīt tam, kurš atrodas ārpus dieva pasaulē un pāri tai. Šis tikumiskais ideāls ir antīkās verdzības s-bas atspoguļojums abstraktā formā. Prāta apcerošās darbības dievišķais modelis ir kom-

plicēts produkts, kas raksturīgs grieķu polisai 4. gs. p. m. ē., kad bija notikusi garīgā darba atdalīšanās no fiziskā darba, kad teorētiskās apceres bija atrautas no praktiskās darbības un neatkarīgas no sociālās cīņas trauksmes un sarežģījumiem. A. ētikai raksturīgajā «vidusceļā» normā atklājas šīs normas sociālais paudējs — polisas pilsonis tās sabrukšanas priekšvakarā, pirms to pakļāva Maķedonijas monarhija.

ASKETISMS (gr. *askētēs* — nekarts) — morāles *principis*, kas prasa uzpurēšanos, atteikšanos no pasaulīga labuma un baudām, juteklisko tieksmju apspiešanu kādu sociālu mērķu vai tikumiskās pilnveidošanās labā. Pirsmarksistisko morāles mācību vēsturē A. parasti tika pretstatīts *hedonismam* un *epikūrismam*. A. saknes sniedzas pirmatnējā s-bā, kad materiālie dzīves apstākļi prasīja no cilvēkiem lielu fizisko izturību un spēju paciest galēju trūkumu. Šī objektīvā vajadzība izpaudās īpašos reliģiskos rituālos. Piemēram, pusaudžu uzņemšana viru kārtā notika iniciācijas rituālā. Rituālā ietilpa ilgstoša badošanās, izolācija, zobu vilēšana utt. Visa tā mērķis bija radīt jauniešos domu, ka ir nepieciešams nelokāmi paciest visas likstas un trūkumu. Šķiru s-bā A. principam veidojās cita jēga. Pirmie mēģinājumi to teorētiski pamatot ir atrodami Seno Austrumu reliģijās, pitagoriešu reliģiskajā mācībā un vēlāk — kristietībā. Seit A. tika uzlūkots par tikumiskās pilnveidošanās ceļu, kurā cilvēks pārvar materiālo sākumu un attīsta savu garīgo substanci (kristietībā — miesas mērdēšana un savienošanās ar dievu). Istenībā šī principa sociālā jēga ir izplatīt tautas masās ideju par nepieciešamību atsāties no tieksšanās pēc dzīves labumiem, ko bauda valdošās šķiras. Tādējādi A. sludināšana bija šķiru iekārtas attaisnošanas un tās pamatu stiprināšanas līdzeklis. Piemēram, mūku askētiskā dzīve (gavēni, laulību aizliegums, pašmocišana) radīja ap tiem svētuma oreolu un propagandēja atturības ideju darbaļaudis. Reliģiozo

A. kritizēja revolucionārās buržuāzijas ideologi (*Humānisms*). Taču cilvēcisko vajadzību rehabilitācija buržuāziskajā ideoloģijā bija iekšēji pretrunīga. Sludinādama cilvēka tiesības uz baudu, buržuāziskā s-ba cilvēku vairumam nenodrošina reālas iespējas baudīt labumus (pastāv nabadzība, sociālā nevienlīdzība utt.). Kapitālisms, padarīdams privātīpašumu par cilvēku attiecību vispārēju mērāuku, izkropļo cilvēku vajadzības, reducē tās uz vienpusīgām īpašnieciskuma jūtām. Dažkārt apspiesto šķiru ideologi sludināja A., paužot protestu pret bagātnieku grezno dzīvesveidu un mobilizējot spēkus cīņai par taisnīgu s-bu (zemnieku kustības un agrās proletāriskās kustības). A. elementi ir arī dažādās «nolidzinošā komunisma» teorijās, kas sludina visu s-bas locekļu ierobežošanu ar pašām nepieciešamākajām materiālajām vajadzībām. Mūsdienās daži A. principi — tā kā tie pretstātīti oficiālajai buržuāzijas morālei, *patērnieciskumam* un hedonisma ideāliem — ir noteiktu plašu kapitālistiskās s-bas slāņu ideoloģija; tā raksturīga pilsētnieku zemākajiem slāņiem, imigrantu grupām, daļai studējošās jaunatnes u. c., kuri piedalās vispārdemokrātiskajā kustībā. Taču tai pašā laikā veidojas īpaša morālā *nihilisma* forma — anarhoaskētisms. Šis A. pievelk privileģēto iedzīvotāju slāņu atsevišķus elementus, grauj kultūru un morāli. Sā A. piekritēji izkropļoti skaidro revolucionārisma un morāles attiecības, neatzīst darbības un disciplīnas vienības morālo nozīmi, un līdz ar to viņi *amorālisma* galējos aktos saskata galvenokārt līdzekli visu pastāvošās s-bas funkcionējošo mehānismu iedragāšanai. Šis A. nepieņem sociālās pārkārtošanas pozitīvās programmas un darbaļaužu organizēto cīņu, tāpēc tas ir tikai pārvērsta sociālās nevarības izpausme, tas ir demokrātisko spēku šķērslis un revolucionārās morāles kompromitētājs faktors — akls ierocis reakcijas rokās. Atsevišķos gadījumos A. formā arī sociālisma apstākļos var atdzīvināties sīkburžuāziskā morāle, paužot nolīdzi-

nāšanas ideju, propagandējot nabadzības un atpalcības saglabāšanu kā revolucionārā entuziasma sviras un ignorējot kultūras un morāles vērtības. Zinātniskais komunisms paredz radīt augsti attīstītu sabiedrisko ražošanu un cilvēku vajadzību pilnīgu apmierināšanu, tāpēc tam A. idejas ir svešas. Tiesa, noteiktos apstākļos, kad jāpārvar lielas ekonomiskas un politiskas grūtības, komunistiskās s-bas celtniecības procesā var rasties nepieciešamība vajadzības ierobežot. Taču prasība pēc sevis ierobežošanas nevar būt komunistiskās morāles vispārējs princips, tās pamatprincips ir «Viss cilvēkam, viss cilvēka labā». Līdz ar to komunistiskā morāle noraida arī otru galējību — *dzīves jēgas* reducēšanu uz dzīšanas pēc baudas, izvirtības un nepamatomas greznības sludināšanu. Cilvēku vajadzības ir jāapmierina harmoniski, vadoties pēc zinātniski pamatotām patēriņa normām, sabiedriskās ražošanas attīstības iespējām un cilvēku individuālajām īpatnībām (*Vajadzības, saprātīgas*).

ATARAKSIJA (gr. *ataraxia* — nesatricināms mierīgums) — sengr. ētikas kategorija, kas izsaka nesatraucamību, pilnīgu dvēseles mieru. Antīkie domātāji uzskatīja, ka gudrajam jācenšas pēc A., kas rada vajadzīgos apstākļus objektīvām pārdomām. Par to, kā panākt A., ir bijuši dažādi viedokļi. Materiālisti (*Dēmokrits, Epikūrs, Lukrēcijs*) apgalvoja, ka A. sasniedzama, izzinot pasauli, pārvarot bailes un aizspriedumus, panākot dvēseles mieru un iekšēju harmoniju; turpretim *skepticisma* piekritēji ētikā (Pirrons) norāda, ka A. sasniedzama, atturoties no prātošanas par labo un ļauno, patieso un melīgo, samierinoties ar īstenību (*Apātija*). Pēc Pirrona domām, laime ir nesatraucamība un ciešanu neesamība. Marksistiskā ētika, kam raksturīga aktivitāte un darbīgums, noliedz vērojošu attieksmi pret dzīvi, tāpat noliedz arī prasību pēc A., īpaši skeptiķu traktējumā.

ATBILDĪBA (tikumiskā) — *ētikas kategorija*, kas personību raksturo atkarībā no tā, kā viņa izpilda s-bas

izvirzītās tikumiskās prasības; izsaka personības un sociālo grupu dalības pakāpi gan savā tikumiskās pilnveidošanas, gan arī sabiedrisko attiecību pilnveidošanas procesā. Ja cilvēka *pienākums* ir apzināties morālās prasības un atbilstoši konkrētajam stāvoklim tās praktiski realizēt, tad jautājums par to, kādā mērā šis uzdevums tiek izpildīts vai kādā mērā cilvēks ir vainojams (*Vaina*) tā neizpildīšanā, — ir jautājums par personisko A. A. tādējādi ir personības morālās darbības atbildība viņas pienākumam, kas tiek aplūkots no personības iespēju viedokļa. Sai sakarā A. problēmātika ietver sekojošus jautājumus: vai cilvēks vispār ir spējīgs izpildīt viņam izvirzītās prasības; cik pareizi viņš tās sapratis un iztulkojis; kādas ir viņa darbības iespējas; vai cilvēkam ir jāatbild par prasītā rezultāta saņemšanu un par tām savas darbības sekām, kuras ietekmē ārēji apstākļi, vai viņš spēj paredzēt šīs sekas. Visus šos jautājumus morāles teorētiķi risināja atkarībā no tā, kā viņi iztēlojās patieso cilvēka stāvokli s-bā, kurā viņi paši dzīvoja. A. problēmas pētišana pirmsmarksistiskajā ētikā bija īpaši grūta tāpēc, ka visā iepriekšējā vēsturē sabiedriskie likumi darbojās stihiski, atradās ārpus cilvēka kontroles. Cilvēki savā darbībā bija aklū, viņiem nesaprotamu spēku rotaļlieta. Dzimts un pirmatnējās kopienas iekārtas apstākļos cilvēks bija pilnīgi atkarīgs no «likteņa», bet bija vainīgs par visām savas rīcības sekām, kuras viņš nevarēja paredzēt. Mūsd. kapitālistiskajā s-bā cilvēka stāvoklis paliek tikpat pretrunīgs. Tāpēc, risinot A. problēmu, buržuāziskie filozofi lielākoties vai nu atzīst, ka cilvēks ir pilnīgi vainojams par savas rīcības sekām, neņemot vērā ārējo apstākļu ietekmi (*Eksistenciālisms*), vai arī pasludina cilvēku par praktiski nepieskaitāmu, pilnīgi attaisnojot viņu par to, ka viņš nepareizi saprot savu pienākumu, nesasniedz rezultātus, pēc kuriem tiecas (deontoloģiskais *intuitīvisms*). Marksistiskā ētika A. jautājumu aplūko konkrēti vēsturiski. Cilvēku morālās

beztatbildības izpausmes šķiriski ekspluatatoriskā s-bā galarezultātā nosaka sabiedrisko attiecību necilvēcīgais raksturs (*Atsvešināšanās*). Personiskā A. nesalīdzināmi pieaug sociālisma apstākļos, kur tiek likvidēts ekonomisko likumu darbības stihiskums, kur cilvēki rod iespēju apzināti piedalīties s-bas kolektīvā pilnveidošanā. Komunistisko attiecību veidošanas procesā katra personiskās A. pakāpe nemitīgi palielinās atbilstoši masveida sabiedriskās *aktivitātes*, cilvēku *apzinīguma*, darbaļaužu *pašdarbības un jaunrades* attīstībai visās dzīves un darbības sfērās. A. ir jāaplūko konkrēti, pamatojoties uz tiesību un *jādarības* organizāciju vienību, ņemot vērā, kādu vietu indivīdi un ļaužu grupas ieņem sociālo attiecību sistēmā. Jo plašākas ir indivīdu sabiedriskās pilnvaras un reālās iespējas, jo augstāka ir viņu A. pakāpe. A. problēma galarezultātā ir jautājums par cilvēka reālo tikumisko *brīvību*, kura pilnā mērā realizējas, tikai harmoniski attīstoties visām personības spējām (*Vispusīga un viengabalaina personības attīstība*).

ATMAKSA — atalgojums vai sods par cilvēka veikto darbību atbilstoši tās morālajai *vērtībai*. Ekvivalenta A. jau izsenis tiek uzlūkots par vienu no nepieciešamām *taisnīguma* prasībām; tiek uzskatīts, ka bez tās nav iespējams prasīt, lai cilvēki pilda morāles normas. A. principu izmanto tiesībās (soda atbilstoši nozieguma lielumam), un tas ir cilvēku darbības materiālās stimulēšanas pamats. Morālē taisnīgas A. problēma rodas tad, kad cilvēki sāk šķirt personiskās intereses no sabiedriskajām. Tā kā ekspluatatoriskā s-ba, kas balstās uz sociālo netaisnību, protams, nenodrošina patiesu tikumu atalgošanu un netikumu sodīšanu, tad reliģiskā morāle pārceļ A. uz viņpasauli. Ticība «aizkapa dzīvei» un «dieva sodam» reliģijā kļūst par tikumiska dzīvesveida vienīgo garantiju un priekšnoteikumu zemes vīrsū. Tādējādi morālā *sankcija*, tāpat kā tiesiskā sankcija, tiek skaidrota kā savdabīga «materiālā kompensācija» viņpasaulei par labiem vai ļauniem darbiem

zemes virsū. Istenībā patiesi morāla sankcija ir *stimulējums un sods*, ko īsteno, garīgi ietekmējot cilvēkus. A. princips pirmo reizi konsekventi tiek realizēts tikai sociālismā, pirmām kārtām — sadalē atbilstoši veiktajam darbam. Te šis princips ne tikai veicina darba kvalitāti, bet, iemiesodams sevī prasību pēc taisnīguma, līdz ar to ir arī veids, kā s-ba garīgi iedarbojas uz indivīdu (cilvēka nopelni atzišana stimulē viņa darba mīlestību u. t. jpr.). Komunismā indivīda un s-bas pilnīgas materiālo interešu vienības sasniegšana likvidēs A. problēmu vispār, jo A. ir nozīme vienīgi tikmēr, kamēr pastāv šo interešu atšķirības.

ATRIEBĪBA — darbība, kura ir atmaksas akts par cilvēkam nodarīto ļaunumu pagātnē, notiek pēc principa «Aci pret aci, zobu pret zobu». Dzimts iekārtā A. bija sabiedriskās *atmaksas* veids, kas realizējās atbilstoši primitīvajai taisnīguma izpratnei. «Indivīda drošība bija atkarīga no viņa dzimtas; radniecības saites bija spēcīgs savstarpējā atbalsta elements; kādu apvainot nozīmēja apvainot visu dzimtu» (Архив Маркса и Энгельса, т. IX, с. 67). Kad rodas valsts, tā veic atmaksas funkciju. Tāpēc A. iegūst individuālas darbības formu, kas aizstāj nodarītā ļaunuma sabiedrisku nosodišanu un atbilstoša soda izciešanu par to. Dažreiz tā var tikt vēsta ne tikai pret ļaunuma nodarītāju, bet arī pret viņa radniekiem un tuviniekiem (asinsatriebība). Jau kristietības morāle nosoda A., pretstatot tai principu par nepretēšanās ļaunumam (*Mīlestība, Pazemība, Iecietība*). Tomēr uz privātipašumu dibinātas s-bas vēsturē, kad vienmēr katram cilvēkam pamatos pašam jāaizstāj savas intereses citu priekšā, A. paliek nenovēršama parādība attiecībās starp cilvēkiem (prasība pēc «gandarījuma» ar divkautjas starpniecību muižnieku morālē, nodarīto «morālo zaudējumu» kompensācija naudā buržuāziskajā s-bā). Komunistiskā morāle izslēdz A. no personības uzvedības principiem. Sociālistiskā s-ba uzņemas katra cilvēka interešu aizsardzību, tā-

pēc personiska A. tiek uzlūkota kā s-bas morālo un tiesisko funkciju nelikumīga piesavināšanās no cilvēka pušes, tiek uzskatīta par likumpārkāpumu vai tikumiski nepieļaujamu aktu. Un pati s-ba, realizējot tiesiskās sankcijas, nevis grib atriebties, bet novērst turpmākos likumpārkāpumus, pāraudzināt, kad tas ir iespējams, noziedznieku. V. I. Ļeņins uzskatīja A. par nepieļaujamu pat attiecībā pret šķiras ienaidniekiem. Revolucionārās vardarbības nepieciešamību diktē nevis prasība pēc A. par apspiešanu pagātnē, bet kontrrevolūcijas pretošanās. Kara noziedznieku sodīšana ir nevis A. akts attiecībā pret uzvarēto valsti, bet cilvēces pasargāšana pret līdzīga veida noziegumu atkārtēšanos nākotnē.

ATSVESINĀŠANĀS — filozofijas kategorija; apzīmē cilvēka darbības rezultātu un produktu pārvēršanos par kaut ko neatkarīgu no cilvēka un valdošu pār viņu; cilvēka darbības rakstura tāda izkropļošana, ka tai zūd radošs saturs, bet pats cilvēks depersonalizējas, jo cilvēku sabiedriskās attiecības iegūst lietu attiecību formu. A. jēdziens radās vācu un fr. apgaisības filozofijā, kura kritizēja tādas s-bas antihumāno raksturu, kurā sociālā progresa un kultūras sasniegumi vēršas pret pašu cilvēku. Taču šī kritika nepārsniedza esošās s-bas necilvēcīguma nosodījumu no tikumiskām pozīcijām (*Moralizēšana*) un neatklāja patiesos A. sociālos cēloņus. Vienīgi K. Markss parādīja, ka šķiriski antagonistiskā s-bā A. ir sociālās darba dalīšanas rezultāts un izpaužas kā privātipašuma vara pār cilvēkiem un cilvēku ekspluatācija. Ļaudis nodibina savas attiecības viens ar otru stihiski un nespēj tās kontrolēt; kopēja sabiedriskā darbība, tās rezultāti un cilvēku sociālie sakari ir ārēji un sveši ikvienam cilvēkam un dažādām sociālajām grupām. Cilvēka radītā sabiedriskā pasaule kļūst viņam naidīga un valda pār viņu, bet viņš pats ir spiests tā vai citādi pielāgoties šai pasaulei (*Cilvēks un sabiedrība*). Cilvēka darba produkti pretnostājas strādniekam kā

kapitāls, sabiedriska spēks, kas uzkundzējas viņam un liek strādāt (atsvešināts darbs). Tikumības sfērā A. izpaužas tādējādi, ka uzvedības normas un principi ir kaut kas pretējs cilvēku dzīvesdarbībai, kas uztiets viņiem no ārienes, apspiež viņu dabiskās tieksmes, nevis ir viņu kopīgās darbības sekas. Tas atspoguļojas izkropļotos priekšstatos par tikumības iedabu (*Fetišisms, Absolūtisms, Autoritārisms*), nepieciešami izraisa *liekulību*, mēģinājumus attaisnot necilvēcīgo īstenību ar šķietami morāliem argumentiem. Tāpēc oficiālās ideoloģijas, sabiedriskās morāles liekulībai cilvēki sāk pretstatīt savu personisko, «iekšējo» tikumību (*Pienākums, Sirdsapziņa, Iracionālisms, Eksistenciālisms*). Visi šie izkropļotie priekšstati par tikumību tiek novērsti tikai ar A. pārvarēšanu. Atklājis A. objektīvo pamatu, marksisms norādīja tās likvidēšanas praktiskos ceļus. Tie ir s-bas revolucionāra pārveidošana: privātpašuma iznīcināšana, sociālo attiecību plānveidīga organizācija, galarezultātā — komunistiskās s-bas uzcelšana. Komunistiskās celniecības gaitā tikumiskās prasības pārvēršas par cilvēka iekšēju vajadzību, kuru nosaka visa viņa dzīvesdarbība, pārstāj viņam stāvēt pretī kā no ārienes uztiets spēks, t. i., pilnīgi izzūd A. un reizē notiek lēciens no nepieciešamības valstības brīvības valstībā (sk. *Vispusīga un viengabalaina personības attīstība, Komunistiskā morāle, Brīvība, tikumiskā*).

ATTIECĪBAS, TIKUMISKĀS — īpašs sabiedrisko attiecību veids, atkarību un sakarību kopums, kas rodas starp cilvēkiem viņu tikumiskās darbības procesā. Tikumiskās A. var klasificēt pēc satura, pēc formas un pēc sabiedrisko sakaru veida starp cilvēkiem viņu kopīgās tikumiskās darbības procesā. Pēc satura tikumiskās A. atšķiras atkarībā no tā, kā priekšā cilvēks uzņemies noteiktu *jādarību* un kāda šī jādarība ir. Kā piemērs cilvēka attieksmei pret s-bu kopumā ir pienākumi strādāt, būt uzticīgam savai valstij, darbaļaužu

atbrīvošanas ideāliem (*Attieksme pret darbu, Patriotisms, Internacionālisms, Solidaritāte*). Var izdalīt arī tādas tikumiskās A., kurās cilvēks stājas atkarībā no savas nodarbošanās veida (*Profesionālā ētika*) un darbības (tajā vai citā formā) dažādās sabiedriskās dzīves sfērās (*Darba tikumība, Sadzīves tikumība, Laulības un ģimenes tikumība*). Specifiski pienākumi cilvēkiem ir attiecībā pret s-bas locekļiem, kuri atrodas sevišķā stāvoklī: pret bērniem, veciem cilvēkiem, pret sievieti (*Attieksme pret sievieti*), pret savu kolektīva locekļiem (pret šķiru, partiju, darba kolektīvu, ģimeni), pret cilvēkiem, ar kuriem viņam ir īpašas attiecības (*Mīlestība, Draudzība, kā arī Saistības, Pateicība*) un ar kuriem viņš stājas kādos kontaktos (uzvedība sabiedriskajās vietās, *etiķete*, palīdzība cietušajiem, sīki pakalpojumi nejauši sastaptiem cilvēkiem). Tomēr, lai arī kāda būtu cilvēka pienākumu konkrētā sfēra un neatkarīgi no tā, kā priekšā (privātas personas, ļaužu grupas) tie pastāv, visos gadījumos cilvēks galarezultātā atrodas tikumiskās A. ar s-bu kopumā un pats ar sevi kā šīs s-bas locekli. Tikumisko A. formas tiek atšķirtas atkarībā no veida, kādā cilvēkam tiek izvērta tikumiskā prasība, cik vispārīgs vai konkrēts ir tās raksturs. Prasība, piem., var būt izteikta kā atsevišķs priekšraksts kādam individam veikt noteiktu rīcību konkrētā situācijā; tā var likt visiem cilvēkiem noteiktā veidā rīkoties līdzīgās situācijās (*Norma, morāle*); prasīt nemitīgi veidot sevi zināmas morālas īpašības, izvēlēties dzīvesveidu un uzvedības līniju atbilstoši pašiem vispārīgākajiem tikumiskajiem principiem, pakļaut savu darbību kāda tālāka un augstāka mērķa sasniegšanai, patiesi tikumiskai s-bas pārveidošanai un personiskās pilnības sasniegšanai (*Ideāls*). Atbilstoši dažādām tikumisko prasību formām arī indivīda attieksmei pret s-bu katru reizi ir īpašs raksturs. Turklāt šīs prasības katru reizi konkrētējās īpašās personiskās morālo attiecību formās (*Pienākums, Atbildība, Gods, Cienā, Sirdsapziņa*), katrā

no kurām izpaužas cilvēka tikumiskās darbības *paškontroles* pakāpe un paņēmieni. Beidzot, kopējās darbības procesā cilvēki stājas viens ar otru dažādos sakaros, pakļaujas sabiedriskajai *disciplīnai*, seko pastāvošajām *paražām, tradīcijām, tikumiem, paradumiem*, savstarpēji novērtē cits cita rīcību (*Sankcijas*), izvirza *ieromes*, rāda *paraugu*, ietekmē apkārtējo rīcību ar savas morālās *autoritātes* spēku, stājas savā starpā *sacensībā*, piedalās masu kustībās utt. Visās šajās attiecībās vienmēr pastāv divas puses — subjekts un objekts, taču šīs puses visu laiku mainās vietām. Piem., tā kā cilvēkam ir noteikti pienākumi s-bas un citu cilvēku priekšā, viņš ir subjekts, bet s-ba un citi cilvēki — viņa morālās darbības objekti. Taču šis pats cilvēks ir morālo pienākumu objekts citiem cilvēkiem, s-bai (jo arī tai jāaizstāv viņa intereses). No vienas puses, s-ba formulē atsevišķas personības pienākumus un novērtē viņas rīcību, attiecas pret viņu kā subjekts pret objektu. Bet, no otras puses, morālās prasības kļūst par katra cilvēka personisko pienākumu un rada atbildību, kuru viņš apzinās un aktīvi īsteno dzīvē. Jo augstāks ir cilvēka *apzinīgums*, jo vairāk viņš spēj patstāvīgi kontrolēt un virzīt savu darbību, jo lielākā mērā viņš ir pašdarbīgs subjekts (*Pašdarbība un jaunrade*). Tikumisko A. satura, sfēru un formu konkrētos gadījumus aplūko dažādas *ētikas kategorijas* un atspoguļo atbilstošas morālās *apziņas* formas.

ATTIEKSME PRET DABU — viena no cilvēka sabiedriskās dzīvesdarbības sfērām, kam ir tikumiski aksioloģisks saturs (*Ētika un ekoloģija*). A. p. d. ir atkarīga no s-bā valdošā ražošanas veida, realizējas, balstoties uz sabiedriskajām saitēm starp cilvēkiem. Subjektīvā aspektā A. p. d. ir īpatnēja to kritēriju un vērtējumu projekcija, kuri tiek likti lietā cilvēku *saskarsmē*. A. p. d. var izdalīt trīs galv. vēsturiskos tipus un atbilstoši arī trīs vērtību modeļus. Attīstības sākuma stadijā, kad ražošana realizējas galvenokārt medību un vākšanas formā, A.

p. d. raksturojama lielākoties kā pielāgošanās. Objektīvā atkarība no esošajām dabiskās vides bagātībām atspoguļojās senā cilvēka subjektīvajā pasaules izjūtā, mānticīgās *bailēs* viņa attieksmē pret dabu. Dabu izprata kā augstāko sākumu, tā bija bijīgas un reliģiskas pielūgsmes objekts. Līdz ar ražotājspēku pieaugumu cilvēks pakāpeniski pakļauj sev dabas spēkus, pielāgo tos savam vajadzībām, pārveido dabas vielas formas pēc saviem ieskatiem. Cilvēka vara pār dabu ārkārtīgi pieaug līdz ar pāreju no roku darba uz mašīnizētu ražošanu (rūpnieciskā revolūcija). Taču privātipānieciskā ražotājspēku attīstības forma nosaka dabas ekspluatācijas pārvēršanos par tās plēsonīgu aplaupīšanu. Uz šī pamata veidojas priekšstats par dabisko vidi kā vienīgi ārēji izmantojamu objektu. Utilitāri veikalnieciskā apziņa pilnīgi atņem dabai vērtības statusu, reducē to uz ekonomiskās peļņas iegūšanas līdzekli. Mūsdienās aktivizējas pasaules demokrātisko apriņu cīņa par apdzīvojamās vides saglabāšanu, tās gaitā nostiprinās antiburžuāziskas normas attieksmē pret dabu (*Ekoloģiskā ētika*). Turklāt Rietumos radusies neadekvāta reakcija uz buržuāzisko pragmatismu — atdzīvojas sentimentāli uzskati par dabu. Sociālistiskās ražošanas pamatiezīmes (plānveidīgais raksturs, orientācija uz darbaļaužu labumu utt.) rada jaunu A. p. d., kura acināta garantēt cilvēces veselīgu eksistenci un progresīvu attīstību. Sociālistiskās dabas izmantošanas aksioloģiskā būtība saistīta ar taupīgu, gādīgu A. p. d., tas atbilst *vispusīgas un viengabalainas personības attīstības* mērķim. Sociālistiskajai morālei ir sveša gan godbijīga dabas pielūgsmē, gan arī tās šauri pragmatiska uztvere. Šī morāle veido tādu atbildības pilnu A. p. d., kura balstīta uz pārliecību, ka daba pieder visai s-bai, tajā skaitā arī nākošajām cilvēku paaudzēm. Īpaši audzinoša nozīme ir gādīgai attieksmei pret dzīvniekiem, tā ir specifiska *personības tikumiskās kultūras* izpausmes forma. Atzinums, ka cilvēks ir atbildīgs par

dabiskās vides saglabāšanu, ir ne tikai sociālistiskās sabiedriskās apziņas reāls fakts, bet arī svarīgs sabiedriskās dzīvesdarbības uzdevums, kurš tiek risināts, savienojot sociālisma priekšrocības ar zinātniski tehniskās revolūcijas sasniegumiem.

ATTIEKSME PRET DARBU — kategorija, kura apzīmē s-bas, šķiras, atsevišķas personības morālos priekšstatus par darbu, kā arī uzvedība, kuru nosaka šie priekšstati. A. p. d. parāda sociālo attiecību attīstības pakāpi noteiktā s-bā, kā arī raksturo atsevišķas personības tikumisko veidolu. A. p. d., tās veidošanos ietekmē vairāki objektīvi un subjektīvi faktori. Pie objektīviem faktoriem pirmām kārtām pieskaitāmi konkrētie sociāli ekonomiskie apstākļi, kuri nosaka cilvēka vietu ražošanas attiecību sistēmā, kā arī darba raksturs, stimulēšana, darba apstākļi (darba higiēna, ražošanas kārtīguma pakāpe utt.), attiecības darba kolektīvā. Mūsd. apstākļos šos faktorus lielā mērā iespaido zinātnes un tehnikas progress: to sasniegumu ieviešana ražošanā padara sarežģītāku darba raksturu, izmaina tā apstākļus. Pie subjektīviem faktoriem jāpieskaita pašas personības morālās īpašības, tādās kā *apzinīgums, atbildība*, kā arī cilvēka interese par darba saturu, apmierinātība ar darbu utt. Tikumisku A. p. d. raksturo mērķi, kuru vārdā cilvēks strādā, un viņa motīvi, t. i., tas, kas pamudina viņu strādāt (piem., darbs tikai peļņas dēļ vai kā vajadzība pēc personiskā ieguldījuma kopējā pasākumā). Tādējādi attieksmi pret darbu veido viss sabiedrisko attiecību kopums un to transformē konkrētā uzņēmuma mikroklimats un personības morālās orientācijas. Tā kā A. p. d. nosaka pats darbs, konkrētās ražošanas attiecības, tā savukārt ietekmē ražošanas attiecību attīstību. Tā sociālismā darbaļaužu ieinteresētība darba rezultātos, mērķu kopība veicina ekonomikas nostiprināšanos, sabiedrisko attiecību pilnveidošanos; kapitalismā savukārt atsevišķātais darbs ir viens no s-bas krīzes cēloņiem. Cilvēces vēsturē A. p. d. būtiski mainīju-

sies. Pirmatnējās kopienas iekārtas apstākļos to dabiski noteica visiem vienāda nepieciešamība strādāt: *čaklums* bija nepieciešams pirmatnējā cilvēka eksistencei. Šķiriski antagonistiskā s-bā dažādu šķiru un sociālu slāņu A. p. d. diferencējas. Verdzības un feodālajā formācijā ārpusekonomiska piespiešana strādāt apspiestajās šķirās radīja A. p. d. kā pret smagu slogu un valdošajās šķirās — nicinājumu pret to. Tas atspoguļojās reliģiskajā ideoloģijā, kura aplūkoja darbu kā dieva sodu par cilvēku dzimtas grēkiem. Kapitālismā, kurš balstās uz darbaļaužu ekonomisku piespiešanu, proletariāta A. p. d. ir pretrunīga: no vienas puses, cieņa pret darbu kā pret cilvēka vajadzību, kā pret apvienojošu, saliedējošu faktoru, un, no otras puses, naidīga A. p. d. kā pret spaidu darbu. «... Strādnieks tikai ārpus darba izjūt sevi par sevi pašu, bet darba procesā viņš jūtas kā pats no sevis atrauts» (*Маркс К., Энгельс Ф. Соч., т. 42, с. 90*). Lai mainītu strādnieku A. p. d., buržuāzija izmanto sociālo demagoģiju, dažādus materiālās un morālās stimulēšanas veidus, stingri noteiktās robežās iesaista strādniekus vadīšanā, izgudro visvisādas teorijas («cilvēcīgo attiecību», «sociālās partnerības» u. c.). Tomēr tas viss nevar atrisināt pretrunu starp mūsd. ražošanas prasību pēc godīgas A. p. d. un pašu strādnieku neieinteresētību tajā. Tikai sociālisms dod iespēju savienot personiskās un sabiedriskās intereses, liek pamatus jaunai A. p. d., kas izaug no darba rakstura kvalitatīvām pārmaiņām sociālismā, šīs pārmaiņas nozīmē to, ka darbaļaudis sa, prot sava darba sabiedrisko nozīmīgumu, nozīmē rūpes par sabiedrisko ipašumu (*Attieksme pret ipašumu*), sabiedriskā pienākuma apzināšanos, *kolektīvismu*, biedrisku savstarpējo palīdzību utt. Ipašu nozīmi iegūst atbildība, disciplinētība, apzinīgums, kuri kļūst ne tikai vēlamā, bet arī nepieciešami mūsd. sociālistiskajā ražošanā. A. p. d., tās veidošanos ietekmē morālais klimats kolektīvā, kritikas un paškritikas attīstība tajā, savstarpēja

prasīguma atmosfēra, darba organizācija, materiālo un morālo stimulu savienošana u. c. Lai katram darba cilvēkam ieaudzinātu sociālistisku A. p. d., ir ļoti svarīgi, lai cilvēks izvēlētos sev darbu pa prātam, atbilstoši savām interesēm un spējām, jo pretējā gadījumā darbs nomāks viņu. Jaunā A. p. d. sociālisma apstākļos paredz darbaļaužu *aktivitāti*, kura atklājas ierosmē, iniciatīvā. Ipaša loma te ir komunistiskā darba kustībai, sociālistiskās sacensības izvēšanai. Komunistiskā partija piešķir lielu nozīmi jaunai A. p. d., tās tālākai attīstīšanai — sastāvdaļai *kompleksajā pieejā audzināšanai*. Pilnveidojot sociālistisko A. p. d., vienlaicīgi veidojas elementi komunistiskai A. p. d., pēc tās iedibināšanas s-bas dzīvē paredzama darba pārvēršanās par pirmo dzīves nepieciešamību, t. i., par brīvprātīgu darbu, nerēķinoties ar atalgojumu, par veselīga organisma prasību (*Leņins V. I.*, 30. sēj., 473. lpp.). Komunismā šāda A. p. d. kļūs vispārēja. Komunistiska A. p. d., tās izveidošana cieši saistīta ar *vispusīgas un viengabalainas personības attīstību*.

ATTIEKSME PRET IPASUMU — ekonomijas un ētikas kategorija, kura raksturo kā cilvēka objektīvo attieksmi pret ražošanas un patēriņa līdzekļiem (īpašuma forma), tā arī cilvēka subjektīvo attieksmi pret sabiedriskās bagātības priekšmetiem. A. p. ī. nesaurājami saistīta ar *attieksmi pret darbu* un vēsturiski mainās līdz ar s-bas ekonomiskās iekārtas attīstību. Ipašuma priekšmetā ir iemiesots cilvēku darbs, bet tā formās atspoguļojas cilvēku sociālais stāvoklis s-bā. Tāpēc cilvēka attieksmē pret īpašumu izpaužas viņa attieksme pašam pret sevi kā sabiedrisku būtni, materiālo un garīgo labumu radītāju un patērētāju, pret citiem cilvēkiem un pret s-bu kopumā. Buržuāziskā morāle aplūko privātipašumu kā cilvēka iespēju un dotumu izpausmes pamatnoteikumu, personības brīvības garantiju un tās cieņas kritēriju. Taču īstenībā tieši privātipašums padara cilvēku nebrīvu, pazemo viņa cieņu, kropļo viņa vajadzības. No bur-

žuja viedokļa, ja priekšmets pieder kā īpašums, tad tas ir pilnīgi piesavināts. Bet patiesībā privātipašums uz priekšmetu un tā izmantošana cilvēka labā nemitīgi rada pretrunas. «Jo mazāk tu ēd, dzer, jo mazāk pērc gramatas, jo retāk apmeklē teātri... jo vairāk tu *ietaupi*, jo *lielāka* kļūst tava bagātība... Jo niecīgāka ir tava *esamība*, jo mazāk tu dod iespēju izpausies savai dzīvei, jo lielāks ir tavs *īpašums*... Tādējādi visām kaislībām un katrai darbībai ir jāieslēgst *iedziņvošanās alkās*» (*Маркс К., Энгельс Ф. Соц.*, т. 42, с. 131—132). Tāpēc buržuāziskā A. p. ī. izpaužas kā *savtīgums*, mantrausība, skopums, sīkstulība (*Taupība*) un to pretstats — izšķērdība. Turklāt pirmām kārtām tiek upurētas strādnieku vajadzības, kuras kapitālists aplūko kā «ražošanas izmaksas» un kuras viņš cenšas samazināt līdz minimumam. Buržuijs saskata bagātībā nevis savas personības vispusīgas attīstības līdzekli, bet varas ieroci, kredīta garantiju, prestiža simbolu. Principiāli cita A. p. ī. izveidojas sociālistiskajā s-bā, kur sabiedriskais īpašums pieder pašiem darbaļaudīm, ir katra s-bas locekļa augošo vajadzību apmierināšanas ķīla. Tā neaizskaramības prasība nebūt nenozīmē cilvēku interešu upurēšanu ražošanas vajadzību labā. *Taupīga attieksme* pret sociālistisko īpašumu pirmām kārtām nozīmē maksimāli mērķtiecīgi (ekonomiski un efektīvi) izmantot s-bas rīcībā esošos līdzekļus darbaļaužu labklājības celšanai. Tieši tas izteikts komunistiskās morāles principu prasībā, kas paredz katra cilvēka rūpes par sabiedriskā īpašuma saglabāšanu un vairošanu. Cīņa pret sabiedriskā īpašuma izlaupītājiem, bezsaimnieciskumu un izšķērdību — tas nav nekas cits kā darbaļaužu interešu aizstāvēšana. Komunistiskā morāle paredz arī cieņu pret pilsoņu personisko īpašumu, jo tajā iemiesojas tā īpašnieka līdzdalības mērs sabiedriskajā darbā un citu cilvēku darbs. Attieksmei pret patēriņa priekšmetu kā pret materiālu un estētisku vērtību nav jānovēd pie tā pārvēršanas par

fetišu, uzkrāšanas un mantrāsības objektu, labklājības mietpilsoniskas (*Mietpilsonība*) izpratnes simbolu. Komunistiskā morāle prasa no cilvēka, lai nevis viņš kļūtu par lietas vergu (*Patērnieciskums*), bet lai lieta kalpotu viņam, būtu par viņa daudzpusīgo vajadzību saprātīgas apmierināšanas līdzekli (*Vajadzības, saprātīgas*).

ATTIEKSME PRET SIEVIETI — viena no svarīgākajām cilvēku savstarpējo attiecību sfērām. No morāles viedokļa šī attieksme ir specifiska problēma, jo sievietei s-bā ir īpaša loma (pirmām kārtām viņas uzdevums ir dzemdēt un audzināt bērnus) un vēsturiski viņa tika nostādīta īpašā sabiedriskā stāvoklī sakarā ar darba dalīšanu starp dzimumiem. Tieši tāpēc, ka būtībā vīrieša sabiedriskā attieksme pret sievieti balstās uz dabiskām atšķirībām starp dzimumiem, «tajā atklājas, kādā mērā cilvēka *dabiskā* uzvedība ir kļuvusi *cilvēciska*... kādā mērā cilvēka *vajadzības* ir kļuvušas par *cilvēciskām* vajadzībām... kādā mērā viņš pats savā individuālajā esamībā ir arī sabiedriska būtne» (*Маркс К., Энгельс Ф. Соч., т. 42, с. 115—116*). A. p. s. vēsturiski mainījās līdz ar cilvēku kultūras attīstību. Taču progress šajā jomā bija ārkārtīgi pretrunīgs. No vienas puses, tika izstrādātas dažādas ārējas formas, lai izrādītu cieņu pret sievieti, — viņas skaistuma pielūgsmē, apdziedāšana mākslā, rūpes par «vājā dzimuma» pārstāvi, īpaša *etiķete* saskarsmē. No otras puses, faktiski netika atzīta viņas līdztiesība sabiedriskajā dzīvē, ar ko tika aizskarta viņas cilvēciskā cieņa, bet aiz skaistuma pielūgsmes bieži slēpās A. p. s. «kā pret laupījumu un sabiedriskās baudkāres kalponi...» (turpat, 115. lpp.). Mūsd. buržuāziskajā s-bā kā piemērs tam var kalpot dažādas kroplīgas sievietes ķermeņa kulta formas (ažiotāža ap «skaistuma konkursiem», skaistuļu izmantošana komerciālajā reklāmā, striptīzs), kas pēc būtības ir izsmalcinātas formas, kādās notiek tirdzniecība un spekulācija ar sievieti. Sociā-

listiskā s-ba sāk sievietes emancipāciju ar patiesu viņas un vīrieša vienlīdzības atzīšanu darbā un sabiedriski politiskajā darbībā. Bet tas ir tikai pirmais solis sievietes pilnīgā atbrīvošanā, jo, «neskatoties uz visiem atbrīvojošajiem likumiem», sievieti, saka V. I. Leņins, «žņaudz, smacē, notruļina, pazemo *sikā mājas* saimniecība, piekaldama viņu virtuvei un bērnu istabai, izšķiezdama viņas darbu bezjēdzīgi neražīgā, sikumainā, nervus bēdējošā, notruļinošā, nomokošā darbā» (29. sēj., 383.—384. lpp). Sievietes pakāpeniska atbrīvošana no mājas rūpju nastas realizējas, valstij nemitīgi rūpējoties par sadzīves apstākļu uzlabošanu, mājas darbu atvieglošanu, bērnu sabiedriskās audzināšanas sistēmas attīstīšanu. Tomēr, tā kā sievietei ir īpaša loma cilvēka dzīves atražošanā un viņas bioloģisko un psiholoģisko īpašību dēļ, netiek atcelts jautājums par īpaši rūpīgu un iejūtīgu attieksmi pret viņu, par cieņas izrādīšanu pret sievieti, par patiesi cilvēcisku mīlestību uz sievietes fizisko un garīgo skaistumu. Komunistiskā morāle prasa no vīrieša uzmanīgu un taktisku A. p. s. kā sabiedriskajā dzīvē, tā arī personiskajās savstarpējās attiecībās (sk. arī *Laulības un ģimenes tikumība*).

ATZINĪBA (morālā) — sk. *Sankcija*.

AUDZINĀŠANA, DARBA — notiek galvenokārt sabiedriskā darba procesā. Kaut kādā veidā darbā audzināšana pastāvējusi visās sabiedriski ekonomiskajās formācijās, taču tai bijušas savas īpatnības, ko nosaka s-bas sociāl-ekonomisko attiecību raksturs. «... *Pašaules vēsture* nav nekas cits kā cilvēka rašanās cilvēka darba procesā...» (*Маркс К., Энгельс Ф., Соч., т. 42, с. 126*). Ģints iekārtā cilvēku pienākumus darbā diktēja trūkums un niknā cīņa ar dabu. Tāpēc ikviena ģints loceklis piedalījās darba procesā bija nepieciešama. Verdzības un feodālajā formācijā fiziskais darbs tika uzkrauts vergiem un zemniekiem, bet garīgais darbs bija ekspluatatoru privilēģija. Tāpēc darbā audzināšana te

bija vienpusīga. Sabiedrisko attiecību sistēma un valdošā morāle galā galā centās ieaudzināt darbaļaudis padevību ekspluatatoriem, iestāstīt, ka viņiem lemts nest darba nastu. Tikai līdz ar kapitālisma rašanos tika izteiktas idejas, ka visiem s-bas locekļiem nepieciešama vienota darbaudzināšana (T. Mors, T. Kampanella, *Ruso*, J. Pestalocijs, J. A. Komenskis, *Loks*, K. Ušinskis, *Sensimons*, *Furjē*, *Ovens* u. c.). Bet, aplūkodami darbu bez saistījuma ar konkrētajiem apstākļiem, domājami pirms Marksa nesēja līdz galam atklāt darbaudzināšanas nozīmi un būtību personības attīstībā. Marksisma-ļēņinisma klasiķi pirmie parādīja darba patieso nozīmi personības morālo īpašību veidošanā. Viņi norādīja uz nepieciešamību savienot mācības ar ražīgu darbu. V. I. Ļeņins rakstīja, ka cilvēki, kas nav guvuši darba skolas rūdījumu, kļūst nevižīgi, pavirši, nervozi, steidzīgi, tiecas nevis strādāt, bet diskutēt utt. Sociālistiskajā s-bā darbaudzināšana ir daļa no kopīgā darbaļaužu *komunistiskās audzināšanas* procesa un tās mērķis ir ieaudzināt komunistisku *attieksmi pret darbu* un sabiedrisko ražošanu, pret sociālistisko īpašumu. Darbaudzināšanas uzdevums ir darba audzināšo nozīmi savienot ar pasākumiem, kas nodrošina vispārīzglītojošo zināšanu un profesionālo iemaņu iegūšanu vai papildināšanu. Tas ir ar garīgo un tikumisko audzināšanu vienots process (*Kompleksā pieeja audzināšanai*) un ietver šādus momentus: darba iemaņu izkopšanu no bērna gadiem, paradumu strādāt, *čaklumu*, darba cilvēka un viņa darba rezultātu cienīšanu, nicinājumu pret liekēžiem un slinkiem; atbildību par kopējo darbu, *kolektīvisma* jūtas, sabiedriskā pienākuma apziņu, apziņīgu attieksmi pret darba *disciplīnu*, privātpašnieciskās psiholoģijas, *egoisma* un *individuālisma* negatīšanu un izskaušanu; darba morālo stimulu attīstīšanu, lai darbs pamazām pārvērstos no pienākuma par vitālu nepieciešamību; izturēšanos pret darbu kā pret jaunradi. Padomju Savienībā darbaudzināšana notiek visās

tautas izglītības sistēmas mācību un audzināšanas iestādēs, pamatā liekot principu, ka mācīšana jāsavieno ar ražīgu darbu, kā arī ražošanā, kur tās galv. metodes ir audzināšana ar uzskatāmu paraugu, pirmrindnieku pieredzes propaganda, darbaudzinātāju kustība un sistemātiska darbinieku kvalifikācijas celšana.

AUDZINĀSANA, TIKUMISKĀ — vienotā sabiedriskās A. procesa sastāvdaļa, pastāv līdzās idejiski politiskajai, darba, sadzīves, estētiskajai u. c. A. (*Kompleksā pieeja audzināšanai*). Nepieciešamība s-bai regulēt cilvēku uzvedību ietver sevi no morāles viedokļa divus savstarpēji saistītus uzdevumus: pirmkārt, jāizstrādā tikumiskās prasības, kas atspoguļojas un pamatojas s-bas morālajā apziņā *normu, principu, ideālu*, kā arī *taisnīguma, labā, ļaunā* u. c. jēdzieni izpratnes veidā; otrkārt, jāpanāk šo prasību un ar tām saistīto priekšstatu nostiprināšanās katrā indivīda apziņā, lai viņš spētu pats virzīt un kontrolēt savu rīcību (*Paškontrolē*) un arī piedalīties visas s-bas uzvedības regulēšanas procesā, t. i., izvirzīt morālas prasības citiem cilvēkiem un novērtēt viņu rīcību. Šo otru uzdevumu veic tikumiskā A., veidojot cilvēkā atbilstošu *pārliecību*, tikumiskās *jūtas, paradumus*, vajadzības, noturīgas cilvēku morālās *īpašības*. Katras s-bas tikumiskās A. saturu galvenokārt veido tās mērķi, kurus nosaka sabiedrisko attiecību raksturs un tām atbilstošā ideoloģija. Tāpēc tikumiskajai A. ir jābūt kā morālei, ir šķirisks raksturs, kaut gan tajā ir arī vispārcilvēciski elementi (*Vispārcilvēciskais un šķiriskais morālē*). Visā līdzšīņējā vēsturē tikumiskā A. ir notikusi galvenokārt stihiski, cilvēkam uztverot savas sabiedriskās esamības apstākļus, pielāgojoties esošajiem uzvedības paraugiem, noteiktai sociālajai disciplīnai. Tiesa, atsevišķu institūtu ietvaros (darba kolektīvi, ģimene, baznīca, prese, literatūra) A. process zināmā mērā ir mērķtiecīgs, tas tiek realizēts, izmantojot speciāli izstrādātus līdzekļus un metodes. Taču antagonistisku šķiru s-bā šādi mērķtiecībai ir

šauri ierobežots raksturs. Tas izpaužas, pirmkārt, A. un cilvēku sociālās prakses nošķirtībā, jo sabiedriskās esamības objektīvie apstākļi paliek ārpus audzinātāja kontroles un bieži vien izraisa cilvēkos tādu pārliecību un jūtas, kas ir tieši pretējas sludinātajām. Otrkārt, kad apgaismotāji izvīrēja prasību pēc vispārējas sociālās izglītības, viņi sadalīja s-bu divās daļās: audzinātajos un audzināmajos, aizmirsdami, ka «audzinātājs pats ir jāaudzina» (Markss K., Engels F. Darbu izlase 3 sējums. R., 1979, 1. sēj., 10. lpp.). Mūsd. kapitālistiskajā s-bā šis viedoklis pārtapis «apgaismotās elites» un «pūļa» teorijā, ar ko attaisno «manipulēšanu» ar masu apziņu «lielās politikas» interesēs. Marksisms-ļeņinisms tikumiskās A. jautājumu aplūko principiāli citādi, saista to ar tautas masu revolucionāro cīņu, ar sociālisma un komunisma celtniecības praksi. «Patiesā masu audzināšana,» raksta V. I. Ļeņins, «nekad nevar būt atdalīta no pašas masas patstāvīgās politiskās un it īpaši revolucionārās cīņas. Tikai cīņa audzina ekspluatējamo šķiru, tikai cīņa parāda viņai, cik liels ir viņas spēks, paplašina viņas apvāršni, ceļ viņas spējas, apgaismo viņas prātu, kaldina viņas gribu» (23. sēj., 225. lpp.). Viens no galv. tikumiskās A. mērķiem sociālismā ir pārvarēt pretrunas starp zināšanām un rīcību, t. s. «dubulto morāli», veidot aktīvu dzīves pozīciju, lai vārdu un darbu saskaņa kļūst par ikdienas uzvedības normu. Attīstītā sociālisma s-bā plānveidīgi tiek pārveidoti cilvēku sabiedriskās esamības objektīvie apstākļi un līdz ar to tiek radīti priekšnoteikumi mērķtiecīgai tikumiskajai A. visas s-bas mērogā pašā tautas masu praktiskās darbības procesā (Komunistiskā audzināšana).

AUGSTPRĀTĪBA — negatīva morāla īpašība, kam raksturīga necienīgi nicinoša, uzpūtīga izturēšanās pret citiem cilvēkiem (pret atsevišķām personām, noteiktiem sociāliem slāņiem vai pret visiem cilvēkiem), tā saistās ar savu pozitīvo īpašību pārvērtēšanu un patmīlību. Pretēja īpašība A. ir

kautriība un citu cilvēku *cienīšana*. A. sociālā bāze ir sociāli ekonomiskā nevienlīdzība antagonistisku šķiru s-bā, kas pieļauj, ka vieni var izmantot materiālā un tiesiskā stāvokļa un garīgās kultūras privilēģijas — tie ir s-bas «elite» —, bet citiem jādzīvo apspiestībā, materiālā un garīgā nabadzībā. Šķiru s-bā izplatās filozofiskās un ētiskās mācības, kas teorētiski pamato A. attiecībā pret «pūli» (piem., Ničes teorija, kas sadala cilvēkus «vergos», kuri ir vairākumā, un atsevišķos «pārcilvēkos»; Bergsona koncepcija, kurš dogmatiskajai «pūļa» morālei pretstata «izmeklēto», «varoņu» u. c. «radošu» morāli). Sociālistiskās s-bas apstākļos A. ir pagāt nes *palieka* un parasti saistīta ar atšķirībām cilvēku materiālajā un kultūras līmenī un individuālistiskās psihes izpausmēm (nekautriību, *iedomību*, *uzpūtību*, *godkāri*). Komunistiskā morāle, pamatojoties uz marksistisko mācību par tautas masu izšķirošo nozīmi vēsturē un kultūras attīstībā, asi nosoda necienīgu attieksmi pret tautu un atsevišķām personām. Lai arī cilvēku spējas un darbības formas nav vienādas, šīs atšķirības neietekmē cilvēku *cienību*. Katrs sociālistiskās s-bas loceklis, kas godīgi veic savus pienākumus, neatkarīgi no darbības specifikas un sociālā stāvokļa pelna, lai viņu cienītu.

AUGSTSIRDĪBA — pozitīva morāle īpašība; tāda cilvēcības izpausmes forma cilvēku ikdienas attiecībās, kurā humānisms pārsniedz vispārpieņemto normu robežu vai parādās attieksmē pret cilvēkiem, kas to pilnībā nepelna. S-bas morālajā apziņā par A. tiek uzskatītas, piem., tādas humānisma izpausmes kā uzpūrešanās citu labā; atteikšanās pieprasīt sodu cilvēkam, kas ir izdarījis pārkāpumu vai radījis zaudējumu; humāna izturēšanās pret uzvarēto. Kristīgajā morālē A. tiek saprasta kā visa piedošana. Cilvēkiem tiek mācīts «nepieņemt ļaunu», piedot «tuvākajiem» visus grēkus, «mīlēt savus ienaidniekus» (*Iecietība*). Šī bausļa otra puse ir prasīguma trūkums, iecietība pret ļaundarībām. Komunistiskā morāle A. jēdzienā ietver

citū jēgu — tā atzīst tikai tādu humānismu, kas aizstāv patiesas cilvēka un s-bas intereses. Šajā ziņā A. izvirza cilvēkiem lielas prasības, A. tiek pakļauta vishumānākās un taisnīgākās s-bas — komunisma — celtniecības uzdevumam. Piemērs tam var būt padomju likumu attieksme pret noziedznieku — viņa sodīšana nav vienkārši *atmaksas*, atbēības akts, tās mērķis ir radīt apstākļus noziedznieka labošanai, palīdzēt viņam apziņāties savu vainu s-bas un cilvēku priekšā un turpmāk kļūt par noderīgu un pilnvērtīgu sociālistiskās s-bas locekli.

AUGUSTINS (Augustinus) Aurēlijs (354—430) — kristiešu teologs, bīskaps, viens no katoļu «baznīcas tēviem», nežēlīgs ķeceru vajātājs; sarakstījis vairākus simtus darbu, no kuriem lielākie ir «Par svēto trīsvienību» un «Par dieva valstību». Augustīna uzskati ir viens no galv. agrās sholastikas un Romas baznīcas mācības avotiem. Pauzot, pēc *Pļehanova* vārdiem, «teoloģisku vēstures izpratni», A. akcentēja pretstatu starp pamatprincipiem, kas šķir zemi no debesīm: «... divas valstības, ko radījušas divu veidu mīlestības, — zemes valstību ir radījis cilvēka mīlestība pašam pret sevi, un tā aiziet līdz dieva nicināšanai, bet debesu valstību (baznīcu) ir radījis mīlestība pret dievu, un tā aiziet līdz sevis nicināšanai.» Mācība par predestināciju, par dieva svētību, par augstāko labumu un lielāko ļaunumu (augstākais labums ir mūžīgā dzīvošanā, ļaunums — mūžīgā nāvē, abi viņpus zemes dzīves robežām) ir A. reliģiskās ētikas galv. principu pamatā, pēc kuriem dievs ir tikumības avots un kritērijs; tikumība ir pretstats zemes dzīves jutekliskumam; viss labais pilnībā ir iemiesots dievā, ļaunā avots ir iedzimtais *grēks*, «Kaina zīme» cilvēka dzimumam. Cilvēka aktivitātei, kas izpaužas viņa brīvā gribā, kopš grēkā krišanas ir ārkārtīgi negatīva nozīme, tā ved pie grēka, tāpēc īstam kristietim jāiznīdē sevī «grēcīgā patvaļa», viņš ir dieva vergs, niecīgs tārps, pīslis visvarenā

priekšā. Kristiešu tikumi, pēc A. uzskatiem, ir konsekvents pagānu tikumu («pārģērbtu netikumus») noliegums. Šie tikumi indivīda aktivitātes vietā prasa pasivitāti, virišķības vietā — samierināšanos, gudrības vietā — ticību visvarenajam dievam, taisnīguma vietā — aklu mīlestību pret dievu un ticību atpēstīšanai debesīs. Tādējādi A. pieprasa galēju *askētismu*, atteikšanos no savas individualitātes un nešaubīgu sekošanu priekšrakstiem, ko dievs pasludinājis saviem kalpiem. Savā «Grēksūdzē», kas ir pilna reliģiskās eksaltācijas, A. ar personisko piemēru cenšas parādīt, cik veltas ir cilvēka pūles atbrīvoties no grēka, kamēr viņš pilnībā nebūs pakļāvis providencei un nebūs kļuvis par dieva gribas ieroci. Tikai griežoties pie dieva, var cerēt uz atpēstīšanu. Tāpēc ķeceri viņu pašu labā ar varu jāatgriež baznīcas klēpī. A. traktāti pret donātistiem un pelagijiešiem, viņa *fanātisms* un *autoritārisms* kalpoja par avotu inkvizīcijas teorijai un praksei. A. idejas izmanto arī mūsd. buržuāziskie teologi.

AURĒLIJS (Aurelius) Marks (121—180) — Romas imperators, stoīku skolas filozofs (*Stoicisms*). Viņa vienīgais sacerējums «Vienatnē ar sevi» ir aforistiskā formā izteiktas pārdomas par morāli, ko A. nešķir no reliģijas. Cilvēka tikumiskās uzvedības pamats, pēc A. domām, ir prāts («iekšējais ģēnijs»), kas ir pasaules dievišķā prāta daļa un produkts. Dievišķais prāts nodrošina Visumā harmonisku un taisnīgu kārtību, kurā cilvēkam, sekojot savam saprātīgajam «vadošajam sākumam», ir jāiekļaujas. Kaut arī visi cilvēki neatkarīgi no piederības kādai šķirai vai tautībai ir kaut kādas vispasaules «augstākās valstības» locekļi, katrs no viņiem spēj patstāvīgi izmantot savu prātu. A. uzskatīja, ka nekas no tā, kas parasti izraisa cilvēkos baudu vai ciešanas (bagātība un nabadzība, slava un negods, dzīvība un nāve), nevar tikt vērtēts labā un ļaunā kategorijās, tāpēc ka to saņem gan pelnīti, gan nepelnīti. Patiesi saprātīgi un tāpat tikumīgi rīkojas tikai tas,

kas atsakās no pasaulīgās dzīšanās pēc ārējas labklājības, stāv pāri kaislībām un uz visu notiekošo skatās kā uz pasaules kosmiskā likuma izpausmi. Jebkura tiekšanās pasaulē kaut ko mainīt, izjaukt «veselumu» ir nosodāma, jo tā ir netaisnīga pret dabu un s-bu. Kaut gan A. daudz runā par cilvēka sociālajiem pienākumiem, par nepieciešamību kalpot kopīgai labklājībai («no kā nav labuma stropam, nav labuma arī bitei»), viņa ētika ir dziļi individuālistiska: cilvēka laime vai nelaime nav atkarīga no citiem. Sasniegt tikumisko pilnību var, tikai iedziļinoties pats sevī, izprotot dabu kā veselumu, apzinoties cilvēka dzīves isumu un nāves nenovēršamību. Pesimistisku motīvu cauraustā A. ētika, kas aicina būt pazemīgam un pacietīgam, ir ietekmējusi kristietības ētikas veidošanos.

AUSTRUMU ĒTIKA — nosacīts apzīmējums, ar ko parasti saprot Indijas, Ķīnas un Tuvo un Vidējo Austrumu zemju ētiskās sistēmas. Šis jēdziens neattiecas uz vienotu ģeogrāfisku reģionu (piem., Ķīnā Indiju sauca par (Rietumzemi), tam ir jēga tikai kā tradicionālajam Austrumu pretstatījumam Rietumiem, pie kam tas apzīmē ne tik daudz zemju relatīvo ģeogrāfisko korelativitāti, cik vēsturisko apstākļu ietekmē izveidojušos dažādu tautu orientācijas savdabību. Jēdziens A. ē. nav vienotas tikumisko uzskatu sistēmas apzīmējums — Indijas, Ķīnas, Japānas u. c. zemju ētisko sistēmu daudzveidība un atšķirīgums, tāpat to vēsturiskais nemainīgums pārliecinoši pierāda šī vispārinājuma nosacītību. Tas, ka Rietumos periodiski rodas interese par dažādām Austrumu filozofiskī ētiskajām skolām, liecina ne tikai par šo sistēmu nozīmīgumu, bet arī par krīzi, pretrunām un trūkumiem pašā Rietumu kultūrā. Izplatītākās asociācijas, kas rodas sakarā ar A. ē. jēdzienu, ir priekšstati par Austrumu tautu pārmērīgo jūtīgumu un ne mazāk izplatītais priekšstats par to, ka Austrumos valda tendence līdz pat fanātiskam askētismam nomākt vēlšanās un jūtas. Izplatītais uzskats

par Austrumu nežēlību, par Austrumu cilvēkam raksturīgo nevērīgo attieksmi pret dzīvi pastāv līdzās ne mazāk pazīstamajam žēlsirdības principam — nedarīt ļauna nekam dzīvam (ahimsa). Tādēļ ir ļoti svarīgi konkretizēt un precizēt zināšanas par Austrumzemju ētiku (*Budisms, Dzenbudisms, Joga, Islams, Sūfisms, Lao-dzi, Tagore, Vivekānanda*).

AUTONOMĀ ĒTIKA (gr. *autos* — pats un *nomos* — likums) — ētikas teorijas tips, kas morāli pamato ar pašas morāles likumiem, piešķir tās principiem neatkarību; pretstats heteronomai ētikai (gr. *heteros* — cits), kura morāli skaidro, izejot no sākuma, kas ir ārpus tās. Heteronomās ētikas piemēri ir *hedonisms, eidemonisms, utilitārisms*, kur morālei ir atvasināts raksturs un tā izriet no baudas, laimes un derīguma jēdzieniem. A. ē. ideja ir jau 17.—18. gs. angļu morālistu (*Seftsberijs, Hačesons* u. c.) uzskatos, kuros postulētas īpašas morālās jūtas, kas nav atkarīgas ne no sociālajiem apstākļiem, ne no cilvēka ķermeņa uzbūves, līdz ar to morāle tiek interpretēta kā kaut kas sākotnējs. Morāles autonomiju siki ir pamatojis *Kants*. Pretstatā tradicionāli prevalējošiem uzskatiem ētikā un polemizējot ar fr. materiālistiem (viņiem morāle izriet no «cilvēka iedabas»), *Kants* piešķir morālei aprioru, pirmspieredzes statusu: nav jāmeklē tikumisko principu atbilstība cilvēka esamības faktiem, bet — gluži pretēji — cilvēka esamībai ir jāklūst par sākotnēju, pašsaprotamu tikumisko principu iemiesojumu. *Kants* saviem secinājumiem piešķir arī moralizējošu saturu — viņš uzskata, ka rīcība ir tikumiska tikai tad, ja tās vienīgais motīvs ir morāles likumu ievērošana (*Kategoriskais imperatīvs*) un ja tai nav ārpus morāles esoša stimula — patmīlības, tiekšanās pēc laimes, sociālā prestiža utt. A. ē. ideju ir pārņēmušas dažādas mūsd. buržuāziskās ētikas skolas (*intuitivisms, neoprotstantisms, eksistencialisms* u. c.). A. ē. ir ideālisma moralizējošā forma (*Moralizēšana*), un to principiāli kritizē

marksistiskais materiālisms. Taču morāles autonomijas noliegšana nenozīmē tās heteronomijas atzīšanu. Jau pati autonomijas un heteronomijas dilemma ir aplama, vēsturiski ierobežota. Zinātniskā, marksistiskā izpratnē morāle atspoguļo sociāli vēsturisku nepieciešamību, pauž šķiru un sociālo grupu objektīvās intereses; morāles avots atrodas ārpus tās — šai ziņā tā ir heteronoma. Tai pašā laikā morālei ir sava specifika, sava attīstības loģika; morāle ir relatīvi patstāvīga, tā tieši neizriet no objektīviem ekonomiskiem faktoriem, tātad savā ziņā tā ir autonoma. Morāles iekšējā aktivitāte izpaužas reālajā uzvedības mehānismā. Sociālistiskās personas morālo orientāciju, principus un ideālus iedvesmo s-bas kardinālie, perspektīvie mērķi, un tāpēc tie bieži vien ir pretrunā ar pašreizējām prasībām, situatīvām interesēm un personisko izdevīgumu.

AUTORITĀRISMS (lat. *auctoritas* — vara, pavēle) — viena no *dogmatisma* formām, kas izpaužas tikumisko prasību pamatošanas veidā. Tikumības autoritārā izpratnē balstās uz uzskatu, ka augstākais vai pat vienīgais prasību pamatojums ir norādījums uz autoritatīvu personu, kura šīs prasības ir izvirzījusi (*Autoritāte*). Visvairāk A. ir raksturīgs reliģiskajām morāles mācībām, kurās par morāles augstāko kritēriju un pamatojumu tiek pasludināta dieva griba. Piemēram, *neoprotantisms* par vienīgo tikumisko prasību avotu uzskata absolūto dieva gribu, ko nevar pakļaut racionālai analīzei. No šāda viedokļa nav pamata pat izvirzīt jautājumu, kāpēc dieva diktētā rīcība ir laba vai kāpēc dievs liek cilvēkiem attiecīgi rīkoties. A. ir reakcionārs, jo liek aklī pildīt no augšas dotus tikumiskos priekšrakstus, neprasot to sociālās jēgas izpratni. Marksistiskā ētika uzskata, ka tikumiskās prasības nav subjektīvas (kāda subjekta griba vai pavēle), bet tām ir objektīvs pamats — cilvēka un s-bas vēsturiskās attīstības likumi. Tikumisko prasību spēks ir atkarīgs nevis no tā, kas tās ir izteicis, bet gan no tā, cik pareizi attiecīgās prasības pauž cilvēku objek-

tīvās vajadzības un viņu sabiedriskās esamības likumus. Tā ir viena no atšķirībām starp morāli un tiesībām, kur normas pieņem valsts oficiālā likumdošana (*Morāle un tiesības*).

AUTORITĀTE (lat. *auctoritas* — vara, ietekme) — 1. *Disciplīnas* veids, kādā atsevišķas personas, personu grupas vai organizācijas (t. s. autoritātes nesēji, ko dažkārt sauc arī par «autoritātēm») regulē un virza cilvēku darbību, ietekmējot to uzskatus un rīcību. 2. Attiecības, kas rodas starp autoritātes nesējiem un pārejiem cilvēkiem. Atkarībā no sabiedriskās dzīves sfēras, kurā A. izpaužas, un no veida, kādā realizējas ietekme uz cilvēkiem, daļa ekonomisko, tiesisko, politisko, garīgo, morālo, profesionālo, zinātnisko u. c. A. formas. F. Engelsa norāda, ka s-ba nevar eksistēt bez dažādām A., citādi tā pārvērstos par kaut ko amorfu un haotisku. Pirmatnējās s-bas dzīvē liela nozīme bija vecāko autoritātei. Kad radās šķiras, pirmo vietu ieņēma valsts politiskā un tiesiskā A., kas balstās uz vardarbību un dažādiem ekonomiskiem spaidiem. Ideoloģijā A. ir valdošo šķiru sankcionētās idejas, mācības un dogmas. Reliģijā absolūtais autoritatīvais sākums ir dievs, aiz kura vārda būtībā slēpjas valdošās šķiras garīgā A. Ipaša vieta s-bas dzīvē ir tikumiskajai autoritātei, kas ir garīgā vara pār cilvēku apziņu. Tā piemīt personām un organizācijām, kam ir vai kam tiek piedēvētas pozitīvas morālas īpašības. Dabiski, ka šīs īpašības tiek traktētas atkarībā no noteiktas šķiras interesēm. Mūsd. buržuāziskajai apziņai ir raksturīgas divas tendences A. skaidrošanā. No vienas puses — *autoritārisms* pasludina bezierunu ticību A. nesēja neklūdīgumam un aklu pakļaušanos A.; šai ziņā īpaši raksturīga ir fašistiskā «vadoņa» ideoloģija. No otras puses — plaši izplatīts ir galējs *nihilisms* — pilnīga jebkādu, arī morālu autoritāšu noliegšana «personības absolūtās brīvības» vārdā. Šīs divas ārēji pretējās, bet būtībā savstarpēji saistītās tendences sastopamas

dažādās buržuāziskās filozofijas teorijās, dažādu zemju filozofiem (*Ničem, Bergsonam, Jaspersam*). Komunistiskā morāle vadās no tā, ka istu morālo A. var iegūt, tikai pastāvīgi darbojoties tautas interesēs, to nevar uzspiest no augšas. Pilnīgs pretstats tādai A. ir personības kults — ticē-

šana atsevišķu autoritatīvu personu nekļūdīgumam un akla sekošana to gribai. A. jābalstās uz personu un organizāciju darbības saprātīgu novērtēšanu. Komunistiskās partijas un tās vispārātzītu vadītāju A. masās pamatojas uz to vadošo lomu cīņā par darbaļaužu atbrīvošanos.

B

BAILES — īslaicīga emocija vai stabilas jūtas, ko cilvēkā izraisa īstas vai iedomātas briesmas. B. kā psiholoģiska parādība, kura individuāli rodas iedzimtu vai sociālkulturālu faktoru dēļ, izpaužas satraucošos un mokošos pārdzīvojumos, pārbīlī, šausmās, panikā, kā arī uz pašsaglabāšanos orientētā darbībā (stihiskā vai apzinātā). Kad B. cilvēku noved pie paškontroles zušanas, pie rīcības, kas ir pretrunā ar tikumības prasībām, morālā apziņa tās novērtē kā *gfēvulību*. Un otrādi, ja cilvēks pārvar B., tā ir *drosme, virišķība*. B. var parādīties ne tikai kā stabila cilvēka iezīme, bet arī sociālu grupu un visas s-bas apziņas iezīme. Nepazīstamais izraisīja šausmas, piem., pirmatnējā cilvēkā, kurš faktiski bija pakļauts dabas likumiem un nespēja tos kontrolēt. B. jūtu socializācija dažādos mikrovides un makrovīdes apstākļos notiek dažādi, bet intensīvi tā reproducējas apspiestā, beztiesiskā, atsvešinātā s-bā. Kapitālisma apstākļos darbaļaužu B. no nākotnes izraisa arvien lielākā eksistences nenodrošinātība, bet privātuzņēmēju B. — izputēšanas draudi. B. no nākamības ir tipiskas vēsturisko pārmaiņu gaitā izzūdošo šķiru un sociālo slāņu apziņai. Daudzi buržuāziskie filozofi (*Kirkegors, Sopenhauers, Niče, O. Spenglers* u. c.) uzskata B. par dabisku cilvēka stāvokli, jo viņš ap-

zinās vientulību un savas eksistences bezjēdzību. Pēc *Berdjajeva* domām, B. ir cilvēka dzīves pamats un valda pār pasauli. Kirkegoram, *Heidegeram* u. c. eksistenciālistiem «baļu objekts ir nekass». Neizprotamās t. s. metafiziskās šausmas šī «nekass» priekšā, pēc viņu ieskata, rada «pamestība» un nemitīgā noraizēšanās, kad cilvēks spiests uzņemties *atbildību* par lēmuma izvēli, kam it kā nav nekāda racionāla pamatojuma. Būdamas cieši saistītas ar ciešanu, *vainas, kauna* un nicinājuma emocijām, B. vienmēr bijušas svarīgs cilvēka izturēšanās regulators (B. no soda, no varas orgāniem u. tml.). B. likumsakarīgi radījusi šķiru s-ba, un kā sociālpsiholoģiska parādība tā ir viena no ekspluatācijas attiecību saglabāšanas svīrām. Nereti B. jūtas tiek izvīrītas pat kā morāls stimulss. *Reliģiskā morāle* liek ļaudīm izjust B. no dieva, no «pastarās tiesas», uzskatīdama šīs B. par visdrošāko garantiju savu prasību ievērošanai. Sociālismā, kad cilvēki apzinīgi apvienojas kopīgu mērķu sasniegšanai un kolektīvi kontrolē ekonomisko un sociālo likumu darbību, B. vairs nav normāla sabiedriskās psiholoģijas parādība. Attīstoties masu *pašdarbībai un jaunradei*, augot aktivitātei un apzinīgumam, B. vairs nevar būt masu izturēšanās regulators. Komunistiskās morāles principu nostiprināšanās cilvēku ikdienas

dzīvē prasa, lai katrs indivīds pildītu savu pienākumu pret s-bu nevis aiz B. no soda vai pat nekorektas rīcības morāla nosodījuma, bet aiz iekšējas *pārtiecinātības*, klausot savai *sirdsapziņai*, t. i., apzinīgi un brīvi. Tikai nebaidīšanās no grūtībām, gatavība patiesības un sociālā progressa dēļ stāties pretī tradīcijām un autoritātēm padara cilvēku par īstu komunistiskās morāles paudēju.

BANALITĀTE — morāles un estētikas jēdziens, kas raksturo tādu *dzīvesveidu* un domāšanas veidu, kas vulgarizē cilvēku garīgās vērtības, pazemina tās līdz ierobežoti mietpilsoniskas izpratnes līmenim, pazemina pašu personības *cieņas* ideju. Daudzveidīgajās B. izpausmēs ietilpst: interešu aprobežotība, motīvu zemiskums, darbības sīkmanība, ko maskē retoriski spriedelējumi un sentimentāla sapņošana, nodošanās «saviem sīkajiem veikalēm un savām lielajām ilūzijām» (*Markss K. Vācu ideoloģija*. R., 1963, 174. lpp.); mietpilsoniski izprasas «dzīves gudrības», prātīgas patmīlības pārvēršana par dzīves un morāles principiem; pašamierināta viduvējība, kura apliecina sevi, kareivīgi noliedzot un apsmejot visu cēlo, heroisko, lielo, ārpus ikdienas ietvariem iejošo; nekritiska un dogmatiska «visiem zināmu patiesību» apgūšana un mēģinājumi ar tām atrisināt sarežģītas dzīves problēmas; šaus redzesloks, īstenības un tās izvirzīto prasību vienkāršota izpratne; humora izjūtas un asprātības trūkums un no tā izrietošā spēja nemitīgi nokļūt komiskās situācijās; vulgaritāte gaumē, verdziska sekošana *modei* un nebūt ne labāko paraugu atdarināšana apģērbā un *manierēs*. B. dažreiz izpaužas arī zinātnē. Te tā nozīmē ikdienas apziņas priekšstatu izmantošanu teorijā, pagātnē izteikto ideju vulgarizēšanu. B. robežojas ar *mietpilsonību*, *uzpūtibū*, *iesīkstētibū* un *dogmatismu*. Marksisma-ļeņinisma klasiķi daudzkārt kritizējuši buržuāzijas, viņas dzīvesveida un domāšanas, tajā skaitā buržuāziskās pseidozinātnes B., parādot tās saistību ar kapitālistiskās

s-bas tirgošanās garu. Īpaši viņi izsmēja sīkburžuāzijas «filistrisko bezgaumību». K. Marksam pieder ārkārtīgi trāpīgs un spilgts karojošās B. raksturojums: «Sekla, neapturami pļāpīga, plātīga, lielīga ... pretenciozi rupja uzbrukumā un histēriska, jūtīga pret svešu rupjību ... nemitīgi sludina labus tikumus un nemitīgi tos pārkāpj; komiskā veidā savieno patosu un vulgaritāti ... vienādi augstprātīgi tautas gudrībai pretstata mietpilsonisko, grāmatu pusizglītību, bet zinātnei — tā saucamo «cilvēka veselo saprātu» ... sapinusies ierobežotajos dogmatiskajos jēdzienos un tomēr pretēji jebkurai teorijai apēlē pie sīkumainas prakses, nicina reakciju un nīst progresu ...» (*Маркс К., Энгельс Ф. Соч.*, т. 4, с. 291—292). Sociālistiskajā s-bā B. ir mietpilsonisko tikumu un gaumes palieka. Tās pārvarēšana nozīmē iznīdēt privātipašniecisko un konformistisko psiholoģiju, attīstīt tautas masu garīgo kultūru, veidot cilvēkiem radošu un kritisku attieksmi pašiem pret sevi un pret apkārtējiem.

BARTS (Barth) Kārlis (1886—1968) — šveiciešu teologs, neoortodoksijas strāvas dibinātājs (*Neoprotēstantisms*); šai teorijai Rietumeiropā un Amerikā ir liela ietekme ne tikai teologu, bet arī laicīgo filozofu aprindās. B. savā mācībā turpina *Lutera* un *Kalvina*, daļēji arī *Kirkegora* tradīcijas. Pretstatā liberālajai kristietībai B. savā teoloģijā attīsta domu par dieva absolūto «citādumu» salīdzinājumā ar cilvēku zemes esamību — tikai dievs ir absolūts, cilvēks turpretim ir grēcīgs un viņa iespējas ir ierobežotas. Šī nostādne izpaužas arī B. ētiskajos uzskatos — viņš Bībeles Jauņās derības baušļus uzskata nevis par pozitīviem darbības priekšrakstiem, bet tikai par absolūtās tikumības «paradigmām» (paraugiem), līdz kurām cilvēks nekad nespēs pacelties un kurās tikai atsedz cilvēka nepilnību un spiež viņu kritiski izturēties pret sevi. B. sludina, ka cilvēks nekad nav bijis un nebūs labs. Tāpēc cilvēka «istēnībai» tikumībai jāaprobežojas tikai ar

to, ka viņš novērtē paša rīcību un visu, kas ar viņu pasaulē notiek. Šajos uzskatos atspoguļojas krīze buržuāziskajā garīgajā kultūrā, kurai raksturīgs skepticisms un pesimisms attiecībā uz cilvēka vēsturiskajām iespējām. Kaut gan B. teorija ir naidīga kapitālistiskās s-bas revolucionārās pārveidošanas idejām, pats B. pret kapitālismu daudzējādā ziņā ir izturējies kritiski. Viņš asi kritizēja vācu fašismu un pēc kara ne vienu reizi vien atteicās nosodīt komunismu. Pēc viņa domām, baznīcai nevajag pieslēties kādai no naidīgajām noietnēm, partijām vai sistēmām. Sie B. uzskati būtiski atšķiras no citu mūsd. teologu pārliecības, piem., no neoprotestantisma pārstāvju E. Brunnera un R. Nibūra domām — viņi neortodoksijas viedokli atklāti pretstata sociālisma un komunisma idejām.

BAUSLIS — tikumiska norma, kas morālajā apziņā parādās kādas autoritatīvas personas pavēles veidā. Morāles normas padarīšana par B. ir saistīta ar pagātnē pastāvējušu priekšstatu, ka morāles norma pamatojas nevis uz sociālu vajadzību, bet uz kāda pavēli (*Autoritārisms*). Reliģiskajā morāles skaidrojumā par tādu likumdevēju uzstājas dievs.

BEĻINSKIS Visarions (1811—48) — kr. revolucionārais demokrāts, filozofs, literatūrkritiķis un publicists, kuru V. I. Leņins raksturoja kā raziņočinu priekšteci, «kas pilnīgi izstūma no mūsu atbrīvošanās kustības muižniekus» (20. sēj., 219. lpp.). Pārņemot kr. atbrīvošanās kustības tradīcijas, progresīvās kr. un Rietumeiropas literārās un filozofiskās idejas, B., vienmēr būdams humānists, ir noģajis sareģītu attīstības ceļu — no apgaismības līdz revolucionārajam demokrātismam, no ideālisma līdz materiālismam. 30-os g. vācu klasiskās filozofijas (īpaši *Hēgeļa*) ietekmē B. tikumības sfēru, ciņu starp labo un ļauno uzlūko par «mūžīgās idejas» izpaušmi. Mūžīgā ideja realizējas arī cilvēka gribā, neatņemot tai brīvību. Tāpēc indivīds pats var izlemt, kādu dzīves ceļu izvēlēties — labā ceļu,

t. i., personiskā pakļaušanu augstākajai gribai, dzimtenes un cilvēces interesēm, vai ļaunā ceļu, t. i., egoismu, rūpes vienīgi par sevi. Sajā periodā B. priekšroku dod racionāli apriarai analīzei, nevis empiriskai patiesības izpētei. Morāles likums ir universāls, tas prasa, lai cilvēks vienmēr rīkotos saskaņā ar pienākumu, un tas saskaņā prāta nepieciešamībā un vispārīgumā. B. ētiskās domas centrā ir cilvēka ideāla, viņa sūtības un pilnveidošanās problēma, indivīda un s-bas attiecības, tikumības determinācija. Viņš uzskata, ka indivīda eksistences jēgu nosaka saskaņotība ar humānu ideālu, kas ir absolūtā prāta izpaušme; istā dzīve ir ideālajā sfērā, bet empiriskajā pasaulē valda nejaušība un patvaļa. Dažādu tautu atšķirīgos priekšstatus par labo un ļauno B. izskaidro ar to, ka tautas neatrodas vienā apziņas attīstības vēsturiskajā pakāpē. Vērtējot atsevišķu rīcību, svarīgi ir motīvi — ja «nodomā ir egoistiski apsvērumi, rīcība ir sliktā, netikumiska, kaut arī tai būtu labas sekas». 40-os g. (pēc 1837.—39. g., kad B. uz neilgu laiku «samierinājās» ar īstenību un uzskatīja to par «saprātīgu») viņa pieeja ētikas problēmām vairumā gadījumu kļuva iznātniski reālistiska, materiālistiska. Domātāja uzskatu evolūcija notika, izzinot sava laika s-bu, kurā «viss cilvēciskais, cik necik gudrais, cildenais un talantīgais ir lemts apspiestībai, ciešanām ..., kurā domas brīvība ir iznīcināta». Noliegt «riebīgo» īstenību (Krievijas dzimtbūtniecību un Rietumu kapitālismu) B. šķiet tikpat vajadzīgi kā izveidot pozitīvu sociālo un tikumisko ideālu, kam B. piešķir jau demokrātisku un socialistisku ievirzi («cilvēkiem jābūt brāļiem», katra atsevišķa cilvēka laime ir atkarīga no visu laimes). B. neatzīst tādu s-bas harmoniju, kas dibināta uz atsevišķu cilvēku ciešanām. Viņš kritizē arī reliģiski ētiskās koncepcijas. Pēc B. domām, «ļauņums slēpas nevis cilvēkā, bet s-bā», tādēļ, mainoties sociālajai kārtībai (pie kam apspiestības iznīcināšanā var tikt lietoti arī vardarbīgi

līdzekļi), pārvērties arī morālā gaisotnē. Saprātīgi organizētā s-bā, kurā ir iznīdētas šķiru un kārtu privilēģijas, cilvēki atgūs tiesības, cieņu un brīvību, katrs kļūs par personību, cilvēku attiecības tiks regulētas ar patsiesu sabiedrisko domu un «ieaudzinot socialitāti». Norādot uz s-bas morālās un praktiskās puses vienību, uz to, ka materiālās vajadzības ir «tikumiskās pilnības izejas punkts», B. uzsvēra tādas cilvēka īpašības kā garīguma vērtību, jo tas ietver sevī jūtas, prātu un gribu. Tomēr, palikdams *naturālisma* un antropoloģisma pozīcijās, B. piekrita uzskatam, ka, «novērojot embriju», var izsekot tikumiskās attīstības procesam. B. ir daudz rakstījis par personiskā un sabiedriskā, par nacionālpatriotiskā un vispārcilvēciskā vienību, uzstājies pret nacionālismu un kosmopolitismu. Viņš lielā mērā ir ietekmējis Krievijas sabiedrisko domu; viņa «Vēstuli Gogolim» (1847), kas ir liela morāla patosa caurausta, V. I. Leņins nosaucis par vienu no necenzētās demokrātiskās preses labākajiem darbiem. Darbi (neieskaitot vēstules, kas arī ir svarīgas B. idejiskās evolūcijas izpratnē): «Literāri sapņojumi» (1834), «Ētiskās filozofijas sistēmas pieredze» (1836), «Hamlets, Sekspīra drāma» (1837), «Mākslas ideja» (1841), «Aleksandra Puškina raksti» (1843—46), «Jaunās vēstures izpētes rokasgrāmata ...» (1844), «Parīzes noslēpumi» (1844), «Pārskats par 1846. gada krievu literatūru» (1847) u. c.

BENEFICIĀRIJS. (lat. *beneficiarius*, no *bonum* — labums un *facere* — darīt) — *labumdarības* objekts — cilvēks vai cilvēku grupa, kā labā ir veikta kāda pozitīva tikumiska darbība vai kas gūst labumu no šādas darbības. Buržuāziskajā ētikā labumdarību parasti izprot kā īpašu cilvēka pienākuma veidu, kas tam ir obligāts pret visiem pārējiem cilvēkiem un pret s-bu (deontoloģiskais *intuitīvisms*). Šādā gadījumā B. tiek uzskatīts par vienīgo ieinteresēto personu, kam ir vajadzīgs labumdara tikumiskās rīcības akts, bet s-ba kopumā un

pārējās personas pret attiecīgo aktu ir vienaldzīgas. No marksistiskās ētikas viedokļa katrai morālai rīcībai ir plaša sabiedriska jēga un šis rīcības morālā nozīme nebūt neaprobežojas ar to, ka tā izdevīga B. Galīgais morālā pienākuma objekts ir nevis kāds atsevišķs indivīds, atsevišķs cilvēks vai grupa, bet visa s-ba. Pat tad, ja rīcība skar tikai kāda cilvēka personiskās intereses, šīs intereses komunistiskajā morālē tiek aplūkotas nevis kā atsevišķa cilvēka prasības un vēlmes, bet kā likumīgas vai nelikumīgas, īstas vai izkropļotas s-bas locekļa intereses. Pamatojoties tieši uz šo kritēriju, ir jāizšķir jautājums par to, vai labumdarība ir pamatota un vai B. ir izraudzīts pareizi.

BENTEMS (Bentham) Džeremijs (1748—1832) — angļu morāles un tiesību teorētiķis, *utilitārisma* pārstāvis ētikā. Kritizēja *tikumisko jūtu* un dabisko tiesību teorijas. Darbos «Ievads morāles un likumdošanas pamatos» (1789, kr. tulk. 1860—1867) un «Deontoloģija jeb zinātne par morāli» (1834) pamatoja tikumības avotu saistību ar pieredzi, ko viņš, tāpat kā hedonisti, saskatīja tieksmē pēc baudas. B. uzskatīja, ka derīgums ir tas kopīgais, kas raksturīgs katrai baudu izraisīšanai rīcībai. Derīgums ir vienīgā uzvedības norma un mērķis, cilvēka laimes pamats. S-bu B. aplūko kā indivīdu summu un s-bas intereses — kā personisko interešu kopumu. No tā izriet, ka morālās dzīves mērķis ir dot «vislielāko laimi vislielākajam cilvēku skaitam». Pēc B. domām, to var sasniegt ar pareizu aprēķinu («morālā aritmētika»). Šim nolūkam B. sastāda «apmierinājuma un ciešanu skalus», klasificē baudas pēc šķīrām un veidiem. Fr. materiālistu «pareizo interešu teoriju» B. nomaiņīja ar «pareizā aprēķina» teoriju, kuras dēļ K. Marksam bija tiesības viņu nosaukt par «sausī pedantisku un garlaicīgi plāpīgu 19. gs. seklā buržuāziskā saprāta orākulu» (*Markss K. Kapitāls*. R., 1973, 1. sēj., 499. lpp.). B. mācība privātās intereses izslavē par s-bas labklājības balstu un buržuā-

zisko s-bu — par tādu, kas virzās uz «mieru, uzplaukumu, bagātību un pārticību». Tieslietās un politikā mācība par derīgumu liberālajai buržuāzijai nodereja par teorētisku platformu cīņā pret valsts iejaukšanos sabiedriskajā dzīvē un par vēlēšanu tiesību paplašināšanu. Savukārt *Ovens* principu «vislielāko laimi vislielākajam cilvēku skaitam» izmantoja par utopiskā sociālisma ētiskās teorijas pamatu.

BERDJAJEVS Nikolajs (1874—1948) — kr. reliģiozs filozofs, publicists. Sākumā piekļāvies «legālajiem marksistiem», centies savienot dažas marksisma tēzes ar kantismu, ar *Ničes* idejām un rast sociālisma ētisko pamatojumu. Naidīgums pret demokrātisko kustību un materiālisma teoriju drīz vien noveda viņu pie dieva meklēšanas un misticisma. Ir piedalījies kr. ideālistu programmatiskajos krājumos «Ideālisma problēmas» (1902), «Vehi» (1909), ko V. I. Leņins nosauca par liberālā renegātisma enciklopēdiju (16. sēj., 106. lpp.), un kontrevolucionārajā krājumā «No dziļēm» («Из глубины», 1918). B. uzstājās pret radomju iekārtu un 1922. g. tika izsūtīts uz ārzemēm. B. ir reliģiskais eksistenciālists. Viņa koncepcijas pamatā ir apgalvojums, ka brīvība pastāv pirms esamības, atrodas ārpus dieva un sakņojas «neizdibināmās dziļēs», rodas no «nekā» (tādējādi viņš seko 16.—17. gs. vācu mistiķiem). Tā ir galv. B. *teodicejas* tēze — viņš «atbrīvo» dievu no atbildības par pasaules ļaunumu, par ļaunuma avotu pasludina «patstāvīgo brīvību» — «bezgalīgo gara potenci». Tā kā pastāv brīvība, gars var «atkrīst» no dieva. «Atkrišanas» rezultātā daba un vēsture (gara pirmreālītātes izpausmes formas) nonāk objektīvācijas varā. Objektīvācija nozīmē *atsvešināšanās*, nepieciešamības un determinācijas kundzību, individuālā izžušanu kopīgajā un socializācijā, kas iznīcina cilvēka originalitāti. Objektīvācijas sfēra ir ciešanu un varmācības sfēra. Te valda «likuma ētika», kas tīri ārēji nosaka atšķirību

starp labo un ļauno, daļa cilvēkus labajos un ļaunos, balstās uz *bailēm* no likuma un soda, tāpēc izraisa *fanātismu, formālismu un liekulību*. Vienīgi «dieva svētības ētika» ar savu vainas izpirkšanas principu un ideju par to, ka Kristus izpestis visus (kā labos, tā ļaunos), kā arī «radišanas ētika», kas likvidē izdarījuma vērtējumu no labā un ļaunā viedokļa (te ipaši izpaužas B. subjektīvisms), ļauj cilvēkam atsaukties uz dieva aicinājumu. Dievs nevalda pār paverdzināto pasauli, bet atklājas tai. Vēstures klēpi attīstās attiecību dialektika starp brīvību dievā un brīvību cilvēkā, realizējas to sintēze, top dievcilvēce. Ne tikai cilvēkam ir vajadzīgs dievs, bet arī dievam ir vajadzīgs cilvēks, kuram katrs brīvs radišanas akts ir objektīvācijas beigas — dieva radišana —, kad garīgi dievišķais izlaužas objektu sfērā. Kaut gan radošā darbība, iemiejoties priekšmetos, nokļūst nepieciešamības un nebrīves varā (šai ziņā cilvēka garīgā pieredze ir traģiska), tā tomēr tuvina dievcilvēces ideālu, ko B. saprot eshatoloģiski (*Eshatoloģija*). Šī ideāla realizēšana nozīmē vēstures beigas un mūžīgā gara, brīvības un nemirstības valstības iestāšanos. Seit īstenojas t. s. reliģiskā komunotaritāte, t. i., cilvēku labprātīga kopība, kurā personu individuālās īpašības saglabājas, bet to attiecības ir dieva pastarpinātas. Ar individuālā pretstāvējumu sociālajam, ar personības un garīgās sākotnes vienādošanu B. koncepcija būtībā ir viena no kristīgās mācības modernizācijās un apoloģētikas formām. Mūsd. buržuāziskie ideologi izmanto B. mācību cīņā pret marksistiski leņinsko teoriju. B. idejas ir kritizējis V. I. Leņins, G. Plehanovs u. c. marksisti. Darbi: «Brīvības filozofija» (1911), «Radošās darbības jēga» (1916), «Brīvā gara filozofija» (1927), «Par cilvēka būtību» (1931), «Eshatoloģiskās metafizikas pieredze» (1947), «Pašziņa» (1949) u. c.

BERGSONS (Bergson) Anrī (1859—1941) — fr. filozofs ideālists, *intuitīvisma* pārstāvis. Kritizēdams

«pozitīvās zinātnes» mehānistisko laika izpratni. B. radīja laika («ilguma») psiholoģisko interpretāciju, izprotot to kā «atmiņas» kustību. «Ilgums» — dzīves dziņas» atribūts, kas stāv pāri apziņai un ir visa esošā pirmsākums, — var tikt izziņāts nevis ar intelektu, bet tikai tiešā pārdzīvojumā aktā, ar iracionālu intuīciju. B. ētiskā mācība izklāstīta grāmatā «Divi morāles un reliģijas avoti» (1932). Individu sabiedriskās saites B. aplūko pēc analogijas ar organisma šūnu mijiedarbību. Dabiskā («slēgtā») morāle, pēc B. domām, ir instinktīva, tā prasa no indivīda bezierunu pakļaušanos veseluma interesēm, tāpat kā bite pakļaujas stropa interesēm. Morāles prasības ir dogmatiskas un bezpersoniskas («jābūt tādēļ, ka vajag»); tās mērķis — sagatavot nāciju karam, ja ne uzbrukumam, tad vismaz aizstāvbai, bet katrā ziņā — karam. Divas maksimas «cilvēks cilvēkam dievs» un «cilvēks cilvēkam vilks», pēc B. domām, ir viegli savienojamas: pirmajā gadījumā ir runa par tautasbrāļiem, otrajā — par svešzemniekiem. Instinktīvās «slēgtās» morāles kareivīgums saglabājis visos civilizācijas slāņojumos, jo tā avots ir cilvēka bioloģiskā iedaba. «Slēgtās» morāles konservatīvās tendences tiek papildinātas ar «statisko» reliģiju. Tikumības augstākais tips ir «atklātā» morāle. Tās avots ir intuīcija, kas piemīt tikai izmeklētiem «varoņiem» un dod tiem iespēju pārvarēt bioloģisko morāli, iekļauties «dzīves dziņā» un iegūt mistisku mīlestību pret visu cilvēci. Šī mīlestība, pēc B. domām, sakrīt ar dieva mīlestību pret visu radību. «Atklātajai» morālei atbilst «dinamiskā» reliģija. Tikai ģēniji, svētie un mistiķi, apgalvo B., spēj pārvarēt cilvēces dabisko inertumu un norādīt tai morālā progresa ceļus. Pēc B. domām, mistiskās «atklātās» morāles izplatīšana var glābt cilvēci no iznīcības draudiem, kas it kā ir pārmērīgas intelekta attīstības sekas, jo šis intelekts ir radījis mūsd. zinātni un tehniku. Seit izpaužas B. ētikas *iracionālisms* un elitārums.

BIEDRISKUMS — cilvēku savstarpējās attiecības, kas dibinātas uz *interesu* kopību un izpaužas kā savstarpēja palīdzība un *solidaritāte, uzticēšanās* un citu cilvēku *cienīšana*, labvēlība un simpātijas. Kapitālistiskā iekārta ar savām privātipašuma un konkurences attiecībām rada savstarpēju naidu un neuzticēšanos. Tomēr darbaļaužu kopīgās intereses cīņā pret ekspluatāciju viņu vidū izraisa B. Sevišķi stipri B. jūtas ir attīstītas starp strādniekiem, kurus apvieno pats viņu darba raksturs. Biedriska strādnieku apvienošanās ir obligāts nosacījums viņu uzvarai pār kapitālu. «Viens no lielajiem Asociācijas mērķiem,» rakstīja K. Markss par I Internacionāli, «ir panākt, lai dažādu zemju strādnieki ne tikai *justos*, bet arī *rikotos* kā brāļi un biedri, kas cīnās par savu atbrīvošanos...» (Маркс К., *Энгельс Ф. Соч.*, т. 16, с. 195). Kopīgās intereses patiesā B. vienmēr stāv augstāk par lokālajām grupu interesēm. V. I. Ļeņins norādīja, ka marksistam revolucionāram «*biedriskuma pienākums izriet no pienākuma pret Krievijas un pret starptautisko sociāldemokrātiju un nevis otrādi*» (4. sēj., 236. lpp.). Lidz ar sociālisma uzvaru B. attiecības pirmo reizi izplatās visā s-bā. Tieši šāda nozīme ir sociālistiskajā s-bā parastajai uzrunas formai «biedri». Viens no komunistiskās morāles galv. principiem — *kollektīvisms* prasa B. attiecības, kas izpaužas savstarpējā palīdzībā un atbalstā darbā un cīņā par komunisma uzcelšanu, izpaužas cilvēku ikdienas attiecībās un viņu savstarpējā audzināšanā. Ļeņina norādījums, ka komunistiskās morāles principu iedibināšanai nepieciešama biedriska audzināšana un biedriska ietekmēšana, realizējas Pādomju Savienībā arvien lielākajā kolektīva atbildībā par savu locekļu uzvedību (sk. arī *Solidaritāte*).

BRIVIBA, GRIBAS — filozofijas kategorija; pašā vispārīgākajā izpratnē nozīmē cilvēka spēju patstāvīgi, saskaņā ar savu pasaules uzskatu noteikt savu rīcību un darboties pēc paša lēmuma. Kā *ētikas katego-*

rija gribas B. nozīmē, ka cilvēks savā rīcībā izdara morālu *izvēli* starp labo un ļauno, tikumisko un netikumisko. Tā kā šī izvēle atkarīga no paša cilvēka, uz viņu gulstas morālā *atbildība*, viņa darbību var uzskatīt par viņa nopelnu vai par viņa *vainu*. Gribas B. problēma ētikas vēsturē bieži interpretēta ideālistiski. Indeterministiskās koncepcijas (*Cēlonība*) pārstāvji aplūko gribas B. neatkarīgi no jebkādiem ārējiem cēloņiem. Viņi uzskata, ka cilvēka aktivitāti un viņa spēju izvēlēties rīcību noteic pati griba, kas esot pretstats jebkurai nepieciešamībai. Gribas B. atraušana no objektīvās pasaules ir cieši saistīta ar apgalvojumu, ka to principiāli nav iespējams īstenot reālajā dzīvē un ka tā izpaužas vienīgi gara sfērā. Jau senatnē *Epiktēts* izteica domu, ka labais un ļaunais atrodas tikai cilvēka prātā un tāpēc «nav vardarbības, kas mums spētu laupīt izvēles brīvību». Būtībā tādu pašu jēgu gribas B. jēdzienā saskata jaunajos laikos *Kants*, kas īstenību iedala dabiskās nepieciešamības pasaulē, kur cilvēks rīkojas kā nebrīva dabas būtne, pēc cēlonības likumiem, un prāta sfērā, pasaulē, kura atrodas ārpus telpas un laika un kurā vienīgajā cilvēkam ir gribas B. Pēc Kanta mācības, brīva ir tikai «labā griba», bet izrādās, ka šī griba nespēj izpausties praktiski nepieciešamības pasaulē. Velākā laikposmā buržuāziskajiem teorētiķiem raksturīgs priekšstats par gribas B. (vai nu tā tiek aplūkota kā cilvēka īpašība, vai arī pārvērsta par kaut ko absolūtu un patstāvīgu) kā par nekādi neierobežotu patvaļu (*Stirners, Niče, Šopenhauers*). Tas viņus nereti noved pie galēja *individuālisma* un *amorālisma* argumentēšanas. Brīvas gribas jēdziens ir viena no centrālajām *eksistenciālisma* un *personālisma* ētikas kategorijām. Materiālistiskie domātāji (*Hobss, fr. 18. gs. materiālisti, kr. revolucionārie demokrāti*) gribas B. indeterministisko izpratni noraidīja ar pamatojumu, ka visa cilvēka darbība ir cēloniski nosacīta. Bet pirmsmarxistiskajā ētikā tā arī neizdevās at-

bildēt uz jautājumu, kā cilvēka spēju izvēlēties savu rīcību iespējams savienot ar pasaules objektīvajiem likumiem. Tāpēc daudzi no viņiem, traktējami cilvēka darbības cēlonisko nosacītību mehānistiski, nonāca pie secinājuma, ka katru cilvēka darbību iepriekš noteikusi visa notikumu gaita (*Hobss, Holbahs, A. Kolinzs*). Tādējādi gribas B. problēmas nepareizais risinājums domātājus galā noved pie vienas vai otras galējības — pie *voluntārisma* vai *fatālisma*. Isto gribas B. problēmas atrisinājumu dod tikai marksisma-ļeņinisma teorija. Cilvēka darbība, kuras pamatā ir izvēlētais *mērķis*, galu galā atspoguļo dabas un s-bas attīstības likumus, t. i., objektīvo nepieciešamību. Tā izpaužas cilvēku un šķiru interesēs un vajadzībās, noteikdama viņu rīcības *motivus*. Šo nepieciešamību nedrīkst aplūkot vienīgi kā kaut ko ārēju attiecībā pret cilvēku, jo ne tikai cilvēku darbību nosaka dabas un s-bas likumi, bet arī cilvēks savukārt spēj ietekmēt apkārtējo pasauli, to pārveidot, tādējādi paplašinādams savas brīvības un izvēles iespējas robežas. Vispārējā sociālvēsturiskajā nepieciešamībā, kas realizējas ļaužu masu veikto darbību kopumā, atsevišķam cilvēkam vai samērā lielai sociālajai grupai ir izvēles B. (piem., jautājumā par to, kuras šķiras pusē nostāties, piebiedroties vai nepiebiedroties kādai sabiedriskai kustībai, kā rīkoties personiskajā dzīvē u. tml.). Tieši šajos ietvaros marksistiskā ētika izvirza jautājumu, ka cilvēks ir atbildīgs par savu rīcību (sk. arī *Darbība; Brīvība, tikumiskā; Pašdarbība un jaunrade*).

BRĪVĪBA, TIKUMISKĀ — ētikas kategorija, kas aptver problēmu, vai cilvēks var un spēj būt patstāvīga, pašdarbīga un radoša personība, morālajā darbībā izpaust savu paša patiesi cilvēcisko būtību. Dažas ideālistiskās teorijas uzskata, ka tikumiskā B. piemīt katram cilvēkam: tā ir dabas vai dieva dotā gribas B. (*Brīvība, gribas*). Šī it kā kopš laika gala cilvēkam piemītošā īpašība esot viņa moralitātes priekšnoteikums: tikai B.

ļaujot cilvēkam būt morālai būtnei, kas atbildīga par savu rīcību. Tāda formāla, ne uz ko nepamatota B. hipotēze nenovēršami noveda pie galēji abstrakta B. skaidrojuma. Buržuāziskajā ētikā tikumiskā B. nozīmē būt brīvam no ārējas atkarības (dabas un sociālās iedarbības), rīkotos vienīgi saskaņā ar saviem nodomiem un lēmumiem, neatkarīgi no kādiem iepriekš noteiktiem mērķiem, — galu galā tā nozīmē vienkāršu patvaļu. Turpretī marksistiskā ētika aplūko cilvēka B. konkrēti vēsturiski, kā tādu stāvokli, kas sasniedzams tikai noteiktos apstākļos, kā cilvēka sociālās un garīgās attīstības rezultātu. «Brīvība slēpjas nevis iedomātā neatkarībā no dabas likumiem,» raksta F. Engels, «bet gan šo likumu izziņāšanā un uz to pamatotā iespējā likt dabas likumiem plānveidīgi darboties noteiktu mērķu sasniegšanai» (*Engelss F. Anti-Dirings. R., 1978, 117.—118. lpp.*). Sī vispārīgā filozofiskā B. definīcija nosaka arī tikumiskās B. izpratni. Tikumiskās B. objektīvs priekšnoteikums ir starp *cilvēku un sabiedrību* pastāvošās pretrunas pārvarēšana. Rezultātā morālās prasības vairs nenostājas pret personību kā kaut kas svešs, tās cilvēciskajām vajadzībām pretrunīgs. Jau sociālistiskajā s-bā, pamatojoties uz sabiedrisko un personisko interešu principiālo vienotību, tiek radīti objektīvi apstākļi, kas ļauj cilvēkam pildīt savu morālo pienākumu nevis pretēji savām cilvēciskajām interesēm, bet ievērojot visiem ļaudīm kopīgās un galu galā arī savas paša vajadzības. Jo pilnīgāka un vispusīgāka kļūst personisko un sabiedrisko interešu vienotība komunistiskās s-bas celšanas procesā, jo lielākas iespējas indivīdam brīvi rīkotos savā tikumiskajā darbībā. Tikumiskās B. subjektīvā puse ir cilvēka personiskā *apzinīguma* attīstība. Tā dod cilvēkam iespējas patstāvīgi, bez ārējās piespiešanas, paklausot savai pienākuma izjūtai, pēc paša ieskatiem rīkotos tā, kā tas ir s-bai vislietderīgāk. Sai gadījumā ārēja tikumiska nepieciešamība pārvēršas iekšējā, subjek-

tīvā nepieciešamībā, pakļaušanās tikumiskam priekšrakstam — labprātīgā klausīšanās savai *sirdsapziņas* balsij, vienkārša sabiedrisko normu ievērošana — radošā morāles principu īstenošanā pēc paša lēmuma. Taču arī tāda tikumiskā B. vēl nav pilnīga, tāpēc ka tā neizslēdz piespiešanos. Pilnīga tikumiskā B. sākas tad, kad apzināta nepieciešamība pāraug personiskā tikumiskā *tieksmē*, kļūst par iekšēju vajadzību cilvēkam, kurš nešķir s-bas intereses no paša interesēm. Atsevišķs indivīds šo stāvokli panāk personības vispusīgas audzināšanas un pašaudzināšanas procesā. Bet kā tipiska sociāla parādība, kas raksturo plašu tautas masu darbību, tikumiskā B. veidojas komunistisko sabiedrisko attiecību iedibināšanas procesā.

BUDISMS (sansk. *buddha* — apskaidrotais) — viena no pasaules reliģijām. Radusies 6.—5. gs. p.m.ē. Indijā un izplatījusies Centrālajā Āzijā, Dienvidāzijā un Austrumāzijā. Ticīgie burjati, kalmiki un tuvieši pieder pie lamaisma ticības — B. paveida, kas izveidojies 14.—15. gs. Tibetā. Par leģendāru B. dibinātāju tiek uzskatīts Buda, valdnieka dēls Sidhartha Gautama (saukts arī par Sakjamuni, t. i., «gudro no sakju cilts»), kas it kā dzīvojis Gangas ielejā (Indijā). Viņš, pavadījis tēva namā bezrūpīgu bērnību un jaunību, ir satriekts, redzēdams slinniekus, nespējniekus, liķus un askētus, un aiziet vientulībā meklēt ceļu, kā atbrīvot cilvēkus no ciešanām. Guvis «lielo apskaidrību», Buda kļūst par ceļojošu jaunas reliģijas un morāles sludinātāju, budistu mūku kopienas dibinātāju. Fragmentāras ziņas par viņa dzīvi un sludinātāja darbību atrodamas budisma kanoniskajā literatūrā. Sikākas viņa «biogrāfijas» (Mahavastu, Budhačarita, Lalitavistara u. c.) uzrakstītas 2.—3. gs. Tajās mījas ziņas, kas varētu būt patiesu notikumu atskaņas, ar brīnumu aprakstiem u. c. reliģiskās fantāzijas izpau-dumiem. Kaut gan fiziskā nāve, pēc budistu priekšstatiem, nepārtrauc eksistenci, jo mirušais pārdzimst citā cilvēkā, dievībā, garā, dzīvniekā u. c.,

pārdzimšana, pēc B. ētikās mācības, nav labums, bet ļaunums, jo esamība jebkurā tās veidā ir ciešanas. Ciešanu pilnā esamība nav dieva noteikta, jo dievišķais radītājs nevarētu veidot tik nepilnīgu pasauli. Augstāko dievību — budu — labums ir tas, ka viņi, bezgalīgās pārdzimšanas un apgūto tikumu rezultātā sasnieguši absolūto pilnību, parāda ciešanu pārvarēšanas un atpestīšanas ceļu, veidu, kā sasniegt absolūto neesamību (nirvānu). Veids, kādā pārdzimst dzīvā būtne, tās ciešanas un dzīves ceļš ir atkarīgs no karmas, t. i., no būtnes izdarījumiem, domām un jūtām iepriekšējo dzīvju laikā. Jaunu pārdzimšanu cēlonis ir pieķeršanās dzīvei. Par svarīgāko «atpestīšanas» nosacījumu B. uzskata apziņas un cilvēka uzvedības pārveidošanu atbilstoši *religiskās morāles* prasībām. Pārtraukt nemitīgo pārdzimšanu var tikai tas, kas lēnprātīgi un pazemīgi pacieš jebkuras mocības, sarauj jebkuras saites ar zemes dzīvi, apspiež sevī visas jūtas, tieksmes un vēlmes. Viena no svarīgākajām B. morāles prasībām ir «ahinsas» ievērošana, t. i., apņemšanās nevienam nedarīt ļaunu, atturēšanās «atdarīt ļaunu ar ļaunu». B. ideāls ir apcerē iegrimušais, kas ir nomācis sevī visas emocijas un bezkaislīgi vēro netaisnību, varmācību un apspiestību. Lamaismā visa ticīgo dzīve ir reglamentēta, konkretizējot agrā B. ētikas izstrādāto mācību par «desmit melnajiem grēkiem» un «desmit baltajiem tikumiem». Grēki iedalās miesīgajos (dzīvības atņemšana, nedotu mantu ņemšana, izvirtība), valodiskajos (meli, apmelošana, tenkošana, izsmiešana) un apziņas grēkos (skaudība, ļaunums, ķecerība); atbilstoši šiem grēkiem tiek paredzēti sodi, kas grēciniekiem jāsaņem. Tikumi (piem., žēlsirdība, žēlastības dāvanu izdalīšana, patiesīgums, ienaida samierināšana, «svēto rakstu» godāšana, mērenība, ticība reliģijas patiesumam) tiek atalgoti ar labākām pārdzimšanām, nonākšanu paradīzē, pilnīgu atpestīšanu (nirvānu). Tādējādi padevība tiem, kam ekspluatatoriskajā s-bā pieder bagātība, spēks un

vara, tiek pasludināta par ceļu uz atpestīšanu — «debesu balvu par zemes ciešanām». Tāda ir B. ētikas reakcionārā sociālā būtība.

BURZUAZISKĀ ĒTIKA — morāles teorijas, kurās izteikts buržuāzijas pasaules uzskats un morālā *apziņa*. Atbilstoši atšķirīgiem periodiem kapitālisma vēsturē un dažādu zemju konkrētajiem sociālajiem apstākļiem, dažādu slāņu un sabiedrisko grupu stāvoklim B. ē. izveidojās daudzveidīgas teorijas, kas katra citādi atspoguļoja kādu buržuāziskā pasaules uzskata pusi. Piemēram var minēt *utilitārisma*, *egoisma teorijas*, *tikumisko jūtu teorijas*, *morālās labestības teorijas*, *Kanta ētiku* (*Kategoriskais imperatīvs*, *Autonomā ētika*), *evolucionāro ētiku* u. c. Arī mūsd. B. ē. ir daudz virzīnu. Galv. no tiem ir *neopozitīvisms*, *eksistenciālisms*, *pragmatisms*, *intuitīvisms* un *neotomisms*. Ietekmīgi ir arī *liberālā kristietība*, *aprotīvās teorijas*, *neofreidisms*, *afektīvi voluntārās morālās vērtības teorijas*, «*humānistiskā*» *ētika*, *situatīvā ētika* u. c. (*Interesešu teorija*, *Pašrealizācijas ētika*, *Kosmiskās teleoloģijas ētika*). Visas šīs buržuāziskās ētikas teorijas atkarībā no tā, kas tiek uzskatīts par morāles pamatu, ir vai nu objektīvi ideālistiskas (morāli pamato ar dieva jēdzienu, absolūto ideju, ar kādu ārpus telpas un laika eksistējošu esamību, ar kosmisko morāles likumu), vai subjektīvi ideālistiskas (par morāles pamatu uzskata subjekta garīgo darbību), vai arī *naturālistiskas* (*Naturālisms*), kad morāli skaidro vulgārā materiālisma garā, neņemot vērā sociālo likumu specifiku. Vairākumā B. ē. teoriju cieši savijas subjektīvā un objektīvā ideālisma un naturālisma elementi. Atkarībā no morāles iedabas izpratnes un no tās pamatošanas metodes B. ē. var izdalīt dažus pretstatu pārus: *racionālisms* un *iracionālisms*, *absolūtisms* un *voluntārisms*, *dogmatisms* un *skepticisms*. Šīs metodoloģiskās galējības viena otru izraisa; neiespējamība atrisināt problēmu vienā veidā noved pie pretējas galējības. Dažādu savstarpēji izslēdzošu uzskatu

pastāvēšana svarīgās ētikas problēmās (sk., piem., *Mērķi un līdzekļi, Patiesība un morāle, Nodomi un darbi, Egoisms un Altruisms*) atspoguļo paša buržuāziskā pasaules uzskata vēsturisko ierobežotību, ko rada cilvēka stāvokļa pretrunīgums kapitālismā un buržuāziskā ražošanas veida pretrunas. Pretrunīgums īpaši raksturīgs mūsd. B. ē., kas atspoguļo kapitālisma pretrunu padziļināšanās un saasināšanās procesu imperiālisma un buržuāziskās kultūras vispārējās krīzes laikā. Piem., 20. gs. buržuāziskie domātāji, izrādās, nespēj atrisināt vienu no galv. ētikas problēmām — tikumisko prasību objektīvas un racionālas pamatražošanas problēmu. Pagātnes progresīvie buržuāziskie domātāji centās dot morāļiem priekšstatiem zinātnisku pamatojumu, bet viņu sekotāji mūsdienās šādu iespēju vispār noraida: vairākums no viņiem uzskata, ka morāle ir iracionāla, tā nevar balstīties uz cilvēka prātu un nepavisam ne uz zinātnes datiem. No tā izriet divas pretējas, bet abas vienādi nepārliecinošas ētikas priekšmeta un uzdevuma izpratnes. Neopozitīvisi, aizbildinoties ar «stingri zinātniskās» ētikas izveidošanu, noliedz nepieciešamību pēc morāles problēmām un to pētišanas (*Metaētika*). Tā rodas formālistiskais virziens mūsd. buržuāziskajā morāles filozofijā. Eksistenciālisti un neoprotestanti, gluži otrādi, tiecas padarīt ētiku par «praktisku filozofiju», kas būtu palīgs cilvēkiem praktisko ikdienas problēmu risināšanā. Taču, pēc viņu domām, tas ir iespējams tikai tadā gadījumā, ja ētiku nepadara par zinātni. Uz šī pamata attīstās mūsd. B. ē. iracionālistiskais virziens. Formālistiskais virziens pretendē «attīrīt» zinātni no mūsd. buržuāziskajai ideoloģijai raksturīgās politiskās konjunktūras un dogmatisma, turpretim iracionālistiskais virziens cenšas «glābt» morālās vērtības no zinātnes, kas it kā ir tām naidīga. Istenībā aiz šīs morāles un zinātnes pretstatišanas slēpjas mūsd. buržuāziskajai s-bai piemītošās pretrunas starp vēstures zināt-

nisko izpratni un buržuāzisko ideoloģiju, starp s-bas attīstības objektīvajām likumsakarībām un cilvēku objektīvajiem centieniem un starp kapitālistisko s-bu un cilvēku (*Cilvēks un sabiedrība*). Izeja no formālisma un iracionālisma antitēzes nevar būt arī naturālistiski bioloģisks morāles pamatojums, kas pēdējos gados Rietumos arvien vairāk izplatās. Bioloģisms ētikā modelē it kā mūžīgo konfliktu starp kultūras prasībām un dabas vajadzībām, indivīda garīgajām ievirzēm un dabiskajiem instinktiem, tādējādi buržuāziskās s-bas konkrēti vēsturiskās pretrunas, arī buržuāziskā indivīda sadalīšanās, cenšoties iztēlot kā abstrakti antropoloģiskas parādības. Buržuāziskā morāles filozofija ir dziļas krīzes stāvoklī, no kā tā vairs nevar izkļūt. Zinātniski risināt ētikas problēmas nav iespējams buržuāziskā pasaules uzskata ietvaros. Tas realizējas marksistiskajā ētikā, kas visu minēto pretrunu pārvarēšanu saista ar praksi, ar s-bas revolucionāru pārkārtošanu.

BURŽUĀZISKĀ MORĀLE — morāle, kurā atspoguļojas, tiek idejiski pamatotas un gūst tikumisko sankciju kapitālisma sabiedriskās attiecības. Paudama buržuāzijas intereses un būdama tās kundzības nostiprināšanas ideoloģiskais līdzeklis, B. m. balstās uz to, ka cilvēka sabiedriskā būtība ir privātipašums. Komerciālā darbība tiek uzskatīta par cilvēka dzīves jēgu un uzdevumu un tajā atklājušās spējas un sasniegtie rezultāti — par cilvēka *cieņas* mēru. Atbilstoši tiek skaidroti arī cilvēku tikumi. Tie ir enerģiskums un uzņēmība personisko mērķu realizēšanā, *slavaskāre* kā sabiedriskās aktivitātes ķīla; centība un neatlaidība bagātības un sabiedriskā stāvokļa sasniegšanā; tainīgums, kas izpaužas kā abpusējs izdevīgums un ekvivalenta vērtību apmaiņa; cieņa pret indivīdu, visaugstāk vērtējot tā komerciālās darbības un konkurences brīvību. Tādējādi B. m. pamatā ir privātipašnieka *individuālisms* un *egoisms*. No šīs morāles viedokļa «labais nav nekas cits kā tas, kas atbilst visu cil-

vēku egoismam» (*L. Feuerbahs*). Cilvēku attiecībās netiek atzītas «nekādas citas saites kā tikai kailā interese» (*Markss K., Engelss F.* Darbu izlase 3 sējumos. R., 1979, 1. sēj., 115. lpp.); «vienīgais spēks, kas tos saista kopā, ir katra tiekšanās pēc sava labuma, savtīgums, personiskās intereses» (*Markss K.* Kapitāls. R., 1973, 1. sēj., 156. lpp.). Sākotnēji egoisms atklāti tika atzīts par buržuāziskās morāles pamatu (*Egoisma teorijas*). Kapitālisma iekārtas sākumposmā pastāvēja ilūzija, ka šai s-bai raksturīga «iespēju vienlīdzība», realizējas cilvēku «savstarpēja izmantošana», kas ir izdevīgi visiem, un ka buržuāzisko tikumu ievērošana ir katra cilvēka panākumu ķīla, tāpēc buržujs savas morāles humānisma un vispārcilvēciskās jēgas pierādīšanā tai laikā varēja iztikt bez reliģiskā pamatojuma. Bet īstenībā «savstarpējā izmantošana» izvērtās par «likuma aizsargātu savstarpējo laupīšanu» (*Маркс К., Энгельс Ф.* Соч., т. 2, с. 264), kurā kapitāla īpašnieks piesavinās nemantīgo cilvēku darbu. Strādniekam «godīgums, strādīgums, taupība un visi citi tikumi, ko viņam iesaka viedā buržuāzija», nepavisam nav garantija, ka «tie patiesām dos laimi» (turpat, 265. lpp.). Patiesībā B. m. attaisno ekspluatāciju, apspiešanu, materiālo un tiesisko nevienlīdzību cilvēku lielum lielajam vairākumam. Egoisma principa praktiskā realizācija galu galā prasa attaisnot principu «visu karš pret vi-

siem», *mizantropiju*; taisnība nemainīgi ir spēka pusē, sava mērķa sasniegšanai tiek pieļauti visi līdzekļi (*Mērķi un līdzekļi, Morāle un politika, Makiavellisms*). Tā kā kapitālistisko attiecību necilvēcīgā iedaba bija acīm redzama, B. m. kļuva arvien liekulīgāka, tās sludinātāji centās arvien vairāk maskēt tās šķirisko jēgu. B. m. motivēšanai arvien biežāk nācās izmantot reliģiju; B. m. principus sāka traktēt kristietības «mūžīgo baušļu» garā. Egoismam tika pretstatīta mīlestība pret tuvāko, labumdarība, *altruisms*; materiālajam aprēķinam — nesavtīgs «ideālisms», «augstākie motīvi», «pienākums pienākuma dēļ»; ekonomiskajai ekspluatācijai un valstiski birokrātiskajai indivīdu apspiešanai — personas «tiesību un brīvību» sludināšana. B. m. *liekulība* īpaši labi sauskatāma, ja salīdzina šīs cēlās frāzes ar istajiem kapitālistiskās s-bas *tikumiem*, kas valda biznesā, valsts politikā un «privātajā dzīvē», kur dominē auksts aprēķins, bezjūtība, kur tiek pārkāpti cilvēcisko attiecību elementārie likumi (piem., tiek praktizēta konkurentu krāpšana, gangsterisms utt.). Tā kā buržuāziskā morālā *apziņa* attaisno kapitālismu, tā ir spiesta attaisnot arī kapitālisma raksturīgos trūkumus. Netikumība lielākā vai mazākā mērā tiek uzskatīta par neizbēgamu, pieļaujamu vai vienkārši nepieciešamu. Dažkārt *amorālisms* tiek atzīts par pilnīgi likumīgu dzīves principu.

C

CELONĪBA (morālē). — Jautājumā par C. nozīmi pasaulē filozofijas vēsturē pastāvēja divi pretēji uzskati. Pirmā, deterministiskā viedokļa (lat. *determinare* — noteikt) būtība ir tā, ka visas parādības un procesi, kas norisinās pasaulē, s-bā un apziņā,

ir cēloniski nosacīti. Pretējais ieskats par pasauli (indeterminisms) to dažādos veidos noliedz. C. problēma attiecībā uz morāli saistīta ar šādu galv. jautājumu aplūkošanu: pirmkārt, vai tikumiskajām prasībām ir objektīvs pamats, vai to saturu no-

saka apstākļi, kuri pastāv ārpus morālās apziņas robežām, vai arī pati šī apziņa; otrkārt, ja pieļaujam, ka cilvēku uzvedība ir cēloniski nosacīta, tad kā lai saskaņo determinismu ar cilvēka spēju izdarīt morālu *izvēli* un viņa atbildību par to rīcību, ko viņš veicis? Ētisko mācību vēsturē sastopamas visdažādākās determinisma izpratnes. Tika apgalvots, ka morālo prasību saturu nosaka Visuma likumi (*Kosmiskās teleoloģijas ētika*), bioloģiskā evolūcija (*Evolucionārā ētika*), nevēsturiski saprasta cilvēka iedaba, viņam piemītošās tieksmes uz baudu, laimi (*Hedonisms, Eidemonisms*) utt. Visi šie ētiskā *naturalisma* paveidi nespēja saprast to specifisko raksturu, kāds cēlonībai ir morālē, trakteja C. mehānistiski, un tas dažkārt noveda pie *fatālisma* sabiedrības vēstures un cilvēka uzvedības izpratnē. Pretstatā determinismam daudzkārt mēģināts pierādīt, ka vēsture it kā attīstoties atbilstoši cilvēku tikumiskajiem priekšstatiem. Bet pašu morālo priekšstatu izcelšanās avots visbiežāk saskatīts cilvēku tieksmēs, nosliecēs. Tas bieži noveda pie morālā *voluntārisma* (*Ekstenciālisms, Neopozitīvisms*). Saskaņā ar marksistiski leņinisko C. izpratni tikumiskās prasības atspoguļo sociāli vēsturisko nepieciešamību un C. nav pretrunā ar tām kā cilvēku subjektīvām vēlmēm. Tas nekādā gadījumā nemazina cilvēka personiskās darbības nozīmi. «Determinisma ideja,» rakstīja V. I. Leņins, «nosacīdama cilvēku rīcības nepieciešamību, noraidīdama muļķīgo pasacīņu par gribas brīvību, it nemaz neiznīcina ne cilvēka saprātu, nedz sirdsapziņu, nedz viņa darbības novērtējumu. Gluži pretēji, tikai ar deterministiskā uzskata palīdzību arī ir iespējams noteikti un pareizi novērtēt, bet nevis uzvēl visu, ko tikai vien vēlas, brīvai gribai» (1. sēj., 136. lpp.). Konflikts, kas rodas starp tikumiskajām prasībām un objektīvajiem to realizēšanas apstākļiem, ir paša vēsturiskā procesa pretrunīguma atspoguļojums. Tajā nemitīgi rodas arvien jaunas vajadzības, kuras tiek atrisinātas vienīgi s-bas attīstības gaitā.

C. morālē tomēr ir specifika. Sociālā nepieciešamība atspoguļojas morālajā apziņā jābūtības idejas, realizējamā mērķa veidā, bet ne vienkārši kā cēlonis, kas darbojas neatkarīgi no cilvēka gribas. Tieši tāpēc personība ir atbildīga par savu darbību un viņas rīcība var tikt novērtēta kā *labā* vai *ļauna* (*Vērtējums*).

CĒLUMS — morāla īpašība, kas raksturo cilvēku rīcību, kuru izraisa augsti motīvi. Tajā ietvertas daudzas atsevišķas pozitīvas īpašības (*paš-aizliedzība, uzticība* augstiem ideāliem, *virīšķība, augstsirdība* u. c.). Dažādos vēstures posmos jēdzianam «C.» ir dažāds saturs. Eksploatoriskās s-bas morālajā apziņā šo jēdzienu parasti noteica kārtu atšķirības un šī īpašība parasti tika piedēvēta valdošajām šķirām. Piem., vergturu morālē atzina, ka C. piemīt tikai izmeklētajiem, aristokrātiem, un saistīja to ar dažādām garīgās un politiskās darbības formām, pretstatot tās fiziskā darba veicēju — plebeju un vergu — zemajām vajadzībām un domāšanas veidam. Feodālajā s-bā, kārtu atšķirībām nostiprinoties, C. sāka izprast kā iedzintu īpašību, kas raksturīga cilvēkiem ar dižciltīgu izcelšanos. Zemie motīvi tika piedēvēti «pūlim» un tiem «trešās kārtas» pārstāvjiem, kuru darbība kaut kādā veidā grāva feodālās aristokrātijas kundzību. Buržuāziskā apziņa sāka skaidrot C. kā atsevišķu cilvēku individuālu īpatnību. Šis tikums vairs neizriet tikai no pierības noteiktai kārtai. Taču joprojām — tikai citā formā — tiek izcelts «dižciltīgai personai» piemītošais pārkūms, ar ko tā izslejas pāri «pūlim», kurš it kā nespēj pacelties līdz cildenām jūtām un domām. Pretstatā šķiriskajai izpratnei darba cilvēki un pagātnes progresīvie domātāji C. jēdzienā ietvēra vispārcilvēcisku saturu — humānumu, godīgumu, neuzpērkamību utt. So tradīciju ir mantojusi komunistiskā morālē, kas ar C. pirmām kārtām saprot par paradumu un tieksmi kļuvušu apzinātu kalpošanu cilvēkiem.

CICERONS (Cicero) Marks Tullijs (106—43 p. m. ē.) — seno romiešu orators, rakstnieks un filozofs eklektisks. Etiskajām atziņām ierādīta liela vieta C. praktiskajā filozofijā, kurai, pēc viņa domām, vienīgajai dzīvī ir vērtība. Etikas pamatā C. liek sengr. filozofijā (sevišķi *stoicismā*) izplatīto principu, ka jādzīvo saskaņā ar dabu, vadoties pēc prāta, ar kura starpniecību sasniedzama pilnība. Cilvēkam, pēc C. domām, jātiecas pēc nemitīgas pašaudzināšanas un sava rakstura iezīmju attīstīšanas saskaņā ar četriem galv. tīkumiem: gudrību, taisnīgumu, vīrišķību, mērenību. Individīda interešu apmierināšanai jāsavienojas ar veseluma, piem., s-bas interesēm. Cilvēku viņa rīcībā vada ne tikai personiskais labums, bet arī vēlēšanās palīdzēt citiem, jo visi pieder pie viena cilvēku dzimuma. Prāts palīdz savienot pretējas sliekšmes — sliekšmi pēc sabiedriskuma, kas liek kalpot cilvēkiem, un sliekšmi pēc virsvadības, kura liek citus pakļaut savai kalpībai. Par dzīves augstākajiem labumiem C. uzskatīja patiesu *draudzību* un slavu, kuru pamatā ir tīkums, kas ir laimes nosacījums un dod iespēju uzvarēt vecumu, sāpes un nāvi. C. sliecas uz stoicisma viedokli, kas tīkumu pašu par sevi uzskata par augstāko labumu. Viņš nostājās pret *fatālismu* un aizstāvēja brīvās gribas ideju, atzīdams, ka tikai tādā gadījumā ētikai ir tiesības pastāvēt. Galv. darbi par ētiku: «Par labā un ļaunā robežām», «Tuskulas sarunas», «Katons jeb Par vecumu», «Lelijs jeb Par draudzību», «Par pienākumiem».

CIENĪŠANA — viena no svarīgākajām tīkumiskajām prasībām, kas ietver tādu attieksmi pret cilvēkiem, kurā praktiski (attiecīgajā darbībā, motīvos, kā arī s-bas dzīves sociālajos apstākļos) tiek atzīta personības *ciena*. S-bas morālajā apziņā izveidojies C. jēdziens ietver taisnīgumu, tiesību vienlīdzību, iespēju pilnīgāk apmierināt cilvēku intereses, dot viņiem brīvību; uzticēšanos cilvēkiem, taktisku iztūrešanos pret viņu pārliecību un centieniem; smalkjūtību, pieklājību, delikātumu, kautrību. Cilvēku C. pra-

sības pārkāpj neattaisnota un cietsirdīga varmācība, nomākšana, netaisnība, brīvības apspiešana, nevienlīdzība, cieņas pazemošana, neuzticēšanās, rupjība. Kāda jēga ir visiem šiem jēdzieniem, no kuriem veidojas C. un necienīšana, to nosaka s-bas un tās sociālo attiecību raksturs. Taisnīguma, cilvēka tiesību un pat pieklājības izpratne feodālajā, kapitālistiskajā un sociālistiskajā s-bā būtiski atšķiras. Komunistiskā formācija dara iespējamu cilvēku vislielāko C. cilvēces vēsturē. Te likvidēta ekspluatācija un sociālā nevienlīdzība, tiek radīti apstākļi vislielākajai reālajai personības brīvībai, kad cilvēku sociālās darbības regulēšanā arvien lielāku nozīmi gūst personiskais apziņīgums un attīstās cilvēku sadarbība un savstarpējā uzticēšanās.

CIENA — morālās apziņas jēdziens, kas izsaka priekšstatu par cilvēka kā tīkumiskas personības vērtību, arī *ētikas kategorija*, kas izsaka cilvēka īpašu morālu attieksmi pašam pret sevi un s-bas attieksmi, ar kuru tā atzīst personības vērtību. No vienas puses, C. apzināšanās ir cilvēka *paš-apziņas* un *paškontroles* veids, uz kā balsfās viņa prasīgums pašam pret sevi. Savas C. apliecināšana un saglabāšana prasa tai atbilstošu tīkumisko rīcību (vai otrādi — neļauj cilvēkam rīkoties necienīgi). Šādā nozīmē savas C. izpratne līdz ar *sirdsapziņas* un *goda* izpratni ir viens no veidiem, kā cilvēks apzinās atbildību pret sevi kā personību. No otras puses, cilvēka C. prasa arī, lai citi cilvēki viņu cienītu, prasa attiecīgas tiesības un iespējas sev un augstu prasīgumu pret sevi. Ideālistiskā ētika par cilvēka C. pamatu uzskata tās brīvību no sabiedriskām saitēm, meklē C. avotu kaut kādā cilvēka viņpusējā būtībā (cilvēku ir radījis dievs, un viņš ir saistīts ar dievu — savā «mūžīgajā dzīvē» — sk. *Neoprotestantisms*). *Marsels* (*Eksistencialisms*) apgalvo, ka cilvēka C. nav saistīta ar viņa funkcijām s-bā, bet sakņojas viņa esamībā, kas it kā nepakļaujas prāta analīzei. Tādu no s-bas atrautu C.

izpratni rada tas, ka šķiru s-bā cilvēka C. pastāvīgi tiek pazemota un pakļauta ekspluatācijai un sociālai ne taisnībai. Taču šīs teorijas piekritēji nevar piedāvāt nekādu reālu iespēju, kā atjaunot cilvēka C. Marksistiskā ētika aplūko cilvēka C. kā viņa augstas vēsturiskās attīstības izpausmi, kas atbilst noteiktiem viņa sabiedriskās dzīvesdarbības apstākļiem. Feodālajā s-bā cilvēka C. gandrīz pilnīgi aprobežojās ar viņa kārtas godu un katra individuālajai C. palika pāri pavisam maz vietas. Buržuāziskā morāle iesākumā cilvēka C. traktēja kā viņa pašapliecināšanos, kad katrs neatkarīgi no kārtu piederības liek lietā savas spējas un uzņēmību. Taču īstenībā izrādījās, ka arī šo C. nosaka cilvēka sabiedriskais stāvoklis un privātpašums. Darbaļaužu nebrīvais un ekspluatētais darbs būtībā nepieļauj brīva cilvēka C. (*Attieksme pret darbu*). Antagonistiskā s-bā īsts cilvēka C. apliecinājums iespējams tikai revolucionārā cīņā pret šīs s-bas pamatiem. Saceloties pret antihumāno sabiedrisko iekārtu, cilvēks darbībā pierāda (un apzinās), ka viņš ir pelnījis labākus dzīves apstākļus. Glābt savu C. proletariāts var, kā norādīja F. Engelss, tikai paužot protestu pret buržuāziju, pret šķiru, kas to ekspluatē. Visu s-bas locekļu C. vienādā mērā tiek atzīta tikai sociālisma un komunisma apstākļos. Te pirmo reizi katrs gūst iespēju ik dienas apliecināt sevi kā tikumisku personību brīvā darbā visu labā, apzināti kalpojot cilvēkiem, patstāvīgi un aktīvi piedaloties visās sabiedriskās dzīves nozarēs. Te pirmo reizi cilvēka C. jēdziens gūst patiesi morālu jēgu — tas nav atkarīgs ne no cilvēka sabiedriskā stāvokļa, ne no viņa darba konkrētā rakstura. No paša cilvēka ir atkarīgs, kāda būs viņa C. un kā viņš izpildīs savu cilvēka sūtību.

CILVĒCĪBA — morāla *īpašība*, kas pauž *humānisma* principu cilvēku ikdienišķajās attiecībās. Ietver vairākas atsevišķas īpašības — labvēlīgumu, cilvēku *cienīšanu*, *lidzjūtību* un *uzticēšanos* viņiem, *augstsirdību*, uzupu-

rēšanos citu cilvēku interešu labā, kā arī *kautribu*, *godīgumu*, *neviltotību*. C. tiek ieaudzināta un var izpausties cilvēku praktiskajās savstarpējās attiecībās atkarībā no sabiedrisko attiecību rakstura. Antagonistisku šķiru s-bā, kur ikviens uzskata citu par līdzekli savu mērķu sasniegšanai, par ekspluatācijas objektu un kur valda konkurence un naidis, cilvēku savstarpējās attiecībās dominē necilvēcīgums (tas arī raksturo ekspluatatorisko s-bu kopumā ar tās bezdarbu un nabadzību, kariem utt.). C. tur parādās tikai kā «labu» cilvēku individuāla īpašība un tiek traktēta vienīgi liberāli filantropiskā garā. C. patiesi tikumiskais saturs rodas un attīstās darbaļaužu cīņā pret sociālo ne taisnību un antihumānajiem dzīves apstākļiem. Objektīvie priekšnosacījumi, lai C. kļūtu par obligātu morālu prasību, kas skar visas cilvēka dzīves sfēras, pirmoreiz rodas tikai sociālistiskajā s-bā. Te necilvēcīga rīcība parādās kā pagātnes palieka un to nosoda *sabiedriskā doma*, bet ļaunprātīgas necilvēcīguma izpausmes (vardarbību, huligānismu) soda arī likums.

CILVĒKMĪLESTĪBA — sk. *Humānisms*.

CILVĒKS UN SABIEDRĪBA. — Vispārfilozofiskā problēma par C. u. s. savstarpējām attiecībām nosaka tikumības iedabas izpratni un ētikas teorijas galv. jautājumu risināšanas paņēmieni. Šīs problēmas buržuāziskā izpratne būtībā pamatojas uz C. u. s. jēdzienu pretstatījumu. No vienas puses, C. būtība tiek traktēta kā «cilvēciska iedaba», kas nav atkarīga no S., bet S. — tikai kā C. ārējās izpausmes vai iekšējo īpašību ierobežošanas sfēra (dažādas «robinsonādes», *sabiedriskā līguma* teorijas). No otras puses, S. tiek iztēlota kā kaut kas cilvēkam ārējs, kā «sociāla mašīna», «sabiedrība-persona» (*Prudons*), kā «vide» vai «apstākļi», kas veido cilvēku garīgo veidolu. No tā rodas *buržuāziskajā ētikā* izplatītā divējādā, taču vienādi aplamā tikumības izpratne. Tikumība tiek traktēta vai nu kā «dabisku», tikai iekšēju C. vajadzību, viņa morālo jūtu

izpaušme (*Hedonisms, Eidemonisms, Tikumisko jūtu teorijas*), vai arī kā tikai ārēja, no C. vispār neatkarīga elementa izpaušme (*Intuitivisms*). No tā izriet, ka vai nu C. aplicina savu morālo brīvību tikai negatīvā formā, spītējot ārējai nepieciešamībai un cilvēku *saskarsmes* pasaulei, vai arī tikumība ir C. pakļaušanās ārējam diktātam (dieva vai S.), viņa «dabisko» tieksmju apspiešana. Attiecīgi buržuāziskajā ētikā tiek risināta arī sabiedriskā un tikumiskā *ideāla* realizācija: vai nu tiek ierosināts saistīt cerības ar C. patieso iedabu, kas principā tiek pretstatīta visam sociālajam, vai arī atliek tikai cerēt uz kaut kādu fatālu apstākļu mainīšanos neatkarīgi no C. Istenībā, kā rāda marksisms, cilvēka būtība nav «atsevišķam individam iekšēji piemītošs abstrakts», bet visu sabiedrisko attiecību kopums (*Markss K., Engelss F. Darbu izlase trīs sējumos. R., 1979, 1. sēj., 10. lpp.*). Tāpēc S. nevar uzskatīt par kaut ko ārēju attiecībā pret C., par «vidi». Visu sabiedriskās dzīves saturu rada vai reproducē (nodod mantojumā) dažādas cilvēka darbības formas. Tāpat pašā C. nav nekā cita kā tikai viņa sabiedriskās iedabas iezīmes: «Cilvēka būtība jau arī ir patiesais cilvēku *kopīgums*» (*Маркс К., Энгельс Ф. Соч., т. 1, с. 447*). «... cilvēku sabiedrības vēsture vienmēr ir tikai viņu individuālās attīstības vēsture ...» (*Markss K., Engelss F. Darbu izlase trīs sējumos, 1. sēj., 558. lpp.*), vēsture «*nav nekā cits kā tikai cilvēku darbība, kuri cīnās par saviem mērķiem*» (*Markss K., Engelss F. Svētā ģimene. R., 1976, 105. lpp.*). Marksisms «patiesi cilvēcisko» nenostāda pretī patiesi sabiedriskajam, jo no marksisma viedokļa tas ir viens un tas pats. Tāpēc patiesi tikumiska C. audzināšanas problēmu marksisms risina vienotībā ar uzdevumu radīt patiesi cilvēcisku S. pašu cilvēku kulturāli radošās darbības procesā. Marksisms ne tikai atspēko kā aplamu C. u. s. buržuāzisko pretstatījumu, bet arī parāda tā avotus. Darba dališanas un *atsvešināšanās*

rezultātā ražotājspēki (kā arī sociālās attiecības un visa s-bas kultūra) «parādās kā pilnīgi neatkarīgi un atrauti no individiem, kā īpaša pasaule blakus individiem ...» (*Markss K., Engelss F. Vācu ideoloģija. R., 1963, 66. lpp.*). Cilvēks neatpazīst s-bā savas darbības rezultātus un savu būtību. Buržuāziskā S. pārvērš viņu par «personāžu», kas spēlē viņam uzdoto lomu, pasniedz viņam gatavu formulu veidā morālus aizliegumus un priekšrakstus. Bet C. savukārt aplūko S. kā līdzekli savu egoistisko mērķu sasniegšanai, cenšas iegūt brīvību par spīti S., aplicināt savu «Es» individuālā «iekšējā» pasaulē, savu tikumību pretstatā viņam uzspiestajai sabiedriskajai morālei. Viņš pats sev šķiet nesociāla būtne. Personības un S. pretstata pārvarēšana, no marksisma viedokļa, panākama, iznīcinot sociālos apstākļus, kas to radījuši. Izsakoties K. Marksa vārdiem, komunistiskās sabiedriskās attiecības ir saprātīgi sakari un vispusīga saskarsme, kurā cilvēki attīsta savas radošās spējas visā to pilnībā. Jo universālāki un nesavtīgāki ir C. centieni, jo vairāk viņš sevi izsaka kā brīvu personību (sk. arī *Vispusīga un viengabalaina personības attīstība; Brīvība, tikumiskā*).

CINISMS (gr. *Kynosarges* — tā sauca pakalnu Atēnās, kur notika filozofu apmācīšana un diskusijas) — morāla *īpašība*, kas raksturo nievājošu attieksmi pret s-bas kultūru, pret tās garīgajām un it īpaši tikumiskajām *vērtībām*. Termins «C.» cēlies no sengr. filozofiskās kiniķu skolas (to dibinājis *Antistens* 4. gs. p. m. ē.; lat. valodā šis vārds skanēja «ciniķi»), kas sludināja s-bas kultūras nīcināšanu, pilnīgu cilvēka neatkarību no s-bas, atgriešanos «dabiskajā» stāvoklī. Vēlāk par C. sāka saukt vārdus un darbus, kuri ņirgājas par cilvēces kultūras vēsturiskajiem sasniegumiem, zākājas par tikumiskajiem principiem, izsmej cilvēkiem dārgos ideālus, mīdā kājām cilvēka cieņu. C. uzvedībā un pārliecībā raksturīgs cilvēkiem, kas savu egoistisko interešu labā lieto vi-

sus iespējamos, arī amorālus līdzekļus (*Amorālisms*), kā arī tiem, kuri, vilušies kādos ideālos, nonāk līdz morālam bankrotam un idejiskam tukšumam. Tāda veida C. visnegēlīgākajās un reakcionārākajās formās (fašisms,

rasisms, vardarbības kults utt.) sevišķi raksturīgs asas krīzes pārņemtās mūsd. kapitālistiskās s-bas sociālajai un garīgajai dzīvei. Komunistiskā morāle nostājas pret C. visās tā izpausmēs.

Č

ČAKLUMS — morāla *īpašība*, kas raksturo cilvēka subjektīvo patiku pret savu darbu un ārēji izpaužas darba rezultātu kvantitatē un kvalitātē. C. izpausmes ir strādātāja aktivitāte darbā, apzinīgums, centība, rūpība. C. ir slinkuma pretstats (sk. arī *Liekēdība*). Kā personības sociāla īpašība Č. ir viena no izpausmēm, kas apliecina personības pozitīvu *attieksmi pret darbu*, kura psiholoģiskajā aspektā prasa: vajadzību un paradumu mācīties, aizrautību un baudas gūšanu darba procesā, ieinteresētību darba derīgo rezultātu sasniegšanā. Šādā nozīmē Č. ir pretstats attieksmei pret darbu kā pret uzspiestu nepieciešamību, nenovēršamu ļaunumu, ienākumu avotu vai līdzekli sabiedriskā stāvokļa sasniegšanai (*Mantkārība, Karjerisms*). Čaklumu cilvēkā ieaudzina pats pastāvīgais darba process, un darbaļaužu masām tas veidojies visā cilvēku s-bas vēstures gaitā. Bet, no otras puses, darba piespiedu raksturs ekspluatatoriskajā s-bā rada negatīvu un naidīgu attieksmi pret darbu. K. Marks par to rakstīja: «... Tiklīdz izbeidzas fiziska vai citāda piespiešana pie darba, cilvēki no darba bēg kā no mēra» (*Маркс К., Энгельс Ф. Соч., т. 42, с. 91*). Pati ekspluatētajiem adresētā morālā prasība pēc C. ir liekulīga, jo cenšas garīgi verdzināt darbaļaudis. Tikai sociālismā pirmo reizi par C. pamatu parasti kļūst personības apzinīgā attieksme pret s-bas interesēm. Tāpēc C. iegūst patiesi tikumisku jē-

gu. «Darba mīlestība ir viens no galvenajiem komunistiskās morāles elementiem» (*M. Kaļiņins*). C. veidošana katrā sociālistiskās s-bas locekli ir viens no svarīgākajiem darbaļaužu komunistiskās audzināšanas uzdevumiem.

CERNISEVSKIS Nikolajs (1828—89) — kr. utopiskais sociālists un revolucionārais demokrāts, ekonomists, filozofs, sociologs, rakstnieks un literatūras kritiķis. Viens no narodņicisma pamatlicējiem, marksisma priekštecis Krievijā. Darbojās žurnālā «Sovremennik» (līdz 1862), padarīja to par zemnieku demokrātijas galv. preses orgānu. 1862. g. tika apcietināts un izsūtīts katorgā uz Sibīriju. Č. pasaules uzskats attīsta tās tradīcijas, kas pastāvēja kr. revolucionārajā demokrātiskajā domā (*Beļinskis, Hercens*) un Rietumeiropas progresīvajā filozofijā (fr. 18. gs. materiālisms, utopiskie sociālisti *Sensimons* un *Furjē, Feiervahs*). Ētikā Č. formulēja savu uzdevumu — izveidot morāles sistēmu, kas dibināta uz revolucionāri demokrātiskiem idejiskiem principiem (kalpošana tautai un cīņa par tās brīvību un laimi, revolucionārais humanisms, vēsturiskais *optimisms* un šai sakarā kristīgās, buržuāziskās un liberālās morāles kritika) un pēc sava zinātniskuma neatpaliek no dabaszinātņu disciplinām. Tās uzdevums bija palīdzēt izveidot «jaunu cilvēku» paaudzi — revolucionārus. Kā galv. faktorus, kas veido morālo apziņu, Č. izvirza

«dabiskās prasības», «sabiedrisko paradumus un apstākļus». No viņa viedokļa, «dabisko prasību» problēmas atrisināšana novedīs pie tikumības patoloģijas cēloņu izzušanas, likvidēs šķēršļus, kas kavē personības pilnīgu uzplaukumu. C. tādējādi apliecina nepieciešamību ar sociālo revolūciju mainīt pašus cilvēku dzīvesdarbības apstākļus un ipašuma attiecības. Sai ziņā C. iet tālāk par utopiskajiem sociālistiem, kritizēdams reformatoru cerības uz «apgaismotu monarhu», «godīgu» politiķi u. tml. C. ētika pamatojas uz antropoloģisko principu un «saprātīgā egoisma» koncepciju (*Egoisma teorijas*). Piederība pie dabas pasaules pietiekami stingri determinē cilvēka «būtību». Savukārt sabiedriskā forma ir nosacījums, lai realizētos cilvēka «dabas» sākotnējā tieksme pēc baudas. Egoisms, pēc C. uzskatiem, ir visas cilvēka darbības pamatā: cilvēks vienmēr «rikojas tā, kā viņam ir vispatīkamāk rīkoties, vadās pēc aprēķina, kas liek atteikties no mazāka izdevīguma vai mazāka apmierinājuma, lai gūtu lielāku izdevīgumu un lielāku apmierinājumu». Rīkojoties atbilstoši savam «izdevīgumam», cilvēkam jārikojas «saprātīgi»: tikai tā viņš gūs derīgo. Cilvēka dabiskā tieksme pēc labuma realizējas tikai tad, ja viņš cīnās pret visu, kas ir «cilvēka laimei nelabvēlīgs». Attīstītu cilvēku — «saprātīgu egoistu» — viņa paša personiskās *intereses* mu-

dina uz cildenas uzpurēšanās aktu: viņš brīvi, bez kādas domas par pienākumu, upurēšanos un *atmaksu* rīkojas tā, lai tuvinātu savu izraudzītā *ideāla* triumfu. C. neatzina, ka cilvēkam būtu gribas *brīvība*, viņš atzina *celonības* likuma darbību arī tikumiskajā sfērā: «Tā parādība, ko mēs saucaim par gribu, pati ir posms cēloņsakarības apvienotu parādību un faktu rindā.» Taču cilvēkam nav liegta *izvēles* brīvība, jo viņš var izvēlēties starp dažādām sociālās attīstības tendencēm. Tikai progresīvas tendences izvēle ir patiesi saprātīga izvēle. Uzskatīdams, ka cilvēka uzvedībā izšķirošā nozīme ir saprātam, C. savu sociālistisko doktrīnu cieši saistīja ar izglītību. Viņš domāja, ka izglītība var cilvēkiem iemācīt saskatīt jaunās, progresīvās tendences un šādā nozīmē padarīt viņus par «jauniem cilvēkiem». Tādējādi, pēc C. domām, konsekventi ievērots antropoloģiskais princips sakrīt ar sociālisma principiem. Kā ētikas sistēma «saprātīgā egoisma» teorija, loģiski filozofiskā ziņā nebūdamā nevainojama, pareizi uztvēra sava laika sabiedriskās prasības, pauda «jauno cilvēku» ideālus un veicināja viņu pārvēršanos politiskā spēkā. C. ideāli audzinājuši ne vienu vien kr. revolucionāru paaudzi. Galv. darbi, kuros izteikta C. ētikas koncepcija: «Antropoloģiskais princips filozofijā» (1860), romāns «Ko darīt?» (1863).

D

DARBA AUDZINĀŠANA — sk. *Audzinašana, darba*.

DARBA DISCIPLĪNA — sk. *Disciplīna, darba*.

DARBA TIKUMĪBA — viena no svarīgākajām morāles darbības sfērām, kas aptver visas cilvēka sabiedriski derīgās darbības jomas (pirmām kārtām materiāli ražojošo darbību, kā

arī zinātnisko un kultūrizglītības darbību, māksliniecisko jaunradi, valsts un sabiedrības pārvaldīšanu, apkalpošanu u. tml., jo arī tās visas ir sabiedriskā darba nozares). D. t. jēdziens ietver divus galv. aspektus — *attieksmi pret darbu* un kopīgās darbības dalībnieku savstarpējo attiecību normas. Līdzās vispārīgajiem darba

morāles jautājumiem pastāv arī specifiskas tikumības problēmas, kas saistītas ar dažādu darba nozaru profesionālajām īpatnībām (*Profesionālā ētika*). Darba tikumisko pusi pirmām kārtām nosaka tas, ka darbs ir cilvēka eksistences galv. nosacījums. Darba sabiedriskais derīgums ir galv. tā morālās vērtības rādītājs un darba procesā topošo tikumisko attiecību avots. D. t. ir vēsturisks raksturs, un tai piemīt vairākas īpašas iezīmes dažādu sabiedriski ekonomisko formāciju apstākļos. Pirmatnējās kopienas iekārtā savstarpējās attiecības darbā veidojās galvenokārt pēc vienkāršās kooperācijas principiem (ģints locekļu apvienošanās vienas darbības veikšanai, piem., medībām) un darba dalīšanā starp dzimumiem un vecuma grupām. Tādos apstākļos ģints locekļu attiecībās izšķirošā nozīme ir pūliņu saskaņotībai, katra cilvēka pilnīgai pakļautībai kopīgās darbības vispārējiem likumiem, vecāko norādījumiem, stingrai indivīda darbības brīvības un vajadzību ierobežošanai. Nepieciešamība diendienā cīnīties ar dabas spēkiem un pastāvīgās grūtības diktē nepieciešamību cilvēkos ieaudzināt fizisku izturību, sīkstumu, drosmi un disciplinētību. Ģints iekārtai sairstot, naturālās un preču sīksaimniecības apstākļos sadarbība darba procesā ierobežojas galvenokārt atsevišķas ģimenes ietvaros. Līdz ar rūpnieciskās ražošanas attīstīšanos un darba sabiedriskošanos rodas nepieciešamība pēc ciešas liela strādnieku skaita sadarbības. Paša rūpnieciskā darba rakstura dēļ kļūst nepieciešams, lai starp strādniekiem nodibinātos darba *solidaritātes* attiecības. Solidaritātes prasības sakrīt ar pašu strādnieku interesēm vispirms viņu kopīgajā darbībā pret kapitālu (streiki, revolucionārā cīņa), kura jau iziet ārpus darba procesa ietvariem un saistīta ar tā pārtraukšanu. Tomēr, tā kā darba sabiedriskošana notiek kapitālistisko attiecību ietvaros, darba solidaritāti iedragā ekspluatācija un privātīpašniecisko attiecību radītās konkurences attiecības starp strādniekiem. Tikai sociālisma

apstākļos rodas nepieciešamie priekšnoteikumi netraucētai darba solidaritātes attīstībai, jo sabiedriskās ražošanas mērķi sakrīt ar pašu darbaļaužu kardinālajām interesēm. Tas palīdz nodibināties *savstarpējās palīdzības* un sociālistiskās *sacensības* attiecībām ražošanas procesā. Darbs s-bas labā sociālisma apstākļos veido cilvēkiem augstas tikumiskas īpašības — *čaklumu* un *taupību*, kā arī palīdz attīstīties idejiski politiskām īpašībām — *idejiskumam*, *pašaižiedzībai* un komunistiskajam *apzinīgumam*, nosaka tādu patiesi biedrisku attiecību izveidošanos, kas dibinātas uz savstarpēju cieņu un *prasīgumu*, savstarpēju uzticēšanos un trūkumu principiālu kritiku. Darba procesā visas šīs īpašības un attiecības neveidojas stihiski. Ar savu audzināšanas darbu tām dod ievirzi Komunistiskā partija, sociālistiskā valsts un dažādas sabiedriskās organizācijas (arodbiedrība, komjaunatne u. c.). Tā ir viena no izpausmēm, kādu attīstīta sociālisma apstākļos ģust *kompleksā pieeja audzināšanai*. *Komunistiskajā audzināšanā*, it īpaši darbaudzināšanā (*Audzināšana, darba*), liela nozīme ir visu to tikumisko attiecību ievērošanai, kuras rodas darba procesā (savstarpējās attiecības kolektīvā, konfliktsituācijās, pretrunas starp ražošanas un morāles nostādņem utt.). Tikumisko attiecību sfēra darbā ir komunistiskās morāles veidošanas galv. sfēra.

DARBĪBA (morālā) — 1. *Etikas kategorija*, ar kuru visā cilvēku sabiedriskās prakšes daudzveidībā izdala tikumisko pusi un no visiem *stimulu* veidiem (materiālās *intereses*, *paradums*, *tieksmes* utt.) — specifiski tikumiskos motīvus: vēlēšanos darīt *labu*, pakļaušanos *pienākuma* jūtām, tieksanos realizēt noteiktus *ideālus*. Cilvēku D. kopumā aplūko dažādas zinātnes, bet ētika pēta tieši šo — cilvēku D. morālo pusi. Atšķirībā no *uzvedības*, kas aptver visu cilvēka rīcību kopumu, ar morālo D. izprot tikai to rīcību, kas apzināti tiek pakļauta noteiktiem morāliem *mērķiem*. Tikumiskie priekšstati spēj orientēt cilvēkus sociālajā iste-

nībā un pareizi ievirzīt viņu D. tikai tad, ja tie atspoguļo reālo vēsturisko procesu. Tikai tādā gadījumā, ja cilvēku centieni atbilst objektīvajai sociālajai nepieciešamībai, viņi var risināt vēsturiskus uzdevumus, vadoties pēc morāliem mērķiem. Tādējādi «cilvēka mērķtiecīgā darbība», tajā skaitā arī tikumiskā D., pati ir, kā norāda V. I. Leņins, «objektīvā procesa» forma (38. sēj., 170. lpp.). Taču marksisms-leņinisms nenoliedz cilvēku D. tikumiskos motīvus, bet zinātniski tos izskaidro: morālie centieni galu galā atspoguļo materiālās intereses. Sociālās dzīves virspusē cilvēku D. tikumiskie motīvi vien parādās it kā neatkarīgi no materiālajām interesēm un vajadzībām, bet reizēm pat ir pretstatā tām. Tas izskaidrojams ar to, ka dažādu cilvēku un šķiru, s-bas un indivīdu intereses ir pretrunīgas. Kad cilvēks rīkojas saskaņā ar tikumiskajiem motīviem, nerēķinoties ar savām personiskajām interesēm un vēlmēm, tad tas nozīmē, ka viņš pakļauj savu D. noteiktas šķiras vai visas s-bas interesēm. Ilūzija, ka tikumiskie motīvi nav atkarīgi no materiālajām interesēm, zūd tikai tad, kad cilvēki sāk saprast, kam viņi īstenībā ar savu morālo D. izdara pakalpojumu, kad viņi apzinās savas rīcības sabiedrisko nozīmi. Plašas iespējas tādai apzinīgai D. paveras pēc privātīpašuma iznīcināšanas, kad tiek likvidēta augsne šķiriskajam *egoismam* un kad s-bas intereses patiesi sakrīt ar visu cilvēku interesēm. Sociālistiskajā s-bā morālā D. neaprobežojas ar šauri personisku sfēru, bet ir saistīta ar cīņu par sabiedrisko attiecību humanistisku pārveidošanu, par komunisma uzcelšanu. Tas nozīmē, ka sociālistiskajā s-bā D. ir kalpošana cilvēces interesēm.

2. Atsevišķa patstāvīga D., kas izraisa noteiktu sabiedriski nozīmīgu rezultātu (*Izdarijums*), kam piemīt pozitīva vai negatīva morālā vērtība, kas pakļaujas morālam vērtējumam un par ko no cilvēka var prasīt atbildību. Par morāliem nevar uzlūkot tādus aktus, kam ir tīri fizioloģisks raksturs. Morāla D. vienmēr ir sociāls akts, kam

ir sabiedriska nozīme (palīdzības sniegšana, solījuma pildīšana, darba varonība, krāpšana, zādzība, nodevība). Tieši sociālais un vērtību aspekts veido D. saturu, ko regulē morālās prasības un kas tiek pakļauts vērtējumam. Par morālu D. nevar uzlūkot arī aktus, par kuriem cilvēks nevar būt atbildīgs, — kas ir veikti neapzināti (piem., hipnozes stāvoklī, bērna vecumā, afekta stāvoklī) vai ir tikai fizisku spēku noteikti. Tāpat bieži tiek uzskatīts, ka cilvēks nav atbildīgs par rīcību, uz ko viņš ir piespiests ar varu vai ko viņš ir veicis, atrodoties nāves briesmās. Ir gadījumi, kad cilvēkam s-bas interesēs ir jāpurē sava dzīvība un jāizvēlas nāve, lai izpildītu sabiedrisko pienākumu. Morālajā D. izšķir šādus elementus: *mērķis*, kura vārdā tiek veikta D.; esošo līdzekļu izmantošana (*Mērķi un līdzekļi*); gribas piepūle, šķēršļu pārvarēšana un rezultāta sasniegšana, kas izriet no pašas D. rakstura, un, visbeidzot, *sekas*, kas rodas D. un ārējo apstākļu mijiedarbībā. Vērtējot D. no morālā viedokļa, jāņem vērā visi šie elementi.

DEMAGOĀIJA (gr. *dēmos* — tauta un *agōgos* — vadošais; *dēmagōgos* — politikānis) — termins, ko lieto, lai raksturotu negatīvas morālās darbības veidu — *liekulību* politikā. D. apzīmē darbību, kuras mērķis ir masu apziņas ietekmēšana savtīgos nolūkos un ko parasti īsteno ar amorāliem līdzekļiem. D. mērķi ir: iegūt varu, panākt popularitāti masās, realizēt egoistiskas šķiriskas vai personiskas intereses. Tipiski D. līdzekļi ir spekulēšana ar masu interesēm un centieniem, cilvēku zemisko tieksmju un aizspriedumu izmantošana, melīgi uzticības zvēresti tautai, bezatbildīgu programmu izvirzīšana un tukši solījumi, vienlaikus apmelojot cilvēkus, kas reāli un patiesi darbojas tautas interesēs. D. sociālā bāze ir ekspluatatoru šķiras, kas nodrošina savu kundzību pār darbaļaudīm ne tikai ar tiešu vardarbību, bet arī ar politisku krāpšanu (vēlēšanu kampaņu laikā, ikdienas propagandā, organizējot

masas reakcionārai un kontrrevolucionārai darbībai un graužošanas akcijas pret revolucionārās atbrīvošanās kustību utt.). D. plaši izmanto buržuāziskie politiskie darbinieki, daži buržuāziskie ideologi pasludina to pat par atzīstamu metodi politikā (*Makiavellisms*). Īpaši šai ziņā izceļas, piem., fašisma vadoņu demagoģiskie paņēmieni. Lai sagrābtu varu, viņi parasti ķērās pie šovinistisku un rasistisku kaislību uzkurināšanas, pie bezatbildīgiem solījumiem un strādnieku kustības vadoņu apmelošanas. Mūsd. apstākļos D. ir kļuvusi par vienu no svarīgākajiem politiskajiem līdzekļiem, ko buržuāziskā propaganda izmanto pret arvien pieaugošo sociālisma ideju ietekmi. D. elementus satur daudzas mūsd. buržuāziskās ētiskās mācības, kurās tā parasti izpaužas morālē *skepticisma* veidā. Tie ir spriedelējumi par cilvēka trūkumu neiznīdējamību, par neiespējamību izveidot s-bu bez vardarbības un netaisnības, par cilvēka iedabai piemītošo egoismu. Komunistiskās partijas cīnās pret buržuāzisko D., atbilstot darbaļaudis sabiedriski politisko apzinīgumu, un līdz ar to neļauj politikas jomā aprāpt masas. Sociālistiskajā s-bā, kur ir iznīcinātas ekspluatatoru šķiras, ir likvidēti arī D. galv. sociālie cēloņi. Taču D. kā sabiedriskās dzīves parādība vēl pilnībā nav izzudusi. No vienas puses, tā var izpausties tādejādi, ka tiek izvirzītas nepamatotas pretenzijas sociālistiskajai valstij, tiek pieprasīta nolīdzinoša sadale, absolūta un neierobežota personas brīvība, bezatbildīgi, bez pozitīva satura tiek kritizētas dažādas sociālistiskās s-bas parādības. No otras puses, pie D. ir pieskaitāmi mēģinājumi noslēpt labvēlīgus faktus, izvairīties no asām problēmām, apspiest jebkādu kritiku, maskēties aiz skaļām frāzēm par augstiem ideāliem, principiālu strīdu (piem., zinātnē) vietā oponentiem piekārt etiķetes utt. Komunistiskā morālē, prasīdama no cilvēkiem augstu apzinīgumu un godīgu attieksmi pret tautu, ārkārtīgi neiecietīgi izturas pret jebkuru D. izpausmi.

DEMOKRITS (ap 460 — ap 370 p. m. ē.) — sengr. filozofs materiālists, *eidemonisma* ētikas pārstāvis. D. ētiskie uzskati izklāstīti viņa galv. darbā «Mazais diakosmos», no kā saglabājušies tikai nedaudzi fragmenti. D. ētikai piemīt *naturālisms* un *racionālisms* (augstākais tikums ir gudrība, prāts ir morālās uzvedības kritērijs; gudrs cilvēks tiek pielīdzināts tikumīgam cilvēkam, muļķis — netikumīgam cilvēkam). Pēc D. domām, rīcības izvēle un atbildība par to izriet no paša cilvēka noteiktajiem likumiem, turpretim labajam, ļaunajam, taisnīgam, pienākamam, kaunam un pārliecinātai ir vieta tikai cilvēku attiecībās. D. mācībai piemīt arī *utilitārisma* elementi (labais ir tas, kas ir noderīgs, ļaunais — tas, kas ir kaitīgs; kritērijs, pēc kā atšķirt apmierinājuma veidus, ir noderīgums); «zelta vidusceļa» princips (mēra izjūta, mērenība vajadzību apmierināšanā). Noteicošais viņa sistēmā ir eidemonisms (dzīves mērķis ir «eitomija» — mierīgs, priekpilns, bezbrūpīgs dvēseles stāvoklis, to sasniedz garīgi un morāli vesels cilvēks, kas ir brīvs no bailēm un aizspriedumiem un kas biedrojas ar draugiem domubiedriem). D. ētikas vēsturiskā ierobežotība pirmām kārtām izpaužas tādu sociālo attiecību stiprināšanā, kas atbilst vergturu demokrātijas interesēm (vergi ir ārpus morāles, laimīgs var būt tikai brīvs cilvēks; sievietes atkarīgā stāvokļa pamatošana). Bez tam netiek atrisināta problēma par attiecībām starp absolūto determinismu ontoloģijā un relatīvo izvēles brīvību ētikā. D. eidemonismu tālāk attīstījuši *Epiķurs* un Lukrēcijs.

DEONTOLOĢIJA (gr. *deon* — pienākums un *logos* — mācība; zinātne par pienākumu) — ētikas nozare, kurā aplūko *pienākuma* problēmu un jābūtisko vispār (visu to, kas izsaka morāles prasības priekšrakstu formā). Terminu ieviesis Bentems, viņš to lieto, lai apzīmētu morāles teoriju kopumā. Taču vēlāk D. sāka šķirt no *aksioloģijas* — mācības par *labo* un *ļauno*. Morālā apziņa ir specifiska sabiedris-

kās apziņas forma, viena no tās īpatnībām ir tāda, ka tā atspoguļo objektīvo sociālo nepieciešamību, cilvēku, s-bas un vēsturiskās attīstības prasības īpašā subjektīvā formā — priekšstatā par jābūtisko (par to, kam ir «jābūt»), nosakot, kādā mērā faktiski eksistējošais atbilst šim priekšstatam. Morālā apziņa vērtē dzīves parādības no to morālās vērtības viedokļa. No priekšstata par jābūtisko veidojas morālās prasības, priekšstats par to, kā cilvēkiem jārikojas. Attiecībā uz cilvēku šīs prasības izpaužas *pienākumu* veidā; vispārinātu, uz visiem vienādā mērā attiecinātu noteikumu veidā *pienākumi* tiek formulēti morāles *normās, baušļos*. Visas šīs ētikas kategorijas ir īpašas ētikas nozares — deontoloģijas — izpētes priekšmeti. Viens no svarīgākajiem morāles teorijas jautājumiem, ko pirmsmarxisma ētika nav spējusi atrisināt, ir D. un aksioloģijas attiecību problēma, proti, jautājums par attiecībām starp divām galv. ētikas kategorijām — starp pienākumu un labo. Ar šīm grūtībām saskārās jau *Kants*. No vienas puses, viņš atzīst, ka pienākuma jēdzienam jābalstās uz labā jēdzienu (izpildīt pienākumu nozīmē paveikt labo), bet, no otras puses, viņš labo saista ar pienākumu (labais nozīmē izpildīt pienākumu). Nemarksisistiskā ētika nespēja atrisināt problēmu par šo kategoriju attiecībām tāpēc, ka tā pretstatīja vienu otram divas tikumības izpausmes — labumdarību un pienākuma pildīšanu, iekšēju tieksmi pēc tikumības un labā un ārēju pakļaušanos morāles likumiem. Šāda pretstatīšana dažādos variantos pastāv arī mūsd. buržuāziskajās ētikajās mācībās (*Niče, Bergsons, P. Nouels-Smits* u. c.). Rezultātā rodas buržuāziskajai ētikai (īpaši deontoloģiskajam *intuitivismam*) raksturīgais priekšstats par divu morāles teorijas nozaru (D. un aksioloģijas) pretstatu. Komunistiskajā morālē nepastāv pretrunas starp pienākuma pildīšanu un labā veikšanu, jo šīs morāles prasības galā izriet no sociāli vēsturiskās vajadzības pēc s-bas un cilvēces progresīvas attīstības un

atspoguļo cilvēku patiesās intereses. No komunistiskās morāles viedokļa, cilvēka pienākums balstās uz prasību realizēt to, kas dod cilvēkiem labumu. Tomēr, kalpojot s-bai un cilvēkiem, katram nevis vienkārši jāvadās no savas personiskās labā izpratnes, bet jāievēro tās normas un *principi*, ko izveidojusi s-bas kolektīvā apziņa. Tādēļ morālē labais ir tas, kas atbilst morālajiem priekšrakstiem (jābūtīgajam). Komunistiskā morālē atzīst arī citu problēmu, kas ir izraisījusi jābūtīgā un labā pretstatīšanu, — jautājumu par cilvēka un s-bas savstarpējām attiecībām (*Personība un kolektīvs, Pašdarbība un jaunrade, Cilvēks un sabiedrība*).

DEONTOLOĢISKAIS INTUITIVISMS — sk. *Intuitivisms*.

DERĪGUMS — viena no priekšmetu un parādību, kā arī cilvēku darbības sabiedriskās nozīmes izpausmes formām; pozitīvā loma, kāda tiem ir kādu *interesu* apmierināšanas vai nosprausto mērķu sasniegšanas procesā. Cilvēku morālajā darbībā jēdziens «D.» raksturo *ricību* no tās seku, no reāli sasniegtā rezultāta viedokļa. Ētisko mācību vēsturē jēdziens «D.» tika izvirzīts kā morāles kategorija, kad pirmo reizi bija izprasts tikumiskās darbības mērķtiecīgais raksturs (*Mērķi un līdzekļi*). Senās Indijas materiālisti un sengrieķu sofisti, piem., uzskatīja, ka morālās rīcības galamērķis un vērtēšanas kritērijs ir tās noderīgums cilvēkam. Vēlāk kategoriju «D.» par tikumības pamatu (līdzās interesēm) izvirzīja *Spinoza, Hobss, Loks*, fr. materiālisti. Visās šajās ētikajās mācībās izpaudās materiālistiska tendence — tieksme saistīt tikumību ar cilvēka reālajām interesēm. D. principa nopamatojumam bija progresīva nozīme, iedibinot buržuāziskos ideālus, kuri nomaiņīja savu laiku nodzīvojušo feudālo ideoloģiju. Taču visas D. teorijas bija buržuāziski ierobežotas. Tikumiskās rīcības nozīme tajās netika saistīta ar s-bas attīstības objektīvajiem likumiem, bet aprobežojās ar tās D. atzīšanu subjektīvistiski vai naturālistiski (*Naturālistisms*)

izprastu cilvēka interešu un mērķu realizācijai. D. teoriju buržuāziskā ierobežotība visskaidrāk atklājas *Bentema utilitārisma*. Morāles nozīmi s-bas dzīvē reducējot uz derīgumu, tā tiek izprasta ārkārtīgi vienkāršoti un vulgāri, proti, veikalnieciska prakticisma garā. D. koncepcijai pieslēgās arī *Cerņišeuskis*, kurš tomēr piešķīra tai revolūcionāri kolektivistisku ievirzi. Viņš uzskatīja, ka tikumiskas ir «idejas un dzenuļi, kas ir vispārīgi derīgi». Marksistiskajai ētikai ir svešs utilitārā prakticismā gars, tā aplūko D. tikai kā vienu no rīcības morālās vērtības aspektiem. Tā kā šķiru s-bā cilvēku interesēm vienmēr ir šķirisks raksturs, D. ir jāaplūko konkrēti vēsturiski, ņemot vērā to, kādām tieši interesēm un mērķiem tas atbilst (kam ir derīgs un kādā ziņā). Komunistiskā morāle aplūko rīcības tikumisko vērtību atkarībā no tās nozīmes sociālistiskajā s-bā, komunisma celtniecībā, akcentējot sabiedrisko interešu (un derīguma) prioritāti pār individuālajām interesēm. Darbaļaužu intereses, ar komunisma celtniecību saistītie mērķi ir patiesi humānas un taisnīgas morāles pamats, jo galarezultātā tie atbilst visas cilvēces interesēm (*Vispārcilvēciskais un šķiriskais morālē*). Tāpēc, novērtējot viena vai otra rīcības akta D. no komunistiskās morāles viedokļa, mēs beigu beigās ņemam vērā vispārcilvēciskās intereses, cilvēku s-bas attīstības vēsturisku perspektīvu.

DESKRIPTIVĀ ĒTIKA — īpaša ētikas zinātnes nozare, kas nodarbojas ar kādas noteiktas s-bas morāles konkrēti socioloģisku un vēsturisku analīzi. Tā pēta *paražas, tikumus, tradīcijas* u. c. sabiedriskās *disciplīnas* formas, s-bā realizējamo *normu* konkrēto saturu, morālās *apziņas* struktūru un vispārīzplatītu morāles priekšstatu sociālo saturu. Dažus no šiem uzdevumiem risina arī etnogrāfija un empīriskā socioloģija. Morālo *attiecību* mehānisma un s-bas morālās apziņas īpašai izpētei konkrēti vēsturiskā materiālā ir liela nozīme ne tikai cilvēces morālās vēstures izziņāšanā, bet arī tikumiskās *audzināšanas* praktisko me-

tožu izstrādāšanā un dažu vispārīgu teorētisku ētikas problēmu risināšanā.

DETERMINISMS — sk. *Cēlonība morālē*.

DEVIATĪVA UZVEDĪBA (lat. *deviatio* — novirzīšana, novirzīšanās) — īpašs morālā ļaunā veids, kas izpaužas negatīvās atkāpēs no uzvedības *normām* un paraugiem. Neopozitīvistisko strāvojumu (*Neopozitīvisms*) buržuāziskie teorētiķi šīs atkāpes novērtē no antišķiriskām un antivēsturiskām pozīcijām, pielīdzinot patiesi negatīvu uzvedību (teiksim, noziedzību) vēsturiski neizbēgamām aktiem, kad masas pārvar valdošo (buržuāzisko) morāli. Cilvēka uzvedība kā morāla darbība jāvērtē ne tikai no vispārobligātās normas, bet arī no tikumiskā *ideāla* viedokļa. Tāpēc pie D. u. var pieskaitīt nebūt ne visus rīcības aktus, kurus nevar ietilpināt ikdienas morāles ietvaros, bet tikai tos, kuri ir pretrunā ar ideālu. Bet tādas atkāpes no normas, kuras paceļas pāri ikdienas līmenim (*ierosme, varoņdarbs* u. c.), ietver sevī pozitīvu morālu jēgu, ir orientētas uz esošo sabiedrisko un tikumisko attiecību pilnveidošanu, protams, nav D. u. D. u. ir iespējama arī sociālisma apstākļos (piem., dažādu *sociālistiskās kopdzīves noteikumu* pārkāpšana). Tas tādēļ, ka dažādi indivīdi sociālistiskās morāles principus un normas ir apguvuši atšķirīgā pilnībā un dziļumā, neprot operēt ar tiem sarežģītās dzīves situācijās, cilvēkiem nav vienāds tikumiskās kultūras līmenis. D. u. nosaka arī dažu pozitīvu sociālu procesu (urbanizācija, patēriņa pieaugums) seku daudznozīmīgums, šie procesi, no vienas puses, nostiprina sabiedrīkos *tikumus*, bet no otras — rada specifiskas grūtības audzināšanā. D. u. pārvarēšanas ceļi saistīti ar visu sabiedriskās audzināšanas sistēmas iespēju izmantošanu (*Kompleksā pieeja audzināšanai*), cilvēku darbības ideoloģisko, organizatorisko, saimniecisko un kultūras aspektu vienotības nostiprināšanu attīstīta sociālistiskā s-bā.

DISCIPLĪNA (lat. *disciplina* — mācīšana, audzināšana) — noteikta cilvēku uzvedības kārtība, kas nodrošina darbības saskaņotību kolektīvā, pastāvošo tiesisko, morālo, politisko, ētisko normu, noteikumu utt. apgušanu un ievērošanu, kā arī paredz šīs kārtības realizēšanas paņēmienus. Tā kā D. ir cilvēku ikdienas rīcības sabiedriskās kontroles līdzeklis, tā atspoguļo attiecīgajā s-bā valdošās sociālās (pirmām kārtām ekonomiskās) attiecības un kalpo to uzturēšanai. Ir ļoti daudz sabiedriskās D. formas — no tiesas valsts piespēšanas līdz *sabiedriskajai domai* un cilvēku pašu *apzinīgumam*. D. formas (un realizēšanas līdzekļi) ir: *paražas, tikumi, tradīcijas, normas, sabiedriskie paradumi, gaume, autoritāte, kāda* ir valsts un sabiedriskajām organizācijām un atsevišķiem sabiedriskajiem darbiniekiem, cilvēku sabiedriskā audzināšana (*Audzīnāšana, tikumiskā; Komunistiskā audzināšana*), dažādas *pārliecināšanas un piespēšanas* formas. Arī pati morāle kopumā ir viena no sabiedriskās D. formām. Katrai sabiedriskajai formācijai ir raksturīgs kāda viena noteikta D. tipa pārsvars. Pirmatnējā s-bā valdīja stihiski izveidojušies paradumi; noteicošais spēks, kas cilvēkus saturēja kopā, bija paradumi, tradīcijas, cieņa pret dzimtas vecāko. Vergturu un feodālajā s-bā liela nozīme bija tiešai ārpusekonomiskai piespēšanai. Kapitālistiskajā s-bā galv. ir ekonomiskā piespēšana, «bada disciplīna». Sociālistiskā D., pēc V. I. Leņina vārdiem, ir «apzinīgu un apvienotu strādnieku D., kuri nepazīst nekāda jūga un nekādas citas varas pār sevi kā vien paši savas apvienības varu...» (29. sēj., 378. lpp.). Partijas D. komunistiskajā partijā balstās tikai uz komunistu pārliecību; kā formulē V. I. Leņins — tā ir «darbības vienotība, apspriešanas un kritikas brīvība...» (11. sēj., 270. lpp.). Tā kā sociālistiskās s-bas un komunistiskās partijas D. balstās uz cilvēku dziļu pārliecību, tā nenonāk konfliktā ar morāles prasībām, gluži otrādi — to vienmēr var pamatot ar komunis-

tiskās morāles principiem. Komunisma celtniecības gaitā visas s-bas mērogā nostiprinās komunistiskā D., un, balstoties uz sabiedriskās domas spēku un katra personisko pārliecību, tā ar laiku izspiedīs valsts tiesiskās un ekonomiskās sankcijas. Šis process notiek vienlaikus ar darbaļaužu sabiedriskā apzinīguma attīstību.

DISCIPLĪNA, DARBA — cilvēku sabiedriskās saites, kas rodas ražošanas procesā; sociāli kulturāls mehānisms indivīda iesaistīšanai sabiedriskā nepieciešamajā darbā; ar tiesībām, morāli, *sabiedrisko domu, paražām un tradīcijām* regulētā *uzvedība* darba sfērā. Katrai sabiedriskai ekonomiskajai formācijai ir raksturīga sava darba D. Feodālisms balstījās uz nūjas disciplīnu, uz tiešu piespēšanu, kas izrietēja no personiskās atkarības attiecībām. Kapitālisms balstās uz bada disciplīnu, kad indivīdu attiecību pamats, viņu darba aktivitātes vienīgais virzītājs ir cilvēku materiālā izdevīguma princips. Sociālistiskās darba D. īpatnība ir tā, ka šī darba D. ir apzinīga, brīvprātīga, biedriska D., tā ir darbaļaužu pašdisciplīna, viņu savstarpēja sadarbība atbrīvota darba apstākļos. V. I. Leņins sociālistiskās darba D. saturā izdalīja šādus elementus: tā izaug no mašīnizētās lielrūpniecības, un tās noteicēja pirmām kārtām ir strādnieku šķira; notiek pastāvīga zinātnes un tehnikas sasniegumu un darba organizācijas progresīvo formu ieviešana ražošanā, cieņa par augstāku darba ražīgumu nekā kapitālismā; tā ir organiski saistīta ar sociālistisko *sacensību*, kas ražošanu pārvērš par procesu, kurā darba cilvēks izpauž savas spējas; tā ir vērsta pret sīkburžuāzisko anarhiju, nolaidību, privātīpašniecisko psihi, kas sabiedrisko darbu uzskata par smagām klaušām; darbaļaužu saliedēšanās forma, simtiem miljonu cilvēku gribas saplūšana vienā kopējā gribā; tā apvieno «vētraino, pavasara paliem līdzīgo, visiem krastiem pāri plūstošo mītiņu demokrātismu ar dzelzs disciplīnu darba laikā, ar *bezierunu* pakļaušanos vienas perso-

nas — padomju vadītāja — gribai darba laikā» (27. sēj., 234. lpp.); tai piemīt bezgalīga konkrēto formu un metožu dažādība; tā tieši izpaužas kā normatīvi — arī tikumiskā ziņā — nostiprināta uzvedības kārtība *attieksmē pret darbu*. Uzdevums ieaudzināt jaunu darba D. sociālismā ir īpaši aktuāls, tādēļ ka jaunā iekārta galīgi uzvar tikai tāda mērā, kādā tās principi nostiprinās ikdienas dzīves normās. Darba D. veidošanās nav vienreizējs akts, bet process, kas ilgst vismaz visu komunisma pirmo fāzi. Attīstītā sociālismā, kad partijas un tautas pūles veltītas galvenokārt ekonomikas intensifikācijai, ražošanas efektivitātes palielināšanai un darba kvalitātes uzlabošanai, sevišķi svarīgi ir nostiprināt darba D., ieaudzināt katrā cilvēkā atbildības izjūtu par uzticēto pienākumu, cīnīties pret nedisciplinētību un nolaidību. «Sabiedriskā darba komunistiskā organizācija, uz kuru pirmais solis ir sociālisms, balstās un, jo tālāk, jo vairāk balstīsies uz pašu darbaļaužu ... brīvu un apzinīgu disciplīnu» (29. sēj., 375. lpp.). Darba D. ir sarežģīta struktūra, kurā var izdalīt vairākus līmeņus: ekonomisko, sociālo, audzinošo, administratīvo u. c. līmeņus. Starp faktoriem, kas veido sociālistiskās darba D. būtību, svarīgu vietu ieņem morāle, kas paceļ apzinīgo darba D. līdz tikumiskā *pienākuma* līmenim un padara to par vienu no sabiedriskā indivīda cienīgas dzīves izpausmēm.

DJOIJS (Dewey) Džons (1859—1952) — viens no ideālistiskās filozofijas virziena — amerikāņu *pragmatisma* — pamatlicējiem un galv. sistematizētājiem; t. s. instrumentālistiskā pragmatisma versijas autors, kopsakarā ar to attīstījās arī viņa ētiskie uzskati. Atteikdamies no *Hjūma* aizsāktās neopozitivistiskās tradīcijas, D. principiāli nešķir vērtējumspriedumus (to skaitā morālos) no empiriskajiem spriedumiem. Pēc D. uzskatiem, pētišanai morālē ir tāda pati nozīme kā dabaszinātnēs. Ar «pētišanu» viņš saprot procesu, kurā nenoteiktu, problēmisku situāciju pārvērš noteiktā,

atrisinātā situācijā. Pēc viņa domām, risinot problēmisku morālu situāciju, nepieciešams «atrast pareizu rīcības tipu, pareizāk sakot, labumu». Ar labumu D. saprot visveiksmīgāko problēmas risinājumu, kas nav balstīts uz intuīciju, bet uz prātu, t. i., tajā ir ievēroti visi nosacījumi un apspriesti visi varianti. Tādējādi tiek notušēta morāles specifika (morāle kā cilvēku uzvedības sabiedriskās regulēšanas īpaša forma), bet ētika saplūst ar vispārīgo vērtēšanas teoriju. Uzstājoties pret ētikas kategoriju (pienākuma, taisnīguma, tikumiskā ideāla u. c.) absolūtizēšanu, noraidot augstākā labuma jēdzienu, D. *normatīvo ētiku* faktiski aizstāj ar relativistisko, instrumentālo un individuālistisko ētiku. Katra morālā situācija, pēc D. domām, ir unikāla, tai piemīt savs neatkārtojams labums un savs, vienīgi tai piemītošs mērķis. Cenšoties izvairīties no subjektivisma, kas viņa ētikajai koncepcijai iekšēji piemīt, D. norāda uz nepieciešamību atšķirt to, ko katrā konkrētā situācijā vēlas, no tā, kas ir vēlams; to, kas kādu apmierina, no tā, kas ir apmierinošs (šajā gadījumā mēs uzskatām, ka attiecīgajam objektam ir kāda vērtība). Taču šis nošķirums paliek tikai vārdisks, jo D. nav objektīva kritērija, lai izdarītu šo nošķiršanu. D. iebilst pret pragmatismam bieži vien pierakstīto principu «Mērķis attaisno līdzekļus». (*Mērķi un līdzekļi*). Lai gan līdzekļus var attaisnot tikai mērķis, tomēr dažū līdzekļu izmantošana pēc mērķa sašņiegšanas var, pēc D. domām, izraisīt tādas blakusrezultātus, kas padara nevērtīgu pašu mērķi. Uz šo nostādni, tāpat kā uz visiem saviem ētikajiem uzskatiem kopumā, D. balstās, nosodot s-bas revolucionāro pārveidošanu, kas esot orientēta uz vispārējiem un nerealizējamiem ideāliem. D. ir par atsevišķiem uzlabojumiem atsevišķu situāciju ietvaros un esošo attiecību pilnveidošanu, kas notiek, pakāpeniski uzkrājot šos uzlabojumus. D. stāv *meliorisma* pozīcijās — atzīdams Amerikas Savienoto Valstu s-bu par nepilnīgu, viņš ir pārliecināts, ka

ir iespējams to uzlabot. Viņš paziņo, ka amerikāniskais buržuāziskās demokrātijas tips ir nepieciešams priekšnoteikums sociālo institūtu normālai funkcionēšanai un katra indivīda vajadzību un interešu apmierināšanai, D. ētikai ir apoloģisks raksturs, tā teorētiski pamato buržuāzisko reformismu. D. ētiskie uzskati izklāstīti darbos: «Ētika» (kopā ar Dž. Taftu, 1908), «Rekonstrukcija filozofijā» (1920), «Cilvēka daba un uzvedība» (1922), «Vērtēšanas teorija» (1939) u. c.

DOBROĻUBOVŠ Nikolajs (1836—61) — kr. literatūras kritiķis un publicists, filozofs materiālists, revolucionārais demokrāts. D. daudz jauna devis «antropoloģiskā materiālisma» filozofijas izstrādāšanā, morāles teorijas un tikumiskās audzināšanas materiālistiskā pamatošanā. Saskatīdams tikumiskās attīstības pamatus sabiedriskās dzīves apstākļos, D. atzina, ka s-bas tikumiskais progress notiek sociālās revolūcijas ceļā, gāžot ekspluatatorisko iekārtu, kas tur masas nabadzībā un apspiestībā. Par morāles filozofijas centru D. uzskatīja cilvēku, viņa darbības galv. motīvus («dabiskās tieksmes»). Antropoloģisms morāles pamatojumā D. parādās vispārcilvēciskā problēmas skaidrojumā, kur nozīmīgākais, pēc viņa domām, ir «ārējās vispārcilvēciskās intereses, kas nav atkarīgas no personiskiem, pilsoniskiem un politiskiem apsvērumiem». Tomēr D. uzskatīja, ka, vērtējot cilvēka rīcību, ir nepieciešams ņemt vērā apstākļus, kādos viņš ir veidojies un kas ir noteikuši viņa rīcības raksturu. D. prasīja deterministisku pieeju cilvēka uzvedības pētīšanā, iebilda pret «absolūto gribas brīvību», pret patvaļu, kas pārvēršas verdziskā atkarībā no nejaušiem apstākļiem. Par morāles pamatu D. uzskatīja darbu un tautas masu intereses. Viņš atzina, ka tikumiska var būt tikai darbība augstu ideālu vārdā. D. ētikas revolucionārā ievirze atklājās arī viņa spriedumos par «jaunajiem cilvēkiem», kas augstus tikumiskos ideālus apvieno ar lielām zināšanām un prak-

tisku darbību tautas atbrīvošanas labā. Ievērojama vieta D. ētikā ierādīta «saprātīgā egoisma» koncepcijai (*Egoisma teorijas*), kas pamato augstu sabiedrisku ideālu organisku apvienojumu ar cilvēku personiskajām interesēm un morāli saista ar cilvēku vajadzībām. Visskaidrāk un vispilnīgāk šīs koncepcijas būtība ir izteikta rakstā «Nikolajs Vladimirovičs Stankevičs» (1857): «Liekas, ka par īsti morālu cilvēku var saukt nevis tādu, kas tikai pacieš pienākumu kā kādu smagu jūgu . . ., bet tieši tādu cilvēku, kas cenšas saplūdināt pienākuma prasības ar savas iekšējās būtnes prasībām, kas ar sirdi un dvēseli cenšas tā pārveidot tās savā apziņā, savas attīstības iekšējā procesā, lai tās ne tikai kļūtu instinktīvi nepieciešamas, bet arī sniegtu iekšēju baudu», dotu iespēju «citu laimē atrast savu personisko laimi». Citi D. darbi, kuros aplūkotas ētikas problēmas, ir: «Par autoritātes nozīmi audzināšanā» (1857), «Cilvēka organiska attīstība saskaņā ar viņa garīgo un tikumisko darbību» (1858), «Roberts Ovens un viņa sabiedrisko reformu mēģinājumi» (1859).

DOGMATISMS (morālē) (gr. *dogma* — mācība, viedoklis) — princips, kas izsaka cilvēka attieksmi pret to morāles mācību, kuras piekritējs viņš ir; D. ir akla pieķeršanās kādas morāles atziņām vai prasībām, nemeklējot tām saprātīgu pamatojumu un neizprotot to sabiedrisko nozīmi, šo prasību bezierunu ievērošana, neanalizējot konkrēto situāciju, kādā tās realizējas, un no tām izrietošās sociālās sekas. Atsevišķas D. izpausmes ir, piem., morālās *formālisms* un *fanātisms*. D. kā sociāla parādība izriet no tikumības oficiozuma un fetišizācijas (*Fetišisms*), tas sevišķi raksturīgs ekspluatatoriskās s-bas valdošajai morālei, kuras sociālā jēga tiek visādi notušeta. D. ir tipiska parādība savu laiku nodzīvojušo šķiru konservatīvajai morāļajai apziņai, kuras uzstājas pret sociālo progresu un s-bas revolucionāro pārveidošanu. Teorētiski D. balstās uz priekšstatu par to, ka

pastāv mūžīgi un universāli morāles principi (*Absolūtisms*), kas nav saistīti ar s-bas vēsturi un ir derīgi jebkurai sociālajai situācijai. Visvairāk D. raksturīgs *religiskajai morālei*, kur to nosaka pats morālo principu pamatošanas veids (apgalvojumi, ka morālie principi ir dieva noteikti, ticības izceļšana augstāk par zinātnei, atklāsmes — augstāk par prātu). D. bieži vien izpaužas centienos radīt visaptverošu morāles *kodeksu*, kas paredzētu visus daudzveidīgos morālās darbības gadījumus. Parasti pretendējot uz principialitāti, D. īstenībā izkropļo morāles pamatprincipu jēgu, jo mehāniski pārnēs noteiktai situācijai atbilstošas prasības uz citiem apstākļiem, kuros šīm prasībām nav spēka vai tās pat pārvēršas savā pretstatā. Piem., labestība pārvēršas par ļaunumu, ja tās dēļ paliek nesodīts noziegums; galējs vajadzību ierobežojums, vislielākais spēku sasprindzinājums, kas ir vietā, kad s-bai jāpārvar pārejošas grūtības, nevar būt vispārējās uzvedības norma komunisma celtniecības periodā. Komunistiskā morāle nosoda D., jo tas nav savienojams ar marksistiskās mācības radošo raksturu. V. I. Leņins ne vienu reizi vien kritizējis dažādas D. izpausmes. Viņš uzsvēra, ka D. nav iespējams tur, kur par doktrīnas augstāko kritēriju kļūst tās atbilstība reālajam sabiedriskās attīstības procesam.

DOSTOJEVSKIS Fjodors (1821—81) — kr. rakstnieks, kura daiļradē nozīmīgu vietu ieņem morālās un filozofiskās problēmas. Sociālista utopista Petraševska pulciņa sagravē, D. kā šī pulciņa locekļa arests, tiesas spriedums un katorga, individuālisma, amorālisma un nihilisma noskaņas pastiprināšanās pēcreformu Krievijā, Eiropas revolūciju bēdīgie rezultāti — tas viss izraisīja D. neuzticību sociālām pārmaiņām, pastiprināja tikumisko protestu pret īstenību. Attīstīdams slavofiliem tuvo «augsmes» teoriju. D. piešķīra kr. tautai īpašu lomu cilvēces pilnveidošanā. Viņš tiecās īstenot «pozitīvā un skaistā» cilvēka ideālu, meklēja tam māksliniecisku iemiesojumu.

Fr. materiālistu izstrādātajā «vides ietekmes» teorijā D. neapmierina tas, ka cilvēks tiek atbrīvots no morālās atbildības un pasludināts par sociālo apstākļu produktu (par «klavieru taustiņu», kā tēlaini izteicies kāds no D. varoņiem). «Apstākļu» un tikumības savstarpējo saistību viņš neuzskata par vispārēju likumu. Labā un ļaunā saknes, pēc D. uzskata, ietiecas ne tik daudz sociālajā iekārtā kā cilvēka iedabā un vēl dziļāk — Visumā. D. ir pārliecināts, ka cilvēks ir spējīgs izrautes no determinētā mērķa un brīvi noteikt savu tikumisko pozīciju, pareizi nošķirt labo no ļaunā. So kategoriju skaidrojums D. neapmierina arī «saprātīgā egoisma» teorijā (*Egoisma teorijas*). Viņš noraida prātu kā tikumības pamatu tādēļ, ka pierādījumi un pārliecība, pie kā apelē prāts, nepievelk, bet piespiež noteiktu loģiski nepieciešamu secinājumu, nepieļaujot brīvas gribas līdzdalību tikumiskajā aktā. Bet D. uzskata, ka cilvēka iedabai piemīt tieksme pēc «patstāvīgas gribēšanas», pēc izvēles brīvības. Sai procesā cilvēku virza vai nu graužoša patvaļa, kas par katru cenu apliecina savu brīvību, vai arī «jūsma» par skaistumu. Taču D. apzinās skaistuma divējādību un, izšķīrot tajā labo un ļauno, paļaujas tikai uz sirdsapziņu, kas tiecas pēc Kristus telā iemiesotā cilvēka ideāla. D. domā, ka vienīgi dievs var izpirkt cilvēku ciešanas un apmierināt cilvēcisko nepieciešamību pēc pilnības, pēc visas pasaules un katra atsevišķa cilvēka pestīšanas un labklājības, radot jēgu cilvēka eksistenci un nemirstībai. Turklāt D. atzīst tikai brīvu cilvēka mīlestību uz dievu, tādu mīlestību, ko nav uzspiedušas bailes vai verdziskas brīnuma gaidas. Pieņemot reliģisko ļaunuma izpratni, D. tomēr, būdams smalks novērotājs, parāda tā konkrētās izpausmes sava laika dzīvē. Tās ir individuālisms, patvaļa, t. i., sava «es» apliecināšana neatkarīgi no augstākiem tikumiskiem kritērijiem, un tas dažkārt noved pie pašiznīcināšanās. Tās ir despotisms, cita gribas varmācīga apspiešana, turklāt neatka-

rīgi no tā, kādu mērķu (savas patmīlības apmierināšana vai visas cilvēces laimes sasniegšana) labā šīs īpašības tiek izmantotas. Tās ir arī netiklība un cietsirdība. D. mēģinājums saistīt humānistisko sabiedrisko ideālu ar indivīda pilnveidošanos ir pretrunīgs. Viņa ētika balstās nevis uz īstenības likumu izziņāšanu un tikumisko spriedumu orientāciju uz tiem, bet uz absolūta apliecināšanu. D. uzskata, ka labāk «palikt ar Kristu nekā ar īstenību». Mūsd. eksistenciālisti (*Eksistenciālisms*) nepamatoti uzskata sevi par D. sekotājiem un pārvērš viņa brīvības patosu netikumīgā patvaļā. Bez «Vēstulēm» galv. D. darbi, kuros atspoguļojas viņa ētiskie uzskati, ir «Piezīmes no pagrīdes» (1864), «Noziegums un sods» (1866), «Idiots» (1868), «Velni» (1871—72), «Pusaudzis» (1875), «Brāļi Karamazovi» (1879—80), «Rakstnieka dienasgrāmata».

DRAUDZĪBA — cilvēku savstarpējo attiecību veids, kas balstās uz kopīgām interesēm un savstarpēju pieķeršanos. D. jēdziena etimoloģiskā tuvība ar radniecības, *biedriskuma* un *mīlestības* jēdzieniem atspoguļo instrumentālo (praktiska savstarpēja palīdzība un izlīdzēšana) un emocionāli ekspressīvo (līdzjūtība, saprašanās) *saskarsmes* funkciju diferenciācijas un savstarpējās saplūšanas vēsturisko procesu. Pirmatnējā s-bā D. parasti saistījās ar simbolisku radniecību (asinsdraudzība, brālība, ieroču brālība) un bieži bija principiāli nesaraujama, draugu tiesības un pienākumus stingri fiksēja *tradīcijas*. Sairstot ģints kopienas saitēm, D. jēdziens pakāpeniski attālinās no radniecības un tuvinās biedriskumam, kas pamatojas uz interešu kopību. Sākumā akcents tiek likts uz D. praktisko noderīgumu (piem., sofistiem). Indivīda un s-bas savstarpējām attiecībām kļūstot sarežģītākām, pastiprinās vajadzība pēc emocionāla kontakta un psiholoģiskas intimitātes. Tas noved pie D. individualizācijas, tuvināšanās mīlestībai un, visbeidzot, priekšstata par draugu kā par *alter ego* (otru «es»)

(*Aristotelis*). D. raksturīgā psiholoģiskā tuvība veidojas uz elementārās biedriskās tuvības bāzes, ko veido personiskie kontakti un kopīga darbība, piederība pie viena kolektīva utt. Taču salīdzinājumā ar biedriskumu D. ir personiskāka un draugi tiek izvēlēti stingrāk. Tai vajadzīga ne tikai stāvokļa un interešu kopība, bet arī savstarpējas simpātijas, emocionāla pieķeršanās. D. psiholoģiskais saturs un funkcijas mainās līdz ar vecumu. Bērnu D. nav refleksīva, ir tieša un saistīta galvenokārt ar kopīgu darbību. Līdz ar pašapziņas attīstību pusaudža un jaunieša vecumā rodas vajadzība pēc intīmas, «grēksūdzes» rakstura D., pēc drauga, ar kuru varētu pārrunāt savus pārdzīvojumus un salīdzināt tos. Jauniešu D. ir pirmā patstāvīgi izvēlēta pieķeršanās, tā ir ne-parasti emocionāla un daudzējādā ziņā pārspēj mīlestību. Meitenēm vajadzība pēc intīmas D. rodas agrāk un ir spēcīgāk izteikta nekā zēniem, kas tiecas uz grupveida biedriskām attiecībām. Brieduma posmā cilvēka sakaru loks diferencējas, izveidojas jaunas nozīmīgas pieķeršanās (mīlestība, ģimene, vecāku jūtas). D. zaudē savu ārkārtējību, jo līdzās izveidojas citas attiecības (ģimenes, sabiedriskās, ražošanas attiecības). Drauga nozīme tomēr joprojām paliek ārkārtīgi svarīga, īpaši krīzes situācijās. D. ir spēks, kas vieno cilvēkus, tāpēc tā vienmēr ir uzlūkota par svarīgu sociāli tikumisku vērtību. Ne velti D. jēdziens plašākā nozīmē izsaka ne tikai starppersoniskās, bet arī sabiedriskās attiecības (tautu D., līgumi par D. starp valstīm utt.). Antīkie filozofi draudzībā saskatīja pat kosmisku savienošanos spēku (pretstatā ienaidam). Konkrētas D. tikumisko vērtību nosaka tās sabiedriskā virzība, principi, uz kuriem tā balstās. Ētiskās domas vēsturē «istas D.» nesavtība un pašizlīdzība izsenis ir pretstatīta «mīlīgām» attiecībām, kas pamatojas uz savtīgu aprēķinu. Bet jau fr. materiālisti (*Holbahs, Helvēcjs*) parādīja šādas norobežošanas relatīvu (vajadzība atvieglot sirdi var būt ne

mazāk egoistiska kā vēlēšanās izmantot cita naudu). No marksistiskās ētikas viedokļa D. morālā vērtējuma pamatā ir tās vispārējo mērķu un principu tikumīgums (vai D. kalpo lieliem, sabiedriskiem mērķiem vai aprobežojas ar atsevišķām, grupas interesēm). Cildens tikumisks paraugs ir revolucionāru Hercena un Ogareva, Cerniševska un Dobroļubova, Marksa un Engelsa D.

DROSME — morāla *īpašība*, kas raksturo cilvēka spēju pārvarēt sevi baīļu jūtas, šaubas par panākumiem, bailes no grūtībām un nepatīkamām sekām. D. prasa enerģisku rīcību, lai sasniegtu izvirzīto mērķi, prasa uzticību izvēlētajiem ideāliem un principiem par spīti naidīgiem apstākļiem un citu cilvēku ietekmei, prasa atklāti izteikt savas domas, sevišķi tad, kad tās ir pretrunā ar iedibinātajiem vai varas iestāžu sankcionētajiem uzskatiem, nesamierināmību ne ar kādu ļaunumu un netaisnību. Konkrētas D. izpausmes ir *varonādarbs*, *ierosme*, *iniciatīva*. D. cieši saistīta ar tādām morālām īpašībām kā *virīšķība*, nelokāmība, *principiālitate*, savaldīšanās, uzņēmība un pretēja tādām īpašībām kā *gļevulība*, *mazdūšība*, pielāgošanās. Drosmīgas rīcības tikumiskais novērtējums atkarīgs no tās konkrētā sociālā satura. D. ir morāli attaisnota, kad tā vēsta uz humānu un taisnīgu mērķi, kad to izraisījuši nobrieduši sociāli uzdevumi un kad tā izpaužas humānā un sabiedriski progresīvā darbībā. Pretējā gadījumā personiskā D. liecina par izmisumu (darbība, kas ir pretrunā ar vēstures loģiku), bravūru, ārišķīgu opozīciju, anarhistisku dumpīgumu, *nihilismu* un avantūriskumu. D. kā masu parādība s-bas dzīvē ir īpašu sociālu nosacījumu un apstākļu izraisīta. Tā ir viens no līdzekļiem, lai atrisinātu pretrunu starp dižēnajiem vēsturiskajiem uzdevumiem un šķēršļiem un grūtībām to īstenošanas ceļā (*Varonība*). Par masu īpašību D. kļūst sociālo revolūciju, patriotisku karu un lielu sabiedrisku pārveidojumu laikmetos. Komunisma celtniecība, kas ietver pastāvīgu topošā

jaunā cīņu ar atmirstošo veco (*Jaunā izjūta*) un prasa no cilvēkiem principialitāti, aktivitāti, radošu un revolucionāri kritisku attieksmi pret īstenību, padara D. pastāvīgi nepieciešamu māsām, to vadītājiem un ikvienam apzinīgam sociālistiskās s-bas loceklim.

DZENBUDISMS (jap. — koncentrēšanās, apcere; atbilst ķīn. čaņ) — *budisma* transformācija, kas izveidojusies Ķīnā 6.—7. gs. Dz. principus nosaka apzinīga tiekšanās pārvarēt esošās budisma versijas un atgriezties pie tā sākotnējā varianta: budisma tekstu dieviskošanai tas pretstata cilvēku personisko garīgo pieredzi; aicina pārvarēt atkarību no vārdiem, atgūt prasmī tieši saskatīt īstenību; pretstata budistu klosteru apcerīgajai noslēgtībai sludina atgriešanos pie vienkārša dzīvesveida. Cenšoties rosināt cilvēkus attīstīt savas iespējas, ko ir paralizējusi tieksme atdarināt, Dz. radīja īpašas iedarbības formas audzināšanā: jautātajam vai nu neatbild, vai atbild nesaprotami, vai vienkārši sit, lai izraisītu šoku. Dz. ētika pastāv dažādos variantos, taču tajā ir vairāki nemainīgi noteikumi, kas sakņojas budisma ētikā: nejust naidu, nepievērst uzmanību pārejošām situācijām, saglabāt dvēseles nesatraucamību un mieru, nekā nevēlēties, nepakļauties lietu varai, uzlūkojot to par kaut ko pārejošu un cilvēka uzmanības necienīgu, būt harmonijā ar dharmu, t. i., sasniegt augstāko gudrību, izzinot dzīvības likumu un sa-raujot visas važas, kas piesaista nīcīgajai pasaulei. Kaut gan Dz. uzskata, ka patiesība ir neizsakāma, ka tā citiem nododama tieši, bez rakstiem un runām, ir palicis daudz šīs mācības pieminekļu. Interese par Dz., par tā iracionālo aspektu Rietumos radās 20. gs. sāk., pastiprinoties buržuāziskās kultūras krīzei. Nekritiska sekošana principiem, kas izveidojušies citos laikos, atšķirīgos apstākļos, noved pie dažādām Dz. vulgarizācijām.

DZENULIS — jutekliska forma, kurā izpaužas *motīvs* un *nodoms*

veikt kādu rīcību. Pēc savas psiholoģiskās iedabas Dz. ir impulss kustībai, emocionāla un gribas tieksme, kura vada cilvēka darbību. Pamatojoties uz Dz. juteklisko iedabu, biheiviorisma un *freidisma* ētikas piekritēji izdara nepareizus secinājumus par to, ka apzinātiem motīviem vispār nav kaut cik būtiskas nozīmes cilvēku uzvedībā, ka cilvēks racionāli neapzinās savas darbības patiesos motīvus, bet realizē to zemapziņas iespaidā. Marksistiski leņiniskā ētika norāda uz nepieciešamību atšķirt motīva saturu (tas, kas cilvēku pamudina, kaut arī viņš to noteiktajā brīdī var neapzināties) no motīva psiholoģiskās formas (tas, kā cilvēks noteiktā gadījumā izjūt motīvu). Ja cilvēks tikumiskās audzināšanas rezultātā sāk pildīt morāles prasības aiz iekšējas noslieces, personiskas vajadzības, tieša Dz., tad tas nebūt nenozīmē, ka viņa rīcība nav motivēta. Gluži pretēji, dažreiz tas nozīmē, ka tikumiskais motīvs ir tik dziļi iesakņojies cilvēka apziņā, ka viņš pārstāj atšķirt šos motīvus no Dz., kurus nosaka viņa personiskās intereses (*Jūtas, Paradums, Tieksmes*).

DZIVES JEGA — regulatīvs jēdziens, kas piemīt katrai attīstītai pasaules uzskata sistēmai un kas attaisno un izskaidro šai sistēmai raksturīgās morāles *normas*, parāda, kālab nepieciešama to pieprasītā darbība. Individu, grupu, šķiru sociālais stāvoklis, viņu vajadzības un intereses, centieni un gaidas, principi un uzvedības normas nosaka saturu, kāds ir masu priekšstatiem par Dz. j., kuriem katrā sabiedriskajā iekārtā ir specifisks raksturs, kaut arī tajos ir zināma atkārtotība. Teorētiski analizējami masu apziņas priekšstatus par Dz. j., pirmsmarksistiskās ētikas pārstāvji vadījās no uzskatiem par «cilvēka iedabu» — abstraktu, sa stingušu un viņpusīgu attiecībā pret cilvēka reālo vēsturisko eksistenci, to izskaidrodami vai nu kā pārjuteklisku būtību, vai arī antropoloģiski un uz šī pamata konstruējami cilvēka *ideālu*, kura sasniegšanu viņi uzskata

par cilvēka darbības uzdevumu, Dz. j. Viņi domāja, ka ideālie priekšstati par cilvēka dzīvesdarbības nozīmīgumu un virzību paši par sevi spēj noteikt šīs dzīvesdarbības objektīvo *vērtību* un ka pasauli var pārveidot atbilstoši šiem priekšstatiem ar tīri garīgiem līdzekļiem. Pretendēdamas uz universālumu, šīs teorētiskās interpretācijas faktiski pamatoja un aizstāvēja tādus mērķus un ideālus, kas pauda valdošo šķiru intereses. Mūsd. buržuāziskās ētikas teorijas cilvēku Dz. j. saskata ārpusvēsturisku uzdevumu realizācijā (religiskā ētika), zināmu patēriņa standartu un individuālās labklājības sasniegšanā (naturālistiskās teorijas — *hedonisms; utilitārisms; pašrealizācijas ētika*) vai arī pasludina jebkuru dzīvesdarbību par bezjēdzīgu un absurdu, tāpēc ka tai trūkst objektīvas ievirzes (*eksistenciālisms* u. c. pesimistiskas doktrīnas). Izplatītas ir arī teorijas, kas noliedz iespēju dot zinātniski drošu atbildi uz jautājumu par Dz. j. Būtībā šāds viedoklis ir arī buržuāziskajam *konformismam* un morālajam *skepticismam*. Marksistiskā ētika, pamatojoties uz s-bas attīstības materiālistisko izpratni, apgalvo, ka priekšstati par Dz. j. atkarīgi no visa sabiedrisko attiecību kopuma. Bet cilvēks ir aktīvs spēks, kas izšķiroši ietekmē sociālo attīstību, paātrinādams vai palēninādams, atvieglodams vai traucēdams s-bas progresu. Istā Dz. j., «esamības noslēpums» meklējams līdzdarbībā nobriedušo s-bas attīstības uzdevumu risināšanā, radošā darbā un s-bu pārveidojošā darbībā, tā rezultātā veidojas priekšnosacījumi vispusīgai paša cilvēka intelektuālo, emocionālo u. c. spēju attīstībai. Tikai tādi dzīvesdarbības ir objektīva vērtība un jēga. Marksistiskā ētika uzskata, ka nostādne un izvēle cilvēka dzīvē ir relatīva un mainīga, jo tā ir atkarīga no vēsturisko uzdevumu īpatnībām katrā sabiedriskajā progresa posmā. Sabiedriskās ražošanas, izzināšanas un *saskarsmes* attīstība palielina cilvēku darbības objektīvo nozīmīgumu un pastiprina subjektīvo nepieciešamību

pēc vēsturiski pamatotas šīs darbības orientācijas. Taču, valdot prievātpašnieciskām attiecībām, cilvēka darbība izpaužas nevis kā viņa paša brīva darbība, bet kā no cilvēkiem atšvešināts (*Atšvešināšanās*) spēks. Tieši šis apstāklis rada skeptiskus, pesimistiskus, reliģiskus priekšstatus par Dz. j. Tikai cīņā par pasaules revolucionāru pārveidošanu, kurā cilvēks sevi izzina un pārmaina, viņš visā pilnībā noskaidro savas vēsturiskās misijas nozīmīgumu un atbildīgumu, saskatīdams šai cīņā savas eksistences īsto jēgu un razdams tajā spēkus tikumiskajiem *meklējumiem*, radušos tikumu problēmu risināšanai. Atbrīvodams cilvēkus no visu veidu sociālās apspiestības, sociālisms rada tādus sabiedriskos apstākļus, kuros cilvēku dzīvesdarbība gan darbā, gan politikā un garīgajā dzīvē kļūst bagātāka ar jaunu saturu.

DZĪVES POZĪCIJA — personības dzīvesdarbības virzība, viņas uzskats par savu vietu un nozīmi sabiedriskajā dzīvē (atšķirībā no sociālā statusa, stāvokļa). Tikumiskā plānā Dz. p. ir cilvēka uzvedības sistēma, kuru nosaka viņa *pārliecība, idejiskums, sirdsapziņa*. Cilvēka pozīcija jebkurā sabiedriski nozīmīgā jautājumā ir Dz. p., ja tā atbilst sociālās īstenības attīstības objektīvajai loģikai, atspoguļo uz šo attīstību iedarbojošos reālos sociālos spēkus. Katras Dz. p. patiesuma, pareizības kritērijs ir tās atbilstība s-bas attīstības progresīvajām tendencēm, progresīvo sociālo spēku interesēm. Lai noteiktu cilvēka Dz. p., vajag, kā rakstīja V. I. Leņins, izzināt, «kādi sociālie apstākļi un kā isti nosaka viņu darbību» (1. sēj., 369. lpp.). Dz. p. ir viena no svarīgākajām indivīda personības attīstības pazīmēm, kas nosaka viņa vietu vēstures procesā. Personības tapšanas procesā cilvēks apzināti izvēlas noteiktu Dz. p. (*Izvēle, morālā*). Atsevišķs cilvēks pieder pie noteiktas s-bas, šķiras vai sociālās grupas, kuras ideāli un vērtības nosaka attiecīgā cilvēka Dz. p. Taču tas nemazina paša subjekta, indivīda lomu savas attieksmes veido-

šanā pret pasauli. V. I. Leņina dzīve un darbība ir apzinātas Dz. p. izvēles un aktīvas Dz. p. konsekventas realizēšanas piemērs un paraugs. Dz. p. ir tādas cilvēka sociālās aktivitātes izpausme, kas pamatojas uz idejisku noteiktību, principialitāti un sabiedrisko apzinīgumu. Dz. p. aktivitāte parādās arī pasaules uzskata veidā — ieinteresētā, dedzīgā, partejiskā attieksmē pret s-bas, šķiras ideāliem, mērķiem, teorētiskajām nostādnēm, kā arī uzvedībā — rīkojoties konsekventi, principiāli un virišķīgi, kad jāaizstāv un jārealizē savi uzskati un pārliecība. Tādēļ Dz. p. stingri jāšķir no utilitārisma, «ierašanās», gudras pielāgošanās (piesliešanās kādiem uzskatiem aiz egoistiskiem apsvērumiem, aprēķina, izdevīguma). Aktīvas Dz. p. tikumiskais pamats ir *vārdu un darbu saskaņas* princips, kas izpaužas cilvēka tieksmē realizēt sabiedrisku un tikumisku ideālu. Teorijas un prakses atbilstība, saplūšana, jūtu, domu un darbības vienība, stāvoklis, kad var uz cilvēkiem palauties, kad, kā teicis V. I. Leņins, «viņi neticēs nevienam nepārbaudītam vārdam, ne vārda nesacīs pret sirdsapziņu» (33. sēj., 436. lpp.), — tie ir svarīgākie nosacījumi tam, lai masu vai indivīda izvēlēta Dz. p. būtu iedarbīga. Aktīvās Dz. p. pretstats ir pasīvā pozīcija, kad cilvēks ieņem malā stāvētāja, neitrāla novērotāja stāvokli, seko principam «ne mana cūka, ne mana druva». Morālā ziņā tāda pasivitāte ir identiska vienaldzībai, kas nereti veicina *nodevību, renegātismu*. Pretunā ar aktīvu Dz. p. ir nesaskaņa starp vārdiem un darbiem, tā atklāj cilvēka pārliecības formālo raksturu, bet dažkārt arī morālu *liekulību*. Komunistiskajai morālei ir sveša sabiedriska un personiska pasivitāte jebkurā tās izpausmē; izņēmums ir vienīgi tie gadījumi, kad pasivitāte ir savdabīga aktivitātes forma (piem., buržuāziskās demokrātijas apstākļos apzināta izvairīšanās no balsošanas vēlēšanās, kad netiek izvirzīti alternatīvi varianti). Milzīga tikumiska nozīme ir cīņai pret morālu infantilismu,

iniciatīvas trūkumu un bezdarbību, pret sociālo pašapmierinātību, tiksmiņāšanos par panākumiem, pret paškritikas trūkumu, pret idejisko svārstīšanos un piekāpšanos principiālos jau-tājumos.

DZĪVES STILS — stabili atkārtojošās iezīmes, kas raksturīgas *saskarsmei*, sadzīves veidam, izturēšanās *manierei*, *paradumiem*, *tieksmēm* u. tml. un piemīt kādam cilvēkam vai cilvēku grupai, un parāda viņu garīgās pasaules savdabīgumu, personības dzīves ievirzi saistībā ar esamības ārējām formām (darba laika organizāciju, brīvā laika un atpūtas izmantošanu, sadzīves nokārtošanu, izturēšanos un runas manieri utt.). Dz. s., būdams vispārīgākā jēdziena — «*dzīvesveids*» — konkretizācija un zināms aspekts, lielākā mērā fiksē, ievēro cilvēku izturēšanās, gaumes, prioritāšu, interešu un tieksmju individuālās un psiholoģiskās īpatnības. Tā, piem., mēdz runāt par «*aristokrātisku*», «*veikalniecisku*», «*demokrātisku*» utt. Dz. s., bet attiecībā uz atsevišķu cilvēku — par angļomānu, raznoīnci, mietpilsoņu utt. Dz. s. Atsevišķa cilvēka vai cilvēku grupas Dz. s. nav reducējams uz vienkāršu tā «*vispārīgā*» un «*sevišķā*» apgūšanu vai atkārtošānu, kas piemīt attiecīgās s-bas locekļu dzīvesdarbībai. Tā kā Dz. stilam ir individuāls savdabīgums, unikālums, relatīva patstāvība un vērtība, tas spēj ietekmēt dzīvesveidu. Individuālais (jeb grupas, «*subkultūras*») Dz. s. dažkārt integrējas un kristalizējas dzīvesveidā, kādu pieņēmusi kāda (lielāka vai mazāka) sociālā kopība, var pat iemiesoties dzīvesveidā, kurš kļuvis par masu izturēšanās un masu apziņas normu. Tā, piem., pēc sociālistiskās revolūcijas uzvaras, pamatojoties uz «*proletārisko*» Dz. s., izveidojās sociālistiskais dzīvesveids. Dz. s. ir būtiska individualitātes, personiskās attīstības pazīme, kas daudzējādā ziņā atkarīga no paša cilvēka vērtīborientācijām, kultūras līmeņa un psiholoģiskajām īpatnībām. Tāpēc individualitātes tapšanas process sa-krit ar neatkārtojamā, «*personiskā*

Dz. s. veidošanos. Ja tāda nav, rodas patvaļa, eklektika, valda «*kaprīze*» u. tml. Cilvēks savu dzīves līniju organizē pēc noteiktiem principiem, noteikumiem, saskaņā ar gaumi un sa-viem priekšstatiem par to, kas ir garīgā, tikumiskā un fiziskā ziņā piln-vērtīga dzīve, nevis vienkārši ļaunas ikdienības stihijas varai. Cilvēka rūpes par Dz. s. nevajag sajaukt ar «*slikto savdabību*», t. i., ar pretenziju uz ori-ginalitāti, vēlēšanos izcelties citu vidū ar niekiem, nenozīmīgiem sikumiem, tieši to uzskatot par savas indivi-dualitātes brīvības izpausmi. Jēdzienam «*Dz. s.*» ir acīm redzama mo-rāla nozīme, jo personības veidoša-nās (*Pašaudzināšana*) ir tiešā kore-lācijā ar citu cilvēku interesēm, ar s-bas interesēm. Pašrealizācijas, paš-audzināšanas vishumānākās formas iemieso Dz. s., kas pauž tādas perso-nības garīgā veidola un individualitā-tes originalitāti, kura var noderēt par atdarināšanas paraugu. «*Vienkāršs kā patiesība*,» kāds Sormovas strādnieks teicis par V. I. Ļeņinu. Bet šī sarež-ģītā vienkāršība, kuras pazīmes ir sabiedriskums, dzīvesprieks un dzīves mīlestība, nepretenciozitāte, taktiskums, smalkjūtība, uzmanība pret citiem, pa-darīja Ļeņina Dz. s. veselām cilvēku paaudzēm par paraugu, ko jācenšas atdarināt. Personiskā Dz. s. veidošana atbilstoši mūsu s-bas demokrātismam, sociālistiskās kultūras prasībām un komunistiskās morāles normām ir svarīga tikumiskās *audzināšanas* daļa un uzdevums.

DZĪVESVEIDS — stabilas, konkrēti vēsturiskiem sociāliem apstākļiem ti-piskas cilvēku individuālās (grupālās) dzīves un darbības formas, kuras rak-sturo viņu *saskarsmes*, *uzvedības* un mentalitātes īpatnības darba, sabied-riski politiskās darbības, sadzīves un brīvā laika sfērās. Jēdziens «*Dz.*» ap-zīmē un atklāj kā pašu cilvēku dzi-ves specifisko saturu, «*pasaules stā-vokli*» (*K. Markss*) noteiktos sabied-riskajos apstākļos, tā arī tās virzību, vērtīborientāciju. Personības Dz. ir savdabīga sociāli tipiskā un garīgi unikālā dialektiskās vienības izpausme

cilvēku uzvedībā, saskarsmē un sadzīvē. Atsevišķa cilvēka iekšējā pasaule, vitālās tieksmes un vajadzības zināmā mērā sakrīt ar saskarsmes un uzvedības normu mērķiem, kuri ir tipiski konkrētajai kopības formai (grupai, šķirai, s-bai kopumā). Tieši šādas «sakritības» tiek fiksētas tādos vispārinošos jēdzienos kā «buržuāziskais Dz.» un «sociālistiskais Dz.», kuri ir sava veida zinātniskas abstrakcijas un ļauj izdalīt kaut ko kopēju, masveidīgu cilvēku dzīvesdarbības individuālo un grupālo izpausmju reālajā daudzveidībā (turklāt ņemot vērā, ka šī dzīvesdarbība notiek pretēju sociālo sistēmu līdzāspastāvēšanas apstākļos). Lai raksturotu personības vai cilvēku grupas Dz. individuālās (sociāli psiholoģiskās, tikumiskās un estētiskās) īpatnības, izmanto jēdzienu «dzīves stils». Cilvēku Dz. pirmām kārtām nosaka tas, kā viņi piedalās ražošanā, kā arī viņu attieksme pret šo dalību. No sacītā izriet cilvēku Dz. radikālā atšķirība kapitalismā un sociālismā, kā arī visdažādākās novirzes no vispārpieņemtā Dz. vienas vai otras kopības iekšienē (piem., tādu cilvēku pastāvēšana sociālistiskajā s-bā, kuriem raksturīgs dikdienīgs, parazitiskais Dz.). Dz. saistība ar darbu un ražošanas sfēru izpaužas *vajadzībās, interesēs*, stimulus, kurus rada cilvēku kopējās darbības formas. Aplūkots objektīvo (cilvēku kopējās darbības veids un no tā izrietošais saskarsmes un uzvedības raksturs) un subjektīvo (saskarsmes mērķi, darbības *motīvi*, vērtorientācijas) momentu vienībā, sociālo grupu un atsevišķu personu Dz. ir viengabalaina struktūra, kurā ietilpst noteiktas s-bas materiālie un garīgie dzīves elementi. So elementu mijiedarbība izpaužas ne tikai īpatnības, kas piemīt sociālistiskajam vai buržuāziskajam Dz. kopumā, bet arī visdažādākajās variācijās to iekšienē: tā dēvētajos «grupu» un «personiskajos» dzīves stilos. Darbs kā dzīves mērķis ir sociālistiskā Dz. raksturīga īpatnība, jo cilvēku kopējā darbība, kuru nosaka vienots mērķis, ir galv. priekšnoteikums cilvēka

atbrīvošanai no individuālistiskās psiholoģijas un patiesi tikumiskai eksistencei. Tāpēc *liekēdība* un nolaidīga *attieksme pret darbu* tiek aplūkotas kā sociālistiskajam Dz. pretrunīga uzvedības izpausme un kļūst par morālā nosodījuma objektiem. Darba kolektīvais raksturs sociālismā rada ne tikai vajadzību, bet arī paradumu dzīvot kolektīvā, risināt svarīgas dzīves problēmas kolektīvi. Tāpēc *kolektīvisms* ir ne tikai padomju cilvēka garīgā un morālā veidola, bet arī sociālistiskā Dz. raksturīga iezīme. Mērķu, interešu un ideālu vienība, savstarpējās solidaritātes jūtas sociālistiskajā s-bā cilvēka ikdienas dzīvi piepilda ar sociālo sakaru un attiecību bagātību, atbrīvojot to no aprobežotības, noslēgtības un savrupības. Tiek praktiski pārvarētas kapitālistiskajam un buržuāziskajam Dz. tipiskās pretrunas starp «personisko» un «sabiedrisko», starp personības «iekšējo pasauli» un tās «ārejo» darbību, starp individuālo un kolektīvo uzvedību utt. Sociālistiskā Dz. īpatnība ir tāda kolektivistisko esamības apstākļu radītā psiholoģiskā dzīvesdarbības atmosfēra, kura ieaudzina cilvēkos savstarpējas cieņas, prasīguma un *atbildības* jūtas, aktīvu un ieinteresētu attieksmi pret apkārtējo pasauli un sabiedriskās attīstības problēmām, neiecietību pret visām novirzēm no sociālistiskās kopdzīves un komunistiskās morāles normām (pret *individuālisma*, *privātīpašnieciskas psiholoģijas*, *patērnieciskuma* izpausmēm). Tieši padomju Dz. raksturīga masveidīga iezīme ir arī cilvēka brīvprātīga un apzināta līdzdalība sabiedriskajā darbībā, kas veicina biedriskuma, personiskās brīvības un citu cilvēku *cieņas* attīstību. No mecenātisma un filantropijas brīvās rūpēs par citu cilvēku, spēja un gatavība dalīties viņa bēdās un priekos izpaužas patiesa nesavtība, kas izstrādājas kā sabiedriska uzvedības norma vienīgi kolektīvās saskarsmes un aktīvas sabiedriskās dzīves apstākļos. Sociālismā tādējādi top jauns saistības tips starp cilvēku darbības un domāša-

nas veidu, kad viņu ikdienas uzvedības motīvi un stimuli kļūst par brīvas un apzinātas izvēles izpausmi, attīstītu spēju vienmēr rīkoties saskaņā ar sociālistiskās s-bas mērķiem un ideāliem. Šāds uz esošo dzīves apstākļu pārveidošanu un pilnveidošanu orientēts Dz. paredz augstu morālās

apziņas un garīgās attīstības līmeni. Sai sakarā komunistiskā Dz. tapšana ir nesaraucjami saistīta ar *vispusīgas un viengabalainas personības attīstību*, tādu cilvēku audzināšanu, kuriem piemīt attīstīta sociālistiska apziņa, augsta kultūra, t. i., garīgi bagātu individu audzināšanu.

E

EGOISMA TEORIJA — ētikas koncepcija, kuras apgalvo, ka cilvēks savā rīcībā drīkst vadīties tikai pēc personiskajām interesēm, un kurās *egoisms* tiek izvirzīts kā noteicošais tikumiskās uzvedības princips. E. teorijās var saskatīt divus aspektus. Tā, pirmkārt, ir filozofijas mācība par «cilvēka iedabu», mācība, kas runā par cilvēka iedzīmo tieksmi gūt baudu un izvairīties no ciešanām, ievērot savas intereses, un, otrkārt, tā ir morāles mācība par to, ka cilvēkiem savā tikumiskajā darbībā jāievēro savas personiskās intereses. Doma, ka cilvēks ir egoists pēc dabas un ka uz to jābalstās katrai tikumībai, dažādos veidos izteikta jau antikajā filozofijā (*Dēmokrits, Epikūrs* — sk. *Hedonisms, Eidemonisms*). Vispilnīgāko izpausmi šie uzskati ieguva 17.—18. gs. buržuāziskajā ētikā (*Spinoza, fr. materiālisti*). Te šī ideja bija mēģinājums izveidot tikumību, balstoties tikai uz cilvēku laicīgajām interesēm, un vērsās pret feodālo kristīgo morāli, kas dibināta uz ticību dievam un domu, ka jāatsakās no laicīgajām baudām. Tā bija šo E. t. vēsturiski progresīvā nozīme. Fr. materiālistu ētika nosaukta par «saprātīgā egoisma» teoriju. Tās būtība bija šāda: ja cilvēks savā rīcībā spēj ievērot tikai savas intereses, tad viņš jāmaca nevis atteikties no egoisma, bet izprast

savas intereses «saprātīgi», saskaņā ar savas īstās «dabas» prasībām; ja s-ba būs organizēta tikpat «saprātīgi» (būtībā te bija domāta buržuāziskā s-ba), tad atsevišķu personu intereses nenonāks sadursmē ar apkārtējo cilvēku un visas s-bas interesēm, bet, gluži otrādi, kalpos tām. Vispilnīgāk «saprātīgā egoisma» idejas formulētas *Helvēcija* darbos, kur tām bija specifiski buržuāzisks raksturs. Būtībā tās idealizēja privātuzņēmēja darbību, kurā viņš, ievērodams tikai savas paša intereses, reizē ar to objektīvi kalpo s-bas interesēm, ražo cilvēkiem nepieciešamās preces un pakalpojumus. Kapitālistisko attiecību attīstība pilnīgi atmaskoja ilūziju par buržuāziskās s-bas saprātīgumu un humānumu. «Saprātīgā egoisma» teorijas šķirisko iedabu atsedza marksisma klasiķi. Tāda paša veida idejas attīstīja vācu 19. gs. materiālistiskais filozofs *Feierbaha*s. Arī kr. revolucionārais demokrāts *Cerņišeuskis* izvirzīja «saprātīgā egoisma» teoriju, piešķirdams tai spilgti izteiktu revolucionāru ievirzi. Savā ētikā *Cerņišeuskis* akcentēja personības kalpošanu s-bai; pēc viņa domām, cilvēka cētienu apzinīga pakļaušana revolucionārās cīņas prasībām ir tieši tas, kas vispilnīgāk atbilst viņa personiskajām interesēm. Pēc tāda «saprātīgā egoisma» principa, kas ietver uzpurēšanās

nepieciešamību, rikojas arī Čerņiševska romāna «Ko darīt?» varoņi. Šāds personisko interešu skaidrojums bija zināmā mērā mākslots. Tas bija saistīts ar antropoloģisko filozofiju, kura tikumības avotus saskatīja pašā cilvēkā, neatkarīgi no s-bas. Te izpaudās ierobežotība, kas piemita pirmsmarksistiskajam materiālismam, kura vēšanās pie kaut kādām vispārīgām atsevišķa, izolēta cilvēka iezīmēm šķita vienīgais iespējama veids, kā nostāties pretī reliģiski teoloģiskajai ētikai. Cita jēga ir E. t., kas izvirzītas mūsd. buržuāziskajā ētikā. Tās kalpo kapitālistiskās s-bas netikumum attaisnošanai, un parasti tām ir atklāti amorāls raksturs (*Amorālisms*).

EGOISMS (lat. *ego* — es) — dzīves princips un morāla *īpašība*, kas raksturo cilvēku atkarībā no viņa attiecībām pret s-bu un citiem cilvēkiem; nozīmē uzvedības līnijas izvēlē dot priekšroku savām pašā, nevis s-bas un apkārtējo cilvēku interesēm, ir *individuālisma* visatklātākā izpausme. Kā morāla īpašība cilvēka morālās apziņas vēsturē E. parasti vērtēts negatīvi, lai gan reizēm šim jēdzienam piešķirta arī zināma pozitīva jēga. Kā izplatīta sabiedriska parādība E. rodas reizē ar privātīpašumu, sairstot pirmatnējās kopienas attiecībām. Ipašu nozīmi E. iegūst buržuāziskajā s-bā, kad privātīpašnieciskās attiecības ir maksimāli attīstītas. Kapitālistam privātuzņēmība, kas pakļauta gluži savtīgiem, egoistiskiem mērķiem, būtībā ir vienīgā forma, kādā viņš var piedalīties sabiedriski derīgā darbībā. Tāpēc buržujs, no vienas puses, kultivē sevī E., bet, no otras puses, savu mantrausību iztēlo kā s-bai izrādītu labumdarību. Uz šī pamata rodas pat ētikas teorijas par E. derīgumu (*Egoisma teorijas*). Kapitālisma attiecības veido egoistisku psihi ne tikai valdošajai šķirai, bet lielā mērā arī sīkburžuāzījai un pat darbaļaudīm. Pēc savas būtības E. princips ir dziļi antihumāns, jo praktiski tas nozīmē vienaldzību pret apkārtējiem cilvēkiem un viņu interešu neievērošanu. Atsevišķos vēsturiskās attīstības posmos E. principam

bijusi samērā progresīva loma. Tā, piem., sākot ar Renesanses laikmetu, līdz pat kapitālistisko attiecību uzvarai literatūrā, mākslā un filozofijā sludinātajam E. — mīlestībai pret sevi pašu un ikviena tiesībām uz laimi (*Eidemonisms, Hedonisms*) — bija zināma nozīme cilvēku prātu atrbrīvošanā no viduslaiku reliģiskajiem priekšstatiem par laicīgās dzīves «niecību» un «niecību», atsevišķas personības cieņas atzīšanā, savu interešu apzināšanā un izpratnē, ka ikviena tieksmes pēc laimes ir likumīgas. Bet līdz ar kapitālisma nostiprināšanos no uzņēmējdarbības tika norauts «laimes rūpala» oreols, atklājās tās necilvēcīgā iedaba, kas kropļo cilvēku savstarpējās attiecības. Kopš tā laika E. sludināšana un tā atzīšana gūst spilgti izteiktu amorālu raksturu. Komunistiskā morāle pretstatā E. izvirza *kolektīvisma* principu, sabiedrisko interešu dominēšanu pār personiskajām, gādību par cilvēkiem, biedrisku savstarpējo palīdzību. Sociālistiskajā s-bā E. pieder pie pagātnes *paliekām*, kas komunistisko attiecību veidošanas procesā tiek pakāpeniski pārvarētas. E. sociālie cēloņi būs galīgi likvidēti līdz ar visu s-bas locekļu materiālo un garīgo prasību pilnīgu apmierināšanu, līdz ar komunistiskā apzinīguma attīstību, kad vairs nebūs nepieciešamības sadalīt dzīves labumus pēc padarītā darba. E. pārvarēšanu lielā mērā veicina tādas atmosfēras radīšana, kas nesamierinās ne ar kādām E. izpausmēm.

EIDEMONISMS (gr. *eudaimonia* — laime) — ētikas vēsturē bieži lietots paņēmiens morāles pamatošanai un tās iedabas un mērķu interpretēšanai. E. daudzējādā ziņā līdzīgs *hedonismam*, bieži ar to saistīts un reizēm parādās kā tā paveids (*Epikūra* mācībā, Renesanses laikmeta ētiskajās teorijās). Taču atšķirībā no hedonisma E. par ētikas fundamentālo kategoriju un tikumības pamatprincipu uzskata *laimes* jēdzienu un laimes sasniegšanu pasludina par katra tikuma kritēriju un morālas rīcības pamatu. Tāpat kā hedonisms, E., konsekventi

ievērots kā ētikas teorijas metodoloģiskais princips, ir *racionalisma* paveids un parasti saistās ar tikumības individuālistisko interpretāciju. Laimes kategoriju pirmajā vietā izvirzīja jau senās Grieķijas ētiskās teorijas. Kinīņu skolas (*Cinisms*) pamatlicējs *Antistens* laimes un baudas jēdzienu nesaistīja, bieži pat pretstatīja tos. Pēc viņa domām, bauda padara cilvēku atkarīgu no ārējās vides, turpretī laime ir cilvēka pilnīga neatkarība no jebkāda jutekliskuma. *Stoicisma* piekritējs romietis *Cicerons* arī pretstatīja laimi un jutekliskās baudas. Šāds laimes skaidrojums ietvēra ideālista elementus: tajā jau bija ietverts cilvēka «miesīgās» un «gariģās» iedabas pretstats. Turpretī *Aristotelis* laimi skaidro kā īpašu baudas veidu, kā stabili un harmonisku apmierinājumu. Tiekme pēc laimes iegūst morāla principa nozīmi viduslaiku šolasta *Akvīnas Toma* mācībā, kur viņš šim jēdzienam piešķir specifiski reliģisku jēgu — viņa izpratnē laime ir kaut kas laicīgiem priekiem pretējs. Renesanses laikmetā tiekmi pēc laicīgās laimes atkal pasludināja par pilnīgi likumīgu uzvedības tukumisko principu. E. elementi atrodami *Hjūma* ētiskajā mācībā. Sevišķi lielu nozīmi E. princips iegūst 18. gs. fr. materiālistu ētikā. Cilvēka laimi viņi pasludināja par katras s-bas un katras cilvēku derīgās darbības galamērķi. Tiekmi pēc laimes viņi traktēja kā cilvēkam dotu no dabas, bet laimes sasniegšanu — kā cilvēka patiesās misijas realizēšanu. Mūsd. buržuāziskajā ētikā sastopami tikai atsevišķi klasiskā E. elementi, bet šeit tie bieži zaudē sākotnējo humanistisko saturu un iegūst reakcionāru sociālu jēgu (par piemēru var noderēt O. Neirāta «*felicitoloģija*»). Marksistiskā ētika uzskata, ka eidemonistisko tukumības pamatošanas principu nevar atzīt par zinātnisku un patiesi materiālistisku. Laimes kategorija neraksturo kādu noteiktu sabiedrisku vai personiski psiholoģisku cilvēka stāvokli. Tajā atspoguļojas noteikti tukumiskie priekšstati par cilvēka būtību. Atka-

ribā no konkrēti vēsturiskajiem un sociālajiem apstākļiem laimes jēdzienam tiek piešķirta dažāda jēga, kas atbilst kādas šķiras, sociālās grupas vai atsevišķas personas vitālajām interesēm. Citiem vārdiem, tā ir zināmā dzīvesveida idealizācija, kas parādās kā morāles priekšraksts, kuru cilvēkam jācenšas ievērot. Bet tādā gadījumā laime nevar būt tikumības pamatojums, jo tai pašai vajadzīgs pamatojums gluži tāpat kā citiem morālajiem priekšstatiem.

EKOLOĢISKĀ ETIKA — visizplatītākais mūsd. buržuāziskās morāles filozofijas virziens nosaukums, kurš sāka veidoties 70-to g. vidū sakarā ar ekoloģiskās krīzes cēloņu un seku jēgšanu, kā arī sociāli pieņemamu tās atrisināšanas veidu meklējumiem. E. ē. pārstāv dažādas pasaules uzskata orientācijas teorētiki (D. Kozlovskis, H. Kifers, D. Pirss, J. Tinbergens, M. Zibners u. c.), kas noraižējušies par negatīvajām sekām, kādas ir cilvēka iedarbībai uz apkārtējo vidi, un šaubās, vai civilizācijai iespējams tālāks progress, vai iespējama apkārtējās vides saglabāšana un cilvēku kā bioloģisku būtņu izdzīvošana. E. ē. rašanās liecina par zināmām pārmaiņām, kas notiek prāvas Rietumu zinātnieku daļas apziņā, kuri mūsd. globālās problēmas sākumā aplūkoja tikai caur fizisko, «ārējo augšanas robežu» prizmu (dabas resursu izsmeļamība, apkārtējās vides piesārņošana, apdzīvotības pieaugums uz planētas), bet tad sāka izprast, ka krīzes procesi cieši saistīti ar cilvēcei izvirzītajām ētiskajām, sociālajām un politiskajām problēmām. Atšķirībā no teorētiķiem, kas akcentē uzmanību uz globālo problēmu un ekoloģiskās krīzes sociālekoniskajiem un politiskajiem aspektiem, E. ē. pārstāvji koncentrējas uz morāli ētisko problemātiku, atzīmēdami dziļo plaisu starp ekoloģisko un ētisko attīstību, lai gan, pēc viņu domām, starp «nākotnes tēliem» un ētiku pastāv ciešs sakars. Globālo problēmu apspriešana atrauti no morālajiem imperatīviem un vērtībām, tukumiskajām orientācijām viņiem šķiet

bezperspektīva. Daudzi no viņiem domā, ka ekoloģisko krīzi izraisa nepareiza vērtīborientācija, pēc kuras cilvēks vadās savā praktiskajā dabas pasaules pārveidošanā. E. ē. pārstāvju apvieno pārliecība, ka mūsd. ekoloģiskās problēmas prasa jaunu pieeju apkārtējai videi un tās pamatā jābūt ētikai, kas orientēta uz nākamību un apliecina organisko saistību starp cilvēku un dabu (*Attieksme pret dabu*). So ētiku sauc dažādi: «jaunā ētika» (H. un M. Mišē), «globālā ētika» (J. Tinbergens), «jaunā starptautiskā morālā kārtība» (E. Laslo); daudzi dod priekšroku nosaukumam «E. ē.» (H. Kifers, D. Kozlovskis u. c.), apelpējot pie tādām «ekoloģiskām vērtībām» kā izdzīvošana, drošības panākšana, ar dzīvesdarbības uzturēšanu saistīto cilvēka vajadzību (pārtikas produkti, apģērbs, dzīvoklis) apmierināšana, «dzīves kvalitātes» uzlabošana utt. Taču E. ē. pārstāvju pievēršanās ētikas problēmām nesniedzas tālāk par tikumības sprediķošanu, mēģinājumiem modināt cilvēku ekoloģisko apziņu, taču šī apziņa netiek saistīta ar viņu reālo morālo pieredzi. Atsegti tikumiskās problēmas, kas saistītas ar dabas izmantošanu, ir svarīgi, jo tas palīdz saprast, kādas ir attiecības starp sabiedrisko cilvēku un dabu, un saskatīt to pretrunu avotus, kuras rodas starp cilvēku un viņa dzīves vidi. Bet, ja to apjēdz ārpus saistības ar konkrēti vēsturiskajām cilvēku dzīvesdarbības organizācijas formām, tas ne tikai nepalīdz reāli atrisināt ekoloģiskās problēmas, kādas sevišķi spilgti vērojamas valsts monopolistiskā kapitālisma apstākļos, bet arī noved pie mūsd. buržuāziskajai kultūrai raksturīgās nepamatotās ētisko normu un dzīves orientāciju identifikācijas ar civilizācijas tikumisko vērtību krīzi. E. ē. idejas attīstītas D. Kozlovskā darbā «Ekoloģiskā un evolucionārā ētika» (1974), H. Kifera «Bioētikā» (1979), Romas kluba pārstāvju u. c. Rietumu zinātnieku darbos.

EKSISTENCIĀLISMS (lat. *existētia* — pastāvēšana) — ietekmīgs bur-

žuāziskās morāles teorijas virziens, ētiskā *iracionālisma* paveids. E. pārņēmis dzīves filozofijas (*Niče*, V. Diltejs u. c.) un fenomenoloģijas (E. Husserls) idejas; tā pārstāvju stipri ietekmējis *Kirkegors* un *Dostojevskis*. Kā filozofisks un idejisks virziens E. sāka veidoties 20-tajos g. Vācijā un pirms otrā pasaules kara Francijā. Tagad E. idejas izplatītas arī ASV, kur tās attīsta pirmām kārtām teologi neoortodoksi (*Neoprotēstantisms*), kā arī citās kapitālistiskajās zemēs. Eksistenciālistiskā ētika, tāpat kā filozofija, nav vienota skola. Izšķir divus tās nozarojumus — ateistisko (*Heidegers*, *Sartrs*, *Kami*, S. de Bovuāra) un reliģisko (*Jaspers*, *Marsels*, M. Bubers, bet 20. gs. sākumā tā pārstāvji jau bija *Berdjajevs* un *Levs Sestovs*). Dažādas ir ne tikai teorētiskās, bet arī sociālpolitiskās eksistenciālistu pozīcijas. E. ētikā tomēr var izdalīt kopīgu principu un ideju sistēmu, kam, lai kādi arī būtu tās piekritēju personiskie uzskati, ir individuālistiska ievirze. E. centrālā problēma ir cilvēka stāvoklis pasaulē. Analizējot indivīda pastāvēšanas (eksistences) struktūru, E. teorētiski pareizi saskata cilvēka dzīves raksturīgākās izziemes monopolistiskā kapitāla s-bā — viņa bezpersoniskumu, brīvības un individualitātes zudumu (*Konformisms*), *dzīves jēgas* neizpratni, vientulību, cilvēku nošķirtību u. tml. Savas filozofijas ietvaros viņi cenšas rast izeju no morālās krīzes, pie kādas s-bu novedis kapitālisms, radāmās *atsvešināšanās* drausmīgās formas. So izeju eksistenciālisti saskata nevis sociālo apstākļu pārveidošanā, bet indivīda spējā pārvarēt (vispirms ar attieksmi pret dievu, pret neko, pret nāvi) savu «nepatieso», «neisto» eksistenci un iegūt tikai sev raksturīgo eksistenci. Tādas patiesuma izpratnes pamatā ir cilvēka iedabās subjektīvistiskais traktējums: cilvēka «patiesā» esamība nav objektīvi determinēta, bet viņš to brīvi izvēlas pēc savas paša ieceres, projekta. Kā persona bez ierunām atzīst savu ne ar ko neierobežoto brīvību, tas it kā esot nosacījums, lai atgrieztos pie

patiesuma, un eksistenciālās morāles pamats. Bet īstenībā cilvēka iedaba, viņa esamības veids un garīgais veidols ir vēsturiski un sociāli nosacīts, veidojas materiāli praktiskās darbības procesā. Un cilvēkam naidīgo apstākļu pārvarēšana, savas īstās būtības un brīvības iegūšana ir iespējama tikai ar revolucionāru sabiedriskās dzīves pārkārtošanu. Ignorējot cilvēka eksistences objektīvās nosacītības un viņa praktiskās darbības vienotību, eksistenciālisti pretstata brīvību un nepieciešamību, uzskata, ka cilvēks var būt brīvs vienīgi savu garīgo personisko centienu sfērā. Tā saprasta brīvība ir tikai ilūzija. Tā nav cilvēka vara pār dzīves apstākļiem, bet pakļaušanās tiem, aiziešana no īstenības savos intīmajos pārdzīvojumos. Uz šo aplamo skaidrojumu balstās eksistenciālistiskā tikumības koncepcija. Saskaņā ar to katram individam jāizvēlas sava rīcība, jāatrod sevi par spīti sabiedriskajām normām, nerēķinoties ar objektīvajiem kritērijiem, un neatkarīgi no citiem cilvēkiem. Tikai tad, kad cilvēks izdara morālu *izvēli* pilnīgā vientulībā, paklausīdams savai absolūti brīvajai iecerei (*Brīvība, grības*), viņš, pēc E. piekriņģu domām, ir atbildīgs par savu esamību. Bet tamlīdzīgi priekšstati par *atbildību* attaisno jebkuru cilvēka rīcību. Faktiski te izzūd robeža starp labo un ļauno, brīvība pārvēršas patvaļā un atbildība — pilnīgā bezatbildībā. Būībā tā ir *voluntārisma* un anarhiska dumpīguma pozīcija, kas naidīga tādai pret kapitālistisko s-bu vērstai konsekventai cīņai, kura balstās uz vienotu rīcības programmu un solidaritāti cīņā par kopīgiem ideāliem. Tādējādi E. nav spējīgs atrisināt cilvēka problēmu un problēmu par tā atbildību cilvēces priekšā, vēl vairāk, pārnesot to izskatīšanu uz subjektīvā sfēru, eksistenciālistiskā ētika liek cilvēkam apzināties sava stāvokļa bezcerīgumu un nepieciešamību samierināties ar to. Eksistenciālistiskā «brīvība» galu galā pārvēršas cilvēka paverdzināšanā un bezdarbībā. E. ētikas pesimistiskos toņus visskaidrāk parāda E. reliģiskā

nozarojuma pārstāvji, kas nonāk pie *eshaioloģijas*, un Heidegers. Eksistenciālistiskajai ētikai aužas cauri nolemtības, vientulības, dzīves absurda un bezjēdzības motīvi, samierināšanās ar īstenību, tiekšanās pēc nāves. Aizstāvēdami cilvēka tiesības un cieņu, eksistenciālisti vienlaikus atņem viņam iespēju cīnīties par labāku nākotni; buržuāziskās morāles noliegums viņiem pāraug *nihilisma* un *amorālisma* attaisnojumā. Tāda ir E. ētikas reakcionārā un antihumānā jēga.

EMOCIJAS (lat. *emovere* — saņemt, saņemt) — morālo *jūtu* izpausmes forma afekta veidā (atšķirībā no voluntārās formas — *dzenumiem*). Jūtas ir cilvēka stabila subjektīva attieksme pret kaut ko (mīlestība pret dzimteni vai citu cilvēku, naidis pret ienaidnieku), bet E. ir kādas jūtas zināmā brīdī, konkrētā situācijā. Pašu E. norisi (sirds un plaušu darbības mainīšanos, asiņu pieplūdumu vai atplūdumu, muskuļu kontrakcijas, parasto reakciju pastiprināšanos vai vājināšanos, sejas izteiksmes, intonācijas, žestu mainīšanos u. tml.) pēti psiholoģija un fizioloģija. Ētika pievēršas vienīgi E. sociālajam saturam (analizē, kā tās izpauž cilvēka attieksmi pret s-bu un ietekmē viņa izturēšanos). Pie morālajām E. var piešķaitīt, piem., atzinību un nosodījumu, apmierinājumu, prieku, simpātiju un neapmierinātību, antipātiju, kā arī dusmas, kaunu, riebumu, sašutumu, līdzjūtību, bet tikai tad, ja tajās izpaužas cilvēka *vērtējums* par savu vai citu cilvēku rīcību. Tāda emocionāla tikumiskā vērtējuma forma jāatšķir no ārēji līdzīgiem pārdzīvojumiem, aiz kuriem neslēpjas nekas cits kā tikai personiskās intereses, tieksmes, paradumi, simpātijas un antipātijas.

EMOTIVISMS — sk. *Neopozitīvisms*.

ENGELSS (Engels) Frīdrihs (1820—95) — *Marksa* draugs un cīņas biedrs, kas kopā ar viņu izveidoja marksisma mācību. Filozofiski ētiskās problēmas E. jau no paša sākuma interpretēja šķiriskās, pirmām kārtām buržuāziskās s-bas kritikas kontekstā.

Pamazām pārvarēdams kreiso jaunhēgeliešu morāli utopiskā kriticismā ietekmi, E. pārgāja zinātniskā vēsturiskuma pozīcijās. Jau 40-tajos g. par viņa ētikas programmas izejas punktu kļūst tāda cilvēku darbības rakstura maiņa, kas ļaus iznīcināt «darba sašķelšanos sevī pašā», tā *atsvešināšanās* (Маркс К., Энгельс Ф. Соч., т. 1, с. 557). Kā atsvešināšanās pretstatu E. izvirza cilvēku brīvo darbību nākotnes komunistiskajā s-bā, kur «pats darbs būs sev atalgojums...» (turpat, 558. lpp.). Tā nav atsevišķa izmaiņa, bet ļoti dziļš humanistisks visas sociālās pasaules pārveidojums: «Cilvēkam ... pasaule jāiekārto patiesi cilvēciski...» (turpat, 593. lpp.). Izvirzīdams uzdevumu «brīvi, patstāvīgi radīt jaunu pasauli, kas pamatojas uz tīri cilvēciskām, tikumiskām dzīves attiecībām» (turpat), E. dod, kaut arī vēl ļoti vispārīgu un abstraktu, komunistiskā *ideāla* raksturojumu. Kopā ar K. Marksu uzrakstītajā grāmatā «Svētā ģimene» (1845) E. formulējis svarīgu cilvēka marksistiskās filozofijas principu: «*Vēsture* nedara *neko*, tai «nav nekādas milzu bagātības», tā «neizcīna nekādas cīņas»! Gluži otrādi, tas ir *cilvēks*, īstenais, dzīvais cilvēks, kas to visu dara, iegūst un cīnās; tā nav «vēsture», kurai cilvēks vajadzīgs kā līdzeklis, lai sasniegtu savus mērķus, — it kā tā būtu kāda atsevišķa persona, — tā nav *nekas cits* kā tikai cilvēku darbība» (Маркс К., Энгельс Ф. Svētā ģimene. R., 1976, 104.—105. lpp.). Šķiriskajai buržuāziskajai morālei, kura tāpat kā tiesības ir cilvēka abstraktās interpretācijas rezultāts (turpat, 212. lpp.), E. pretstata komunistisko morāli, kas nav šķirama no cīņas par konkrēto cilvēka viengabalainību (*Vispusīga un viengabalaina personības attīstība*). Grāmatā «Strādnieku šķiras stāvoklis Anglijā» (1845) E. vērš uzmanību uz izglītotas, kulturālas strādnieku šķiras veidošanās tendenci, ko cenšas bremsēt buržuāziskā audzināšana. Tā māca «padevību, pakalpību un pielāgošanos ... padevību savam

liktenim» (Маркс К., Энгельс Ф. Par Angliju. R., 1954, 223. lpp.). «Vācu ideoloģijā» (1845—46), kas rakstīta kopā ar K. Marksu, ir izsekota tikumības vēsturiskā iedaba, tās saistība ar konkrētām formācijām, šķirām utt., kritizēta šķiru s-bas morāle un ideoloģija. Tomēr morāles subjekta jēdzienu E. un Markss nenoskīr no konkrētām personībām un nostājas pret tā pārņemšanu uz socialitātes formām, kas ņemtas atrauti no to radītājas — cilvēku darbības (Маркс К., Энгельс Ф., т. 4, с. 14). E. darbā «Ludvigs Feuerbaha un klasiskās vācu filozofijas gals» (III nod., 1886) no vēsturiskuma pozīcijām kritizēta *Feuerbaha* abstrakti morālistiskā ētikas koncepcija, viņa mēģinājumi radīt jaunu reliģiju. Morāles šķiriskā satura un tikumības vispārcilvēcisko normu samēra problēmu E. aplūko «Anti-Diringā» (1877—78). «Mēs ... apgalvojam, ka visas līdzšinējās morāles teorijas galā ir sabiedrības attiecīgā ekonomiskā stāvokļa produkts. Un, tā kā sabiedrība līdz šim attīstījusies šķiru pretstatos, tad morāle vienmēr ir bijusi šķiras morāle: tā vai nu attaisnojuši valdošās šķiras kundzību un intereses, vai arī, tikko apspiestā šķira kļuvusi pietiekami spēcīga, ir izteikusi viņas sašutumu pret šo kundzību un paudusi apspiesto nākotnes intereses... Morāle, kas stāv augstāk par šķiru pretrunām un visām atmiņām par tām, kļūst iespējama tikai tādā sabiedrības attīstības pakāpē, kad ne tikai būs iznīcināti šķiru pretstati, bet būs izzudušas arī to pēdas praktiskajā dzīvē» (Энгельс Ф. Anti-Dirings. R., 1978, 99. lpp.). E. parādīja, ka morāles reducēšana uz absolūtām un nemainīgām prasībām ir nevēsturiska. Tādējādi kādam atsevišķam saturam tiek piešķirta vispārīga nozīme, bet tā atsevišķība un pārejošais raksturs netiek apzināti. Tikpat nepamatota ir morāles reducēšana uz tīri funkcionālām un šķiriskām blakusparādībām, jo tā noved pie *relatīvisma* un noliedz morālā *prāta* progresu līdz ar visu cilvēces garīgo kultūru. E. licis pamatus ekonomiskā materiālisma kriti-

kai, it īpaši tā visulgārākajās izpausmēs, kuras interpretēja morāli kā no cilvēka darbības atrautu s-bas ekonomiskā organisma piedēkli; tādējādi tikumiskie kritēriji reducēti uz derīguma un funkcionalās lietderības kritēriju. E. parādīja, ka pasaules komunistiskās pārveidošanas reālais uzdevums ir atjaunot katra cilvēka suverēnās tiesības uz morālu vērtējumu par dzīves apstākļiem. Sis uzdevums tiek atrisināts, revolucionārajā procesā strādnieku šķirai atbrīvojoties no «visām vecajām neēlībām» (Markss K., Engelss F. Vācu ideoloģija. R., 1963, 69. lpp.) un tādējādi kļūstot spējīgai radīt principiāli jaunu sociālātes tipu — komunismu.

EPIKTĒTS (Epiktētos) (apm. 50.—apm. 140. g.) — romiešu filozofs stoīķis. Bija vergs, vēlāk ieguva brīvību; romiešu stoīķa Musofija Rufa piekritējs. E. patstāvīgā darbība Romā beidzās 90-tajos g., kad ķeizars Domiciāns visām filozofijas skolām aizliedza atrasties pilsētā. Pārējo laiku E. dzīvoja un mācīja Nikopolē (Epīrā). Tāpat kā daudzi gr. filozofi, viņš nerakstīja traktātus. Līdz mums nonākuši E. «Prātojumi» un «Sarunas», ko pierakstījis viņa skolnieks Ariāns. Būdam pirmām kārtām tikumības sludinātājs, E. neizstrādāja morāles teorijas. Detalizētāk nekā citi *stoicisma* pārstāvji viņš runā par individuālo brīvību — vislielāko labumu, kas dara cilvēku laimīgu (tāds ir stoīķu *eidemonisms*). Par brīvu E. uzskata to, kurš rīkojas tikai ar to, kas ir viņa varā: «Kad tu gribēsi tikai to, kas atkarīgs no tevis, tad tev nekas nebūs briesmīgs.» Bagātība un cilvēka ķermenis nav no viņa atkarīgi (mantu var atņemt, pašu padarīt par vergu), bet domas un griba pilnīgi pieder individam, un te viņš ir pilnīgi brīvs. Viss, kas notiek, ir nenovēršams. Tāpēc likstas vajag panest vīrišķīgi un bez kurnēšanas. Labais un ļaunais atrodas nevis lietās, bet dvēselē; nomāc nevis notikumus, bet spriedumi par tiem. E. centās pierādīt, ka verdzības apstākļos brīva griba un ārēja labklājība nav savienojamas, un no

tā viņš kļūdaini secināja, ka garīgās neatkarības un miera dēļ jāatsakās no visa. Tādējādi E. ideāls ir negatīva, askētiska brīvība, kas faktiski nozīmē nebrīvību, jo cilvēks nevar sevi attīstīt un izteikt, atsācīdamies no s-bas radītās priekšmetiskās pasaules sociālajām un kultūras bagātībām. Dzīvojot pēc E. norādījumiem nozīmē dzīvot saskaņā ar dabu — ar pasauli saprātu, pēc patiesības un labā likumiem, t. i., saskaņā ar dievu, kura daļiņa slēpjas ikvienā. Tieši šī kopība ar dievu ļauj individam intuitīvi atšķirt labo no ļaunā. E. domās par jebkura darba vērtīgumu, par visu vienlīdzību dieva priekšā, cietsirdības un greznības nosodījumā izpaudās protests pret verdzības iekārtu, taču viņa mācības patoss — pacietība, nepretošanās un līdzcietība — neskāra pastāvošo kārtību. Pēc E. domām, filozofijas jēga ir tās praktiskā nozīme. Viņa paša dzīvesveids bija patiesi stoīķisks, askētisks. Pat savu vārdu viņš nav atstājis nākamajām paaudzēm («epiktētos» gr. nozīmē «kāda iegūtais», «vergs»). E. neatzina dvēseles nemirstību, bet ar citiem savas mācības aspektiem stipri ietekmēja kristīgās morāles piekritējus.

EPIKŪRISMS — ētikas vēstures un morālo mācību virziens, kā arī tikumības *principis*; *hedonisma* paveids. Nosaukts pēc sengr. filozofa *Epikūra*, kas par augstāko labumu uzskatīja svētlaimi, baudu un ar tās sasniegšanu saistīja visus morālos tikumus. Tādējādi viņš centās visu tikumisko priekšstatu pamatu atrast cilvēku reālajā dzīvē. Bet cilvēka sabiedriskās iedabas neizpratne viņu noveda pie nepareiza secinājuma, ka tieksme pēc baudas un centieni izvairīties no ciešanām dabiski piemīt katrai dzīvai būtni, ka tie cilvēka dvēselei ir pašas dabas doti. Epikūra mācības sociālā jēga bija tā, ka viņš morāles reliģiskajam pamatojumam, kas kanonizēja tā laika gr. s-bas iesīkstējušos tradicionālos balstus, nostādīja pretī tās individuālistisko izpratni, mēģināja morāles avotu saskatīt nevis dieva spēkā, bet cilvēka personībā. Lai gan Epikūra

mācības antirelīģiskajai ievirzei bija vēsturiski progresīva nozīme, tās individuālistiskie momenti atspoguļoja sākušos antīkās vergturu s-bas krīzi. Vēlāk Epikūra mācībai tika piešķirta rupji vulgāra jēga: ar E. sāka saprast dzīšanas pēc jutekliskām baudām un tadu dzīvesveidu, kam raksturīgas zemiskas kaislības un izlaidība. No vienas puses, to veicināja apstākļi, ka vergturu virsslāņi antīkās s-bas pagrimuma periodā tieši šādā veidā praksē iztulkoja Epikūra mācību un tādā pašā garā nākamajos laikmetos to uztvēra muižnieku aristokrātijas un bagātībā iedzīvojušās buržuāzijas pārstāvji, kas dievināja greznību. No otras puses, kristietības ideologi, kam derdzās E. antirelīģiskais gars, daudz darīja, lai diskreditētu šo mācību, piešķirdami tai tieši šādu rupji vulgāru jēgu. Reliģiskā askētisma sludināšana bija saistīta ar visu laicīgo prieku zemiskuma pierādīšanu.

EPIKŪRS (341—270 p. m. ē.) — materiālistisks sengr. filozofs, radījis *epikūrismu* — individuālistisku ētiku, kurā attīstīts *Dēmokrita eidemonisms*. Atēnās nodibināja skolu «Epikūra dārzs» (apm. 307), kur uz vārtiem bija rakstīts: «Ceļniek, tev te būs labi; te augstākais labums ir bauda.» Noraidīdams tikumisko jūtu pārdabisko izcelsmi, E. to avotu saskatīja pašā cilvēkā, viņa dabiskajā, dabas dotajā tieksmē censties pēc baudas un vairīties no ciešanām. Tikumu E. uzskata tikai par līdzekli svētlaimes — tikumiskās dzīves augstākā mērķa — sasniegšanai. E. ētika dibināta uz *hedonismu*, taču, uzsverdams baudas juteklisko iedabu, viņš priekšroku deva nevis ātri gaistošām, mirklīgām miesas baudām, bet tām, kuras rada stabilu laimes stāvokli. Un tādas var būt tikai svētlaimes garīgās formas. Augstāko labumu — laimi, pēc E. domām, dod gudrība, kas māca dzīvot saskaņā ar prāta izprastu dabu, dvēseles miers, kas gūstams, atsakoties no satraucošām vēlmēm, un *draudzība*, kura apvieno domubiedrus. Miesas baudas E. atzina tikai tad, ja tām ir saprātīga ievirze un ja tās ir dabiskas

nepieciešamības izraisītas. Turklāt viņš uzskatīja, ka svarīga ir ne tik daudz pati bauda kā izvairīšanās no ciešanām, ko rada pārmērības. Uz to pamatota viņa mācība par *ataraksiju* — nesatricināmu mieru, kad cilvēks atbrīvojies no savām kaislībām un dziņām un tādējādi sasniedzis augstāko svētlaimi. Isti laimīgs ir tikai gudrais, kas ar cildenu garīgu noskaņojumu uzvar visas ciešanas un dzīvo bez iekšējām pretrunām. E. dzīve ir paraugs, kā uzvedību savienot ar paša sludinātajiem principiem. E. skolā valdīja likums: rīkojies tā, it kā uz tevi skatītos pats skolotājs. E. ētikas demokrātisms dibināts uz to, ka visas tās prasības var izpildīt katrs cilvēks. Nav nejausība, ka starp E. skolniekiem bija pat sievietes un vergi. Marksisma klasiķi uzskatīja, ka E. bijis «seno laiku īstais radikālais apgaismotājs ...» (*Markss K., Engelss F. Vācu ideoloģija*. R., 1963, 122. lpp.). Galv. darbi: «Galvenās domas», «Vēstule Menoikejam».

ESHATOLOĢIJA (gr. *eschatos* — pēdējais un *logos* — mācība) — reliģiska mācība par pasaules galīgo likteni. Pēc kristīgās dogmatikas, cilvēces vēsture veidojas no šādiem galv. notikumiem, kas arī nosaka morāles kristīgā skaidrojuma raksturu: dievs radījis cilvēku pēc sava ģimja un līdzības, devis viņam morāles likumu un piešķīris gribas *brīvību*, tātad padarījis viņu atbildīgu par savu rīcību; cilvēka senči krituši iedzimtajā grēkā, un par to uz visu cilvēku dzimumu gulstas dieva lāsts; dievs sūtījis uz zemi Kristu, kas izpircis cilvēces vainu (*Izpirkšana*) un tādējādi padarījis iespējamu cilvēku nākamo «pestīšanu» no grēka «dieva valstībā» (sabiedriskā *ideāla* reliģiskais traktējums), kas iestāsies pēc «pastarās tiesas», kur «taisnie» tiks šķirti no «netaisnajiem». Uz šiem mitoloģiskajiem priekšstatiem tiek balstīti morāles nozīmes secinājumi: cilvēkam savā tikumiskajā darbībā jāpaļaujas ne tik daudz uz saviem pašā spēkiem, cik uz dieva žēlastību (*Pazemība*); augstākā morālā sankcija esot tā, ka ti-

kums tiek atalgots un netikums sodīts nevis zemes dzīvē, bet aizkapa dzīvē (*Atmaksā*); lai gan cilvēks ir brīvs, viņš vairs nevar negrēkot, jo ir mantojis iedzimto grēku; visbriesmīgākais grēks pret dievu ir nevis noziegums pret morāli, bet «Iepnība» (*Lepnums*), pretenzijas uz grēcīguma pārvarēšanu un morālas pilnības sasniegšanu. Lai gan dažādos kristietības virzienos atsevišķu eshatoloģiskās mācības aspektu skaidrojumā ir savas īpatnības, visumā tai ir reakcionārs raksturs, tā atbrūno cilvēkus cīņā pret sociālo un morālo jaunumu, noskaņodama viņus uz pasīvu fatālās «nolemības» gaidīšanu.

ETIKA (gr. *ēthika*, no *ēthos* — paraža) — filozofiska zinātne, kuras pētišanas objekts ir *morāle*. Ē. ir viena no senajām teorētiskajām disciplinām, kas radusies kā filozofijas daļa vergturu s-bas tapšanas laikā. Tikumības mācības apzīmēšanai terminu «Ē.» ieviesa *Aristotelis*. Kā filozofiska zinātne, kas atšķirīga no ikdienišķās morālās apziņas, kura stihiski veidojas cilvēku sociālās prakses procesā, Ē. rodas, garīgi teorētiskajai darbībai nošķiroties no materiāli praktiskās, t. i., rodoties šķiru s-bai. Bet teorētiski Ē. uzdevums bija risināt tās pašas praktiskās tikumības problēmas, kādas cilvēkam radās dzīvē (kā rīkoties, ko uzskatīt par labu un ko par ļaunu utt.). Tāpēc, jau sākot ar senajiem laikiem, Ē. bija pieņemts uzskatīt par «praktisko filozofiju» atšķirībā no «tīri teorētiskajām» zināšanām par pasauli. Šis «praktisko» un «teorētisko» zināšanu sadalījums vēl līdz šim saglabāties buržuāziskajā Ē., bet to noraida marksisms. Katrām teorētiskajām zināšanām galu galā ir praktiska nozīme, tās ne tikai atbrūno cilvēku ar pasaules pārveidošanas metodēm un līdzekļiem, bet arī ietver pasaules uzskata aspektu, tā vai citādi pamato praktiskās darbības mērķus. Tas attiecas ne tikai uz Ē., bet arī uz filozofiju kopumā un uz visām citām humanitārajām zinātnēm. Ē. specifika šai jautājumā ir tāda, ka minētie mērķi te tiek formulēti kā idejas par jābūtisko,

par labo un ļauno, kā ideāli, morāles principi un uzvedības normas, kā mācība par cilvēka būtību un viņa dzīves jēgu. Pamazām ētikā sāka izšķirt divējāda veida problēmas: jautājumus, kā cilvēkam jārikojas (*normatīvā ētika*), un specifiski teorētiskos jautājumus par morāles izcelšanos un būtību. Visumā šis norobežojums bija vēsturiski attaisnots. Taču mūsd. buržuāziskajā ētikā tas tiek novests līdz ētikas zinātnes teorētiskā un praktiskā uzdevuma pilnīgai nošķiršanai, līdz *metaētikas* un normatīvās ētikas, *patiesības un morāles, morāles un zinātnes* pretnostatījumam. Iznāk, ka ētikai, ja tā pretendē uz zinātniskumu, jāatsakās no uzdevuma formulēt morāles principus vai arī, ja tā paliek «praktiska filozofija», tai jāatsakās no zinātniskās domāšanas principiem (*Formālisms, Iracionālisms*). Tāda jautājuma nostādne liecina par dziļu mūsd. buržuāziskās Ē. krīzi un padara to principā nespējīgu zinātniski risināt morāles problēmas. Tikai marksistiski ļeņinskā ētikas zinātne pareizi risina jautājumu par Ē. attieksmi pret tās objektu — morāli, pamatojās uz faktu, ka morāles principus nenosaka filozofi, bet tie izveidojas cilvēku sociālajā praksē. Tajos atspoguļojas daudzu paaudžu milzīgā dzīves pieredze. Ē. vispārīna un sistematizē šos principus, teorētiski skaidro to saturu. Bet Ē. nedrīkst ierobežoties tikai ar to vien. Visā agrākajā cilvēces vēsturē morālie priekšstati veidojušies stihiski un cilvēki saskārušies ar tiem kā ar nezināmas izcelsmes likumiem, kuru rašanos teorētiķi mēģināja izskaidrot tikai pēc tam (par to autoru uzskatīja dievu vai arī tos secināja no «cilvēka dabiskās iedabības»). Kad radās zinātniska teorija par s-bas attīstību un tika atklāti arī morāles attīstības likumi, Ē. kļuva spējīga zinātniski pamatot morāles principus, pierādīt vienu saprātīgumu un citus racionāli kritizēt. Ē. guva iespēju palīdzēt cilvēkiem apzināti un mērķtiecīgi izstrādāt tos morāles priekšstatus, kuri atbilst viņu vēsturiskajām vajadzībām. Šī uzdevuma

praktiskā atrisināšana marksistiski ļeņinskajai E. kļūst kategoriski nepieciešama komunisma celtniecības laikmetā. Marksistiski ļeņinskajā E. var izdalīt vairākas galvenās pētījumu sfēras. Pamatos tās objekts ir mācība par morāles kā īpašas sociālas parādības un sabiedriskās apziņas formas iedabu, par morāles nozīmi s-bas dzīvē, par cilvēku dzīves materiālos apstākļus atspoguļojošo tikumisko priekšstatu attīstības likumiem, par morāles šķirisko raksturu. Līdzās šiem vispārīgajiem principiem, kurus formulē vēsturiskais materiālisms, E. nodarbojas arī ar speciālākiem jautājumiem. Vispirms tā analizē morāles un tās dažādo pušu sociālo mehānismu — tikumiskās darbības, morālo attiecību un morālās apziņas iedabu. Morālo attiecību, apziņas un darbības galv. elementus vispārina un atspoguļo *ētikas kategorijas*. Īpaša joma ir morālās apziņas un tās dažādo formu struktūras pētīšana (*Morālās valodas loģika*). Ciešā saistībā ar minētajām problēmām tiek aplūkoti jautājumi par morālo vērtību iedabu (*Aksioloģija*). E. nodarbojas arī ar konkrēti socioloģiskiem morāles pētījumiem dažāda tipa s-bās (*Deskriptīvā ētika*). E. parāda, kāda ir morālā faktora nozīme s-bas sociālajā un garīgajā attīstībā, jaunā cilvēka veidošanā un kā šo faktoru var izmantot ar audzināšanas un sociālās vadīšanas līdzekļu starpniecību (sk. *Morāle un sociālā vadīšana*). Tikai tad, ja atrisināti visi šie teorētiskie uzdevumi, iespējams patiesi zinātniski pamatot komunistiskās morāles principus, un tas ir marksistiskās normatīvās E. galv. uzdevums. Marksistiski ļeņinskās E. uzdevumos ietilpst arī pagātnes ētiskās domas vēstures pētīšana un mūsd. buržuāzisko ētisko mācību kritika. E. vēstures pētījumi ļauj kritiski apgūt pagājušo gadsimtu bagāto idejisko mantojumu. Pirmsmarksistiskā E. visumā palika vēsturiskā ideālisma pozīcijās, morāles principus parasti atvasināja no kāda ārpus s-bas stāvoša pirmsākuma. Tomēr tās attīstībā nemitīgi notika cīņa starp atklāti ideālistiskām

teorijām, kas morāles pamatu saskatīja dieva pavēles, absolūtajā idejā vai cilvēka apziņā, un materiālistisko tendenci, kurā morāle tika attiecināta uz reālo dzīvi, uz cilvēku praktiskajām interesēm un vajadzībām. Katra jauna sabiedriski ekonomiskā formācija radīja jaunas teorijas. Tāpat kā visās citās ideoloģijas formās, arī E. sfērā nemitīgi norisinājās cīņa starp progresīvajām un reakcionārajām idejām. Teorētiskajā plāksnē savā starpā nemitīgi sadūrās dažāda tipa ētiskās teorijas, kas deva diametrāli pretējus ētikai izvirzīto problēmu risinājumus. Šie pretstati parasti bija vienlīdz aplami galēji viedokļi. (Pirmsmarksistiskās un mūsd. buržuāziskās E. teoriju konkrētais saturs, kā arī to galv. tipi aplūkoti attiecīgajos vārdnīcas rakstos.)

ĒTIKA UN EKOĻOĢIJA (gr. *ēthika* un *oikos* — mājoklis, mītne) — zināšanu jomas, kuru saskares punkti skaidri parādījušies mūsd. apstākļos sakarā ar globālo raksturu, kāds ir cilvēka iedarbībai uz apkārtējo vidi. Ētiskais aspekts piemīt nevis vispār organismu un vides saistījuma pētīšanai, bet globālajai ekoloģijai, kas aplūko biosfērā notiekošās liela mēroga antropogēnās pārmaiņas, kā arī ceļus biosfēras saglabāšanai un uzlabošanai cilvēku s-bas interesēs. Lai pārvarētu grūtības, kas radušās s-bas un dabas mijiedarbībā, zinātniski tehniskās revolūcijas periodā pieaugot cilvēka saimnieciskās darbības apjomam un intensitātei, līdzās jauniem tehnoloģiskiem risinājumiem un sociālekonomiskiem pārveidojumiem nepieciešama arī būtiska kultūras vērtīborientāciju maiņošana. Cilvēka bagātā jutekliskā iedaba ir arī dabas sakarību daudzveidības izpaudums, tāpēc harmoniskas dzīves vides saglabāšanai, gādībai par augu un dzīvnieku valsti ir tieša humanistiska nozīme. Ekoloģiskās krīzes noteicošais cēlonis ir šauri utilitāra pieeja dabai. Tāpēc, lai izkļūtu no krīzes, vajag izstrādāt tādu attieksmi pret apkārtējo vidi, kura balstītos uz vispārcilvēciskām interesēm, arī nākamo paaudžu

interesēm. Citiem vārdiem, globālo ekoloģisko problēmu risināšana atkarīga arī no sociāli tikumiskajām izejas pozīcijām. Tā ekoloģija noved pie ētikas. Vēsturiski ētikai vispirms bija darīšana ar cilvēka pienākumiem pret s-bu, citiem cilvēkiem un sevi pašu. *Attieksme pret dabu* palika ārpus redzesloka. Vienlaikus pastāvēja teorijas, kas morālei piešķīra universāli kosmisku jēgu. Mūsd. ekoloģiskā situācija Rietumos izraisa ideju, ka vajadzētu pārvarēt tradicionāli humānistiskos morāles apvārsņus un atjaunot t. s. universālo ētiku, kas aksioloģiskā ziņā nenorobežo cilvēku no citām dzīvajām būtnēm. Universālā ētika ir prertunā ar darbu kā specifiska veida vielmaiņu, kuras norisē cilvēks pārveido dabu un pielāgo to savām arvien augošajām prasībām. Bez tam tās normatīvie secinājumi (tādi kā — neēst gaļu u. tml.) paliek tikai naivi vēlējumi. Universālās ētikas idejas, kuras pagātnē parasti izstrādāja kultūras darbinieki (H. Toro, *Tolstojs*, *Gandījs*, *Sveicers* u. c.), pastāvēja drīzāk nevis kā plaša ētikas koncepcija, bet kā ideoloģiskās nostādes un sociālpsiholoģiski noskaņojumi, bieži būdamas pārvērsta šķiru s-bas kritikas forma. Istenībā pašai dabai nav tikumiski pašvērtīgas nozīmes; morāles universāli kosmiskā interpretācija neiztur kritiku. Tomēr sabiedriskā cilvēka mērķi un intereses prasa mobilizēt tikumiski emocionālo faktoru kā vienu no svarīgiem veselīgas dzīves vides atražošanas nosacījumiem. Bez dabas cilvēkam taču nav iespējams sevi apliecināt kā vispusīgi attīstītu, viengabalainu personību. Un tāpēc ētika ietver ekoloģisko aspektu, taču par morālā vērtējuma un regulējuma objektu kļūst nevis daba, bet cilvēka attieksme pret dabu, būtībā piederot pie sabiedriskajām attiecībām. Tādējādi morāle nekļūst par universuma momentu. Tā bijusi un paliek vēsturisks fenomēns. Pamatdama cilvēka *pienākumus* pret dabu, ētika tos aplūko kā cilvēka sociālo pienākumu turpinājumu. Tikai principiāli humānistiska orientācija ētikā rada

tādu morālu atmosfēru, kas ļauj pārvarēt ekoloģiskās grūtības s-bas progresīvajā attīstībā. Tāpēc terminu *«ekoloģiskā ētika»*, ko lieto, lai apzīmētu vienu no Rietumos topošajiem ētikas virzieniem, var pieņemt tikai nosacīti, tikai ņemot vērā to, ka cilvēka attieksme pret dabu nav bez aksioloģiska satura un ka Ē. un E. zinātnes mūsd. apstākļos cieši saskaras.

ĒTIKA UN PEDAGOĢIJA (gr. *ēthika, paidagōgikē*) — sabiedriskas disciplīnas, kam ir dažādi pētišanas priekšmeti, bet kas savā starpā cieši saistītas. Morāles teorija — E. — analizē morālo attiecību un priekšstatu attīstības vispārīgos likumus, kā arī morālās apziņas formas un ar tām regulējamo cilvēku morālo darbību. Tās sastāvdaļa — *normatīvā ētika* — pamato tikumiskos principus, kuros atspoguļojas cilvēka sociālvēsturiskās vajadzības. Bet P., būdama audzināšanas teorija, pamatojoties uz E. pētītajām likumsakarībām, risina praktisku uzdevumu — nosaka ceļus un metodes, kā veidojas morālā pārliecība, jūtas un paradumi saskaņā ar noteiktiem tikumiskiem principiem. Šai ziņā P. ir uz E. datiem dibināta disciplīna. Tas, protams, nenozīmē, ka E. būtu tīri akadēmiska disciplīna (tā vienmēr uzskatīta par «praktisku zinātni»), bet P. — zinātne bez sava teorētiska satura. Pastāv objektīvi sabiedriskās audzināšanas un mācīšanas procesa likumi, kurus pēti P. (*Komunistiskā audzināšana*). Šai ziņā P. ir saistīta arī ar sociālo psiholoģiju, kas analizē masu apziņas attīstības un cilvēku darbības likumsakarības. Zināmā mērā P. pētišanas priekšmets ir plašāks nekā E., jo tajā tiek aplūkoti ne tikai sabiedriskās audzināšanas morālie, bet arī citi jautājumi — intelektuālās (t. sk. zinātniski teorētiskās), ražošanas tehniskās, darba, politiskās, estētiskās, fiziskās audzināšanas jautājumi. Sociālistiskās s-bas apstākļos P. vārda visplašākajā nozīmē sakrīt ar komunistiskās audzināšanas teoriju. Marksistiskās P. un E. ciešās saiknes veicina abu šo disciplīnu

attīstību. E. teorētisko secinājumu un sociālās psiholoģijas datu izmantošana pedagogijā bagātina audzināšanas metodes un audzinātāja idejisko arsenālu, rada priekšnoteikumus zinātniskai pieejai izvirzīto praktisko uzdevumu risināšanā, dziļai to sociālistiskās s-bas dzīves sociāli psiholoģisko procesu izpratnei, kuri viņam jāvada. E. saistījums ar P., ar komunistiskās audzināšanas praksi ļauj celt ētiskās domas teorētisko līmeni, iznīdēt morāles teorijai veltītajos darbos vispārīgus sholastiskus, pseidozinātniskus prātojumus. E. orientācija uz komunistiskās celtniecības praktiskajiem uzdevumiem prasa īstu šīs zinātnes saistījumu ar dzīvi un mūsdienām: uz konkrētiem sociāli pedagogiskiem pētījumiem dibinātas un komunistisko attiecību veidošanas praksē pārbaudītas morāles teorijas attīstīšanu; to aktuālo problēmu padziļinātu aplūkošanu, kuras atsedz sociālos procesus visā to bagātībā un pretrunīgumā. E. u. P. mijiedarbība, protams, neizsmēļ jautājumu par šo zinātņu idejiski teorētisko un praktisko pamatu. Galu galā abas šīs disciplīnas dibinās uz vispārīgākiem marksisma-leņinisma mācības principiem.

ETIKA UN PSIHOLOĢIJA (gr. *ēthika* un *psychē* — dvēsele) — zinātnes, kas cieši saskaras cilvēku *uzvedības* un *dzeņu*lu pētīšanā, bet aplūko tos no dažādiem viedokļiem. Līdz pat 18. gs. filozofijā nebija precīzu robežu starp E. u. P. Ētikā valdīja *naturalisms* un psiholoģisms tikumisko motīvu iedabas tulkošanā, saprotot tos kā cilvēka «dabiskus» centienus un jūtas. Šis priekšstats vispīlgtāk izteikts *tikumisko jūtu teorijās*, kur morāles jēdzieni un principi atvasināti no kaut kādām sākotnējām jūtām un pārdzīvojumiem (atzinības un nosodījuma, apmierinātības un neapmierinātības ar sevi). E. vēsturē pirmais, kas morāles traktējumā kritizēja *naturalismu* un psiholoģismu, bija *Kants*. Viņš norādīja, ka izturēties atzinīgi pret labo un nosodīt sliktu, just iekšēju gandarījumu par saviem labajiem darbiem un sirdsap-

ziņas pārmetumus amorālas rīcības dēļ cilvēks var tikai tad, ja viņš jau ir morāla *personība*. Tāpēc vispirms jānosaka, kas ir morālā apziņa, un tikai pēc tam jārunā par to, tieši kādos pārdzīvojumos tā izpaužas. Pretstatā P., kura pievēršas cilvēka psihiskajai iedabai (tam, kāds viņš ir īstenībā) un noskaidro viņa darbības faktiskos subjektīvos cēloņus un mehānismus, *Kants* definēja E. kā zinātni par cilvēka uzvedību atbilstoši jābūtībai un par to, kādiem jābūt tās motīviem, pat ja viņš patiesībā tiem nesekotu. *Kants* nespēja noskaidrot morāles sociālo iedabu un tāpēc skaidroja morālo apziņu kā aprioru un pretstatā psihei, kas ir empiriski nosacīta. Tā izpaužas viņa ideālistiskā morāles izpratne. E. u. P. korelācijas problēma paliek neatrisināta arī mūsd. buržuāziskajā ētikā, kas traktē morāli vai nu kā cilvēka psihi izpauzumu, vai arī empiriski nosacītajai psihei līdz ar *Kantu* nostata pretī aprioro, loģisko vai iracionālo morāles spriešanas spēju. *Marksisma* teorijā E. u. P. korelācijas problēma guvusi zinātniski pamatotu materiālistisku atrisinājumu. P. pēti cilvēka psihi likumus, personības un sociālo grupu vispārīgās un specifiskās īpašības, procesus, kas norisinās cilvēka apziņā un ir viņa darbības iekšējie, subjektīvie cēloņi. E. aplūko cilvēka uzvedību un garīgo pasauli tikai tiktāl, ciktāl to nosaka tikumības sociālvēsturiskie likumi, vai tie atbilst vai neatbilst morāles prasībām (*Apziņa, morālā; Morālās valodas loģika*) un vai tiem ir tikumiska nozīme (*Vērtības*). No tā izriet arī dažādie aspekti dažu jēdzienu traktējumā E. un P. Tā, piem., P. aplūko cilvēka rakstura īpašības no viedokļa, kā tās nosaka zināmi psihiski mehānismi (stereotipi, paradumi, tieksmes, vajadzības, jūtas), kas var būt pa daļai iedzimti, pa daļai iegūti, ieaudzināti zināmos sociālos apstākļos un kas izpaužas attiecīgā darbībā, kura ir dotajai personai tipiska. E. aplūko morālās īpašības neatkarīgi no psihiskajiem mehānismiem, kā daudzu visdažādāko cilvēku uzvedības vispārīgus

raksturojumus un atkarībā no tā, vai tās atbilst vai neatbilst tikumiskajām prasībām, dod tām pozitīvu vai negatīvu vērtējumu. Piem., gribasspēku P. pēti no cilvēka izturēšanas vadošo psihisko mehānismu viedokļa, bet Ē. to aplūko kā pozitīvu tikumisku īpašību, kas atbilst zināmām morāles prasībām, kuras atspoguļo noteiktas sabiedriskas vajadzības. Tādējādi tiklab psihiskās īpašības, kā arī morālās īpašības ir cēloniski nosacītas, bet pauz dažāda veida *cēlonību*. Ar visu savu atšķirību Ē. u. P. ir savstarpēji saistītas zinātnes. Ē. izskaidro psiholoģijas pētīto darbību, motīvu, raksturu tikumisko nozīmi, bet P. atklāj šo tikumisko parādību psihisko iedabu un veidošanās nosacījumus.

ĒTIKA UN SOCIOLOĢIJA (gr. *ētika* un lat. *societas* — sabiedrība, *logos* — mācība). Jautājums par šo disciplīnu korelāciju radās 19. gs. otrajā pusē, kad no sociālās filozofijas nodalījās S. kā konkrētāka sabiedriskā zinātne. Līdz tam laikam Ē. priekšmets parasti tika saprasts plašināti, ietverot visu s-bas regulēto cilvēka uzvedības jomu, reizēm arī pat tiesību sfēru. Daudzi buržuāziskie sociologi, no vienas puses, mēģināja Ē. pilnīgi reducēt uz S. un filozofisko Ē. pasludināt par nezinātnisku (E. Dirkeheims un L. Levi-Brils — sk. *Approbatīvā ētika*; K. Manheims, V. Pareto un V. Samners — sk. *Skepticisms*; Dž. Mids un A. Smolls — sk. *Pragmatisms*). No otras puses, daudzi filozofi, kas ētikā pārstāvēja *formālisma* un *iracionālisma* pozīcijas, sliecās Ē. priekšmetu pilnīgi atraut no S. un S. datus un metodes uzskatīt par Ē. nenozīmīgiem. Šai gadījumā Ē. tika uzskatīta par zinātni, kas aplūko cēloniski nosacīto un vispārēji likumsakarīgo cilvēka uzvedību vai arī pēta cilvēka esanības «neisto» sfēru, pievēršas tīri ārējām viņa atkarībām no sociālās vides. Tāda viedokļa piekritēji s-bas zinātnei pretstata morāles filozofiju (*Metaētika*) vai praktisko filozofiju — «unikālo» vērtību pasaules pētīšanu (*Intuitivisms*); iracionālā, emocionāli voluntārā elementa jomu

cilvēkā (*Neopozitivisms*); cilvēka «isto» esamību viņa «absolūtajā brīvībā» (*Eksistenciālisms*). Citādi jautājumu par Ē. u. S. savstarpējām attiecībām aplūko marksistiskā zinātne, norādot, ka tiklab Ē., kā arī S. pēti cilvēka darbības regulēšanas sociālos mehānismus, viens no kuriem ir *morāle*. Ē. un S. sadurā rodas, no vienas puses, *deskriptīvā ētika*, bet no otras puses — morāles S., kas pēti morāles normu darbību noteiktā s-bā, tikumus un to atspoguļojumu sociālo grupu un šķiru apziņā. Tā kā S. pēti tikai cilvēku masu darbību un tās likumsakarības zināmas sociālās sistēmas ietvaros, individuālo ekskluzīvo darbību (ja tā būtiski neietekmē masu uzvedību konkrētajos apstākļos) tā var aplūkot tikai kā novirzi no vispārējā likuma, bet ne no tās vēsturiskās nozīmes viedokļa. Tādējādi morāles S. neaptver tikumības sfēru visā pilnībā. Bet Ē. vēl bez tām masu darbībām, kuras kļūst par *paražu*, pēti individuālo ekskluzīvo rīcību un tās motīvus, kas pēc savas būtības iziet ārpus noteiktās sociālās sistēmas un formācijas ietvariem, iegūst vēsturisku vai tikumisku nozīmi turpmākajiem laikmetiem kā *ziedošanās* un *varonības* izpausmes, kā cilvēka tikumības augstākie sasniegumi un paraugi. Tādu rīcību regulē un motivē ne vairs vispārpieņemtās normas, bet sarežģītākas morālās apziņas formas — ideāli, labā, taisnīguma un sirdsapziņas jēdziens — un apliecina *dzīvesveids*, kas atšķiras no noteiktā s-bā izplatītā. Tāda, piem., ir to revolucionāru komunistiskā morāle, kuri cīnās par jaunas s-bas izveidošanu kapitālisma apstākļos. Tā kā tikumiskie kritēriji sniedzas pāri konkrēto apstākļu robežām, atspoguļo plašākus vēsturiskās attīstības likumus, arī Ē. priekšmets šai ziņā ir plašāks nekā S. priekšmets; te Ē. sakļaujas ar vēstures filozofijas jomu. Tā, piem., marksistiskā Ē. savā teorijā balstās uz vēsturiskā materiālisma tēzēm.

ĒTIKAS KATEGORIJAS (gr. *katēgoria* — kategorija) — galv. *ētikas* jēdzieni, kas atspoguļo morāles būtiskākās puses un elementus un ir

ētikas zinātnes teorētiskais aparāts. E. k. veido noteiktu vienotu sistēmu ar kopējiem uzbūves principiem. Katras E. k. konkrētais saturs, to loģiskā forma un vieta visā jēdzienu sistēmā ētikas domas vēsturē ir mainījušies atkarībā no morāles iedabas izpratnes. Ētikas vēsturē par galv. kategorijām parasti ir uzskatīti *labā* un *pienākuma*, tāpat arī *tikuma*, *sirdsapziņas* un dažī citi jēdzieni. *Racionālisma* piekritēji ētikā centās izveidot stingri sakārtotu, parasti — deduktīvu jēdzienu sistēmu, kurā katra E. k. būtu skaidrota ar kādu citu, vispārīgāku jēdzienu. Vieni filozofi šai sakarā par pamatjēdzienu uzskatīja labo (labumu) (*Platons*) un no tā atvedināja visus pārējos jēdzienus, citi par galv. izvīzīja pienākumu (*Kants*). Bet, tā kā šādu sistēmu radīšanā bija jāstāpjas ar lielām grūtībām, daži domātāji secināja, ka E. k. vienotu veselumu neveido. Deontoloģiskā *intuitīvoisma* piekritēji, piem., apgalvo, ka starp labā un pienākuma jēdzieniem nevar būt loģiska sakara (*Deontoloģija*). Marksistiskā ētika veido savu kategoriju sistēmu atbilstoši vēsturiski materiālistiskajai izpratnei par morāli kā cilvēku uzvedības regulēšanas līdzekli, kura mehānisms ir ārkārtīgi sarežģīts un daudzveidīgs, bet tai pašā laikā tas ir organisks veselums. Kategoriju sistēma atspoguļo pašas morāles struktūru. Morāles galv. puses izpaužas morālās *darbības*, morālo *attiecību* un morālās *apziņas* kategorijās, kas katra savukārt ietver daudzus citus jēdzienus. Pie tam, tā kā šīs trīs morāles puses ir savstarpēji cieši vienotas, daži ētikas jēdzieni vienlaikus attiecas uz visām šīm kategorijām, t. i., atspoguļo visas morāles puses. Piemēram, morāles *normas* jēdziens vienlaikus atspoguļo vienu no s-bas morālo priekšstatu veidiem, īpašu tikumiskās darbības veidu un vienu no cilvēku savstarpējo morālo attiecību formām. Pati morālā apziņa savos galvenajos jēdzienos atspoguļo dažus morālās darbības un morālo attiecību pamatelementus. Tāpēc dažkārt vieni un tie paši jēdzieni ietilpst cilvēku

morālajā apziņā un E. k. vidū (piem., labā, pienākuma, sirdsapziņas, *cieņas*, *goda* u. c. jēdzieni). Taču tas nenozīmē, ka šiem jēdzieniem būtu vienāds saturs ētikas teorijā un ikdienas morālajā apziņā. Piem., ētikas teorija pienākuma jēdzienu izprot kā zinātnisku kategoriju, kas raksturo noteiktu cilvēka attieksmes veidu pret s-bu, bet ikdienas apziņā tas ir priekšstats par to, kas cilvēkam — morāles paudējam — konkrēti jādara. Katrs morālais priekšstats (jēdziens) ir normatīvs, tas vienmēr kaut ko nosaka vai vērtē. Taču ētikā šis priekšstats par jābūtīgo un vērtīgo, pirmkārt, tiek zinātniski pamatots (*Normatīvā ētika*) un, otrkārt, tas kļūst par teorētiskās analīzes objektu — lai noskaidrotu, kāda tieši morāla attieksme tiek izteikta. Marksistiskajā ētikā pirmo reizi E. k. kā formāls teorijas aparāts zinātniski tiek norobežots no morālajiem priekšstatiem, kas stihiski veidojušies s-bas apziņā: šis robežas tomēr nav absolūtas. E. k. un morālās apziņas formas krustojas: ētikas kategorijās ir ietverts normatīvs saturs un morālā apziņa izmanto racionālu argumentāciju. Marksistiskās E. k. sistēma pastāvīgi attīstās un bagātinās ar jauniem jēdzieniem atbilstoši visas ētikas zinātnes teorētiskajai attīstībai.

ETIKETE (fr. *étiquette*) — uzvedības noteikumu kopums, kas attiecas uz ārēji izpaustu attieksmi pret cilvēkiem (izturēšanās pret apkārtējiem, uzrunas un sasveicināšanās formas, uzvedība sabiedriskās vietās, *manieres* un apģērbs). E. ir s-bas ārējās kultūras sastāvdaļa (*Uzvedības kultūra*). Tajā ietilpst tās s-bas ārējās kultūras prasības, kuras iegūst stingri reglamentēta ceremoniāla raksturu un kuru ievērošanā īpaša nozīme ir noteiktai uzvedības formai. Lai gan E. galu galā izsaka noteiktu morāles principu saturu, cilvēku cienišanu, šķiru s-bā tā parasti kļūst par nosacītu *rituālu*, tai ir tīri ārēja, no tikumiskā satura atrauta forma, stingri kanonizēts raksturs. Tā izpaužas sarežģītā detalizētu pieklājības noteikumu sistēmā, precīzi

klasificē noteikumus, kā izturēties pret dažādu šķiru un kārtu pārstāvjiem, pret amatpersonām atbilstoši viņu rangam (kā kurš jāuzrunā, kā kurš jāgodā), noteikumus, kā izturēties dažādās aprindās (galma E., diplomātiskā E., «augstākās s-bas» E. utt.). Taču aiz stingras E. ieviešanas var slēpties nelabvēlīga un necienīga izturēšanās pret cilvēkiem. Būtībā tā bieži ir sankcionēta *liekulības* forma cilvēku ikdienas savstarpējās attiecībās. Uz pilnīgi cita pamata veidota E. sociālistiskajā s-bā, kur tā atspoguļo sociālās dzīves demokratizācijas procesu un patiesi humānu attiecību nodibināšanos starp cilvēkiem. E. te tiek stipri vienkāršota, kļūst nesalīdzināmi brīvāka un dabiskāka, pārvēršas par labvēlīgu un cieņas pilnu izturēšanos diendienā pret visiem cilvēkiem neatkarīgi no viņu amata un sabiedriskā stāvokļa. Laipna izturēšanās pret sievieti, cieņas pilna izturēšanās pret vecākiem cilvēkiem, uzrunas un sasveicināšanās formas, noteikumi, kā sarunāties, izturēties pie galda, pret viesiem, ģērbties dažādos apstākļos, — visi šie pieklājības likumi padzīst vispārējos priekšstatus par cilvēka cieņu, vienkāršas prasības, kas saistītas ar ērtumu un nepiespēstību savstarpējās attiecībās. Uzmanība pret ārējo formu te izpaužas tikai tiktāl, ciktāl tajā atspoguļojas priekšstati par skaisto cilvēka uzvedību un ārējā veidolā (*Ētiskais un estētiskais*). Visumā E. sociālisma apstākļos sakrīt ar vispārīgajām *pieklājības* prasībām; tās pamatā ir sociālistiskā humānisma principi. Bet E. rituālās formas saglabājas galvenokārt tikai diplomātisko attiecību sfērā (t. s. diplomātiskā protokola ieviešana). Taču arī tās atspoguļo principiāli jauno cilvēku attiecībās — prasa līdztiesīgu izturēšanos pret dažādu zemju pārstāvjiem.

ĒTISKĀ APZIŅA — sk. *Apziņa, ētiskā*.

ĒTISKAIS SOCIĀLISMS — buržuāziski liberāla koncepcija, pēc kuras sociālisma būtība ir nevis politiskās un sociālekonomiskās attiecības, bet tikumiskās vērtības. Ē. s. galv.

idejas pirmo reizi formulējuši savos darbos 19.—20. gs. mijā Marburgas skolas neokantieši — H. Kohens, P. Natorps, R. Stamlers, K. Forlenders, kā arī P. Nelsons u. c., kas centās zinātniskā sociālisma teoriju aizstāt (vai papildināt) ar ideālistiskās ētikas principiem. Uzsvērdami, ka sociālisms ir jābūtības sfēra, mērķu valstība, viņi vēstures materiālistiskās izpratnes vietā lika *Kanta* praktiskā prāta teoriju. Pēc viņu domām, ar vienu no *kategoriķiskā imperatīva* formulām (kas pasludina, ka cilvēkam jāizturas pret cilvēci tiklab savā personā, kā arī jebkura cita personā vienmēr kā pret mērķi un nekad ne tikai kā pret līdzekli) Kants pirmais esot ētiski pamatojis sociālistisko solidaritātes un katras personības cieņas ideju. Kanta ētikas būtiskākos trūkumus — abstraktumu un formālismu — neokantieši uzskatīja par tās pozitīvām īpašībām, kas palīdzot izstrādāt ētisko ideālu, kurš derīgs katram cilvēkam neatkarīgi no viņa materiālajām un sociālajām interesēm. Ētikai, pēc viņu domām, jābūt «sociālai pedagoģijai», kas palīdz likvidēt šķiru konfliktus un solidarizēt s-bu. Šķiru cieņas un sociālās revolūcijas teorija, proletariāta diktatūra, dialektika kā mācība par pretrunām no šā viedokļa zaudē jēgu un kļūst vienkārši nevajadzīgas. Ē. s. stipri ietekmēja vācu un austr. sociāldemokrātijas teorētiķus, visvairāk E. Bernšteinu, kas formulēja reformistisko tēzi, ka proletariāta tiekšanās pēc sava galamērķa esot otršķirīgs jautājums salīdzinājumā ar tiekšanos pēc tuvākajiem mērķiem. Ē. s. idejas tagad kultīvē labēji sociālistiskie ideologi. Jo-projām aplūkodami sociālismu galvenokārt kā tikumisku pasaules apceri, viņi to pamato vairs ne tikai ar Kanta filozofiju, bet arī ar kristīgās ētikas vērtībām, filozofiski ideālistisko antropoloģiju u. tml. Tāpat kā neokantieši, viņi nepamatoti apsūdz revolucionāro marksismu sociālisma morāli humānistisko aspektu neieviešanā, aizstāv šķiru savstarpējās solidaritātes principu, atzīst par daudz

svarīgākām garīgās un tikumiskās vērtības nekā sociālekonomiskus pārveidojumus, akcentējami s-bas pakāpeniskas, evolucionāras izmaiņas labi funkcionējošas un «sevi attaisnojošas» tirgus saimniecības apstākļos, t. i., privātpašuma saglabāšanas apstākļos. No tā arī izriet viņu secinājumus gluži Bernšteina garā: «Demokrātiskajam sociālismam nav galamērķa, tas jāsaprot kā pastāvīgs uzdevums.»

ĒTISKAIS UN ESTĒTISKAIS. — Katrai sabiedrībai parādībai, *ricībai* vai cilvēka darbības *motivam* ir vienlaikus estētiska un ētiska nozīme (*vērtība*), un tos var novērtēt, no vienas puses, kā skaisto vai neglīto, no otras puses — kā *labo* vai *ļauno*. Turklāt kopš seniem laikiem sabiedriskajā un individuālajā apziņā tikumiskais un skaistais tiek domāts kā organiska vienība, kas fiksēta pat vārdiski (piem., sengr. jēdziens «*kalokagathia*» nozīmē labo un skaisto). Tāda divu samērā patstāvīgu jēdzienu cieša savstarpēja saistība atspoguļo ļoti svarīgu aksioloģisku nostādni, ko, vēsturiski attīstīdamās, izstrādājusi sabiedriskā apziņa: no humānistiskā viedokļa skaists ir tas, kas ir tikumisks, morāls, kas cilvēku padara cildenāku, un tikumisko nevar atzīt par morāli labu, ja tas nav iekšēji saistīts ar skaisto. Tieši E. u. E. sfēras iekšējā radniecība, būtību vienotība noteikusi saturisko specifiku tādiem jēdzieniem kā «cildenais», «zemiskais», «varonīgais» u. c., kur parādības vai rīcības E. u. E. vērtējums parādās nedalīti, saliedēti. E. u. E. savstarpējo attiecību dialektika tomēr neierobežojas tikai ar to vienotību. Konkrēti vēsturiskajā kontekstā pastāv visai sarežģītas un nereti dziļi pretrunīgas attiecības starp šīm sfērām. E. u. E. konflikti antagonistisku šķiru s-bas apstākļos izraisījuši teorijas un koncepcijas, kurās šīs sfēras nepamatoti pretstāvētas it kā sākotnēji svešas, nesavienojamas cilvēku dzīvesdarbības formas. Marksistiski ļeņinskā zinātnē, noraidīdama šīs koncepcijas un secinājumus, aplūko E. u. E. pretrunas reālajā īstenībā kā sekas, ko izraisa kroplī sociālie apstākļi

(piem., buržuāziskā s-bā labais un skaistais bieži izslēdz viens otru vai arī ir pret dabiski savienoti — netikums pretendē uz pozitīvu estētisku nozīmi, bet skaistais zaudē tikumisko elementu) vai arī vienpusīga personības attīstība un audzināšana, kuras rezultātā tieksmei pēc skaistuma vai vispārpieņemto morāles normu ievērošanai ir tīri ārējs — «parādes» raksturs. Daudzveidīgie konkrētie E. u. E. nesakritības gadījumi parasti rodas, kad tiek izjaukta harmonija attiecības starp reālo un ideālo, dabisko un garīgo, iekšējo un ārējo pašā cilvēka dzīvesdarbībā. Personības uzvedības un cilvēku savstarpējo attiecību sfērā tas izpaužas, piem., kā nepietiekams rīcības vai *saskarsmes* «formas» novērtējums — tā var būt pieklājīga vai rupja (*Pieklājība, Ruppība*), smalka vai vulgāra — vai arī, otrādi, uzvedības un saskarsmes «saturiskās» puses noniecināšana, kas vizuāli izpaužas «tīrajās» E. u. E. formās (*Ētiskums, Mōde*). E. u. E. nonāk konfliktā arī tajos gadījumos, kad cilvēkam patīk, sagādā baudu tas, kas tikumiskā ziņā ir negatīvs vai amorāls (piem., pozitīva to t. s. masu kultūras paraugu uztvere, kuros estetizēta varmācība, cietsirdība, seksuāla patoloģija u. t. jpr.). Reālajā dzīvē netikums, banalitāte, garīga nabadzība un aprobežotība savu patieso būtību nereti maskē aiz ārēji skaistām formām, manierēm, vārdiem. Tāpēc patiesā skaistuma atšķirību no šķietamā parāda attieksme pret labo, t. i., tā īsti cilvēciskais saturs. Notikuma, fakta vai rīcības tikumiskais vērtējums organiski ietilpst jebkuras sociālas parādības estētiskā raksturojuma sastāvā un struktūrā. Tādējādi cilvēkā, kas aplūkots viņa daudzveidīgajos sakaros ar konkrēti vēsturisko sociālo īstenību, E. u. E. parādās kā vienota veseluma puses. Tāpēc tieši pašā cilvēkā jāmeklē reālais pamats tiklab «saskaņai», kā arī «nesaskaņai» E. u. E. attiecībās. Pārvarēt pretrunas, kas sagroza E. u. E. jēgu, iespējams, tikai praksē realizējot komunistisko ideālu, kas izvirza mērķi — radīt visus ne-

pieciešamas apstākļus *vispusīgai un viengabalainai personības attīstībai*. E. u. E. reālās dialektikas atsegšanā svarīga nozīme ir mākslai, ko A. Herzens nosaucis par «tikumības estētisko skolu».

EVOLUCIONĀRĀ ĒTIKA (lat. *evolutio* — attīstīšana) — buržuāziskās morāles filozofijas virziens, kas tikumības izcelšanos, iedabu un uzdevumu skaidro no bioloģiskā evolucionisma pozīcijām. Par šī virziena pamatlicēju uzskata *Spenseru*, kas tikumību uzlūkoja kā attīstības formu evolūcijas procesā, kurš aptver visu dzīvo dabu tajā evolūcijas pakāpē, kas atbilst cilvēku s-bai. Labo viņš definēja kā «vairāk attīstīto», ļauno — kā «mazāk attīstīto». Spensera idejas attīstītas 20. gs. buržuāziskajā ētikā, amer. neo-reālista E. Houltā, angļu filozofu Dž. Hakslija un K. Voldingtona, fr. teologa un paleontologa *Teijāra de Sardēna* mācībā. Lai arī cik dažādas ir morāles teorijas, kas pieder pie šā virziena, tās apvieno kopīgs metodoloģisks princips: tikumība tiek aplūkota nevis kā specifiski sabiedriska parādība, bet kā bioloģiskās evolūcijas procesa izpausme, un zināma šīs evolūcijas fāze esot s-bas vēsture. No šī

viedokļa cilvēks ir augsti attīstīts un socializēts dzīvnieks, bet morāle — tādu nosacījuma refleksu sistēma, kurus s-ba izstrādā savas evolūcijas gaitā un kuri cilvēkam noder, lai pielāgotos videi. Houltis, piem., vispār noliedz morāles sabiedrisko raksturu. Pēc viņa domām, labā un pienākuma jēdziens ir līdzekļi cilvēka orientācijai dabā; tie cilvēkiem palīdzot savā uzvedībā ievērot organiskās evolūcijas prasības, rīcību saskaņot ar apkārtējo vidi. Citās E. ē. teorijās bioloģisms tik skaidri neizpaužas, bet parādās no evolucionārās bioloģijas zinātniski tehniskā aparāta aizgūtajā metodoloģijā un jēdzienos. E. ē. piekritēji bieži izsakās pret subjektivismu un galēju *relativismu* tikumības interpretācijā savā veidā cenšas atrast morāles objektīvos pamatojumus ar dabaszinātņu datu palīdzību. Visumā tāda tipa teorijas var pieskaitīt pie vulgāri mehānistiskajām, lai gan tajās bieži ir arī objektīvā ideālisma, *freidisma* un biheiviorisma elementi. Šī virziena nezinātniskums nereti savienojas ar ideju reakcionārismu. Piem., Houltam ir pietiekami skaidri izteikti antisabiedriski *individuālistiska* un *egoisma* motīvi.

F

FANĀTISMS (lat. *fanaticus* — neprātīgs) — jēdziens, ko lieto, vērtējot tādu cilvēku pārliecību un uzvedību, kurā izpaužas akla, nekritiska pieķeršanās kādai idejai un aizspriedumaina, nesaprātīga attieksme pret visām citām mācībām. Kā uzvedības princips F. nozīmē pilnīgu neiecietību pret citādi domājošajiem un ar to parasti apvienotu nežēlību (galējā gadījumā — zvēriskumu), jebkuru līdzekļu izmantošanu un cilvēku upurēšanu iz-

virzītā mērķa labā (*Mērķi un līdzekļi*), atteikšanos idejiskos konfliktus risināt ar pārliecināšanu un saprātīgiem pierādījumiem. F. parasti saistīts ar reliģiskiem ticējumiem, kuriem visvairāk raksturīgs dogmatisms un «citticībnieku» vajāšana. Reliģiskais F. kalpo baznīcai, palīdzot tai paturēt kundzību pār ticīgajiem. Vēsturē tas vairākkārt novedis pie asiņainas izrēķināšanās ar «neticīgajiem» (viduslaiku inkvizīcija, «raganu medības»); mežo-

nīgs F. raksturīgs dažām mūsd. sekām. F. piemīt arī fašismam, tā mizantropijai un aklas paklausības kultam. Komunistiskā morāle noraida F. Marksistiski leņķiskās idejas tiek pamatotas zinātniski. Pārliecinātība par to patiesumu ir pretēja akībai ticībai, to apliecina prakses dati, un tā prasa no marksista radošu attieksmi pret teoriju. Komunistiskās partijas un sociālistiskās valstis savā praktiskajā darbībā balstās uz atziņu, ka komunisms ir augstākais *humānisms*. Nesamierināmība ar idejiskajiem pretiniekiem nenozīmē, ka jebkuros apstākļos cīņā pret tiem priekšroka dodama galējiem, vardarbīgiem līdzekļiem.

FARIZEJISMS — negatīva morāla *ipašība*, kas raksturo personību no tikumisko prasību pildīšanas viedokļa; viena no konkrētajām *formālisma* izpausmēm morālē, *liekulības* un *svētības* paveids. F. izpaužas kā nelokāma, taču tīri ārēja, formāla, neīsta tikumisko noteikumu pildīšana, ciktāl tie ieguvuši oficiālu sankciju vai nostiprinājušies tradīcijās. Farizejiskā izpratne tikumu padara par noteikta *rituāla* ievērošanu, un tā zaudē savu īsto sociālo un cilvēcisko nozīmi. F. termins cēlies no seno jūdu reliģiski politiskās sekas — farizeju — nosaukuma; sākumā tai bija demokrātisks un samērā progresīvs raksturs salīdzinājumā ar citām jūdaisma formām. Taču vēlāk F. kustība deģenerējās un ieguva galēja *fanātisma*, liekulīgas dievbijības un talmudiskas kazuistikas formas. Agrīnās kristietības ideoloģija kritizēja F. («Vai jums, rakstu mācītājiem un farizejiem! Jūs liekuļi, jo jūs prijat to afraitņu namus, to ar savām garām lūgšanām aizbildinādami.» — Bībele, Mat. ev., 23:14), ārējam morāliskumam nostādīdama pretī reliģisko jūtu «iekšējo tikumu». Taču, kristietībai pārvēršoties par valdošo ideoloģiju, tās morāle pati ieguva farizejisku raksturu (*Reliģiskā morāle*). Sociālistiskajā s-bā par F. pieņemts saukt atsevišķu personu mēģinājumus iztēlot morāli par visiem zināmu patiesību kopojuumu, pārvērst to par birokrātisku oficiālu nostādni,

cenšanos personiskās pārliecības vietā likt ārēju uzraudzību, kā arī pildīt tikumiskās prasības nevis aiz personiskās pārliecības, bet demonstrēšanai, zem tikumības maskas slēpjot *karjerismu*, pielāgošanos un netikumību personiskajā dzīvē. Komunistiskā morāle, kas prasa no cilvēkiem apziņģumu, ir nesamierināma ar F. palielām.

FATALISMS (lat. *fatum* — liktenis; *fatalis* — liktenīgs, nenovēršams) — uzskats, ka vēsturi un cilvēka mūžu jau iepriekš noteicis dievs, liktenis vai objektīvs attīstības likums, un no šejienes izrietošie priekšstati par neiespējamību tos grozīt ne ar kādiem cilvēka pūliņiem. Morālē F. ir ar divējādu nozīmi. Visbiežāk tas sludina *pazemību*, nepretošanos liktenim un uzspiež cilvēkiem pasivitāti un padevību, atteikšanos no cīņas par s-bas pārveidošanu (*Stoicisms*). Fatalistiska ir, piem., reliģijas mācība par ļaunuma izcelšanos zemes virsū, par iespēju to pārvarēt tikai ar grēku izpirkšanu un pēdējo atpestīšanu (*Eshatoloģija*). Reizēm, gluži otrādi, F. izpaužas tādejādi, ka atsevišķiem cilvēkiem, kuri tic providencei, tiek piedēvēta likteņa sūtīto, dieva gribas paudēju loma un tāpēc tiem visiem spēkiem jāpūlas izpildīt iepriekšnoteikto. Tāda F. izpausme parasti saplūst ar *fanātismu*. Marksistiskā ētika balstās uz vēsturiskā materiālisma mācību par s-bas attīstības objektīvajiem likumiem un masu un personības lomu vēsturē. Tā uzskata, ka vēstures likumi, kas nosaka s-bas attīstības vispārējo gaitu, tomēr atstāj vietu morālai *izvēlei*, tāpēc nelīkvidē cilvēka personisko atbildību par savu rīcību un nepieciešamību to tikumiski vērtēt.

FEIERBAHS (Feuerbach) Ludvigs (1804—72) — vācu filozofes materiālists. Izslēgts no universitātes pasniezdēju skaita par darba «Domas par nāvi un nemirstību» publikāciju (1830), kopš 1837. gada gandrīz visu laiku dzīvoja provincē un sabiedriskajā dzīvē nepiedalījās. F. filozofijas un ētikas antifēodālā un antireliģiskā

ievirze izpaužas «harmoniska, aktīva, vispusīga, pilnīga, izglītota cilvēka» ideāla aizstāvēšanā, — pēc V. I. Leņina izteiciena, tas bija «progressīvās buržuāziskās demokrātijas jeb revolucionārās buržuāziskās demokrātijas» ideāls (38. sēj., 60. lpp.). Morāles pamatošanā F. materiālistiskais viedoklis balstās uz *egoisma* principu, kas traktēts kā cilvēka uzvedība saskaņā ar dabu un saprātu. No F. viedokļa tieši *egoisms* noliedz teoloģiju, reliģiju, despotismu, t. i., tos spēkus, kuri, no ārpuses nosacīdami cilvēka uzvedību, ir pretēji viņa īstajai iedabai un vajadzībām. Šīs vajadzības tikai tad kļūs par tikumības pamatu un regulēs cilvēka uzvedību, kad tās kļūs par viņa personiskajām, egoistiskajām interesēm. No F. materiālista antropoloģiskā rakstura izriet uzskats par labo kā par cilvēka individuālo, vienīgi dabas nosacīto vajadzību apmierināšanu (labais ir tas, kas atbilst visu cilvēku *egoismam*) un morāles teorijas emocionālā nokrāsa (jūtas ir morāles kritērijs; kā labais tiek uzvertts tas, kas cilvēkiem sagādā apmierinājumu; cilvēka augstākā tieksme ir tieksme pēc laimes). Arī paņēmieni, kā izvairīties no galēja individuālisma, F. ētikā ir pavisam antropoloģisks: individuāla morāle nav iedomājama, jo tikumība prasa ne tikai «Es» pastāvēšanu, bet arī tā kontaktu ar citiem cilvēkiem (ar «Tu»); tiekšanās pēc laimes cilvēkam ir neatraujama no viņa tuvinieku laimes. Tāpēc tāda tiekšanās reizē kļūst arī par morāļu pienākumu: nelikt šķēršļus citu cilvēku laimei. Tādējādi F. morāles izpratnei piemītošo «nožēlojamību un tukšumu» (F. *Engelss*) nosaka abstrakti vispārīgā, nevēsturiskā cilvēka izpratne. Šī morāle, kā teicis F. *Engelss*, «pielāgota visiem laikiem, visām tautām, visiem stāvokļiem, un tieši tāpēc nav nekad un nekur nav lietojama» (*Markss K., Engelss F.* Darbu izlase. R., 1981, 3. sēj., 392. lpp.). Tomēr F. morāles «vispārcilvēcīgums» nav nekas cits kā viņa laika s-bā pastāvošo morāles normu sistematizācija. Revolucionāri kritiska attieksme pret iste-

nību tiek izslēgta (kas neatbilst abstrakti traktētai cilvēka «būtībai», tas tiek aplūkots kā pārejošs un individuāls trūkums, kura novēršana neprasa pastāvošās kārtības grozīšanu). Tāda morāle ir bezspēcīga, un uz tās dibinātā attieksme pret īstenību viscaur paliek *moralizēšanas* ietvaros. Vienīgais līdzeklis, kā morāli padarīt iedarbīgu, pēc F. domām, ir elementāro morāles principu pārvēršana par reliģiskām dogmām, cilvēku individuāli psiholoģisko attiecību dievišķošana. Taču F. mēģinājumi iziet ārpus vēstures ideālistiskās izpratnes ietvariem (piem., cilvēku grupu *egoisma* «likumīguma» atzišana un it sevišķi minējumi par cilvēka esamības sabiedrisko iedabu) būtiski neietekmēja viņa ētisko uzskatu sistēmu, bet zināmā mērā attīstījās «saprātīgā *egoisma*» teorijā (*Egoisma teorijas*), konkrēti, *Cerņišeuska* uzskatos. Sevišķi uzskatāmi F. ētiskās pozīcijas vājumus izpaužas «patieso sociālistu» teorijās. F. ētika izklāstīta darbos «Kristietības būtība» (1841), «Nākotnes filozofijas pamati» (1843).

«FELICITOLOĢIJA» (lat. *felicitas* — laime) — mācība par laimes sasniegšanu; tādu mācību cenšas izveidot daži mūsd. buržuāziskie teorētiķi, it īpaši neopozitīvistis O. Neirāts. «F.» kā ētiska teorija turpina *eidemonisma* tradīciju. Taču šeit laimes kategorija parādās nevis kā morāles pamatojums, bet vienkārši kā cilvēka psiholoģisks stāvoklis, pēc kāda viņš dabiski tiecas (t. s. psiholoģiskais *eidemonisms*). Viss tikumības uzdevums saskaņā ar «F.» reducēts uz to, ka tā esot līdzeklis laimes sasniegšanai. Tādējādi jautājums par morālo jēgu, kāda ir cilvēku tieksmei pēc laimes, tiek atcelts («F.» nav mācība par mērķiem, pēc kādiem cilvēkam jātiecas, bet tikai laimes sasniegšanas ceļu un metožu jautājuma izlemšana). Līdz ar tādu problēmas interpretāciju pats laimes jēdziens kļūst galīgi bezsaturīgs. No Neirāta viedokļa, nav svarīgi, tieši pēc kā cilvēki tieksies un kādus sociālus rezultātus sasniegs, —

svarīgas ir tikai laimes jūtas. Galu galā ētika pārvēršas «zinātnē» par metodēm, kā cilvēkiem iedvest, ka viņi ir laimīgi. Tā «F.» objektīvi kļūst par mūsd. buržuāziskās propagandas masu ideoloģiskās krāpšanas metožu teorētisko attaisnojumu. Tai arvien vairāk raksturīga atteikšanās no loģiskā pierādījuma metodēm par labu emocionālai zemapziņas sugestijai, lai cilvēks, pašam nemanot, pieņemtu viņam uzspiestās idejas un nostādnēs.

FETĪSĪSMŠ (fr. *fétichisme*, no port. *feitico* — burvestība) — morālē tā sauc priekšstatu kopumu, kas aplam skaidro morālo vērtību iedabu. F. nozīmē tām piedēvēt nevēsturisku (dabisku vai pārdabisku) raksturu; saistās ar *dogmatismu* morālē un ar *absolūtismu* ētikā. Morālajam F. ir noteiktas sociālas un gnozeoloģiskas saknes. Antagonistisku šķiru s-bā, kur ir spēkā stihiski sociālie likumi, kā parādīja jau K. Markss un F. Engels, ideoloģiskie priekšstati bieži tiek atrauti no sociālajām attiecībām, kuras tos nosaka, un cilvēki tos uzskata par kaut ko absolūtu, kas valda pār viņu apziņu. Viens no tādās parādības paveidiem ir morālais F., kas izpaužas dažādi. Bieži vien cilvēku apziņā tikumiskie jēdzieni tik cieši saaug ar parādībām, kuras tie raksturo pēc to morālās nozīmes (piem., «zagti ir slikti»), ka cilvēkiem sāk likties, it kā šīm parādībām būtu tikumiska nozīme pašām par sevi, neatkarīgi no tās radījušajām sociālajām attiecībām un no cilvēka sabiedriskās prakses. Tāda veida F. piemīt ne tikai ikdienas morālajai apziņai, tas iegūst arī teorētiski filozofisku izpausmi dažās buržuāziskajās ētiskajās mācībās. Tā, piem., F. naturālistiskais paveids (*Naturālisms*) izpaužas tā, ka morālajām vērtībām tiek piedēvēta dabiska izcelsme. Tiek apgalvots, ka labais un ļaunais slēpjas pašā Visuma uzbūvē vai arī sakņojas cilvēka dabiskajā raksturā, viņa tieksmē pēc baudas, laimes (*Hedonisms*, *Eidemonisms*). Bet dažkārt morālo vērtību izcelsme tiek atvasināta no kaut kāda absolūta pirmsākuma, objektīvā gara vai dieva.

Labais ir tas, kas atbilst dieva gribai vai prātam vai arī saskan ar absolūta gara likumu. Tāds ir morālā F. objektīvi idealistiskā un reliģiskā paveida (*Neotomisms*, *Neoprotentisms*) viedoklis. Reizēm F. izpaužas acīm redzama rakstura piedēvēšanā morāles jēdzieniem (*Intuitivisms*). F. var izpausties arī tā, ka dabiskām parādībām, piem., dabas katastrofām (plūdiem, ugunsgrēkiem, zemestrīcēm, epidēmijām) tiek piedēvēta morāla nozīme. Tajās saskata ļaunu kosmisku spēku darbību vai dieva sodu cilvēkiem par viņu grēkiem. Te morālā F. reliģiskais paveids sakļaujas ar *fatālismu*. Morālā F. sociālās saknes atmirst sociālistiskajā s-bā, kura pamatota uz ražošanas līdzekļu sabiedriskā īpašumu un kurā cilvēki kontrolē objektīvo sociālo likumu darbību un sāk tos izmantot plānveidīgi un apzināti. Cilvēkiem apzinoties, kāda sabiedriskā nozīme ir tikumisko prasību pildīšanai, izzūd arī apstākļi, kas rada morālo F.

FIHTE (Fichte) Johans Gotlībs (1762—1814) — vācu filozofs idealists. Ētika ieņem vienu no centrālajām vietām F. mācībā, jo tieši te — «praktiskajā zinātnes mācībā» — tiek izšķirta viņam vissvarīgākā problēma: cilvēka aktīvās darbības problēma. «... Pasaule neapšaubāmi ir tikai mūsu darbošanās sfēra,» apgalvoja F., pašu darbību aplūkodams kā morāles likuma realizāciju. Šā likuma atklāšanai arī jāatrisina brīvības (jābūtiskā) un nepieciešamības (esošā) pretruna. Darbība, pēc F. uzskatiem, ir brīva tiklīdz, ciktāl tā notiek atbilstoši *mērķim*, nevis ir ārējas iedarbības rezultāts. Tomēr brīvība nav identiska ar absolūtu patvaļu. Pretrunu starp esošo un jābūtisko F. atceļ, postulējot tēzi par pārindividuālo, transcendentālo «Es», kas rada gan esošo, gan jābūtisko, gan arī pašus empīriskos individuus. Apgalvodams, ka brīvība sašņiedzama vienīgi morāles likuma darbības sfērā, F. cenšas pārvarēt abstrakto individuālismu un izprast brīvību kā sabiedriskās attīstības rezultātu: kaut arī darbība ir individuāls

akts, brīvību cilvēks var iegūt tikai s-bā, ko Fihte aplūko kā «mērķsakarīgu kopību» — indivīdu mijiedarbību, kuru organizējuši viņi paši saskaņā ar saviem noteiktajiem likumiem. Pakļaušanās tādiem likumiem neizslēdz brīvību. Tāpēc «mērķsakarīga kopība», pēc F. uzskatiem, ir cilvēku mijiedarbība «ar brīvības starpniecību». Bet tad tiesības ir nepieciešams tikumības nosacījums (kopā tās arī veido ētikas sfēru), savukārt tikumības realizēšana nav iespējama ārpus valsts, kuras uzdevums ir nodrošināt s-bas locekļu normālu dzīvesdarbību (pirmām kārtām ikvienu nodrošināt ar īpašumu). Taču, lai nodibinātu ideālu s-bu, valstij jābūt visu šīs s-bas locekļu vienotās gribas paudējai. Tāda uzskata utopiskums šķiriski antagonistiskas iekārtas apstākļos izpaužas F. skaidrojumā, ka tikumiskais *ideāls* ir «tīrā gara dižena vienotība», kas sasniedzama tikai ar tikumisku pilnveidošanos. Tā panākama, tikumiski pilnīgo transcendentālo «Es» attīrot no netikumiem un vājībām, kādi piemīt tā iemiesojumiem atsevišķos indivīdos (empīriskajos «Es»). Transcendentālā «Es» saturs izpaužas *sirdsapziņas* — morālā pienākuma vienīgā pamatojuma — prasībās: «Morāles likums manī nemainīgi nosaka mana tīrā «Es» formu ...» Tāpēc vienīgi sirdsapziņa «vienmēr un absolūti dod pavēles» cilvēkam. No F. viedokļa, patiesi tikumiska ir tikai darbība saskaņā ar sirdsapziņu, nevis ārējo apstākļu ietekmē. Šādi konstruētai morālei ir formālistisks raksturs. Sabiedrisko attiecību reālo pārveidošanu F. parasti aizstāj ar morālu «pilnveidošanos». «Tā kā es nevaru grozīt to, kas ir ārpus manis, es nolēmu grozīt to, kas ir manī.» Un, kaut arī F. reizēm par tikumisku atzīst darbību, kas vērstā uz sabiedrisko pārādu reālu pārveidošanu (arī ar revolucionāriem līdzekļiem), visumā viņš neiziet ārpus esošā un jābūtiskā abstraktā pretstatījuma. Viņa uzskatos tādejādi atspoguļojās Vācijas buržuāzijas politiskais un ekonomiskais nespēks un nekonsekvence. F. ētika iz-

klāstīta darbos «Tikumības mācības sistēma pēc zinātnes mācības principiem» (1798), «Noslēgta tirdznieciska valsts. Filozofisks projekts kā pielikums pie mācības par tiesībām un nākotnes politikas apcerējums» (1800), «Cilvēka sūtība» (1800).

FILANTROPIJA (gr. *philanthropia* — cilvēkmīlestība) — labdarība kā ekspluatatoru šķiru *humānisma* vēsturiski ierobežotas izpausmes forma; to morālo priekšstatu un darbību kopums, kuras vērstas uz palīdzības sniegšanu nabagajiem, kroplajiem, vārgajiem un citiem, kas dzīvē cietuši smagu neveiksmi un atrodas grūtā stāvoklī. Pirmatnējā s-ba un klasiskā senatne nepazīna F. Senajā Grieķijā un Romā praktizētajiem sabiedriskajiem mielastiem, naudas izdalīšanai, tempļu celtniecībai, pirtīm utt. bija cits raksturs, jo palīdzība tika sniegta visiem brīvajiem pilsoņiem un nebija augstsirdības izpausme, bet valsts un bagātnieku pienākums. F. radās Romas impērijā, kad bagātie pilsoņi un valsts bija spiesti dot brīvprātīgus ziedojumus, lai nomierinātu daudzos dumpīgi noskaņotos brīvos trūcīgos pilsoņus, kuru skaits arvien pieauga. Kā zīmīgi izteicies P. Lafargs, «bailes ir sabiedriskās labdarības māte». Topošā kristīgā baznīca izmantoja F., lai cīnā par kundzību pārviltu trūcīgos savā pusē. Viduslaikos kristietība saistīja F. ar reliģiskiem motīviem (grēku atlaišana, vieta paradīzē u. tml.) un padarīja to par ubagu atražošanas papildavotu. Ubagu, kura satikšana senatnē tika uzskatīta par sliktu zīmi, pasludināja par dievam tīkamu personu. Jaunā buržuāzija krasī nostājās pret F., kurā saskatīja feodālās apspiešanas iezīmi un dīka parazitisma cēloni. Fr. revolūcija, piem., ar speciālu dekrētu 1793. g. pasludināja ubagošanu par *pārkāpumu*. Nostiprinājusi savu kundzību, buržuāzija mainīja uzskatu par F. un sāka to plaši praktizēt tiklab valstiskās, kā arī privātās formās. Filantropiskas organizācijas un filantropiska darbība ieņēma svarīgu vietu buržuāzisko zemju sabiedriskajā mehānismā. Ietverta

šķiriski antagonistisko attiecību loģikā, F. vairs nav elementāra humānistiska forma, kādā realizējas personu savstarpējie sakari, un kļūst par ekspluatācijas aizsegšanas līdzekli, morālās *liekulības* izpausmi. Ar F. ekspluatatori cenšas aplaimot tos, kurus paši aplaupījuši, atdodot «ekspluatētajiem simto daļu tā, kas viņiem likumīgi pienākas!» (*Маркс К., Энгельс Ф. Соч., т. 2, с. 498*). Zēlastības dāvanas pieņemējam F. izraisa savas niecības apziņu (kā teicis Kants, labumdarība nabagu pazemo), bet tās devējam — godkāriģa pārākuma jūtas. «... Pašai cilvēka nabadzībai, bezgalīgai atstumtībai, kas spiesta pieņemt zēlastības dāvanas, jākalpo par *uzjautrinājumu* naudīgajai aristokrātijai un izglītotajai aristokrātijai ...» (turpat, 212. lpp.). Sociālismā humānisms kļūst par istenu *cilvēkmīlestību*, kas tiek demonstrēta nevis ārkārtējos gadījumos, bet aužas cauri visām daudzveidīgajām sabiedriskajām attiecībām. Palīdzības sniegšana pēkšņas nelaiemes situācijā te nav dāsna dāvana, bet veids, kādā izpaužas parastās savstarpējās attiecības, sakari starp individu un s-bu.

FORMALISMS (lat. *forma* — veids, aprises). — 1. Morālais F. — morālā *dogmatisma* paveids, kas izpaužas tikumisko prasību izpildes veidā: tīri ārējā baušļu un normu ievērošanā, *pienākuma* formālā pildīšanā, kad cilvēks nedomā par savas rīcības sociālo nozīmi, neapzinās savas tikumiskās darbības patieso jēgu vai arī nespēj to motivēt no s-bas un cilvēka vajadzību viedokļa. Turklāt, lai gan stingri fiksētās tikumiskās regulas tiek pedantiski pildītas, vienlaikus nereti tiek pārkāpti svarīgi vispārīgie morāles principi — *humānisms, taisnīgums, cilvēku cienīšana*. Buržuāziskajai s-bai, piem., tipisks ir morālais piētisms, kad zem ārējas pieklājības ievērošanas slēpjas netaisnīgums, necilvēcīgums, personības necienīšana. Formāla attieksme pret morāli mazina cilvēka *atbildību* par savu darbību un rīcību, mazina apziņiguma un pārliecinātības nozīmi. Morālā F. avots

šķiru s-bā ir tikumisko prasību dogmatizācija, to sociālās jēgas notušēšana (piem., kristīgās morāles «mūžīgīe» baušļi, kurus it kā diktējis dievs). Teorētiskais pamatojums formalismam morālē atrodams vairākās ētiskās koncepcijās. To būtība ir tāda, ka cilvēkiem pienākums jāpilda paša pienākuma dēļ (deontoloģiskais *intuitivisms*). Te parasti tiek ignorēta tikumisko prasību atkarība no konkrētajiem apstākļiem, pamatota nepieciešamība bez ierunām pakļauties abstraktiem principiem vai normām, neņemot vērā visas darbības sekas, priekšroka tiek dota «likuma burtam», nevis morālās prasības jēgai. Sociālistiskajā s-bā tikumisko prasību formālu izpildi var veicināt cilvēku nepietiekamais apziņigums, personiskās atbildības trūkums, nekritiska attieksme pret pierastajiem priekšstatiem.

2. **Ētiskais F.** — metodoloģisks princips, uz ko pamatojas daudzas pirmsmarksistiskās un dažas mūsd. buržuāziskās ētikas teorijas, kurās formāloģiskie pētīšanas momenti dominē pār morālo problēmu satūra analīzi. No pagātnes teorijām šai ziņā visraksturīgākais ir kantisms. *Kants* centās atrast tādu universālu ētikas principu, kurš būtu paties visur un vienmēr neatkarīgi no vēsturiskā laikmeta rakstura un konkrētās situācijas satūra un no kura vārtu arī secināt visas konkrētās tikumiskās prasības. Par tādu principu viņš uzskatīja *kategorisko imperatīvu*, kas pārbaudē tomēr izrādījās pilnīgi bezsaturīgs tieši sava F. dēļ. Tāda veida F. izpaužas dažās mūsd. buržuāziskās ētikas teorijās (neopozitīvisis R. M. Hears). Taču formālistiskā virziena (*intuitivisma, neopozitīvisma* u. c.) piekritējiem mūsd. buržuāziskajā ētikā vairāk raksturīga ir pilnīga atteikšanās izvīzīt un risināt morāles problēmas un *normatīvās ētikas* jautājumus. Viņus interesē gandrīz vienīgi tikai *morāles valodas loģikas* problēmas, morālo spriedumu gramatiskā forma un semantika, morāles terminu definēšanas iespēja. Tāds F. ir neauglīgs un kaitīgs tāpēc, ka tas novirza ētikas zi-

nātni no piedalīšanās mūsd. sociālo un morālo problēmu risināšanā, laupa tai iespēju būt par idejisko ieroci cīņā pret kapitālistisko s-bu un tās trūkumiem. Marksisms nenoliedz formālloģisko jautājumu nozīmi ētikā, taču uzskata tos par partikulāriem salīdzinājumā ar morāles sociālajām un pasaules uzskata problēmām.

FREIDISMS — buržuāziskajās zemēs plaši izplatīta subjektīvi ideālistiska mācība par cilvēka iedabu; tās idejas lielā mērā aužas cauri mūsd. buržuāziskajai socioloģijai, filozofijai, antropoloģijai, ētikai, pedagogijai un estētikai. F. (jeb psihoanalīze) radās 19. gs. beigās. Tā izveidotājs austr. ārsts psihiatrs Zigmunds Freids (1856—1939) sākumā izstrādāja psihoanalīzi kā psihisko slimību ārstēšanas metodi, bet pēc tam attiecināja to arī uz sabiedriskajām attiecībām. F. ētikas pamatā ir tēze par cilvēka psihisko kompleksu iedzimtību. Cilvēka uzvedības struktūru un motīvus F. secina no viņa neapzinātajām, pirmām kārtām seksuālajām (libido) tieksmēm. Pēc Freida domām, cilvēka iekšējās pasaules primārais elements ir nezināmais *Id* («Tas», neapzinātais), kas darbojas kā nevirzāma enerģija, tieksme, kas iegūst virzību «apmierinājuma principa» ietekmē un viriēšiem izpaužas pretrunīgā kompleksā — seksuālā dziņā pret māti un agresīvos stimulus pret tēvu («Edipa komplekss»). Līdzīgas dziņas tiek piedēvētas arī sievietēm («Elektras komplekss»). Cilvēka vitālās tieksmes Freids reducē uz šīm dziņām, kas esot mantotas jau no pirmatnējiem laikiem. Bet līdz ar s-bas izveidošanos rodas morālas uzvedības normas, kas ierobežo un apspiež atklātas neapzināto dziņu izpaušmes. Tāpēc, pēc Freida domām, cilvēka apziņā visagrīnākajos s-bas attīstības posmos atfistās un vēlāk tiek pārmantota īpaša instance «Super-Es», kas rodas, indivīdam apgūstot morāles normas. Aplūkojot indivīda un s-bas savstarpējo attiecību raksturu buržuāziskajā pasaulē, Freids to absolutizēja un nepamatoti secināja, ka jebkura civilizā-

cija ir cilvēkam naidīga, jo apspiež viņa dziņas, un pati civilizācija rodas, psihiskajai enerģijai pārvēršoties (sublimējoties) dažāda veida kultūras darbībā. Bet dziņas, kas nepakļaujas sublimācijai, izpaužas psihisku slimību veidā un cilvēku amoralā rīcībā. Tādējādi Freids buržuāziskās s-bas netikumus traktē kā cilvēka pretsabiedriskās iedabas izpaušumus. Freida psiholoģisko viedokli izmantoja reakcionārie ideologi, lai buržuāziskās s-bas trūkumus attaisnotu ar nepamatotu atsaukšanos uz cilvēka psihes mūžseno nepilnīgumu. F. pamattēzu nezinātniskuma, kā arī marksisma filozofijas ietekmes pastiprināšanās rezultātā līdzās ortodoksālajiem psihoanalītiķiem ASV jau 30-tajos g. radās un joprojām attīstās *neofreidisms* medicīnā, psiholoģijā, socioloģijā u. c. kultūras sfērās (visautoritīvākais tā pārstāvis ir *Fromms*). Neofreidisma galv. iezīme ir cenšanās atbrīvot psihoanalīzi no bioloģisma galējībām un tendence atzīt sociālo faktoru, sabiedriskās vides ietekmi uz personības veidošanos. Taču būtībā visas neofreidisma modifikācijas pamatos paliek psihoanalīzes ideju gultnē.

FROMMS (Fromm) Erihs (1900—80) — vācu izcelsmes amer. psihoanalītiķis un sociālfilozofs, viens no galv. *neofreidisma* pārstāvjiem, kas nāca klajā ar «humanistiskās psihoanalīzes» koncepciju un uz šī pamata izvirzīja savu «*humānistiskās ētikas*» variantu. F. pārskatīja dažas klasiskās psihoanalīzes teorētiskās tēzes un kritizēja Z. Freidu par to, ka viņš nošķīris psiholoģiju no ētikas, atstājis novārtā jautājumu par morāles un ētikas normām kā cilvēka dzīvesdarbības organizējošo principu. Pēc F. domām, neirozu problēma, ar ko nodarbojas psihoanalīze, ir nesaraujami saistīta ar ētiku, jo katra neiroze ir «morāla problēma» un nereti to izraisa tikumiskie *konflikti*. Tāpēc F. īpaši interesējās par tikumības problēmām, centās izprast cilvēka esamības ētiskos un morālos aspektus. Aplūkojot dažādas ētikas koncepcijas, F. nepiekrīt

ne viedoklim, ka cilvēks ir sākotnēji jauna būtne, jau pēc savas iedabas ar tieksmi uz agresiju, ne arī pārliecībai, ka cilvēkam raksturīgs «labais elements». Viņš izturas kritiski pret vērtību eksistencialistisko traktējumu, kurā morāles normas un vērtīborientācijas iegūst relativistisku nokrāsu. Pretēji «sociāli imanento» vērtību koncepcijai, kurā ar sociālajām normām identificētās morāles normas kalpo, lai uzturētu *status quo* kapitālistiskajā s-bā, kas ir «slima», antihumāna un izraisa cilvēka atsvešināšanos, kā arī pretēji «bioloģiski imanento» vērtību teorijai, kurā tiek nonivelēta specifika, kāda ir speciāli cilvēciskajam, bet egoisms un konkurence atzīti par dzīves augstākajām vērtībām, F. izvirza «humānistiskās» (jeb «biofilās») ētikas koncepciju. F. uzskata, ka cilvēkam vienlaikus piemīt divas potences: primārā, ko sauc par biofiliju (dzīves mīlestība), un sekundārā — nekrofilija (nāves mīlestība). Nekrofilija ir psihopatoloģisks fenomens. Frommam ētikas galv. alternatīva ir izvēle starp biofiliju un nekrofiliju. Kapitālisma apstākļos dominē nekrofiliskā orientācija ar tai raksturīgajām radikāla *hedonisma*, neierobežota *egoisma* un varmācības iezīmēm, un rezultātā cilvēks zaudē savas esamības jēgu. Autentiskuma iegūšanai cilvēkam nepieciešama «humānistiskā» ētika, kuras vērtības ir nevis personības noliegšana, bet tās apliecināšana visās dzīves izpausmēs, orientācija nevis uz maksimāli daudz lietu iegūšanu, bet uz tiekšanos būt cilvēkam, nevis «brīvības no kaut kā» iekarošana, bet «brīvības priekš kaut kā» sasniegšana, nevis individuāntagonisms, bet cilvēku solidaritāte, kas dibināta uz vispārēju mīlestību. «Humānistiskās» ētikas attīstība F. mācībā prasa nevis kapitālistisko sabiedrisko attiecību kardinālu pārveidošanu, bet individuālu «pašatklāsmi», tā panākama ar «humānistiskās psihoanalīzes» metodēm, kuras nesniedzas pāri abstrakti humānistiskajai utopijai par s-bas atveseļošanu ar metodēm, kas cenšas morāli un ētiski pilnveidot atsevišķo

cilvēku. F. utopija ietver kristīgās reliģijas tikumiskās nostādnes ar tās akcentēto tuvākā mīlestību un *dzenbudisma* vērtīborientācijas, kur uzmanības centrā ir process, kurā indivīds panāk apziņas skaidrību un sasniedz savu iekšējo patību. Tādējādi F. «humānistiskā» ētika nav nekas cits kā (lietojot viņa paša izteicienu) «humānistiska reliģiozitāte bez institucionālizētas reliģijas». F. ētiskie uzskati izklāstīti darbos «Bēgšana no brīvības» (1941), «Cilvēks, kāds viņš ir. Ētikas psiholoģijas pētījums» (1947), «Mīlestības māksla» (1956), «Cilvēka sirds» (1964), «Cerības revolūcija» (1968), «Cilvēka destruktivitātes anatomija» (1973), «Piederēt vai būt?» (1976).

FURJE (Fourier) Sarls (1772—1837) — fr. utopiskais sociālists, kurš, pēc F. Engelsa vārdiem, savos darbos «nesaudzīgi atsedz buržuāziskās pasaules materiālo un morālo nabadzību» (*Markss K., Engells F.* Darbu izlase trīs sējumos. R., 1981, 3. sēj., 131. lpp.) un tēlo taisnīgu s-bu, kurā valda harmonija un laime. Daudzējādā ziņā pamatodamies uz 18. gs. fr. materiālistu mācību (lai gan viņa prātījumi ietverti reliģiski mistiskā čaulā), F. savās filozofiskajās un ētiskajās koncepcijās īpašu nozīmi piešķir dabiskām kaislībām, kas jau esot cilvēkam no dabas (tieksmei pēc veselības, mīlestības, sacensības, jaunrades utt.; pavisam 12 kaislību). Visas šīs kaislības, no Furjē viedokļa, ir derīgas un nepieciešamas, un labvēlīgos apstākļos tām jāparāda savas pozitīvas īpašības. Cilvēkam no dabas nav dotas grēcīgas, noziedzīgas vai kaitīgas vēlēšanās un sliekšmes. Taču civilizācijas pagrimuma apstākļos — te F. domā buržuāzisko s-bu — visas cilvēku attiecības ir drausmīgi izkropļotas: lai gan cilvēkam ir dots altruisms, tieksme strādāt un būt izpalīdzīgam, s-bā valda dīkdieņi, darbs ir nebrīvs, veselīgas sacensības vietā ir postoša konkurence, pastāv antagonisms starp atsevišķas personas un visas s-bas interesēm. Rezultātā «ārsts vēlas, lai būtu iespējami vairāk slimību, prokurors un advokāts — tie-

sas prāvu. Arhitekts un celtnieks sapņo par ugunsgrēkiem, kas iznīcinātu ceturtdaļpilsētu, bet stiklinieks par krusu, kura sasistu visus stiklus ... Labības spekulants ilgojas pēc neražas, bet vintirgotājs ir laimīgs, kad krusa iznīcina vīnogu ražu ... Tāda ir šī smieklīgā civilizācijas iekārta, kur katrs indivīds atrodas nepātrauktā karastāvoklī ar kolektīvu, kur vienu laime dibināta uz citu neveiksmi un pat bojāeju.» F. kritizēja buržuāzisko ģimeni, kur laulība pārvērtusies par veikalniecisku darījumu un sievietes ir beztiesīgas, kritizēja pastāvošo audzināšanas sistēmu, kas bērnus kropļoja morāli un fiziski. F. pozitīvais ideāls ir jauna saimnieciska un «sociotāra» pasaule, kas nodrošina visu cilvēku interešu solidaritāti un harmoniju. Tās šūniņa — «falanga» — ir brīvu darba cilvēku ražošanas un patērēšanas asociācija, kurā, kaut arī saglabājas mantiska nevienlīdzība, cilvēku darbība organizēta, pamatojoties uz darba pievilcīgumu un sacensību. F. domāja, ka cilvēki, mainīdami dažāda veida nodarbības saskaņā ar savām tieksmēm un spējām, strādās priecīgi un ar entuziasmu, nepazīdami neveselīgu skaudību un brīvi nododamies savām kaislībām un tieksmēm. Tieši tad pilnīgi attīstīsies cilvēka augstākā (13.) kaislība, kas nevarēja izpausties buržuāziskās civilizācijas apstākļos, — «unitārisms», t. i., sliekšme pēc vispā-

rēja labuma, pēc personiskās labklājības savienošanas ar visu s-bas locekļu labklājību. Ģimene šajos apstākļos ir zaudējusi saimnieciskas šūniņas nozīmi un kļūst par mīlošu cilvēku brīvu savienību un atbrīvotā sieviete ieņem vienādu stāvokli ar vīrieti. Lielu nozīmi F. piešķīra bērnu sabiedriskajai audzināšanai, audzināšanas savienošanai ar ražīgu darbu s-bas labā. Lai gan F. priekšstati par nākamības s-bu un tās sasniegšanas ceļiem ir utopiski un pa daļai fantastiski, tajos ir «ģeniālu ideju digsti un ģeniālas domas» par komunistiskās iekārtas iezīmēm, tā ka Engels pieskaitīja F. pie tiem domātājiem, «kas ... pieder pie visu laiku ievērojamākajiem prātiem un kas ģeniāli nojauta bezgala daudz tādu patiesību, kuru pareizību mēs tagad pierādām zinātniski...» (*Markss K., Engels F. Darbu izlase trīs sējumos. R., 1980, 2. sēj., 184. lpp.*). Galv. darbi, kas pauž F. ētiskos uzskatus: «Četru kustību un kopīgo likteņu teorija» (1808), «Traktāts par mājturības un zemkopības asociāciju» (1822; pēcnāves izdevumā — «Vispārējās vienības teorija»), «Jaunā rūpniecības pasaule un sabiedriskā pasaule» (1829), «Aplama saimniekošana — sadrumstalota, atbaidoša, krāpjoša — un tās pretstats — saimniekošana saskaņā ar dabu, harmoniska, pievilcīga, patiesa, drošu ienākumu dodoša» (1836).

G

GANDIJS Mohandass Karamčands (1869—1948) — viens no ind. nacionālās atbrīvošanās kustības vadītājiem un ideologiem. G. nav izvirzījis sev uzdevumu izstrādāt morāles teoriju kā sistēmu, viņš pievērsās ētikas jau-

tājumiem, lai varētu «moralizēt», tikumiski nostiprināt satjagrahas (atbrīvošanās cīņas) politiku, pievērst tai tautas masas, pirmām kārtām zemniecību. Izmantojot ētiku, viņš pamatoja savus ideālus — celt cieņu pret

personību, likvidēt sociālo nevienlīdzību, cilvēku diskrimināciju, kas izriet no piederības kastām un konfesijām, no mantas stāvokļa, ādas krāsas utt. G. ētikas pamatā ir ahimsa — atturēšanās no jebkāda pāridarījuma dzīvām būtnēm. Uz šī principa balstās G. doktrīna — izvairīšanās no vardarbības. Ahimsas galv. atribūts ir mīlestība, kas iegūst vispārējas tikumiskās kategorijas raksturu. «Tikai tur, kur ir mīlestība, ir dzīve. Dzīve bez mīlestības ir nāve» — saka G. Mīlestība nav savienojama ar ciešanu sagādāšanu kādam, ahimsas sekotājam jāuzņemas ciešanas sev. No tā izriet otrs ahimsas atribūts — ciešanas. No morāles normām G. pirmā vietā liek brahmačarju — neiecietību pret savām vajībām, atbrīvošanos no kaislībām (tāpēc tiek dots neprecēšanās solījums). G. ļoti lielu nozīmi piešķir tādu īpašību ieaudzināšanai kā virišķība, droširdība, spēja pārvarēt jebkādas bailes. So un citu morālo īpašību traktējumā ir jūtama G. sociāli vēsturiskā ierobežotība. Piem., droširdībai jāizpaužas, nevis drosmīgi uzstājoties pret pastāvošo ļaunumu, bet pirmām kārtām gatavībā uzņemties ciešanas, upurēt sevi. Īpašuma attiecībās G. saskata nepieciešamību balstīties uz aparigrahi — nesavtības principu, viņš aicina bagātņiekus ierobežot savu alkatību un būt atsaucīgiem pret nabago un badacietēju vajadzībām. Sis ir svarīgs viņa *askētiisma* morāles princips. Viss morālo normu komplekss, pēc G. uzskatiem, apvienojas vispārējā morāles likumā, ko ir radījis dievs. Tā ietekmē notiek indivīda tikumiskā pilnveidošanās, kuras rezultātā pilnīgi jāizzūd egoistiskām tieksmēm. Morāles likuma realizācijas svarīgākais līdzeklis ir pašanalīze, savu domu, vārdu un rīcības kontrole. Uz reliģiski ideālistiskiem principiem balstītajiem ētiskajiem priekšstatiem, kurus G. izmantoja, risinot politikas un ikdienas dzīves problēmas, bija liela ietekme uz dažādu Indijas sociālo slāņu morālo apziņu.

GLĒVULIBA — viena no *mazdūšības* izpausmēm; negatīva morāla *īpašība*, kas raksturo tāda cilvēka uzvedību, kurš nespēj rīkoties saskaņā ar morāles prasībām (vai arī, otrādi, atturēties no amorālas darbības), tāpēc ka nespēj pārvarēt *bailes* no dabas vai sabiedrības spēkiem. G. var būt patmīlīga aprēķina izpausme, kad tās pamatā ir bailes, ka tikai netiktu izraisītas nelabvēlīgas sekas un kāda dusmas, bailes, ka varētu zaudēt iegūtos labumus vai sabiedrisko stāvokli. Tā var būt arī neapzināta, paust stihiskas bailes no neizprotamām parādībām, neizzinātiem un nekontrolējamiem s-bas un dabas likumiem. Aboš šajos gadījumos G. nav vienkārši cilvēka individuāla psihes īpatnība, bet sociāla parādība. G. saistīta vai nu ar *egoismu*, kas cilvēku psihē iesakņojies gadsimtiem ilgajā privātpašuma vēsturē, vai arī ar *atsvešināšanos*, tās radīto cilvēka bezspēcību un nomāktību (pat bailes no dabas parādībām pāraug par G. tikai noteiktos sabiedriskās esamības apstākļos un sakarā ar attiecīgu cilvēka audzināšanu). Komunistiskā morāle nosoda G., jo tā ved pie amorālas rīcības: pie negodīguma, pielāgošanās, bezprincipialitātes, laupa cilvēkam spēju cīnīties par taisnu lietu, izraisa iecietību pret ļaunumu un netaisnību. Indivīda un masu komunistiskā audzināšana, cilvēku iesaistīšana aktīvā dalībā nākotnes s-bas celšanā, savas pasaulē ieņemamās vietas, savas sūtības un iespēju apzināšanās, dabas un s-bas likumu pakļaušana cilvēkam palīdz pamazām izskaust G. no atsevišķu cilvēku un visas s-bas dzīvesdarbības.

GODIGUMS — morāla *īpašība*, kas atspoguļo vienu no svarīgākajām tikumības prasībām. Ietver *patiesīgumu*, *principialitāti*, *uzticību* pieņemtajām saistībām, subjektīvu *pārliecinātību* par veicamā darba pareizību (sk. *Neviltotība*), savas rīcības motīvu neslēpšanu no citiem un sevis paša, atzišanu, ka citiem cilvēkiem ir tiesības uz to, kas viņiem likumīgi pieder, un šo tiesību respektēšanu. G. pretstats ir krāpšana, meli, zagšana,

vārda laušana, liekulība. Prasību pēc G. nosaka nepieciešamība cilvēkiem kopīgi darboties sociālās prakses procesā, savstarpēji koordinēt savu darbību un ikdienas kopējās dzīves prasības. Taču ekspluatācijas, šķiru pret-runu un savstarpējas konkurences apstākļos G. nevarēja kļūt par vispārēju noteikumu, par sociālās dzīves likumu. Šī prasība nemitīgi tika pār-kāpta. Buržuāziskie apgaismotāji, sa-saistot morāli ar laicīgu pamatu (agrāk tai piedēvēja dievišķu izcelsmi), pasludināja G. par ķīlu personiskai veiksmei (*Egoisma teorijas*), cilvēku uzticēšanās iegūšanai. Tādu G. priekš-statu buržuāziskā prakse iztulkoja vei-kalnieciska prakticismā garā, uzskatī-dama to par kaut ko līdzīgu neoficiā-lam kontraktam, ko var lauzt, tiklīdz tā ievērošana kļuvusi neizdevīga. Po-litikā tas nozīmēja sankcionēt vēlē-tāju mānīšanu, lai iegūtu viņu balsis, komercijā — konkurenta krāpšanu, starptautiskajās attiecībās — līguma noteikumu pārkāpšanu, kad mainījies spēku samērs un otra valsts vairs ne-spēj aizstāvēt savas tiesības. Bet at-tiecībā pret darbaļaudīm valdošā šķi-ra ievēroja likumus un pildīja uz-ņemtās saistības tikai tiktāl, ciktāl baidījās no masu akcijām (streikiem, sacelšanās). Buržuāzija vairākkārt no-devusi savus sabiedrotos cīņā pret feodālo aristokrātiju (proletariātu un zemniecību) un vērsusi pret tiem iero-čus, tiklīdz ar viņu palīdzību ieguvusi varu (piemērs tam ir 1848. g. fr. re-volūcija). Komunistiskā morāle uz-skata G. nevis par cilvēku vienošanās, *sabiedriskā līguma* rezultātu un pri-vātpersonu savstarpējā izdevīguma ķīlu, bet par obligātu vispārcilvēcisku prasību, kas izriet no cilvēku kopīgās darbības un dzīves objektīvās nepie-ciešamības. Ipašu nozīmi G. iegūst revolucionārajā un sabiedriski rado-šajā darbībā, kas pakļauta vishumā-nākās un taisnīgākās s-bas uzcelšanas mērķim. Tā kā šīs intereses kopīgas visiem cilvēkiem, G. pret s-bu un pret citiem cilvēkiem kļūst par G. pret sevi pašu.

GODKĀRE — sociālās un morālas jūtas, kas izpaužas kā tādas darbības *motīvs*, kuras mērķis ir iekarot sla-vu, saistīt vispārēju uzmanību, izrai-sīt apkārtējos cilvēkos sajūsmu un skaudību. Kad tādi motīvi kļūst rak-sturīgi kāda cilvēka ikdienas uzvedī-bai, G. pārvēršas par individuālistiska rakstura morālu *īpašību*. Godkārigs cilvēks pilnīgi zaudē spēju novērtēt savu rīcību no tās sabiedriskās nozī-mes viedokļa. Šo nozīmi viņš ievēro tikai tiktāl, ciktāl tā atbilst viņa al-kām pēc slavas. Tāds cilvēks vispār nespēj patstāvīgi novērtēt savas dar-bības būtību, viņu interesē tikai ārē-jais efekts, kas saista apkārtējo cil-vēku uzmanību. G. ir pārmērīga *pat-milība*, kad cenšanās nekādi nebūt sliktākam par citiem pāraug vēlmē izskatīties labākam par citiem. Šādā ziņā G. ir izkropļotas jūtas, kas cil-vēkus bieži noved līdz pretsabiedriskai rīcībai. S-bas morālās apziņas vēsturē G. kopš seniem laikiem ir nosodīta. Jau no antīkās senatnes cilvēces at-miņa glabā nostāstu par gr. ganu Hērostratu, kurš, vēlēdamies kļūt sla-vens, aizdedzināja Efesas Artemīdas templi — brīnišķīgu arhitektūras pie-minekli. No tā cēlies izteiciens «Hēro-strata slava», ko lieto, lai nosodītu darbību, kas pelnījusi sliktu slavu. Buržuāziskā individuālistiskā morāle reizēm atzīst G. par pozitīvu cilvēka īpašību un nosoda tikai tās galējās formas. Neiecietīgi pret G. izturas komunistiskā morāle, kas prasa no cilvēkiem vienkāršību, kā arī savas rīcības sabiedriskās nozīmes apzinā-šanos.

GODS — morālās *apziņas* jēdziens un *ētikas kategorija*, kas cieši saistīta ar *cieņas* kategoriju un daudzējādā ziņā tai līdzīga. Tāpat kā cieņa, G. jēdziens parāda cilvēka attieksmi pret sevi un s-bas attieksmi pret viņu. Taču atšķirībā no cieņas jēdziena per-sonības morālā vērtība G. jēdzienā saistās ar cilvēka konkrēto sabiedrisko stāvokli, viņa darbības veidu un atzī-tajiem viņa morālajiem nopelniem. Priekšstats par personības cieņu bal-stās uz visu cilvēku *vienlīdzības*

princīpu morālajā ziņā, turpretī G. jēdziens novērtē cilvēkus diferencēti, un tas izpaužas viņu *reputācijā*. G. prasa, lai cilvēks uzturētu (attaisnotu) reputāciju, kāda ir viņam pašam vai kolektīvam, pie kura viņš pieder. Vēsturiski G. jēdziens radās s-bas morālajā apziņā kā priekšstats par dzimtas un kārtas G. (morāla prasība, kura cilvēkam nosaka tādu *dzīvesveidu* un darbības veidu, kas nepazemo noteiktas kārtas vai dzimtas cieņu). Feodālajā morālē pie kārtu G. piederēja arī prasība neieļauties vienlīdzīgās attiecībās ar «zemāko» kārtu cilvēkiem, izaicināt apvainotāju uz divkauju, nestrādāt, jo darbs muižnieku pazemo, utt. Likvidējusi feodālās privilēģijas, buržuāzija tomēr saglabāja ar kārtām saistīto G. izpratni, uzskatīdama G. par atkarīgu no cilvēka sabiedriskā stāvokļa. Buržuāzijas ideologi *Fihle*, *Hēgelis*, *Bentems*, nemaz nerunājot par reakcionārākiem ētiskās domas pārstāvjiem, G. jēdzienu saista ar privātpašumu. Pat tad, kad šis jēdziens saistīts ar personības individualitāti (V. Hokings, R. Fluclings — sk. *Pašrealizācijas ētika*), vairumā gadījumu izrādās, ka tāda individualitāte var izpausties tikai personām, kas atrodas privileģētā stāvoklī. Šķiru s-bā, kur G. vienmēr saistīts ar kādu nelīdztiesības formu, tas, no vienas puses, izvirst *augstprātībā*, *uzpūtībā*, *godkārē*, nepamatotā patmīlībā, bet, no otras puses, tiem, kuriem nav šo privilēģiju, izraisa aizvainota *lepnuma* jūtas un dažkārt — pazemojošu tieksmi nostiprināt savu prestižu ar verdzisku «augstāko» kārtu atdarināšanu, ar glaimiem un iztapšanu tiem, kuriem ir vara. Sociālistiskajā s-bā G. jēdziena saturs būtiski mainās. Kārtu G. vietā stājas prasība glabāt sava kolektīva, savas profesijas (*Profesionālā ētika*), visas tautas (*Patriotisms*) godu. Individuālais G. ņem vērā tikai cilvēka personiskos nopelnus, pirmām kārtām viņa darbu un cilvēcīgumu, no kura atkarīga viņam izrādītā cienīšana. Sociālistiskajā s-bā G. ir patiesi morāls stimuls, kas cilvēku mudina uz rīcību vispārības

labā. Vienlaikus cilvēka attieksmi pret savu darbību no G. viedokļa sociālistiskā s-ba vairs neuzskata par apziņīguma izpaušmes un motīvu tikumiskuma augstāko formu. Pirmajā vietā izvirzās cieņas jēdziens, kam ir plašāka jēga. G. liek cilvēkam tikumīgi rīkoties, lai apliecinātu savus vai kolektīva nopelnus s-bas priekšā, bet cieņa prasa, lai katrs cilvēks s-bas labā darītu visu nepieciešamo neatkarīgi no tā, kādi ir viņa agrākie nopelni un kāds ir konkrētais viņa darbības veids. G. jēdziens prasa cilvēku cienīt tādā mērā, kā viņš pelnījis, bet personības cieņa dibinās uz visu vienādajām tiesībām uz cienīšanu.

GREKS — jēdziens, kurā izteikta specifiski reliģiska cilvēku *vainas* izpratne — šī vaina ir nevis s-bas vai citu cilvēku priekšā, bet dieva priekšā. Ar G. jēdzienu saistīts arī reliģiskais *vainas izpirkšanas* skaidrojums. Līdzās dažādiem atsevišķu cilvēku personiskiem grēkiem, ko var izpirkt ar G. *nožēlošanu*, lūgšanām un labiem darbiem, dažās reliģijās, piem., kristietībā, pastāv t. s. iedzimtais G. Tā ir vaina, kas it kā ir cilvēces ciltsvecāku Ādama un Ievas grēcīgās rīcības sekas un gulstas uz visu cilvēku dzimumu. Bībeles leģenda stāsta, ka viņi tikuši izdzīti no paradīzes (Ēdenes dārza), jo pārkāpuši dieva aizliegumu baudīt augļus no atziņas koka. No tā, apgalvo reliģiskā mācība, ceļas visas cilvēces nelaimes, *launuma* pastāvēšana zemes virsū un visi kopš tā laika izdarītie cilvēku grēcīgie darbi. Morālā jēga mācībai par iedzimto grēku ir tāda, ka jebkuram cilvēkam — neatkarīgi no viņa paša rīcības — tiek piedēvēta neiznīdējama vaina vai iedzimta tieksme uz G. Iedvēšot cilvēkam *pazemību*, šī mācība vienlaikus lielā mērā atbrīvo viņu no personiskās *atbildības* par savu rīcību. Tāpēc mācībai par G. īstenībā piemīt amorāla būtība, sevišķi spilgti tā izpaužas *neoprotēstantisma* ētikā.

GRIBAS BRĪVĪBA — sk. *Brīvība*, *gribas*.

GROCIJS (Grotius) Hugo (1583—1645) — nīderl. jurists, sociologs un

sabiedriska darbinieks, viens no dabisko tiesību un *sabiedriskā līguma* teorijas pamatlicējiem. Savā darbā «Par kara un miera tiesībām» (1625) G. uzstājās pret valsts, tiesisko un morālo normu dievišķās izcelsmes teoriju. Viņš uzskatīja, ka uz sabiedrisko īpašumu balstītās pirmatnējās komunistiskās attiecības ir izzudušas morālu cēloņu dēļ. Taisnīguma un mīlestības trūkums cilvēku attiecībās sagrāva vienlīdzības pamatus ražošanas un patēriņa sfērā, radīja īpašuma un kārtu nevienlīdzību. Lai iegrožotu kaislības un nekārtības, cilvēki, apzināti un brīvprātīgi vienojoties, savstar-

pēji saistījās valstī, lai «izmantotu likuma aizstāvību un gūtu savstarpēju izdevīgumu». Tiesības rodas, cilvēkiem tiecoties un spējot panākt mierīgus sakarus, kas ir dibināti pēc vispārcilvēciskiem prāta principiem. To pārkāpšana, naidīgums, atteikšanās no taisnīguma, t. i., pirms sabiedriskā līguma pastāvējušo attiecību recidīvi, pēc G. domām, ir kara un sabiedrisko konfliktu cēlonis. G. nopelnis ir tas, ka viņš kritizē valsts un tiesību iedabas teoloģisko skaidrojumu, viņš pamato valsts un tiesību raksturu ar laicīgās, zemes dzīves faktoriem — ar cilvēku prātu un pieredzi.

H

HACESONS (Hutcheson) Frānsiss (1694—1747) — skotu filozofs morālists, viens no *tikumisko jūtu* subjektīvi ideālistiskās skolas pārstāvjiem. H. izejas punkts ir *Seftsberija* tēze par cilvēka iedzimto tieksmi uz kārtību un harmoniju, kura vienādi izpaužas gan tikumā, gan skaistumā. Labvēlības jūtas tikumiskajā pasaulē ir iedzimta un paliekoša cilvēka iedabas daļa, kas analogiska vispārējai gravitācijai fiziskajā pasaulē. Pēc H. uzskatiem, cilvēkam piemīt daudzveidīgas jūtas, kas atspoguļo apkārtejo pasauli un virza cilvēku darbību, piem., jūtas, kas ļauj apjēgt «labo vai ļauno mūsos vai citos». Šīs jūtas ir iedzimitas un izpaužas tieši darbības un tieksmju raksturā, labā aprobācijā un ļaunā nosodīšanā, jo, pēc H. viedokļa, dabas radītājs padarījis labo par galv. dzenuli darbībai un devis cilvēkam spēcīgas kaislības kā stimulu uz tikumisku rīcību. Rīcības tikumiskuma kritērijs ir tās virzība uz vispārēja labuma veicināšanu. Tāpēc rīcība, kuras pamatā ir patmīlība, pēc

H. mācības, ir morāli indiferenta. Bet, tā kā cilvēks ir saprātīgas sistēmas daļa, viņš var «daļēji būt savas paša labvēlības objekts» un «personiskos tikumus» var aplūkot kā morālā vērtējuma objektus. H. galv. darbi par ētikas jautājumiem: «Par skaistumu, kārtību, harmoniju un formu» (1725), «Pētījums par morālā labā un ļaunā jēdzienu» (1725), «Par kaislību un tieksmju dabu un par to pārvaldīšanu» (1728).

HARTMANIS (Hartmann) Eduards (1842—1906) — vācu filozofs ideālists, *iracionālisma* pārstāvis. H. filozofiskās sistēmas izejas punkts ir neapzināts garīgais sākums, kam ir divi atribūti: griba un priekšstats (ideja). So atribūtu cīņa, pēc H. domām, nosaka visu pasaules attīstības gaitu, no tās ir atkarīga cilvēces būtība un vieta pasaules sistēmā; šī cīņa ietekmē cilvēku domas, viņu uzvedību. Līdzīgi savam priekštecim *Sopenhaueram* H. ētikas jomā saglabā galēji pesimistiskus uzskatus: neapzinātais sākums ir radījis pasauli tādu, ka tajā

ciešanu un nelaimju ir vairāk nekā prieka. H. pasludina, ka tiekšanās pēc laimes ir tikai ilūzija. Vispirms cilvēki domā sasniegt laimi zemes dzīvē (antikais periods), pēc tam cer uz viņpasauli (viduslaiki) un visbeidzot saista savus sapņus par laimīgu dzīvi ar sociālo progresu (jaunie laiki). Taču, saprotot, ka šie centieni ir veltīgi, cilvēcei jānonāk pie vienīgā pareizā lēmuma — vienotā kolektīvā aktā jāatsakās no visām vēlmēm un jāatbrivojas no esamības posta. Tā tiks realizēts mistisks pasaules gaitas mērķis — apziņas uzvara pār atpalikušo, nesaprātīgo gribu — un pasaule beigs eksistēt. Pamatojoties uz šiem uzskatiem, H. formulē cilvēka tikumiskās uzvedības principus: viņš noraida egoistisku tieksmju vadītu rīcību (egoistiskā morāle), tāpat arī ģimenes, baznīcas un valsts autoritātes diktētu rīcību (heteronomā morāle) un par patiesu atzīst autonomo morāli, kas sakņojas reliģiskajā apziņā. Jebkāds tikumiskais pienākums, pēc H. domām, eksistē tikai kā pienākums pret dievu. Cilvēks rīkojas tikumiski, ja, apzinoties savu vienotību ar neapzināto garīgo sākumu, viņš tā mērķus uzskata par saviem paša mērķiem. Tāda ir H. ētikas sistēmas būtība. V. I. Leņins raksturo H. filozofiju kā konsekventi ideālistisku un konsekventi reakcionāru (14. sēj., 54. lpp.). Galv. darbi ētikā: «Neapzinātā filozofija» (1869), «Tikumiskās apziņas fenomenoloģija» (1879), «Pesimisma vēsture un pamatojums» (1880), «Apcerējumi ētikā» (1898).

HARTMANIS (Hartmann) Nikolajs (1882—1950) — vācu filozofs, objektīvais ideālists, kura uzskati veidojušies Marburgas neokantiskās skolas un vēlāk E. Huserla un M. Sēlera ietekmē; mūsd. buržuāziskās *aksioloģijas* pārstāvis un viens no fenomenoloģiskās ētikas pamatlicējiem; profesors Marburgas, Berlīnes u. c. universitātēs. H. ētiskās aksioloģijas galv. saturs ir izklāstīts darbā «Ētika» (1925). *Vērtības*, pēc H. domām, nav atkarīgas ne no vērtējamajiem priekš-

metiem, ne arī no paša vērtēšanas akta, tās ir objektīvas, kaut gan nav priekšmetu reālās īpašības. Vērtības atrodas gan viņpus cilvēka subjektīvās apziņas, gan viņpus materiālās īstenības. Tās pieder pie īpašas esamības sfēras — «ideālo esamību» pasaules, kas atrodas ārpus laika un telpas, un tāpēc tās ir absolūtas, mūžīgas un nemainīgas. H. šai jautājumā seko *Platona* ideālistisma tradīcijai. Viņš raksturo vērtības kā «radošus realitātes principus». Piem., morālo vērtību būtība, pēc H. domām, ir šāda — tās prasa saskaņot esošo ar jābūtīgo, kā arī nostiprināt un saglabāt to, kas ir vērtīgs. Taču vērtībām pašām nepiemīt spēja realizēties īstenībā un izmainīt esošo pasauli, jo tajā viss notiek pēc cēloņsakarības likumiem, bet ne pēc jābūtības loģikas. Istenot vērtību prasības var tikai tāds cilvēks, kas dzīvo esošajā pasaulē, un tādēļ tam piemīt reāla darbības spēja. Tai pašā laikā viņš pieder pie vērtību un jābūtības pasaules, tāpēc tam piemīt gribas *brīvība*. Atšķirībā no visām citām dabas būtņiem cilvēkam ir «liktenis», «sūtība» īstenot vērtīgo un jābūtīgo, pārvarot ārējās nepieciešamības pretestību. Taču cilvēks iepazīst vērtības intelektuālā vērošanā, kam ir emocionāla nokrāsa, un ar intuīciju, jo vērtību iedabai ir «uzspiests iracionalitātes zīmogs». H. objektīvi ideālistiskajā koncepcijā ar tai piemītošajiem *iracionālisma* elementiem atspoguļojas mūsd. buržuāziskajam indivīdam, īpaši inteliģentam, raksturīgās garīgās dzīves īpatnības. Viņš pastāvīgi nokļūst pretrunīgā stāvoklī: no vienas puses, tiek prasīts, lai viņš rīkotos atbilstoši ārējai sociālajai nepieciešamībai, praktiskajam aprēķinam, politiskajai konjunktūrai un privātajām interesēm, bet, no otras puses, viņam ir jāpilda savs morālais pienākums, kas bieži vien ir pretrunā ar buržuāziskās s-bas sociālo attiecību loģiku. Saasinātā veidā šī pretruna izpaužas H. priekšstatā par divām pasaulēm (vērtību un esošo pasauli) un par cilvēka esamības divējādošanos reālās īstenības un

ideālās jādūtības sfērā. H. idejas dažkārt par filozofisko platformu izmanto mūsd. buržuāziskais liberālisms.

HEDONISMS (gr. *hedonē* — bauda) — ētiskās domas vēsturē plaši izmantots morāles pamatošanas un tās iedabas un mērķu skaidrošanas paņēmieni. H. visu dažādo morālo prasību saturu pakļauj vienam mērķim — gūt baudu un izvairīties no ciešanām. Šis mērķis tiek uzskatīts par galv. virzošo spēku cilvēkā, tas cilvēkam ir no dabas (*Naturalisms*) un galu galā nosaka visu viņa darbību. Kā tikumisks princips, kas piedēvē cilvēkiem tieksmi pēc dabiskiem priekšiem, H. (tāpat kā *eidemonisms*) ir pretstats *askētismam*. Senajā Grieķijā vieni no pirmajiem filozofiem, kas ētikā pievērsās H. principam, bija *Dēmokrijs* un *Aristips*. Taču visievērojamākais ir Epikūra sniegtais H. pamatojums; ar Epikūra vārdu saistās vesels virziens morāles teorijā — *epikūrisms*. H. idejas sludināja arī Epikūra sekotājs romietis Lukrēcijs. Viduslaikos kristietības ideologi asi nosodīja H., jo uzskatīja zemes baudas par grēcīgām (*Grēks*). H. princips ētikā atkal atdzima buržuāzisko attiecību veidošanās un nostiprināšanās laikmetā. Tā nav nejaušība, jo H. lieliski atbilda «klasiskajam» buržuāziskajam uzskatam par cilvēku kā pirmām kārtām privatuzņēmēju (s-bas virzošais spēks ir atsevišķs cilvēks, kas rūpējas par savām personiskajām interesēm; s-bas un līdz ar to morāles mērķim ir jābūt šī atsevišķā cilvēka *labumam*, un no viņa materiālās labklājības veidojas visas cilvēces labums). *Hobss*, *Loks*, *P. Gasendī*, *Spinoza*, 18. gs. ir. materiālisti cīņā pret tikumības reliģisko izpratni bieži vien ķērās pie hedonistiska morāles skaidrojuma. Vēlāk H. princips vispilnīgāk izpaužas *utilitārisma*. H. idejas izmanto daudzi mūsd. buržuāziskās ētikas teorētiķi — Dž. Santajana, M. Sliks, D. Dreiks u. c. Senatnē un jaunajos laikos H. visumā bija progresīva nozīme ētikā, jo tas tika pretstatīts reliģiskajai morālei un bija mēģinājums skaidrot morāli no ma-

teriālistiskām pozīcijām. Taču to nevar uzskatīt par zinātnisku ētikas teorijas principu. Turklāt tas neatbilst mūsd. zināšanu līmenim par cilvēku. Marksisms aplūko cilvēku kā sabiedrisku būtni. No šāda viedokļa cilvēka daudzveidīgo vajadzību reducēšana tikai uz baudas iegūšanu ir galēja vienkāršošana, tā izriet no bioloģiskas vai tīri psiholoģiskas izpratnes par cilvēku, kad tajā saskata tikai dabas būtni. Bez tam hedonistiskajam principam ir individuālistisks raksturs un tas bieži sliecas uz ētisko *relativismu*. Pašām baudām, pēc kā cilvēki tiecas, ir konkrēti vēsturisks raksturs; dažādos vēstures periodos to saturis ir atšķirīgs arī dažādajām sociālajām grupām. Tādēļ sākums visām tieksmēm un mērķiem, kurus cilvēki sev izvērza, ir meklējams tikai sabiedriskajā praksē. Mūsd. buržuāziskajā s-bā veidojas morālo priekšstatu komplekss — anarhohedonisms, kurā tiek mistificētas un pielūgtas cilvēka «dabiskās» tieksmes pēc neierobežotām baudām; sociālie pienākumi, darba disciplīna, kultūras un morāles normas tiek uzskatīti par konservatīvisma balstu un noraidīti (*Nihilisms*); tiek izvēržta prasība par likumīgu atzīt *amorālismu*, meklēt jaunus, nekontrolējamus primitīvus sakarus cilvēku starpā. Anarhohedonisms, no vienas puses, ir galējs līdzeklis *patērnieciskuma* morāles izplatīšanai masās, bet no otras puses — līdzeklis kritiski noskaņoto buržuāziskās s-bas slāņu novēršanai no patiesi revolucionāras morāles.

HĒGELIS (Hegel) Georgs Vilhelms Frīdrihs (1770—1831) — vācu klasiskās filozofijas pārstāvis, objektīvais ideālists, dialektiskās loģikas radītājs. H. filozofiskajā sistēmā mācība par morāli un tikumību (H. prasīja šos jēdzienus šķirt) atrodama darbā «Tiesību filozofija» (1821). Tomēr arī viņa vispārfilozofiskajā sistēmā ir moralizēšanas elementi («viss īstenais ir saprātīgs»; absolūta gara tapšanas procesa saplūšana ar gara brīvības iekarošanu). H. lielā mērā identificē ontoloģiju un ētiku (īstenība, prāts

reizē ir arī labais). H. ētikas īpatnība ir tā, ka viņš nenododas strīdam par atsevišķiem morāles principiem, bet saasina uzmanību uz tām sociālajām formām, kurās noris cilvēka tikumiskā darbība. Seit izpaužas viņa apoloģiskā attieksme pret Prūsijas valsti un ar to saistītā morāles specifikas nenovērtēšana. Tikumības vietā H. liek pastāvošās s-bas un valsts sankcionētu «krietnumu», bet ideju par kalpošanu cilvēcei kopumā (abstraktā veidā tā ir izteikta Kanta *kategoriskajā imperatīvā*) aizstāj ar konkrētiem un speciāliem pienākumiem, kuros viņš saskata atsevišķā (ģimene), sevišķā (korporācijas un kārtas «pilsoniskajā sabiedrībā») un vispārīgā (valstiskās darbības sfēra) elementus, pie tam vispārīgajam ir noteicošā nozīme — kā «konkrētā totalitāte» iemiesojumam. Tādējādi H. ētika ir pienākumu morāle pret ģimeni, s-bu un valsti. Līdz ar to H. noraida pastāvošās kārtības morālu kritiku no jābūtīgā pozīcijām un atbrīvo «izcili personību» valstisko darbību no pakļautības parastās cilvēciskās morāles kritērijiem. Tikumisko attiecību subjektīvo aspektu (sirdsapziņas un ideāla problēmas) un cilvēka morālo atbildību, kā arī individuālās un sabiedriskās morāles savstarpējās attiecības (piemēram, konflikta iespēju to starpā) H. neaplūko. H. ētisko uzskatu vienpusība izraisa tikpat vienpusīgo *Kirkegora* kritiku. Angļu neohēgelietis B. Bozankets akcentēja valsts un tās piespiedu pasākumu «ētisko attaisnojumu», itāļu neohēgelietis Dž. Džentile pielāgoja H. ētiku totalitārā fašistiskā režīma vajadzībām.

HEIDEGERS (Heidegger) Martins (1889—1976) — vācu filozofs, viens no *eksistenciālisma* pamatlicējiem. Par savas mācības (t. s. «fundamentālās ontoloģijas») uzdevumu H. uzskatīja esamības būtības (jēgas) aptveršanu, kas iespējama, analizējot no sociāliem sakariem izolētas personības pastāvēšanu, noskaidrojot tās struktūru, specifiskos veidus un formas. H. interesē tikai cilvēka morāli praktiskā attieksme pret īstenību (pret esošo),

pret citiem cilvēkiem, pret sevi pašu, kāda tā tiek pārdzīvota personības iekšējā (eksistenciālajā) pieredzē. Visa sociālās dzīves sfēra tika pasludināta par neistu eksistenci (viņš to apzīmē ar vācu valodas nenoteikto personas vietniekvārdu «man»). Te personība mītējas būt viņa pati, jo savās domās, jūtās, rīcībā vadās pēc vispārpieņemtajiem morālajiem priekšstatiem, rīkojas, «atskatīdamās uz citiem», pakļaujas *sabiedriskajai domai*. Atbrīvoties no «bezpersoniskā» kundzības, uztvert eksistēšanu kā personisku, kā tikai sev piemītošu cilvēkam ļauj viņa garīgās pasaules īpašais stāvoklis (ievirze, dispozīcija), viņam apriori dotās jūtas, prāta ievirze (bailes, rūpes, satraukums, pamestības sajūta, sirdsapziņas aicinājums utt.). Pēc H. mācības, tikai šajā subjektīvajā sfērā cilvēks parādās visā savā savdabīgumā, var brīvi izvēlēties uzvedību, parādās kā patiesi tikumiska personība, kas atbildīga par savu rīcību. Katram cilvēkam ir savs individuālais liktenis, viņa mūžam ir sākums un beigas, tas ieslēgts starp dzimšanu un nāvi. Išlaicības, šīs savas specifiskās iezīmes dēļ eksistence cilvēkam parādās kā tiecība uz nākotni, kā daudzas iespējamības ietveroša. Tomēr H. no šīs tēzes guva pesimistisku secinājumu: par esamības pēdējo, izšķirošo iespējamību viņš pasludināja *nāvi*. Visa cilvēka dzīve viņam ir «esamība nāves dēļ». Tieši bailes no «beigām» palīdz cilvēkam aptvert eksistenci visā tās patiesumā, viengabalainībā, atbrīvo viņu no sociālajām saītēm (nāve vienmēr ir «mana nāve», «neviens nevar otram atņemt viņa nāvi»). Vēlāk H. uzskatos notika t. s. «pagrieziens», pastiprinājās pasīvi vērojošā attieksme pret īstenību, iezīmējās tendence uz objektīvo ideālismu. Jau ne vairs cilvēka eksistence ir viņa uzmanības centrā, bet abstrakta esamība kā tāda. Par cilvēka būtību H. tagad uzskatīja tiekšanos izprast šīs esamības «noslēpumus» un praktiski tai pakļauties, «iejusties» tajā (pēc H. domām, to dara iespējami «ieklausīšanās valodā», atgriešanās pie «cilvēces kultūras avo-

tiem», iekļaušanās «neizsakāmajā», «neizteiktajā» u. tml.). Galv. darbi: «Esamība un laiks» (1927), «Vēstule par humānismu» (1947), «Maldu ceļi» (1950), «Levads metafiziskā» (1953).

HELVECĪJS (Helvétius) Klods Adriēns (1715—71) — filozofs materiālists, 18. gs. fr. revolucionārās buržuāzijas ideologs. H. darbos «Par prātu» (1758) un «Par cilvēku» (izd. 1773) ciešā savstarpējā sakarībā aplūkotās filozofiskas, sabiedriski politiskas un ētiskas problēmas. «Jutekliskās īpašības un patmīlība, bauda un pareizi saprastas personiskās intereses ir visas morāles pamats. Cilvēka garīgo spēju dabiskā vienlīdzība, prāta progresa un industrijas progresa vienība, cilvēka dabiskā labsirdība, audzināšanas visspēcība ir viņa sistēmas galvenie momenti» (*Markss K., Engelss F. Svētā ģimene jeb Kritiskās kritikas kritika*. R., 1976, 145. lpp.). Nodalot personiskās, sevišķās (kārtu) un sabiedriskās intereses, H. aplūko kopīgās intereses (īstenībā idealizētas buržuāzijas intereses) kā patiesās morāles kritēriju. Tā kā pareizi saprastas personiskās intereses, pēc H. domām, noteikti sakrīt ar sabiedriskajām interesēm, pretrunas starp tām (kā vēsture liecina) rada sevišķās intereses — mantkārība, cilvēku neizglītība, «viņu likumu nepilnība un tādat dažu morāles patiesību nezināšana». Pilnīga, uz morāli balstīta likumdošana ir panākama ar izglītību un politiskās varas atņemšanu sevišķo interešu pārdējiem (muižniecībai un garīdzniecībai). So funkciju, saskaņā ar H. mācību, realizēs apgaismots monarhs. H. raksturo reliģiskos tikumus (*askētismu*, atsacīšanos no laulības, pazemību) par «melīgiem», jo tie ir kaitīgi s-bai, un par augstāko sabiedrisko tikumu H. pasludina humānismu — «visu tikumu kvintesenci...». Pie pilsoniskiem tikumiem viņš pieskaita arī patiesīgumu, taisnīgumu, uzticību draudzībā, vārda turēšanu, sabiedrisko saistību pildīšanu. H. ētikas revolucionāro pusī, kas pauž aicinājumu atbrīvot individu, augsti vērtēja marksisma klasīki, kas uzsvēra šīs mācī-

bas sakaru ar komunisma un sociālisma idejām. Tai pašā laikā viņi norādīja uz H. ētikas vēsturisko ierobežotību, kas izpaužas metafiziskumā un antivēsturiskumā.

HERCENS Aleksandrs (1812—70) — kr. revolucionārais demokrāts, rakstnieks, publicists, domātājs materiālists. Par revolucionāriem uzskatiem divas reizes izsūtīts (1835—40, 1841—42). No 1847. g. atrodas emigrācijā. Izveidojis Londonā Brīvo krievu tipogrāfiju (1853); izdevis pirmo kr. revolucionāro avīzi «Kolokol» (1857—67). Jau 30-tajos gados H. cenšas risināt jautājumu par cilvēka vietu pasaules universā, par sevi ziedojoša varoņa (*Ziedošanās*) un «pūļa» savstarpējām attiecībām, par personiskās iniciatīvas nozīmi un uzpūrēšanās jēgu, par gribas un likteņa attiecībām. Atzīdams *Sensimona* idejas par «miesas rehabilitāciju», H. būdams sociālists, cenšas izprast *mīlestību* kā nākotnes cilvēku brālības attiecību pirmtēlu. 40-os g., pārejot ateisma pozīcijās, H. revolucionāri materiālistiski interpretē antropoloģisma idejas. Cilvēka dzīves jēgu viņš saskata ne tikai mīlestībā (kā *Feierbaha*s), bet gan sabiedriskā, pilsoniskā darbībā, nepieciešamībā dzīvot atbilstoši «vispārējām pilsoniskuma, mākslas un zinātnes interesēm». Par patiesi cilvēciskas rīcības priekšnoteikumu H. uzskata progresīvas sociālās un filozofiskās teorijas apgušanu. Cenšoties racionāli noteikt tikumiskās dzīves pamatu, H. tomēr uzstājas pret racionālisma galējībām, pret Hēģeļa «formālismu» un aicina «atvērt savu dvēseli visam cilvēciskajam, ciest un baudīt sava laika ciešanas un baudas, strādāt tikpat daudz cilvēku cilts, cik sevis paša labā». Uzskatot, ka tikumiskais, skaistais un humānais sakrīt, H. kritizē kā viduslaiku morāles paliekas, tā arī bezsirdību buržuāziskajā s-bā, kas par savu dievu ir padarījusi īpašumu, tādējādi «atcīvēciskojot» cilvēku. Buržuāziskā pasaule H. šķiet bez morāles, bez «sabiedriskās reliģijas». H. garīgo drēmu, ko izraisīja 1848. g. revolū-

cijas periods, raksturoja pesimisma un skepticisma noskaņojums un sava laika s-bas amorālisma pastiprināta kritika. Līdz ar to H. parādās zināma nosliece uz *individuālistu* un *voluntāristu*, personības pilnveidošanās nozīmes pārspīlēšanu. 50—60-ie g. ir laiks, kad H. pārvar šo noskaņojumu un mēģina no jauna risināt, kā viņš uzskata, centrālo morāles problēmu — jautājumu par cilvēka un s-bas savstarpējām attiecībām, ko, pēc viņa domām, sociālā dzīve un s-bas zinātne vēl nav atrisinājusi. «... Saprast visu personības tiesību svētumu un nesagraut, nesaskaldīt atomos s-bu — tas ir pats grūtākais sociālais uzdevums.» Apcerot šo problēmu, H. polemizē ar *mietpilsonības* ideoloģiju. Cilvēka depersonalizāciju buržuāziskajā s-bā viņš skaidro kā šīs s-bas trūdēšanas pazīmi. «Mietpilsoni personība slēpjas vai neparādās, tāpēc ka tā nav galvenā, galvenā ir prece, uzņēmums, lieta, galvenais ir īpašums.» H. prasa cilvēka atbildību par notiekošo: «Ierādot apstākļiem tādu vietu, kāda tiem pienākas, mēs tomēr neļaujam tiem aizsegt cilvēkus — cilvēki arī ir fakti, un lai viņi ir atbildīgi par saviem darbiem.» Līdz ar to H. kritizē cilvēku absolūtās kaislību brīvības sludināšanu. Viņš uzstājas pret to, ka sociālistiskajās mācībās tiek iekļauti buržuāzisko teoriju elementi: asi kritizē *autoritāristu* iezīmes G. Babefa mācībā, E. Kabē vispārējās reglamentēšanas ideju, *Furjē* ideju par falangām, *Prudona* teorijas antihumānismu u. c. Pēc H. domām, nākotnes s-bā būs pilnīga harmonija starp personisko un sabiedrisko, prātu un kaislībām, zinātni un skaistumu. Īpašu vietu H. radošajos meklējumos ieņēma revolucionārās ētikas pamatu un revolucionāra morāles principu izstrādāšana, kuros būtu formulētas revolucionāra attiecības ar viņa vadītājiem masām un idejiskajiem pretiniekiem. H. ētiskie uzskati atspoguļoti galvenokārt darbos «Kaprīzes un pārdomas» (1847), «Mazliet par goda vēsturisko attīstību» (1846), «No viņa krasta» (1850) un rakstos, kas ietilpst

darbā «Pagājība un apceres» (1852—68): «Rietumu arabeskas», «Pārdomas par skartajiem jautājumiem», «Džons Stjuarts Mills un viņa grāmata «On Liberty»».

HJOMS (Hume) Deivids (1711—76) — angļu filozofs, *tikumisko jūtu teorijas* pārstāvis. Tāpat kā *Seftisberijs* un *Hačesons*, H. atvasināta morāli no cilvēkam piemītošajām jūtām, kurām, pēc viņa domām, ir vienlaikus hedonistiski utilitārs un altruistisks raksturs. Tikuma un netikuma atšķirību H. saista ar atšķirību starp patiku un nepatiku, starp individam derīgo un kaitīgo. Derīgais parādās kā ilgstoša patika, kas nodrošināta pret negaidītām un stiprām ciešanām. Taču cilvēkiem piemīt arī sociālais instinkts un simpātijas. Pēc asociācijas likumiem, cilvēku var ietekmēt citu indivīdu noskaņojums: citu laime izraisa viņā patīkamus pārdzīvojumus, bet nelaime — nepatīkamas emocijas. Ar mehānismu, kas izraisa simpātijas jūtas, H. saista morālā labuma triumu, sociālo harmoniju, cilvēces laimi. Atšķirībā no teorijām, kas cilvēku attēlo vienpusīgi (tikai kā egoistisku vai arī, otrādi, altruistisku būtni), H. morāles psiholoģija ir konkrētāka. Viņš centās piešķirt ētikai deskriptīvu raksturu (*Deskriptīvā ētika*), orientēja to uz morālās dzīves faktoru pētīšanu, brīdināja no reliģiski sholastiska doktrinārisma. Taču tāds ētikas skaidrojums H. mācībā saistīts ar priekšstatu par morālās pieredzes subjektīvismu un nejausību, t. i., tam ir ne tikai antimorālistiska, bet arī antiteorētiska jēga. H. izteicadomu, ka nav pamatota ētikā notiekošā pāreja no parastās saitiņas (ir vai nav), ko lieto teikumos, uz cita veida saitiņu — vajag vai nevajag. Pie šā izteikuma apelēja *neopozitīvisms*, kas pamatoja plaisu starp faktiem un vērtībām. Pēc šķiriskās būtības H. ētika ir buržuāziska. Galv. ētikas darbi: «Traktāts par cilvēka dabu» (1739—40), «Morālas un politiskas esejas» (1741), «Morāles principu pētījums» (1751).

HOBBS (Hobbes) Tomass (1588—1679) — angļu filozofs materiālists. Ētika Hobsam ir savienojošais loeklis starp filozofiju un sociālo politisko mācību. H. attīsta F. Bēkona atzinumus par «iedzimto egoismu» — izceļot «cilvēka iedabas» nemainību — un par derīgumu kā galv. morāles principu. Egoisma savstarpēja ierobežošana, pakļaujoties dabiskajam pašsaglabāšanās likumam, un valsts, kas ir izveidojusies uz norunas pamata, dara galu «visu karam pret visiem» un cilvēces pirmsmorāles stāvoklim. Pilsoniskie pienākumi pēc satura atbilst morālajiem pienākumiem; morāles avots ir tiesības un kritērijs — likums. H. apgalvo, ka visu cilvēku dabiskā vienlīdzība izraisa sāncensību un naidīgumu, kas, valsts varas vājināti, izpaužas sacensības un konkurences veidā. Tikumi veicina uzvaru, netikumi — zaudējumu, jo tikumi liecina par indivīda spēku, netikumi — par vājumu. Uzvar tie, kas pelnījuši, kas prot izmantot kā savas labās īpašības, tā citu trūkumus. Visu dabisko likumu būtību H. izsaka vienā tēzē: «Nedari otram to, ko tu negribētu, lai tas tiktū darīts tev.» *Utilitārisms*, atklāts egoisms, no reliģijas ietekmes brīvs morāles rašanās un būtības skaidrojums un *racionālisms* — tādas ir H. ētikas īpatnības, kas atklājas darbos «Filozofijas pamati» (1642—58), «Leviatāns vai Matērija, forma un vara baznīcas valstī un pilsoniskā valstī» (1651), «Par brīvību un nepieciešamību» (1654).

HOLBAHS (Holbach) Pols Anri (1723—89) — filozofs materiālists un ateists, 18. gs. fr. buržuāziskās revolūcijas ideologs. H. sistematizējis *Helvēcija* ētiku un attīstījis viņa uzskatus galvenokārt darbos «Vispārējās morāles pamati un Dabas katehisms», «Dabiskā politika jeb Sarunas par īsteniem vadības principiem» un «Sociālā sistēma jeb Dabiskie morāles un politikas principi». Tāpat kā Helvēcijs, H. patiesu morāli uzlūko par saprātīgas likumdošanas un politikas pamatu; piekriņ Helvēcija uzskatam par interešu attiecībām un

sabiedrisko interešu noteicošo lomu: «Tikums nav nekas cits kā s-bā apvienoto cilvēku derīgums... Milēt citus... nozīmē saplūdināt savas intereses ar savu līdzcilvēku interesēm, lai strādātu kopības labā.» Bet atšķirībā no Helvēcija H. cilvēku dabisko nevienlīdzību uzskatīja par viņu savstarpēji izdevīgas sadarbības pamatu. «Tikumība, tāpat kā Visums, pamatojas uz nepieciešamību vai uz lietu mūžīgām attiecībām... Smelsimies savu morāli dabā, saprātā... Sekojot tādai morālei, šai pasaulē būsim laimīgi, apmierināti un patikami saviem līdzpilsoņiem.» Pie svarīgākajiem tikumiem H. pieskaitīja humānismu, taisnīgumu, saprātīgumu, mērenību un spēku (aktivitāti sabiedriski derīgā darbībā). Par netikumiem viņš uzskatīja tās īpašības, kas «atņem cilvēkam spēju aktīvi darboties, liedz izpausties viņa drosmei, enerģijai, kuras ir nepieciešamas s-bas uzturēšanai». «Holbahs visu indivīdu darbību viņu savstarpējā satiksmē... attēlo kā derīguma un izlietošanas attiecību... Holbaha teorija tādā ir vēsturiski pamatotā filozofiskā ilūzija par toreiz Francijā topošo buržuāziju, kuras ekspluatācijas tieksmi vēl varēja iztulkot kā tieksmi dot indivīdiem neierobežotas attīstības iespēju no vecajiem feodālisma pinēkļiem atbrīvotas satiksmes apstākļos» (*Markss K., Engels F. Vācu ideoloģija*. R., 1963, 382.—383. lpp.).

HUMĀNISMS (lat. *humanus* — cilvēcis) — pasaules uzskata (tajā skaitā morāles) princips, kam pamatā ir pārliecība par cilvēka iespēju un neierobežotas pilnveidošanās bezgalīgumu, prasība pēc brīvības un cilvēka *cieņas* aizstāvēšanas, ideja par cilvēka tiesībām uz *laimi* un par to, ka cilvēka vajadzību un interešu apmierināšanai jābūt s-bas galamērķim. Sis princips veidojās plašā idejiskā strāvā, kas radās Renesanses laikmetā un pauda «trešās kārtas» (buržuāzijas, amatnieku un zemnieku) cīņu pret feodālās aristokrātijas, garīdzniecības un viduslaiku reliģiskās ideoloģijas kundzību. Pretēji reliģiski askētiskajai

cilvēka un morāles izpratnei (*Reliģiskā morāle, Askētisms, Grēks*) humanisti (F. Petrarka, Leonardo da Vinči, N. Koperniks, *Monteņs*, F. Bēkons, V. Sekspīrs u. c.) pasludināja cilvēku par dabas kroni, pasaules centru. Cilvēkā, pēc viņu domām, jāharmonē dabiskajam un garīgajam; viņam ir tiesības uz laimi zemes dzīvē, un viņa «dabiskajai» tieksmei pēc baudas un laimes jāklūst par tikumības pamatu (*Hedonisms, Eidemonisms*). Pretstatā reliģiskajam skaidrojumam viņi morāli izprot kā pasaulīgu mērķu sasniegšanu — cilvēku atbrīvošanu no jebkuriem sociāliem un garīgiem spaidiem, no netaisnības, netikumiem un tumsonības, cilvēka personības pilnveidošanu, pilnīgas kā materiālās, tā garīgās labklājības sasniegšanu. Humanisti piešķir lielu nozīmi cilvēka prātam un prasa pakļaut jūtas prāta kontrolei. Jau gan drīz pašā sākumā H. nošķiras divas galv. strāvas. Buržuāziskie humanisti izpētes centrā izvirzīja atsevišķu personību. Par cilvēka labklājības un brīvības pamatu viņi uzskatīja privātīpašuma neaizskaramību. Viņu mēģinājums samierināt sabiedriskās un individuālās personiskās intereses buržuāziskajā s-bā izpaudās «saprātīgā egoisma» mācība (*Egoisma teorijas*). Otrs virziens pauda darbaļaužu centienus. Tā piekritēji — utopiskā sociālisma dibinātāji (T. Mors, T. Kampanella, T. Mincers) — izvirzīja jautājumu par materiālo vienlīdzību un pat par privātīpašuma iznīcināšanu kā nepieciešamu priekšnoteikumu gan cilvēku atbrīvošanai, gan viņu atsvabināšanai no netikumiem. Viņi uzskatīja, ka darbam jāklūst ne tikai par katra pienākumu, bet arī par baudas un laimes avotu. Tādējādi tikšot atrisināta problēma par cilvēku vajadzību un pienākumu saskaņošanu. Utopiskā sociālisma tradīcijas tālāk attīstīja *Ovens, Sensimons, Furjē* un kr. revolucionārie demokrāti — *Beļinskis, Dobroľubovs, Černiševskis*. Humanisma augstākā forma ir komunistiskais humanisms, ko zinātniski pamato

marksisma teorija. Pirmo reizi zinātniski izanalizējami privātīpašuma ietekmi uz cilvēku, K. Markss un F. Engels parādīja kapitālistiskās s-bas antihumāno raksturu, kad sociālā progressa un kultūras sasniegumi vērsās pret cilvēku (*Atsvešināšanās*). Algotais darbs, ko kapitālisti ekspluatē peļņas nolūkā, noliedz cilvēka personību, novārdzina viņu fiziski un sagrauj garīgi. Privātīpašums izšķir cilvēkus, noved viņus pie garīgas un morālas degradācijas. «Tikai kolektīvā,» norāda Markss un Engels, «katram indivīdam ir iespēja vispusīgi attīstīt savas dotības, tātad tikai kolektīvā ir iespējama personīgā brīvība» (*Markss K., Engells F.* Vācu ideoloģija. R., 1963, 74. lpp.) — (*Personība un kolektīvs*). Pilnīgi H. princips realizējās komunismā, kad, pēc V. I. Leņina vārdiem, «uz visas sabiedrības rēķina» var nodrošināt «visu sabiedrības locekļu pilnīgu labklājību un brīvu vispusīgu attīstību» (6. sēj., 36. lpp.). Tādējādi tikai marksistiskais H. spēj reāli pārvarēt pretrunu starp cilvēku un s-bu. Komunistiskais H. ir spējis atrisināt arī citu pretrunu, ko nebija pa spēkam pārvarēt nevienam pagātnes humanīstam; tā ir pretruna starp atsevišķu šķiru un visu cilvēci. K. Markss parādīja, ka tikai proletariāts spēj atbrīvot visu cilvēci, jo proletariāta paša atbrīvošana no ekspluatācijas «ietver sevī vispārcilvēcisko emancipāciju...» (*Маркс К., Энгельс Ф. Соч.*, т. 42, с. 92). Komunistiskā morāle ir pati humanākā morāle cilvēces vēsturē. Tā ne tikai pasludina par savu galv. principu *mīlestību un cieņu* pret cilvēku, bet arī izvirza jautājumu par patiesi cilvēcisku apstākļu radīšanu pašā s-bā, lai personība varētu harmoniski attīstīties (*Vispusīga un viengabalaina personības attīstība*). Tādēļ prasība pēc H. sakrīt ar komunistiskās s-bas izveidošanas mērķi. Pasludinot sabiedrisko interešu prioritāti salīdzinājumā ar personiskajām interesēm sociālistiskajā s-bā, komunistiskā morāle tomēr tās nepretstata vienu otram, bet tiecas komunisma celtniecības gai-

tā pilnīgi apvienot. Tāpat tā nepretstata *egoismu* un *altruismu*, *askētismu* un *hedonismu*, katra cilvēka personisko brīvību un sabiedrisko nepieciešamību. Visas šīs iepriekšējai morāles vēsturei raksturīgās pretrunas komunistiskās s-bas radīšanas procesā tiek pārvarētas.

«HUMANISTISKĀ ĒTIKA» — buržuāziskās morāles filozofijas virziens, kas izplatījās ASV, sākot ar 20. gs. 20-iem g. Galv. pārstāvji V. Faits, I. Bebīts, K. Gārnets un I. Levins. Autori nosaukuši šo teoriju par «humānistisko» ētiku, jo tikumību atvedina no, viņuprāt, «specifiski cilvēciskām» atsevišķa indivīda psiholoģiskām parādībām, uzvedības īpatnībām un psihes. Mēģinājums aprobežoties ar atsevišķa indivīda pieredzi šai gadījumā noved

«H.» ē. pārstāvjus pie galēji individuālistiskas un subjektivistiskas morāles izpratnes. «H.» ē. neatzīst vispārīgu, uz visiem cilvēkiem attiecinātu principu nozīmi morālē; rezultātā katrs atsevišķs cilvēks ir pats sev vienīgais soģis. Piem., pēc Faits domām, labā jēdziens vienmēr ir individuāls un tam ir jēga vienīgi katra atsevišķa cilvēka apziņā; citu cilvēku labā izpratnei ir nozīme tikai tāpēc, ka tas palīdz indivīdam apjēgt pašam sevi. No tā Faits secina, ka cilvēkam nav jāciēna citu cilvēku intereses, ja viņi paši nevar sevi aizstāvēt. Tādējādi individuālisms dažiem «humānistiem» pārvēršas par atklāta *egoisma* pamatojumu un atklāj viņu mācības īsto, antihumāno būtību. Savdabīgi «H.» ē. interpretē daži *eksistencialisma* un *neofreidisma* pārstāvji, proti, *Sartrs* un *Fromms*.

I

IDEĀLS (gr. *idea* — priekšstats, ideja) — I. Tikumiskais I. — morālās apziņas jēdziens, kurā cilvēkiem izvirzītās morālās prasības izpaužas tikumiski pilnīgas personības paraugā, priekšstatā par cilvēku, kurā iemiesotas visas cēlākās morālās īpašības (*tikums*). V. I. Leņins raksturo I. kā «augstāko morālisko» (38. sēj., 53. lpp.). Atšķirībā no morāles *normām*, kas nosaka cilvēku uzvedību ikdienišķās dzīves situācijās, I. rāda cilvēka tikumiskās *audzināšanas* un *pašaudzināšanas* galamērķi, dod labāko paraugu, pēc kā jātiecas. Tikumiskā I. jēdziens ir sarežģītāks nekā normas un morālās īpašības jēdziens. Pirmatnējās kopienas s-bas un agrās vergturu s-bas morālē vēl nav priekšstata par tikumisko I. šā vārda pilnā nozīmē. Pirmo reizi tas lielu nozīmi gūst kristīgajā morālē, antikās s-bas

krīzes periodā, kad cilvēki sāk apzināties dziļo pretrunu starp jābūtīgo un īstenību. Tad fantastiskais morāli pilnīgās personības tēls — Jēzus Kristus, dievcilvēks — tiek pretstatīts nepilnīgajiem un netiklajiem «vienkāršajiem mirstīgajiem». Raksturīgi, ka šis I. ir vērstis nevis uz nākotni, bet uz pagātņi un ideālais personāžs tiek tēlots nevis kā aktīvs cīnītājs par dzīves pārveidošanu, bet kā liels mocekļis, kas ar savām ciešanām izpērk cilvēces *grēkus*. Kristīgajā morālē I. katrā ziņā iedomājas kā kaut ko cilvēkiem nesasniedzamu (*Neoprotantisms*). Izņēmums var būt vienīgi «svētie taisnprāši». Līdzīgs priekšstats par tikumisko I. ir arī ideālisma piekritējiem ētikā. *Kantam* I. ir nesasniedzams pirmtēls, kas nekad nevar kļūt par īstenību. *Feierbahs* mēģināja nocelt tikumisko I. no nesasniedzama-

jiem augstumiem un nostatīt uz zemes. «Mūsu ideāls,» viņš rakstīja, «nav kastrēta, no miesas atrauta bezķermeņa būtne, mūsu ideāls ir vesels, reāls, izglītots cilvēks.» Taču arī šis I. izrādījās abstrakts, no vēstures atrauts un palika tikai vispārīgs aicinājums uz cilvēka morālo pilnveidošanos. Kaut arī pagātnes tikumiskie I. bija atrauti no dzīves, tie vienmēr iemiesoja sevī noteiktus vēsturiskus cilvēku centienus, pauda viņu neapmierinātību ar netikumiem, kas ir sastopami sociāli netaisnīgajā s-bā. Komunistiskajā morālē tikumiskais I. kļūst par konkrētu, praktisku mērķi, pēc kā tiek ties, veidojot nākotnes cilvēku. Šī I. īpatnība ir, ka tas pauž nevis abstraktu tikumiskā cilvēka ideju, bet konkrētu priekšstatu par vispusīgi attīstītu personību (*Vispusīga un viengabalaina personības attīstība*); tas izvirza uzdevumu *audzināt jaunu cilvēku, kas harmoniski apvienotu sevī garīgu bagātību, morālisku skaidrību un fizisku pilnību*. Šis I. ir saistīts ar pilnīgi reālām cilvēka attīstības interesēm un vajadzībām. I. īstenošana nav jāsaprot kā vienkāršas tikumiskās pilnveidošanās, askētiskas atteikšanās rezultāts, bet kā cilvēku kolektīvās darbības iznākums, ceļot vishumānāko un taisnīgāko s-bu — komunistisko s-bu. Jauna cilvēka audzināšana ir tikai plašāka uzdevuma sastāvdaļa; tā realizējas ciešā saistībā ar komunistisko sabiedrisko attiecību veidošanas vispusīgo procesu. Tāpēc komunistiskās morāles pamats ir pēc satura sarežģītāks un bagātāks jēdziens — sabiedriskā I. jēdziens, kā sastāvdaļa ir tikumiskais I. F. Engels pat identificē tikumisko I. ar sabiedrisko I. Tikumiskā I. pakārtotība sabiedriskajam I. komunistiskajā morālē nepavisam nenozīmē tā nenovērtēšanu. Individuālās audzināšanas un pašaudzināšanas procesā priekšstatam par tikumisko I. var būt izšķiroša nozīme. Sevišķi liela nozīme tam ir topošās paaudzes tikumiskās pašapziņas veidošanas procesā; jaunatne bieži vien izvēlas sev par paraugu kādu varoni no dzīves vai

literatūras, seko tāda cilvēka paraugam, kas tai šķiet morāla *autoritāte*.

2. Sabiedriskais I. — pilnīgas s-bas tēls, kurā izpaužas noteiktas sociālās grupas intereses un centieni, tās priekšstats par augstāko *taisnīgumu* un vislabāko sabiedrisko iekārtu. Sabiedriskajiem I. vienmēr ir bijusi liela nozīme politisko un idejisko kustību vēsturē. Ideālas sabiedriskās kārtības tēls pilda noteiktas funkcijas arī morālajā apziņā. Būdam sabiedriskās morāles jēdziens, I. parasti satur šādas prasības: cilvēka sūtības realizēšanu, dzīves labumu taisnīgu sadali starp cilvēkiem, atbilstību starp tiesībām un pienākumiem, starp cilvēka spējam un sabiedrisko stāvokli, starp nopelniem un stimuleļjumiem (*Atmaksa*), starp personiskajām un sabiedriskajām interesēm, starp cilvēka pienākumu un vajadzībām, starp tikumisku dzīvesveidu un personisko laimi. Šādas harmoniskas s-bas iespējamības pierādīšana vai pielāvums parasti ir izmantots, lai pamatotu attiecīgas tikumiskās prasības. S-bas garīgās dzīves vēsturē ir izveidojušies kā progresīvi I., kas zināmā mērā iepriekš paredzēja s-bas attīstības tālāko gaitu un bija revolucionāro kustību idejiskais karogs, tā arī reakcionāri I., kas vērsās uz pagātni, atspoguļoja no vēstures arēnas aizejošo šķiru intereses. I. var būt aktīvi, tādi, kas orientē tautas masas uz praktisku s-bas pārveidošanu, vai iluzori, tādi, kas novirza no praktiskiem uzdevumiem uz neauglīgu fantāziju un nereālu sapņu sfēru. Iluzori I. piemērs ir kristietības mācība par «dieva valstības iestāšanos zemes virsū», kas nāks kā dieva žēlastība, neatkarīgi no cilvēku darbības. Visi pagātnes I. bija utopiski. Pat tad, kad tie pauda tautas masu progresīvos centienus, protestu pret ekspluatāciju un netaisnību, tie bija balstīti tikai uz subjektīvām ilgām pēc labākas nākotnes, nevis uz objektīvo vēstures likumu izpratni. Tādas bija utopisko sociālistu (T. Kampanella, T. Mors, *Sensimons, Furjē, Ovens*) mācības,

kas paredzēja dažas sociālistiskās un komunistiskās s-bas iezīmes, bet nespēja parādīt reālus ceļus to īstenošanai. Marksistiski ļējiniskā mācība par komunistiskās s-bas uzcelšanu ir ne tikai tikumiska prasība vai vēlējums, bet zinātniska teorija, kas balstīta uz vēstures likumu objektīvu analīzi un dod patiesu s-bas nākotnes attīstības ainu. K. Markss un F. Engelss rakstīja: «Komunisms mums nav stāvoklis, kas jānodibina, nav ideāls, pēc kura būs jāveidojas īstenībai. Mēs saucam par komunismu *īsteno* kustību, kas likvidē tagadējo stāvokli. Šās kustības nosacījumi izriet no tagad pastāvošā priekšnoteikuma» (Markss K., Engelss F. Darbu izlase trīs sējumos. R., 1979, I. sēj., 35.—36. lpp.). V. I. Ļeņins norādīja, ka I. jāizzina vissmaikākajā sociālo attiecību un šķiru pretrunu analīzē, bet tā meklējumi nav jāreducē uz *moralizēšanu*. Plehanovs rakstīja, ka sabiedriskais I. atspoguļo to īstenības elementu, «kurā birst nākotne». Zinātniskā komunisma teorija jautājumu par sabiedrisko I. risina principiāli citādi, izvirzot to par morāles pamatu. Komunistiskais I. nav tikai vienkāršs pašas humānākās un taisnīgākās s-bas tēls, kuras izveidošanai jābūt cilvēku morālās darbības galamērķim. Tā īstenošanas objektīvā nepieciešamība rada šīs darbības reālos priekšnoteikumus, izvirza tikumiskos mērķus un prasības uz vēstures likumu pamata un padara tos praktiski iedarbīgus. Tāpēc komunistiskā morāle pirmo reizi dod iespēju cilvēkiem viņu tikumiskajā darbībā pacelties līdz īstenam apzinīgumam un brīvībai. Komunistiskais I. parāda cilvēkiem, kāda reāla sabiedriska jēga ir komunistiskās morāles prasību izpildīšanai un ko cilvēkam dos to pilnīga īstenošana. Bez tam šis I. ir augstākais kritērijs dažādu konkrētu cilvēku izdarījumu vērtēšanai, palīdz priekš par to tikumisko nozīmi, vadoties no s-bas attīstības vēsturiskās perspektīvas. Komunisms nav tāls morālās darbības galamērķis. Plašas tautas masas to veido revolucionārās cīņas procesā pret kapitālistisko s-bu

jau šodien, apstākļos, kad sociālistiskā s-ba pāraug komunistiskajā s-bā. Tādēļ, vērtējot cilvēka rīcību no komunistiskās morāles viedokļa, tiek ņemta vērā ne tikai tās praktiskā mērķtiecība (kādā mērā tā tuvina nākotni), bet arī cik lielā mērā tajā jau šodien ir īstenots tas *dzīvesveids*, pēc kura mēs ticamies. Tautas masu revolucionārajā un jauncelmsmes darbībā taču tiek radīti ne tikai nākotnes s-bas materiālie priekšnosacījumi, bet arī tā cilvēka tikumiskais veidols, kurš dzīvos komunismā. Tādēļ komunistiskā morāle prasa, lai cēli mērķi tiktu realizēti ar augsti tikumiskiem līdzekļiem (*Mērķi un līdzekļi*).

IDEJISKUMS — morāla *īpašība*, kas raksturo vienu no svarīgākajām cilvēka tikumiskās *pašapziņas* un dzīvesdarbības pusēm; apzīmē cilvēka uzticību noteiktai idejai, pēc kuras vadoties viņš rīkojas un kam viņš vēlti savu mūžu. Objektīvi I. izpaužas cilvēka darbības vispārējā mērķtiecībā. Dzīves mērķu raksturs, to atbilstība vēstures attīstības objektīvajām prasībām un cilvēku interesēm nosaka I. saturu un sociālo nozīmi. Subjektīvi I. izpaužas darbības un visas cilvēka dzīves pārdomātībā, viņa dziļā *pārliecinātībā* par veicamā pasākuma taisnīgumu un sekmīgu realizēšanos, spējā aiz atsevišķiem, konkrētiem, ikdienā risināmiem uzdevumiem saskaņot vispārējo perspektīvu. Vēsture rāda, ka I. īpaši piemīt cīnītājiem par sociālo taisnīgumu, kuri vēlti savu mūžu apspiesto tautu un šķiru atbrīvošanai. Tikai nodošanās progresīviem, īpaši revolucionāriem ideāliem, kas atbilst vēstures objektīvajiem likumiem, ļauj cilvēkam pacelties līdz istam I. Tāds I. ir vienmēr saistīts ar optimistisku ticību cilvēces labākai nākotnei (*Optimisms*); ar *humānismu* un viscildevnākajiem centieniem tas veicina citu ceļu morālu īpašību attīstību cilvēkos — *varonību, cēlumu*, uzpurēšanos. Un otrādi — piekēršanās revolucionāriem pagātnē aizejošu šķiru ideāliem noved pie bezidejiskuma. Bezprincipialitāte un noziedzīgu līdzekļu izmantošana politikā, *liekulība*

un *cinisms* valstiskā darbībā, *dogmatisms* un *nihilisms* ideoloģijā, *bailes* no nākotnes un ticības zaudēšana cilvēkam — tās ir bezidejiskuma izpausmes. Augstākā vēsturiskā I. forma ir komunistiskais idejiskums, kas saistīts ar visprogresīvākajiem un vishumānākajiem ideāliem, kuros iemiesojas daudzu gadsimtu gaitā izlolotās darbaļaužu ilgas un kuri balstās uz vēstures likumu zinātnisku izpratni. Komunistiskā I. veidošana ir viena no svarīgākajām komunistiskās audzināšanas pusem. Audzināšanas darba panākumu mēraukla ir konkrētais darbs. Komunistiskais idejiskums ir zināšanu, pārliecības un praktiskās darbības sakausējums. Bezidejisks cilvēks iegli pārvēršas mietpilsoni. Bezidejiskuma augsne izaug *banalitāte*, mietpilsonība, birokrātiskums, politiskā tuvredzība, iesīkstētība. Augsta I. pakāpe, gluži otrādi, ļauj cilvēkam kļūt īsti principiālam un aktīvam cīnītājam par ceļu ideālu īstenošanu, būt novatoram, radītājam un dzīves pārveidotājam. Lūk, kādēļ augsts I. ir viena no komunistiskās morāles prasībām.

IECIETĪBA — morāla īpašība, kas raksturo attieksmi pret citu cilvēku interesēm, pārliecību, ticējumiem, paradumiem uzvedībā. I. izpaužas tieksmē panākt savstarpēju saprašanos un dažādu interešu un viedokļu saskaņošanu, nelietojot galējus piespiešanas līdzekļus, bet rikojojoties galvenokārt ar izskaidrošanas un audzināšanas metodēm. I. problēmas rašanās saistīta ar jautājumu par cilvēka brīvību apstākļos, kad s-ba sašķelta šķirās un nacionālās un reliģiskās grupās, kuru intereses un priekšstati pastāvīgi saduras konfliktos, kas jāatrisina. Tā kā antagonistiskas s-bas apstākļos ir ārkārtīgi grūti atrisināt pretrunas starp dažādām sociālām grupām un atsevišķām personām, šī problēma iepriekšējo laikmetu morālē bija sarežģīta. Prasībai pēc vispārejas I. vajadzēja kaut kā kompensēt un vājināt nesamierināmās sociālās pretrunas. Par piemēru te noder I. kristīgā izpratne, kurā ietverta visu pārkāpumu piedošana,

nepretošanās ļaunumam ar varu, cilvēku *pazemība* un samierināšanās ar s-bā pastāvošo netaisnību. Šis prasības abstraktais un neapstrīdamais raksturs nozīmēja, no vienas puses, tās praktisko nepiemērojāmību ikdienas dzīvei un, no otras puses, tās izmantošanu, lai apspiestu sociālo protestu masās, tās audzinot padevības garā. Komunistiskajā morālē I. prasība iegūst vēsturiski konkrētu un praktiski racionālu interpretāciju. I. šeit skar tikai veidus un metodes, kā atrisināt sociālos konfliktus un idejiskās domstarpības, bet nepavisam ne jautājumu par uzticību noteiktiem principiem. Piem., I. idejiskā cīņā ar pretiniekiem jāizpaužas gatavība iepazīties ar visiem viņu argumentiem un pārliecinoši, ar pierādījumiem aizstāvēt savu nostāju, bet nekādā ziņā tā nenozīmē idejiskus kompromisus un samierināšanos ar naidīgiem uzskatiem. Masu audzināšanas darbā Komunistiskās partijas I. izpaužas tādējādi, ka partija dod priekšroku pārliecināšanai, nevis piespiešanai (*Pārliecināšana un piespiešana*), izskaidrošanas darbam, nevis administrēšanai un tiesiskai iedarbībai. Taču šo metožu proporcijas jānosaka atkarībā no konkrētajiem apstākļiem.

IEDOMĪBA — negatīva morāla īpašība, kas raksturo tāda cilvēka uzvedību, kurš zaudējis kritisku attieksmi pret sevi, pārvērtē savas spējas un tikumus, neņem vērā citu domas, bez pietiekama pamatojuma noraida vispāratzītus priekšstatus kādā zināšanu vai kultūras nozarē. Parasti I. rodas uz iepriekš gūtu (reālu vai šķietamu) panākumu bāzes un uz to ir nosliece cilvēkiem ar pārmērīgu *patmīlību*, *godkāri* un pašapziņģumu. I. daudzējādā ziņā tuva *uzpūtībai*, taču atšķirībā no tās I. ne vienmēr izpaužas darbībā ar plašāku sociālu nozīmi, bet bieži raksturo cilvēka domāšanas veidu un uzvedību personiskā sfērā un kolektīva robežās. Komunistiskā morāle nosoda jebkādas I. izpausmes, māca cilvēkus kritiski izturēties pret sevi, cienīt savus līdzcīvēkus un sa-

biedrisko domu (sk. arī *Augstprātība*).

IEMAŅAS — darbība, kuru cilvēks ilgstošas vingrināšanās procesā ir apguvis tādā mērā, ka sācis to veikt vairāk vai mazāk automātiski. Atšķirībā no *paraduma*, kurā iekļaujas cilvēka nosliece un vajadzība pēc darbības, I. attiecas tikai uz viņa darbības tehnisko pusi un kopā ar zināšanām veido prasmes pamatu. Morālā darbībā ar I. starpniecību var regulēt nepieciešamo darbības paņēmieni, ceļu, līdzekļu izvēli. Apzinīga *attieksme pret darbu*, piem., paredz ne tikai cilvēka gatavību kalpot sabiedriskajām interesēm, bet arī visefektīvāko darba paņēmieni un metožu izvēli, prasmi izpildīt nepieciešamās ražošanas operācijas. Komunistiskā morāle prasa no cilvēka ne tikai gatavību sekot tās principiem, bet arī prasmi maksimāli mērķtiecīgi izmantot esošos līdzekļus (*Mērķi un līdzekļi*). Sajā ziņā nepieciešamo sabiedrisko I. izstrādāšana cilvēku darbībā ir komunistiskās audzināšanas svarīga sastāvdaļa.

IEROSME — viena no *iniciatīvas* formām; atsevišķu cilvēku vai grupu darbība, kura aizsāk kādu jaunu kustību, rada izmaiņas sabiedriskās darbības un dzīves formās. I. īpašu nozīmi iegūst sociālu pārmaiņu, revolūciju, jaunas s-bas celšanas laikmetā. Buržuāziskais ražošanas veids pretstatā stingrai cunītes reglamentācijai un darba paņēmieni kanonizācijai radīja apstākļus privātās iniciatīvas I. attīstībai, kas veicināja ātru darba ražīguma pieaugumu. Tomēr kapitālistiskajā s-bā I. iespējas ir galvenokārt kapitāla īpašniekiem, kā arī t. s. «brīvo profesiju» pārstāvjiem (ārstiem, advokātiem, māksliniekiem u. c.). Kapitālisma pāreja monopolistiskajā stadijā un brīvās konkurences darbības sēras krasa sašaurināšanās, saskaņā ar V. I. Leņina vārdiem, nozīmē «nedzirdēti zvēriski apspiest iedzīvotāju masu, to milzīgā vairākuma, deviņdesmit deviņu simtdaļu darbaļaužu uzņēmību, enerģiju, drosmīgo ierosmi» (26. sēj., 361. lpp.). Tikai līdz ar pri-

vātīpašuma iznīcināšanu uz ražošanas līdzekļiem, sociālisma apstākļos, I. kļūst patiesi masveidīga forma, ar kuras starpniecību darbaļaudis aktīvi līdzdarbojas jaunas s-bas veidošanā. Leņins norādīja, ka «komunistiskajām sestdienas talkām» tieši tāpēc ir milzīga vēsturiska nozīme, ka tās rāda mums strādnieku apzinīgo un brīvprātīgo ierosmi darba ražīguma attīstīšanā, pārejā uz jaunu darba disciplīnu, saimniecības un dzīves sociālistisko apstākļu jaunradē (29. sēj., 378. lpp.). Tā izsaka darbaļaužu pieaugušo apzinīgumu. Daudzas jaunas parādības mūsu s-bas dzīvē ir brīvprātīgas darbaļaužu masu I. rezultāts. Kā piemērs var kalpot pirmās pēcrevolūcijas komunistiskās sestdienas talkas, kuras Leņins nosauca par «lielo ierosmi»; mūsu laikā — komunistiskā darba brigāžu un trieciennieku kustība, racionalizatoru un izgudrotāju kustība.

IESIKSTĒTĪBA — morāle *īpašība*, kas izpaužas cilvēka verdziskā sekošanā novecojušiem paradumiem un tradīcijām, nespējā uzvert un atbalstīt jauno, progresīvo, ko diktē sava laika aktuālās vajadzības (sal. *Jaunā izjūta*). Morālē I. izpaužas tikumiskajā *dogmatismā* un *absolūtismā*. Iesikstējis cilvēks rikojas pēc dogmām un aizspriedumiem, kas iesakņojušies viņa apziņā, un naidīgi izturas pret visu, kas ir pretrunā ar viņa dzīvi un pierastajiem priekšstatiem. I. kā cilvēka individuāla īpašība daļēji izskaidrojama ar indivīda psihes īpatnībām, ar nespēju viegli atteikties no viņam pierastā uzvedības un domāšanas veida. Taču I. kā sabiedriskas parādības rašanās jameklē atpakaļu sabiedrisko attiecību un paradumu konservatīvismā, kā arī to sociālo grupu ieinteresētībā, kuras apzināti uzstājas pret visu, kas draud mainīt viņu stāvokli. Sajā ziņā I. sevišķi raksturīga valdošajām šķirām, kuras ir ieinteresētas saglabāt savu laiku pārdzīvojušo sabiedrisko iekārtu. Atsevišķās I. un konservatīvisma izpausmes sociālistiskajā s-bā ir saistītas ar birokrātisma un *formālisma*

paliekām, ar dažu darbinieku nevēlēšanos sarežģīt savu darbību, šķirties no pierastā, mierīgā dzīvesveida, zaudēt savu sabiedrisko stāvokli un dot vietu tādiem cilvēkiem, kas aizstāv jauno. Pati sociālistiskās s-bas iedaba prasa nemitīgu attīstību un praktiskās darbības veidu pilnīgošanu visās sabiedriskās dzīves sfērās, veco darba, vadīšanas, domāšanas formu noraidīšanu un jaunu iedibināšanu. Tādēļ komunistiskā morāle nesamierinās ne ar kādām I. izpausmēm.

IEZĪMES, RAKSTURA — sk. *Raksturs, morālais*.

IMPERATĪVĀ ĒTIKA — sk. *Neopozitīvisms*.

INDIVIDUALISMS (lat. *individuum* — nedalāmais) — morālās pamatošanas, orientācijas izvēles un uzvedības princips, kas balstās uz pasaules uzskatu, kurš pretstata ārpus sabiedriskām attiecībām stāvoša indivīda redzes viedokli s-bai, jebkurai socialitātei. No šīs pozīcijas skatoties, s-ba ir kaut kas garāmejošs, tā ir blakusparādība attiecībā pret cilvēka iedabu; cilvēka aicinājums ir nostiprināt savu individualitāti un tikumību pret «ārējo pasauli», pret atkarību no s-bas. Tādējādi I. nozīmē cilvēka atteikšanos no savas kultūrvēsturiskās būtības, no visa tā satura, ko dzīvei dod cilvēku sabiedrisko attiecību sistēma (*Cilvēks un sabiedrība*). I. pozīcija ir *kolektīvisma* pretstats, un līdz ar to I. patiesībā traucē jebkādu cilvēka personības attīstību, īpaši viņa kā morāles subjekta attīstību, jo, tikai pārkāpjot tīri individuālās eksistences robežas, cilvēks kļūst par tikumiski patstāvīgu personību. I., neļaudams cilvēkam uztvert sociālās problēmas par savām personiskajām un būt atsaucīgam pret citu cilvēku likteņiem, nolemj indivīdu pasaules uzskata noslēgtībai. I. morālā orientācija ir *egoisms*, kas nereti balstās uz *utilitārisma* vai *hedonisma* kritērijiem; galējā formā tas ved pie anarhisma, *cinisma* un *nihilisma*. Raksturīgas individuālistiskas īpašības ir *mantkāriba*, *godkāre*, *slavaskāre*, *karjerisms* un *uzpūtība*. No tā izriet, ka I. ir tikpat an-

tihumāns kā apelēšana morālē pie ārējiem, bezpersoniskiem spēkiem (*Autoritārisms, Atsvešināšanās*). Tādēļ I. pretstats šiem spēkiem ir tikai ārējs un galu galā — tikai šķietams. I. nepiemīt primitīvām vai arhaiskām s-bām, kur indivīdi ir tieši saistīti ar sociālo kopu un iekļauti tajā kā s-bas sastāvdaļa, kam nav patstāvības un kas ir pakļauti unificējošai regulācijai no ārienes (viņi savā rīcībā un domās ir pieņemto *normu, rituālu* un *tabu* darbības objekti). I. rodas tikai attīstītā šķiru s-bā, kur indivīdi iegūst zināmu patstāvību, bet tai pašā laikā viņiem nav iespējas izvērst savu tikumisko darbību, jo kultūra pastāv kroplā, atsvešinātā veidā. Visvairāk individualismu veicina buržuāziskās privātīpašnieciskās attiecības, ko K. Markss nosauca par «tīri atomistiskām» (*Markss K. Kapitāls. R., 1973, 1. sēj., 93. lpp.*). Tieši šī «atomistiskuma» dēļ rodas ilūzija par atsevišķa indivīda sākotnējo nesociālumu. Tāds ir visas I. ideoloģijas pamats (no agrā buržuāziskā liberalisma līdz *Prudona* mītiēlisma tipa utopijai utt.). Tā principi ir atspoguļoti dažādās buržuāziskās ētikas teorijās (*Sabiedriskais lūgums, Tikumisko jūtu teorijas, Eidemonisms*), bet I. kā cilvēka un sociālās vides atrautības apzināšanās forma, kā savas individualitātes pretstatīšana tai (jo nav atrastas alternatīvas socialitātes, kolektīvo saskaru un solidāras cīņas formas) pēc savas iedabas vienmēr ir neadekvāts progresīvajam saturam, kas ir ietverts šajā formā (*Egoisma teorijas*). Mūsd. kapitālisma ideoloģijā I. idejas pārdzīvo krīzi. I. nomaina un pieņemšanas spēkā tehnokrātiskā antiindividuālisma tendences, kas noliedz cilvēku kā augstāko vērtību, to scientiski pielīdzina «sabiedriskai» lietai, aizstāv «zinātniski» izstrādātu cilvēka un viņa apziņas manipulācijas sistēmu. Pretēji tam marksistiskā filozofija un ētika orientē uz tādas vēsturiskās vides likvidēšanu, kurā veidojas kā I., tā arī buržuāziskais antiindividuālisms. Kolektivitātes surogātu vietā marksisms pasludina cīņu par tādu kolektivitāti,

kas katrā cilvēkā attīsta vispusību un viengabalainību (*Vispusīga un viengabalaina personības attīstība*). Pēc komunistiskā pasaules uzskata «ikvienu indivīdu brīva attīstība ir visu indivīdu brīvas attīstības nosacījums» (*Markss K., Engelss F. Darbu izlase trīs sējumos. R., 1979, 1. sēj., 132. lpp.*). Turpretim I. noliedz sakarību starp visu un katru attīstību. *Komunistiskās audzināšanas procesā* I. paliekas tiek pārvarētas, kultivējot cilvēkā viņa sabiedrisko būtību, aktīvu dzīves pozīciju, patstāvību, radošu iniciatīvu (*Pašdarbība un jaunrade*), atbildību un kolektīvo solidaritāti.

INICIATIVA (lat. *iniliare* — sākt) — cilvēka pašdarbīga piedalīšanās dažādās sabiedriskās dzīves sfērās, kad viņš patstāvīgi uzņemas veikt kādu uzdevumu un aktīvi to īsteno; cilvēka sabiedriskās un politiskās aktivitātes izpausmes forma. I. var parādīties brīvprātīgā darbībā (s-bas, šķiras vai personiskās interesēs), radošā attieksmē pret darbu un esošajām uzvedības formām (*parāzām, tikumiem, tradīcijām*). I. var izpausties *varoņdarbā, ierosmē, paraugā*. Morālā nozīmē I. raksturīgs tas, ka cilvēks uzņemas lielāku atbildības daļu, nekā to prasa vispārpieņemto normu ievērošana. I. ir sabiedriskās *disciplīnas* sastāvdaļa; tā *personības un kolektīva* mīļdarbības daļa, kurā iniciators ir personība. I. mērs, kādu s-ba spēj attīstīt cilvēkos, rāda, cik lielā mērā s-ba rada reālus priekšnosacījumus cilvēka brīvībai un vecina viņa personības attīstību. Salīdzinājumā ar feodālismu buržuāziskā s-ba, radot apstākļus privātā uzņēmēja iniciatīvai, ir liels solis uz priekšu personības pašdarbības attīstībā. Taču šī I. kļūva iespējama tikai privātipašniekam (un arī viņam galvenokārt mantrausības veidā), kā arī šauram speciālistu un «brīvo profesiju» pārstāvju lokam un pie tam kādas vienas sabiedriskās funkcijas ietvaros. Komunistiskā formācija pirmoreiz vēsturē rada plašas iespējas, lai attīstītos masu I., kas virzīta uz brīvu kalpo-

šanu s-bai. Sociālistiskajā s-bā īpaši liela nozīme ir I. darbā un sabiedriski politiskajā jomā. I. kļuvusi par pastāvīgu stimulu, kas nosaka un virza cilvēka rīcību, un pārvēršas par morālu īpašību — iniciatīvitāti. Iniciatīvitāte raksturo cilvēku (kolektīvu, plašās cilvēku masas) no viņa sabiedriskās aktivitātes viedokļa un izpaužas apzinīgā darbībā, kas virzīta uz noteiktu morāles principu un ideālu realizēšanu (*Pašdarbība un jaunrade*). Sociālismā iniciatīvitāte paredz brīvprātīgu kalpošanu kopīgām interesēm, nesamierināšanos ar komunistiskās morāles prasību pārkāpumiem un cīņu par trūkumu novēršanu s-bas vai kolektīva dzīvē.

INTERESES — cilvēka (šķiras, s-bas) mērķtiecīga attieksme pret kādu viņa vajadzību objektu. I. ir atkarīgas no cilvēka esamības apstākļiem un atspoguļo to, ka noteikti apkārtējās pasaules priekšmeti ir nepieciešami viņa dzīvei. Cilvēks ražo, apgūst un iegūst (patērē) savas I. apmierinošos priekšmetus mērķtiecīgā darbībā. Cilvēka psihē I. parādās stimula, gribas impulsa veidā, kas virza viņa darbību. Apzinātas I. izpaužas *motivā, nodomā*, apzināti izvēlēta *mērķī*. Socioloģijā cilvēku I. aplūko kā sociālo grupu un atsevišķu personu darbības virzošo spēku (sabiedriskās, šķiriskās, personiskās I.), tajās izpaužas sabiedriskās attiecības. «Katra noteiktas s-bas ekonomiskās attiecības vispirms parādās kā *intereses*» (*Markss K., Engelss F. Darbu izlase trīs sējumos. R., 1980, 2. sēj., 393.—394. lpp.*). Ētikā I. kategoriju pirmām kārtām aplūko saistībā ar *pienākumu*. Šķiru s-bā sabiedriskās un personiskās I. pastāvīgi saduras, tādēļ cilvēkam nākas pildīt tikumiskās prasības pretēji savām personiskajām I. Tā vietā, lai meklētu šo pretrunu cēloņus un to novēršanas iespējas, pirmsmarksistiskās ētiskās mācības parasti aprobežojās ar to, ka vai nu vienkārši neatzina šīs pretrunas, vai arī uzskatīja tās par neatrisināmām. Vieni domātāji centās morālo pienākumu reducēt uz personis-

kajām I. — uz «saprātīgi izprasto» *egoismu*, cilvēka tieksmi pēc laimes vai baudas (*Egoisma teorijas, Eide-monisms, Hedonisms*), citi uzskatīja, ka cilvēks var izpildīt savu pienākumu, tikai nonākot pretrunā ar savām personiskajām I. (*Kategoriskais imperatīvs*). Vienīgi marksistiskā ētika dod pareizu I. un pienākuma savstarpējo attiecību risinājumu. Tā kā cēlonis pretrunām starp I. un pienākumu meklējams šķiru interešu, personisko un sabiedrisko I., kā arī atsevišķu, privāto I. pretstatā, šīs pretrunas atrisināt ir iespējams tikai komunisma celtniecības gaitā. Jau sociālismā pamatos izveidojas saskaņa starp personiskajām un sabiedriskajām I. To nosaka apstākļi, ka sabiedriskās ražošanas augstākais mērķis sociālismā ir pēc iespējas pilnīga cilvēka materiālo un garīgo vajadzību apmierināšana. Morāles līmenī tas nozīmē, ka, pildot savu pienākumu pret s-bu, indivīds galarezultātā kalpo visu cilvēku kopīgajām I. Bet, tā kā atšķirība starp sabiedriskajām un personiskajām I. pilnībā netiek novērsta, vēl arvien pastāv atšķirība starp pienākumu un personiskajām I. To nesaskaņas gadījumā komunistiskā morāle prasa no cilvēka savas personiskās I. pakļaut sabiedriskajām I. Šīs prasības realizēšana ir vienīgais iespējamais ceļš, kā vispilnīgāk apmierināt visu s-bas locekļu I. un galu galā panākt pilnīgu sabiedrisko un personisko I. saskaņu. Prasības apzināšanās nodrošina to, ka sabiedriski derīgā darbība pakāpeniski pārvēršas par cilvēku iekšēju nepieciešamību (*Brīvība, tikumiskā; Tieksmes*).

INTERESU TEORIJA — virziens mūsd. buržuāziskajā ētikā un *aksioloģijā*, kura piekritēji īstenības parādību morālo vērtību, arī *labo* un *ļauno*, aplūko kā uz noteiktu objektu virzītu interešu rezultātu. I. t. ir mūsd. *naturālisma* paveids ētikā. Pēc satura tā daudzējādā ziņā ir līdzīga *pragmatisma* mācībai. Teorija radusies 20. gs. 20-os g. un pastāv joprojām, kaut gan tai vairs nav tik lielas ietekmes. Galv. I. t. pārstāvji: Amerikas Savie-

notājās Valstīs — R. Perī, D. Pārkers, Anglijā — F. Tenants. Šī virziena piekritēji kāda priekšmeta vai parādības nozīmīgumu (vērtību) cilvēkam nosaka, vērtējot tos nevis pēc funkcijas, kāda priekšmetam vai parādībai ir s-bā, bet pēc subjektīvās attieksmes pret tiem, pēc intereses, kāda tiem tiek veltīta. Pati interese tiek saprasta tīri psiholoģiski — kā vēlēšanās, nosliece, tieksme, mīlestība, simpātija (vai pretēji — riebums, antipātija, naids), ko cilvēks jūt pret attiecīgo objektu. Turklāt būtībā tiek ignorēta cilvēku interešu sociālā nosacītība, atkarība no viņu dzīvesdarbības veida, esamības un s-bas attīstības objektīvajiem likumiem. I. t. buržuāziskais raksturs īpaši uzskatāmi izpaužas tajā apstākļī, ka tās piekritēji morāli saprot kā līdzekli savstarpējas saskaņas panākšanai un privāto interešu samierināšanai. No tā izriet arī specifiski buržuāziskais morālā pienākuma skaidrojums: rīkojies tā, lai apmierinātu pēc iespējas vairāk privāto interešu. Līdz ar to cīņa par pretrunu pārvarēšanu starp personiskajām un sabiedriskajām interesēm, par cilvēces kopīgo pamatinteresu apmierināšanu tiek aizstāta ar privātuzņēmēju interešu apmierināšanu, konkrētu interešu saskaņošanu. Marksistiskā ētika atzīst morāles sakaru ar cilvēku interesēm, tomēr nevis vienkārši izsecina morāli no jebkurām interesēm, bet aizstāv (vai kritizē) šīs intereses kā patiesi cilvēciskas (vai amorālas, egoistiskas, pretcilvēciskas), pie kam balstoties uz visas cilvēces attīstības vēstures likumu analīzi. Darbaļaužu intereses, pretēji ekspluatatoru interesēm, ir tikumiski pamatotas patiesi cilvēciskas vajadzības.

INTERNACIONĀLISMS (sociālistiskais) (lat. *inter* — starp — un *natio* — tauta) — starptautiska darbaļaužu vienotība, kas dibināta uz pamatinteresu kopību cīņā par kapitālistiskās iekārtas likvidēšanu un komunistiskās s-bas uzcelšanu. Būdam nāciju savstarpējo attiecību princips, I. ir saistīts ar politiku, bet

tai pašā laikā tas ir arī viens no svarīgākajiem komunistiskās morāles principiem, kas regulē šīs savstarpējās attiecības. Tādējādi I. ir viena no komunistiskā *humānisma* izpausmes sfērām. Kā morāles princips I. satur šādas prasības: visu tautu vienlīdzību un brīvību neatkarīgi no to sociālās un kulturālās attīstības; nesamierināmību ar lielvalstisko šovinismu un stāvokli, kad viena nācija kaut kādā veidā apspiež citu nāciju; visu valstu darbaļaužu sadarbību un solidaritāti cīņā par kopīgiem mērķiem; nesamierināmību ar nacionālo egoismu un separātismu; draudzību un cieņu attiecībās ar citu tautu pārstāvjiem; interesi par dažādām nacionālajām kultūrām; cieņu pret nacionālo noslēgtību, neiecietību pret noskaņojumiem un teorijām, kas pauž nacionālo un rasu pārkumu — pret visu to, ko izsaka jēdziens *nacionālisms*. Buržuāziskajam nacionālismam raksturīgs tautu naidis, vienas nacionalitātes izceļšana uz citu nacionalitāšu rēķina. Buržuāziskais nacionālisms ir otra puse kosmopolitismam, kam pamatā ir cilvēku nihilistiski vienaldzīga attieksme pret savu dzimteni un nāciju, to interesēm un kultūru, atteikšanās no jebkādam nacionālajām tradīcijām. Sociālistiskais I. ir pašos pamatos pretējs kā nacionālismam, tā arī kosmopolitismam, aiz kura ārējās neitralitātes pret dažādām valstīm un nācijām vienmēr slēpjas nevienlīdzības un pakļaušanas attieksme. I. ideja dzima līdz ar starptautiskās komunistiskās kustības rašanos, un pirmoreiz to pasludināja tās dibinātāji K. Markss un F. Engelss ar lozungu «Visu zemju proletārieši, savienojieties!», vēršamies pret valdošo šķiru kultivēto nacionālā naida politiku. Vēsturē pirmais praktiskais piemērs, kad attiecības starp tautām izpaudās sociālistiskais I., ir daudznacionālā tautu sadraudzība Padomju Savienībā, kur likvidēti nacionālie spaidi un nodrošināta pilnīga tautu vienlīdzība. Senāk atpalikušajām tautām šajā sadraudzībā paverās iespēja iepazīties ar pasaules kultūras un civilizācijas

vērtībām. Pat *patriotisma* jūtas PSRS ieguva internacionālu raksturu, jo tās ietver visu kopējā sociālistiskajā dzimtenē dzīvojošo tautu draudzību. Sociālismā I. kā tikumiskais princips realizējas tautas ikdienas dzīvē. Taču reizēm vēl dažādos veidos izpaužas nacionālā naida paliekas, kas parasti saistītas ar cilvēku nepietiekamu apziņģumu un zemu garīgo kultūru. Ar pasaules sociālistiskās sistēmas izveidošanos I. princips ir kļuvis par pamatu kā brālīgo sociālistisko valstu un nāciju savstarpējās attiecībās, tā arī sociālistisko zemju tautu attiecībās ar apspiestajām nelīdztiesīgajām nācijām un kapitālistisko valstu darbaļaudīm. Šis princips ir likums brālīgo komunistisko un strādnieku partiju attiecībās.

INTUITIVISMS (lat. *intueri* — cieši, vērīgi skatīties) — ētikas virziens, kura piekritēji apgalvo, ka morāles jēdzieni (*labais, pienākums* u. c.) nav pamatojami ar prātu un pieredzi, ka tos cilvēks saprot intuitīvi, kā «pašas par sevi saprotamas» patiesības. Ētiskais I. ir teorētiski izteikts priekšstats par to, ka vispārpieņemtā tikumiskā pārliecība nav jāpierāda, tā ir skaidra pati par sevi (*Dogmatisms*). I. elementi bija jau dažās antikās pasaules ētiskajās teorijās (*Sokrāts, Platons*). 17.—18. gs. pastāvēja Kembridžas neoplatoniķu skola (*R. Prais, R. Kedvorts, S. Klārks*), kas uzskatīja, ka labā un pienākuma jēdzieni ir vienkāršas idejas, kuras nevar ne formulēt, ne pamatot. 19. gadsimtā I. idejas Anglijā attīstīja H. Sidžviks. Mūsd. buržuāziskajā ētikā plaši pazīstama ir I. strāva, ko 20. gs. sāk. dibināja Mūrs un kas izplatījās Anglijā, ASV u. c. zemēs. Uzskatot, ka ētikai jāpēta nevis cilvēku uzvedība, bet morāles jēdzieni, Mūrs un viņa sekotāji pavēra ceļu *formālismam* ētikā. Mūrs kritizēja ētikas naturālistiskā virziena (*utilitārisma, hedonisma, evolucionārās ētikas*) piekritējus nevis par vienpusību vai vienkāršotu labā definējumu, kad tas tiek reducēts uz kaut kādu dabas objektu īpašību vai

īpašību grupu, bet viņš vispār noraidīja iespēju definēt, kā arī racionāli analizēt labo. Tādējādi Mūra intuitīvistiskā koncepcija noveda pie morāles zinātniskas analīzes nolieguma, pie *morāles un zinātnes* prestatījuma. Mūsd. I. izšķir divus virzienus. Aksioloģiskais virziens (*Aksioloģija*) — Dž. Mūrs, G. Rešdels, Dž. Leards, O. Džonsons, B. Blenšards — no labā atvedina visus pārējos morāles jēdzienus, arī pienākumu (pienākuma būtība ir darīt labu). Deontoloģiskais virziens (*Deontoloģija*) — H. Pričards, D. Ross, E. Kerits, Č. Brouds — uzlūko pienākumu par jēdzienu, kas nav atkarīgs no labā vai loģiski nostājas pirms tā (labā būtība ir pienākuma pildīšanā). Tādējādi morāle tiek skaidrota formālistiski — pienākums jāpilda paša pienākuma dēļ. Saskaņā ar deontoloģisko I. morālie pienākumi nesakņojas sociālajās vajadzībās, tie esot pašsaprotami, mūžīgi un nemainīgi. Ross, piem., uzskata, ka ir septiņi šādi «paši par sevi saprotami» pienākumi: nedari ļaunu, dari labu, sadali labo un ļauno atbilstoši cilvēku nopelniem (taisnīguma prasība), runā patiesību un pildi solījumus (uzticības pienākums), pateicies par pakalpojumiem, atļidzini zaudējumam, ko esi nodarījis, pilnveidojies. Jau pati šo saistību atlase (nav iekļauti cilvēka pienākumi pret s-bu, ir pārstāvēti tikai pienākumi pret atsevišķiem cilvēkiem), nemaz nerunājot par aplūkoto pienākumu konkrēto izpratni, liecina par morāles buržuāzisko skaidrojumu. Mūsd. I. sociālā jēga ir tā, ka kapitālistiskās s-bas valdošās šķiras sankcionētajiem morālajiem priekšstatiem tiek piešķirta neapstrīdama («pati par sevi saprotama») nozīme: attiecībā pret tiem nav pieļaujamas šaubas un ar faktiem un loģikas likumiem pamatota kritika, kur nu vēl zinātniska kritika. Tāda ir I. apoloģiskā loma attieksmē pret buržuāzisko ideoloģiju. Sevišķi reakcionāra ir deontoloģiskā mācība, kas uzspiež cilvēkiem aklū, neapzinātu pienākuma pildīšanu. Tā ir buržuāziskās morāles dogmatizācijas galējā forma.

IPASĪBAS, MORĀLĀS — morālās *apziņas* jēdziens, ar kuru sabiedriskajā dzīvē apzīmē un no morāles viedokļa raksturo cilvēku uzvedības tipiskas iezīmes. Morālās I. (piem., *augstirdība, taisnīgums, vārda laušana, skopums, dāsnums, iedomība, kautrība* utt.) tiek raksturotas kā *ricība* neatkarīgi no tā, kas to veic, tāpat tiek aplūkotas arī atsevišķas noteikta cilvēka uzvedības puses, kas parādās kā viņa rakstura īpatnības. Piem., jēdziens «*godīgums*» var tikt attiecināts uz darbībām neatkarīgi no tā, kas tās veic (godīga *ricība*), bet tas var arī apzīmēt tāda cilvēka vai cilvēku grupas tikumisku iezīmi, kurš (vai kuri) rīkojas godīgi vienmēr. Morālās I. iedala pozitīvajās un negatīvajās I. (dažkārt tās sauc par *tikumiem* un *netikumiem*). Jēdziens «morālā I.» ir vispārīgāks un sarežģītāks nekā morāles *norma*. Tajā nav ietverti konkrēti norādījumi, kas cilvēkam ir un kas nav jādara, bet vispārinātā veidā tiek raksturotas un vērtētas noteiktas cilvēka uzvedības līnijas. Piem. tāda I. kā *prasīgums* izpaužas veselā *ricību* kopumā. Savukārt morālajai prasībai, kas izteikta ar šo jēdzienu («cilvēkiem jābūt prasīgiem pret sevi un citiem»), atbilst daudzas atsevišķas uzvedības normas, un cilvēkam pašam jāizlemj, kā viņam jārikojas konkrētā situācijā, lai paustu savu prasīgumu. Jēdzienā «morālā I.» līdzās priekšrakstiem obligāti ir arī vērtējošā puse, tajā izteikta noteikta (pozitīva vai negatīva) attieksme pret morālo I. Tāpēc *ricības* (vai cilvēka) vērtējums ir tās morālā vērtējuma kritērijs (piem., «šī *ricība* ir ļauna tādēļ, ka tā ir nodevība»). Jēdziens «morālā I.» pirmo reizi tika speciāli izdalīts sengr. ētikā (*Aristoteļa* tikumu jēdziens), pie kam akcents tika likts uz cilvēka I. Tāda morālo I. izpratne saglabājās arī viduslaiku ētikā. Buržuāziskie apgaismotāji, sevišķi utopiskie sociālisti, morālajās I. jau saskatīja ne tik daudz rakstura īpašības, kā uzvedības veidus, kas raksturīgi attiecīgai s-bai. Atzīdami, ka cilvēks ir apstākļu produkts, viņi domāja, ka ti-

kumus un netikumus nosaka s-bas raksturs, nevis pats cilvēks; lai cilvēku padarītu tikumīgu, jāmaina s-ba. Marksistiski ļēpiniskā ētika izskaidroja, ka starp sociālajiem apstākļiem un cilvēku raksturu pastāv dialektiska saikne, un pierādīja abu šo morālās I. izpratņu vienpusību. Revolucionārajā praksē, kā norāda K. Markss, cilvēks vienlaikus pārveido s-bu un pats sevi. Komunistiskā partija no tā secina, ka cīņā par komunismu savienojas un vienlaikus tiek atrisinātas viena un tā paša uzdevuma divas puses — jaunās s-bas veidošana un jaunā cilvēka audzināšana. Tāpēc *komunistiskās audzināšanas* process ietver sevī ne tikai cilvēkiem obligāto morālo I. veidošanu, bet arī pašu tautas masu organizēšanu un mobilizēšanu priekšā stāvošo praktisko komunisma celtniecības uzdevumu risināšanai (*Audzināšana, tikumiskā*).

IRACIONĀLISMS (lat. *irrationalis* — nesaprātīgs) — daudzām buržuāziskajām morāles teorijām raksturīgs metodoloģiskais princips morāles iedabas skaidrošanai. Lai gan I. elementi atrodami visdažādākajās pagātnes ētiskajās teorijās, visvairāk tas atbilst 19. gs. vidū (*Kirkegors, Sopenhauers*) un īpaši 20. gs., kad I. idejas par pamatu izmanto tādi buržuāziskās ētikas virzieni kā *eksistenciālisms* un *neoprotēstantisms*. Ētiskajā I. galv. ir jebkādu vispārīgu morāles likumu noliegšana un sevišķā, neatkarījamā nozīmes pārspilēšana katrā morāles problēmā. No tā izriet secinājums, ka prāts un zinātne spēj noskaidrot tikai pašu vispārīgāko daudzveidīgajā un ir pilnīgi neizmantojami morāles sfērā, tāpēc morāles sfēra ir neizzinājama (*Morāle un zinātne*). Tikumisko problēmu risināšanā iracionālisti priekšplānā izvirza «dzīves izjūtu», gribu, neapzinātas tieksmes vai kaut kādas loģiskajai domāšanai pretstatītas gara spējas. Viņi uzskata, ka «ne-*loģiskais*» un «*antiracionālais*» ir tuvāk cilvēka eksistences jēgas izpratnei nekā jebkura racionālās domāšanas forma, kas vedot pie dogmatisma un laupot cilvēkam brīvību un individuā-

litāti. I. ētikā ir saistīts ar morālo vērtību atraušanu no dzīves faktiem, individuālās morāles atraušanu no sabiedriskās morāles. Apgalvotāmi, ka katrā dzīves situācija un katrā atsevišķā cilvēka stāvoklis vienmēr ir unikāls un neatkarīgs, iracionālisti secina, ka morālajām prasībām katru reizi ir pilnīgi atšķirīga jēga. Tāpēc, pēc viņu domām, nevar formulēt kaut kādus vispārējus tikumiskos principus, pēc kuriem cilvēks varētu pieņemt konkrētus lēmumus dažādās praktiskās situācijās. Šādā nostādnē ir ne tikai galējs *relativisms*, bet arī ētiskā *racionālisma* kritika. Iracionālisti kritizē tās ētikas teorijas, kurās morālo prasību saturs izriet no zinātnisko datu kopuma par cilvēku kā dabisku un sabiedrisku būtni. Šādā skatījumā cilvēks darbojas pēc cēlonības likumiem, ievērojot lietderīgumu, vadās pēc prāta un zinātnē izstrādātajiem jēdzieniem, pakļaujas s-bas likumiem un prasībām, vispārējām morāles *normām*. Bet, pēc iracionālistu viedokļa, tā esot tikai cilvēka esamības ārējā puse, «neistā» morāle — utilitārā, dogmatiskā, kanonizētā morāle. Patiesi cilvēcisko jeb «isto» esamību nevarot nekādā veidā formulēt, tā pastāvēt ārpus s-bas un dabas likumiem. Šī esot cilvēka absolūtās brīvības sfēra, kur viņš izpaužot savu morāli par spīti s-bai, pretēji tai videi, kurā valdot materiālais aprēķins. Šādā cilvēka esamības sadalīšanā divās pilnīgi neatkarīgās sfērās, no vienas puses, izpaužas kritiska attieksme pret mūs. buržuāzisko civilizāciju, bet no otras puses — mēģinājumi «glābt» cilvēku no kapitālistiskajām antihumānajām attiecībām tādējādi, ka indivīdus noslēdzas sevi (*Individuālisms*). Galarezultātā iracionālisti nonāk pie morāles sabiedriskās iedabas noliegšanas, pie, kā viņi paši domā, «divdomīgas», «paradoksalas» morāles apliecinājuma. Bet tāda morāle nevar norādīt cilvēkam, kā konkrēti dzīvē jārikojas. Tieši te parādās ētiskā I. reakcionārā un antihumānā būtība. I. sociālās saknes ir buržuāziskajās attiecībās, kas nonākušas pretrunā ar sabiedriskā progresā vāja-

dzībām un izraisa cilvēkos bezcerības izjūtu, bailes no nākotnes, atņem ticību cilvēka prāta iespējām.

ISLAMŠ (arābu *islām* — padevība) jeb musulmanisms — ticība, kas kanonizēta Korānā — pravieša Muhameda (ap 570—632) grāmatā, viena no pasaules reliģijām. I. ētika būtībā ir veidojusies stihiski jau pirmsislama periodā. Korāns un sunna (svētā tradīcija), kas sastāv no daudzām hadīsām (nostāstiem par Muhameda izteikumiem un darbiem), šariats («priekšrakstītais ceļš» — kodificētas musulmaņu tiesiskās normas) tikai noformēja, padarīja par likumu un reorganizēja jau izveidojušās morāles normas. Daži islama kanona aizliegumi un ierobežojumi ir radušies, lai izspiestu arābu pagāniskās ieražas (piem., tika aizliegta paraža ierakt smiltīs zināmu skaitu jaunpiedzimušo meiteņu u. c.). Tradicionālās normas, kas uzskata par svētām, piem., radniecības saites, viesmīlību un uzliet par pienākumu palīdzēt ceļiniekiem un nabagiem, tika pārveidotas un papildinātas ar citiem noteikumiem. Korānā fiksētās normas ietver daudz acīm redzamu aizguvumu no jūdaisma un kristietības reliģiskajiem tekstiem. Tas radīja nopietnas pretrunas musulmaņu tikumiskajā orientācijā, jo daudzi likumi nesaskanēja cits ar citu. Piem., jau tas, ka pastāvēja daudzi noteikumi par sievietes tiesībām, zināmā mērā ierobežoja patvaļu. Taču Korāns nostiprināja sievietes atkarīgo stāvokli: piem., dālot mantojumu, dēlam pienācās tikpat liela daļa kā divām meitām. Tā kā I. orientēja uz padevību un pakļaušanos likumam, tas neizbēgami kļuva par šķērslī tikumisko attiecību progresīvai attīstībai. Korāns un sevišķi hadīsis ne vien nostiprināja musulmanisma ticības tradicionālos rituālus — lūgšanas ik dienas, obligātas žēlastības dāvanas, gavēņa ievērošanu un svētceļojumus uz Meku, bet arī pāuda daudzu gadsimtu pieredzi tikumisko attiecību attīstībā; tas atspoguļojās tādos likumos kā vecu cilvēku un vecāku godāšanā, azartspēļu un vīna dzeršanas aizliegumā, bargā melu

un zagšanas nosodījumā. I. sociālā būtība ir tāda pati kā visām citām reliģijām, tas var būt saistīts ar dažādām sabiedriskām tendencēm, kas izriet no tā piekritēju šķirisko pozīciju nevienādīguma un pretrunīguma.

IZDARĪJUMS — darbība, kas aplūkota no tās praktiskā nozīmīguma un rezultāta viedokļa (cilvēka objektīvais veikums, pārmaiņas, kādas cilvēks izraisījis sociālajā istenībā). Morālā vērtējuma plāksnē izšķir *labumdarību* un *ļaudarību*. I. ir darbības subjekta (cilvēka) un darbības objektīvo apstākļu mijiedarbības produkts. Atkarībā no tā, vai cilvēks ir tiesies pēc faktiski panāktā rezultāta vai ne, izšķir nolūka un beznolūka I. Kā darbības un rezultāta vienību I. parasti šķir no uzvedības *sekām*, ko aplūko atsevišķi kā tādu stāvokli vai notikumu gaitu, kas seko pēc darbības veikšanas. Piem., izdarot zādzību (ļaudarību), noziedznieks, vadīdamies tikai pēc mērķa apmierināt savas savtīgās intereses, piesavinās svešu īpašumu. No viņa rīcības izrietošais ļaunums s-bai, kaitējums kāda interesēm, kādam radītais zaudējums un noziedznieka saņemtais sods jau ir sekas.

IZPIRKŠANA — sevis (pilnīga vai daļēja) atbrīvošana no *vainas* par pagātnē izdarītu rīcību; to panāk, pilnībā apzinoties savu vainu, izciešot sodu vai izdarot labus darbus, par ko cilvēks pelnījis padošanu. Kristīgajā morālē I. bieži tiek skaidrota formāli, simboliski, kā noteikta *rituāla* ievērošanas rezultāts. Piem., tiek uzskatīts, ka amorālū rīcību dievs var piedot, ja cilvēks izsūdz grēkus, skaita lūgšanas, gavē vai izpilda rituālu, vai arī veic labumdarību baznīcā (tāda I. izpratne visvairāk raksturīga katolicismam un pareizticībai). Ja ir runa nevis par kāda atsevišķa cilvēka individuālu no grēkošanos, bet par iedzimto *grēku*, tad cilvēku dzimtas I. it kā notiekot tāpēc, ka Kristus «ir uzņēmies ciešanas par visu cilvēci», labprātīgi ļāvis sist sevi krustā, lai «pestītu» visus

cilvēkus. Abos gadījumos šāda formāla I. izpratne istenībā atbrīvo cilvēku no *atbildības* par savu rīcību un no *pienākuma* labot cilvēkiem vai s-bai nodarīto ļaunumu. No komunistiskās morāles viedokļa, grēku *nožēlošana* ir gan nepieciešams priekšnoteikums vainas izpirkšanai, bet ar to vien vēl nepietiek. Vainīgajam cilvēkam reālā praktiskā darbībā jāpierāda, ka viņš ir pelnījis piedošanu.

IZTURĒTĪBA — morālā *īpašība*, kurā konkrēti izpaužas noteiktas *savaldības* puses; tajā ietilpst cilvēka prasme kontrolēt savas jūtas par spīti radušajiem šķēršļiem un neparedzētiem apstākļiem, pakļaut savu darbību izvirzītā mērķa sasniegšanai (neatlaidība), spēja pārvarēt grūtības, apspiest sevi mazdūšīgu vēlēšanos atteikties no paredzētajiem uzdevumiem (izturība); *uzticība* izvēlētajiem ideāliem un principiem par spīti grūtībām un zaudējumiem, par spīti atklātu ienaidnieku pasīvai vai aktīvai pretdarbībai un spaidiem (nelokāmība); prasme nomākt sevi dusmas, pesimistisku vai, gluži otrādi, avantūristisku noskaņojumu, sastopoties ar apkārtējo cilvēku pretošanos. Komunistiskajā morālē I. uzlūko ne tikai par cilvēka gribasspēka rādītāju, bet arī par priekšnoteikumu cilvēka darbības maksimālai mērķtiecībai un humānai attieksmei pret citiem cilvēkiem. I. sevišķi nepieciešama vadītājiem, no kuriem tiek prasīts, lai viņi saprātīgi novērtē stāvokli, pacietīgi un pārliecināti izskaidro cilvēkiem partijas politiku, bez vajadzības neķeras pie galējiem līdzekļiem, panāk, ka visi saprot un apzinās sociālistiskās s-bas uzdevumus, un nekad neaizmirst darbaļaužu intereses un vajadzības.

IZVĒLE, MORĀLĀ — morālās *darbības* akts, cilvēka *meklējumi*, kas izpaužas apzinātā noteiktas vērtību sistēmas, uzvedības līnijas vai konkrētas *ricības* atzišanās par labāko apstākļos, kad cilvēkam patstāvīgi jāpieņem morāls lēmums un jānodrošina tā realizācija. Par morālās I. subjektu var būt indivīds, kas pieņem ricības lēmumu, cilvēku kolektīvs, kas veido at-

tiecības savu locekļu starpā, šķira, kas tiecas mainīt vai saglabāt esošo sociāli politisko sistēmu, vai visa s-ba. Individuālajā morālajā I. izpaužas grupas, kolektīva, šķiras un visas s-bas morālo viedokļu būtiskas iezīmes. Morālā I. atspoguļo cilvēka un s-bas morālās *brīvības* pakāpi. Šīs brīvības būtību ir raksturojis F. Engelss, runādams par spēju lietpratīgi pieņemt lēmumu. Vienas ricības atzišana par labāku salīdzinājumā ar citu rīcību prasa saskaņot morālo I. ar apstākļiem, apvienot mērķtiecību ar morālo *principiālītāti* un humānismu, izvēlēties nepieciešamos līdzekļus (*Mērķi un līdzekļi*), kas nodrošinātu *mērķa* sasniegšanu un *motīva* un *seku* organisku vienību. Īpaši skaidri morālā I. parādās konfliktsituācijā (*Konflikts, tikumiskais*), kad saduras indivīda un s-bas intereses (individuālās tieksmes un pienākums), personiskās un citu intereses (*egoisma* un *altruisma* apsvērumi), vai arī ja nonāk pretrunā dažādas morāles prasības (piem., kad *saistību* pildīšana var kaitēt s-bai vai atsevišķām personām, kad pateicības jūtu vadīta rīcība saistās ar principiālītātes pārkāpšanu u. c.). Konfliktsituācija un morālās I. nepieciešamība rodas, saduroties atšķirīgām vērtībām un normām, ko nosaka sociālās pretrunas, dažādu *jādarību* nesaskaņotība, atsevišķu personu nepārdomāta rīcība vai nejauši apstākļi. Morālās prasības, ko izvirza izvēles konfliktsituācijā nonākušai personai, paredz, ka ir jā-rēķinās ar sava lēmuma sekām, un prasa dot priekšroku tādām izvēles variantam, kura rezultātā rodas minimāls ļaunums un maksimāls labums. Komunistiskā morāle prasa, lai morālā I. notiktu nevis pēc citu personu norādījumiem, bet pēc iekšējas pārliecības (*Pārliecinātība, Sirdsapziņa*), tā nosoda tieksmi izvairīties no personiskās *atbildības*, mēģinājumus attaisnot savu rīcību, atsaucoties uz kādu *autoritāti*, oficiālu rīkojumu, uz to, ka apkārtējie cilvēki ir piespieduši vai ka «tā rīkojas citi». Taču personiskajai pārliecībai, kas ir pamatā

konkrētai morāļajai I., ir jāatbilst vispārējām komunistiskās morāles prasībām. Marksistiski leņiniskā ētika noraida *eksistenciālisma* individuālistisko viedokli, kas par svarīgu uz-

skata nevis izvēlētas rīcības morālo saturu, bet tikai pašas morāles I. patstāvību, rīcības «autentiskumu» un neprasa ievērot sabiedriskās normas.

J

JĀDARĪBA (morālā) — tikumiskās prasības, kad tās parādās kā cilvēka pienākums, kā viņam izvirzīts uzdevums. Atšķirībā no pienākuma kategorijas J. jēdzienam ir, no vienas puses, plašāks raksturs, jo tajā tiek formulētas prasības, kuras vienādi attiecas uz daudziem cilvēkiem, bet, no otras puses, tam ir konkrētāks raksturs, jo tas atklāj no cilvēka prasītās rīcības saturu (kas tieši viņam ir jādara). Cilvēka pienākums ir izpildīt noteiktu J. Tā paredz visdažādāko darbību atkarībā no tās cilvēka dzīves un darbības sfēras (*Attiecības, tikumiskās*), uz kuru J. attiecas (ģimenes, sabiedriskie, darba pienākumi); noteiktās situācijās tās izpildīšana kļūst par pienākumu. Tikai tad, kad visi cilvēki izpilda viņiem izvirzīto morālo J., kļūst iespējama visu sabiedriskā organisma posmu saskaņota darbība, noteiktas sabiedriskās *disciplīnas* ievērošana. Un otrādi — nevēriība pret savu J. iedragā šo disciplīnu, izraisa tikumisko prasību autoritātes krišanu, veicina tādas atmosfēras attīstību, kas pieļauj iecietību pret ļauno, nesodāmību, savstarpēju neuzticību starp cilvēkiem. Tāpēc katra atsevišķa cilvēka morālais pienākums ir ne tikai izpildīt tikumiskās prasības, kad to sabiedriski derīgās sekas ir acīm redzamas, bet arī stingri izpildīt viņam izvirzīto J., apliecināt un nostiprināt viņa paša sludinātos morālos principus. Reālā dzīvē dažādi J.

veidi var būt nesaskaņoti un pat pretrunā viens ar otru, nostādot cilvēku morālās izvēles situācijā. Eksploatatoriskās s-bas morāle ir liekulīga (*Liekulība*), jo tās prasības vienādā mērā netiek attiecinātas uz dažādu šķiru pārstāvjiem. Turpretim komunistiskās morāles iedarbīgums saistīts ar tās vispārobligāto raksturu, visu cilvēku patieso *vienlīdzību* tās prasību priekšā.

JAROSLAVSKIS Jemeljans (1878—1943) — padomju vēsturnieks un publicists, marksistiski leņiniskās teorijas un ētikas propagandētājs. J. atmaskoja baznīcas pretenzijas iztēlot reliģiju par vispārcilvēcisku tikumības balstu sargātāju, parādīja šķirisko raksturu, kāds ir reliģiskajai morālei, kas sankcionē eksploatatoriskās s-bas netaisnīgo būtību. Lielu uzmanību J. veltīja komunistiskās morāles veidošanas ceļu pētīšanai, partijas ētikas principu izstrādāšanai. J. domāja, ka partijai nav vajadzīgs sīki uzraudzīt komunistu dzīvi, bet tai «ir tiesības prasīt, lai komunisti tiklab sabiedriskajā dzīvē, kā arī personiskajā sadzīvē būtu paraugs visai strādnieku šķirai, visiem darbaļaudim». Tāpēc J. aicināja nesamierināmi nostāties pret karjerismu, tenkošanu, mēģinājumiem savtīgi izmantot dienesta stāvokli. Viņš rakstīja: «Partija cinās pret pārmērībām sadzīvē, kad komunisti dzīvo pāri saviem līdzekļiem, kad viņi sev atļaujās greznību, kas atstumj masas,

rada bezdibeni starp viņiem un strādnieku šķiru.» Jaunatnes tikumiskās audzināšanas jautājumam veltītajos rakstos J. aizstāvēja pēctecības principu revolucionārās morāles attīstībā, kritizēja vulgarizējošās «kreisiskās» teorijas, kas tika izmantotas seksuālās izlaidības teorētiskai attaisnošanai. Viņš rakstīja, ka morālajam *nihilismam*, kas 20-tajos g. uzstājās ar saukļiem pret mietpilsonisko kultūru (*Mietpilsonība*), «nav nekā kopīga ar proletāriskās kultūras uzdevumiem, ar jaunās sadzīves celtniecības uzdevumiem, reizēm tā ir mūsu nelaimes, mūsu trūkumu iztēlošana par tikumu». Daudzās runās J. skar problēmas, kas saistītas ar proletārisko *internacionālismu* — vienu no kardinālajiem sociālistiskās morāles principiem. 30-tajos g. un Lielā Tēvijas kara laikā plašu atbalsi guva viņa darbi, kas veltīti fašisma rasistiskās, mizantropiskās ideoloģijas atmakošanai. Galv. raksti ētikā: «Par partijas ētiku» (1925), «Proletariāta morāle un sadzīve pārvejas periodā» (1926).

JASPERSS (Jaspers) Karls (1883—1969) — vācu *eksistenciālisma* ievērojamākais pārstāvis. Par filozofijas specifisko uzdevumu J. uzskatīja morāles problēmu risināšanu. Pēc viņa domām, filozofijai vajag nevis formulēt zināšanu sistēmu par cilvēku un viņa apkārtējo pasauli, bet sameklēt «glābšanas» līdzekļus, palīdzēt cilvēkam palikt sev uzticīgam (saglabāt savu «patību») tehnikas kundzības, standartizācijas un sabiedriskās dzīves reglamentācijas laikmetā. Savā patiesajā esamībā (eksistencē) cilvēks ir kaut kas vairāk nekā vienkāršs dabas un vēstures produkts. Viņš ir viengabalaina, savdabīga un neatkārtojama būtne, kuras iekšējā būtība ir brīvība. Esamība cilvēkam atklājas visā savā īstumā īpašas «eksistenciālas atklāsmes» brīžos, kritiskās situācijās («robežsituācijās»), kuras prasa visu spēku sasprindzinājumu (cīņa, slimība, ciešanas, *vaina, bailes, nāve*). Tieši šajos brīžos indivīds atbrīvojas no kņadas, no ikdienišķās ārējās eksistences, kurā viņš iestidzis, būdams noteiktas sabied-

riskas organizācijas, kāda kolektīva loceklis, un pievēršas savai iekšējai pasaulei. Tieši attieksmē pret šo iekšējo pasauli ir jēga brīvības jēdzienam, un šī brīvība izpaužas cilvēka apņēmībā izvēlēties noteiktu uzvedības līniju konkrētās situācijās. Abstrahējoties no katras nepieciešamības (vai tie būtu dabas vai morālās jābūtības likumi), cilvēkam jāpaliek uzticīgam sev pašam, jābūt patiesam, jārikojas atbilstoši saviem pārdzīvojumiem, noskaņojumiem un tieksmēm. Pēc J. domām, morālā izvēle notiek kā «lēciens nezīnāmajā», t. i., nepazīnāti, iracionāli. Tāpēc cilvēka uzvedību nevar vērtēt no vispārīgo morāles principu viedokļa. Par savu rīcību cilvēks ir atbildīgs tikai sev pašam, un savā iekšējā pieredzē viņš ir visu morālo vērtību radītājs. Cenzdamies aiziet no ētiskā *relatīvisma*, J. izvirza komunikācijas un transcendences jēdzienu. Komunikācijas aktā (kam nav nekā kopīga ar patiesu sociālo sakaru nodibināšanu) J. saskata indivīdu abstraktu emocionāli garīgu saskarsmi, kurā cilvēks atspoguļojas citos, savstarpēji sadarbojas ar tiem un kļūst viņš pats. Pēc J. domām, personība gūst apliecinājumu arī attieksmē pret dievišķo absolūtu, pret esamības un domāšanas «absolūto robežu» (transcendenci). Tikai salīdzinājumā ar transcendenci ir jēga cilvēka esamībai (eksistencei). Taču eksistence, iziedama ārpus savām robežām (transcendējot) un pievēršoties absolūtam, nespēj to izziņāt. Visa pasaule cilvēkam parādās kā transcendentā savdabīga šifrogramma, kuru spēj lasīt tikai izredzētie. Tikai viņi arī var apgūt savu iekšējo būtību, saglabāt cilvēka cietņu, pārvarēt ikdienišķās depersonalizētās eksistēšanas šaurību. Tāda eksistēšana lemta masām, pūlim. Galv. darbi: «Laikmeta garīgā situācija» (1931), «Filozofija» (1932), «Saprāts un eksistence» (1935), «Eksistences filozofija» (1938), «Vainas problēma» (1946), «Ievads filozofijā» (1950).

JAUNĀ CILVĒKA VEIDOŠANA — sk. *Komunistiskā audzināšana, Vispu-*

siņa un viengabalaina personības attīstība.

JAUNĀ IZJŪTA — pozitīva morāla *īpašība*, pretstats *iesīkstētībai*, raksturo cilvēka spēju pareizi saprast s-bas tālākās attīstības vajadzības, izvirzīt un izlemt dzīves aktuālās problēmas (ražošanas, zinātnes, mākslas, cilvēku savstarpējo attiecību problēmas), realitātē uztvert jaunā asus, izvirzīt, atbalstīt un realizēt progresīvus pasākumus. J. i. visskaidrāk izpaužas tādās darbībās, kam raksturīga *iniciatīva, radoša ierosme, pāraugs*, novecojušo tradīciju un normu laušana. Tas ir obligāts priekšnosacījums *pašdarbībai un jaunradei* morālē. Kā īpašu morāles *prasību* J. i. pirmo reizi izvirza komunistiskā morāle. To nosaka sociālistiskās iekārtas iedaba. «... Cik bezgalīgi melīgs ir parastais buržuāziskais priekšstats,» rakstīja V. I. Ļeņins, «it kā sociālists esot kaut kas nedzīvs, sastindzis, uz visiem laikiem dots, kamēr patiesībā *vienīgi* ar sociālismu sāksies strauja, īsta, tiešām masveida, piedaloties iedzīvotāju *vairākumam*, bet pēc tam visiem iedzīvotājiem, — virzīšanās uz priekšu visās sabiedriskās un personīgās dzīves nozarēs» (25. sēj., 434. lpp.). Sociālistiskā s-ba un uz tās pamata topošā komunistiskā s-ba ir pastāvīga, ne ar kādiem iepriekš nospraustiem ietvariem neierobežota cilvēces virzība uz arvien augstākām sociālās dzīves formām. Tāpēc J. i. veidošana ir viena no svarīgākajām personības *komunistiskās audzināšanas* sastāvdaļām. J. i. attīstās, balstoties uz komunistisko apziņīgumu, marksisma-ļeņinisma radošu izpratni un praktisku izmantošanu mūsd. apstākļos. Komunistiskās celtniecības process, izvirzīdams arvien jaunas praktiskas un teorētiskas problēmas, prasa neapstāties pie sasniegtā, kritizēt visu novecojušo, drosmīgi cīnīties pret tiem, kuri turas pie vecā, savu laiku nodzīvojušā. Ražošanas un pārvaldes metožu pastāvīgā pilnveidošana, izveidojušos priekšstatu laušana zinātnē, jaunu formu meklējumi mākslā, sarežģītais komunistisku

sabiedrisko attiecību veidošanās process nosaka īpaša, attīstīta sociālista s-bai tipiska sociāla rakstura veidošanos — top tāds cilvēks, kuram aktīva īstenības un savas garīgās pasaules pārveidošana kļuvusi par dzīves likumu.

JEZUITISMS — antihumānistiska morālo principu sistēma, kas parasti rodas noslēgtā grupā, kastā, organizācijā un kas tiek izmantota, lai slēptu vai attaisnotu pēc satura amorālu, ārpus šīs grupas, kastas, organizācijas izvērstu darbību. Termins cēlies no katoļu mūku Jēzus ordeņa nosaukuma un vēsturiski ir saistīts ar jezuītu reliģiski politisko organizāciju, kas radīta pāvesta vadībā 16. gs. un veidota pēc hierarhijas principa. Jezuītu mērķis bija panākt, lai pats pāvests un visa katoļu baznīca iegūtu pēc iespējas lielāku garīgo un laicīgo varu (līdz pat pasaules kundzībai). Slepēna un kļauja kontrole ne vien pār ordeņa «brāļu» rīcību un domām, bet arī pār maksimāli lielu skaitu cilvēku dažādās, to skaitā arī nekatoliskās, zemēs un zemāko ordeņa locekļu bezierunu pakļaušanās augstākajiem jezuītiem apvienojās ar plašām ordeņa mūku personiskām privilēģijām un visai brīvu dzīvesveidu. Jēdziens J. ieguvis negatīvu skanējumu, jo jezuītu politiskā morāle bija apšaubāma. Šī morāle pieļāva jebkuru amorālu rīcību (attaisnojot to ar labu «mērķi»), arī politiskas intrigas un slepkavības, zvērēta laušanu un vārdu divdomīgu izskaidrošanu, bet ar noteikumu, ka tas viss notiek «dievam par godu», t. i., lai veicinātu katolicisma nostiprināšanos. «Mērķis attaisno līdzekļus» — šis morāles postulāts, ko uzskata par jezuītu ordeņa dibinātāja I. Lojolas izteiktu, turpmāk kļuvis par J. (baznīcas un laicīgā) praktisko principu un tiek izmantots gan egoistisku personisko mērķu sasniegšanai, gan arī partijai (fašisms) un valsts politikā (pagātnes monarhistiski birokrātiskās un mūsd. buržuāziskās totalitārās valstis). Tādējādi kopumā J. morālei noteikti ir rakstu-

rīgi slēpti meli un t. s. leģitiskums, kas nodē, lai attaisnotu pēc būtības nelikumīgu darbību; pilnīga tikumisko principu satura pakļaušana patvarīgi un kazuistiski skaidrotām juridiskām un morāles normām, liekulīga apelāšana pie tāliem «augstiem mērķiem», lai attaisnotu tiešu nekrietnu rīcību. Bet praktiski J. nav spējīgs ne sasniegt pasludinātos «labos mērķus» (jo cilvēku darbības objektīvie rezultāti ir funkcionāla atkarība no līdzekļiem), ne arī droši un uz ilgu laiku realizēt savus istos (būtībā amorālos) mērķus, jo J. morālie principi sāk darbīties arī organizācijas iekšienē, kas tos pieņēmusi, un tādējādi tā ir nolemta demoralizācijai un bojāejai.

JOGA (sansk. *yoga* — saistījums, koncentrēšanās) — mācība par cilvēka pilnveidošanās un garīgās atbrīvošanās metodēm, daudzdu Indijas reliģiski filozofisku koncepciju sastāvdaļa. Visi pazīstamie J. izklāsta mēģinājumi tā vai citādi saistīti ar seniem avotiem: upanišādām un Giti J. un Patandžali J. sutrām. J. skaidrojumu varianti un kāda atsevišķa tās virziena akcentēšana ir atkarīgi no autora ētiskajiem un filozofiskajiem uzskatiem. Kopumā visi J. varianti ir cilvēka, viņa gara un miesas audzināšanas sistēmas; tās dalās vairākos virzienos, kas raksturo dažādas prāta dzīves puses. *Hatha J.* ir ķermeņa pārvaldīšana, ko panāk ar atturēšanos, zināmu noteikumu ievērošanu un sarežģītiem fiziskiem vingrinājumiem, kuru mērķis attīstīt spēku, izturību un pacietību. *Karma J.* ir praktiski norādījumi reliģiski ētiskās darbības ideāla sasniegšanai, tās galv. noteikumi ir: nesavtība (darīt, nedomājot par guvumu, — *Bhagavadgita*); prasme nenicināt sevi; prasība nepieķerties — kaislīgu (ar patmīlības iezīmēm) aizraušanos ar kādu darbu («es» strādāju, «mans» darbs) nomainīt pret mierīgu, līdzsvarotu attieksmi (satvu), kas cilvēku atbrīvo. Šis ceļš atbilst *karmas* likumam, saskaņā ar kuru katra darbība atstāj pēdas ne tikai šajā dzīvē, bet arī nākošajās dzīvēs (*Budisms*). *Bhakti J.* — piln-

veidošanās ceļš, kurā garīgā atbrīvošanās tiek panākta ar mīlestību. Reliģiskās pasaules izpratnes robežās, kad pasauli redz kā dievības izpausmi, mīlestība parādās visā tās izpausmju daudzveidībā: no egoistiskas pieķeršanās līdz nesavtīgai mīlai pret pasauli kā pilnības iemiesojumu. Mīlestība tādējādi tiek aplūkota kā dievišķīgs visa virzītājs spēks. Visaugstākā mīlestības pakāpe tiek sasniegta ar taisnīgumu, patiesīgumu, atturēšanos no pāri darišanas visam dzīvājam. Šī mīlestības forma, kas nepazīst tirgošanos, bailes un sāncensību, nozīmē cilvēka pilnīgu atbrīvošanos. *Rā d ž a J.* (valdnieku J.) izvērza uzdevumu iemācīt cilvēkam valdīt pār sevi, prast koncentrēties, panākt prāta disciplīnu un spēt pārvaldīt savu zemapziņu. Šos mērķus sasniedz, veicot daudz dažādu vingrinājumu. *D ž a n a n a J.* — ceļš, kā izprast visu veselumu un vienību. Tā tiek pretstatīta zinātnei, kas pēta ārējo faktu pasauli. *Džanana J.* tiek uzskatīta par visfilozofiskāko J. virzienu, jo tas cenšas risināt nemirstības, galīgā un bezgalīgā problēmu, saistot to ar atbilstošām cilvēka ētiskajām orientācijām. J. virzienu ideālisms un klasifikācija dažādās Indijas reliģiski filozofiskajās sistēmās (*budismā*, *džainismā*) variējas, bet visur tikumiskie principi aizņem mācības lielāko daļu. Vispazīstamākās ir *Vivekānandas* jogas lekcijas, reliģiozā filozofa un dzejnieka *Aurobindo Ghoša* (1872—1950) integrālā J. u. c. Mūsd. zinātne atmet tīri reliģiskās un ideālistiskās J. idejas par cilvēka absolūtās brīvības sasniegšanu, pilnīgo atbrīvošanos no materiālās eksistences važām utt., bet neatstāj bez ievēribas dažas šīs mācības rekomendācijas, iedarbības veidus uz cilvēku un viņa psihi.

JŪTAS (morālās) — personības garīgās darbības emocionālā puse, kas līdz ar *pārliecību* raksturo viņas subjektīvo morālo pozīciju. Pēc sava psiholoģiskā rakstura J. ir tādi stabili, ar nosacījuma refleksu saistīti veidojumi cilvēka apziņā, kas ir pamatā viņa afektīvi voluntārajām

reakcijām dažādās situācijās (*emocijas* un *stimulējumi*). Pēc sava sociālā satura morālās J. ir cilvēka subjektīvā attieksme pret dažādām sabiedriskās esamības pusēm — pret cilvēkiem, sevi pašu, atsevišķām sabiedriskās dzīves parādībām, pret s-bu kopumā. Piem., tādas jūtas kā *mīlestība, naidis, uzticēšanās, līdzjūtība, līdzcietība, nenovīdība, skaudība* ir cilvēku praktisko savstarpējo attiecību subjektīvi psiholoģiskā izpausme. Bet *patmīlība, lepnums, godkāre, šķīstība* pauž cilvēka attieksmi pret sevi pašu kā pret s-bas locekli. Tādējādi morālajām jūtām ir sociāls raksturs tiklab pēc izcelšanās, kā arī pēc nozīmes. To lielāko daļu morālā apziņa vērtē kā pozitīvas vai negatīvas morālas īpašības, kas raksturo personības morālo veidolu. Morālās J. no pārliecības atšķiras nevis ar savu saturu (abas pauž noteiktu attieksmi pret objektu), bet tikai ar savu psiholoģisko formu. Tādi morāli principi kā cilvēkmīlestība, patriotisms, optimisms, pesimisms, nacionālisms u. c. iesakņojas cilvēku apziņā ne tikai racionālā, bet arī emocionālā formā, attiecas ne tikai uz pasaules uzskatu, bet arī uz pasaules izjūtu, saistās ar sarežģītiem J. kompleksiem. Gluži tāpat normas, vērtējumus, ideālus, taisnīguma, labā un ļaunā jēdzienu, kam ir racionāls saturs, cilvēks apgūst arī ar jūtām — dispozīciju, centienu, simpātiju un antipātiju formā. Beidzot, tas viss, kas veido personības tikumiskās *pašapziņas* saturu (pienākums, atbildība, sirdsapziņa, cieņa, kauns), arī izpaužas attiecīgos emocionālos pārdzīvojumos (pienākuma, atbildības, cieņas J., sirdsapziņas pārmetumi, mokošs kauns). Rīkodamies pēc savas pārliecības, cilvēks analizē situāciju atbilstoši savām zināšanām un, uz to pamatojoties, nonāk pie kāda lēmuma. Bet, risinot savas problēmas, cilvēks praktiski nespēj ik reizes izanalizēt s-bas izstrādātos morālos priekšstatus. Ikdienā viņam savā tikumiskajā rīcībā momentāni jāreaģē uz radušos situāciju, bez pārdomāšanas un prātošanas. Te viņam palīdz morālās J. Pēc

tām vadīdamies, cilvēks reaģē uz situāciju tieši, nepatvaļīgi, automātiski aktivizējot uzkrāto un psihē iegūlūšo pagātnes pieredzi (*Paradumi*), kas tūdaļ izpaužas emocijās un dzenuļos. Viengabalaina personība, kas savu morālo darbību veic bez ārējas un iekšējas piespiešanas, rīkojas pēc iekšējas «veselīga organisma» prasības, pēc «dabiskas» tieksmes un paraduma, lielā mērā veidojas tikumisko J. audzināšanas procesā (*Jūtu kultūra*). Šis uzdevums reizē ir viens no svarīgiem aspektiem personības tikumiskās brīvības problēmas risināšanā.

JOTU KULTŪRA — jūtu sabiedriskās attīstības, «cilvēciskotības», cilvēka emocionālās apgarotības pakāpe. Jūtas ir cilvēka dzīves un sabiedriskās pieredzes, viņa *saskarsmju un audzināšanas* produkti. Ja pievienojamies *Kantam*, ka kultūras būtība ir «cilvēka sabiedriskajā vērtībā», tad «saukties par cilvēku» un «būt kulturālam» zināmā mērā ir sinonīmi. Cilvēks un līdz ar to viņa jūtas ir dabas daļa, bet apgarota ar kultūru. Pat pašas zemākās jūtas, ar kurām cilvēks piedzimst, ir sabiedriski vēsturiskās, kulturālās attīstības rezultāts; šīs attīstības gaitā noris bioloģisko formu cilvēciskošana. Piem., dzirde un redze kļūst kulturāla, sabiedriski attīstīta atkarībā no cilvēka maņu orgānu spējas uztvert «cilvēciskas baudas» (*Маркс К., Энгельс Ф. Соч., т. 42, с. 122*), no prasmes atšķirt skaistumu, neglītumu, cilvēciski mīlēt, ciest utt. Vēl jo vairāk tas attiecas uz augstākajām — sociālajām, tikumiskajām un estētiskajām jūtām (piem., uz tādām kā *patriotisms, kolektīvisms, internacionālisms*). J. k. tiek panākta, audzinot sajūtu orgānus saskarsmē ar dabu, darbā, cilvēku savstarpējos sakaros, iepazīstoties ar mākslu. J. k. ļauj spriest par cilvēka vispārējo kultūru, viņa audzinātību. Tas ir kas vairāk nekā tikai s-bā pieņemto uzvedības likumu — *etiķetes* — ievērošana. Kulturālības, audzinātības mērs, kritērijs ir savas rīcības kā tikumisko jūtu izpausmes saskaņošana ar citu

cilvēku interesēm. *Emocijas* ir viens no cilvēku saskarsmes līdzekļiem un sabiedriskās *uzvedības* regulators. Piem., citu cilvēku cienīšana ikdienas attiecību sfērā galvenokārt izpaužas tiešu emocionālo sakaru vai atsaučības veidā, takta izjūtā, kas izpaužas vienkāršos emocionālās mijiedarbības paņēmienos — intonācijā, skatienā, žestos. Tie var gan vienot, gan atgrūst cilvēkus vienu no otra. J. k. trūkums, kas izpaužas netaktiskumā, *rupjībā* vai demonstratīvā vienaldzībā, ne tikai bojā līdzcilvēkiem garstāvokli, bet tam ir arī nopietnas sociālas un morālas sekas, tas izšķir cilvēkus, kurus saista kopīgi mērķi un ideāli. So J. k. sociālo, pasauluzskatisko pusi īpaši svarīgi akcentēt personības audzināšanā. Galv. jūtu kultūrā ir tās saturs, t. i., labvēlīga attieksme pret citiem cilvēkiem, ieinteresēta un patiesa līdzdzīvošana visām viņu bēdām un priekiem. Viscēlākie nodomi un patiesākās jūtas var palikt nesa-

prasti, ja tie tiek izteikti rupjā, izlaidīgā formā. Cilvēku jūtu un pārdzivojumu veidā skaidri un uzskatāmi atsedzas uzvedības un saskarsmes *ētisko un estētisko* elementu saistība. Piem., cilvēku viegli var uzmundrināt un iedvesmot ar atklātu, laipnu, sirsnīgu un labvēlīgu skatienu. Un, otrādi, cilvēku viegli var apvainot, atgrūst, aizskart ar ironisku, drūmu, augstprātīgu un ļaunu skatienu. Tādējādi emocionālajās izpausmēs, tāpat kā uzvedībā un saskarsmē vispār, forma un saturs ir cieši saistīti. Pēc emociju kultūras var spriest par cilvēka audzinātību kopumā. Tas ir pareizi arī tad, ja neaudzināto kategorijā ieskaita kādu izglītotu cilvēku, jo kultūra neietver tikai izglītību, tā iekļauj visu cilvēka garīgo un tikumisko pasauli. Tādēļ emociju izpausmes kultūra ir pilnvērtīgas tikumiskās dzīves nepieciešams noteikums, *uzvedības kultūras* un vispārējās *personības tikumiskās kultūras* pazīme.

K

KALVINS (Calvin) Zans (1509—64) — reliģiskais reformators, pamatlicējs kalvinismam — vienam no trim galv. protestantisma virzieniem (līdzās luterismam un anglikānismam). Savā mācībā, kas izklāstīta darbā «Pamācība kristīgajā ticībā», K. balstās uz priekšstatu par absolūto predestināciju. Cilvēkiem jau iepriekš ir nolemta vai nu paradīzes svētlai-me, vai elles mocības. Nespēdams mainīt dieva nolemto dzīves gaitu, cilvēks var spriest par savu gaidāmo likteni tikai pēc tā, kā veidojas viņa mūšs. Veiksme pavada dieva «izredzētos», neveiksmes liecina par to, ka cilvēks ir dieva sodīts. F. Engelss rakstīja, ka K. mācība ir «reliģiska iz-

pausme faktam, ka komercijas un konkurences pasaulē panākumi vai bankrots ir atkarīgi nevis no atsevišķu personu darbības vai prasmes, bet gan no apstākļiem, kas nav atkarīgi no cilvēka. Noteicošā ir nevis atsevišķa cilvēka griba vai rīcība, bet visuvarēnu, nezināmu ekonomisku spēku labvēlība» (*Маркс К., Энгельс Ф. Соч., т. 22, с. 308*). Būdama kristietības buržuāziskā forma, šī mācība izteica buržuāzijas intereses sākotnējās uzkrāšanas periodā, un tas atspoguļojās, sludinot «zemes dzīves askētismu», kas liek atteikties no dzīves priekiem, prasa taupību, centību darbā un reliģijā, dievbijību. Zenēvā, kas 16. gs. kļuva par kalvinisma

centru, «zemes dzīves askētisms» izpaudās stingrā ticīgo personiskās dzīves reglamentēšanā, dažādu izpriecu, arī teātra izrāžu, aizliegšanā. Tika apkarota jebkāda brīvdomības izpausme. Pēc K. pavēles, piemēram, 1553. g. uz sārta tika sadedzināts zinātnieks M. Servets. Daudzi desmiti citādi domājošo tika nodoti tiesai. Mūsdienās kalvinisms sastopams dažādās formās (reformācija, prezbiterisms, kongregacionālisms), bet visos gadījumos saglabājas priekšstats par nolēmību.

KAĻIŅINS Mihails (1875—1946) — Komunistiskās partijas un padomju valsts darbinieks, marksistiski leņiņiskās teorijas propagandētājs. Viņa darbos apgaismotas morāles un komunistiskās audzināšanas problēmas, to skaitā iztīrāti jautājumi par morāles izcelšanos un sabiedrisko būtību, par proletariāta tikumiskās apziņas rašanos un attīstību buržuāziskās s-bas ietvaros, par cilvēku sadzīves, tikumu un psihes pamatu kardinālu pārveidošanos sociālistiskās kultūras revolūcijas procesā. Tai pašā laikā K. uzstājās pret vispārcilvēcisko morāles normu noliegšanu (*Vispārcilvēciskais un šķiriskais morālē*), pret jaunās sadzīves attīstošanu primitīvā, vienkāršotā veidā. Par galv. uzdevumiem tikumiskajā audzināšanā viņš uzskatīja *kolektīvisma* principu ieviešanu ražošanā, sabiedriskajā dzīvē un sadzīvē, kulturālības ieaudzināšanu šī vārda plašākā nozīmē, ar to saprotot arī tādu īpašību veidošanu kā *godīgums, smalkjūtība*, takts, delikātums, uzmanīga un saudzīga attieksme pret cilvēkiem. K. uzstājās pret formālismu, birokrātismu un liekulību audzināšanā, pievērsa uzmanību *idejiskuma* morālajam saturam, partijiskai pārliecībai un *principialitātei*. Viņš uzsvēra, ka tikai konsekventa uzticība sociālistiskajiem ideāliem var apgarot cilvēka darbu un sadzīvi, pasargāt no mietpilsoniskas attieksmes pret dzīvi, no tiekšanās pēc šauri personiskas, mietpilsoniskas labklājības. K. norādīja, ka cilvēku eksistence bez augstiem sabiedriskiem mērķiem ir tukša un ap-

lama, un uzsvēra, ka cilvēki «nevar dzīvot, kā agrāk teica, — «bez dvēseles» un, kā mēs sakām, — bez sabiedriskiem ideāliem. Katra cilvēka dzīve, ja vien viņš saprot, ka ir cilvēks, tikai tad ir pilnvērtīga, ja viņš jūt, ka tiecas uz kaut ko augstu, to izprotot nevis kā šauras, egoistiskas intereses, bet kā augstu mērķi, kopīgu cilēnu lietu, par ko cīnās progresīvi noskaņoti cilvēki.» Tikai organiski saplūstot sabiedriskajām un personiskajām interesēm, dzīvē var gūt īstu jēgu un tajā var sasniegt laimi. Galv. darbi par morāles jautājumiem: «Cīņa par jaunu cilvēku» (1928), «Par komunistisko audzināšanu» (1940), «Par mūsu tautas morālo stāju» (1945).

KAMI (Camus) Albērs (1913—60) — fr. rakstnieks un domātājs, *eksistenciālisma* pārstāvis. K. ētiski filozofiskie uzskati izteikti viņa lugās, stāstos un esejās, kuru galv. tēma ir cilvēka stāvoklis mūsd. kapitālistiskajā s-bā. K. pieslejas eksistenciālistiskajam cilvēka problēmu traktējumam, rādot cilvēkus konkrētās dzīves situācijās. Morāles filozofijā K. par pamatjēdzienu pieņem absurdu: cilvēks instinkti ir saistīts ar dzīvi un tiecas dzīvot, taču viņš eksistē sev svešā, iracionālā un absurdā pasaulē. Tādēļ arī cilvēka eksistence ir bezjēdzīga. K. formulētajā jēdzienā «absurds» savdabīgā veidā izpaužas ne tikai buržuāziskās s-bas īstenība, bet arī viena no raksturīgākajām mūsd. buržuāziskās apziņas iezīmēm — tā izkropļotā veidā atspoguļo šīs s-bas konfliktsituācijas un pretrunas un nespēju tās atrisināt. Šie K. filozofijas un ētikas pesimistiskie motīvi, kas parādījās hitleriskās okupācijas laikā Francijā, iemiesoti Sīzifa tēlā, kuram lemtas mūžīgas ciešanas. K. cenšas atbrīvoties no *pesimisma*, pasludinot «dumpi» pret «pasaules absurdu», viņš mēģina atrast tajā cilvēka eksistences (istās esamības) un morāles pamatu. Taču K. dumpība aprobežojas ar gara sfēru, ar morālu prātošanu un ir galēji individuālistiska. K. neredzēja sociālos spēkus, kas varētu sacelties pret absurdu un *atsvešināšanos*. Ceļu uz

atsvešināšanās pārvarēšanu K. saskata laimes sasniegšanā, kas viņam nozīmē cilvēka «identificēšanos» pašam ar sevi, viņa atbilstību savai būtībai. No tā izriet K. protests pret visu svešo, kas cilvēkam tiek uzspiests no ārienes, kas atsvešina cilvēku «no viņa paša»: pret buržuāzisko valsti un tās institūtiem, pret buržuāziskās s-bas morāles formalismu un oficiālo reliģiju. Bet šis protests balstās uz ideālistisko pasaules uzskatu un nav konsekvents. «Ārējais» dumpis un aktīvā cīņa, pēc K. domām, nav savienojama ar cilvēka īsto eksistenci. Būtībā K. sludina nepretošanos ļaunumam: vajadzības gadījumā lietodams varu, cilvēks nevis iznīdē ļaunumu, bet «dziedē» to. Laimes augstākā forma, pēc K. domām, ir visu cilvēku solidaritāte un mīlestība citam pret citu. Tāda pieeja cilvēka problēmai nepārsniedz abstraktā humānisma robežas. K. «dumpīgās» idejas, kas pēc būtības ir samierinošas, palikdams buržuāziskā pasaules uzskata gultnē, īstenībā ir naidīgas patiesi revolucionāri humānistiskai morālei. Galv. K. darbi, kuros atspoguļojas viņa morāles filozofija: «Sīzifa mīts» (1942), «Svešais» (1942), «Mēris» (1947), «Dumpinieks» (1951), «Vēstules vācu draugam» (1943—44), «Kritiens» (1956).

KANTS Imanuels (1724—1804) — vācu klasiskās filozofijas pamatlicējs, «kritiskā» jeb «transcendentālā» ideālisma radītājs. Kaut gan K. morāles iedabu izprata ideālistiski, viņš daudz darījis morāles specifikas noskaidrošanā un ētikas priekšmeta precizēšanā, arī *naturalisma* pārvarēšanā ētikā un *ētikas un psiholoģijas* pētīšanas sfēras norobežošanā. Vispārīgā veidā K. raksturoja morāli kā cilvēka brīvības sfēru atšķirībā no ārējās nepieciešamības un dabas cēlonības sfēras, bet vēl nepārkāpa tradicionālās ideālistiskās uzskatu robežas, un viņa morāles traktējums bija visai izplūdis. Pēc K. domām, morāle konkrētāk izpaužas kā jūtiskā joma (*Prasība*), kam morālē ir vispārējs raksturs (*Kategoriskais imperatīvs, Vienlīdzība*). Šo principā pareizo raksturojumu K.

nebalstīja uz morāles sociālās iedabas izpratni un līdz ar to neatsedza *cēlonības* specifisko raksturu morālē, tas noveda pie jūtības un sociāli vēsturiskās nepieciešamības, jūtiskā un esošā pretstatījuma. No tā izriet K. skepticisms vēstures progresa virzošo spēku vērtējumā (viņš uzskatīja, ka cilvēkus visbiežāk vada amorāli motīvi) un viņa priekšstats par to, ka tikumiskais ideāls sasniedzams tikai viņpusējā «mērķu pasaulē». Pretstatā izplatītajam uzskatam, ka labums un labais loģiski pastāv pirms jūtiskā jēdziena un nosaka to, K. domāja, ka ētikas pamatjēdziens ir pienākums un ka pienākums nosaka labā jēdzienu (labs ir tas, kas atbilst jūtiskajam). Pret *hedonismu* un *eidonismu* vērstā K. kritika bija pareiza tikai daļēji — kamēr nenonāca pretrunās ar morālās apziņas loģiku. No mīnētā viņš aplam secināja, ka morālē stāv ārpus katras mērķsakarības, ka tā nekalpo cilvēku sociāli vēsturisko vajadzību un interešu apmierināšanai. Tādējādi iznāk, ka cilvēkam jāpilda pienākums paša pienākuma dēļ. Te izpaužas *rigorisma* un *formālisma* uzskati K. morālē. K. kritizēja *tikumisko jūtu teorijas*, taču pats tomēr domāja, ka, izpildot tikumiskās prasības, galv. nozīme ir «labai gribai», pienākuma pildīšanas motīvam, nevis praktiskajai darbībai (*Morālās labestības teorija*). «Ši K. labā griba pilnīgi atbilst nevarībai, nomāktībai un nožēlojamībai, kas raksturīga vācu birģeriem...» (*Markss K., Engelss F. Vācu ideoloģija*. R., 1963, 173. lpp.). K. ētikas ideālistiskajai pusei pieder arī priekšstats par morālās apziņas aprioritāti, pieļāvums, ka dvēsele ir nemirstīga un ka eksistē dievs — garantija, ka cilvēkiem par viņu morālo darbību zemes dzīvē tiks taisnīgi atmaksāts. Sis apstāklis K. ētikā (tāpat kā tikumiskais rigorisms) cieši saistās ar viņa reliģiski protestantisko pārliecību. K. ētika ir ievērojami ietekmējusi mūsd. buržuāzisko morāles filozofiju, īpaši *eksistencialismu* un *intuitivismu*. Marksistiskā ētika atzīst K. nopelnus daudz ētikas problēmu

izstrādāšanā, bet tai pašā laikā noraida viņa mācības ideālistiskās un formālistiskās nostādnes, īpaši tās, kas vēlāk noderejušas par reformisma un oportūnisma idejisko bāzi strādnieku kustībā (*Etiskais sociālisms*). Galv. darbi ētikā: «Tikumības metafizikas pamati» (1785), «Praktiskā prāta kritika» (1788), «Reliģija tikai prāta robežās» (1793), «Tikumumu metafizika» (1797).

KARJERISMS (fr. *carrière*) — negatīva morāla īpašība, kas raksturīga cilvēkam, kurš visu savu sabiedrisko darbību pakļauj savtīgam mērķim, lai izvairītos darbā (*Slavaskāre*), ir ar mieru pildīt viņam izvirzītās prasības tikai tad, ja tas veicina viņa personiskā stāvokļa uzlabošanos. K. ir viena no *egoisma* izpausmēm darba sfērā. Taču K. liekulīgi maskējas zem it kā uzticīgas un nesavtīgas kalpošanas kopīgajām interesēm (visas s-bas organizācijas, iestādes, uzņēmuma interesēm). K. vēsturiskā bāze ir s-bas sociālā un birokrātiskā hierarhija, kas veidojusies sociālās nevienlīdzības apstākļos. K. izpausmes ir saglabājušās arī sociālistiskajā s-bā, jo ir saglabājusies cilvēku materiālā nevienlīdzība un atšķirības sabiedriskajā stāvoklī. Karjerista dzīves princips ir nevis, balstoties uz komunistisko apzinīgumu, kalpot sabiedrības interesēm, bet tikai ārēji demonstrēt savu piesliešanos augstāku oficiālu instanču norādījumiem. Karjerists izceļas ar pilnīgu bezprincipiālitāti un oportūnismu; piemērojoties apstākļiem, viņš viegli maina pārliecību. Situācijas prasības viņš uztver nevis kā objektīvu nepieciešamību, kas saistīta ar s-bas aktuālām vajadzībām, bet kā uzvedības līniju, kas ir izdevīga priekšniecībai. Karjeristam raksturīgs pilnīgs bezatbildīgums, vienaldzība pret cilvēku likteņiem un darba interesēm. Lūk, kāpēc sociālistiskajā s-bā sabiedriskā doma bargi nosoda K. Komunistiskā partija cīnās par K. iznīdēšanu, attīstot tautas masu apzinīgumu un sabiedrisko aktivitāti un plaši ieviešot sabiedrisko kontroli visās sociālās dzīvesdarbības sfērās.

KATEGORIJAS — sk. *Ētikas kategorijas*.

KATEGORISKAIS IMPERATĪVS — *Kanta* ētikas galv. kategorija; viņa formulētais «morāles likums»: rīkojies tikai saskaņā ar tādu maksimu (noteikumu), lai tu tai pašā laikā varētu gribēt, ka tā kļūst par vispārēju morāles likumu (t. i., lai visi citi arī varētu tam sekot). Pēc *Kanta* domām, kategoriskajā imperatīvā viņš atklājis no pieredzes neatkarīgu (aprioru) principu, no kura var atvasināt visiem pieņemamas mazāk vispārīgas morālās prasības (ja tevis izvēlētajai uzvedības līnijai nevar sekot citi, tad tā nav pareiza). Patiesībā, tā kā šis princips ir formāls (*Formālisms*), ar to var tikai noteikt, vai cilvēka izvēlēta uzvedības līnija attiecas uz morāli, un uz šo principu var attiecināt visādas, arī melīgas, konservatīvas tikumiskās sistēmas. Bez tam ar K. i. savdabīgā veidā tiek pamatota vienlīdzības ideja: lai kāds būtu morālo prasību saturs, tām vienmēr jābūt vispārējām, tādām, kas attiecināmas uz visiem cilvēkiem. *Kants* izšķir K. i. (beznosacījuma pavēli) un nosacīto imperatīvu (ja gribi sasniegt kādu mērķi, tev jāveic noteiktas darbības, kas ir šī mērķa sasniegšanas līdzeklis), uzskata, ka nosacītais imperatīvs nav derīgs par tikumisko kritēriju. *Kants* norāda, ka nosacītais imperatīvs nevar dot visiem cilvēkiem kopēju likumu, jo cilvēku mērķi un centieni ir atšķirīgi. Sajā *Kanta* priekšstatā atspoguļojas uz privāto interešu pretstatā balstīta sociālā realitāte, kas raksturīga buržuāziskajai s-bai. *Kants* nezina, ka nosacītais imperatīva princips varētu būt tikumiskais kritērijs, tādējādi uzstājoties pret šauri utilitāru morāles izpratni, pret sīku prakticismu un spekulatīvo garu, ko rada privātīpašums. Viņš noraidīja morāles skaidrojumu, kas atbilstu buržuāziskajai politikai raksturīgajam principam «Mērķis attaisno līdzekļus» (*Mērķi un līdzekļi, Morāle un politika, Makiavellisms, Jezuītisms*), noraidīja pastāvošo praksi izmantot cilvēku par līdzekli viņam svešu mērķu

sasniegšanai. Līdz ar to, akcentēdams formālu pienākumu, kas izriet no K. i., Kants patiesībā noliedz morālās darbības konkrēto, mērķtiecīgo raksturu, ar kura starpniecību realizējas cilvēku sociāli ētiskās vajadzības. Buržuāziskajam «savstarpējās izmantošanas» principam, kas attaisno cilvēka ekspluatāciju, Kants pretstatīja K. i. šādā formulējumā: rīkojies tā, lai tu vienmēr izturētos pret cilvēci — kā savā, tā jebkura cita cilvēka personā — kā pret mērķi un nekad neizturētos pret to tikai kā pret līdzekli. Uz šā formulējuma pamata neokantisti H. Kohens, P. Natorps, K. Forlenders uzskatīja Kantu par sociālisma pamatlicēju (*Ētiskais sociālisms*). Taču viņš pats uzskatīja savu principu par dzīvīgu ne-realizējamu un paredzēja tā īstenošanu bezgalīgi tālajā «mērķu pasaulē», viņpusejā pasaulē. Sis Kanta viedoklis pilnīgi atbilda «nevarībai, nomāktībai un nožēlojamībai, kas raksturīga vācu birģeriem», «kuru interešu izskaistinošais izteicējs viņš bija...» (*Markss K., Engelss F.* Vācu ideoloģija. R., 1963, 173., 174. lpp.). Revizionists E. Bernšteins, cenzdamies pamatot oportūnismu strādnieku kustībā un atteikšanos no revolucionārās cīņas, transformēja Kanta domu secinājumā, ka «galamērķis — nekas, kustība — viss!».

KAUNS — viena no cilvēka tikumiskās pašapziņas izpausmēm, morālas jūtas, kurās cilvēks nosoda savu darbību, motivu un morālās īpašības. Cilvēks vai nu emocionālā veidā patstāvīgi, vai arī apkārtējo nosodījuma ietekmētis apzinās to netikumību. Kā teicis K. Markss, «kauns ir sava veida dusmas, tikai vērstas uz iekšieni» (*Маркс К., Энгельс Ф.* Соч., т. 1, с. 371). K. pretstats ir lepnums — pozitīva attieksme pret sevi pašu. Atšķirībā no *sirdsapziņas* K. ir vairāk ārišķīga rakstura: te cilvēks savu rīcību novērtē no tāda viedokļa, kā pret to izturas vai varētu izturēties apkārtējie. K. jūtas ir neatņemama cilvēka īpašība. Tās sāk attīstīties tad, kad indivīds sevi jau atšķir no kolektīva, — pirmatnējās kopienas iekārtā.

Līdz ar privātipašuma rašanos un s-bas sadalīšanos šķīrās, līdz ar kārtu goda jūtu attīstīšanos K. jūtas bieži izpaužas sagrozītā veidā, zaudēdamas savu specifisko morālo nozīmi. Cilvēks var kaunēties savas nabadzības, izcelsmes no «zemāka» slāņa, savas kārtas lepnuma aizskāruma. So sagrozīto K. jūtu paliekas reizēm vērojamas arī sociālistiskajā s-bā. Komunistskā morāle cilvēkus atbrīvo no tāda neišta K. Tā atzīst K. tikai tad, kad to izraisa patiešām amorāla rīcība, kas aizskar s-bas un citu cilvēku intereses.

KAUTRĪBA — morāla *īpašība*, kas raksturo personību — kāda ir tās attieksme pret apkārtējiem un sevi pašu — un izpaužas tādejādi, ka cilvēks nepiedēvē sev kādas sevišķas pozitīvas īpašības vai īpašas tiesības, labprātīgi pakļaujas sabiedriskās disciplīnas prasībām, ierobežo savas vajadzības atbilstoši attiecīgajā s-bā pastāvošajiem tautas dzīves materiālajiem apstākļiem, izturas pret visiem cilvēkiem ar cieņu, ir iecietīgs pret nelieliem cilvēku trūkumiem, ja tie skar tikai viņa paša intereses, un vienlaikus kritiski izturas pret saviem nopelniem un trūkumiem. K. ir veids, kādā personība apzinās savus *pienākumus* pret s-bu un apkārtējiem cilvēkiem. Kautrīgs cilvēks savām pozitīvajām īpašībām nepiešķir īpašu nozīmi tāpēc, ka uzskata tās par pilnīgi obligātām un pašsaprotamām. Tas sevišķi raksturīgi cilvēkiem, kuriem piemīt patiešām sevišķas pozitīvas īpašības, piem., tiem, kuri savu mūžu labprātīgi ziedojuši kalpošanai cilvēcei. Vislielākās K. paraugs bija strādnieku šķiras vadoņu K. Marksa, F. Engelsa un V. I. Ļeņina dzīve. «... Aiz pretīguma pret katru personības kultu,» rakstīja K. Markss, «es ... neļāvu publicēt daudzus vēstījumus, kuros tika atzīti mani nopelni» (*Маркс К., Энгельс Ф.* Darbu izlase 3 sējumos. R., 1981, 3. sēj., 524. lpp.). V. I. Ļeņins norādīja, ka partijas darbiniekam ir pilnīgi nepieļaujama pārmērīga pašpārliecība, niecietība pret biedriem un

kaprīzums. K. sabiedriskajā un personiskajā dzīvē ir viena no komunistiskās morāles prasībām.

KAUTSKIS (Kautsky) Karls (1854—1938) — vācu sociāldemokrātijas un II Internacionāles teorētiķis. Uzstādamies pret *ētisko sociālismu* un *Kanta* ētiku, K. radīja aplamu koncepciju, ko uzdeva par marksistiskiem uzskatiem, ar to izkropļodams marksismu. Vulgāri bioloģiski skaidrodams morāles parādības, K. centās savienot sociāldarvinisma idejas ar marksismu. Pēc K. vārdiem, marksisma ētika ir darvinisma tiešs turpinājums: Darvins izskaidroja morāles izcelšanos, bet Markss — tikumisko ideālu. Pēc K. domām, morāles pamatā ir cilvēka sociālie instinkti: pašai dzīve, varonība, uzticība kopīgajiem ideāliem, disciplina, taisnīgums attiecībā pret s-bu un slavaskāre, un tiem ir tāds spēks kā dzīvnieku pašaisardzības un vairošanās instinktiem. Sociālo instinktu kopums veido morāles likumu, vispārējās tikumiskās jūtas — tieksmi darīt to, kas nāk par labu s-bai, pat tādā gadījumā, ja tas kaitē paša interesēm. «Morāles likums,» K. raksta, «nav nekas cits kā dzīvniecisks instinkts, ar to izskaidrojama šī likuma noslēpumainā iedaba, tā mūsos mītošā iekšējā balss, kam nav nekāda sakara ne ar kādu ārēju grūdienu vai klajām interesēm.» Cilvēks, kam piemīt pienākuma jūtas, tām seko instinktīvi, bez domāšanas. Specifiski cilvēcisks morālē K. saskata vienīgi tikumiskajās normās, kas izveidojušās tikai ar s-bas rašanos un pastāvīgi mainās. Vēršot savus secinājumus pret *Kanta kategorisko imperatīvu*, K. patiesībā nonāk pie tā paša ārpus laika eksistējošā, abstraktā kategoriskā imperatīva, tikai skaidro to bioloģiski. Tam, ka K. uzstājās pret ētisko sociālismu, bija zināma pozitīva nozīme — viņš parādīja, ka nav iespējams savienot zinātnisko sociālismu ar *Kanta* filozofiju. Taču K. pozitīvais ētikas problēmu traktējums, kas tīri morāles parādības reducēja uz bioloģiskām parādībām, bet sabiedrisko un vēsturisko — uz relatīvo, izkrop-

ļoja marksistisko ētisko mācību. K. pozīcija ir atteikšanās no morāles šķiriskā raksturojuma: proletāriskā un buržuāziskā morāle it kā atšķiras tikai ar sociālo instinktu intensitāti — valdošajām šķirām pagrimuma periodā sociālie instinkti pavājinās, bet ekspluatētajām šķirām, gluži otrādi, — attīstās. K. nonāk pie secinājuma, ka sociālisms rodas no sociālajiem instinktiem, — tādējādi viņš noliedz sociālisma zinātniski vēsturisko raksturu. Galv. darbi ētikā: «Ētika un vēstures materiālistiskā izpratne» (kr. tulk. 1922), «Morāles izcelšanās» (kr. tulk. 1906).

KIRKEGORS (Kierkegaard) Sērens (1813—55) — dāņu filozofs mistiķis, rakstnieks, mūsdi. *eksistenciālisma* priekštecis. Viņš uzstājās pret oficiālo reliģisko ideoloģiju un baznīcu, gribēdams pamatot personiska rakstura reliģiju, kas cilvēku saistītu tieši ar dievu. Ar to izskaidrojama viņa īpašā interese par ētikas problēmām. K. uzskatīja, ka Hēgeļa absolūtais idealisms un racionālisms neņem vērā cilvēka specifisko eksistenci, viņa jūtas un pārdzīvojumus, kas ir tādas pašas realitātes kā pats cilvēks. «Subjektīvā domātāja» (to K. uzskatīja par savdabīgu cilvēku, viņa rīcības un dzīves ideālu) galv. uzdevums ir nevis objektīvās pasaules izziņāšana, bet sevis paša iepazīšana savā istajā pastāvēšanā (eksistencē). Pēc K. uzskata, pasauli skārusi «nāvējoša slimība» — «izmisums». Viss pastāvošais ir paradokssāls — nelaimīgākais cilvēks ir pats laimīgākais, bet laimīgākais — pats nelaimīgākais, patiesība ir meli, meli — patiesība, realitāte ir iluzora, ilūzija — realitāte utt. Tā ir K. «paradoksālā dialektika». Pēc K. domām, indivīdam jānodarbojas tikai pašam ar sevi, ar savām jūtām un atmiņām, ar savu «iekšieni», jo «istenība ir subjektivitāte». K. izdala trīs dzīves stadijas, kas cilvēkam jānoiet, lai sasniegtu savu mērķi: estētiskā stadija, kad cilvēkam ir darišana tikai ar iespējām, kas nekad nepārvēršas īstenībā, t. i., kad cilvēks dzīvo tikai mirklī, «iedomātu dzīvi»; ētiskā sta-

dija, kad cilvēks dzīvo realitātē un kad viņam rodas atbildības jūtas par savu eksistenci (šai stadijai raksturīgi ilgstoši un noturīgi pārdzīvojumi, dziļa sava «es» analīze); reliģiskā stadija, kad cilvēks risina dilemmu «vai nu — vai arī», izvēlas mūžīgo, bet ne galīgo. Tādējādi galv. ētiskās problēmas K. reducēja uz reliģiskām problēmām — indivīds, būdam reliģiska būtne, pastāvīgi jūtas dieva pārrādnieks. K. etikā (galv. darbi «Vai nu — vai arī», «Bailes un trīsas», 1843; «Baiļu jēdziens», 1844), tāpat kā visā viņa filozofijā, izpaudās kristīgā romantisma reakcija uz materialismu un dialektiski racionalistiskajiem uzskatiem. Viņa uzskati ietekmēja Bartu u. c. protestantisma un katolicisma filozofus.

KOLEKTĪVISMVS (lat. *collectivus*, no *colligere* — savākt) — viens no komunistiskās morāles pamatprincipiem, kas atsedz attiecības starp atsevišķu cilvēku un sabiedrību kopumā, kā arī starp personību un kolektīvu. Vēsturiski K. kā morāles princips radies jau buržuāziskās s-bas apstākļos strādnieku šķiras vidē, strādnieku kolektīvajā darbā un kopīgajās akcijās pret kapitālu. Sociālismā K. kļūst par cilvēku savstarpējo attiecību veidu visdažādākajās sociālās dzīves nozarēs visas s-bas mērogā. Sociālistiskais K. ir pilnīgi pretējs buržuāziskajam *individuālistiskam*. K. sociālā bāze ir sabiedriskais īpašums uz ražošanas līdzekļiem un no tā izrietošā cilvēku galv. mērķu un interešu kopība. K. principa saturā ietilpst šādu svarīgāko tikumisko problēmu risināšana: cilvēka un s-bas attiecības; sabiedriski derīgās darbības mērķu un motīvu noteikšana; sabiedrisko, kolektīvo un personisko interešu savstarpējās attiecības; cilvēku ikdienas attiecību normas; kolektīva un indivīda savstarpējās attiecības no morālās autoritātes un atbildības viedokļa. K. ir pretstats buržuāziskajam egoisma principam, jo savā sabiedriski derīgajā darbībā cilvēki vadās pēc motīva saglabāt un vairot sabiedrisko īpašumu, izvērza sev mērķi nodrošināt sabiedrisko la-

bumu. Turklāt cilvēks kalpo s-bai, nevis pakļaudamies kāda gribai, bet labprātīgi, pats izprotot s-bas intereses, t. i., apzinīgi un brīvi. Arī s-ba savukārt vispirms rūpējas par indivīda vajadzībām. So sabiedrisko un personisko interešu vienības apzināšanās ļauj cilvēkam noteiktos apstākļos, kad rodas tāda vajadzība, labprātīgi upurēt savas intereses sabiedrisko interešu labā. Sabiedrisko interešu prioritātes atzišana nenozīmē personisko interešu bezierunu apspiešanu. Tas tikai ļauj pārvarēt to starpā radušās atsevišķās pārejošās pretrunas un galarezultātā sekmē maksimālu visu s-bas locekļu interešu apmierināšanu. Tas, ka sociālismā nav antagonistisku pretrunu starp cilvēku interesēm un ka pastāv viņu galv. mērķu kopība, veicina biedriskuma, savstarpēja izpalīdzīguma un prasīguma, principālītātes, godīguma un atklātības, uzticības un cieņas veidošanos cilvēku savstarpējās attiecībās. K. principā atainojas sociālistisko attiecību patiesi cilvēciskais raksturs, un tam ir visciešākais sakars ar komunistiskās morāles *humānismu*. K. princips paredz augstu cilvēka personiskā atbildīguma pakāpi: katrs atbild ne tikai pats par savu *dzīvesveidu* un rīcību, bet arī par daudzu citu cilvēku likteņiem, par kolektīva un galarezultātā par visas s-bas likteņiem. Turklāt katrs atsevišķs cilvēks atbild par savu rīcību apkārtējo priekšā, tā kolektīva priekšā, kurā viņš dzīvo, mēcās un strādā. Tas, ka cilvēks atzīst savu atbildību pret kolektīvu un kolektīva morālo autoritāti, nepavisam nemazina viņa sirdsapziņas nozīmi. Katram cilvēkam, kas ar savu rīcību skar s-bas intereses, ir jābūt gatavam uz klausīt *sabiedrisko domu*, kuras radīšanā piedalās arī viņš un ar tādām pašām tiesībām kā citi. Taču tas nenozīmē, ka sociālistiskajā s-bā cilvēka darbība ik dienas būtu publiski jākontrolē; tas nepavisam nav nepieciešams. Pieaugot komunistiskajam *apzinīgumam*, palielinās katra cilvēka patstāvība un personiskā brīvība sabiedriskā pienākuma pildīšanā. Tādējādi K. principam nav

nekā kopīga ar individualitātes zaudēšanu, cilvēka īstas brīvības un viņa interešu apspiešanu, kā to cenšas atļot komunistiskās morāles pretinieki.

KOMPLEKSĀ PIEEJA AUDZINĀSANAI (lat. *complexus* — sakars, savienojums, kopums, sistēma) — PSKP XX kongresā izvirzītā un formulētā pieeja *komunistiskajai audzināšanai*; tās būtība ir nodrošināt idejiski metodiskās, darba un tikumiskās audzināšanas ciešu vienotību, ņemot vērā dažādu darbaļaužu grupu atšķirības. Audzināšanas process tādējādi kļūst par sistēmu (daudzu elementu, aspektu apvienojums), kurā visi elementi ir savstarpēji saistīti, veido organisku vienību, savstarpēji ietekmējas un tikai vienībā spēj pilnīgi atklāties. K. p. a. ir pretstats gan viensusīgai pieejai, kad kāds elements tiek absolutizēts un līdz ar to neizbēgami izkropļots, gan haotiski nesistemātiskai pieejai, kad audzināšana apzināti vai neapzināti tiek izprasta kā atsevišķu, savstarpēji nesaistītu ietekmju konglomerāts un šis ietekmes neveido veselumu un tiek realizētas patvaļīgi. Galv. K. p. a. īpatnība ir prasība pēc tās trīs sastāvdaļu — idejiski politiskās, darba un tikumiskās audzināšanas — organiskas vienotības. V. I. Leņins ir teicis, ka, spriežot par cilvēku, vienalga, vai tas ir vadītājs vai ierindnieks, noteikti jāvērtē vienībā viņa politiskās, praktiskās un morālās īpašības. Tieši šīs īpašības veido personības «idejiski tikumisko kodolu», nosaka tās vērtīborientācijas vispārējo sociāli pozitīvo virzību, ir aktīvas dzīves pozīcijas «kodols». K. p. a. paredz ņemt vērā arī dažādu darbaļaužu grupu īpatnības, t. i., paredz diferencētu pieeju audzināšanas objektam. Tas ļauj audzināšanu individualizēt, ņemot vērā katras iedzīvotāju grupas, darba kolektīva un līdz ar to katra individa sociālās un vecuma īpatnības. Tā palielinās arī darba kolektīvu kā sociālistiskās s-bas pamatšūnu nozīme. Nosakot galv. audzināšanas darba virzienus, K. p. a. paredz metožu, formu un līdzekļu dažādību

atkarībā no konkrētajiem apstākļiem un to cilvēku īpatnībām, kurus audzināšanas procesā grib ietekmēt; tas dod iespēju panākt maksimālu efektivitāti. Būdam detaļās pārdomāta audzināšanas sistēma, kas funkcionē dažādos s-bas līmeņos — no visas tautas, visas valsts darbaļaužu komunistiskās audzināšanas sistēmas līdz audzināšanas darbam katrā darba kolektīvā, kas ir organiska sociālās plānošanas daļa, — K. p. a. tieši risina *vispusīgas un viengabalainas personības attīstīšanas* uzdevumu. Tās realizēšana ir tieša pāreja no personības harmoniskās attīstības pasludināšanas par komunistiskās audzināšanas mērķi uz tās konkrētu realizāciju attīstīta sociālisma apstākļos. K. p. a. veicina sociālistiskā tipa personības veidošanos, nosakot tās vērtīborientāciju raksturu, tikumiskās un pilsoniskās īpašības (*vārdu un darbu saskaņu*, morāli politisko noturību, aktīvu dzīves pozīciju). Tāda pieeja stimulē cilvēku tiekties pēc arvien celākām vajadzībām, mūdina garīgi augt, pilnīgi atdot visus spēkus un dotības s-bai, orientē uz pilnveidošanos un *pašaudzināšanu*. Attīstīta sociālisma apstākļos šo audzināšanas formu nozīme palielinās, īpaši, ja ņemam vērā, ka visaptverošs ir ne tikai audzināšanas objekts (tas aptver visus cilvēkus — gan tos, kas tikko sāk dzīvi, gan arī tos, kas jau guvuši zināmu tikumisko un idejisko rūdījumu), bet arī tās subjekts. Visi sociālistiskās s-bas locekļi šādā vai tādā veidā ir iesaistīti daudzpusīgajā komunistiskās audzināšanas procesā un ir atbildīgi par tā rezultātiem.

KOMUNISTISKĀ AUDZINĀSANA — daudzpusīgs sabiedriskās audzināšanas process, ko īsteno komunistiskās s-bas celtniecības gaitā. Tās mērķis ir veidot vispusīgi attīstītu personību, kurā harmoniski apvienojas garīgā bagātība (augsti attīstītas garīgās un praktiskās, ražošanas, teorētiskās, estētiskās spējas), morāla skaidrība un fiziska pilnība (*Vispusīga un viengabalaina personības attīstība*). K. a. idejiskais pamats

ir marksisma-ļeņinisma teorija. K. Marksa, F. Engelsa un V. I. Ļeņina darbos ir formulēti nākotnes cilvēka veidošanas mērķi, principi, galv. saturs un formas. Tālāk tie ir attīstīti un konkretizēti Komunistiskās partijas kolektīvajā domā un Padomju valdības praktiskajos pasākumos. PSKP Programmā līdzās komunisma materiāli tehniskās bāzes radīšanai un komunistisko sabiedrisko attiecību veidošanai jaunā cilvēka audzināšanas uzdevums ir izvirzīts par vienu no svarīgākajiem faktoriem komunistiskās s-bas uzcelšanā. K. a. ietilpst: zinātniskā pasaules uzskata veidošana visiem s-bas locekļiem, komunistiskā apzinīguma attīstīšana; darba audzināšana (*Audzināšana, darba*), komunistiskās attieksmes ieaudzināšana pret darbu, pret sabiedrisko ražošanu, sabiedriski derīgā darba pārvēršana par katra cilvēka dzīves nepieciešamību (*Attieksme pret darbu*); visas tautas garīgās kultūras paaugstināšana līdz visas cilvēces kultūras, teorētiskās domas, tehnikas, literatūras un mākslas augstākajam līmenim un, balstoties uz to, tautas masu sabiedriskās *aktivitātes, pašdarbības un jaunrades* attīstīšana, lai tautas masas savā dzīvesdarbībā ne tikai apgūtu kultūras vērtības, bet arī pašas kļūtu par racionalizatorēm un organizatorēm ražošanā, kā arī piedalītos mākslinieciski estētisko vērtību radīšanā; patiesi humānu attiecību nostiprināšana cilvēku starpā atbilstoši komunistiskās morāles principiem un fiziskā audzināšana, kuras mērķis ir veselīga un fiziski pilnīga cilvēka izveidošana. Viena no galv. K. a. pusēm ir tikumiskā audzināšana (*Audzināšana, tikumiskā*), kuras mērķis ir izveidot aktīvu *dzīves pozīciju* un tādu apzinīgu attieksmi pret sabiedrisko pienākumu, kad *vārdu un darbu saskaņa* kļūst par ikdienas uzvedības normu. Tikumiskās audzināšanas uzdevumus risina Komunistiskā partija, praktiski vadot tautas masu darbību. Šo uzdevumu veiksmīgas īstenošanas objektīvie priekšnoteikumi ir vadīšanas metožu izvēle (ipaši — pareizu

attiecību noteikšana starp *pārliecināšanu un piespiešanu*), sociālistiskā un partijiskā demokrātisma principu ieviešanā, *kritikas un paškritikas* attīstīšana (tas ir viens no galv. tautas un partijas masu gribas izpausmes veidiem), tādu vadošo kadru izvēle, kuriem ir morāla *autoritāte* tautā, iedarbīga pieņemto lēmumu izpildes kontrole (tas ir viens no līdzekļiem, kā stiprināt masu ticību savam avangardam), pirmrindas paraugu ieviešana sociālistiskās s-bas ikdienas dzīvē, audzināšana ar uzskatāmiem piemēriem, katras progresīvas *ierosmes* izplatīšana un *iniciatīvas* veicināšana, sociālistiskās sacensības attīstīšana visās tās daudzveidīgajās formās, neiecietības atmosfēras radīšana pret komunistiskās morāles principu pārkāpšanu utt. K. a. par vienu no nepieciešamiem noteikumiem izvirza partijas un valsts nemitīgās rūpes par tautas ikdienas vajadzībām. Ar šim komunisma celtniecības praktiskajām problēmām ir cieši saistīta tautas masu idejiskā ietekmēšana (propaganda un agitācija). Audzināšana ir sekmīga tad, kad tā balstās uz stabili sociāli ekonomiskās politikas pamatu. Mūsu s-bā ir lielas iespējas pilnīgākai personības attīstīšanai, un šīs iespējas arvien aug. Bet ir svarīgi, lai katrs cilvēks prastu tās saprātīgi izmantot, un tāpēc galu galā ir būtiski, kādas ir viņa vajadzības un *intereses* (sk. *Vajadzības, saprātīgas*). Tāpēc to aktīvu, mērķtiecīgu veidošanu partija uzskata par vienu no svarīgākajiem sociāli politiskajiem uzdevumiem. Komunistiskās audzināšanas procesā noris pastāvīga jaunā ciņa ar veco, sociālistiskās s-bas grūtību un trūkumu pārvarēšana, paņētnes palieku likvidēšana cilvēku apziņā. Tās saturs ir atspoguļots *komunistiskās morāles* principos (sk. arī *Kompleksā pieeja audzināšanai*).

KOMUNISTISKĀ MORĀLE — *morāle*, kas formulē un iedibina komunistiskās sabiedriski ekonomiskās formācijas apstākļiem atbilstošus dzīves principus; cilvēces morāles augstākā attīstības pakāpe. Būdama cilvēces

iepriekšējā sociāli vēsturiskā un garīgā progresa likumsakarīgs rezultāts, K. m. sintezē pagājušo gadsimtu morālās kultūras sasniegumus un vienlaikus, atspoguļojot kvalitatīvi citus dzīves likumus sociālistiskās un komunistiskās s-bas apstākļos, ienes arī principiāli jaunu saturu. K. m. satur un attīsta vispārcilvēciskās morāles pamatnormas, ko tautas masas radījušas gadu tūkstošos cīņā ar sociālajiem spaidiem un netikumiem. Tomēr tā jau pašā sākumā bija pretstats kapitālistiskās sabiedrības valdošajai morālei, kas par dabisku un likumīgu atzīst antagonismu starp cilvēkiem, sociālo nevienlīdzību, ekspluatāciju, kuri saistīti ar privātpašuma pastāvēšanu (*Buržuāziskā morāle, Reliģiskā morāle*). Pirmā K. m. vēsturiskā forma ir proletariāta revolucionārā morāle, kas veidojas jau kapitālistiskās s-bas apstākļos, kad notiek strādnieku šķiras apzināta cīņa par savu atbrīvošanos. Šī morāle, kā norāda V. I. Leņins, «ir pilnīgi pakļauta proletariāta šķiru cīņas interesēm» (31. sēj., 252. lpp.). Tā «kalpo vecās ekspluatatoru šķiras sagraušanai un visu darbaļaužu apvienošanai ap proletariātu, kurš rada jaunu komunistu sabiedrību» (31. sēj., 253. lpp.). V. I. Leņins ir teicis, ka cīņā par savām tiesībām «strādnieku šķira reizē ar to ceļas gan morāli, gan garīgi, gan politiski» (18. sēj., 65. lpp.) un, kā raksta F. Engelss, attīsta «savas vispievilcīgākās, viscēlākās, viscilvēciskākās īpašības» (*Markss K., Engelss F. Par Angliju. R., 1954, 202. lpp.*). Ar sociālistiskās revolūcijas uzvaru, visās sabiedriskās dzīves nozarēs izveidojoties jaunām attiecībām cilvēku starpā, K. m. principi bagātinās saturā, to darbības sfēra paplašinās visdažādākajos cilvēku esamības virzienos. Ar jaunās iekārtas izveidošanos rodas objektīvi priekšnoteikumi, lai realizētu principu par komunistisku attieksmi pret darbu un sabiedrisko īpašumu (*Attieksme pret īpašumu*), lai attīstītos jaunas formas sadzīvē un ģimenes attiecībās (*Sadzīves tikumība, Laulības un ģimenes*

tikumība). Citiem vārdiem sakot, kādreiz K. m. bija proletariāta apzinīgās daļas tikumiskā vadula revolucionārajā cīņā, bet tagad tā pārvēršas par visas s-bas ikdienas dzīves likumu (*Sociālistiskās sadzīves normas*), no šķiras morāles pāraug visas tautas morālē. Ar sociālistiskās s-bas uzcelšanu šķiru cīņa morāles jomā vēl nebeidzas, tā tikai pārtop jaunās formās — cīņā pret buržuāziskās morāles atliekām, par masu komunistisko audzināšanu. Komunisma celtniecības periodā sociālistiskajai s-bai, komunistiskajai partijai un visai tautai izvirzās jauni morālie uzdevumi, kas saistīti ar morāles darbības sfēras paplašināšanos sabiedriskajā dzīvē. Darbaļaudīm tiek izvirzītas arvien augstākas morālās prasības. Galvenās no tām ir formulētas komunistiskās morāles principos. Un, beidzot, vispilnīgākā un vispusīgākā K. m. principu attīstība un realizācija notiks komunistiskajā s-bā. K. m. principu praktiskā īstenošana nozīmē patiesa *humānisma, taisnīguma* un vienlīdzības ieviešanu cilvēku attiecībās, to nosaka pats sociālistiskās un komunistiskās iekārtas raksturs. Komunistisko attiecību iedibināšanas procesā pilnībā tiek pārvarētas starp cilvēku un sabiedrību pastāvošās pretrunas, kas piemīt šķiru s-bai. Pirmo reizi «individu īpatnējā un brīvā attīstība nav tikai frāze» (*Markss K., Engelss F. Vācu ideoloģija. R., 1963, 411. lpp.*); līdz ar to «ikviena indivīda brīva attīstība ir visu indivīdu brīvas attīstības nosacījums» (*Markss K., Engelss F. Darbu izlase 3 sējumos. R., 1979, 1. sēj., 132. lpp.*). K. m. tēze, ka «tikai kolektīvā ir iespējama personības brīvība», konkrēti izpaužas kolektīvisma principā. Šis princips paredz cilvēku apzinīgu un brīvprātīgu apvienošanos kopēju mērķu realizēšanai, un katra personība šajā procesā attīstās maksimāli pilnīgi un vispusīgi (*Vispusīga un viengabalaina personības attīstība*). Sociālisma apstākļos, kad vēl saglabājas personisko un sabiedrisko interešu atšķirība, kolektīvisma princips prasa sabiedrisko interešu prioritāti

pār personiskajām interesēm, ja to starpā rodas pretrunas. Taču šādām pretrunām var būt tikai atsevišķas, pārejošas parādības iedaba, jo pamatos s-bas un indivīda intereses ir vienotas un komunisma celtniecības procesā pakāpeniski arvien tuvinās. Personisko un sabiedrisko interešu vienotība nosaka cilvēka morālās darbības rakstura principiāli jaunu izpratni. Viņš kalpo s-bai, nevis apspiezdams savu individuālo iedabu, bet, gluži otrādi, apliecinādams savu patiesi cilvēcisko būtību. Tas nozīmē, ka K. m. dara galu pagātnes morālo mācību raksturīgajiem pretstatiem: starp *askētismu* un baudu, starp *mīlestības* un *egoisma* principiem, starp *pienākumu* un *tikumuma* morāli, starp saistību ārēju pildīšanu un sekošanu savai sirdsapziņai (*Deontoloģija*). So sabiedriskā un personiskā vienotību galvenokārt nosaka sociālistiskā un komunistiskā darba raksturs — cilvēks kalpo s-bai un vienlaikus brīvi realizē savas jaunrades spējas, materiālās un garīgās vajadzības. «Brīvprātīgā ražīgā darbība ir augstākā bauda, kādu mēs pazīstam» (*Markss K., Engelss F.* Par Angliju. R., 1954, 125. lpp.). K. m. cilvēku morālē inees vēl ko principiāli jaunu — cilvēka tikumiskās iespējas tiek vērtētas ļoti augsti. Pagātnē visas morāles sistēmas, formulējot kādas prasības cilvēkam, beigu beigās bija spiestas atzīt, ka tās pilnā mērā nav realizējamas, to īstenošanu iedomājās tikai kā bezgalīgi tālu ideālu, kam reālajā dzīvē nav vietas. Par cēloni tam parasti uzskatīja paša cilvēka iedabas ierobežotību un nepilnību. Tikai K. m., kurā jautājums par sabiedrisko un tikumisko ideālu tiek risināts saistībā ar sociālo dzīves apstākļu pārveidošanu, spēj izvirzīt cilvēkam mērķus, kas pārsniedz visus pagātnes moralistu izvirzītos mērķus un kas tai pašā laikā ir pašu cilvēku spēkiem sasniedzami. Lūk, kādēļ K. m. izeļas ar dziļu ticību vēsturiskajām iespējām un cilvēka spējām, kā arī ar augstu prasīgumu pret cilvēkiem. K. m. vēsturiskais *optimisms* organiski saplūst ar patiesu cilvēka cienī-

šanu. Pie tam komunistiskais ideāls ir ne tikai galamērķis, kas sasniedzams kaut kad bezgala tālā nākotnē, bet arī pilnīgi konkrētu problēmu un uzdevumu kopums, kas jārisina jau tagad, mūsd. sociālisma apstākļos. K. m. dod iespēju cilvēkam sasniegt augstāko tikumisko *brīvību*. Pamatojoties uz dziļu iekšējo pārliecību, cilvēks var rīkoties, pilnīgi izprotot to morālo prasību jēgu, kuras viņš pilda. Tas iespējams tieši tādēļ, ka šī morāle atbilst cilvēku pamatinteresēm, balstās uz personisko apzinīgumu, prasa no katra augstu *idejiskumu*, principiāli-tāti un vērsās pret jebkādu dogmatismu un formālismu. Tās principus nevar pārvērst par visiem zināmu patiesību, sastingušu kanonu krājumu; tie pamatojas ne tikai uz vispārpieņemtajām *tradīcijām* vai kādu *autoritāti*, bet uz sociāli vēsturisku nākotnes attīstības nepieciešamību un tāpēc ir katram saprotami. Sie principi neapmierīgi attīstās, papildinoties arvien ar jaunu saturu. Par sociālistiskās un komunistiskās s-bas dzīves likumiem kļūst jaunā, dzimstošā cīņa ar veco, aizejošo (*Jaunā izjūta*), sabiedriskā *aktivitāte*, tautas masu un atsevišķu cilvēku *pašdarbība* un *jaunrade*, plaša *iniciatīvas* un *ierosmes* attīstīšana, radot jaunas sabiedriskās *disciplīnas* formas «saimniecības un dzīves sociālistisko apstākļu jaunradē» (*Leņņins V. I.*, 29. sēj., 378. lpp.), *kritika* un *paškritika*. Sie likumi, kas atspoguļojas K. m. *principos*, izsaka tās revolucionāri kritisko un radošās jauniecelsmes raksturu. To īstenošana katras sociālistiskās personības reālajā darbībā un *dzīves pozīcijā* ir obligāts priekšnoteikums, lai radītu veselīgas tikumiskās attiecības un pārvarētu sociālo un morālo liekulību, kas izveidojusies gadsimtiem ilgi pastāvējušās atšķirības dēļ starp faktiskajiem tikumiem un oficiāli sludinātajiem principiem. Aktīva, patstāvīga un radoša pieeja sabiedriskajiem mērķiem un uzdevumiem, kad ir raksturīga apzinīga attieksme pret sabiedrisko pienākumu, kad vārdu un darbu saskaņa kļūst par ikdienas uzvedī-

bas normu, — tikai tāda dzīves pozīcija var veicināt kā personības morālo attīstību, tā s-bas tikumisko attiecību attīstību. (K. m. principu un normu konkrētais saturs aplūkots šīs vārdnīcas attiecīgajos rakstos.)

KONFLIKTS, TIKUMISKAIS — morālās izvēles specifiska situācija, kurā cilvēks, pieņemdam kādu lēmumu, konstatē pretrunas savā apziņā, proti, realizējot jebkuru iespējamo rīcību, ko prasa kāda morāles norma, cilvēks vienlaikus pārkāpj citu normu, kurai šā cilvēka acīs ir noteikta morālā vērtība. Konfliktsituācijā no pretrunīgajām morālajām vērtībām ir jāizvēlas viena un, atrisinot pretrunu, jāsteno tikumiskais mērķis. Nemarkstiskajām ētikas koncepcijām raksturīgs apgalvojums, ka tikumiskais K. ir vai nu tikumisko attiecību anomālija, vai arī liktenīga neizbēgamība. Marksistiskā ētika aplūko tikumisko K. kā sociālo pretrunu savdabīgu atspoguļojumu. Tā kā pastāv gan šķiru antagonisms, gan neantagonistiskas pretrunas, tikumisko K. situācijas ir iedalāmas divos tipos: konflikt-situācijās starp dažādām morālajām sistēmām un konfliktsituācijās starp morālajām vērtībām vienas sistēmas robežās. Antagonistiskā tipa tikumiskā K. piemērs ir buržuāziskās un sociālistiskās morāles normu un principu sadursme. Šādā situācijā tikumiskais K. ir divu sabiedriski ekonomisko formāciju sociālā antagonisma ideoloģiska izpausme, un tādēļ te nav iespējams kompromiss. Tikumiskajiem K. sociālistiskās morāles ietvaros ir principiāli cits sociālais pamats: tas pauž neantagonistiskas pretrunas starp cilvēku un s-bu, cilvēku un kolektīvu, starp cilvēkiem utt. Šī tipa konflikt-situācijas ir sadursme starp dažādiem morālās apziņas attīstības līmeņiem, starp normas un ideāla prasībām, starp *jādarības* veidiem, starp pienākumu un tieksmēm utt. Tikumiskā K. atrisinājuma pamatā ir morālo vērtību hierarhijas apzināšanās (pienākums pret s-bu, piem., tiek uzskatīts par augstāku salīdzinājumā ar pienā-

kumu pret individu); izmantojot jebkuru morāles normu, skaidri jāapzinās absolūtā un relatīvā dialektika. Tā kā tikumiskās pretrunas iespējams sekmi atrisināt, no humānisma un sociālā lietderīguma prasību viedokļa sevišķa nozīme ir personiskajai *atbildībai* par izvēli. Tas eksistenciālistiem ir devis iemeslu runāt par cilvēka «nolemtību». Taču indivīds nepieņem lēmumu kaut kādā sociālā un garīgā vakuumā — to pirmām kārtām nosaka cilvēka sabiedriskā sliiecība, viņa līdzdalība kolektīvajā sabiedriskajā darbībā un vēsturiskie apstākļi. Sociālistiskajā s-bā pakāpeniski zūd antagonistisko pretrunu izraisītās tikumiskā K. formas, kas rada bezizejas situācijas. Taču, tā kā tikumiskie K. ir saistīti ar s-bas progresīvu pārveidošanu un cilvēka personības vēsturisko attīstību, tie tomēr pilnīgi neizzūd.

KONFORMISMS (lat. *conformis* — līdzīgs) — sociāli psiholoģiska orientācija, kas nozīmē nevis patstāvīgu sabiedriskas vai morālas problēmas risināšanu (vai pilntiesīgu piedalīšanos), bet pasīvu pielāgošanos, attīstot jau esošo, vispārpieņemto. Risinot objektīvi pastāvošus uzdevumus, konformists neizveido savu morālo pozīciju, bet pakļaujas tiem uzvedības un apziņas standartiem un kanoniem, kas viņu visspēcīgāk ietekmē, t. i., iedarbojas tieši (ar piespiešanu) vai netieši (iedvesmas, *tradīcijas* vai citā veidā). Pirmskapitālistiskajām formācijām raksturīgs inerts K., kurā «izpaužas milzīgais ieraduma un rutīnas spēks» (*Leņins V. I.*, 29. sēj., 376. lpp.). Mūsd. kapitālismam vairāk raksturīgs mobils, «elastīgs» K., kas seko konjunktūrai. Ideoloģijā K. nozīmē pasaules uzskata koncepcijas nomaīņu ar tā epigoniskām imitācijām, parastāko formulu pārvēršanu bezsaturīgā *rituālā*. K. atklāj sevi ar to, ka cenšas piedēvēt savai autoritātei absolūtu nevainojamību. Ētikā K. raksturīga ir cilvēka atteikšanās no sava morālā *prāta* suverenitātes, no savas izvēles, kā arī atbildības uzlikšana ārējiem faktoriem (lietām, sa-

biedriskiem institūtiem u. c.), tātad — atteikšanās no savas personības. Jebkura konformista morālā bezatbildība izpaužas arī dogmatiskā sekošanā rīcības standartiem vai domāšanas stereotīpiem un orientācijā uz mainīgās *modes* diktātu. Ar to K. atšķiras no *kolektīvisma*, no kopīga pasākuma dalībnieku aktīvi izveidotās *solidaritātes* un no tās izrietošās apzinīgās *disciplīnas*.

KONFUCIJS (Kundzi) (apm. 551—479 p. m. ē.) — ķīn. filozofs un politisks darbinieks. K. savu mācību sludināja mutiski. Galv. avots, no kā gūtas ziņas par K. uzskatiem, ir viņa izteikumi un sarunas, ko pierakstījuši filozofa skolnieki, — grāmata «Lunjuī» («Pārrunas un spriedumi»). Centrālais jēdziens K. mācībā ir «žēņ» («humānums»). Tas raksturo likumu, kas nosaka s-bā pastāvošo cilvēku attiecības, un tikumiskās pilnveidošanās mērķi. Atbilstoši tam cilvēku attiecībām jāpakļaujas gudrībai un pienākuma apziņai. No tā izriet K. morālo prasību formulējums: ko negribi sev, to nedari citiem (sal. «Zelta likums»); labu atlīdzini ar labu un ļaunu atmaksā taisnīgi; vispirms iepazīsti pats sevi; cieni un mīli gados vecākos un pēc sabiedriskā stāvokļa augstākos; stingri ievēro pastāvošās ģimenes un sabiedriskās attiecības; godini senčus; rūpējies par jaunākiem. K. uzskatīja, ka tikumiskās normas nāk no augstākas varas — no debesīm (Tjan), tāpēc viņš neizvirzīja nekādas jaunas morālas nostādnes, bet tikai izskaidroja senatnes paražas, kuru ievērošana palīdz sasniegt «žēņ». K. ētisko un politisko uzskatu teorētiskais pamats ir viņa mācība par vārdu izlabošanu («dženmin»), jo vārdiem jāatbilst lietu būtībai. No tā izriet, ka cilvēka titulum jāatbilst viņa faktiskajam stāvoklim s-bā un uzvedībai savukārt jāsakān ar cilvēka ieņemamo stāvokli un amatu: «Kungam ir jābūt kungam un pakļautajam jābūt pakļautam, tēvam jābūt tēvam un dēlam jābūt dēlam.» Tādējādi K. mācība nostiprināja tradicionālos patriarhālisma pamatus un

sociālo nevienlīdzību. Gadu tūkstošos Ķīnas valdošās šķiras to ir izmantojušas, lai turētu pakļautību tautu un ar izsmalcināto rituālu sistēmu saglabātu uz mūžīgiem laikiem feodālo valsts struktūru, tās hierarhiju un stingro sabiedrisko attiecību reglamentāciju. K. skolnieki dažus viņa mācības elementus attīstīja un pārveidoja par reliģisku sistēmu un pašu K. pacēla dieva līmenī.

KONSEKVENCIĀLĀ ĒTIKA (lat. *consequentia* — secība) — ētiskās teorijas, kurās rīcības morālo nozīmi nosaka pēc *sekām*, kādas tā izraisa. Pie tādām teorijām pieder *utilitārisms*, *hedonisms*, *eidemonisms*, aksioloģiskais *intuitīvisms*. Pie K. ē. pieskaitāmas visas ētikas materiālistiskās koncepcijas, kas balstās uz atziņu, ka morāle pilda noteiktas derīgas funkcijas s-bā, kalpo cilvēku interešu apmierināšanai, tātad tikumiskajām prasībām ir mērķtiecīgs raksturs (*Teleoloģiskā ētika*). K. ē. izejas principus ne vienu vien reizi kritizējuši ideālistiskie morāles teorētiķi (starp tiem ir *Kants*, deontoloģiskā intuitīvisma piekritēji). Kaut gan marksistiski ļēpniskā ētika morāles iedabu saista ar tās sociāli vēsturiskajām funkcijām, tā noliedz vulgāri utilitāristisko priekšstatu, ka katras rīcības morālā nozīme vērtējama pēc konkrētajām sekām, kādas tā izraisa. Rīcības rezultāts zināmā mērā ir atkarīgs no nejausiem apstākļiem, kas neizriet no pašas *darbības* rakstura. Rīcības morālo nozīmi pilnībā nosaka tās saturs (tajā skaitā arī rīcības motīvs). Turklāt rīcības morālo saturu vērtē pēc raksturīgākajām, tipiskākajām sekām, kādas izraisa cilvēku rīcība parastos apstākļos. Marksistiskajai ētikai ir revolucionāri kritisks raksturs, un tā ņem vērā ne tikai vispārāzītas darbības tipiskus rezultātus, bet arī ārkārtēju rīcību vēsturisko nozīmi, noraida iesakņojušos kārtību augstāku ideālu vārdā (pat tad, ja šī rīcība attiecīgajā brīdī nedod reālus un taustāmus praktiskus rezultātus, taču noder turpmākajām paaudzēm par varoņības, pašāizlīdzības un cilvēkmīlestības pa-

raugu). Tādēļ marksistiskā ētika, atsedzot K. ē. ierobežotību, prasa daudz vispusīgāk analizēt morālās rīcības sabiedrisko nozīmi.

KONTEKSTUĀLĀ ĒTIKA (lat. *contextus* — sakars, savienojums) — ar šo terminu dažkārt apzīmē ētiskās teorijas, kurās par galv. morāles problēmu tiek uzlūkota *izvēle*, ko cilvēks izdara, it kā ņemot vērā tikai konkrētās situācijas faktorus, to sakaru (kontekstu). Līdz ar to K. ē. mazina vispārējo morāles *principu* un *normu* nozīmi. Bieži vien par K. ē. tiek uzskatīta, piem., *eksistenciālistiska* morāles mācība, fr. personālistiskās morāles teorijas (*Pašrealizācijas ētika*); pie K. ē. savu ētiku pieskaita arī *neoprotestantisma* piekritēji. Viņi vadās pēc tā, ka katrā situācijā morāles jēga jāpārvērtē no jauna. K. ē. ir galēja *relativisma* un *iracionālisma* izpausme ētikā (sk. arī *Situatīvā ētika*).

KONTS (Comte) Ogists (1798—1857) — fr. filozofs, pozitīvisma radītājs. K. ētiskie uzskati ir organiski saistīti ar viņa filozofiju un socioloģiju. Pēc K. pozitīvās filozofijas, uz atsevišķu indivīdu jāskatās kā uz visas cilvēces pārstāvi, kura uzvedības likumus nosaka nevis personiskās intereses, bet vispārējā realitātes kopsakarība; izolēts indivīds ir tikai abstrakcija. Pēc K. uzskatiem, tieši ētikas likumus izpaužas cilvēku kopdzīves pastāvīgie nosacījumi. Morāles pamats nav *derīgums*, kas paredz ilgstošu sabiedrisko sakaru, bet sociālais instinkts vai tieksme pēc sabiedriskas dzīves, kas pamatojas uz jūtām un nav atkarīga no personiskajām *interesēm*. Sis uzskats, kā pats K. atzīst, nāk no skotu skolas morālistiem — *Hjūma* un Ādama Smita. Cilvēka instinkti individuālajā dzīvē ir galvenie. Ģimenē, kas ir uzskatāma par pirmo sociālo organismu, dzimst simpātijas, kas atbrīvo prātu no egoistiskām tieksmēm un iemāc indivīdu dzīvot citu labā. Sabiedriskajā dzīvē cilvēks vadās pēc intelektuālajām spējām, tur brīvi attīstās sociālie instinkti, un tā rezultāts ir iekšēja apmierinātība, kas

nav atkarīga ne no stimulējumiem, ne apbalvojumiem. Izjūta, ka cilvēks pieder pie sociāla organisma, ir pamats tam, ka viņam veidojas izpratne par savu izdarījumu nozīmi visas s-bas labā un ka attīstās viscēlākās iezīmes un dabiskās tieksmes, bet kaitīgie instinkti vai nu atmirst, vai sāk kalpot s-bas labā. Augstākā tikumiskā ideja ir cilvēcības ideja, kas attīstās, individuālijiem un sociālajiem spēkiem darbojoties apvienoti. K. izveidotajā «cilvēces reliģijā» par sociālās kopdzīves principu ir izvirzīta «mīlestība», par pamatojumu — «kārtība» un par mērķi — «progress». Lai gan K. ētikā ir atsevišķas dziļas tēzes, pašos pamatos tā ir ideālistiska, visciešākajā veidā sasieta ar evolucionisma idejām. Nespēja saprast šķiru cīņas un revolūcijas nozīmi s-bas vēsturē noveda K. pie nezinātniska secinājuma, ka galv. s-bas attīstības grūtībām ir nevis sociāli politisks, bet gan morāls raksturs. Tās novērst var tikai ideju progress un tikumu uzlabošana (*Moralizēšana*). K. ētiskā mācība galvenokārt izklāstīta viņa svarīgākajā darbā «Pozitīvās filozofijas kurss» (1830—42).

KOSMISKĀS TELEOLOĢIJAS

ĒTIKA — buržuāziskās morāles filozofijas virziens, kas izplatījās 20. gs. I p., īpaši ASV (F. Vudbridžs, V. Seldons) un Anglijā (O. Stepldons); tajā apvienojas objektīvais ideālisms un *naturālisma* elementi. Saskaņā ar K. t. teorijām Visuma evolucionārās attīstības pamatā ir kaut kāds pasaules mērķis, katra evolūcijas pakāpe ir iepriekš noteikta un tiek sasniegta, esošos līdzekļus pielāgojot šim mērķim. Atbilstoši šādai objektīvi ideālistiskai dabas izpratnei tiek skaidrota arī morāle. Vudbridžs uzskata, ka cilvēks ir dabas daļa un viņa morālā būtība ir «uzņemties apzinātas jaunradīšanas uzdevumu, balstoties uz dabas teleoloģiju». Tā kā cilvēks tiek traktēts kā dabas, nevis s-bas būtne, K. t. teorijās iezīmējas centieni bioloģizēt morāli, atbīdīt to ārpus s-bas ietvariem (*Evolucionārā ētika*). Bet pati daba tiek skaidrota kā kaut kāda no mūž-

seniem laikiem noteikta augstākā mērķa realizācija. Tas tuvina šo teoriju reliģiskajai ētikai.

KRITĒRIJS, MORĀLES (gr. *kritērion* — vērtēšanas mērs). — Jautājums par morāles K. vienmēr ir radījis vienu no svarīgākajām problēmām visā ētikas vēsturē, un tā ir tikusi dažādi risināta atkarībā no tā, kā ir saprasta pašas morāles iedaba un izcelšanās. Nespēdami zinātniski izprast morālo priekšstatu rašanās sociālo mehānismu, dažādu pirmsmarxistiskās ētikas virzienu piekritēji ir izvirzījuši par morāles K. gan «cilvēka iedabu», gan dieva gribu, gan acīm redzamus prāta principus utt. Zinātniski risināt morāles K. jautājumu spēja tikai marksistiskā ētika. Istenais morāles pamats (respektīvi kritērijs) ir objektīvā vēsturiskā nepieciešamība, kas skatīta caur cilvēku, šķiru un sociālo grupu vajadzību un interešu prizmu. Šis vajadzības un intereses savukārt atspoguļojas priekšstatos par taisnīgumu, labo un ļauno, kā arī morālo prasību saturā. Attīstoties s-bai, vēsturiski mainās arī morālo prasību saturs. Dažas no tām ir pilnīgi pārveidojušās, citas palikušas tādas pašas, jo ir saglabājušies daži vispārīgi cilvēku sadzīves noteikumi, kas pastāvējuši vienmēr (*Vispārcilvēciskais un šķiriskais morāle*). Komunistiskās morāles prasības ietver sevī kā tradicionālos, tā jaunus principus, ko s-ba ir izveidojusi sociālistiskās revolūcijas un komunisma celtniecības praksē, un balstās kā uz vēstures likumu zinātnisku izpratni, tā uz apzināšanos, ka pāreja no kapitālistiskās s-bas uz komunistisko s-bu ir nepieciešama. Kopā ar vispārīgo problēmu par tikumiskās sistēmas un tās principu pamatojumu tiek risināts arī šaurāks jautājums — par morālo kritēriju konkrētās rīcības vērtēšanai un atsevišķu morālo prasību pamatojumu. Tā kā s-bas sociāli vēsturiskās attīstības vispārējā tendence ir atspoguļota morālajā apziņā, t. i., morāles principos, tikumiskajos un sabiedriskajos ideālos, normās utt., tad arī atsevišķas rīcības izvēles

vērtēšanā un izlemšanā cilvēki parasti balstās uz tiem. Katra atsevišķa cilvēka uzdevums galvenokārt ir apzinīgi izturēties pret vispārīgiem morāles principiem (*Apzinīgums*) un prast šos vispārīgos atziņumus pareizi izmantot konkrētos apstākļos (*Pašdarbība un jaunrade*).

KRITIKA UN PĀSKRITIKA (gr. *kritikē* — vērtējums, iztirzājums) — viens no *sabiedriskās domas* izpausmes veidiem, kas palīdz pārvarēt pretrunas un grūtības sociālistiskās s-bas attīstībā un komunisma celtniecībā. Tai pašā laikā tas ir arī viens no svarīgākajiem komunistiskās morāles principiem, kā arī īpašs personības tikumiskās pašapziņas izpausmes veids. K. u. p. princips nozīmē, ka darbaļaudis brīvi izsaka savas domas par trūkumiem valsts, dažādu sabiedrisku organizāciju, atsevišķu vadītāju darbībā un kolektīvi apspriež pasākumus šo trūkumu pārvarēšanai; augstākās organizācijas un vadītāji vērtē zemāku organizāciju, kolektīvu un atsevišķu personu darbību; kolektīvs biedriski ietekmē savus locekļus, lai mainītu vai uzlabotu viņu darbību; vadošie orgāni un sabiedriskie darbinieki atklāti atskaitās organizācijām, kas tos ievēlējušas, vai visai tautai, kā arī atklāti atzīst savas kļūdas s-bas priekšā; katrs cilvēks — kā vienkāršs sociālistiskās s-bas loceklis, tā paša augstākā ranga vadītājs — skaidri un kritiski izturas pats pret sevi. Lai panāktu, ka K. u. p. kļūst par vienu no svarīgākajiem veidiem, kā sabiedriskā apziņa iedarbojas uz s-bas attīstību, ir jābūt šādiem sociālajiem apstākļiem: jābūt sabiedriskotiem ražošanas līdzekļiem, likvidētām antagoniskām šķirām un jāpastāv visu s-bas locekļu galv. mērķu un interešu kopībai. K. u. p. ir cita, vispārīgāka komunistiskās morāles principa — *kolektīvisma* — izpausme, šis princips prasa, lai katrs cilvēks raudzītos uz savu darbību no visas s-bas interešu viedokļa, patstāvīgi analizētu savu rīcību un ņemtu vērā līdzcilvēku uzskatus. PSKP darbībā šis princips ir negrozāms likums, kas izriet no

demokrātiskā centrālisma. V. I. Leņins K. u. p. principu pasludināja par partijas dzīves likumu, un tas ir ierakstīts PSKP Statūtos un Programmā.

KROPOTKINS Pjotrs (1842—1921) — kr. revolucionārs darbinieks, anarhisma teorētiķis, pozitīvisma filozofijas piekritējs. Bijis arestēts par sakariem ar narodņikiem (1874), izbēdzis no apcietinājuma un apmeties ārzemēs. K. ir raksturīga mehāniskā un metafiziskā sabiedrisko parādību izpratne un to vulgāri marksistisks skaidrojums. Viņa izveidotās «anarhistiskā komunisma» sistēmas pamatojumā nozīmīga vieta ir morāles problēmām. K. noraida ētikas kategoriju dievišķo skaidrojumu un traktē to būtību bioloģiski, uzskata, ka *labais* un *ļauņais, taisnīgums* u. c. morālie priekšstati jāskaidro, balstoties uz dzīvās dabas vērojumiem. «Mūsu tikumiskās jūtas ir dabas dota spēja, gluži tāpat kā tauste vai oža.» To, ka tikumiskās jūtas (taisnīgums, *altruisms* u. c.) pastāvējušas pirms cilvēka rašanās un izpaužas kā pašsaglabāšanās instinkti, pēc K. domām, pierāda savstarpējā palīdzība dabā. No dabas nākušie morāles jēdzieni s-bā attīstoties tajā pašā virzienā, kā tie ir attīstījušies dabā. Tikumīgs ir tas, kas kalpo sugas saglabāšanai, netikumīgs — tas, kas sugas saglabāšanai kaitē. Tikumiskais progress cilvēku s-bā esot dabiskās attīstības rezultāts. K. centās izveidot vispārcilvēciskās morāles principus, kas būtu pamatā jebkuras šķiras morālei. Tāda morāle, pēc viņa domām, neierobežotu personības pašdarbību, nepadarītu cilvēku par «ideju automātu», bet veicinātu viņa radošā spēka un ierosmes attīstību. Tas esot panākams, sintezējot indivīda divas tieksmes: pakļaut citus cilvēkus saviem personiskajiem mērķiem un apvienoties ar citiem cilvēkiem (vispārējās solidaritātes un savstarpējās atkarības jūtas). K. sapņoja par tādu s-bu, kurā personības brīvību neiegrozotu nekāds valstiskums. K. nebija zinātniskas izprānes par s-bas un cilvēka savstarpējām attiecībām komunismā, tādēļ

viņš domāja, ka anarhisms un komunisms nav pretrunā, bet gan papildina viens otru. Anarhisma tikumiskos pamatus K. saskatīja vienlīdzības principā (katram jāizturas pret citiem tā, kā viņš vēlas, lai citi izturētos pret viņu) un aktivitātē (vitalitātes pārmērā). K. aicināja šo «spēka, milestības, prāta un enerģijas pārmēru» ziedot citu cilvēku laimei — to viņš uzskatīja par augstāko personisko laimi. Galv. darbi ētikā: «Ētika» (1. sēj., 1922), «Anarhisma tikumiskie pamati» (1904, kr. tulk. 1907), «Anarhija, tās filozofija un ideāls» (1896, kr. tulk. 1900), «Savstarpējā palīdzība kā evolūcijas faktors» (kr. tulk. 1907).

KRUPSKAJA Nadežda (1865—1939) — padomju valsts un partijas darbiniece, pedagoģe un *komunistiskās audzināšanas* teorētiķe. Savos pedagoģiskajos rakstos (kr. valodā 1—10 sēj., 1957—63) K. atsedz tikumiskās audzināšanas sakaru ar darbu, estētisko un ateistisko audzināšanu, aplūko kolektīvu kā nepieciešamu vidi, kurā cilvēkam attīstās atbildības jūtas par savu rīcību. Viens no K. nopelniem ir tas, ka viņa pamatoja un attīstīja V. I. Leņina ideju par politehnisko izglītību kā vispusīgi attīstītas personības veidošanas līdzekli. K. izcēla marksistiskā pasaules uzskata nozīmi morālē — tā apgūšana dod cilvēkam dzīves jēgu un lielu mērķi, «izpratni, kurp jāiet, mierīgu pārliecību par galaiznākumu». Svarīga nozīme V. I. Leņina ētisko uzskatu un viņa personības morālā saturā izpratnē ir K. sarakstītajam darbam «Atmiņas par Leņinu», kurā dzīvi parādīts, kā masu revolucionārās jaunrades procesā «kaldinājās proletāriskā ētika». Rakstā «Leņina cilvēciskais veidols» K. sīkīpašnieciskajam individualismam pretstata kolektīvista, revolucionāra cīnītāja morāli, kas spilgti iemiesota V. I. Leņina personībā.

KVIETISMS (lat. *quies* — miers) — 17.—18. gs. formulēts morāles princips, kas pastāvēja kā ķecerīga mācība katolicisma ietvaros;

uzskatīja *labo* un *ļau*no par dieva gribas izpausmi un prasīja pasīvu un vērojošu attieksmi pret tiem, prasīja atteikties no vēlmēm, vienaldzīgi izturēties pret ciešanām, nepretoties savam liktenim. K. elementi bija radušies jau daudzās seno Austrumu mistiski reliģiskajās mācībās un arī daudzās laicīgās morāles teorijās. Kviētisma dzīvotgribas nolieģumu *Sopenhauers* savā ētikas teorijā pasludināja par augstāko labumu. Mūsd. kapitālistiskajā s-bā K. kļūst par vienu no morālā *nihilisma* veidiem, kas pauž sīkburžuāziskajā vidē izplatīto bezspēcības, paguruma un *apātlijas* noskaņojumu. Jebkādos morālajos priekšrakstos K. saskata s-bas uzbru-

kumu «dabiska» cilvēka brīvībai. K. noraida buržuāzisko morāli, komercijas, *karjerisma* un *patērnieciskuma* garu un aicina saglabāt morālo skaidrību, cik iespējams mazinot sociālos sakarus, pasīvi pildot morālos pienākumus, atsakoties no pilsoniskuma un atbildības par s-bas dzīvi. Pagātnē K. zināmās situācijās varēja būt indivīda pašaisardzības līdzeklis pret vispārējo demoralizāciju, bet mūsd. s-bas revolucionārās pārveidošanas periodā tas ir pilnīgi zaudējis humanistisko saturu. V. I. Leņģins norādīja, ka, mazinot masu sabiedrisko aktivitāti, iedvešot iluzoru dvēseles mieru, K. «sagādā vistiešāko un visdziļāko ļaunumu» (17. sēj., 31. lpp.).

L

LABAIS — viens no vispārīgākajiem morālās *apziņas* jēdzieniem un viena no svarīgākajām *ētikas kategorijām*. Kopā ar savu pretstatu — *ļau*no — L. ir vispārinātākā forma, kā pretstatīt un norobežot tikumīgo no netikumīgā, to, kam ir pozitīva morālā nozīme, no tā, kam ir negatīva morālā nozīme, to, kas atbilst tikumisko prasību saturam, un to, kas ir pretrunā ar šo saturu. L. jēdzienā cilvēki izsaka savas vispārīgākās intereses, tieksmes, vēlēšanās un nākotnes cerības, kuras šeit izpaužas kā abstrakta morāles ideja par to, kam ir jābūt un kas ir atzīstams. Ar L. ideju cilvēki vērtē sabiedrisko praksi un atsevišķu personu darbību. Atkarībā no tā, kas isti tiek vērtēts (ricība, personas morāla īpašība, cilvēku savstarpējās attiecības, šķiru sociālā darbība vai s-ba kopumā), L. jēdziens iegūst konkrētāka jēdziena veidu — labdarība (*Labumdarība*), *tikums*, *taisnīgums* u. c. Tā kā L. ir morālās apzi-

ņas jēdziens, ētika to pakļauj teorētiskai analīzei, noskaidro tā jēdzienisko saturu, iedabu un izcelšanos. Reliģiskā ētika skaidro L. kā dieva gribas vai prāta izpausmi (*Neoprotestantisms*, *Neotomisms*), līdz ar to padarot valdošās šķiras intereses un gribu par dievišķu likumu. Isteni tā pati doma ir arī dažādās objektīvi ideālistiskās teorijās, kas L. atvasina no kaut kādas neizzināmas «būtības» vai kosmiska likuma, vai pasaules idejas (*Hēgelis*). Mēģinājumi materiālistiski skaidrot L. pirmsmarksisma ētikā parasti noveda pie ētikā *naturalisma*; L. izcelšanās parasti tika saskatīta abstraktā, nevēsturiski skatītā «cilvēka iedabā», viņa tieksmē pēc baudas, laimes, kā arī psiholoģiski izprastās interesēs (*Hedonisms*, *Eidemonisms*, *Interesešu teorija*). Taču arī šīs teorijas par cilvēka «dabisko» iedabu faktiski izvīrēja noteiktu, kādā konkrētā s-bā dzīvojoša cilvēka tipu un tādejādi pamatoja noteiktas šķiras morāli. Visām

šīm teorijām ir kopīgs trūkums — tās aplūkoja L. jēdzienu atrauti no cilvēku dzīvesdarbības sociālī vēsturiskajiem apstākļiem. Palika nenoskaidrota šajā jēdzienā ietvertā vēsturiskās mainības un bagātināšanās objektīvā likumsakarība. Nācās vai nu pasludināt to par mūžīgu un patiesu uz visiem laikiem, kā to dara ētiskais *absolutisms*, vai arī uzskatīt to par neatkarīgu no visiem objektīvajiem likumiem vai pat par patvaļīgu (*Relativisms*). Daudzas mūsd. buržuāziskās ētikas teorijas uzskata, ka formulēt L. vispār ir neiespējami (*Intuitivisms*). L. tiek pasludināts par kāda atsevišķa cilvēka emociju izpausmi (*Neopozitivisms*) vai par pilnīgi atkarīgu no individuāla personiskās ieceres (*Eksistencialisms*). Vienīgi marksistiskā ētika nostādīja jautājumu par L. jēdziena iedabu un rašanos uz zinātniskiem pamatiem. F. Engelss saka: «Dažādās tautās un dažādos laikos laba un ļauna jēdzieni ir tik ļoti mainījušies, ka tie bieži runājuši viens otram tieši pretī» (*Engelss F. Anti-Dīrings. R., 1978, 97. lpp.*). Bet šo L. jēdzienu maiņā atklājas noteikta objektīva likumsakarība (*Morāle*). V. I. Ļeņins raksta, ka «ar «labo» saprot cilvēku *praksi*» (38. sēj., 192. lpp.), t. i., ka «pasaule neapmierina cilvēku un cilvēks nolemj to ar savu darbību mainīt» (turpat). Sajos vārdos izteikta L. jēdziena būtība un specifika, ar L. jēdzienu cilvēku morālajā apziņā subjektīvi tiek apjēgtas sociālās prakses vēsturiskās vajadzības un tiek prasīts, lai īstenība nonāktu saskaņā ar šiem tikumiskajiem priekšstatiem. Komunistiskajā morālē L. jēdziens ir saistīts ar cilvēku patiesajām interesēm mūsd. vēsturiskajos apstākļos. Un šīs intereses gala rezultātā sakrīt ar vēsturisko nepieciešamību, saskaņā ar kuru sociālistiskā s-ba uzvarēs kapitālistisko s-bu un tiks uzcelts komunisms. Tādējādi L. jēdziens komunistiskajā morālē summētā veidā atspoguļo visas tās daudzveidīgās prasības, kādas sociālistiskajā s-bā tiek izvirzītas cilvēkam, viņa darbībai un motīviem, kā arī dažādām sociālajām parādībām. Tādēļ

ši vispārīgā jēdziena saturu var noteikt tikai ar konkrētiem sociālistiskās s-bas morāles jēdzieniem — ar komunistisko sabiedrisko un tikumisko ideālu, ar principiem, morālajām īpašībām, normām — no kuriem svarīgākie ir formulēti PSKP Programmā.

LABDARBIBA — sk. *Labumdarība*.

LABRIJERS (La Bruyère) Žans de (1645—96) — fr. rakstnieks morālists. Cēlies no buržuāzijas aprindām; bijis advokāts, ierēdnis, prinča Kondē bērnu audzinātājs. Savus vērojumus par fr. aristokrātijas dzīvi atspoguļojis gramatā «Raksturi jeb Sā gadsimta tikumi» (1688), kas rakstīta pēc sengr. rakstnieka Teofrasta grāmatas «Raksturi» parauga. L. darbs sacerēts aforismu, dialogu un pārdomu formā un rāda satirisku tēlu galeriju, kur pārstāvēti s-bas privileģētie slāņi (augstmaņi, mūki, auglotāji, lielburžuāzija). L. no buržuāziski demokrātiskām pozīcijām kritizē sava laika politiku, sabiedrisko dzīvi un morāli. Atmaskodams izvirtušo galma aristokrātiju un mantkārīgos garīdzniekus, L. parāda, ka morālie *raksturi* veidojas sociālās vides ietekmē; viņš šausa morālos netikumus (*svētulību, liekulību, skopumu, glaimošanu u. c.*), kas ir tipiskas aristokrātu īpašības. Par lielu ļaunumu L. uzskata kārtu nevienlīdzību un naudas varu. Aristokrātijai, kas «rada vienīgi ļauno», L. pretstata tautu, kas «rada derīgo un labo». Viņš raksta: «Ja ir jāizvēlas, es bez svārstīšanās gribu piederēt pie tautas.» L. uzskati daudzējādā ziņā iet pa priekšu apgaismības laikmeta ideoloģijai. Viņa civilizētās s-bas netikumumu kritiku turpināja *Ruso*.

LABUMDARĪBA — darbība, kam ir pozitīva morālā nozīme, morālajā apziņā to vērtē kā *labo*. Reizēm jēdzienam «L.» piešķir vispārsociālu, bet jēdzienam «labdarība» — specifiski morālu jēgu (pēc analogijas ar jēdzieniem «*labums*» un «*labais*»). Tādējādi ar L. saprot darbību (parasti ar nolūku veiktu), kuras objektīvais rezultāts atbilst cilvēku interesēm, ir derīgs s-bai. Ar labdarību saprot rī-

cību, kas atbilst morāles prasībām un apzināti tiek veikta, pamatojoties uz morāliem motīviem (augstu ideālu, kāda cilvēka vai s-bas interešu vārdā). Buržuāziskajā ētikā šie jēdzieni bieži tika prestatīti; marksistiskā ētika aplūko tos dialektiskā vienībā (*Beneficiārijs, Konsekvenciālā ētika, Morālās labestības teorija*).

LABUMS — vispārīgs jēdziens, ko lieto priekšmetu un parādību pozitīvās vērtības apzīmēšanai. Priekšstats par L. veidojas cilvēku praktiskā attieksmē pret apkārtnējo pasauli un uz šīs attieksmes pamata. Dabas un sabiedriskās parādības kļūst par L. tikai tadā mērā, kādā tās apmierina cilvēku pozitīvās vajadzības, veicina sociālo progresu. Izšķir materiālos un garīgos, utilitāros, estētiskos u. c. L. Viens no garīgā L. veidiem ir morālā vērtība, *labais*. Vēstures procesa pret-runīgā rakstura un dažādu šķiru pret-runīgo interešu dēļ «viss, kas vieniem ir labums, noteikti ir ļaunums citiem, jebkura jauna vienas šķiras atbrīvošana ir jauna citas šķiras apspiešana»

(*Маркс К., Энгельс Ф. Соч., т. 21, с. 177*). Šķiriskā pieeja L. izpaužas orientācijā uz noteikta veida labumiem, to subordinācijas patvaļīgā noteikšanā (piem., «lietu kults», kas ir privātpašnieciskās apziņas raksturīga iezīme). No tā neizriet, ka L. nevar būt vispārcilvēcisks vai ka nav objektīvu kritēriju dažādu L. jēdzienā ietvertu parādību vērtēšanai. Tas tikai nozīmē, ka L. noteikšana pēc cilvēku interesēm ir nepilnīga. Marksisms atsedz cilvēku interešu objektīvos avotus un parāda, ka intereses ir atkarīgas no sabiedriskās esamības un tās vēsturiskajiem likumiem. Vai kādas šķiras izpratne par vispārējo L. ir pareiza, tiek pārbaudīts vēsturiskās attīstības procesa analizē. Objektīvi L. ir pamatinteresu realizācija tai šķirai, kura attiecīgajos vēsturiskajos apstākļos veic s-bas revolucionāras, progresīvas pārveides misiju, kuras mērķis ir atbrīvot visu cilvēci. Tāpēc tas, kas ir L. proletariātam un sociālistiskajai s-bai, galu galā ir L. visai cilvēcei. Sociālistiskajā

s-bā par lielāko L. tiek uzskatīts visas tautas L., jo, tikai radot L. visai tautai, var vispilnīgāk apmierināt katra atsevišķa cilvēka intereses.

LAIME — morālās apziņas jēdziens, kas apzīmē tādu cilvēka stāvokli, kas atbilst viņa vislielākajai iekšējai apmierinātībai ar savas esamības apstākļiem, dzīves pilnīgumam un jēgai, savas cilvēka misijas pildīšanai. L., tāpat kā sapnis, ir *ideāla* jutekliska un emocionāla izpausme, taču atšķirībā no tā apzīmē nevis cilvēka tieksmes, bet šo tieksmju realizēšanos. L. jēdziens nevis vienkārši raksturo noteiktu konkrētu objektīvu vai subjektīvu cilvēka stāvokli, bet izsaka priekšstatu, kādai jābūt cilvēka dzīvei un kas viņu aplaimo. Tāpēc šim jēdzienam ir normatīvs un aksioloģisks raksturs. L. saturs tiek saprasts atkarībā no tā, kā tiek izprasta cilvēka dzīves misija un jēga. L. jēdzienam ir vēsturiski šķirisks raksturs; vergturis, feodālis un buržujs, vergs, dzimtcilvēks un proletārietis tajā ietvēra dažādu jēgu atbilstoši saviem dzīves apstākļiem un interesēm. L. kategorijai morālās apziņas vēsturē bija divējāda jēga. No vienas puses, domāja, ka L. ir viena no cilvēka iedzimtajām tiesībām, bet šķiru s-bas valdošā morāle to uzskatīja vienīgi kā atalgojumu par tikumību, par upuriem, kas saistīti ar tās prasību ievērošanu (*Atmaksa*). Bet praksē antagonistiskā šķiru s-bā vienmēr iznāca tā, ka apspiesto šķiru tieksme pēc laimes, kā norāda F. Engelss, bez zēlastības un «uz likumīga pamata» tika upurēta tādai pašai valdošo šķiru tieksmei. Reliģiskās morāles sludinātāji L. saņemšanu atvirzīja uz aizkapa dzīvi. No otras puses, tieksme pēc L. zemes dzīvē reizēm tika atzīta par likumīgu, un tad L. tika pasludināta ne tikai par tikuma apbalvojumu, bet arī, gluži otrādi, par tā avotu. Tieši tā, saka F. Engelss, L. saprot Feuerbahs: «Tieksme pēc laimes cilvēkam ir iedzimta, tāpēc tai jābūt morāles pamatā» (*Markss K., Engelss F. Darbu izlase. R., 1981, 3. sēj., 390. lpp.*). Marksisma klasiķi kritizēja tādu tikumības

izpratni, atsegdami tās individuālistisko jēgu un parādam, ka pati par sevi tieksme pēc L. nevar būt morālās darbības pamats. «Cilvēks, nodarbojoties ar sevi pašu,» raksta F. Engels, «apmierina savu tieksmi pēc laimes tikai ļoti retos gadījumos un nepavisam ne savā vai citu cilvēku labā» (turpat). Citiem vārdiem, cilvēka tieksme vienīgi pēc personiskās L. atrautībā no sabiedriskiem mērķiem izvirst *egoismā*, kas ignorē citu intereses un morāli kropļo cilvēka personību. Un otrādi — apzinīga kalpošana cilvēkiem, revolucionāra cīņa par s-bas pārkārtošanu, par labāku visas cilvēces nākotni piepilda cilvēka dzīvi ar to augstāko jēgu un dod viņam to dziļo gandarījumu, kas rada L. izjūtu. Raksturojot pats savu L. izpratni, K. Marks izteicies, ka saskata L. cīņā. Tāda izpratne ir pretēja visiem tradicionālajiem priekšstatiem par L. Tā vairs nav idilliska apmierinātība ar izveidojušos stāvokli, bet, tieši otrādi, pastāvīga tiekšanās uz labāku nākotni un šai ceļā sastopamo šķēršļu pārvarēšana; nevis personiskās labklājības sasniegšana, bet savu spēju pilnīga attīstīšana un izmantošana apzinīgā darbībā, kas pakļauta kopīgu mērķu sasniegšanai.

LAFARGS (Lafargue) Pols (1842—1911) — fr. un starptautiskās strādnieku kustības darbinieks, Marksa un Engelsa draugs un līdzgaitnieks, marksisma teorētiķis un popularizētājs. L. rakstīja, ka morāles normas nav nekas mūžīgs, nemainīgs, bet tās nosaka konkrētais vēsturiskais saturs. L. nopelns ir morāles jēdzienu *labais* un *taisnīgums* vēsturiskās ģenēzes noskaidrošana. L. uzsvēra, ka morāles jēdzieni «kļūst par virzošu spēku tikai tādēļ, ka tie izriet tieši no sociālās vides». Analizēdams jautājumu par morāles šķirisko raksturu, L. parādīja, ka buržuāziskās ētikas teorijas un buržuāzijas morāles praksi galu galā nosaka tās (kā valdošās šķiras) intereses un stāvoklis. «Valdošā šķira vienmēr par taisnīgu uzskata to, kas noder tās ekonomiskajām un politiskajām interesēm, un par netaisnīgu —

to, kas tām kaitē.» L. kritizēja buržuāziskās morāles teorijas, to skaitā *Spensera* ētiku un *ētiskā sociālisma* idejas; viņš atmaskoja buržuāzijas morāli, kas cilvēkos attīsta egoismu, cilvēkniešanu, svētulību un liekulību: «Taisnīgums, morāle un citi vairāk vai mazāk mūžīgi principi buržuājiem ir labi tikai tādā gadījumā, ja tie kalpo viņu interesēm.» Par visu netikumu avotu L. uzlūkoja privātipašumu, kas nošķir cilvēkus un pretstata tos citu citam. No šīm pozīcijām viņš atmaskoja pseidozinātnisko C. Lombrozo teoriju, kas visu atbildību par noziegumiem kapitālistiskajā s-bā uzliek vienīgi pašam noziedzniekam, kurš it kā ir noziedzīgs no dzimšanas. Uzstādamies pret doktrīnu, kas aicina cilvēku tikumiski pilnveidoties ekspluatatoriskās s-bas ietvaros, L. uzsvēra marksistiskās ētikas nostādni, ka morālās apziņas un morālo attiecību būtiskas pārmaiņas ir iespējamas, tikai revolucionāri pārveidojot veco iekārtu un uzceļot sociālistisku s-bu. «Pārmainiet vidi — un līdz ar to jūs būsiet pārmainījuši tikumus, paražas, kaislības un jūtas.» Kaut gan L. ētikas jautājumus visumā risina no marksistiskām pozīcijām, viņš ir izteicis arī kļūdainus uzskatus un neprecīzas tēzes. Tā, piem., aizrāvies ar ekspluatatoriskās s-bas morāles atmaskošanu, L. gandrīz vispār neatzina morāles progresu pirmssociālisma formācijās. Viņš aizstāvēja aplamo viedokli, ka dažas ētikas kategorijas (konkrēti — taisnīguma kategorija) komunisma apstākļos atmiris un vispār atkritis vajadzība pēc morāles. L. ētiskie uzskati galvenokārt izklāstīti darbā «Kārļa Marksa ekonomiskais determinisms» (kr. tulk. 1909).

LAODZI — senās Ķīnas filozofs, kuru uzskata par ētiskā un filozofiskā traktāta «Laodzi» («Daodedzin» — «Gara un tikumu grāmata») autoru (4.—3. gs. p. m. ē.); viņš skaidrojis pasauli, cilvēka vietu tajā un patiesā tūkuma ceļu, kas cilvēkiem jāiet, lai sasniegtu kādreizējo laimes pilno stāvokli. Cilvēks, tāpat kā visa pasaule, būdams likumsakarīgs dao (to saprot

gan kā esamības struktūrelementu, gan kā dabas likumību) produkts, ir dabas daļa. Cilvēka sūtība ir iet tikuma ceļu — de, t. i., dzīvot saskaņā ar dabu. Katrs mēģinājums mainīt dabā iedibināto kārtību ved pie bojāejas. Ļaunuma avots ir atkāpšanās no dabas noteiktajiem likumiem. Tajā vajadzīgi valdnieki un tiem tuvu stāvošās personas. Morālo parādību pretuņģumu L. saista ar nevienlīdzības rašanos. Tā kā ar «rīcību» L. saprot procesu dabiskās gaitas izjaukšanu, viņš par morālās prakses galv. principu izvirza «nerīcību» (uvej), kas tomēr nenozīmē pasivitāti, bet darbību atbilstoši dabas likumiem. Par svarīgāko «īsta cilvēka» īpašību L. uzskata «tikumu dabiskumu», kad cilvēks rīkojas tikumiski, nevis tiecoties pēc apbalvojumiem vai aiz bailēm no soda, bet «sekodams savai iedabai». «Gudrs cilvēks neko neiekrāj. Viņš visu dara cilvēku labā un visu atdod citiem... Gudra cilvēka dao ir darbība bez cīņas.» Lai padarītu cilvēkus laimīgus, nav vajadzīgs viņus izglītot. Laime un izzīņa ir mērķi, kas viens otru izslēdz. Ar zināšanu izplatīšanos L. saista tikumu pagrimšanu, nevienlīdzības, alkatības, godkāres rašanos — visu, kas ceļas no mantīgo varas. L. sludina atgriešanos pie patriarhālās ģints iekārtas, ko viņš idealizē: «Valsts jāpadara maza un tauta — reta... Vajag darīt tā, lai tauta atkal sāktu siet mezglus, nevis rakstītu. Cilvēkiem ir jādod garšīga barība, skaists apģērbs, ir jāceļ viņiem pajumte, kur mierīgi mitināties, un jāpadara viņu dzīve liksma.» L. tādējādi formulēja agrīnā daoisma ētikas galv. tēzes: mērķis — iet pa dabas norādīto ceļu: princips — «nerīcība», laimes (kā tautas labuma) būtība ir meklējama, atgriežoties pie vienlīdzības, vienkāršības un «zelta laikmeta» neizglītības, bet laime kā gudrā cilvēka labums ir mērenībā, mierā, tuvībā dabai.

LAROSFUKO (La Rochefoucauld) Fransuā de (1613—80) — fr. rakstnieks un filozofs morālists. Galv. L. darbs «Pārdomas jeb Morāliskas sen-

tences un maksimas» (1665) ir secinājumu kopums, kas radušies no fr. aristokrātijas tikumu un psiholoģijas vērojumiem. L. nepamatoti vispārīna vērojumus par vienas šķiras morāli, attiecinot tos uz visu s-bu, un izdara pesimistisku secinājumu, ka cilvēks jau no dabas ir netikumīgs. Izpradzams baznīcas morāles, tās iedzimtā grēka koncepcijas nepamatotību un liekulību, L. meklē apstiprinājumu saviem uzskatiem P. Gasendī materiālistiskajā mācībā, pēc kuras cilvēku kaislības ir atkarīgas no ķermeņa orgānu stāvokļa. Taču L. izturas skeptiski pret domu, ka prāts un griba var iegrožot kaislības un turēties pretī cilvēku egoistiskajām tieksmēm. Viņš uzskata, ka egoisms, godkāre, savtība, skaudība ir galv. spēki, kas virza cilvēku rīcību. Tikumi, pēc viņa domām, «parasti ir tikai veikli pārgērbti netikumi». L. ētikas pesimisms tuvina viņa uzskatu *Hobsam*, kurš uzskata, ka cilvēks s-bā vienmēr tiecas pēc saviem egoistiskajiem mērķiem. Kaut gan L. grāmata ir caurausta pesimistiskām noskaņām, tā ir spožs 17. gs. aristokrātijas morāles kritikas paraugs.

LAULĪBAS UN ĢIMENES TIKUMĪBA. — Laulība un ģimene ir viena no svarīgākajām morāles darbības sfērām, līdzās tiesībām tā ir galv. faktors attiecību regulēšanā starp vīru un sievu, vecākiem un bērniem (u. c. radiniekiem, kas vienoti ģimenes saitēm). Laulības un ģimenes nozīmi s-bas dzīvē, to vēsturiskās formas un tām atbilstošās tikumiskās prasības pret cilvēku nosaka s-bas ekonomiskā iekārta, visu sabiedrisko attiecību sistēma, kā arī cilvēces civilizācijas un kultūras līmenis kopumā. Pēc L. u. ģ. t. vēsturiskās attīstības var skaidri izsekot cilvēces sociālā un morālā progresā gaitai. Tajā var konstatēt sekojošas galv. likumsakarības. 1. Izspiedzama dažādas poligāmijas formas, aizvien vairāk nostiprinās monogāmija — stabilas saites starp vīrieti un sievieti. Agrīnajā pirmatnējās kopienas s-bā laulību galvenokārt regulēja *paražu tiesības*, kuru tiešs

mērķis bija konsolidēt pirmatnējo baru un — vēlāk — ģinti kā ražojošo šūniņu. Tas bija periods, kad topošās morāles normas vēl tieši savijās ar patēriņa priekšmetu ražošanu un bija atkarīgas no paša cilvēka. Vergturu, feodālās un buržuāziskās iekārtas monogāmijas formas veidošanos galvenokārt noteica ekonomiskie faktori: sievietes pakļautība un atkarība no «stiprā dzimuma», materiālais aprēķins, zemnieku un amatnieku ģimeņu vienlaicīga funkcionēšana par s-bas ražojošajām šūniņām. Monogāmija bija atbilde arī uz cilvēka augošajām tikumiskajām vajadzībām. Utilitāri ekonomiskā un tikumiskā cīņa pretējo dzimumu, vecāku un bērnu attiecībās iet cauri visai pirmssociālisma ģimenes vēsturei. K. Marks un F. Engels norādīja, ka pirmā vēsturiskā laulības forma, kurā dominēja tikumiskie apsvērumi, bija proletāriskās laulības, kas pēc sociālisma uzvaras pārvērtās par laulību un ģimenes attiecību kvalitatīvi jaunu tipu — sociālistisko monogāmiju. Tai ir raksturīgs tas, ka laulības saites ir labprātīgas un līdztiesīgas, brīvas no utilitāri ekonomiskiem apsvērumiem, tām raksturīga bagāta ģimenes garīgā un tikumiskā dzīve, starp ģimeni un visu s-bu pastāv interešu harmonija, pastiprinās ģimenes audzinošā nozīme un tātad arī tās pilsoniskā un morālā *atbildība*. Jaunais laulību un ģimenes attiecību tips sociālistiskajā s-bā nostiprinās cīņā pret privātpašnieciskās un mietpilsoniskās L. u. ģ. t. paliekām, pret buržuāziskajām un anarhistiski kreisiskajām ietekmēm uz virieša un sievietes savstarpējām attiecībām. Sociālistiskās monogāmijas pilnīgas uzvaras un tālākas attīstības svarīgākie priekšnosacījumi ir sievietes un virieša vienlīdzības padziļināšana, strādājošo materiālās labklājības un garīgās kultūras celšana, sadzīves pakalpojumu sistēmas un jaunās paaudzes audzināšanas sistēmas pilnīgošana, ieskaitot arī sagatavošanu laulības un ģimenes dzīvei. 2. Nostiprinoties monogāmijai dzimumu attiecībās un s-bai sociāli kulturāli attīstoties, *mīlestība*

no vienkāršas dabiskās dzīves pārvēršas specifiski cilvēciskās jūtās — seksuālā vajadzība mīlestībā izpaužas kā vajadzība pēc *saskarsmes*, kurā pilnībā atklājas abu laulāto bagātās personības. Dzimumdzīvē, kā norāda V. I. Leņins, parādās ne tikai dabiskais, bet arī kultūrā gūtais. Cilvēka vispusīga attīstība, viņa aizvien izsmalcinātākās intelektuālās un emocionālās vajadzības pārvērš mīlestību no vienkāršas dabiskas vajadzības par galvenokārt garīgu vienību starp virieti un sievieti. Mīlestības kļūšana par galv. laulību motīvu paplašina to morālo prasību loku, kādas ir dzīvesbiedriem vienam pret otru, un cerības, ko viņi saista ar laulību. Uz šī pamata var rasties tikumiskas kolīzijas, kas agrākajai ģimenei bija svešas, — cilvēku ideālais priekšstats par ģimenes laimi var neatbilst reālajai ģimenes dzīvei. Tāpēc tikumiskajām attiecībām sociālistiskajā ģimenē raksturīga ne tikai mīlestība, bet arī dzīvesbiedru morālā atbildība, savstarpēja cienišana un palīdzība. 3. Iedibinoties pilnīgai monogāmijai, kas balstās uz dzīvesbiedru savstarpēju tieksmi vienam pēc otra, dzimummīlestība no spēka, kas «tīecās izjaukt laulību» (laulība galvenokārt balstījās uz cietiem apsvērumiem), pārvēršas par spēku, «kam jāklūst par laulības pamatu» (Marks K., Engels F. *Soc.*, t. 21, c. 80). Tā kā mīlestībā piedalās divi un rodas jauna, trešā dzīvība, dzimumu attiecībās, kā norāda V. I. Leņins, ir ieinteresēta sabiedrība — dzimumattiecības ir pienākums pret kolektīvu. Šī mīlestības un pienākuma vienotība veido sociālistiskās laulības tikumisko pamatu, tā ir personības morālās brīvības realizācija laulības un ģimenes attiecībās. Pie tam rūpes par bērnu audzināšanu ir ne tikai morāls, bet arī konstitucionāls Padomju Savienības pilsoņu pienākums (PSRS Konstitūcija, 66. pants). 4. Nostiprinoties monogāmijai un organiski saplūstot ģimenes un laulības attiecību morālajām prasībām ar cilvēka iekšējām vajadzībām, aug laulāto un citu ģimenes

locekļu spēja patstāvīgi regulēt savas attiecības bez s-bas ārējas regulāras kontroles. Komunismā, kā norāda F. Engelss, «dzimumu attiecības kļūs par absolūti privātu lietu, kura attieksies vienīgi uz ieinteresētajām personām un kurā sabiedrībai nav jāiejaucas» (*Markss K., Engelss F. Darbu izlase trīs sējumos. R., 1979, 1. sēj., 97. lpp.*). Sociālistiskā ģimene, būdama pārejas pakāpe starp kapitālisma apstākļos pastāvējušo proletārisko ģimeni un nākotnes komunistisko ģimeni, jau ietver daudzas komunistiskās ģimenes īpašības, kaut arī nav pilnībā atbrīvojusies no pagātnes mantojuma. Sociālistiskās s-bas sabiedriskā doma nesamierināmi cīnās ar feodāli patriarhālās attieksmes izpausmēm pret sievieti, bezatbildīgu attieksmi pret ģimenes pienākumiem — pirmām kārtām bērnu audzināšanu, pret izlaidību sadzīvē, necieņu un egoismu laulātā, kā arī vecāku un bērnu starpā. Sociālistiskās ģimenes morālo pamatu nostiprināšana veicina ģimenes dzīves tiesiskās regulēšanas pakāpenisku atmiršanu.

LEGALISMS (lat. *legalis* — likumīgs) — jēdziens, ko ētikas vēsturē bieži lieto, lai apzīmētu tādu cilvēku uzvedību, kuri tikai ārēji pievienojas vispārpieņemtajām morāles prasībām, bet kuru uzvedība neatbilst patiesajam morāles garam (*Formālisms*). L. jēdziena saturs ētikas vēsturē ir bijis dažāds atkarībā no tikumības izpratnes. *Kants* saskatīja L. faktā, ka cilvēks veic darbības, ko no viņa prasa, bet nevadās no patiesi morāliem motīviem, piem., veic darbību nevis aiz *pienākuma* jūtām (*Morālās labestības teorija*), bet aiz vēlēšanās gūt panākumus s-bā, aiz prāta apsvērumiem vai pat aiz vēlēšanās izdarīt otram labu. *Neoprotestantisms* par L. uzskata mēģinājumus reducēt Kristus mācības morāles garu uz konkrētiem *bausļiem* un *principiem*, ko s-bā ir izdevīgi lietot. No šīs mācības piekritēju viedokļa, «ista» tikumība prasa no cilvēka nevis noteiktu prasību pildīšanu praktiskajā darbībā, bet tikai īpašu prāta ievirzi (*Teonomiskā ētika*), sa-

vas grēcības atzišanu un *pazemību*. Marksistiski leņiniskā ētika neatzīst divu morāļu — ārējās un iekšējās («īstās»), sabiedriskās un individuālās morāles pretstatišanu. No komunistiskās morāles viedokļa, nav pieļaujama morālā svētulība, tikai ārēja cilvēku uzvedības normu izpilde; ir nepieciešams tās apzināti apgūt un realizēt dzīvē ar dziļu iekšēju *pārliecinātību*. Tādēļ sociālistiskajā s-bā *apzinīguma, idejiskuma un principialitātes* ieaudzīnāšana cilvēkos ir pats svarīgākais tikumiskās audzināšanas uzdevums (*Sirdsapziņa*).

LEIBNICS (Leibniz) Gotfrīds Vilhelms (1646—1716) — vācu filozofs ideālists, apgaismotājs, sabiedrisks darbinieks, zinātnieks. Filozofijā viņš pieslējās objektīvajam ideālismam, izvirzīja mācību par nedalāmām garīgajām substancēm — monādēm, kas it kā esot pirmelementi, no kuriem veidojoties visa apkārtējā pasaule. Ideālistiskie izejas principi noteica L. pieeju arī ētikas problēmām. L. ētiskā mācība balstās uz atziņu, ka pasaule ir radījies dievs. Radīdams pasauli, dievs līdz ar labo pieļāvis arī ļauno, kas ir nenovēršams labā pavadoņs. Ļauno L. iedala metafiziskajā ļaunajā, ko rada lietu ierobežotība un galīgums, ar metafizisko ļauno cieši saistītajā fiziskajā ļaunajā (saprātīgu būtņu nelaimes un ciešanas) un tikumiskajā ļaunajā, ko izraisa cilvēku *grēki*. Tādējādi, kaut gan dieva radītā pasaule ir «labākā no visām iespējamām pasaulēm», tā tomēr ir tālu no pilnības. Tāpēc rodas nepieciešamība «attaisnot dievu» — nepilnīgās pasaules radītāju. L. ķeras pie *teodicejas* — mācības, kuras uzdevums ir atbrīvot dievu no atbildības par ļaunā eksistenci. Šī mācība izklāstīta vienā no L. galv. darbiem «Teodiceja» (1710), kurā viņš cenšas attaisnot neīstnīgo sociālo kārtību, tautas masu postu un beztiesīgumu antagonistiskajā s-bā.

LĒMUMS, MORĀLAIS — morālās *izvēles* intelektuālā fāze; morālās apziņas racionāla procedūra, kas īsteno rīcības izvēli, dodot priekšroku

noteiktām tikumiskajām vērtībām un normām. Morālā L. procedūras galv. posmi ir morālās situācijas analīze, tās problēmiskuma noskaidrošana, iespējamo rīcības variantu salīdzināšana, *seku* novērtēšana, lēmuma pieņemšana. Morālā L. pareizība, optimalitāte, humānums ir atkarīgi no cilvēka spējas to pieņemt, izprotot lietas būtību; šī spēja savukārt atkarīga no cilvēka tikumiskās pieredzes, *personības tikumiskās kultūras*. Morālā L. procedūrā ņem dalību tādi apziņas mehānismi kā saprāts, prāts, intuīcija. Saprāts veiksmīgi pilda savas funkcijas, kad tiek risināti salīdzinoši vienkārši morālie uzdevumi (darbība pēc šablona, sekošana noturīgai rezultāta sasniegšanas shēmai), bet, kad apstākļu novītāte un pretrunīgums nepakļaujas stereotipiskai domāšanai, saprāts dod vietu prātam, kas spēj radoši pieņemt morālo L. nestandarta situācijās. Situācijā, kad nav pietiekami daudz informācijas lēmuma pieņemšanai un turklāt vajag pēc iespējas ātrāk izvēlēties kādu no rīcības variantiem, morālā L. procedūrā iekļaujas tikumiskā intuīcija. Ipatnēji akumulējot cilvēka tikumisko pieredzi, intuīcija it kā «aizstāj» nepieciešamību izvērtēt visus «par» un «pret» attiecībā uz katru no rīcības variantiem. Visi šie trīs mehānismi papildina viens otru, un tikai tad, ja tie ir adekvāti morālās izvēles situācijas specifikai, iespējams pieņemt īsto morālo L. Sabiedriskās dzīves dinamikas apstākļos, kad zinātniski tehniskās revolūcijas sasniegumi savienojas ar sociālisma priekšrocībām, tikumības nozīmes pieaugums s-bas dzīvedarbībā palielina personības atbildību par morālo L. un tātad arī morālā L. racionālo regulatoru nozīmi. Vienlaidīgi saasinās nepieciešamība izveidot harmonisku personības morālo pasauli un nodrošināt, ka racionālie lēmumi tiek pieņemti nevis uz cilvēka emocionālās bagātības rēķina, bet ciešā saskaņā ar *jūtu kultūras* attīstību.

LEPNUMS — sociālas un morālas jūtas, cilvēka *pašapziņas* izpausmes forma. Tāpat kā *cieta*, L. noteiktā veidā virza un regulē cilvēka uzve-

dību, prasa no cilvēka tādu rīcību, kas atbilst viņa priekšstatam pašam par sevi, un neļauj darīt to, kas varētu mazināt viņa cieņu. L. jūtas parasti ir saistītas ar cilvēka nopelniem, ar piederību pie kādas īpašas sociālās grupas (nācijas, šķiras, profesijas), ar noteikta īpašuma piederību utt. Tieši L. priekšmets atklāj cilvēka (vai personu grupas) morālo veidolu un nosaka viņa uzvedības raksturu. L. par savu dzimteni ir viens no tautas nacionālās pašapziņas svarīgākajiem faktoriem, kas mudina cilvēkus patriotiskai darbībai (*Patriotisms*). Būdam saistīts ar piederību noteiktai šķirai, L. virza cilvēku jūtas un rīcību atšķirīgi. Eksploatoru šķiru morālā apziņa L. jūtas vienmēr saista ar privilēģētu sabiedrisko stāvokli. Piem., feodālā un vergturu aristokrātijā lepojas ar savu dīko dzīvesveidu un uzskatīja darbu, īpaši fizisko darbu, par pazemojošu. Buržujam L. mērs ir viņa kapitāla un no tā iegūstamo ienākumu lielums. Strādnieks savukārt lepojas ar to, ka dzīvo no sava darba un rada materiālos labumus visai s-bai. Komunistiskā morāle augsti vērtē cilvēka cieņu un uzskata, ka L. par saviem sasniegumiem, savu darbu, savu tautu ir pilnīgi likumīgs. Taču tā neatzīst atsevišķu personu pārmērīgu izcelšanu, kā rezultātā zūd kritiska attieksme pret sevi un L. pāriet pašapmierinātībā, uzpūtībā, augstprātībā, nicinošā attieksmē pret citiem cilvēkiem. Komunistiskā morāle prasa *kautribu* savu nopelnu atzišanu.

LIBERĀLĀ KRISTIETĪBA — 20. gs. 2. p. plaši izplatīts virziens protestantiskās teoloģijas ietvaros (ētikā to sauc arī par «sociālā evaņģēlija» kustību). Tā pārstāvji (ASV — V. Raušenbušs, Š. Metjūzs, F. Pibodījs; Eiropā — A. Ričls, E. Trelčs, Ā. Harnaks u. c.) izvirzīja ideju par kristīgās ticības pārvēršanu konkrētā sociālā un morālā programmā, kas varētu kļūt par praktisku vadulu mūsd. «laicīgo» politisko un morālo problēmu risināšanai («*Sociālā ētika*»). Salīdzinājumā ar daudzām citām kristietības strāvām šim virzienam ir

raksturīgs optimistisks skatījums uz cilvēku un viņa vēsturiskajām iespējām. Tās pārstāvjiem raksturīga tendence maksimāli tuvināt Bībeles mitoloģiskos priekšstatus pasaulīgās morāles jēdzieniem. No viņu viedokļa, kalpošana dievam jau ir kalpošana s-bai un cilvēkiem. «Dieva valstību» viņi atzīst par s-bas *ideālu*, ko cilvēce var sasniegt vēstures gaitā; Kristus tēls viņiem ir atdarināms paraugs, morāls ideāls, kas cilvēkiem sasniedzams zemes dzīvē. Kapitālisma vispārējās krīzes iestāšanās veicināja šo ilūziju krahu un L. k. ietekmes mazināšanos. L. k. idejas no labējām pozīcijām asi kritizēja *neo-protestantisma* piekritēji. Pašreiz L. k. ideoloģijai Rietumos vēl ir saglabājusies ietekme dažās protestantiskās sektās (piem., kvēkeru sektā). Šīs ideoloģijas objektīvā nozīme ir divdabīga. No vienas puses — zem tās karoga Rietumos apvienojas daži liberāli demokrātiski noskaņoti reliģiskie darbinieki, kas uzstājas par mieru un visu tautu līdztiesību; no otras puses — L. k. pacifistiskie principi bieži vien tiek izmantoti, lai cīnītos pret kapitālistiskās s-bas revolucionārās pārveidošanas ideju.

LIDZCIETĪBA — sk. *Līdzjūtība*.

LIDZJŪTĪBA — viena no cilvēkmīlestības izpausmēm (*Humānisms*); tāda attieksme pret otru cilvēku, kad atzīst viņa vajadzību un interešu likumīgumu; izpaužas otra cilvēka jūtu un domu saprašanā, viņa centienu morālā atbalstīšanā un gatavībā veicināt to realizēšanu. L. spēja ir viena no cilvēka kā sabiedriskas būtnes elementārajām un reizē fundamentālajām īpašībām. Šīs sociālās jūtas, kas radušās reizē ar personiskajām interesēm un pretsvarā tām, noteiktā veidā ierobežoja indivīda egoismu, ļaujot katram iedomāties sevi otra cilvēka vietā un saskatīt viņā sev līdzīgo. Tāda attieksme zināmā mērā kompensēja privātpašnieciskās un antagonistiskās savstarpējās attiecības, kaut arī nespēja visā pilnībā attīstīties ekspluatatoriskās šķiru s-bas apstākļos. Tas noteica L. vienpusīgo

interpretāciju šīs s-bas valdošajā ideoloģijā. *Reliģiskā morāle*, kas balstās uz atzinumu, ka visi cilvēki ir «grēcīgi» un ciešanām lemti, L. saprot kā līdzcietību «tuvākajam», iecietību pret viņa vajībām un pašaušanos uz dieva žēlastību, un beigās uz visu cilvēku «pestīšanu dieva valstībā» (*Grēks*). Arī liberālie humānisti savu L. pret apspiestajām masām mēdz izrādīt tikai līdzcietībā, «nabago un grūtdieņu» glābiņu saskatīdami valdošās šķiras žēlsirdībā, s-bas gādībā un privātā labdarībā. Pretstatā pasivajai izpratnei, ka L. ir tikai līdzcietība, komunistiskā morāle prasa cilvēkiem aktīvi palīdzēt, balstoties uz viņu patieso interešu izpratni. Marksisms māca, ka darbaļaudīm pašiem sevi jāatbrīvo, necerot uz varasvīru cilvēkmīlestību. Tātad L. attiecībā uz darbaļaudžu interesēm praktiski jāizpauž, nostājoties viņu pusē cīņā pret ekspluatāciju un sociālo netaisnību. Tāda L. balstīsies nevis uz žēlastību, bet uz cilvēka tiesību atzīšanu, nevis uz iecietību, bet uz augstu prasīgumu. Tā nepazemo, bet stiprina cilvēka cieņu.

LIEKĒDĪDA — negatīva morāle *īpašība*, kas raksturo diku *dzīvesveidu*, nepatiku un nicināšanu pret sabiedriski derīgu darbu. L. kā sociāla parādība radusies līdz ar privātpašumu un ekspluatāciju, kad tās sociālās šķiras, kuru īpašumā bija ražošanas līdzekļi, guva iespēju piesavināties citu šķiru darbu un nepiedalīties sabiedriski derīgajā darbībā. Ikvienas s-bas morāle nosoda L. Taču s-bā, kur darbam ir piespiedu raksturs un kur ražotājam tas ir tikai eksistences līdzeklis, dikdienības nosodišana ir lielulīga un kalpo nebrīvā darba disciplīnas nostiprināšanai. Tāpēc L. nosodišana savienojās ar ekspluatatoru dikdienības faktisku stimulēšanu (tas izpaudās «baudas filozofijā», kas, runājot K. Marksa un F. Engelsa vārdiem, «vienmēr bijusi tikai zināmu baudas ziņā privilēģētu sabiedrisku aprindu asprātīga frazeoloģija» (*Markss K., Engels F. Vācu ideoloģija*. R., 1963, 390. lpp.) — sk. *Hedonisms*). *Reliģiskā morāle* uzskata

darbu par smagu nastu, ko cilvēkam uzlicis dievs kā sodu par «iedzimto grēku» (*Attieksme pret darbu*). Tomēr arī ekspluatatoriskā s-bā darbaļaužu masas vienmēr izturējušās nesamierināmi pret L. Mūsd. kapitālistiskajā s-bā negatīva attieksme pret darbu kā pret smagu nastu izskaidrojama ar to, ka *atsvešināšanās* apstākļos darbs reāli zaudē savu radošo saturu. So stāvokli pastiprina tādi kapitālismā nenovēršami zinātniski tehniskās revolūcijas rezultāti kā bezdarba pieaugums un tikai izpriecām izmantotā brīvā laika palielināšanās. Buržuāziskā ideoloģija šos procesus uzskata par pazīmēm, ka sākusies «pārpilnības un patērēšanas civilizācija». Uzspiesta darbaļaužu «L.» īstenībā liecina, ka darba sociālās daļiņas apstākļos nav iespēju visu darbaļaužu radošai darbībai. L. sociālās saknes tiek iedragātas, iznīcinot privātpašumu un sabiedriski derīgo darbu padarot obligātu. Sociālistiskā s-bā komunistiskā morāle L. bargi nosoda kā pagātnes palieku. Kā L. tiek vērtēti mēģinājumi izvairīties no darba, neapzinīgs darbs, cenšanās iegūt dzīves labumus neatbilstoši darba kvantitātei un kvalitātei, nelikumīgi bagātības iegūšanas veidi (spekulācija, zagšana, sabiedriskā stāvokļa izmantošana savtīgos nolūkos). L. morālo nosodījumu papildina juridiska un administratīva piespēšana strādāt. Pilnīga L. iznīdēšana būs sasniegta, kad darbs pārvērtīsies par dzīves pirmo nepieciešamību, kad visi s-bas locekļi aktīvi piedalīsies ekonomiskajā, sociālajā un zinātniskajā jaunradē.

LIEKULĪBA — negatīva morāla *īpašība*, kurai raksturīgs tas, ka apzināti netikumīgai rīcībai, ko veic egoistiskās interesēs, aiz zemiskiem motīviem un antihumānistisku mērķu vārdā pieraksta morālu jēgu, cēlus motīvus un cilvēkmīlestības pilnus mērķus. Šis jēdziens raksturo darbības veidu atkarībā no tā, kāda ir tā patiesā sociālā un tikumiskā nozīme un kāda ir nozīme, ko tai cenšas piešķirt. L. ir pretstats *godīgamam*, tiešumam,

neviltotībai. Šajās īpašībās parādās tas, ka cilvēks apzinās un neslēpj savas darbības īsto jēgu. L. kļūst izplatīta sociāla parādība sabiedriskās neataisnības un šķiru antagonisma apstākļos. Tādēļ priekšstats par to tikai kā par individuālu psihes īpatnību ir aprobežots un nezinātnisks. Pat tad, ja L. ir atsevišķa cilvēka neatkārtojama dzīves apstākļu izraisīta, šie apstākļi lielākoties ir antagonistiskajā sabiedrībā valdošo sociāli tikumisko tendenču izpausme. L. izraisa neatbilstību starp reālajām sociālajām attiecībām un šo attiecību atspoguļojumu ideoloģijā, arī valdošajā morālē (*Atsvešināšanās*). Jo krasāka ir pretruna starp valdošās šķiras un s-bas vairākuma interesēm un jo vairāk savu laiku ir pārdzīvojušas ekspluatatoriskās sabiedriskās attiecības, jo vairāk sabiedrības ideoloģiskie priekšstati «nosligst līdz tukšām idealizējošām frāzēm, apzinātai ilūzijai, tišai L. Bet, jo vairāk dzīve atklāj šo priekšstatu melīgumu... jo neatlaidīgāk tie tiek aizstāvēti, jo liekulīgāka, morālāka un svētulīgāka kļūst šās... sabiedrības valoda» (*Marks K., Engels F. Vācu ideoloģija*. R., 1963, 266. lpp.). Sociālisma un komunisma celtniecības procesā, kad plašas tautas masas aizvien vairāk iesaistās sabiedriski politiskajā darbībā, attīstās to aktivitāte un apzinīgums, tiek likvidētas L. sociālās saknes. Komunistiskā morāle nesamierinās ne ar kādām L. izpausmēm. Komunistiskā partija uzskata godīgumu un atklātību pret tautu un pēc iespējas aktīvākas *kritikas un paškritikas* attīstīšanu par savu nepieciešamu pienākumu. So principu praktiska realizēšana palīdz pilnīgi izskaust no sabiedriskās dzīves tādas parādības kā *karjerismu, demagoģiju, mānīšanu, nepatiesumu, farizejiskumu*, kas šādā vai tādā veidā saistīti ar L.

LINGVISTISKĀ ANALĪZE — sk. *Neopozitīvisms*.

LOKS (Locke) Džons (1632—1704) — angļu filozofs, kas kritizēja iedzimto ideju teoriju. Izziņas teorijā viņš pieslējās sensuālismam. L. mā-

cībā materiālistiskas atziņas mijas ar acīm redzamu piekāpšanos ideālisma priekšā. Engelsa vārdiem runājot, L. bija «šķiru kompromisa dēļ... reliģijā tāpat kā politikā» (*Markss K., Engels F. Vestuļu izlase. R., 1952. 378. lpp.*). Šī nekonsekvenca raksturīga arī viņa ētiskajiem uzskatiem. Nolieciet iedzimtu morāles jēdzienu un principu pastāvēšanu, viņš tomēr domāja, ka bez reliģijas nav tikumības, uzskatīja evaņģēliju par «lielsku morāles traktātu». Tieksmi pēc laimes L. uzskatīja par cilvēka dabisku īpašību. Viņš apgalvoja, ka laime ir tas, kas apmierina dvēseli, ciešanas — tas, kas dvēseli satrauc. Tikums ir tieksmē darīt labu, netikums — tieksmē kaitēt sev un citiem. Tikums tiek uzlūkots par pienākumu, tas ir ar prātu atklāta dieva griba, tāpat tam ir likuma spēks. No mehānistiskā determinisma pozīcijām L. pilnīgi noraidīja cilvēka gribas brīvību. L. nav izveidojis pabeigtu ētisko mācību. Atsevišķas domas par morāli ir atrodamas dažādos viņa darbos.

LUNACARSKIS Anatolijs (1875—1933) — padomju valsts un sabiedriska darbinieks, marksisma, gan marksistiskās filozofijas, gan ētikas, teorētiķis un propagandists. Jau pirmsrevolūcijas perioda darbos L. kritizēja kr. ideālistu (*Berdjajeva, Sestova, S. Bulgakova, Ivanova-Razumņika u. c.*) ētiskās idejas, atsedza viņu apgalvojumu nepamatotību par to, it kā marksisms ignorējot cilvēka personības tikumiskās problēmas. Laikposmā pēc 1905.—07. g. revolūcijas sakāves L. pievienojās kļūdigajiem dieva taistītajiem uzskatiem, aizstāvēja «reliģiskā ateisma» ideju — reliģiozitātes izmantošanu par tikumisko priekšnosacījumu, lai iedibinātu masās kolektīvisma ideālus. Sos L. maldus asi kritizēja V. I. Leņins, un pēcrevolūcijas posmā L. no tiem atbrīvojās. Būdams pirmais izglītības tautas komisārs, L. daudz uzmanības veltīja *komunistiskās audzināšanas* principu teorētiskam pamatojumam. Audzināšanu viņš galvenokārt izprata kā

«rakstura organizēšanu» un uzskatīja, ka audzināšanu nedrīkst reducēt uz izglītību. L. uzsvēra, ka reizē ar zināšanām jaunajai paaudzei ir jānodod morālā un estētiskā audzināšana sociālistiskā ideāla garā. Uzstājoties pret intuitīvās morāles aizstāvjiem, kas par cilvēku tikumiskās uzvedības svarīgāko regulētāju uzlūkoja šķiru instinktu vai vispārcilvēciskās tikumiskās jūtas, L. uzsvēra, ka ir nepieciešams apzināti apgūt komunistiskās morāles normas un principus. L. akcentēja arī, ka marksistiskā ētika nenodala prātu no jūtām un gribas. L. aizstāvēja nepieciešamību ētiskās problēmas vērtēt šķiriski, bet tai pašā laikā nosodīja vulgāro socioloģismu ētikā — virzienu, kas neatzina vispārcilvēciskās tikumiskās normas (*Vispārcilvēciskais un šķiriskais morāle*) un tiecās morāli reducēt uz politiku (*Morāle un politika*). L. atmaskoja buržuāziskos ideologus, kas komunismu attēloja kā s-bu, kura ierobežo cilvēka tiesības brīvi attīstīties un kavē izpausties individualitātei. Viņš pierādīja, ka askētisma doktrīnām, kas laupa cilvēkiem tiesības uz baudu, uz vispusīgu vajadzību un interešu apmierināšanu, nav nekā kopēja ar marksismu. Par komunistiskās audzināšanas svarīgāko faktoru L. uzlūkoja garīgi un emocionāli attīstītas personības audzināšanu, pamatojoties uz cilvēces kultūras bagātību vispusīgu apguvi. No šīm pozīcijām L. uzstājās pret mietpilsonību, kritizēja «kreisās frontes» piekritēju uzskatus mākslā, konstruktivistiskās urbānisma, tehnicisma un mašīnisma teorijas, kas fetišizēja tehnikas nozīmi, kaitējot personības morāli emocionālās kultūras attīstībai. Šauri utilitārajam pragmatiskajam dzīves skatījumam L. pretstatīja marksistisko humānismu. Viņš rakstīja: «Tieši tādēļ, ka mēs esam komunisti, mēs nedrīkstam aizrauties ar mašīnu pielūgsmi. Dzīves centru mēs saskatām pašā cilvēkā, viņa brīvībā, viņa laimē. No tā jau tagad, tūlīt jāizriet noteiktam mūsu uzdevumam — cik vien iespējams, kultūrā dziļi jāievieš humanizējošs, dziļi

cilvēcisks elements.» Galv. L. darbi ētikā: «Ideālisms un materiālisms. Buržuāziskā un proletāriskā kultūra» (1923), «Zinātne, māksla, reliģija» (1923), «Morāle un brīvība» (1923), «Morāle no marksistiskā redzes viedokļa» (1925), «Jaunā cilvēka audzināšana» (1928).

LUTERS (Luther) Mārtiņš (1483—1546) — reliģisks reformators, licis pamatus luterismam — vienam no trim galv. protestantisma virzieniem. Būdams Vitenbergas universitātē baznīcas katedras vadītājs, 1517. g. uzstājās ar tēzēm, kurās vērsās pret indulgenču (grēku atlaišanas grāmatu) pārdošanu un citām katoļu baznīcas ļaundarībām, kā arī pret tās pretenzijas uz vidutājību starp dievu un cilvēkiem. Šī uzstāšanās kļuva par svarīgu aktu Reformācijā — antifeodālā un antikatoļiskā sabiedriskā kustībā Eiropā 16. gs. Pats L. vadīja lās birģeriski mēreno virzienu. L. mācības pamatā ir princips «taisnošana ticībā», kas izriet no priekšstata par cilvēces vispārējo grēcīgumu (*Grēks*) — cilvēks, kas zaudējis spēju darīt labu, var rast glābību tikai ticībā, kura tiek dāvāta no augšas kā dieva svētība. Nespēja gūt iekšēju taisnprātību zināmā mērā tiek kompensēta ar taisnprātīgu dzīvi, ko cilvēkam dievs uzliek

par pienākumu. Pretstatā katoļu ticībai, kas zemes dzīvi uzskatīja par posmu, kurā ticīgais sagatavojas aizkapa dzīvei, L. zemes dzīvi vērtēja kā svarīgāko posmu kristīgajā «pestīšanā». Viņš domāja, ka tieši zemes dzīvē cilvēki nostājas uz ticības ceļa, kas tiem palīdz pārvarēt grēcīgas tieksmes. Atbilstoši šiem priekšstatiem L. nosodīja *askētismu*, mūku dzīvi, «pasaulīgo» interešu noniecināšanu. Tai pašā laikā viņš norobežoja reliģiskās un sabiedriskās darbības sfēru zemes dzīvē. Uz reliģisko sfēru viņš attiecināja ticību, baznīcas darbību un reliģijas sludināšanu, uz sabiedrisko sfēru — valsti un prātu, pilsonisko morāli un cilvēku «pasaulīgās» darīšanas. Taču robežu starp šīm sfērām viņš neuzskatīja par absolūtu. L. mācība būtībā veda pie reliģijas pasauliskošanas. Principa «taisnošana ticībā» mērķis bija padziļināt cilvēku iekšējo reliģiozitāti. Marksa vārdiem runājot, L. «uzvarēja verdzību aiz *dievbijības* tikai ar to, ka tās vietā lika verdzību aiz *pārlicības*... Viņš atbrīvoja cilvēku no ārējās reliģiozitātes, padarot reliģiozitāti par cilvēka iekšējo pasauli. Viņš emancipēja miesu no važām, uzliekot šīs važas cilvēka sirdij» (*Маркс К., Энгельс Ф. Соч., т. 1, с. 422—423*).

L

ĻAUNDARĪBA — pretstats *labumdarībai* un *labdarībai*; darbība, kas ir *noziedzums* pret morāles prasībām un kaitē humānisma un taisnīguma principiem; rīcība, kas ir morāls *ļauņums* pēc izdarījuma rakstura un motīva un sociāls *ļauņums* pēc sekām. Kvalificējot ļaundarības, tās parasti iedala ar nolūku un bez nolūka izdarītās, ti-

šās un netišās ļaundarībās (*Pārkāpums*). Taču Ļ. konkrētais saturs var būt ļoti dažāds — slepkavība, zādzība, krāpšana, vārda laušana, nodevība, cietsirdība. Jautājums par Ļ. objektīvajiem cēloņiem nav atdalāms no visu sociālo trūkumu un netikumu rašanās problēmas; to pamats ir sociālā ne taisnība, masu ekspluatācija un ap-

spiešana, šķiru antagonisms. Ļ. sociālo cēloņu likvidēšana ir viens no komunistiskās s-bas uzdevumiem ar morālu nozīmi.

ĻAUNAIS — ētikas kategorija, kas pēc sava satura ir pretstats *labajam*, un morālās *apziņas* jēdziens, kas pašā vispārīgākajā veidā izsaka priekšstatus par netikumīgo, kas ir pretrunā ar morāles prasībām un pelna nosodījumu, kā arī vispārējā un abstraktā veidā raksturo negatīvas morālās īpašības. Morālais ļaunums jāšķir no sociālā ļaunuma (pretstats *labumam*). Sociālais ļaunums nav tikai morālais ļaunums, tas ir plašāks jēdziens un aptver visu to parādību kopumu, kas ir pretrunā ar cilvēka (s-bas, šķiras) interesēm un dzīves vajadzībām un kavē sabiedrisko progresu. Morālais ļaunums var būt sabiedrisko parādību raksturojums tikai tad, ja morālā apziņa šīs parādības aplūko kā noteiktas personas (personu grupas, šķiras) gribas izpausmi, kā atkāpi no jābūtiskā un ja tās var kādam inkriminēt (*Vaina*) un aizliegt. Parasti par morālo ļaunumu tiek vērtēta cilvēku negatīva rīcība. Piem., netaisnīgos dzīves apstākļus ekspluatatoriskā s-bā darbaļaudis uzskata par sociālu ļaunumu, bet kādas personas (kapitālista, politiķa, administratora, tiesneša, noziedznieka) netaisnīgu darbību uzskata par morālu ļaunumu, jo tajā ir saskatāma personas pašas griba. Morālā ļaunuma sākotnējais cēlonis ir sociālais ļaunums, jo tieši cilvēku dzīves sabiedriskie apstākļi nosaka katras s-bas tipiskās uzvedības formas. Sociālā netaisnība, pretrunas starp interesēm un naidīgas attiecības cilvēku starpā, cilvēku apspiestība, nomāktais un tiesiski nevienlīdzīgais stāvoklis — visas šīs ekspluatatoriskās s-bas parādības neizbēgami rada tikumiskus noziegumus. Tātad, lai cilvēku dzīvē likvidētu netikumus, ir jāiznīcina sociālie apstākļi, kas tos izraisa. Tieši tā jautājumu par Ļ. rašanos un tā likvidēšanu risina marksisma-ļeņinisma teorija. Morālā ļaunuma izcelšanās un pārvarēšanas problēma ētiskās domas vēsturē ir izvirzīta ne vienu reizi vien, bet Ļ. patieso avotu neiz-

pratne pirmsmarksistiskajā ētikā nedeva iespēju problēmu praktiski atrisināt. Reliģiskajās ētikas teorijās Ļ. parasti tiek uzskatīts par cilvēka eksistences fatālu neizbēgamību (*Grēks, Eshatoloģija*), bet dažkārt tas tiek pat attaisnots kā dieva providences realizējums (*Teodiceja*). Tikpat neizbēgams Ļ. ir *Kanta* ētikā, kas to uzskata par cilvēka jutekliskās iedabas nepieciešamām sekām. Pēc apgaismo-tāju uzskatiem, gluži otrādi, Ļ. izraisa tas, ka cilvēki neizprot savu iedabu, bet pārvarēt Ļ. viņi cer ar izglītības izplatīšanu. Tikai marksistiski ļeņiniskā ētika apskata šo jautājumu konkrēti vēsturiskā aspektā, pierādot, ka sociālie trūkumi un netikumi, kas piemīt kapitālistiskajai s-bai, sociālisma un komunisma celtniecības procesā tiek likvidēti. Tas, protams, nenozīmē, ka komunistiskajā s-bā Ļ. izzudis pavisam. Runa ir par tiem konkrētajiem Ļ. veidiem, kas piemīt visām šķiru s-bām un kavē cilvēces tālāko progresu. Ļ. un labais saglabājas kā korelatīvi morāles jēdzieni pozitīvu un negatīvu īstenības parādību vērtēšanai, dzīvē radušos pretrunu un to pārvarēšanas nepieciešamības izpratnei. Tikai šādā nozīmē Ļ. problēma paliks cilvēces «mūžīgā problēma».

LEŅINS Vladimirs Iljičs (1870—1924) — marksisma teorētiķis, tā jaunā posma — ļeņinisma pamatlicējs, Komunistiskās partijas un starptautiskās komunistiskās kustības vadītājs, Padomju valsts dibinātājs. Marksistiskās ētikas problēmas Ļ. risinājis jau savos pirmajos darbos; tajos viņš iznīcinoši kritizēja uzskatu, ka marksistiskā morāles izpratne it kā nolemjot cilvēku pilnīgai pakļautībai vēsturiskajiem apstākļiem, neatstājot cilvēkam nekādu izvēles brīvību. Darbā «Kas tie tādi «tautas draugi» un kā viņi cīnās pret sociāldemokrātiem?» (1894) Ļ. noraidīja subjektivistiski voluntaristisko gribas *brīvības* skaidrojumu, parādīja, cik nepamatota ir narodņiku subjektīvi ideālistiskās socioloģijas tēze par konfliktu starp determinismu un morāli. Ļ. pierādīja, ka, atzīstot cilvēka uzvedības atkarību no sabied-

riski vēsturiskajiem apstākļiem, netiek izslēgta cilvēka relatīva patstāvība savas darbības izvēlē, netiek noliegta cilvēka brīvība un tātad arī viņa atbildība par savu rīcību. Sociālā determinisma marksistiskā izpratne neiznīcina ne cilvēka prātu, ne sirdsapziņu, tā «ne vien neparedz fatālismu, bet, otrādi, tieši arī liek pamatu saprātīgai rīcībai» (1. sēj., 377. lpp.). Tikai no determinisma pozīcijām ir iespējams dot precīzu un pareizu cilvēka darbības tikumisko vērtējumu. Aizstāvēdams ētiskā materialistisko tradīciju, L. savos darbos izseko humānisma tendencēm filozofijas vēsturē un pierāda, ka uzskats, it kā ideālisms pretstatā materialismam «vienmēr ņemot vērā tikai personības intereses» (35. sēj., 96. lpp.), nav pamatots. L. asi kritizēja viedokli, kas reliģiju uzskata par tikumības pamatu un reliģisko sirdsapziņas un grēka jēdzienu — par cilvēka tikumiskās dzīves negrozāmu pamatu. Par tikpat kaitīgām viņš uzskatīja «dieva taisītāju» idejas, kuru izpratnē sociālisms ir jauna reliģiska sistēma, kas aicināta saliedēt cilvēci, savienot cilvēku ar s-bu. Kritizējot uzskatu par dievu kā ideju kompleksu, kas modina un organizē sociālās jūtas, L. norādīja, ka patiesībā dieva ideju ir radījusi cilvēku trula nomācība, tā vienmēr ir iemidzinājusi un notrulinājusi sociālās jūtas, saistījusi apspiestās šķiras ar ticību apspiedēju dievišķumam (35. sēj., 95.—96. lpp.). Vairākos darbos (īpaši pēc Oktobra revolūcijas) L. uzsvēra morālo faktoru nozīmi revolūcijā. Atzīstot revolūcionārās vardarbības nepieciešamību, īpaši šķiru cīņas galējas saasināšanās periodos, viņš tai pašā laikā apliecināja, ka revolūcijas galīgā uzvara panākama nevis ar vardarbību, bet ar uzvarējušā proletariāta un tā partijas morālo autoritāti, L. izcēla to milzīgo nozīmi, kas ir lielajai, cīņā iegūtajai morālajai autoritātei, tādi autoritātei, kas, protams, smeļas spēku nevis abstraktā morālē, bet revolūcionāra cīņtāja morālē, «plašu revolūcionāro masu» morālē. Šī morāle, kas veidojusies strādnieku šķiras cīņā par savu so-

ciālo atbrīvošanos, ir «pilnīgi pakļauta proletariāta šķiru cīņas interesēm» (31. sēj., 252. lpp.). Tā «kalpo vecās ekspluatatoru sabiedrības sagraušanai un visu darbaļaužu apvienošanai ar proletariātu, kurš rada jaunu komunistu sabiedrību» (31. sēj., 253. lpp.). Tādējādi par komunistiskās morāles pamatu un kritēriju kļūst «cīņa par komunisma nostiprināšanu un tā galīgu izveidošanu» (31. sēj., 255. lpp.). Pamatodams revolūcionārā humānisma principus, L. parādīja, ka proletāriskais humānisms līdzās šķiru nesamierināmbai ietver sevī lielu cilvēciskumu, augstsirdību un savstarpēju atbalstu cīņā par kopīgiem ideāliem. Svarīgu nozīmi revolūcionārajā cīņā un sociālisma celtniecībā L. piešķīra *varonībai*. L. karos un atklātās šķiru sadursmēs izšķīra «atsevišķu varonības uzliesmējumu» brīžus un «ļoti ilgstošus, ļoti neatlaidīgus un grūtas masu un ikdienas darba varonības periodus, kam ir īpaša nozīme mierīgās sociālisma celtniecības periodā» (29. sēj., 378. lpp.). L. darbos ir zinātniski izstrādāta *disciplīnas* problēma sociālistiskās s-bas apstākļos. Norādot, ka no «katras jaunas sabiedriskās kārtības tiek prasīta jaunas attiecības starp cilvēkiem, jauna disciplīna», L. rakstīja, ka pretstatā nūjas un bada disciplīnai, kas raksturīga antagonistiskajām formācijām, sociālismā tiek radīta biedriskā disciplīna, visādas cieņas disciplīna, patstāvības un cīņā izrādītas iniciatīvas disciplīna (27. sēj., 463. lpp.). Viņš pierādīja, ka «fabrikas» disciplīna ... nekādā ziņā nav ne mūsu ideāls, ne mūsu galamērķis ...» (25. sēj., 435. lpp.). Izdalot politikā patiesības problēmas tikumisko aspektu, L. uzsvēra, ka objektīvu, neapšaubāmu faktu ignorēšana, izdabājot subjektīvistiskiem vēļjumiem un lēmumiem, degradē cilvēkus, izraisa revolūcionārajiem ideāliem kaitīgas parādības, kuras viņš trāpīgi raksturojis par «komunistisko augstprātību», «komunistisko birokrātismu», «komunistisko lielību». L. prasīja nesaudzīgi iztīrīt partiju no karjeristiem, birokrātiem, blēžiem, no visiem tiem, kas ir

ienākuši tās rindās, nevis lai kalpotu revolūcijai, bet siltas vietīņas dēļ, personīgā labuma dēļ. Ļ. uzskatīja, ka partijai nav jābaidās atzīt un kritizēt savas kļūdas (*Kritika un paškritika*), jo slēpt no masām pat rūgtu un nepatīkamu patiesību «nozmētu nolaisīties līdz buržuāzisko politiku līmenim un krāpt masas» (27. sēj., 221. lpp.). «Vajag mācēt atzīt ļaunumu bez bailēm, lai vēl stingrāk cīnītos pret to ...» — prasīja Ļ. (32. sēj., 320. lpp.). Ticēdams cilvēka iespēju neierobežotībai, viņš vienlaikus uzstājās pret masu tikumiskās apziņas līmeņa voluntāristisku izskaistināšanu, pret tieksmi socialistiskās s-bas locekļus parādīt kā kaut kādus ideālus cilvēkus, kas ir pilnīgi tīri no vecās s-bas tradīcijām un paradumiem. Viņš uzsvēra, ka darbaļaudis «no saviem sīkburžuāziskajiem aizspriedumiem neatbrīvojas uzreiz, ar brīnumu, ar dievmātes pavēli, ar lozunga, rezolūcijas, dekrēta pavēli, bet tikai ilgā un grūtā masveida cīņā pret masveida sīkburžuāziskajiem ietekmējumiem» (31. sēj., 90. lpp.). Tādēļ jaunā cilvēka audzināšana ir ilgstošs process, kurā tiek lauztas vecās un veidotas jaunas morāles normas un vērtības, pārmainot uzskatus par attiecībām starp cilvēkiem, starp vīrieti un sievieti, par kolektīva un personības savstarpējām attiecībām, proti, arī uzskatus par indivīda pienākumiem pret s-bu. Sarunās ar K. Cetkinu skarot laulības un dzimumattiecību jautājumus, Ļ. nosodīja mēģinājumus sludināt jaunatnei liekulīgās buržuāziskās *laulības un ģimenes tikumības* askētismu un svētulību, bet tai pašā laikā viņš asi kritizēja vulgārās «kreisiskās» teorijas,

kas noraidīja jebkuru regulēšanas veidus šajā sfērā. Vēstulēs I. Armandai (1915) Ļ. izskaidroja, ka prasība pēc mīlestības brīvības ir atkarīga no «šķirisko attiecību» objektīvās loģikas «mīlestības lietās» un parādīja, ka tikai ar komunisma uzvaru aktrītis mīlestības brīvības ierobežojumi, ko izraisa šķiriskā stāvokļa pretējība (33. sēj., 144., 146. lpp.). Ļ. uzsvēra, ka socialistiskā revolūcija un socialistiskā ģimenes likumdošana ir iedragājusi pašos pamatos svētulību, liekulību un sievietes beztiesīgumu tādās sfērās kā laulība, šķiršanās un ārļaulības bērnu stāvoklis. Taču, kā Ļ. rakstīja darbā «Lielā ierosme», tie bija tikai pirmie soļi sievietes atbrīvošanas un ģimenes socialistiskās pārkārtošanas procesā. Lai komunistiskās attiecības izveidotos sadzīvē, ir nepieciešams panākt sievietes faktisko atbrīvošanu no nelīdztiesīgā stāvokļa ģimenē, no nogurdinošā darba mājaisniecībā. Komunisma tikumiskais ideāls vispilnīgāk pamatots Ļ. klasiskajā darbā «Valsts un revolūcija», kur ir analizēti augstākās tikumiskās brīvības patiesas īstenošanas ekonomiskie, sociālie un politiskie priekšnoteikumi. Komunistiskās s-bas apstākļos, kad cilvēki pakāpeniski pierod pie tikumisko prasību un normu ievērošanas «nepiespiesti, bez vardarbības, bez pakļautības» (25. sēj., 425. lpp.), viņi vadīsies, izprotot to jēgu, rikosies, balstoties uz dziļu personisku pārliecinātību; tikumiskais progress, atbrīvojies no savas antagonistiskās izpaušmes formas, ļaus arvien pilnīgāk realizēt humānisma un taisnīguma principus (*Progress, tikumiskais*).

M

MAKARENKO Antons (1888—1939) — padomju pedagogs un rakstnieks, nodarbojās ar komunistiskās

audzināšanas teorijas un metožu, komunistiskās tikumības problēmu izstrādāšanu. M. novatorisms pedagogijā

pirmām kārtām parādās kā auglīgs mēģinājums sniegt audzināšanas procesa vispārsocioloģisku pamatojumu. Tas guva izpausmi viņa «paralēlās darbības pedagogijā». Norādidams, ka «audzina nevis pats audzinātājs, bet vide», M. par audzināšanas pamatu uzskatīja nevis vienkārši audzinātāja un audzēkņu mijiedarbību, bet audzināmo kolektīvas darbības organizēšanu atbilstoši s-bas attīstības tendencēm. Sociālistiskās disciplīnas nozīmi M. saskatīja tādā kolektīvās dzīves praktiskā organizācijā, kurā, no vienas puses, indivīds apgūtu komunistiskās morāles principiem atbilstošas uzvedības iemaņas, bet, no otras puses, nodrošinātu indivīda interešu aizsardzību, brīvas sociālistiskas jaunrades apstākļus sabiedrisku mērķu sasniegšanai. Tāpēc M. ir vienotas metodoloģiskas nostādes pedagogijā un ētikā: indivīda iesaistīšana aktīvā līdzdalībā sabiedriski vēsturiskajā praksē kā audzināšanas mērķis; kolektīva un kolektīvās darbības organizācija kā galv. audzināšanas līdzeklis; principiāli jauna personības vieta sociālistiskajā s-bā kā individualitātes izveidošanas priekšnoteikums komunistiskā pasaules uzskata un morāles apgūšanas procesā. M. iestājas par darbinaudzināšanas savienošanu ar tikumisko un politisko audzināšanu un uzskata, ka pretējā gadījumā darbs būs audzināšanas ziņā neitrāls process, ka personība ir tik bagāta, cik plašas tai piemītošās intereses, kuras organizē tās uzvedību. Tikumiskajām prasībām, kuras izvirza cilvēkam, pēc M. viedokļa, ir jāapsteidz viņa rīcības reālais līmenis. Tas nodrošina, saskaņā ar M. domām, «nepārtrauktību» cilvēku audzināšanā komunistiskās morāles garā. Brīvības un atbildības, kā arī iniciatīvas audzināšanas problēmu M. saistīja ar pašpārvaldes attīstību kolektīvā. M. uzsvera nepieciešamību aplūkot ētikas kategorijas un tikumiskās problēmas ciešā sakarā ar konkrētajiem komunistiskās audzināšanas uzdevumiem, plašu sociālo problēmu risināšanu. M. galv. darbi: «Grāmata vecākiem» (1937), «Audzi-

nāšanas procesa organizācijas metodika» (1935—36), «Audzināšanas mērķis» (1937), «Par komunistisko ētiku» (1939), «Griba, vīrišķība, mērķtiecība» (1939).

MAKIAVELLI (Machiavelli) Nikolo (1469—1527) — itāļu domātājs, valsts darbinieks, vēsturnieks, rakstnieks. M. viens no pirmajiem starp buržuāziskajiem domātājiem pievērsās politiski sociālajām problēmām, balstoties, K. Marksa vārdiem runājot, uz prātu un pieredzi, nevis uz teoloģiju. Viņš uzskatīja, ka vēsturē darbojas likumsakarīgi spēki (liktenis, fortūna), bet vienlaicīgi tā ir cilvēku rīcības, viņu prāta un brīvās gribas arēna. Panākumu ķīļa ir saskaņa starp ļaužu darbības veidu un realitāti, t. i., likteni, kuru vajag «sist un stumt», lai pakļautu sev. M. saista indivīda darbību ar sabiedrisko grupējumu sadursmēm, runā pat par mantīgo un nemantīgo šķiru cīņu, ar ko izskaidro dažādu iedzīvotāju slāņu sociāli ekonomisko stāvokli, daudzu politisku institūtu izcelšanos. Sajā nozīmē viņš nodala politikas teorētisko analīzi un morāli. M. sastapās vienīgi ar baznīcas sankcionēto teoloģisko ētiku un morāli. Viņš redzēja, ka šī morāle ir bezsaturīga un gandrīz nekur netiek ievērota, ka s-bas augstākie slāņi, īpaši garīdzniecība, pāvesta galms, ir iestīguši netikumus. Turklāt tā paralizē gribu, kultivē ciešanas, ignorē reālās (galvenokārt mantiskās) intereses, t. i., tautas dzīves pamatu. Morāle, kas nodala īstenību un jābūtību, pēc M. domām, parasti noved cilvēku pie neveiksmes: tas, kurš «gribētu radīt vienīgi labo, neizbēgami ietu bojā tik daudzo ļauno vidū». Ļaudim ir nosliece uz ļauno, un tikai nepieciešamība liek viņiem būt tikumīgiem. Šī nepieciešamība balstās uz spēku un varu. Pēc M. domām, lai viņa laika apstākļos atrisinātu nacionālo uzdevumu — sašķeltās Itālijas vietā izveidotu brīvu, varenu un neatkarīgu valsti (un tas bija viņa senlolots mērķis) —, ir pieļaujami jebkuri līdzekļi. Tikumīgs ir tāds cilvēks, kuram nav nekā svētāka par dzimtenes labklājību, tās labad ir

atļauts pilnīgi viss. «Dzimteni vajag aizsargāt ar cēliem vai kauna pilniem līdzekļiem,» rakstīja M., izsakot tās itāļu buržuāzijas viedokli, kura tiecās apvienoties, «galvenais to labi aizsargāt.» Saskaņā ar *Hēgeļa* vārdiem, «pilnīgi apzinoties valsts izveidošanas nepieciešamību, viņš formulēja likumus, pēc kuriem tā laika apstākļos vajadzēja veidoties valstīm». Šāda jautājuma nostādne veda pie *morāles un politikas* pretnostatīšanas (to neizbēgami izraisa šķiriskas, īpaši buržuāziskas, s-bas apstākļi) un vēlāk — pie tādas politiskas darbības un principu nopamatošanas, kas ieguva nosaukumu *makiavellisms*, kuru nevar identificēt ar M. uzskatiem. Viņš taču ticēja, ka ideālā s-bā iestāsies *mērķu un līdzekļu* atbilstība, uzlūkoja par savu pienākumu mācīt jauniešiem darīt labu, aicināja viņus izvairīties no netikumiem un strādāt, dēvēja muižniekus par slaistiem. Kaut arī M. atzina, ka laba iekārta (pirmām kārtām to izprotot kā buržuāzisku republiku) padara cilvēkus laimīgus, viņa mācībā trūkst domas par vispārējo un atsevišķo interešu harmoniju un indivīds tiek upurēts s-bas interešu labā. Galv. M. ētiskās idejas izklāstītas darbā «Valdnieks» (1513, izd. 1532).

MAKIAVELLISMS — jēdziens, ko lieto, raksturojot tāda cilvēka (organizācijas) darbības veidu, kura uzvedības princips (īpaši politikā) ir jebkuru, to skaitā arī amorālu, līdzekļu (piem., melu, apmelošanas, cietsirdības utt.) izmantošana ar nolūku sasniegt sev vēlamos mērķus. Pats termins cēlies no itāļu valsts darbinieka un rakstnieka *Makiavelli* vārda, kurš atzina, ka politikā ir pieļaujams pārkāpt morāles normas augstu mērķu vārdā (piem., lai glābtu valsti no iebrucējumiem). Iespējamo līdzekļu arsenālā, pēc viņa viedokļa, var ietilpt «labi pielietotas cietsirdības», politika spēja «būt par lielu liekuli un divkosi», uzveikt ienaidniekus ar «spēku un viltu», valdnieka māka iedvest pavalstniekiem «mīlestību un bailes», piespiest «tautu ticēt ar spēka palīdzību» tam, kas neatbilst tās pārliecībai utt. Šajā mā-

cībā izpaudās jaunās 16. gs. itāļu buržuāzijas politiskie principi. Tā tiecās pēc nacionālas vienotības un sadrumstalotās un ienaidnieku novārdzinātās Itālijas neatkarības nostiprināšanas. Bet tāpēc, ka šī buržuāzija vēl pietiekami neapzinājās savus vēsturiskos uzdevumus un tās rīcībā nebija pietiekami daudz līdzekļu to atrisināšanai, bet pašāvās uz absolūtās monarchijas spēku, sīko feodālo valstiņu valdnieku varu un bija gatava atzīt par likumīgiem jebkurus līdzekļus, kurus tā izmantoja spēcīgas centralizētas valsts izveidošanai. Nodalot M. no Makiavelli uzskatiem, *Hēgelis* uzsvēra, ka viņš iezīmējis to ceļu, kurš nepieciešams Itālijas glābšanai «tā laika samaitātības un akla vājprāta apstākļos». Vēlāk princips «mērķis atbilsto no līdzekļus» kļuva par pamatu doktrīnai, kura pieļauj nosprausto mērķu sasniegšanai izmantot jebkurus, arī netikumiskus, līdzekļus. Tas neizbēgami rada pretstatu starp *morāli un politiku*, kuru likumi it kā esot nesavienojami. Kā varu iekarojušās buržuāzijas politiskais princips M. tādējādi attaisno «lielās politikas» antihumānās un amorālās metodes kapitalistu šķiras egoistisko un reakcionāro mērķu vārdā. M. princips īpaši raksturīgs ir mūsd. imperialisma politikai.

MANDEVILS (Mandeville) Bernards (1670—1733) — angļu filozofs morālists, pēc izcelsmes francūzis; *Loka* skolnieks. Pazīstams ar savu «Fabulu par bitēm» (1705; 1723 papildināta ar komentāriem un pielikumiem) — asu satīru par sava laika s-bu. M. attēlo stropa dzīvi, kur zeļ netikumi un ļaunprātības, kur katrs iemītņieks rūpējas vienīgi par savām interesēm. Lai sodītu bites, Jupiters padara viņas visas godīgas. Strops izput. Fabula beidzas ar vārdiem: «Netikums ir nepieciešams kā izsalkums apetītes ierosināšanai. Tikumība viena pati nevar nodrošināt tautām spīdošu pastāvēšanu. Tiem, kuri vēlētos atjaunot zelta laikmetu, būtu jāsamierinās ne tikai ar godīgumu, bet arī ar pārtikšanu no zīlēm.» Fabula

un tās papildinājumi bija vērsti pret abstraktu morāli, kura ir atrauta no s-bas dzīves sociālajiem apstākļiem, tajā skaitā pret *Seftsberija* uzskatiem, pēc kuriem tikumība vienmēr ir labums, bet netikums — ļaunums. M. pirmais izteica domu, kuru vēlāk izvērsa *Hēgelis*, proti, par ļaunā neizbēgamību un nepieciešamību sociālās nevienlīdzības apstākļos, kur nācījas bagātība pamatojas uz darbaļaužu nabadzību. M. to izteica isā formulā: «Privātie netikumi — sabiedriskais labums». Aicinot rēķināties ar cilvēka dabu, kuru izveidojušas privātīpašnieciskās attiecības, M. uzlūkoja *egoismu* par personiskās un sabiedriskās pilnveidošanas slēptu virzītājspēku. Ar egoistiskām iezīmēm apveltītais indivīda tēls vēlāk ieguva nosaukumu «mandevīliskais cilvēks». Markss novērtēja M. nopelnus topošās kapitālistiskās s-bas morāles liekulības, cinisma, buržuāzisko nosacītību neistuma atmakošanā un nosauca viņu par «godīgu cilvēku ar gaišu galvu» (*Markss K. Kapitāls. R.*, 1979, I. sēj., 503. lpp.). K. Markss saskatīja M. uzskatos materiālisma sociālistisku tendenci (*Markss K., Engelss F. Svētā ģimene. R.*, 1976, 147. lpp.). M. ietekmēja *Hačesonu, Helvēciju, Ā. Smitu*, kā arī vēlākos filozofus materiālistus.

MANIERES (fr. *manière* — paņēmiens, darbības veids) — izturēšanās veids, *uzvedības* ārējā forma. Ietver arī runas īpašības (lietotie izteicieni, tonis, intonācija), cilvēkam piemītošo gaitu, žestikulāciju, mīmiku (dažreiz runā arī par ģērbšanās M.). M. attiecas uz *uzvedības kultūru*, un tās regulē *etiķete*. Dažādām sociālām grupām ir atšķirīga attieksme pret M. Aristokrāti M. uzlūko kā «augstākās» kārtas pārstāvju iedzimtas dižciltības pazīmi vai kā ārēju spožumu, kas raksturo cilvēka piederību «augstākajai» s-bai. M. demokrātiskā izpratne balstās uz to, ka ārējam skaistumam un iznesīgumam ir jābūt, V. Beļinska vārdiem runājot, iekšējās tīrības un skaistuma izpaušmei, personības tikumiskā veidola ārējai izteiksmei. Sociālistiskajā s-bā labas

M. tiek izprastas kā cilvēka kautrības un savaldības izpaušmes forma ikdienā, māka kontrolēt savu rīcību (*Paškontrole*), uzmanīga un taktiska apiešanās ar cilvēkiem (*Smalkjūtība, Cienīšana*). Sliktas M. (ieradums skaļi runāt, nekautrība izteicienu izvēlē, izlaidība žestikulācijā un uzvedībā, nevērtības apģērbā, *rupjība*) rada neērtības apģērbā un padara neiespējamu brīvu un nepiespiestu cilvēku saskarsmi. Noteiktu M. mērķtiecība atspoguļojas ne tikai tikumiskajās prasībās, bet arī estētiskajos priekšstatos par cilvēka ārējo veidolu. *Etiskā un estētiskā* vienība M. vērtējumā saistīta ar to, ka ārējā uzvedībā skaidri un uzskatāmi parādās cilvēka garīgais veidols, organiski un dabiski izpaužas viņa vispārējā kultūra.

MANTKĀRĪBA — negatīva morāle īpašība, kas raksturīga tāda cilvēka *uzvedībai* un *motīviem*, kurš katru savu rīcību un attiecības ar citiem cilvēkiem aplūko no personiskā materiālā izdevīguma viedokļa un pakļauj savu rīcību tam. M. ir egoisma izpaušme cilvēku attieksmē pret materiālajiem labumiem. M. sociālā jēga ir tā, ka personiskās materiālās intereses tiek izvirzītas pirmajā vietā salīdzinājumā ar s-bas interesēm. M. kā sabiedriskās psiholoģijas parādība rodas līdz ar privātīpašumu. Buržuāziskajā s-bā tā kļūst par cilvēku darbības galv. virzītājspēku kā sabiedriskās darbības, tā personisko attiecību sfērā. Liekulīgi nosodot M., buržuāziskā morāle tomēr faktiski atzīst to par cilvēku rīcības dabisku motīvu. Sociālistiskās s-bas apstākļos cilvēku iedzīvošanās kāre ir viena no viskaitīgākajām kapitālisma paliekām, kas pastāvīgi nonāk pret runā ar s-bas interesēm, pazemo cilvēka cieņu un kavē personības garīgo attīstību. Komunistiskā morāle M. uzskata par vienu no zemiskākajām īpašībām.

MARITENS (Maritain) Zaks (1882—1973) — fr. katoļu filozofs, *neotomisma* pārstāvis. Studējis filozofiju Sorbonnā pie *Bergsona* (pret kuru drīzumā vērsās). Daudzus gadus dzīvojis un strādājis ASV. No reliģiskām

pozīcijām kritizē buržuāzisko s-bu, kas atražo attiecības, kuras iztukšo cilvēku un piesaista viņu šīs pasaules interesēm, kas traucē viņam domāt par dievu. M. iestājas par atgriešanos pie viduslaikiem, ar ko viņš saprot nevis atpakaļrāpuli, bet ceļu, kas ved uz priekšu. M. kapitālisma kritikai ir drīzāk apoloģisks nekā graužošs raksturs: viņš vēlētos «pakorigēt», «uzlabot» esošo kapitālistisko pasauli. Mūsd. pasaules, kultūras un civilizācijas krīzi M. saskata ticības atslābumā, reliģiozītātes pazaudešanā. Sekojot *Akvinas Tomam*, M. pasludina reliģisko morāli par mūžīgu un pašu pilnīgāko, jo tā it kā attira cilvēku, vērs viņa darbus un domas uz dievu. Tieši reliģiskā morāle, sakaņā ar M., veicina patieso progresu — vispārēju «spiritualizāciju». Cilvēka istā brīvība, pēc M., nozīmē nodibināt aizvien ciešāku kontaktu ar dievu, bet tamdēļ viņam stingri jāievēro reliģiskās morāles normas un noteikumi. Tikai sekojot tās priekšrakstiem, cilvēks var sasniegt mūžīgo svētlaimi, individuālo nemirstību un iegūt dievišķo žēlastību. M. ētikai ir abstrakts, nevēsturisks raksturs. Tas pilnā mērā attiecas arī uz viņa «integrālā humānisma» teoriju. Tomēr M. uzskata, ka progresīvu revolucionāru darbību drīkst apspiest, jo šāda darbība tiecas lauzt pastāvošās s-bas dzīves pamatus. Tas vēlreiz pierāda, ka reliģiskajai morālei, kuras teorētiskais bija M., pēc sava satura ir apoloģisks raksturs un tā ir aicināta aizstāvēt ekspluatatoru šķiras intereses. Galv. M. darbs par ētikas problēmām ir «Antimodernisms» (1922).

MARKS AURELIJS — sk. *Aurelijs*.

MARKSS (Marx) Kārlis (1818—83) — zinātniskā komunisma, dialektiskā un vēsturiskā materiālisma filozofijas un zinātniskās politekonomijas pamatlicējs. M. filozofiskā un ētiskā pozīcija tika izstrādāta radošu meklējumu un atklājumu procesā, fundamentālu pasauluzskatītu problēmu analīzes gaitā. Viņa pieceja radikāli atšķiras kā no objektīvistiskā scientisma, tā arī no subjektīvisma (tajā skaitā no *ētiskā sociālisma*). M. gari-

gās biogrāfijas agrīnais periods (līdz 1842) ir vācu klasiskā idealisma filozofiskās un ētiskās kultūras apgūšanas periods. Esošajai pasaulei M. pretstata jābūtisko pasauli. Abas pašā absolūti neatkarīgi — tas ir divu pasaulu duālisms. Taču jau 1837. g. M. nosoda šo savu duālismu un izvirza prasību īstenību izprast monistiski saprātīgā veidā (*Маркс К., Энгельс Ф. Соч., т. 40, с. 10*). Tā nebija atteikšanās no kritiskās ievirzes, kas piemita M. iepriekšējiem uzskatiem, bet, gluži otrādi, liecināja par mēģinājumu risināt jābūtības problēmu, balstoties uz dziļāku īstenības izpratni. Bet, kamēr M. puda objektīvi ideālistisku viedokli (tuvu jaunhēgelismam), viņa revolucionārais demokrātisms no jauna noveda pie duālisma: starp valsts ideju, t. i., «tautas pašpārstāvniecības» ideālu (turpat, 290. lpp.), un reāli pastāvošajām šķiriskajām valstīm M. liek jēdzienu «brīvais inteliģentisms», kas pauž tautas gara vispārīgumu, un tāpēc tas nav pakļauts nekādām privāti utilitārām funkcijām (turpat, 285. lpp.). Jau tad viņš skaidri formulē *mērķu un līdzekļu* saistību: «... mērķis, kas prasa netaisnus līdzekļus, nav taisns mērķis...» (*Маркс К., Энгельс Ф. Соч., т. 1, с. 65*). 1843.—45. g. norisinās M. pāreja no idealisma un revolucionārā demokrātisma uz dialektisko un vēsturisko materiālismu un zinātnisko komunismu. Polemizējot ar «brīvo» jaunhēgeliešu pulciņa utopiski subjektīvistisko komunismu un viņu apēlāciju pie tīrās jābūtības, M. izvirza principus, uz kuriem balstoties viņš savus filozofiskos un ētiskos uzskatus vēlāk varēs attīstīt jau kā patieso marksismu. «Nepietiek ar to, ka doma tiecas iemiesoties īstenībā, pašai īstenībai ir jātiecas uz domu» (turpat, 423. lpp.). Bet cilvēks arī pats pieder šai īstenībai kā tās mantinieks un pēctecīgs radītājs. «Cilvēks — tā ir *cilvēka pasaule*» (turpat, 414. lpp.), radošo spēku, kultūras, arī tikumiskās kultūras pasaule. Taču šķiriskā s-bā šī pasaule ir necilvēcīga un pat

atsvešināta īstenība (*Atsvešināšanās*). Tāpēc «emancipācija nozīmē to, ka tā atgriež cilvēcisko pasauli ... pašam cilvēkam» (turpat, 406. lpp.). Raksturojot patieso jābūtību, M. balstās uz pretrunām darbības sociālajā dalījumā, kas kļūst par šķiriski antagonistisku dalījumu, — uz darba atsvešināšanās pretrunām. Pasaules komunistiska pārveidošana ir vēsturisks uzdevums, kura atrisināšana ekvivalenta jebkuras atsvešināšanās novēršanai un kas nav nekas cits kā vēsturiski patiesa jābūtība. Šajā perspektīvā skatīta cilvēka būtība izpaužas kā sabiedrisko attiecību kopums; tā nepārtraukti ir tapšanas procesā, kurā atklājas cilvēku potences. Tieši «cilvēka būtība ir ļaužu patiesā kopība» (turpat, 447. lpp.), kura ietver sevī konkrēto sociālātes tipu un *saskarsmes* veidu neizsmelamo dažādību. Cilvēks pirmām kārtām ir saskarsmes subjekts, tā viņu ar bezgalīgi daudzām saitēm vieno ar citiem cilvēkiem, ar visu pasauli. Šīs saites ir vēsturiskas, Pretēji *Feierbaha* antropoloģismam, prudonismam (*Prudons*), «patiesajiem sociālistiem» u. c. M. aplūko tikumisko ideālu no vēsturiskuma pozīcijām. Marksam vēsture nav fons «moralizējošai kritikai», bet pretrunīgs cilvēka reālās humanizācijas process. Tāpēc, lai vēsturiskā procesa izziņā būtu pareiza filozofiska un ētiska orientācija, domāšanas saturiskajai loģikai ir jābūt īsteni dialektiskai. Par spīti visām pastāvošajām atsvešināšanās formām, tieši šāda loģika ļāva M. s-bā saskatīt «cilvēku mijiedarbības produktu», saprast vēsturi kā procesu, kurā cilvēki paši rada savu sabiedrisko īstenību, un izdarīt secinājumu, ka «ļaužu sabiedriskā vēsture vienmēr ir tikai viņu individuālās attīstības vēsture ...» (*Маркс К., Энгельс Ф. Соч., т. 27, с. 402—403*). Tādējādi pretstatā rupjam («kazarmu») viltus komunismam M. spēja atsegt komunistiskās revolucionaritātes humanistisko jēgu un tikumiskos kritērijus: «... tā-tad revolūcija nepieciešama ne tikai tāpēc, ka nekā citādi nav iespējams gāzt valdošo šķiru, bet arī tāpēc, ka

gāzēja šķira tikai revolūcijā var atbrīvoties no visām vecajām neēlībām un kļūt spējīga likt sabiedrībai jaunus pamatus» (*Маркс К., Энгельс Ф. Вācu ideoloģija. R., 1963, 69. lpp.*). Sociālistiskā revolūcija nav vienkārši reālā stāvokļa pārmaiņa, kur cilvēkus izmanto kā līdzekli. Pārmainot pasauli, cilvēki pārmaina paši sevi, rit pašaudzināšanas revolucionārais process. Tāda pieeja cilvēkam ir pretstats koncepcijām, kuras konkrētam cilvēkam laupa tikumisko patstāvību, kam pretstata pāri stāvošo sociālo institūtu «metafizisko fiksāciju» (*Маркс К., Энгельс Ф. Соч., т. 4, с. 14*). No 40-to g. vidus līdz pat nāvei M. strādā pie «Kapitāla», kurā izvērstā veidā parādīts, kā ekonomika valda pār cilvēkiem un ražošanas attiecību materializētās formas — pār kultūru, un vienlaicīgi parādīts, kā pārvarēt šo valdīšanu, kāds ir ceļš uz «patieso brīvības valstību» — uz komunismu. Aiz attiecībām starp lietām, kuras paverdzinājušas cilvēkus, M. ieraudzīja un izpētīja attiecības starp pašiem cilvēkiem — ražošanas attiecības. Aiz ekonomisko kategoriju personifikācijām, aiz ekonomisko personāžu (pašu materiālās ražošanas «aģentu») lomām un maskām M. ieraudzīja ne tikai viņu pašu vēsturiskās drāmas izpildītājus, bet arī tās autorus. M. stingri norobežoja vispārvēsturisko objektīvo loģiku, saskaņā ar kuru cilvēki veido savu vēsturi, un šīs objektīvās loģikas vēsturiski pārejošās realizācijas formas — atsvešināšanās, depersonalizācijas, cilvēka sašķelšanās formas, kas izveidojas darbības antagonistiskās sadalīšanas rezultātā. «Kapitālā» M. sniedza dialektikas kā loģikas paraugu. Kaut arī M. teorijā nav ne kripatas no subjektivistiskas *moralizēšanas*, tā nebūt nav neitrāla. Tā nav instruments, nav sapratniskās, līdzekļu sfēras ierobežots un attiecībā pret mērķiem neitrāls aparāts; tā ir cilvēka patiesā filozofija. Tā ļauj izprast ne vien dabas objektu pasaules objektīvo dialektiku, bet arī kultūrvēsturiskā procesa dialektiku, t. i., cilvēka kā subjekta bagātību. Tā ir cilvēka

prāta loģika, prāts ne tikai objektus izzina, bet arī producē mērķus, novērtē (*Prāts, tikumiskais*). Komunistiskais ideāls M. nav gatavs «paraugstāvoklis», pie kura jānonāk. Tas ir cilvēces «priekšvēstures» konkrēto pret-runu atrisināšanas process, patiesas cīņas mērķis, kas nemitīgi tiek bagātināts. Tas orientē pārvarēt darbības sadalīšanu (pirmām kārtām šķirisko), kas sadala pašu cilvēku, un līdz ar to orientē arī radīt iespējas viņa viengabalainai attīstībai (*Vispusīga un viengabalaina personības attīstība*), orientē uz cilvēka atbrīvošanu no aģenta lomas pašas materiālās ražošanas tiešajā procesā ar nolūku nevis darba, bet brīvo laiku padarīt par viņa bagātības mēru; uz visu cilvēka būtisko spēku attīstības pārvēršanu no līdzekļa, kas pakļauts «ārējai mērķniecībai», procesā, kas pakļauts vispārējai attīstībai, «tapšanas absolūtai kustībai» (*Маркс К., Энгельс Ф. Соч., т. 25, ч. II, с. 386—387; т. 46, ч. I, с. 476*). Šis ir vēsturisks un vienlaicīgi arī patiesas tikumiskās prasības. 70-tajos g. sāka veidoties ekonomiskais materiālisms, kurš laupīja marksismam tā ētisko jēgu, jo pasludināja uz mūžīgiem laikiem ekonomikas kundzību pār kultūru, reducēja vēsturisko īstenību uz ekonomiku, uz tai kalpojošu piedēkli, bet cilvēkus — uz ekonomiskiem personāžiem ar iepriekš noteiktām lomām. M. asi norobežojās no šādas viņa ideju vulgarizācijas (*Маркс К., Энгельс Ф. Соч., т. 35, с. 324*). Patiess marksisms ietver ne tikai visas materiālās un zinātniski izzinošās kultūras, bet arī garīgi tikumiskās cilvēces kultūras sasniegumus. Pēc marksistu domām, katra brīva attīstība ir visu attīstības priekšnoteikums un jēga (*Маркс К., Энгельс Ф. Комunistiskās partijas manifests. R., 1979, 52. lpp.*).

MARSELS (Marcel) Gabriels (1889—1973) — fr. filozofs, t. s. kristietiskā eksistenciālisma vadošais pārstāvis. M. filozofijā, kuru viņš mēdza dēvēt par «neosokratismu», centrālo vietu ieņem morāles problēmas. Kritizējot mūsd. buržuāziskās s-bas netiku-

mus un pretrunas, viņam tomēr liberāli buržuāziskā demagoģija, tendence uz cilvēka depersonalizāciju šajā s-bā un scientiskā orientācija izziņā saistās ar domāšanas racionālisma atzišanu un apgaismības demokrātiskajiem ideāliem. Izjūta, ka zaudēta «intimitāte» ar esamību un cilvēkiem, var tikt likvidēta tikai tad, uzskata M., ja cilvēks dziļdomīgi attieksies pats pret savu dzīvi (*recueillement* — iekšēja koncentrēta, kas ved pie gudrības), uzmanīgi izturēsies pret izziņas tikumiskajiem priekšnoteikumiem («sekundārā refleksija», antitēze «problēma—noslēpums»). Patiesi tikumiskās eksistences galv. priekšnoteikums, pēc M. domām, ir kritiski diferencējoša attieksme pret «gatavajām» sociālajām normām, oficiālajām vērtībām (paša jēdziena «vērtība» rašanās, apgalvo M., liecina par realitātes «devalvāciju») un lozungiem. M. filozofijā sevišķi svarīgu nozīmi iegūst iekšējās brīvības, izvēles, atbildības problēmas. Tomēr atšķirībā no *Sartra* M. atzīst indivīda brīvības reālas robežas buržuāziskajā s-bā: no cilvēka nevar prasīt atbildību «par visu». Viņš sevi nevar realizēt pilnīgi, viņš nav reducējams uz savu «faktisko eksistenci». Ticība transcendentajam, dievam kļūst, saskaņā ar M., par individuālās brīvības pēdējo balstu. Apelējot pie reliģijas, M. cenšas vājināt tikumisko prasību rigo-rismu, ko indivīdam izvirza citi eksistenciālisti. Tādas eksistenciālisma kategorijas kā «iesaistīšanās» (*engagement*), «risks» u. c., kaut arī atspoguļo, no M. viedokļa, tās reālījas, kuras virza cilvēku konkrētā situācijā, tomēr ir pārāk subjektīvas, bezcerīgas savā traģismā. Ņemot vērā šo apstākli, ir jāatzīst to partikulārais raksturs visaptverošās nozīmes patiesību (t. i., reliģisko patiesību) priekšā. Taču ticība M. interpretācijā ir pretstats racionālai pārlicībai: tās vārdā nevar tikt pasludināti galīgi spriedumi, kategoriski vērtējumi. Cilvēka neatņemams īpašums ir viņa emocionālā pasaule, pārdzīvojumi, kuros viņš sevi izpaūz vispilnīgāk. M. ētiskā programma, kura raksturīga eksistenciālismam kopumā,

daudzējādā ziņā nesakrita ar oficiālo tomismu. Dabas poētiskā apgarotībā M. saskatīja veidu, kā mūsd. cilvēkam atgriezt izjūtu, ka viņš ir «harmonijā ar pasauli». M. politiskie uzskati ir konservatīvi. Galv. darbi, kas atklāj M. ētisko koncepciju: «Metafiziskā dienasgrāmata» (1927), «Homo viator» (1944), «Cilvēki pret cilvēcko» (1951), «Gudrības noriets» (1954), «Cilvēks, kurš kļuvis par problēmu» (1955), «Filozofs un pasaule» (runas, 1964), «Aizstāvēt traģisko gudrību» (1968).

MAZDŪSĪBA — negatīva morāla *īpašība*, kas raksturo cilvēka gribas vājumu; izpaužas viņa nespējā aizstāvēt un īstenot tikumiskos principus, kuriem viņš tic, jo baidās par personiskajām interesēm un no nelabvēlīgām sekām, jo bīstas no grūtībām vai arī netic saviem spēkiem. Novērtējot M. izpausmes, marksistiskā ētika vadās no cilvēku dzīvesdarbības sociālajiem apstākļiem. Augšni M. attīstībai cilvēkos parasti rada sociālā ne taisnība, egoistisku interešu valdīšana, apspiests un beztiesīgs cilvēka stāvoklis, iniciatīvas apspiešana masās. Visas šīs parādības ir šķiriski ekspluatatoriskas s-bas neatņemama sastāvdaļa, jo ļaudis tur nemitīgi saduras ar to, ka rupjš spēks uzveic taisnīgumu, tikumības pārkāpumi paliek nesodīti, cīņa pret ļauno, principālitate un godīgums vērsas pret pašu tikumīgo cilvēku. Šādā situācijā dabiski rodas apstākļi, lai plauktu oportūnisms, bezprincipālitate, iecietība pret ļauno; ļaudis zaudē atbildības izjūtu par savu rīcību, ticību tikumisko principu spēkam un savai spējai īstenot šos principus. Objektīvie priekšnoteikumi cilvēka apspiestības un bezpēcības izjūtas izskaušanai veidojas līdz ar privātpašuma iznīcināšanu un cilvēka sociālās vienlīdzības iedibināšanu. Komunistiskā morāle audzina cilvēkos nesamierināmību ar ļauno un netaisnību, principālitate, gatavību cīnīties par taisnu lietu, atbildības izjūtu par citu cilvēku likteņiem (sk. arī *Vīrišķība*, *Drosme*).

MEKLEJUMI, TIKUMISKIE — viena no cilvēka garīgās dzīves pusēm, kas sevišķi intensīvi izpaužas brīžos, kad jāpieņem atbildīgi *lēmumi*, morālās *izvēles* situācijās, risinot tikumiskus *konfliktus*. Ar tikumiskajiem M. ir saistīti arī cilvēka morālā *dzīvesveida*, uzvedības līnijas orientieru M. un pilnveidošanās virziena izvēle. Kaut gan attīstītā sociālisma s-bā zinātniskā pasaules uzskata, komunistisko ideālu un morālo vērtību apgūšanu atvieglo visa cilvēku dzīves struktūra, tomēr visā konkrētībā apzināties savas darbības un atsevišķu tās aktu un momentu nozīmi, nodrošināt šīs darbības ieceres un rezultātu vienību, kā arī *vārdu un darbu saskaņu* ir grūts un daudzpusīgs dzīves uzdevums. Tikumiskie M. bieži vien piešķir cilvēka dzīvei dramatismu, jo tie var beigties ne tikai ar pieņemto pozitīvo lēmumu izpildīšanu, uzvaru, bet arī ar traģēdiju, kad netiek atrasts pareizais risinājums. Šo M. nozīmi un saspringtību cilvēka dzīvē attīstīta sociālisma periodā nosaka morālā faktora nozīmes palielināšanās s-bas dzīvesdarbībā, tikumisko procesu norises bagātināšanās un sarežģīšanās, intensīvs jaunā cilvēka — sociālistiskā tipa personības — veidošanās process, augošā neiecietība pret dažādām netikumības izpausmēm, ideoloģiskās cīņas saasināšanās starptautiskajā arēnā, daudzu vētrainu sociālu procesu (urbanizācija, sabiedriskās kontroles formu maiņa, patērētājdarbība, demogrāfiskās problēmas, *saskarsmju* raksturs utt.) morālo seku neviennozīmīgums. Sociālistiskā s-ba ir dziļi ieinteresēta, lai indivīda tikumiskie M. realizētos kolektīvistiskās un humanistiskās morāles principu un normu gultnē un veicinātu komunistiskās *pārlicības* un aktīvas *dzīves pozīcijas* veidošanos. Maksimāli palīdzēt cilvēkam tā tikumiskajos M. ir viens no svarīgākajiem darbaļaužu ētiskās izglītības un tikumiskās *audzināšanas* uzdevumiem.

MELIORISMS (lat. *melior* — labāk) — viedoklis par *labā* un *ļauņa* attiecībām pasaules attīstības procesā,

pretendē pārvarēt *optimisma* un *pesimisma* galējības. Terminu «M.» ieviesa angļu 19. gs. rakstniece Dž. Eljota. Detalizēti M. principu izstrādāja angļu burž. psihologs un ētiķis Dž. Selijs grāmatā «Pesimisms (vēsture un kritika)» (1877). Viņš uzskatīja optimismu un pesimismu par vienlīdz vienpusīgiem viedokļiem. Absolūts optimisms, kā to traktē Selijs, saistīts ar priekšstatu par to, ka ļaunais ir ātri pārējšs, ka cilvēka dzīvē pārsvarā ir *labums* un tāpēc nav nekādas jēgas to būtiski mainīt; pesimisms turpretim apgalvo, ka pasaulē vienmēr ir pārsvarā ļaunais un ciešanas un ka to uzlabot ir neiespējami. Tādējādi abi šie principi, uzskata Selijs, paralizē cilvēka praktisko aktivitāti. Viņa piedāvātā vidusceļa būtība ir tā, ka jāatzīst ļaunā neizbēgamība, bet jātic, ka s-ba pakāpeniski uzlabojas, ka cilvēks ar savu darbību ir spējīgs paplašināt labā sfēru un palielināt laimīgo ļaužu skaitu. M. teorijas variantus attīsta, piem., arī daži amerikāņu buržuāziskie filozofi (*Džūijs*, D. Dreiks, R. Perijs). Marksisms vērtē M. principu kā nepamatotu, jo tas labā un ļaunā attiecības cilvēka dzīvē apraksta kā mūžīgu pretnostātījumu starp abstraktiem nevēsturiskiem elementiem. Marksistiskā filozofija aizstāv optimisma viedokli, kuru gan nedrīkst reducēt uz pilnīgu apmierinātību ar esošo. Optimisms paredz ticību (tā, protams, pamatojas uz zinātņi un pieredzi) cilvēka un s-bas bezgalīgam progresam. Bet šis process nav automātisks. Tas realizējas vienīgi sociāli šķiriskā cīņā par labāku nākotni. Pašiem šis cīņas uzdevumiem un mērķiem, kuri gūst izpaušmi morālajā apziņā labā un *ideāla* jēdzienu veidā, ir konkrēti vēsturisks raksturs. M. nepamatotība saistīta arī ar to, ka tas priekšraksta cilvēkiem pakāpenisku, oportunistisku ceļu, pa kuru bezgalīgi var tuvoties labajam, un noliedz revolucionāro praksi kā sociālā taisnīguma sasniegšanas ceļu (šai ziņā M. tuva ir t. s. mazo darbu teorija).

MĒRĶI UN LIDZĒKĻI. — M. u. L. problēma ētikā rodas, atspoguļojot pretrunas, kādas pastāv šķiru s-bā, kur, izsakoties F. Engelsa vārdiem, «iecerētie mērķi savstarpēji krustojas un saduras vai ir nesasniedzami pa daļai pēc pašas savas būtības, pa daļai tāpēc, ka trūkst līdzekļu to realizēšanai» (*Markss K., Engelss F.* Darbu izlase trīs sējumos. R., 1981, 3. sēj., 398.—399. lpp.). Pagātnes humānistu un jo sevišķi apgaismotāji (*Ruso, Sillers* u. c.) vairākkārt norādījuši, ka viss materiālās un garīgās kultūras progress galu galā vērsās pret cilvēku. S-bas morālā apziņa savdabīgi apjēgusi šo faktu, atzīmējama, ka labi M., cēli ideāli, kad tos mēģina realizēt, galu galā bieži noved pie morālā *ļauņa*. Šā paradoksa atminējumu morālā apziņa parasti saskatīja M. un L. pretrunā, tajā apstākli, ka cildenu ideālu realizēšanai tiek lietotas amorālas metodes. No šī viedokļa iznāca, ka tikumību, mācību par galamērķiem, nav iespējams savienot ar politiku, ar to sasniegšanas praktisko paņēmieni (*Morāle un politika*). Morāles teorētiķi no tā bieži secināja, ka «labu mērķu» sasniegšanai attaisnojami jebkuri līdzekļi (*Jezuītisms, Mahiavellisms*). Citi domātāji nonāca pie pretēja secinājuma, ka labi M. jāpapildina ar tikpat labiem L., ka tikumības uzdevums ir tikai atrisināt jautājumu, ar kādiem paņēmieniem, metodēm, L. jāsasniedz izvīrztie M., bet paši šie M. tiek noteikti galvenokārt ārpus morāles sfēras. Marksistiskā ētika noraida tādu problēmas izpratni. Tā balstās uz atzinumu, ka vēsture cilvēkiem izvīrta tādus M., kādus tie praktiski spēj sasniegt. Ja pagātnes vēsturisko kustību rezultāti bijuši antihumāni, tad cēlonis tam nav vienkārši tikai nederīgi L. Buržuāziskie brīvības un vienlīdzības ideāli praksē pārvērtās par jaunu nevienlīdzības un ekspluatācijas formu tāpēc, ka tāda bija kapitālistiskās s-bas objektīvā vēsturiskā būtība. Mūs laikos jebkuri mēģinājumi nostātīt pretī M. un L. parasti slēpj zemiskās intereses, kādas ir atsevišķām personām, kuras tiecas pēc personiskas

varas. Komunistiskā partija savā darbībā vadās pēc principa, ka tās galamērķis — vishumānākās s-bas uzcelšana — jāsasniedz ar godīgiem L., ka cīņā par komunisma uzvaru lietotajiem L. ir vistiešākais sakars ar pašu galamērķu un komunistisko ideālu skaidrību.

MĒRĶIS — iepriekš paredzēts (iedomāts, gribēts, projektēts) cilvēku darbības rezultāts, kura sasniegšanai viņi pievērsušies. Mērķtiecīga darbība raksturīga tikai cilvēkam viņa sabiedriskajā dzīvē. S-bā «nekas netiek darīts bez apzināta nolūka, bez gribēta mērķa» (*Markss K., Engelss F.* Darbu izlase trīs sējumos. R., 1981, 3. sēj., 398. lpp.). Taču šo M. cilvēks neizvēlas patvaļīgi, bet to rada viņa eksistences objektīvie apstākļi, kas atspoguļojas viņa *vajadzībās* un *interesēs*. «Patiesībā objektīvā pasaule rada cilvēka mērķus un ir to priekšnoteikums — tie atrod to kā dotu, klātesošu» (Ļeņins V. I., 38. sēj., 171. lpp.). Tāpēc, kā norādījis V. I. Ļeņins, «cilvēka mērķtiecīgā darbība» ir «*objektīvā procesa*» (turpat, 170. lpp.) forma s-bā. Tā, piem., visu padomju s-bas locekļu darbības kopīgais M. ir komunisma celtniecība, kas pauž objektīvu vēstures nepieciešamību. Morālajā darbībā M. parādās kā *nodoms, motīvs, ideāls*. Izšķir pozitīvus, tikumiskajam ideālam (kā galamērķim) atbilstošus, morālus M. un tam neatbilstošus, nepieļaujamus, amorālus M. Tādai atšķirībai ir skaidri izteikti sociāls grupu un šķiru raksturs. Tā kā cilvēka darbības mērķtiecīgais raksturs prasa ne tikai izvīrēt M., bet arī izvēlēties tā sasniegšanai vispiemērotākos līdzekļus (*Mērķi un līdzekļi*), saskaņā ar s-bā pastāvošajām normām tikumiski jānovērtē ne tikai M., bet arī to sasniegšanai izmantotie paņēmieni. Citiem vārdiem, tikumiski jānovērtē pati cilvēka darbība, kurš sev izvērza noteiktus M., lieto to sasniegšanai nepieciešamos līdzekļus un rada kādu objektīvu rezultātu.

METAETIKA — jēdziens, ko ieviesa *neopozitīvisms*, lai apzīmētu morāles

filozofisko teoriju, kura pretēji *normatīvajai ētikai* abstrahējas no morāles problēmām. Neopozitīvismi pretstata M. un normatīvo ētiku tādēļ, ka noliedz iespējamību zinātniskā ceļā pamatot morālos spriedumus un bez tam tiecas radīt morāles filozofiju, kura būtu «neitrāla» attiecībā pret jebkuru pārliecību un visiem principiem. M. sfēra, no neopozitīvistu viedokļa, ir jāierobežo ar *morāles valodas loģikas* analīzi, morāles terminu un spriedumu nozīmes (*Valoda, morāles*) skaidrošanu. Visas šīs problēmas, kurām patiesi ir liela nozīme ētikas zinātnē kopumā, neopozitīvismi cenšas risināt formāli loģiskā ceļā vai arī vienkārši aprakstot domāšanas veidus, kurus izmanto ikdienas morālā apziņā. Šāda virspusēja, nevēsturiska pieeja morāles pētīšanā, tās sociālās iedabas un sabiedrisko funkciju analīzes trūkums nosaka neopozitīvisma ētikas zinātnisko neauglību. Turklāt morāles valodas tīri aprakstošā pētīšana noved neopozitīvistus pie dažu buržuāziskās apziņas aizspriedumu nekritisks pārņemšanas ētikas teorijā, kā arī pie viņiem raksturīgā *individuālisma, nihilisma, dogmatisma* utt. Neopozitīvistiskās M. kritikas uzdevums ir tomēr jāatšķir no jautājuma par iespējamību izdalīt ētikas metodoloģiskās un loģiskās problēmas kā īpašu, no normatīvās ētikas atšķirīgu nozari. Pašu terminu «M.» dažreiz izmanto arī marksisti, lai apzīmētu šādu ētikas nozari.

MIETPILSONĪBA — morāla *īpašība*, kas vispārējā formā atspoguļo tādu *dzīvesveidu* un domāšanas veidu, kuru raksturo dzīves ideālu aprobežošana ar šauri personiskām interesēm, glēvulība un pielāgošanās politikā, *svētulība* morālē, vulgaritāte gaumē; pēc jēgas tuva *banalitātei*. Ar M. saprot dzīves interešu sašaurināšanu, kad aprobežojas ar tieksmi gūt personisko laimi (t. s. «mietpilsoniskā laime»), pēc sociālā stāvokļa zemākstāvošu cilvēku nekaunīgu nicināšanu un verdzisku izdabāšanu augstākstāvošo s-bas slāņu priekšā, kā arī gaumes vulgaritāti. Pret M. kā politisku un morālu parādību savos rakstos aktīvi uz-

stājās Krievijas un Rietumu progresīvie kultūras darbinieki, bet kopš 19. gs. beigām — V. I. Leņins un M. Gorkijs. Sociālistiskās s-bas leksikonā termins M. nozīmē vēlmi «iekārtoties», izmantojot jebkurus līdzekļus, pielāgoties apstākļiem un atrast ceļus, kā sasniegt «panākumus darbā» un personisko uzplaukumu, verdziski sekot citu gaumei vai tam, ko uzskata par «modernu», cenšanos ārēji izdalīties no cilvēku masas, pierādīt savu pārkumu un oriģinalitāti, būt glēvulīgi bezprincipiālam sabiedriski politiskajā dzīvē. Komunistiskā morāle nosoda visas M. izpausmes. Svarīgākā ciņas forma ar to ir ieaudzināt cilvēkos komunistisko *apziņigumu*, garīgo kultūru un augstu estētisko gaumi.

MĪLESTĪBA — jūtas, kas atbilst cilvēku kopības un tuvības attiecībām, kuras balstās uz cilvēku savstarpējām simpātijām un abpusēju ieinteresētību. M. izpausmes formas ir ļoti dažādas: dzimummīlestība, daudzveidīgas savstarpēju simpātiju un *draudzības* jūtas cilvēku starpā (visplašākajā nozīmē — uz interešu un centienu kopības dibinātas cilvēku savstarpējās attiecības s-bā) un, visbeidzot, cilvēka pozitīva attieksme pret izziņas un praktiskās darbības objektu (M. pret dabu, patiesību, dzīvi utt.). Pati vispārīgākā, abstraktākā M. izpratne ir ētiskā un filozofijā: cilvēks raugās uz otru kā uz sev tuvu, radniecīgu un šādā vai tādā veidā identificē sevi ar otru — jūt nepieciešamību apvienoties un tuvināties, identificē savas paša intereses un tieksmes ar otra interesēm un tieksmēm; labprātīgi atdodas otram fiziski un garīgi un cenšas panākt tādu pašu attieksmi pret sevi. M. pretstats ir *naids*. M. kategorijai ir liela nozīme morāles mācību, ētikas un pat filozofijas vēsturē. M. jēdziens kā priekšstats par īpaša veida cilvēku kopību radās cilvēces morālajā apziņā jau pirmsākumos kā pretstats s-bā pastāvošajai cilvēku nošķirtībai, kuru rada personisko interešu pretrunas. Privātīpašuma un šķiru antagonisma apstākļos M. kā cilvēku savstarpējo attiecību princips ir reāli iespējama ti-

kai šaurā lokā. Tā ir ierobežota un pastāv gandrīz vienīgi personiskajās attiecībās starp cilvēkiem, kas ir saistīti asinsradniecības, laulības, ģimenes vai draudzības saitēm (starp laulātajiem, vecākiem un bērniem, tuviem draugiem). Bet tieši šajās attiecībās cilvēki bieži vien ir saskatījuši savas kopdzīves un pat sabiedriskās dzīves ideālu. Protests pret savstarpējo atvērtības, sāncensību un naidu jau ļoti sen izraisīja cilvēkos ilgas pēc M. ne tikai atsevišķu indivīdu starpā, bet visu cilvēku starpā, visās sociālās dzīves sfērās. Tā radies Bībeles bauslis: «Tev būs savu tuvāku mīlēt kā sevi pašu» (3. Mozus grāmata). Kristietība šo bausli skaidroja specifiski reliģiski (M. principa pamats ir tas, ka visi cilvēki cēlušies no dieva). Jau šī baušļa reliģiskā skaidrojuma forma parāda, ka tas nav realizējams s-bā, kas balstās uz privātīpašumu. Bet, tā kā sabiedriskās attiecības procesā dzimummīlestība un draudzība arvien vairāk ieguva tikumisku saturu (*Laulības un ģimenes tikumība*), uz to sāka lūkoties kā uz cilvēku sociālo attiecību labāko paraugu. Piemērs tam ir *Feierbaha* ētiskā mācība, kurā par ideālu ir pieņemta s-ba, kas balstās uz dabisku cilvēku tieksmi, M. citam pret citu. M. sludināšana jau no pašiem pirmsākumiem ir bijusi galēji pretrunīga. No vienas puses, tā pauda darbaļaužu tieksmi nodibināt patiesi cilvēcīgas attiecības s-bā, pārvarēt personisko interešu pretrunas. M. sludināšanai bija svarīga nozīme, likvidējot *atriebību* kā dzimtu *taisnīguma* realizēšanas principu un tā noskaņojot cilvēkus atsācīties no jebkādas vardarbības cīņā par taisnību («Iemīlēt savus ienaidniekus»). Jo M. kā kristīgās morāles jēdziens prasa atteikšanos no personiskajām interesēm par labu citiem cilvēkiem (*Altruisms*), prasa *pazemību*, nepretošanos ļaunumam ar varu, piedošanu ļaunu darījumiem ienaidniekam, līdzjūtību pret «grēcinieku». Tādēļ, no otras puses, šķiru s-bas valdošā ideoloģija sāka izmantot M. principu par līdzekli ekspluatācijas un sociālās ne taisnības saglabāšanai. Ar to cilvēkus

audzināja padevībā apspiedējiem. Sajā ideoloģijā M. sludināšana kļuva arvien liekulīgāka — tās uzdevums bija nevis patiesi iznīcināt naidīgās attiecības, bet tikai radīt cilvēkiem ilūziju, ka bez šīm reālajām sabiedriskajām attiecībām pastāv vēl kaut kādi viņpusējie likumi par «M. tuvāko starpā» (*Teonomiskā ētika*). Komunistiskā morāle satur cilvēces daudzus gadsimtus lotās dzīli humanistiskās ilgas pēc M. attiecībām starp cilvēkiem. Taču tā M. principā noraida visu to, kas veicina sociālās netaisnības saglabāšanu. Problēma, kā nodibināt starp cilvēkiem patiesi cilvēcīgas attiecības, tiek risināta sociālo attiecību revolucionārās pārveides ceļā — pirmām kārtām paredzēta privātpašuma iznīcināšana, jo tas rada apstākļus netaisnībai. Bez tam M. pret cilvēkiem tiek saprasta kā prasība reāli kalpot visas cilvēces interesēm. Tas nozīmē, ka M. nav iedomājama bez nesamierināmas cīņas pret jaunuma izraisītājiem, bez cīņas pret šķiras un idejiskajiem pretiniekiem. Attiecības starp cilvēkiem, kas vienoti kopīgiem mērķiem, M. galvenokārt ir cilvēka cieņošana, t. i., nevis visupiedodoša attieksme, bet augsts prasīgums pret katru. Abstraktā aicinājuma «Mīli savu tuvāko» vietā komunistiskā morāle izvirza plašākus un vienlaik arī konkrētākus principus — komunistisko *humanismu*, *kolektīvismu* un biedrisko *svastarpējo palīdzību*, tautu draudzību, *solidaritāti* ar visu zemju darbaļaudīm.

MILLS (Mill) Džons Stjuarts (1806—73) — angļu filozofs pozitīvis, agnostikis un subjektīvais idealists, loģiķis, ekonomists, *utilitārisma* ētikas sistematizētājs (utilitārisma terminu ieviesa M.). Sekojot Bentemam, aizstāvēja principu, ka cilvēka dzīves mērķis ir laimes sasniegšana. Tomēr atšķirībā no Bentema laimi viņš saistīja nevis ar apmierinājuma kvantitāti, bet gan kvalitāti, sadalot to zemākajā (jutekliskā) un augstākajā (intelektuālā) apmierinājumā. Tikai augstākie apmierinājuma veidi atbilst cilvēka tikumiskajai iedabai,

cieņas jūtām. M. centās nogludināt Bentema ētikas banalitātes, saskaņot egoistiskā derīguma principu ar tradicionālajām buržuāziskās apziņas vērtībām: sirdsapziņu, pienākumu, juridisko likumu un *sabiedriskās domas* cieņšanu, privātās labdarības praksi. Par kritēriju, kas nosaka vienas baudas kvalitatīvo pārkāpumu pār citām, M. uzskatīja sabiedrisko domu, bet strīdīgos gadījumos — vairākuma domas («tikumiskais plebiscīts»). Pienākumu viņš izprot kā tādu līdzekļu izmantošanu personisko mērķu sasniegšanai, kuri neierobežo kopējo laimi. No laimi M. definē kā maksimālo kopējo labumu, kas asociējas ar sabiedrisko labklājību, kārtību, tieksmi uz tikumību. Tikumu skaitā M. iekļauj *altruisma* principu, tā pamatā ir «kopības izjūta», kas mīkstina egoismu. Sabiedriskums pakāpeniski pieaug līdz ar civilizācijas attīstību. Augstākais sabiedriskais tikums — taisnīgums — uzliek par pienākumu ievērot cilvēku likumīgās tiesības (brīvību un īpašuma tiesības), par labo atmaksāt ar labo, neapmānīt un būt bezkaislīgam. Iepazīšanās ar čārtistu kustību noveda M. pie *ētiskā sociālisma*, viņš sāka atbalstīt liberālās strādnieku organizācijas, kuras ar parlamentāriem līdzekļiem centās ietekmēt buržuāziskās valdības politiku. M. ētiskie uzskati izklāstīti «Loģikas sistēmas» 6. grāmatas pēdējā nodaļā (1843, tulkojums kr. val. 1865—67, 1878 u. c.) un darbā «Utilitārisms» (1863, tulkojums kr. val. 1866—69, 1900).

MIZANTROPIJA — uzvedības un pārliecības princips, kas pamato cilvēka apspiešanu, nomākšanu un ekspluatāciju, noejot pat līdz visnežēlīgāko varmācības formu un veselu nāciju, sociālu grupu un citas ticības piekritēju masveida iznīcināšanas atļaušanai; viena no galējām *amorālisma* izpausmēm. Sai principā skaidri parādās, cik antihumāns un netaisnīgs ir naidis starp cilvēkiem, ģintim, ciltīm un tautām, kā arī antagonisms un ekspluatācija šķiru s-bā. Šī principa piekritēji dažkārt centušies rast tam morālu pamatojumu, piešķirt tam

«humānisma» ilūziju, sagrozīti interpretējot cilvēka intereses vai nostādnot «izredzētos» preti «nepilnvērtīgajām» masām (jezuītiskais princips — «glābt ķecera dvēseli», sadedzinot viņu sarta; dažādie «elītes un masu» teorijas varianti, kas sludina «izredzēto» cilvēku interešu aizstāvēšanu pret «pūļa» varu). Tautu verdzināšanu un dažādu nāciju diskrimināciju pamato rasu teorijas, izvirzot mācības par šo tautu un nāciju «nepilnvērtīgumu» un gādājot par «augstāko rasu» un pat pasaules civilizācijas «glābšanu». Fašisms šo principu noveda līdz atsevišķu nāciju pilnīgai iznīcināšanai. Komunistiskā morāle nav samierināma ne ar kādām M. izpausmēm. Tās humānisma pamatā ir materiālisma mācība par tautas masu lomu vēsturē, izpratne, ka atsevišķu tautu un šķiru atpalicību nosaka to apspiestais sociālais stāvoklis. Tieši nevienlīdzības likvidēšana, cilvēka spēju attīstība visās darbības sfērās (*Vispusīga un viengabalaina personības attīstība*) ir komunistiskās s-bas radīšanas revolucionārā procesa būtība. Tā kā šī s-ba pirmoreiz atrisina cilvēka un sabiedrības problēmu, tad komunistiskās morāles patiesajai cilvēkmīlestībai ir zinātniski teorētisks un sociāli praktisks pamatojums.

MODE — īslaicīga masu uzvedības standartizācijas forma, veidojas galvenokārt stihiski, noteiktā laikā un noteiktā s-bā dominējošo noskaņu, gaumes, aizraušanas ietekmē. *Saskarsmē* cilvēki iespaido viens otru. Viens no saskarsmes veidiem ir cilvēku ārējā veidola un uzvedības īpatnību (runa, apģērbs, mīmika, *manieres* utt.) savstarpēja ietekmēšana, ārējo kultūras formu translācija, kas realizējas uz tādu psiholoģisko mehānismu bāzes kā atdarināšana, iedvešana un masveida «psihiskā inficēšanās». M. rodas kā noteikts cilvēka uzvedības un dzīves stila tips, kaut arī sekot tai parasti sāk, uztverot un iegādājoties kādas lietas, priekšmetus, atdarinot manieres, t. i., modes «zīmes». Būdam cilvēku saskarsmes regulētāja, M. ir savdabīgs tradīciju un paražu

papildinājums, kuru neoficiāli sankcionē masu paradumu vara un sargā sabiedriskās domas spēks. M. kā sabiedriska parādība ir cieši saistīta ar dzīvesveidu, ar sociāli ekonomiskajiem un kultūras apstākļiem. Jūtīgums pret M. un sekošana tai lielā mērā ir atkarīga no paša cilvēka, no viņa patstāvības, apziņas līmeņa, kultūras, tikumiskās un estētiskās attīstības. Tādējādi M. sociālo un ideoloģisko virzību nosaka s-bas un cilvēka vērtīborientācijas — tieši tās noteic M. raksturu un attīstības dinamiku. M. var veicināt cilvēku kopības un savstarpējas cieņšānas jūtu nostiprināšanos, tādā gadījumā s-bas tradīciju, labas gaumes normu un daudzū paaudžu izstrādātās kopdzīves pieredzes ievērošana nav vis formāls pienākums, bet iekšējas vajadzības izpausme. Tā kā M. skar un atspoguļo cilvēka veidolu tikai virspusēji, sekošana tās paraugiem nevar kalpot par cilvēka tikumiskās pasaules vērtējuma mēru. Tomēr pārmērīga aizraušanās ar M., nepatstāvīgums, sekojot tās paraugiem, nekritiska tādu svešu modes standartu pārņemšana, kas ir pretrunā ar zināmā s-bā izveidojušos dzīvesveidu (piem., dažu gaļēju buržuāziskās M. formu izmantošana sociālistiskajā s-bā), var negatīvi ietekmēt cilvēka garīgo attīstību. «Skriešana pakaļ modei» ir kā slimība, un tā kļūst sabiedriski bīstama, ja ārējā, «lietiskā» dzīves puse gūst pārsvaru pār iekšējo, garīgo pusi un cilvēks nonāk *patērnieciskuma* psiholoģijas iespaidā. M. mehānismu izmantošana sociālistiskās s-bas apstākļos saskaņojas ar estētiskās un tikumiskās audzināšanas un vispusīgi attīstītas personības veidošanas uzdevumiem, ar cilvēku kopdzīves komunistisko ideālu.

MODRĪBA, REVOLUCIONĀRĀ — morāla īpašība, ko izvirza komunistiskā morāle un kas prasa no sociālistiskās s-bas locekļiem, kā arī no cīnītājiem par sociālo taisnību kapitālistiskajās zemēs laikus saskatīt un pārtraukt jebkuru (apzinātu vai neapzinātu) darbību, kas notiek reakcijas un kapitālistiskās iekārtas interesēs. Revolucionārās M. nepieciešamība

izriet no strādnieku revolucionārās atrīvošanās cīņas apstākļiem, no fakta, ka pastāv sociālistiskā un kapitālistiskā sistēma, starp kurām notiek nepārtraukta cīņa, un ka tiek rīkotas nepārtrauktas imperiālistu akcijas pret sociālisma zemēm (militārā spiegošana, buržuāziskā propaganda, provokācijas). Revolucionārā M. paredz dziļu sociālistiskās s-bas interešu izpratni, rūpes par strādnieku valsts drošību, prasmi atmastot sociālisma šķiriskos ienaidniekus, valsts un partijas noslēpumu glabāšanu, nesamierināmību ar buržuāziskās ideoloģijas izpausmēm un pagātnes paliekām cilvēku apziņā un rīcībā, kā arī ar sociālistiskās likumības un partijas dzīves normu pārkāpumiem, maldināšanu, politiskās perspektīvas zaudēšanu un citiem sociālistiskās sadzīves un komunistiskās morāles normu pārkāpumiem. Tai pašā laikā istai revolucionārajai M. nav nekā kopēja ar aizdomīgumu, neuzticēšanos cilvēkiem, no apakšas nākošas kritikas apspiešanu un bailēm no plašas un lietišķas aktuālu komunisma celtniecības jautājumu apspriešanas (*Kritika un paškritika*). Revolucionārā M. prasa politisku taktu, cilvēka cieņas respektēšanu, prasmi orientēties sarežģītos sociālās dzīves un cilvēku psiholoģijas jautājumos, atšķirt cilvēku, kas ir maldījies, no ļauna noziedznieka un apzināta ienaidnieka, prasa ne tikai notikumu nozīmes objektīvu izpratni, bet arī zināt cēloņus un motīvus, kas ir šo notikumu pamatā. Revolucionārā M. nav pretrunā prasībai, ka, spriežot tiesu, uzmanīgi jāizturas pret cilvēku likteņiem, jāizmanto «biedriska ietekmēšana» (*V. I. Leņins*) un, kamēr vien tas ir iespējams, jādod vainīgajam iespēja laboties. Citiem vārdiem sakot, revolucionārajai M. ir jāapvienojas ar tādām komunistiskās morāles prasībām kā *humānisms* un cilvēkmīlestība.

MONTENŠ (Montaigne) Mišels de (1533—92) — fr. apgaismotājs, filozofs skeptiķis. M. filozofijas veidošanos ievērojami ietekmēja *Sokrats*, *Seneka*, *Epikūrs*, Plutarhs. Viņa ētiskie

uzskati, kuriem raksturīga materiālistiska tendence — «dzīvespriecīgā brīvdomība, kas sagatavoja XVIII gadsimta materiālistu» (*Engelss F. Dabas dialektika*, 6. lpp.), — ir izklāstīti «Esejās» (3 grāmatas, 1580—88) — darbā, kurā atspoguļojas Renesanses laikmeta progresīvo s-bas slāņu noskaņojumi. M. uzmanības centrā ir «zinātne par cilvēku», kuru viņš izprot *hedonisma* garā: «bauda ir viens no galv. derīguma veidiem». M. uzstājās pret kristietības mācību par miesas mērdešanu, pašatteikšanos un propagandēja individuālistu, saprātīgo egoismu (*Egoisma teorijas*). Noliecīdnot reliģisko askētisma ideālu, M. uzskata, ka cilvēkam nepieciešams izmantot visus dzīves labumus. Bet sasniegt to var, dzīvojot saskaņā ar dabu un līdz ar to nodrošinot laimīgu gara stāvokli. Taču, lai pareizi sekotu dabai, vajag izziņāt pašam sevi. Tikumiskais ideāls, pēc M. domām, ir dzīve saskaņā ar prātu: ja ciešanas, baudas, mīlestība, naidis pakļaujas prātam, rodas *tikums*, bet «viss pārējais — valdīt, krāt bagātību, celt — tas viss nav nekas vairāk kā papildinājumi un piešvērumi...». Tā kā dzīve sastāv no pretrunīgām tendencēm, sasniegt laimi nozīmē atrast ceļu, ejot pa kuru cilvēks pastiprinās laimi un vājinās nelaiemes. M. aicina uz mērenību baudās: «Nespēja atturēties — mēris baudai.» No M. ētiskās koncepcijas izriet viņa uzskati par audzināšanu, kas spēcīgi ietekmēja tā laika pedagogisko domu un nav zaudējuši savu nozīmi arī mūsdienās. M. uzskata, ka audzinātājam ir jābūt nevis atsevišķas konkrētas atziņas, bet būtības izpratne. Nepieciešams, lai iemācītais kļūtu par audzēkņa «īpašumu». Galv. audzināšanas mērķis, saskaņā ar M., ir nevis šaura speciālista sagatavošana, bet personības veidošana.

MONTESKJĒ (Montesquieu) Šarls Luijs (1689—1755) — fr. filozofs apgaismotājs, politisks domātājs, vēsturnieks. Izrādīja lielu interesi par morāles filozofiju. Būdams deists ar materiālistisku ievirzi, M. par tikumības pamatu uzskatīja cilvēka iedabu, cilvēku

dabiskās savstarpējās attiecības, kuras rodas atbilstoši realitātei. Tomēr, piekritot galv. dabisko tiesību teorijas premisām, M. atšķirībā no konsekventi racionālistisku koncepciju autoriem noliedza iespējamību uz to bāzes izveidot universālu «dabisko likumu» sistēmu, jo tautu dzīves apstākļi un raksturi nav vienādi. Par faktoriem, kas nosaka cilvēku tikumus, viņš uzskatīja pirmām kārtām fizikālus faktorus — ģeogrāfisko vidi, piešķirot īpašu nozīmi klimatam. Tā auksts klimats, saskaņā ar M., veicina virišķīgu un spēcīgu cilvēku izveidošanos, karsts — novājina, rada mazdūšību un tieksmi uz juteklību. Ļaužu tikumi ir atkarīgi arī no sabiedriskās vides, kura M. sakrīt ar politiskās iekārtas un likumdošanas jēdzienu. Izšķirot vēsturē trīs pārvaldes formas, M. morālā ziņā visaugstāk vērtē republiku, kur pastāv politiskā tikuma princips — mīlestība uz likumiem, tēvzemi, gata-vība upurēt sevi tās interesēs. Monarhijā galv. tikumiskais princips ir gods, ar to M. saprot aizspriedumus, kas saistīti ar dienesta pakāpēm, dižciltību utt. No filozofiskā viedokļa, uzskata M., tas ir «melīgs gods»; viņš asi kritizē aristokrātu tikumus feodālā absolūtisma monarhijā (M. tomēr sludināja politisku kompromisu starp buržuāziju un muižniecību un praktiskās politikas jomā bija mēreni konstitucionālās monarhijas piekritējs). Pret despotismu, t. i., ar likumiem neierobežotu vienas personas valdīšanu. M. izturējās pilnīgi noliedzoši, jo valdošais princips tur ir bailes. Būdam skeptiski vienaldzīgs reliģijas jautājumos, M. asi kritizēja reliģisko dogmatiku un ētiku. Tomēr atšķirībā no materiālistiem viņš atzina reliģijas tikumisko nozīmi s-bā: pēc viņa domām, reliģija nepieciešama sociālās kārtības nodrošināšanai; tā mīkstina despotismu, uzlabo pavalstnieku un to valdnieku tikumus. Galv. darbi, kuros tiek pausti M. ētiskie uzskati: «Persiešu vēstules» (1721), «Par romiešu diženumu un pagrimumu» (1734), «Par likumu garu» (1748).

MORĀLĀ APZIŅA — sk. *Apziņa, morālā*.

MORĀLĀ IZVELE — sk. *Izvēle, morālā*.

MORĀLĀ NOTURĪBA — sk. *Personības tikumiskā kultūra*.

MORĀLAIS LĒMUMS — sk. *Lēmums, morālais*.

MORĀLAIS RAKSTURS — sk. *Raksturs, morālais*.

MORĀLAIS SPRIEDUMS — sk. *Spriedums, morālais*.

MORĀLĀS ĪPAŠĪBAS — sk. *Īpašības, morālās*.

MORĀLĀS LABESTĪBAS TEORIJA — ētiska koncepcija, kuras piekritēji uzskata, ka tikumiskajā darbībā nozīme ir ne tik daudz *ricībai* (tam, kas izdarīts), cik *motivam, dzenuļim*, t. i., tam, kā vārdā ir izdarīta *ricība*. Šādu viedokli sludināja *Lutera* reliģiskā mācība, kura deva priekšroku «iekšējai dievbijībai», nevis «pasaulīgiem darbiem». Šī viedokļa tipisks pārstāvis ir arī *Kants*. Viņš uzskatīja, ka, izpildot morālo *pienākumu*, svarīgs ir nevis konkrētās *ricības* saturs, bet cilvēka *īpaša* ievirze, sevišķas jūtas, kuras liek absolūti pakļauties *pienākumam*. Lidzīgus uzskatus var sastapt arī mūsd. buržuāziskajā ētikā, piem., *eksistenciālismā* un *neoprotestantismā*. *Sartrs* uzskata, ka patiesa tikumība ir saistīta nevis ar noteiktu morālu prasību izpildīšanu, bet ar *īpašu subjektīvu attieksmi* pret savu *ricību* (atziņot savu absolūto atbildību par savu darbību un savas dzīves apstākļiem). Savukārt, saskaņā ar teologu neoortodoksu domām, «patiesa» tikumība ir saistīta nevis ar mēģinājumiem darīt labo, bet gan ar to, ka cilvēks atzīst savu pilnīgo bezpalīdzību ļaunā pārvarēšanā un atsakās no «grēcīgām pretenzijām» uz tikumisku pilnību. M. l. t. sociālā jēga ir tāda, ka tā koncentrēja cilvēku uzmanību uz iekšēju sevis pilnveidošanu, bieži vien mazinot darbības praktisko rezultātu nozīmi. Politiskajā dzīvē tāda tikumisko uzdevumu izpratne daudzkārt traucējusi darbaļaužu masām cīnities

par sabiedrisko attiecību pārmaiņu. Marksistiskā ētika balstās uz viedokli, ka, vērtējot cilvēka rīcību, nepieciešams ņemt vērā gan pašas darbības raksturu un tās sabiedrisko nozīmi, gan arī motīvu. Motīva nozīme nereti palīdz atklāt ne tikai veiktās rīcības sociālo jēgu un virzību, bet arī to veikušā cilvēka morālo veidolu. Vadoties no tā, var paredzēt, kā šis cilvēks uzvedīsies nākotnē (*Nodomi un darbi*).

MORĀLE (lat. *moralis* — tikumisks, *mores* — tikumi) — ētikas izpētes priekšmets, sabiedriskās apziņas forma, sociāls institūts, kurš veic cilvēka uzvedības regulācijas funkciju. Katrā s-bā, kuru veido milzīgs indivīdu kopums, visu darbībām, lai cik daudzveidīgas tās būtu, ir jābūt saskaņotām kopējā masveida darbībā, jāpakaļaus, noteiktiem vispārsociāliem likumiem. Tiešu tādu saskaņošanas funkciju veic M. līdzās citām sabiedriskās *disciplīnas* formām, cieši savijoties ar tām un vienlaicīgi būdama kaut kas specifisks. M. regulē cilvēka uzvedību pilnīgi visās viņa sabiedriskās dzīves sfērās — darbā un sadzīvē, politikā un zinātnē, ģimenē un sabiedriskās vietās, kaut arī dažādās jomās tai ir atšķirīga nozīme (*Darba tikumība, Profesionālā ētika, Sadzīves tikumība, Lauības un ģimenes tikumība*). Visās šajās sfērās blakus M. darbojas arī citi uzvedības regulatori — tiesību normas un valsts dekrēti, ražošanas administratīvie rīkojumi, organizatoriskie statūti un instrukcijas, amatpersonu norādījumi. *Paražas un tradīcijas, sabiedriskā doma*, audzināšana — visas šīs sabiedriskās ietekmes formas, kas vērstas uz atsevišķu cilvēku uzvedību, kaut arī ir saistītas ar M., tomēr neattiecas uz to pilnībā (piem., nacionālās tradīcijas, estētiskās normas sadzīvē, darba iemaņu audzināšana). Kādas s-bas M. pirmām kārtām paredz noteiktu uzvedības saturu, to, kā pieņemts rīkoties, — *tikumus*. Bet, tā kā vienai un tai pašai rīcībai vienlaikus var būt ekonomiska, politiska, tiesiska, morāla un estētiska nozīme, uzvedības specifiski tikumisko aspektu visā cilvēka sabiedriskās darbības

daudzveidībā var atšķirt pēc tā veida, kā tiek regulēta rīcība. Ekonomiskā regulācija realizējas, izmantojot cilvēku materiālās intereses. Tiesību normas (*Morāle un tiesības*) tiek fiksētas oficiālā likumdošanā, un tās uztur valsts piespiedaparāta spēks. Administratīvās kontroles formas realizējas tādējādi, ka starp amatpersonām tiek sadalīti pienākumi un oficiālas pilnvaras. Bet tikumi s-bas ikdienas dzīvē tiek atrazīti ar masu paradumu spēku, vispāratzīti un visu atbalstīti disciplīnu, sabiedrisko domu. To, vai katrs indivīds izpilda morāles normas, kontrolē visi. Turklāt viena vai otra cilvēka *autoritāte* tikumiskajos jautājumos nav saistīta ar kādām oficiālām pilnvarām, reālu varu vai sabiedrisko stāvokli, bet tā ir garīga autoritāte, kas atkarīga no tā, cik pareizi šis cilvēks saprot morālo prasību jēgu un kā tās izpilda. Atšķirībā no vienkāršām paražām tikumus neuztur tikai ieviestā un vispāri pieņemtā kārtība, tikumi tiek idejiski nopamatoti — rodas priekšstati par to, kā jārikojas. Vienkāršāko priekšstatu — *normu* — saprātīgumu un mērķtiecību savukārt nopamato sarežģītākas apziņas formas — morālie *principi, ideāli*, jēdzieni par *labo* un *ļauno* u. c. Visi šie uzskati apvienojas saskaņīgā uzskatu sistēmā par cilvēka misiju un *dzīves jēgu*. Tikumā īpaši liela nozīme ir apziņai. Katra rīcība, uzvedības līnija vai *dzīvesveids* kopumā var tikt motivēts un novērtēts. Cilvēkam izvīrītās morālās prasības un to izpildīšanas kontrole tiek īstenota ar garīgo ietekmes līdzekļu palīdzību — ar *pienākuma* jūtām, kuras katram cilvēkam ir jāapzinās un jāpadara par savas uzvedības *motīvu*; ar viņa rīcības *vērtējumu* un *pašvērtējumu*. *Atbildībai* morālē atšķirībā no tiesībām ir nevis materiāls, bet gan ideāls, garīgs raksturs (*Stimulējums un sods*). Apģūstot s-bā izstrādātos tikumiskos priekšstatu un balstoties uz tiem, atsevišķs cilvēks spēj lielākā vai mazākā mērā patstāvīgi regulēt savu uzvedību un spriest par visa notiekošā morālo nozīmi. Morālē tādējādi cilvēks ir ne

tikai sabiedriskās kontroles objekts, bet arī pašdarbīga personība (subjekts) ar savu tikumisko *pašapziņu* — *pārliecību, jūtām, tieksmēm, sirdsapziņu*. Tamdēļ morāli veido tikumiskā darbība, cilvēku uzvedība, īpašā veidā motivēta rīcība, cilvēku morālās *attiecības*, tikumībai raksturīgais uzvedības regulācijas veids. Tikumiskā darbība un attiecības atspoguļojas un nostiprinās morālajā *apziņā*. Visu šo aspektu vienība nosaka M. dabu un specifiku. Starp šiem aspektiem var rasties pretrunas. Vienmēr pastāv zināma neatbilstība starp prasībām, kādas cilvēkiem tiek izvirzītas, un to, kā viņi uzvedas. Šī neatbilstība var izpausties atsevišķās novirzēs no morāles normām (*Paliekas*), bet var iegūt arī vispārēju raksturu, piem., noteiktas sabiedriski ekonomiskās formācijas krīzes periodos. M. ir vēsturiska parādība, tā mainās un attīstās cilvēku s-bas progresa gaitā. Vēsturē viens otru nomaina sekojoši galv. M. tipi: pirmatnējās kopienas, verdzības, feodālā, *buržuāziskā morāle* un *kommunistiskā morāle*. Tā vai cita M. galarezultātā kalpo esošo sabiedrisko attiecību iedibināšanai un nostiprināšanai (vai arī gāšanai). Šķiru s-bā arī morālei ir šķirisks raksturs. Valdošā M. pilda valdošās šķiras interešu aizstāvēšanas funkciju, bet ekspluatējamā šķira atbilstoši tam, cik lielā mērā apzinās pastāvošo attiecību netaisnīgumu un uzsāk cīņu par šīm attiecībām, izstrādā savu, revolucionāro M., pretēju tai M., kuru uzspiež. Vienlaicīgi M. attīstībā ir noteikta pēctecība, kura atspoguļo vispārcilvēciskās kultūras vēsturisko progresu, kā arī sociālās dzīves apstākļu zināmu kopību dažādos vēsturiskos laikmetos un dažādās sociālās grupās (*Vispārcilvēciskais un šķiriskais morālē*). «... Morālē, tāpat kā visās citās cilvēka izziņas nozarēs, visumā ir novērojams progress» (*Engelss F. Anti-Dīrings. R., 1978, 99. lpp.*). Šajā progresā var konstatēt dažas galv. iezīmes (*Progress, tikumiskais*): 1. Vienām M. formām nomainot citas, kopumā pakāpeniski palielinās *cilvēcības* mērs attiecībās

starp cilvēkiem. Jau pirmatnējā s-bā rodas savstarpējās palīdzības vienkāršākās formas, izzūd kanibālisms. Līdz ar cilšu apvienību un valsts izcelšanos sāk atmirt asinsatriebība (*Atriebība*). Feodālās s-bas M. principā nosoda dzimtcilvēka nogalināšanu, bet vergu nogalināšana tika uzskatīta par vergu privātu lietu. Buržuāziskajā M. tiek atzīts cilvēka cieņas princips, kaut arī galēji izkropļotā formā (*Individuālisms*). Kommunistiskās morāles principiem raksturīgs visaugstākais humānisms. 2. Arvien dziļāku jēgu iegūst *taisnīguma* jēdziens, turklāt tajā tiek ietverti arvien jauni cilvēku *vienlīdzības* aspekti. Arī pats vienlīdzības princips morālē iegūst jo plašāku nozīmi. Katrai šķiriskai morālei piemīt iekšējs pretrunīgums. No vienas puses, tā pretendē uz vispārējumu, vēlas aptvert visus cilvēkus (tāds ir ne tikai katras M. formāls priekšnoteikums, bet arī valdošās šķiras griba, jo tā tiecas pakļaut savai M. visas pārējās šķiras). Bet, no otras puses, šī M. paliek šķiriska pēc sava satura, un pakļaušanās tai faktiski notiek atšķirīgi — atkarībā no tā, vai šķira ir apspiestā vai valdošā. Buržuāziskā M. atceļa kārtu principu (*Gods*), tomēr praksē saglabāja diferencētu pieeju attieksmē pret dažādu šķiru uzvedību. Pilnīgi šo pretrunu pārvar vienīgi kommunistiskā morāle. «Patiesi cilvēciska morāle,» saka Engelss, «kas stāv augstāk par šķiru pretrunām un visām atmiņām par tām, kļūv iespējama tikai tādā sabiedrības attīstības pakāpē, kad ne tikai būs iznīcināti šķiru pretstati, bet būs izzudušas arī to pēdas praktiskajā dzīvē» (turpat). 3. Progresējot morālajām attiecībām, palielinās *personības* loma uzvedības regulēšanas sabiedriskajā procesā. Pirmatnējā s-bā sociālo disciplīnu nodrošināja, kā norādīja V. I. Leņins, «tradīciju spēks, autoritāte vai cieņa» (29. sēj., 425. lpp.), kura bija dzimts vecākiem. Te nevarēja būt runas par personisko *apzinīgumu*, jo indivīds vēl neatšķīra sevi no dzimts un nenodevās pārdomām par to, kāpēc viņš pakļaujas tās prasībām. Tikai dzimts

iekārtas vēlākā periodā, norāda K. Markss, rodas personiskās cieņas jēdziens. Atsevišķs cilvēks jau ir spējīgs darboties patstāvīgi dzimts interešu vārdā. Dzimts iekārtas sabrukuma un valsts politisko attiecību attīstības periodā no cilvēka sāk prasīt, lai viņš savā darbībā pakļautos personiskajai pašapziņai un morālajām jūtām. Reformācijas laikmetā M. priekšplānā izvirzās nepieciešamība cilvēkam apzināties savas rīcības tikumisko nozīmi (*Morālās labestības teorija*). Taču M. šķiriskā rakstura dēļ personība sabiedriskās prasības ekspluatatoru s-bā uztvēra kā kaut ko ārēju un tās bieži stājās pretrunā ar viņas sirdsapziņu. Tikai līdz ar šķiru iznīcināšanu, komunistiskās s-bas celtniecības procesā pilnīgi tiek pārvarēta pretruna starp atsevišķu cilvēku un sabiedrību kopumā un tiek radīti apstākļi personības patiesī brīvai un apzinīgai morālai darbībai (*Pašdarbība un jaunrade, Brīvība, tikumiskā*). 4. Jo augstāks ir humānisma mērs cilvēku savstarpējās attiecībās, jo plašāka ir tikumiskās darbības sfēra s-bas dzīvē. Bet šis mērs ir atkarīgs nevis no valdošo šķiru morālās apziņas attīstības, bet galvenokārt no darbaļaužu spējas praktiski ietekmēt valsts politiku un ekonomiku, aizstāvēt savas tiesības cīņā pret ekspluatāciju un netaisnību. Tikai sociālistiskajā s-bā tikumiskās prasības kļūst par likumu visās sociālās dzīves sfērās. Attīstoties sabiedriskajai aktivitātei un tautas masu apziņumam, nostiprinoties komunistiskajām attiecībām, notiek tiesību sfēras pakāpeniska sašaurināšanās un pieaug morāles loma cilvēku ikdienas dzīvesdarbībā.

MORĀLE UN MĀKSLA — divas cieši saistītas sabiedriskās apziņas un cilvēka garīgi praktiskās darbības formas, kuras savstarpēji mijiedarbojas. To pamats — *ētiskā un estētiskā* vienība sabiedriskās dzīves parādībās. Uz mākslu kopumā var attiecināt apzīmējumu «mācība par cilvēku», kuru Gorkijs deva literatūrai. Māksla palīdz cilvēkam apzināties pašam sevi un savu vietu pasaulē, *dzīves jēgas* un

tās *vērtību* problēmas, kuras viņam rodas. Katram mākslas veidam atbilstošā formā attēlotās īstenības arēnā savā starpā saduras *labais* un *ļaunais*, *intereses* un *pienākums*, *laime* un cilvēka misija u. c. tikumisko priekšstatu sfēras elementi. Citiem vārdiem, ievērojamu mākslas satura daļu veido morālās problēmas. Šīs pašas problēmas ir *normatīvās ētikas* analīzes priekšmets. Mākslā šīs problēmas gūst izpaušmi mākslinieciskā formā, tās tiek risinātas, atsedzot noteiktas dzīves situācijas un konfliktus, sadursmes starp pretstatiem, kuru savstarpējās cīņas iznākumu ne vienmēr predestinē to tikumiskais statuss. Un šajā ziņā māksla cilvēka morālās problēmas ir atveidojusi un izpratusi ievērojami daudzveidīgāk un dialektiskāk nekā jebkura abstrakta teorija vai pamācība. Tas, protams, nenozīmē, ka morālā problemātika izsmel mākslas saturu vai ka tā var aizvietot morāles teoriju. Attiecības starp M. un M. ir sarežģītākas. Mākslinieks, atspoguļojot kādu no īstenības pusēm, vienmēr apzināti vai neapzināti attēlo to tendenciozi, ar pašu izgaismošanas veidu ievirzot lasītāju, skatītāju, klausītāju uz kādu tās morālo vērtējumu. Viņa estētiskā pozīcija tādējādi iekļauj sevī noteiktu tikumisko pozīciju. Tikumiski pilnīgais mākslā ir arī estētiski skaistais. Pat tādā gadījumā, kad mākslas darbā skaistais un tikumiskais tiek pretstatīti viens otram, šim pretstatījumam parasti ir noteikta morāla jēga, tas tiek izmantots, lai pierādītu cilvēka iekšējā, garīgā, tikumiskā skaistuma pārākumu pār tīri ārēju, fizisku skaistumu (šajā ziņā raksturīgi ir V. Igo tēli — Gvinplēns un hercogiene Džoziana romānā «Cilvēks, kurš smejas», Kvazimodo un Fēbs romānā «Parīzes Dievmātes katedrāle»). Cilvēka tikumiskās pārliecības ietekmēšana ar mākslas līdzekļiem nebūt nerealizējas, racionāli argumentējot un loģiski pierādot tikuma acīm redzamās priekšrocības pār netikumumu. Tā ir emocionāli estētiska ietekme, kura paredz uztverošā subjekta iztēles darbību, radošu

aktivitāti, tajā skaitā arī viņa pārdomas — mākslas darba ietekmē — par personisko dzīves, tikumisko pieredzi. Morāli politiskajai tendencei, raksta F. Engels, «pašai par sevi ir jāizriet no apstākļiem un darbības, tā nav īpaši jāakcentē ... rakstniekam nav pienākums lasītājam gatavā veidā celt priekšā attēloto sabiedrisko konfliktu vēsturisko atrisinājumu nākotnē» (*Маркс К., Энгельс Ф. Соч., т. 36, с. 333*). Šī tikumiskā un estētiskā vienība vispilnīgāk izpaužas sociālistiskajā mākslā. Cilvēku attiecības darbā un sadzīvē, personības sarežģītā iekšējā pasaule. Cilvēka vieta uz mūsu nemierīgās planētas — tas viss ir neizsmejama sfēra mākslinieciskiem meklējumiem. Māksla savu audziņošo lomu izpilda jo veiksmīgāk, jo daudzveidīgāk, dziļāk un mākslinieciskāk tā attēlo dzīves likumus, vēsturiskās attīstības tendences, īstenības problēmas un pretrunas, jauno sabiedrību veidojošā cilvēka jūtas un domas, tiesmes un meklējumus. Sociālistiskā reālisma mākslai izvīrītā prasība pēc idejiskās un dzīves patiesības organiskas vienības pamatojas uz to, ka marksistiskajā pasaules uzskatā savienojas stingrs zinātniskums un partejiskums, vēsturiskais optimisms un kritiska attieksme pret īstenību.

MORĀLE UN POLITIKA — divi uzvedības regulācijas veidi, divas uzvedības nopamatošanas formas sabiedriskajā apziņā. Būdami relatīvi patstāvīgi sabiedriskās dzīves faktori, kaut arī galarezultātā abus nosaka ražošanas veida attīstība, M. u. P. nevar tikt reducētas viena uz otru. Pretējā gadījumā notiek vai nu vulgarizācija, kura parasti izpaužas politiskā utilitārisma un *cinisma* veidā, vai arī tiek izmantota abstrakti spekulatīva, moralizējoša pieeja, kura ignorē reālos sociāli politiskos apstākļus un iespējas. P. izsaka attiecības starp šķīrām, to cīņu par varu un savas uzmanības centrā izvērza jautājumus par politisko mērķniecību (t. i., par to, kā visefektīvāk izteikt un nodrošināt šķīru intereses).

M. arī atspoguļo šķīru intereses, bet formulē tās savdabīgi — kā universālas prasības visiem cilvēkiem (un patiešām satur vispārcilvēciskus elementus un aspektus). M. uzmanības centrā ir ne tikai cīņas mērķu cēluma nopamatošanas problēmas, bet arī darbības līdzekļu attaisnošanas, pieļaujamības problēmas (*Mērķi un līdzekļi*). So atšķirību dēļ M. un P. mijiedarbība dažādos vēsturiskos laikmetos un dažādu sociālu sistēmu apstākļos ir daudzveidīga, daudzšķautņaina. Politiskā cīņa ir saistīta ar pretēju šķīru tikumisko orientāciju sadursmi, kā arī mēģinājumiem zināmas cilvēces kopdzīves normas izmantot šķīriskām interesēm; viena vai otra šķīra atkarībā no sava politiskā brieduma un morālās pašapziņas attīstības pakāpes spēj izpaust savas tieksmes kā stihiska morāla entuziasma, tā arī mērķtiecīgas, konsekventas politiskās darbības formas. Politikai piemīt noteikta stratēģija un taktika, šķīru cīņas likumi, kurus nevar pārkāpt nesodīti, taču tās stratēģiskajos mērķos ietilpst arī morāles vērtības (*ideāli*), un tāpat tā ir iekšēji morāli (progresīvi vai reakcionāri) orientēta. Politika taktikā, cīņas līdzekļu izvēlē vadās no to efektivitātes un pieejamības, tomēr nevar ignorēt problēmu, ka šos līdzekļus vērtēs *sabiedriskā doma*, ka tiks apspriests to tikumiskais attaisnojums, pieļaujamība utt. P. ir jo efektīvāka, jo vairāk tā balstās uz precīziem zinātniskiem datiem, uz objektīvu situācijas zināšanu, taču arī morāles saturā ir izziņas elementi (paauzdu vēsturiskā tikumiskā pieredze), kurus, tiesa, iespaido vērtējums un uzvedība. P. ir ne tikai zinātne, bet arī māksla un, kā katra māksla, balstās uz improvizāciju, izvēles risku, kuru nosaka cīņas dalībnieku morālās pozīcijas (īpaši apstākļos, kad zinātniskai analīzei nepietiek laika). Dabiski, ka šķīriski antagonistiskas s-bas apstākļos radās pesimistiski uzskati par M. u. P. savstarpējām attiecībām, jo ekspluatatoru šķīras, izvīrzošas par mērķi saglabāt savu kundzību, pārkāpa tikumiskās normas politiskajā cīņā. Ķīniešu le-

ģisti, *Makiavelli*, *Hobss* un daudzi citi pagātnes domātāji savās teorijās uzskatīja, ka P. u. M. ir nesavienojamas, ka politiskā mērķtiecība un moralitāte izslēdz viena otru. M. u. P. nesavienojamību atzīst divās pretējās pasauluzskatiskās pozīcijās — amorālajā politikānismā un abstraktajā *moralizēšanā*. Pirmajā gadījumā uzsvēr tikai P. nozīmi un uzvedības tikumisko jēgu ignorē. M. neievēro un mīda kājām «politiskās mērķtiecības» vārdā, vai arī tā tiek pārversta par paklausīgu līdzekli politisku mērķu demagoģiskai segšanai. Otrajā gadījumā absolutizē M. nozīmi, bet ignorē vai arī nepietiekami novērtē reālos (politiskos) cīņas līdzekļus. Abas šīs pozīcijas ir pamatos pretējās marksistiskajai M. u. P. izpratnei, kura balstās uz to, ka visprogresīvākā, tālredzīgākā un perspektīvākā P. atbilst tikumiskajām prasībām. Marksisma-ļepinisma pamatlicēji prasīja no komunistiskās kustības dalībniekiem īstenot tādu P., kura būtu gan mērķtiecīga un efektīva, gan atbilstu komunistiskās morāles ideāliem, principiem, tās humānajai jēgai un garam. M. ietekmē politiku ar tikumiskiem vērtējumiem, orientācijām, prasībām. P. ietekmē morāli, apgādājot masu morālo apziņu ar darbības reālo uzdevumu, iespēju un līdzekļu izpratni, atklājot sociāli politiskās intereses, kuras saistītas ar noteiktām morālajām normām. Vajag sasniegt sociālistiskās P. un komunistiskās M. harmonisku saskaņu, to maksimālu iekšējo vienotību. Nosodot jebkuru šīs vienotības izjaukšanu starp P. u. M., komunistiskās partijas savas attiecības ar masām veido, balstoties uz demokrātisma, savstarpējas uzticības, plašas *kritikas un paškritikas* attīstības, tikumiskās *atbildības, godīguma, principialitātes, taisnīguma, cilvēcības* principiem. Augsti tikumiski ir sociālistisko valstu ārpolitikas principi — visu tautu līdztiesības un suverenitātes atzīšana, patiesa miermīlība, kas izpaužas konsekvētā mierīgas līdzāspastāvēšanas kursā starp valstīm ar dažādu sociālo iekārtu, un cīņa par

starpautiskā saspilējuma atslābumu, *draudzības* un sadraudzības attīstīšana starp tautām, *solidaritāte* un biedriska savstarpējā palīdzība attiecībās ar citu valstu darbaļaudīm.

MORĀLE UN RELIĢIJA. — Morāles un reliģijas, šo divu sabiedriskās apziņas formu, attiecību problēmai ir svarīga nozīme ētikā, jo tā tieši saistās ar jautājumu par morāles *kritēriju*. M. reliģiskā izpratne balstās uz tēzi, ka ticība dievam sniedz vienīgi iespējamo pamatojumu «cildenajiem» tikumiskajiem principiem, kuri it kā ir pretstats cilvēka «zemiskajām» tieksmēm un grēkā iestīgušajai sabiedriskajai dzīvei. No šī viedokļa, vienīgais tikumības avots cilvēkā ir dievs, kurš radījis cilvēku «pēc sava ģimja un līdzības» un devis viņam tikumiskos *baušļus*. Tikumības reliģiskā pamatojuma labā parasti tiek izvirzīti sekojoši argumenti: pirmkārt, cilvēks pēc savas dabas tiecas apmierināt egoistiskas intereses un tāpēc pats nav spējīgs izstrādāt morāles jēdzienus; otrkārt, tā kā s-bā *tikumus* ne vienmēr tiek atalgots, bet netikumus bieži netiek sodīts un svin uzvaru, tad tikumisko prasību izpildi var panākt vienīgi ticība aizkapa dzīvei, ellei un paradīzei, kur realizējas taisnīga *atmaksa* par tikumiem un netikumiem, tikai *bailes* no «pastarās tiesas»; treškārt, visas pazīstamākās tikumiskās prasības pirmo reizi tikušas formulētas reliģiskās mācības ietvaros, un tāpēc, pat ja dievam netic, vajag it kā atzīt pozitīvo lomu, kāda bija R. cilvēces tikumiskās apziņas attīstībā. M. reliģiskais pamatojums tiek kritizēts jau Senajā Grieķijā (*Epikūrisms*). Līdz mūsu dienām savu nozīmi saglabā arī apgaismotāju izvirzītā tikumības reliģiskā skaidrojuma kritika. Ar daudziem vēsturiskiem piemēriem viņi parādīja, ka reliģiskā ticība biežāk novedusi cilvēkus līdz noziegumam pret M. nekā pie tikuma. Franču materiālisti teoloģijai pretstāja «saprātīgā egoisma» (*Egoisma teorijas*) teoriju, norādot, ka cilvēks, kurš saprātīgi izprot savas intereses,

būs patiesi morāla būtne, jo tikumisko prasību pārkāpšana nāks par ļaunu viņa paša interesēm. Apgaismotāji balstījās uz priekšstatu par tik saprātīgi iekārtotu buržuāzisko s-bu, kurā par tikumiem un netikumiem automātiski tiktū saņemta taisnīga atmaksa. Šīs apgaismotāju ilūzijas sakāve noveda pie reliģiskās morāles izpratnes tradīcijas atdzimšanas un nostiprināšanās. *Kants* pilnīgi pievienojās pārliecībai, ka cilvēka pasaulīgās intereses vienmēr ir egoistiskas, zemiskas un ka M. nav domājama bez pieļāvuma par mūžīgo dzīvošanu un atmaksu debesīs. Mūsd. kapitālistiskajā s-bā argumenti M. reliģiskā nopamatojuma labā izplatās ne tikai teologu vidū, bet arī starp laicīgajiem filozofiem, sociologiem, kuri balstās arī uz sekojošu apsvērumu: zinātne ir devusi cilvēkam rokās varenus līdzekļus vēlamo mērķu sasniegšanai, bet tā nespēj atbildēt uz jautājumu, pēc kādiem mērķiem būtu jātiecas (*Mērķi un līdzekļi*). So jautājumu, no viņu viedokļa, var atrisināt tikai ar ticības palīdzību. Tā mūsd. kapitālistiskajā s-bā grūst apgaismotāju ticība prāta visvarenībai. Vienīgo zinātnisko atbildi uz jautājumu par M. u. R. attiecībām sniedz marksistiski leņiniskā teorija. Tikumības pamatojuma reliģiskā forma bija viena no visizplatītākajām iepriekšējā s-bas vēsturē, jo tā visvairāk atbilda cilvēku sociālo attiecību raksturam šķiru s-bā, kur cilvēka darbības spējas atsvešinājās (*Atsvešināšanās*) no viņa paša un nostājās pretim kā no viņa neatkarīgi spēki (*Cilvēks un sabiedrība*). Kaut arī M. ir cilvēku apziņas radīts produkts, tā viņiem likās kā kaut kas nesaprotams, svešs, no ārienes uztiets. Līdz ar s-bas sašķelšanos antagonistiskās šķirās valdošā M. arvien biežāk sadūrās ar darbaļaužu interesēm. Vienīgi līdz ar ekspluatācijas iznīcināšanu tiek radīti priekšnoteikumi tam, lai atmirtu ticība M. dievišķajai izcelsmei. Turklāt pat šķiriskā s-bā reliģiskais pasaules uzskats bija vienīgi morālo priekšstatu īpaša forma, to pierādīšanas un iztulkošanas forma, bet nevis saturs

avots. Morālo priekšstatu īstenais avots bija cilvēku dzīvesdarbības sociālie apstākļi, viņu reālās sabiedriskās vajadzības un intereses, kuras teoloģija visvisādi slēpa. Tāpēc reliģijai cilvēces priekšā nav īpašu nopelnu tikumisko priekšstatu, prasību, normu izstrādāšanā. Savos «dievišķajos» baušļos R. ietvēra tikai to, ko stihiski bija izstrādājuši s-bas morālā apziņa (*Reliģiskā morāle*).

MORĀLE UN SOCIĀLĀ VADĪŠANA. — Kā diviem svarīgiem cilvēku masu *uzvedības* un sabiedriskās disciplīnas ietekmēšanas veidiem M. u. S. v. ir daudz kopīga. Būtībā M. u. S. v. pilda vienu un to pašu sabiedriskās dzīvesdarbības regulēšanas funkciju, bet šīs funkcijas paņēmieni, realizācijas mehānismi tām ir atšķirīgi: M. balstās uz *sabiedrisko domu* un *sirdsapziņu*, kurām piemīt neierobežota kompetence (no šejienes šī sabiedriskā regulācijas veida t. s. neinstitutionālisms), bet S. v. apelē pie speciāliem varas un rīcības orgāniem. Reālajā dzīvē M. u. S. v. attiecības ir vēsturiski mainījušās atkarībā no sabiedriskajām sistēmām, kuru ietvaros tās darbojušās, no s-bas valstiskās organizācijas formām, no tā, kāda šķira bija progresa nesēja un cik plaši to atbalstīja tautas masas, kā arī no tā, cik adekvāti sabiedriskās likumsakarības atspoguļojās M. u. S. v. sfērā. Pirmatnējā s-bā, kur morālā *autoritāte* sakrita ar sociālajām prerogatīvām, kur tā bija dabisks varas pamats, M. u. S. v. bija organiskā vienība, jo sabiedriskās regulācijas mehānismā domāja *paražas* un *tradīcijas*. Šķiriski antagonistiskās s-bās S. v. noformējās institūtu (politika, tiesības, paražas, ideoloģija) sistēmas veidā, tā valdošajām šķirām ļāva apspiest paverdzinātās un ekspluatētās masas un tāpēc neizbēgami bija pretunā ar M. — cilvēka garīgi tikumisko pašnoteikšanās veidu, savas uzvedības autonomo, personisko vadīšanas līdzekli. Sociālistiskajā s-bā robežas starp M. u. S. v. arvien vairāk tuvinās, bet komunistiskā pēc būtības sakrītās, jo komunistiskā sabiedriskā

pašpārvalde apvieno institucionālos un pasauluzskatiskos aspektus, bet politikas un tiesību atmiņšana komunistiskās s-bas vadīšanā paredz M. regulatīvo iesēpju padziļināšanos, to, ka M. līdzās audzināšanas, regulatīviem un ideoloģiskiem uzdevumiem īstēnos arī S. v. uzdevumus. Nobrieduša sociālisma s-bā M. u. S. v. funkciju tuvināšanos veicina tautas sociāli politiskā un idejiskā vienotība, morāles vīstautas raksturs, S. v. demokrātisms un zinātniskums, kas nepārtraukti padziļinās, Komunistiskās partijas kā tās galv. subjekta augstā morālā autoritāte. Partija sociālās vadīšanas jomā izvirza uzdevumu sociālistiskā valstiskuma nostiprināšanu savienot ar sociālistiskās demokrātijas attīstību, darbaļaužu iniciatīvas un atbildības paugstināšanu. Tāpēc atšķirībā no mūsd. buržuāziskās s-bas, kur manipulē ar morālajiem faktoriem un S. v. līdzekļiem, lai aizstāvētu savtīgās šķiriskās intereses, sociālistiskā S. v. un M. attiecību kopējā pamatā ir komunisma celtniecības un jauna cilvēka, sociālistiska tipa personības veidošanas uzdevumu risināšana, ņemot vērā gan s-bas, gan personības intereses, kā arī tuvināšanās starp *vispārcilvēcisko un šķirisko morālē*. Attīstīt *kritiku un paškritiku* vadīšanas attiecībās, tikumisko atbildību, principālītāti, godīgumu, cieņu pret cilvēku sociālo institūtu un organizāciju darbībā, pastiprināt un padziļināt demokrātismu politiskajā dzīvē, sociālistisko internacionālismu kā katras valsts iekšienē, tā arī sociālistiskās sadraudzības ietvaros, organizēt *komplekso pieeju audzināšanai* un mērķtiecīgi, zinātniski pamatotī pilnveidot sabiedriskās attiecības, radīt veselīgu morāli politisko atmosfēru s-bā, vadīt morāli psiholoģiskā klimata procesus darba kolektīvos — tie visi ir galv. M. u. S. v. tuvināšanas ceļi, svarīgi līdzekļi, kā pārvarēt cilvēku sociāli tikumisko nošķirtību un nostiprināt sociālistiskā *dzīvesveida* likumus, t. i., nodrošināt vispusīgu, harmonisku kā s-bas un kolektīva, tā arī atsevišķas personības attīstību.

Sādos apstākļos tuvinās materiālo un garīgo stimulu loma, sociālo organizāciju un sabiedriskās domas ietekme. Būdamā līdzeklis, lai atklātu, izgaismotu un atrisinātu vitāli svarīgas s-bas dzīves problēmas, S. v. iesaista radošās sociālās prakses orbitā arī M., kura veic pasauluzskatiskās un vērtējošās kontroles funkciju, sekojot, kā tiek realizēti sabiedriskie mērķi, programmas, kolektīvie un individuālie idejiski tikumiskie meklējumi. Iekšējs S. v. priekšnoteikums, kas labvēlīgi sekmē tās tuvināšanos M., ir arvien pieaugoša sociālistiskās tautas saimniecības orientācija uz tautas materiālās un garīgās labklājības nodrošināšanu, plānošanas un vadīšanas demokratizācija, s-bas dzīvesdarbības sociālo aspektu arvien dziļāks atspoguļojums plānos. Morāles iekšējs priekšnoteikums, kas tuvina to S. v., ir principiāla vienība starp vispārējiem sociālistiskās tikumības principiem un *profesionālās ētikas* (īpaši vadīšanas attiecību ētikas) specifiskajām prasībām. Ekonomisko un sociāli tikumisko mērķu, līdzekļu un uzdevumu progresējošā savstarpējā ietekmēšanās sociālistiskās s-bas dzīvesdarbībā nodrošina M. u. S. v. vienību, kas savukārt veicina tālāku s-bas sociāli politiskās un idejiskās vienības nostiprināšanu komunistiskās celtniecības procesā.

MORĀLE UN TIESĪBAS. — Jautājums par *morāles* un T. savstarpējām attiecībām ieņem vienu no centrālajām vietām marksistiski leņiniskās ētikas mācībā. Ar šo jautājumu saistīta principiālā problēma par metodēm, ar kurām s-ba var ietekmēt cilvēku. Kā sabiedriskās apziņas un sabiedrisko attiecību formām M. u. T. ir daudz kas līdzīgs, jo tās veic kopēju sociālo funkciju: regulē cilvēku uzvedību s-bā. Gan M., gan T. veido relatīvi noturīgu *normu* (likumu, priekšrakstu) kopumu, kuras paūz s-bā valdošās šķiras gribu un zināmā mērā — arī dažus vispārcilvēciskus priekšstatus par taisnīgu un jābūtību. Šīm normām ir vispārējs raksturs, tās aptver (vismaz formāli) vi-

sus s-bas locekļus. Kaut arī T. normas ir rakstiski fiksētas (izņēmums ir tā saucamās *paražu tiesības*), t. i., tās oficiāli pasludina valsts, bet M. normas pamatos ir sabiedriskās apziņas sastāvdaļa, gan M., gan T. veido izvērstas uzvedības noteikumu sistēmas, kuras aptver praktiski visu sabiedrisko attiecību kopumu. T. sadalās jomās (kriminālās, civilās, darba, laulības un ģimenes, valstiskās, starptautiskās utt. T., un katras šīs jomas normas tiek apkopotas likumu krājumos, kodeksos). M. savukārt ietver sfēras, kuras regulē kādu sabiedrisko attiecību aspektu (*Darba tikumība, Profesionālā ētika, Sadzīves tikumība, Laulības un ģimenes tikumība*), šīs sadalījums gan nav tik krasi izteikts. Pati svarīgākā atšķirība starp M. u. T. attiecas uz veidu, kādā tās regulē cilvēku uzvedību. T. normu izpildīšanu nodrošina, ja nepieciešams, ar piespiedu līdzekļiem (administratīvās, kriminālās un ekonomiskās sankcijas), iejaucoties speciālam tiesu aparātam, kurā sastāv amatpersonas. M. prasības uztur vispārpieņemtu *paražu, sabiedriskās domas* vai personiskās pārliecības spēks. Morālā *sankcija* tādējādi realizējas ar garīgās ietekmēšanas līdzekļiem, turklāt nevis iesaistoties kādiem atšveišķiem cilvēkiem, kuri būtu apveltīti ar zināmām īpašām pilnvarām, bet iesaistoties visam kolektīvam, sociālajai grupai, sabiedrībai kopumā. Sabiedrisko attiecību lielu daļu regulē vienlaicīgi kā T., tā arī M. normas. Neatbilstības, kuras dažkārt rodas starp likumu un tukumiskajām prasībām, galvenokārt saistītas nevis ar atšķirībām starp M. u. T., bet ar pretrunām šo sabiedriskās kontroles formu iekšienē (starp likumdošanu un tās praktisku īstenošanu, starp vispārcilvēciskajām un šķiriskajām M. normām, starp s-bas prasībām un personisko sirdsapziņu). M. u. T. pretrunu pārvarēšanas priekšnoteikumi tiek radīti komunistiskās celtniecības gaitā, kad pakāpeniski zūd M. u. T. šķiriskais raksturs un tās kļūst vistautiskās. Šo procesu būtiski veicina tas, ka tukumisko principu ievērošana sociālisma

apstākļos kļūst par valsts politikas un darbības obligātu likumu un T. aizvien plašāk īstenojas, izmantojot sabiedriskās ietekmēšanas spēku. Tomēr arī sociālistiskajā s-bā M. u. T. pilnībā nesakrīt. Kaut arī, piem., katra antisabiedriskā rīcība pelna morālu nosodījumu, ne tuvu katra tiek sodīta kā kriminālnoziedzums. M. u. T. tuvināšanās un galarezultātā arī saplūšana vienā sabiedriskās apziņas formā, kura regulēs cilvēku uzvedību un sabiedrisko kārtību, ir ilgs un sarežģīts process; šis process noslēgsies tikai tad, kad pilnībā būs uzcelts komunisms, atmirs valsts un to aizvietos komunistiskā pašpārvalde.

MORĀLE UN ZINĀTNE. — No pirmā acu uzmetiena M. u. Z., būdamas atšķirīgas sabiedriskās apziņas formas, šķiet tik tālas viena no otras, ka grūti saskatīt starp tām ciešu sakarību. Zinātniskā domāšana ir teorētiska domāšana, kura pamatojas uz loģiskām abstrakcijām, tai raksturīga stingra sakārtotība, tā analizē īstenības objektīvos likumus un sniedz patiesas zināšanas noteiktu loģisku vispārinājumu formā. Savukārt morālie priekšstati saistīti galvenokārt ar ikdienas dzīves problēmu risināšanu, tajos savijas racionālie un juteliskie elementi (jēdzieni, *pārliecība un jūtas, emocijas*). Morālās apziņas darbība nav vienkārši virzīta uz patiesības, zināšanu noskaidrošanu, bet gan uz svarīgu dzīves *mērķu* un *uzvedības* likumu formulēšanu, uz praktisku lēmumu pieņemšanu un rīcības *izvēli*. Tomēr M. u. Z. attiecību problēmai ir liela nozīme abās šajās sfērās, turklāt mūsd. apstākļos šī problēma ir kļuvusi īpaši aktuāla. Īpaši svarīgi ir divi tās aspekti: pirmais attiecas uz morāles nozīmi zinātnē (morālo principu loma zinātnieka darbībā), otrs — uz zinātnes nozīmi morālē (iespēja zinātniski nopamatojot tukumiskos principus). Pirmais aspekts saasinājās sakarā ar Z. buržuāzisko attīstību 20. gs. Mūsd. Z. un tehnika ir devušas cilvēkam spēcīgus jaunradīšanas un iznīcināšanas ieročus. Zinātnes un tehnikas sasniegumi, no vienas pu-

ses, var kalpot cilvēka interesēm, var veicināt augsta materiālā un garīgā dzīves līmeņa radīšanu. Bet, no otras puses, tie var tikt izmantoti pret cilvēku, piem., lai iznīcinātu miljoniem cilvēku, lai palielinātu bezdarbu kapitālistiskajās valstīs, darbaļaužu tālākai ekonomiskai paverdzināšanai, var nodarīt zaudējumus cilvēka veselībai un psihei. Atomenerģijas atklāšana, ķīmijas un ģenētikas straujā attīstība, automatizācija, radio, kino un televīzija, kā izrādījās, var vienlaicīgi tikt izmantoti cilvēka labā vai viņam par ļaunu. Šādos apstākļos īsts zinātnieks nevar vairs palikt bezkaislīgs patiesības meklētājs, kam vienalga, kā tā tiks izmantota. Viņam jāapzinās sava morālā *atbildība* s-bas priekšā, jo milzīgās zināšanas viņam ir devusi s-ba, jāklūst cīnītājam par sociālo taisnību, jāpauž augsti humanistiski ideāli, jāpasludina karš tumsonībai un aizspriedumiem. Kapitālistiskajā s-bā pati notikumu loģika progresīvās Z. pārstāvjiem bieži noved pie esošās kārtības un buržuāziskās ideoloģijas kritikas. Sociālistiskajā s-bā zinātnieka M. prasa aktīvi piedalīties komunisma celtniecībā kā ar zinātnisku, tā arī ar daudzveidīgu sabiedrisku darbību. Zinātnieks nevar palikt vienaldzīgs pret tikumiskiem jautājumiem arī tāpēc, ka pati zinātniskās darbības prakse nemiļīgi izvirza M. problēmas (*Profesionālā ētika*). Otrs aspekts saistīts ar nepieciešamību atrisināt svarīgas mūsd. tikumiskās problēmas, atbildēt uz jautājumiem, kas ir cilvēka patiesā mīsiņa, *dzīves jēga*, kādiem ir jābūt tās mērķiem, un pirmām kārtām atbildēt uz pašu kardinālāko jautājumu — kāda sabiedriskā iekārta visvairāk atbilst cilvēces vajadzībām. Daudzi buržuāziskie filozofi, piem., *neopozitīvisma* pārstāvji, mēģina atbrīvot zinātnieku no atbildības par šo jautājumu risināšanu. Savu šķietamo neitralitāti viņi pamato, izvirzot tēzi, ka patiesība un tikumība ir nesavienojami jēdzieni, ka *normatīvā ētika* nevar būt zinātniska un ka «zinātniskai» M. filozofijai nav tikumiska satura (*Metaētika*). Šis svarīgās tikumiskās problēmas tiek atrisi-

nātas tikai marksistiskajā ētikā, kura organiski savieno stingru zinātniskumu un partejiskumu, secinājumu objektīvo neapšaubāmību un to praktisko tikumisko jēgu. Ja marksistiskā mācība prasa «nepielūdzami objektīvu īstenības analīzi», rakstīja V. I. Ļeņins, tad tas nenozīmē, ka sabiedrīks darbinieks «nedrīkst simpatizēt vienai vai otrai šķīrai», «jo neviens dzīvs cilvēks *nevar nenostāties* vienas vai otras šķiras *pusē...*» (2. sēj., 479. lpp.). Ļeņins norāda, ka lietas būtība nav zinātnieka subjektīvajā prāta ievirzē, svarīga ir marksistiskās mācības objektīvā loģika, kura «savieno stingrāko un augstāko zinātniskumu (būdamā sabiedriskās zinātnes pēdējais vārds) ar revolucionārismu un savieno nevis nejauši, ne tikai tāpēc, ka doktrīnas nodibinātāji personīgi savienoja sevī zinātnieka un revolucionāra īpašības, bet savieno pašā teorijā iekšēji un cieši» (1. sēj., 293. lpp.). Marksistiski Ļeņinskās ētikas praktiskā nozīme cilvēku *komunistiskajā audzināšanā* un cīņā pret buržuāziskās M. paliekām ne tikai nemazinās, bet, gluži pretēji, pieaug — un pieaug jo vairāk, jo tālāk tā attīstās kā stingri zinātniska teorētiska disciplīna.

MORALES KODEKSS (lat. *codex* — grāmata) — morāles *normu* kopojums, kas paredzēts izpildīšanai. Morāles kodeksā, ko sastāda noteikts autors, obligāti atspoguļojas tikumiskās prasības, kuras jau pirms viņa ir stihiski izveidojusi s-bas morālā *apziņa*. M. k. parasti aptver gan tās uzvedības normas, ko pilda cilvēku absolūtais vairums, gan tās, ko bieži vien pārkāpj, bet kas tomēr ir obligātas. Tādējādi M. k. sastādītāja uzdevums satur pretrunu: viņam vienādā formā jāatspoguļo uzvedības normas, kas ir s-bā ieviesušās, un prasības, ko s-ba vēl praksē nespēj realizēt. Piemērs tādām M. k. ir «Mozus likumi» Bībelē, kas atklāj senebreju s-bai piemītušās sociālās pretrunas. Izveidot M. k. bija iecerējuši arī daži apgaismotāji. Morelli centās uzrakstīt tikumisko kodeksu «īstenu dabas likumu» garā, *Ruso*

sapņoja par M. k., kurā «pozitīvā formā» būtu ietvertas «tās maksimas, kas katram jāievēro, un negatīvā formā — iznīdējamās maksimas, kas jānoraida». Taču visi šie mēģinājumi radīt visaptverošus likumu kopojumus bija nolemti neveiksmei, jo balstījās uz aplamu premisu, ka šādus likumus var formulēt uz visiem laikiem, piemērot katram dzīves gadījumam un jebkuriem vēsturiskajiem apstākļiem (*Dogmatisms, Formālisms*). Vīpiem neizbēgami nācās saskarties ar faktu, ka nav iespējams pilnībā aptvert visu sociālās prakses bagātību, dzīves situāciju daudzveidību, saskaņot pagātnes tikumiskās normas un jaunākās, citos vēsturiskos apstākļos radušās normas. Tas, ka nebija iespējams izveidot visiem dzīves gadījumiem derīgu M. k., spieda dažus domātājus mēģināt rast kādu kopēju principu, no kā varētu loģiski izsecināt visus uzvedības likumus un tikumiskās prasības (*Racionālisms, Kategoriskais imperatīvs*). Objektīvi tas pavēra ceļu formālismam ētikā. No visiem pagātnes kodeksiem pašos pamatos atšķiras komunisma cēlāju morāles kodekss, kas nav M. k. šī jēdziena tradicionāli vēsturiskajā izpratnē. Pirmkārt, tajā nav formulētas konkrētas uzvedības normas, bet ir doti svarīgākie vispārīgie *komunistiskās morāles principi*, kas aptver dažus priekšstatus par morāli, kuras darbaļaužu masas ir izveidojušas cīņā pret sociālo netaisnību un ekspluatāciju (*Vispārcilvēciskais un šķiriskais morālē*), revolucionārā proletariāta morālās prasības un *sociālistiskās sadzīves normas*, ko tauta ir izveidojusi sociālisma un komunisma celtniecības procesā. Komunisma cēlāju morāles kodeksa prasības galvenām kārtām skar tikumiskās problēmas cilvēka attiecībās ar s-bu, cilvēka attieksmē pret cilvēku, nāciju un tautu savstarpējo attiecību tikumiskos pamatus. Otrkārt, tas nav izveidots visiem laikiem un laikmetiem, bet paredzēts pilnīgi konkrētiem komunisma celtniecības vēsturiskajiem apstākļiem. Tāpēc tam galīgi svešs ir dogmatisms, kas piemīt visiem pagāt-

nes M. k. Komunisma cēlāju morāles kodekss konspektīvā, koncentrētā veidā izsaka un nostiprina sociālisma sasniegumus cilvēka tikumiskajā audzināšanā un parāda personības tālākas pilnveidošanas un s-bas morālā progresā ceļu.

MORĀLES KRITĒRIJS — sk. *Kritērijs, morāles*.

MORĀLES NORMA — sk. *Norma, morālā*.

MORĀLES VALODA — sk. *Valoda, morāles*.

MORĀLES VALODAS LOĢIKA — morāles valodas loģisko formu kopums, kā arī to savstarpējās attiecības un sakarības. Marksistiskā ētika pamatojas uz to, ka šo formu un attiecību analīzei pirmām kārtām jābalstās uz morālās *apziņas* struktūras izpēti, jo morālajā apziņā pastāv īpaša saikne starp dažādām priekšstatu formām un *spriedumiem*. Ja, teiksim, tiek apgalvots, ka «zagšana ir ļaunums» (vērtējumsprīdums), tad no tā izriet loģisks secinājums: «Cilvēki nedrīkst zagt» (priekšrakstspriedums). Atsevišķa morāla pavēle: «Tevis jāpilda dotais solījums» — tiek pamatota, atsaucoties uz vispārēju *normu*: «Cilvēkiem ir jāpilda uzņemtās saistības». Morāles normas savukārt katrā tikumiskajā sistēmā tiek balstītas uz vispārīgākiem jēdzieniem — morālajiem *principiem* un *ideāliem*. Tādējādi M. v. I. aptver daudzus metodoloģiskus jautājumus, kas saistās ar morālajiem spriedumiem, tikumisko problēmu risinājumiem, kā arī ar attiecīgās morāles sistēmas vispārējo atziņu pamatojumu vai kritiku. Marksistiskā ētika uzskata, ka, argumentējot kādu morāles atziņu, īpaši, ja saduras atšķirīgas tikumiskās pozīcijas, jautājums var tikt galīgi atrisināts arī ārpus pašas morālās apziņas — sociālās īstenības un vēstures likumu analīzes ceļā. Marksistiskās *normatīvās ētikas* objektīvais pamats ir sociālo zinātņu, vēsturiskā materiālisma un zinātniskā komunisma dati. No M. v. I. viedokļa tas nozīmē, ka morālie spriedumi var tikt balstīti un tiem ir jābalstās uz zinātnes atziņām,

pieredzes un teorētiskā vispārinājuma datiem (*Patiesība un morāle*).

MORALIZESANA — kādu sabiedrisku parādību vērtējums, kas balstīts nevis uz īstenības objektīvo likumu analīzi, bet uz abstraktiem ideāliem un vēlmēm. Tādu vērtējumu, kad netiek apjēgta parādību būtība, parasti izraisa apstākļi, ka morālās *apziņas* principus un kritērijus nepamatoti attiecina uz tām cilvēku praktiskās un teorētiskās darbības sfērām, kur tikai to vien lietošana ir acīm redzami nepietiekoša. Turklāt īstenības zinātniska izziņa, tās attīstības likumu izpratne tiek aizvietota ar subjektīviem priekšstatiem par notikumu norises vēlamo gaitu vai ar tikumisku sašutumu, kad šie notikumi attīstās pretēji moralistu vēlmēm. Pēc būtības M. ietvarus nepārvarēja buržuāzisko apgaismotāju, dažādu «ideālās s-bas» sprediķotāju mācības. M. ir naidīga marksisma-ļeņinisma garam, kurš māca laudis savā darbībā ņemt vērā objektīvo vēsturisko nepieciešamību, zinātniski izturēties pret sabiedriskās attīstības likumiem. Uz M. nepieļaujama jūbu zinātnē un politikā pirmo reizi norādīja K. Markss savā rakstā «Moralizējošā kritika un kritizējošā morāle». Morālists, viņš raksta, reducē īpašuma attiecību analīzi uz «vienkāršiem sirdsapziņas jautājumiem un frāzēm par tainīgumu... No vēstures sfēras viņš aizbēg morāles sfērā un šeit var likt lietā visu savu tikumiskā sašutuma smago artilēriju» (*Маркс К., Энгельс Ф. Соч., т. 4, с. 301, 305*). V. I. Ļeņins kritizē narodņiku moralizējošo pieeju vēsturei, viņi «savos prātojumos... pamatojas uz «ideāliem», nemaz nedomājot par to, ka šie ideāli varētu būt tikai zināms īstenības atspoguļojums, ka tie tātd jāpārbauda ar faktiem, jāpamato ar faktiem... Marksists iziet no tā paša ideāla, bet salīdzina to... ar *pastāvīgo šķiru pretrunām*, un tāpēc formulē to... kā tādas un tādas šķiras prasību, ko rada tādas un tādas sabiedriskās attiecības (kas vēl objektīvi jāizpēta) un kas sasniedzama tikai tā un tā, tādu un tādu tikumu īpašību

dēļ. Ja ideālus *tādā veidā* neatvasina no faktiem, tad šie ideāli paliek kā nevainīgi vēlējumi bez jebkādam izredzēm, ka tos pieņem masa un tātd ka tie tiks realizēti» (I. sēj., 373.—374. lpp.). Uz šiem K. Marksa un V. I. Ļeņina norādījumiem savā darbībā pamatojas Komunistiskā partija. Sociālistiskās s-bas apstākļos M. visbiežāk izpaužas cilvēku audzināšanas nepareizās metodēs, patiesas pārlicības, jūtu, paradumu veidošanas aizvietošanā ar pamācībām un sprediķošanu, tikumisku sašutumu par cilvēku nepietiekamu apzinīgumu.

MOTIVS (lat. *moveo* — iekustināt, grūst) — iekšējs, subjektīvi personisks pamudinājums uz darbību; apzināta ieinteresētība to veikt. Starp radniecīgajiem jēdzieniem — stimulš, *nodoms, mērķis*, kuri attiecas uz *ricības* ideālo pusi, — motīvam ir īpaša vieta: būdamš ricības pamats, M. realizējas mērķī, kaut arī tikumiskās darbības praksē ir iespējama mērķa un M. nesakritība (tieksme uz sabiedrisku aktivitāti, piem., var tikt motivēta gan ar vēlēšanos cīnīties pret trūkumiem, gan arī ar karjerismu). Jautājumā par M. patieso tikumisko saturu ētikas vēsturē tikuši piedāvāti visdažādākie risinājumi — atkarībā no morāles dabas un uzdevumu izpratnes. Kā tikumiski M. tika izvirzīti tieksme pēc baudas, pēc laimes, «saprātīgi izprastas» privātās intereses, kalpošana dievam, miesas apspiešana (*Askētisms*), pakļaušanās *kategoriskajam imperatīvam* utt. Bieži vien tika pretstatīta «tikuma morāle» — cilvēka tieksme uz labo — un «pienākuma morāle» — cilvēka pakļaušanās morālam likumam (*Formālisms, Deontoloģija*). Marksistiskā ētika pārvar pretstatu starp pienākuma un tikuma morāli, motīva «iekšējo» tikumību un darbības «ārējo» moralitāti (*Legālisms*). Tā kā morāles prasības orientē īstenot noteiktas sociālās vajadzības, tad pirmām kārtām nozīme ir pašai cilvēka darbībai. Taču līdzās jebkuras darbības objektīvajiem rezultātiem nozīme ir arī tās M., jo morāle lielā mērā regulē cilvēka uzvedību ar personiskās

apziņas starpniecību. Tiešā atkarībā no M. tikumiskā satura tiek noteikts personas *atbildības (vainas)* mērs par veikto rīcību: tā pieaug (kļūst smagāka), ja negatīvu seku pamatā bijuši antihumāni vai egoistiski dzenuļi, un mazinās, ja pamatā bijuši līdzcietības, žēluma u. c. M. V. I. Ļepins norādīja, ka amorāla rīcība tiek novērtēta atšķirīgi («personiskā ziņā») atkarībā no tā, vai šī rīcība izdarīta «vājuma dēļ» vai «ar nolūku». Ja cilvēks darbojas (lai arī pati šī rīcība atbilst apstākļu prasībām un tikumiskām normām), vadoties nevis no tikumiska M., bet gan no bailēm būt sodītam, no egoistiskiem, karjeristiskiem, godkāriņiem apsvērumiem, tad citos apstākļos šis cilvēks (kad viņa intereses nesakrītis ar sabiedriskajām interesēm vai kad viņš juties spējīgs izvairīties no soda) var izdarīt netikumisku rīcību. Tāpēc marksistiskā ētika aplūko cilvēka M. un rīcību ciešā vienībā. Sevīši liela nozīme M. tiek piešķirta komunistiskajā morālē, kura paredz apzinātu personības kalpošanu s-bas interesēm. Sociālistiskajai s-bai svarīgi ir nevis tikai sasniegt kādu mērķi, ko diktē konkrētie apstākļi, bet arī tas, kā tā īstenošana galarezultātā palīdz realizēt augstāko mērķi — komunisma uzcelšanu, jauna cilvēka izveidošanu. Tāpēc komunistiskā morāle speciāli formulē prasības, kuras attiecas uz M., — *idejiskums, apzinīgums, pārliecība, principialitāte*, turklāt personiskā apzinīguma kā uzvedības regulatora nozīme komunisma celtniecības gaitā pieaug.

MURS (Moore) Džordžs Edvards (1873—1958) — angļu filozofs neo-

reālists, nopamatojis *intuitīvismu* ētikā, pēc šī novirziena sašķelšanās divos virzienos kļuva aksioloģiskā intuitīvisma galv. pārstāvis Kembridžā. Viens no pirmajiem ētikā ieviesa *formālisma* metodes — pakļāva formāli loģiskai analīzei tipiskas pagātnes morāles teorijas un konstatēja tajās loģisko riņķi *labā jēdziena* definīcijā: jēdzieni, ar kuriem definē labo (piem., bauda, laime, intereses, dieva griba — sk. *Hedonisms, Eidemonisms, Interesešu teorija, Neoprotēstantisms*), paši ir labums, labais. Šāda «naturālistiska kļūda», kā to nosauca M., patiesi bija raksturīga pirmsmarksistiskajai ētikai — tikumības nopamatojums, kuram tika piešķirta objektīvi zinātniska, filozofiska vai reliģiska jēga, pēc būtības bija normatīvs, t. i., atspoguļoja noteikta laikmeta, s-bas, šķiras tikumiskos priekšstatus. Taču, atklājis šo kļūdu, M. no tā izdarīja nepareizu secinājumu, proti, ka labā jēdziena principā nav definējams, bet ir intuitīvo «acīm redzamo» zināšanu priekšmets. Tā tika likti pamati intuitīvismam ētikā, tomēr pats M. mūža beigās sāka apšaubīt viņa noformulētās tēzes patiesīgumu. Noliedzot morāles sabiedriski vēsturisko dabu, M. izprata to objektīvi ideālistiski, kā kaut ko neatkarīgu no materiālās pasaules likumiem vispār. Kaut arī M. kritizēja dažas objektīvā ideālisma formas un subjektīvisma formas ētikā, viņa centieni nodalīt ētiku no pozitīvām zināšanām un pretnostatīt to citām zinātnēm bija antizinātniski. Galv. darbs — «*Ētikas principi*» («*Principia Ethica*», 1903).

MUSULMANISMS — sk. *Islams*.

N

NAIDS — morālas *jūtas*, kuras atbilst savstarpēja ienaida attiecībām starp cilvēkiem. Arēji N. jūtas var izpausties kā kaut kas vesels un vien-

gabalains, tomēr patiesībā to saturā ir daudz savstarpēji saistītu elementu, piem., riebums un ļauna vēlēšana citam, atteikšanās palīdzēt nīstamai

personai, pretdarbība visām viņas tieksmēm. N. jūtas ir pretstats *mīlestības* jūtām, taču tā vai citādi vienmēr paredz mīlestību; N. pret ļauno paredz mīlestību uz labo, *mizantropiju* nosaka mīlestība uz sevi. Pretstatā kristīgajai morālei, kas liekulīgi nosoda jebkuru N. izpausmi attiecībā starp cilvēkiem, komunistiskā morāle vērtē N. atkarībā no konkrētā sociālā satūra, atkarībā no tā, pret ko N. ir vērstas un kā vārdā cilvēki nīst. N. ir attaisnojams, kad tiek vērstas pret cilvēces ienaidniekiem un pakļauts mērķim darīt labu darbaļaudim. Komunistiskās s-bas uzcelšanas cēlā mērķa vārdā šim N. ir jābūt attīrītām no visa zemiskā, egoistiskā, tas nedrīkst novest pie *fanātisma*, pie amorālu līdzekļu izmantošanas cīņā par taisnu lietu (*Mērķi un līdzekļi*).

NATURALISMS (lat. *natura* — daba) — tikumības nopamatošanas metodoloģisks princips, kuru izmanto daudzas pirmsmarksistiskās un dažas mūsd. buržuāziskās ētikas teorijas. Tā būtība izpaužas tieksmē, pirmkārt, izskaidrot tikumību nevis ar cilvēka esamības sabiedriskajiem apstākļiem, bet gan sakarā ar cilvēka mūžīgo un nemainīgo dabu; otrkārt, veidot ētikas teorijas, balstoties uz dabaszinātņu datiem un metodēm. Pozitīvs moments N. ir tas, ka šī mācība vērsās pret priekšstatiem par tikumības avota pārdabisko raksturu, bet noteiktos apstākļos — pret sabiedriskajām attiecībām, kuras liek šķēršļus cilvēka «dabiskās būtības» izpausmei. Tikumisko prasību naturālistiskas interpretācijas radās jau senatnē. Daži filozofi centās tās atvasināt no cilvēka «dabiskās» tieksmes gūt baudu un izvairīties no ciešanām (*Ēpikūrisms*), citi turpretim uzskatīja, ka tikumība ir saistīta ar atteikšanos no «pasaulīgām kaislībām» un dzīvi «saskaņā ar dabu» (*Stoicisms*). Pirmais viedoklis vēlāk guva attīstību *hedonisma* un *eidemonisma* koncepcijās, otrs — iedzimto morālo jūtu teorijās (*Tikumisko jūtu teorijas*). Ipaši liela nozīme morāles naturālistiskai izpratnei ir Jaunajos laikos, Renesanses laikmeta ētikas mā-

cībās (Dž. Bruno, B. Telezio), «saprātīgā egoisma» teorijās (*Egoisma teorijas*), vēlāk *utilitārisma*, *evolucionārajā ētikā* u. c. morāles teorijās. 20. gs. sāk. *Mūrs* (*Intuitivisms*) pārmeta visai iepriekšējai ētikai «naturālistisko kļūdu», nepamatoti plaši izmantojot terminu «N.», lai apzīmētu visas teorijas, kurās labā un pienākuma kategorijas tika definētas ar «ārpusmorāliem jēdzieniem» — cilvēka *interesēm*, dabiskiem, sociāliem vai pat pārdabiskiem likumiem, baudām, laimi u. c. Šāds traktējums deva iespēju pie naturālistiskām teorijām pieskaitīt ne tikai vulgāri materiālistiskās, bioloģiskās un psiholoģiskās ētikas teorijas, bet arī dažas reliģiskās morāles mācības, piem., «dabiskā likuma» teoriju (*Neotomisms*), un dažreiz pat marksistisko ētiku. Mūsd. buržuāziskajā ētikā 60. gados skaidri iezīmējās pavērsiens uz N., kurā daudzi filozofi saskata alternatīvu pozitivistiskajām ētikas skolām (*Neopozitivisms*). Naturālisti viņiem ir iespēja rast pareizas attiecības starp vērtībām un faktiem, pārvarēt buržuāziskajā ētikā valdošo morāles autonomijas principu. Turklāt iepriekš norādītās naturālistiskās pieejas iezīmes mūsd. N. koncepcijās ir ieguvušas īpašu nokrāsu. Piem., tikumība tiek skaidrota tiešā saistībā ar molekulārās bioloģijas un ģenētikas sasniegumiem; šo zinātņu likumsakarības N. piekritēji cenšas atrast ētikas metodoloģiju. No šejienes izriet bioloģisko un morālo vērtību identifikācija (tās it kā esot saistītas ar visu dabiskās evolūcijas gaitu), dabaszinātņu lomas pārspīlēšana morāles pilnveidošanā, morāles šķiriskā rakstura noliegšana šķiriskā s-bā. Pasludinot cilvēku nevienlīdzību buržuāziskajā s-bā par sekām «dabiskajām» atšķirībām, kuras izriet no cilvēka bioloģiskās dabas, mūsd. N. atceļ problēmu par cilvēka audzināšanu, kuras pamatā būtu noteikta vērtību sistēma. Labākajā gadījumā tikumiskā audzināšana tiek aizvietota ar manipulācijas sistēmu, tā pārvērš cilvēku par labi izveidotu mehānismu, kas pienācīgā kārtā atbilst sociālās vides prasībām.

Marksisms noraida morāles naturālistisku izpratni kā nezinātnisku, jo cilvēku specifiskās vajadzības nenosaka «daba» — tās izveidojas vēstures gaitā; morālo normu, principu, ideālu raksturu galarezultātā nosaka konkrētā sociālā istenība. Atklājot N. sociālo jēgu, marksisms parādīja, ka šīs teorijas kalpo buržuāziskās s-bas un tās morāles mūžīguma nopamatošanai.

NĀVE — dzīvas būtnes dzīves beigās, tās dzīvesdarbības izbeigšanās. Tā kā piedzimšana un N. ir svarīgākās dzīvības noteiksmes, katra pašapziņa, kas tā vai citādi skaidro dzīvi, un vēl jo vairāk pasaules uzskats sastopas ar nepieciešamību izskaidrot arī N. un dot tai garīgu un tikumisku jēgu. Jau agrajos cilvēces domāšanas attīstības posmos dažādos mitoloģiskos un reliģiskos uzskatos N. saprasta nevis vienkārši kā kaut kas neapverams un drausmīgs, bet arī morāli noteikta kā rezultāts, ko izraisa *ļaudarība, arīrieģība* vai *atmaks* par kādu rīcību, jo vairāk tāpēc, ka dabiska N. pirmatnējos apstākļos bija samērā reta parādība. Vēlākos uzskatos N. iegūst savdabīgas morāles *vērtības* raksturu, tiek izprasta kā pārbaudījums, kā iespēja paglābties no laicīgās eksistences grūtībām. Attīstoties cilvēka pašapziņai, kam N. ir garīgi nepieņemama, arvien biežāk N. tiek saprasta nevis kā personiskās esamības beigās, bet kā tās radikālās pārmaiņas moments. N. noslēpumā dzīve iegūst jaunu būtību un turpinās citās formās: nemirstīgā dvēsele atstāj mirstīgās miesas un iekļaujas dievišķā universuma esībā vai arī turpina personisko eksistenci aizkapa dzīvē. Ticība aizkapa dzīvei zināmā mērā atbrīvo cilvēku no N. *bailem*, to vietā likdama bailes no viņsaules *atmaks*as, un tas ir viens no stimulējošiem faktoriem rīcības morālai vērtēšanai, *labā* un *ļauņā* atšķiršanai. Taču tas dod arī imeošanu, lai pamaiznātos zemes dzīves vērtība, jo tā tiek izprasta tikai kā pagaidu stāvoklis, kas laicīgās esamības apstākļos nesasniedz pilnību un patiesumu. Reizē ar to tieši N. jēdziens, cilvēka

personiskās esamības galīguma un vienreizējuma apzināšanās palīdz noskaidrot cilvēka dzīves tikumisko jēgu un vērtību. Katrs dzīves mirklis ir neatkārtojams, neiznīcināms, un dažkārt veiktā rīcība ir tiešām nelabojama, un šī apziņa spēj parādīt, kāda ir cilvēka *atbildība* par saviem darbiem. Izpratne, ka N. pēc savas materiālās iedabas ir tīri fizioloģiska norise, kas skar tikai cilvēka miesu un nekādi neskar viņa darbus, kuri rezultātā iemanto patstāvīgu eksistenci, — tas liek cilvēku uzvedību, vārdus un rīcību mērot ne tikai ar acumirklīgo interešu ierobežoto un konkrēto mēru, bet ar pilnīgo un galīgo cilvēka dzīves un N. mēru. Šī specifiskā N. idejas būtība arī nosaka to, ka visi mēģinājumi izveidot ētikas mācību, atstājot neievērotu šo kategoriju, ikreiz sabrūk pret faktu, ka cilvēkam lemta N., pret apziņu, ka bezjēdzīgi ir visi pūliņi, jo perspektīvā ikreiz paveras morāli neizprastas un garīgi nepārvarētas N. nepielūdzamā seja. Šai gadījumā N. morālās būtības noliegums nozīmē dzīves morālās būtības noliegumu un tas der tikai pilnīgi bezatbildīgas rīcības pamatošanai pēc principa «pēc mums kaut vai ūdensplūdi». N. morālās jēgas izpratne tādējādi var attīstītai morālai apziņai sniegt zināmus kritērijus cilvēku rīcības vērtēšanai. *Stoicisma* filozofijā tika formulēts *memento mori* (lat. — atceries nāvi) princips, kas aicina vienmēr rīkoties tā, it kā darītais darbs vai teiktais vārds būtu pēdējais cilvēka mūža. Šis princips būtībā pievēršas pārdomām nevis par N., bet par dzīves galīgumu un mudina cilvēkus nedarīt neko tādu, ko N. vairs neļautu labot. Tādējādi tiek kultivēta atbildība par cilvēku darbiem un vārdiem. Daudziem mūsd. buržuāziskās filozofijas virzieniem (*Eksistencialisms*) raksturīgo N. izraisītās nolemības un izmisuma ideju, kā arī cilvēka bezatbildīgumu pilnīgi pārvarēt var, tikai balstoties uz patiesi humanistisko dialektiski materiālistisko pasaules uzskatu, kura saturā ietverta tiklab N. zinātniskā izpratne, kā arī garīgi attīstīts tās vērtējums. Tāds

pasaules uzskats balstās ne tikai uz faktu, ka cilvēka dzīve un personība ir vienreizēja un neatkārtojama, ka tai piemīt bezgalīga vērtība, ko nekompensē ne mūžība, ne kādi citi viņsaules vai šīspasaules labumi, bet arī uz apziņu, ka no cilvēku gribas vairs nav atkarīga viņu kādreizējā rīcība, tā turpina pastāvēt cilvēku darbības rezultātos un sekās un paplašina cilvēku dzīves saturu ārpus tīri fizioloģiskiem ietvariem.

NELOKĀMIBA — sk. *Izturētība*.

NENOVIDĪBA — naidīgas jūtas attiecībā pret citas personas panākumiem, īpašumu vai popularitāti, kā arī pret tās patstāvību darbībā un jūtās. Pēc sava satura N. nav nekas cits kā cilvēka tieksme pēc tā, lai viss — panākumi, nopelni, citu cilvēku labvēlība — pilnīgi piederētu tikai viņam. Komunistiskā morāle nosoda visas N. izpausmes cilvēku sabiedriskās darbības jomā, darbā, politikā, zinātnē, jo tās rodas aiz egoisma, patmīlības, godkāres, skaudības par citu cilvēku panākumiem un noved pie kolektīvisma principa un biedriskas palīdzības ignorēšanas cilvēku savstarpējās attiecībās.

NEOFREIDISMS — mūsd. buržuāziskās filozofijas un psiholoģijas virziens, kurš izstrādā ētikas psiholoģiskās problēmas, balstoties uz klasiskās psihoanalīzes principiem un nostādņām, taču ņemot vērā arī kultūras un sociālos faktoros cilvēku tikumiskajā darbībā. N. radās 30-to g. beigās, kad vairs netika atzītas atsevišķas teorētiskās tēzes Z. Freida (*Freidisms*) psihoanalītiskajā mācībā par cilvēku un kultūru — runa ir par *rakstura* struktūras, morālo *normu*, personības vērtību orientāciju bioloģisko determināciju un starp indivīdu un civilizāciju pastāvošo pretrunu absolutizāciju. N. sevišķi izplatījās ASV (*Fromms*, K. Hornija, G. Salivans, A. Kārdiners). N. ētiskā mācība bāzējas uz zemapziņas psiholoģijas nostādņām, bet atšķirībā no freidisma tā atzīst arī personības «sociālo raksturu». Apziņas sadrumstalotību un

personības neirozes neofreidisti tieši saista ar morāles problēmām, jo uzskata, ka neirotisko simptomu pamatā ir neatrisināti tikumiskie *konflikti*, kuri jānovērš terapeitiskajai psihoanalītiskajai praksei. Atšķirībā no ētikas mācībām, kuras postulē subjektīvu, relativistisku morāles dabas iztulkojumu (*Eksistenciālisms*) un «bioloģiski imanentu» ētikas traktējumu (*Naturālisms*), N. meklē morālo vērtību objektīvus kritērijus. N. teorētiski cenšas izstrādāt «humanistiski objektīvas ētikas» principus un domā, ka labais ir dzīves apliecinājums, tas izvērs cilvēka spējas uz izziņu, darbu un mīlestību, tikums — atbildība par cilvēka eksistenci, jaunais — cilvēka bezatbildība attiecībā pašam pret sevi. Izstrādājot ētikas problēmas, N. pārstāvējot balstās uz Freida neapzinātās motivācijas koncepciju, kura, pēc viņu domām, ētiskajiem pētījumiem atklāja jaunas dimensijas, paplašinot cilvēka iekšējās pasaules izziņas robežas. Tomēr klasiskā psihoanalīze nepievērsa uzmanību jautājumam, kā cilvēkam ir jādzīvo un kas viņam ir jā dara. Novērst tieši šo trūkumu N. uzskata par savu uzdevumu un pievērsās filozofiski ētiskai problemātikai, kas ir saistīta ar cilvēka esamības jēgas un vērtību aspektu atklāšanu un izpratni. N. teorētiski izšķir divus ētikas veidus: «vispārējo» (attiecas uz jebkuru kultūru, aptver uzvedības normas, kuras kalpo personības vispusīgai attīstībai) un «sociāli imanento» (pamatojas uz uzvedības normām, kuras nepieciešamas konkrētās s-bas un tajā dzīvojošo cilvēku funkcionēšanai un uzplaukumam). Mūsd. buržuāziskajā s-bā, saskaņā ar neofreidistu pārliecību, arvien padziļinās konfliktus starp «vispārējo» un «sociāli imanento» ētiku, tas atspoguļo «eksistenciālo» un «vēsturisko» cilvēka eksistences dihotomiju pastāvēšanu. Kritizējot pastāvošo sociālo sistēmu, kura izraisa personības morālo degradāciju, pretrunas starp sabiedriskajām un personiskajām interesēm, viņi izvirza programmu par buržuāziskās s-bas pārveidošanu patiesi humanistiskā s-bā.

To panāk, atmodinot personības kritisko pašapziņu, izplatot «garīgi psihisko orientāciju» jaunas formas, kuras būtu ekvivalentas pagātnes reliģiskajām sistēmām. So programmu viņi cer realizēt, izmantojot «humānistiski orientētu psihoanalīzi», kura ļauj, saskaņā ar N. teorētiku domām, izstrādāt cilvēka būtībai adekvātas uzvedības normas. Neofreidiskā buržuāziskās s-bas humānistiskās pārveidošanas programma tādējādi paredz vienīgi izmainīt personības vertīborientācijas un neskar tās sociālos pamatus. Ar psihoanalīzes metodēm var daļēji mazināt personības iekšējo spriedzinājumu un indivīda pašapziņas dramatisko sadrumstalotību, bet nevar atsvabināties no sociālajām slimībām, kuras nosaka antagonistiskās attiecības. N. ētiskā mācība galarezultātā pārvēršas par laicīgi reliģisku utopiju, kura akcentē plaisu starp antihumāno buržuāzisko īstenību un vispārcilvēciskajiem ideāliem, taču nav spējīga reāli efektīvi atrisināt vitāli svarīgas problēmas sakarā ar cilvēka brīvību un radošu attīstību.

NEOHĒGELISMS — sk. *Pašrealizācijas ētika*.

NEOPOZITIVISMS (gr. *neos* — jauns — un lat. *positivus* — pozitīvs) — viens no galv. mūsd. buržuāziskās morāles teorijas virzieniem, kurš apvieno vairākus atšķirīgus strāvumus. Tiek mēģināts izmantot N. (loģiskā pozitīvisma, bet vēlāk — lingvistiskās analīzes) filozofijas metodoloģiskos principus morālās apziņas parādību izpētē. Visā tikumisko parādību daudzveidībā N. piekritēji saskata galvenokārt tikai specifiskus terminus un spriedumus. Tieši tāpēc morāles filozofijas uzdevumu viņi reducē uz morāles *valodas* izziņu. Šādas ētikas priekšmeta sašaurināšanas dēļ viņi nespēj izskaidrot morālo jēdzienu un priekšstatu izcelšanos un saturu, aprobežojas vienīgi ar to loģiskās formas jautājumiem (*Formālisms*). Savu tīri formālistisko morāles teoriju neopozitīvistu dēvē par *metaētiku*, pretstatot to ētikai tradicionālajā šī vārda izpratnē. No viņu viedokļa, morāles

teorijai, ja tā grib būt zinātniska, nav jābūt *normatīvai ētikai*, t. i., tai jāatturas no jebkuru morāles problēmu risināšanas. Šī neopozitīvistu priekšvārtā galēji vienpusīgā ētikas priekšmeta izpratne izriet no viņu principiālās tēzes par neiespējamību nopamatot morālos spriedumus ar faktiskām zināšanām. Šīs tēzes konkretizācija veido neopozitīvistisko ētikas teoriju galv. teorētisko saturu. 20. gs. 20—30-tajos gados rodas viens no N. novirzieniem — emotīvistiskā morāles teorija (tās paveidus dažkārt dēvē par voluntāro un imperatīvo ētiku). Tās galv. pārstāvji: Anglijā — A. Aijers un B. Rasels, ASV — C. Stīvensons, R. Karnaps, H. Reihensbahs. Emotīvistu apgalvo, ka morāles spriedumus nevar pārbaudīt pieredzē (tie ir neverificējami), tie nav nedz patiesi, nedz aplami (*Patiesība un morāle*). To nozīme esot tīri emotīva, t. i., morālie spriedumi izsaka vienīgi runātāja emocijas un kalpo kā pavēle tam, kurš uzklausa. Šos spriedumus vispār nevar nedz nopamatot, nedz atspēkot, tie it kā esot pilnīgi patvaļīgi, izsakot vienīgi to paudēju noslieces un vēlmes (*Voluntārisms, Relatīvisms*). Morālajos spriedumos emotīvistu saskata tikai cilvēku pārliecināšanas līdzekli un pat identificē tukumību ar politiku (*Morāle un politika*) un propagandu (*«Felicitoloģija»*). Emotīvistu galēji nihilistiskajā attieksmē pret morāli izpaužas mūsd. buržuāziskās intelīģences noteiktai grupai raksturīgās noskaņas, tādējādi tā stihiski protestē pret buržuāziskās propagandas metodēm, arī pret mēģinājumiem ar morālajiem jēdzieniem liekulīgi attaisnot imperiālisma «lielo politiku», kurai nespēj pretstatīt nevienu citu idejisku pozīciju. 40—50-tajos gados rodas jauns N. novirziens — morāles lingvistiskās analīzes skola (S. Tulmins, R. Hears, P. Nouels-Smits — Anglijā, G. Eikens — ASV u. c.). Kaut arī šī novirziena pārstāvji kritizē pašus nihilistiskākos emotīvistu izteikumus par morāli, galarezultātā viņi nonāk pie principiāli tiem pašiem secinājumiem:

morālie spriedumi nevar būt patiesi, tie nav pierādāmi ar faktiskām zināšanām, normatīvā ētika nevar pretendēt uz zinātniskumu. Atšķirībā no emotīvistiem, kurus galvenokārt interesēja vienīgi atsevišķu morālo spriedumu nozīme, analītiķi veltī lielu uzmanību *morāles valodas loģikai* kopumā. Viņi meklē morāles racionālītātes nopamatojuma ceļus. R. Hears, piem., noformulēja principu, kuram ir šāda jēga: pirmkārt, morāles spriedumi spēj ievērot cilvēkus vienādi darbībai (analogiskās situācijās); otrkārt, morālajiem principiem, uz kuriem pamatojas šie spriedumi, atšķirībā no parasta imperatīva ir universāls raksturs. Tomēr universalizācijas princips R. Hearm ir tikai loģiska kārtula, lai formulētu morālās prasības; tas nevar likt cilvēkiem veikt noteiktu rīcību un tāpat nav šķērslis patvaļai. No šīs skolas pārstāvju viedokļa, morālo spriedumu un principu pareizību nosaka to vispārnozīmīgums, nevis situāciju objektīvais saturs, tikumisko attiecību objektīvās likumsakarības, kuras šīs attiecības atspoguļo. Tieši no šejienes tiek izdarīts secinājums, ka morālā pozīcija galarezultātā ir atkarīga no katra personiskās vēlēšanās un tāpēc ētikas teorija nevar palīdzēt cilvēkiem morālo problēmu risināšanā. Kopumā neopozitīvisma ētikai ir reakcionāra jēga, jo tā idejiski atbrūno un dezorientē cilvēkus apstākļos, kad notiek cīņa starp diviem pasaules uzskatiem, komunistisko un buržuāzisko morāli.

NEOPROTESTANTISMS (gr. *neos* — jauns — un lat. *protestans* — tas, kurš nepiekrīt, publiski pierāda) — mūsd. buržuāziskās morāles filozofijas virziens, pēc savas būtības piederīgs ētikajam *iracionālismam*, pazīstams arī ar nosaukumu «neoortodoksija», «krīzes teoloģija», «dialektiskā teoloģija». N. ētiskās teorijas pamatā ir reliģiskā mācība par dievu un cilvēku, šajā mācībā īpašā veidā tiek apzināta vispārējā kapitālistiskās s-bas krīze. N. izplatās pēc pirmā pasaules kara Eiropā, kur to attīsta teologi *Barts* un E. Brunners, bet 30-tajos g.

Amerikas Savienotajās Valstīs to sludina Reinholds un Ričards Niburi, P. Tillihs u. c. N. piekritēji asi kritizēja *liberālās kristietības* idejas ētikā, novērtējot tās kā «naivu morālizēšanu». Nosodot mūsd. kapitālisma sociālos un morālos trūkumus, neoortodoksi par šo trūkumu cēloņiem uzskata cilvēka un jebkuras s-bas «dabisko» raksturu. Cilvēks, apgalvo neoortodoksi, pēc savas dabas ir ļauns, nelabojami grēcīgs, nav spējīgs savā sabiedriskajā dzīvē īstenot Kristus tikumiskos baušļus. Tāpēc neoortodoksijā savienojas buržuāziskās īstenības tikumiskā nosodījuma motīvi un tās attaisnojums, jo šī īstenība esot neizbēgama nepieciešamība. Atziņa, ka kristietības principus sabiedriskajā dzīvē praktiski nav iespējams realizēt, spiež šīs mācības piekritējus patieso tikumību attiecināt uz «cilvēka attieksmi pret dievu», citiem vārdiem, uz ticības sfēru. Neoortodoksi tādējādi it kā sašķel cilvēka esamību divās savstarpēji nesaistītās sfērās. Pirmā ir pasaulīgā dzīve, sabiedriskā prakse. Seit cilvēks tiecas pēc laicīgiem mērķiem, darbojas saskaņā ar praktiskās mērķtiecības principu, pilnveido tehniku un attīsta zinātni, pakļauj sev dabu un cenšas saprātīgi organizēt sabiedrisko dzīvi. Bet tas viss esot tikai «nepatiesa esamība», «dzīve grēkā», materiālās atkarības un praktiskā aprēķina valstība. «Patiesā» esamība, māca neoortodoksi, — tā ir cilvēka vērsšanās pie dieva, cerība uz viņa žēlastību, atteikšanās no ticības saviem spēkiem un dzīves jēgas meklējums ārpus sociālās prakses. Ja liberālā kristietība pēc būtības identificēja reliģiskās morāles prasības ar prasībām, kuras s-ba izvirza cilvēkam, tad neoortodoksi pretstata «pasaulīgo» morāli un kristīgo tikumību. «Pasaulīgā» morāle, apgalvo viņi, ir «aprēķina» morāle, kas balstās uz cilvēka materiālajām, egoistiskajām interesēm un kalpo vienīgi viņa sociālo (it kā ārējo un nepatieso) vajadzību apmierināšanai. Kā «prātīguma» morāle tā ir pielāgota cilvēka «grēcīgajai» iedabai, noliedz absolūtus morāles principus un pieļauj vardarbību.

Turpretim «patiesā» tikumība ir *mīlestības* un visa piedevēja morāle, absolūta *taisnīguma* morāle, kas iespējama, kalpojot tikai dievam. Galarezultātā iznāk, ka šī «absolūtā» morāle ir pilnīgi nesavienojama ar reālo (t. i., sociālo) cilvēka esamību. To ir neiespējami izteikt ar pasaulīgiem jēdzieniem, saprāta kategorijām, kuras piemērotas sociālajai istenībai; to nevar noformulēt kā praktisku principu sistēmu, ko varētu realizēt cilvēka sabiedriskajā dzīvē (*Teonomiskā ētika*). Neoortodoksu laicīgās morāles un «patiesās» kristīgās tikumības pretstatījumam ir apoloģētiska jēga, jo sabiedriskajā dzīvē cilvēkam netiek aizliegts palikt egoistam, darīt ļaunu, veikt vardarbību, ekspluatēt tuvāko. «Patiesā» tikumība prasa no viņa nevis cīņu pret ļauno un netikumiem, bet atzīt, ka ir pilnīgi neiespējami pārvarēt sociālo netaisnību, uzcelt labāku s-bu un īstenot savus morālos ideālus. Neoortodoksālā ētika, objektīvi vērtējot, nonāk pie netikumības nepieciešamības atzīšanas sabiedriskajā dzīvē, tāpēc tā ir reakcionāra. Ipaši skaidri tas izpaužas galēji naidīgajā attieksmē pret komunistisko morāli. Pirmām kārtām neoprotestanti uzbrūk komunistiskās morāles sludinātajai neiecietībai pret sociālo netaisnību un ļaunumu, ievirzei uz kapitālistiskās s-bas revolucionāru pārveidošanu komunistiskajā s-bā.

NEOTOMISMS — mūsd. buržuāziskās morāles filozofijas virziens, kurā konkrēti iemiesojas katolicisma oficiālās filozofiski reliģiskās mācības principi (pats nosaukums «N.» ir cēlies no viduslaiku skolasta Akvīnas Toma latinizētā vārda — *Thomas*). Galv. N. pārstāvji (šis novirziens ētikā pazīstams arī ar nosaukumu «dabiskā likuma» teorija) ir fr. filozofi *Z. Maritēns* un E. Zilsons, kuriem atradās daudz sekotāju ortodoksālo katolicisma teologu, kā arī protestantismam tuvu teologu un reliģisko filozofu vidū. Atšķirībā no *neoprotestantisma* — klaja *iracionālisma* sludinātāja ētikā — N. ir mēģinājums iekļaut reliģiskajā pasaules uzskatā dažus ētiskā *racionālisma* principus. Tas

guva izpausmi, gan izveidojot jēdzienu deduktīvu sistēmu, ar šiem jēdzieniem (saskaņā ar hierarhijas principu, tie ir pakāpeniski subordinēti) tiek nopamatotas tikumiskās prasības, gan piešķirot universālu raksturu morāles pamatprincipiem. Par morāles galējo un augstāko pamatu N. piekritēji pasludina «dievišķo likumu», kuram ir vairākas gradācijas. Tā augstākā pakāpe — «mūžīgais likums», kurš nosaka paša dieva dabu. Ja neoprotestanti uzskata, ka tikumības avots ir mainīgā dieva griba, tad neotomisti domā, ka dieva daba ir nemainīga, ka «dievišķais prāts» reizi par visām reizēm ir noteicis morālo prasību saturu. Tāpēc noteiktās robežās tiek pieļauts šo prasību racionāls nopamatojums, kaut arī bez reliģiskās ticības tas tiek uzskatīts par nepietiekamu. Jēdziens «mūžīgais likums» ļauj katoļiem paust domu par kristietības normu nemainīgumu un absolūto raksturu (*Absolūtisms*). Nākošā pakāpe ir «dabiskais likums» — dieva dotā cilvēka daba. Šajā jēdzienā koncentrējas pašas demagoģiskākās katolicisma tikumības mācības puses: morāle ir ne tikai prasības, kuras cilvēkam izvirza pastāvošā s-ba (šajā gadījumā buržuāziskā), bet arī paša cilvēka vajadzības; to starpā tātad nav pret-runu. Pat tiek uzsvērts, ka tikumībai ir jāsniedz cilvēkam *laime*. Uz šā pamata *Z. Maritēns* savu teoriju dēvē par «patieso humānismu». Šī «humānisma» būtība ir tā, ka pašas cilvēka vajadzības traktētas reliģiskā garā: piem., tiek uzskatīts, ka laimi pilnā mērā var sasniegt tikai aizkapa dzīvē. Nākamā «dievišķā likuma» pakāpe — «cilvēciskais pozitīvais likums» — pēc būtības apzīmē likumus, kurus formulē buržuāziskā valsts, tiesības un baznīca. Traktējot šos likumus kā «dabiskā likuma» konkrētu attīstību, N. ētika tieši atklāj savu misiju ideoloģiski aizstāvēt kapitālistisko s-bu. Par patiesu tikumību neotomisti pasludina valsts u. c. buržuāzisko institūtu gribas stingru izpildi. Ja «mūžīgais likums» tiek traktēts absolūtisma garā, tad «pozitīvais likums» turpretim tiek

uzskatīts kā mainīgs atkarībā no apstākļiem. Tādējādi augstāko morālo sankciju gūst buržuāziskās valsts politiskā kursa izmaiņas, buržuāzijas politiskā bezprincipialitāte. Neotomisma ētika, viena no visapoloģiskākajām un demagoģiskākajām morāles teorijām Rietumos, atklāti kalpo buržuāziskās īstenības attaisnošanai.

— **NETIKUMS** — sk. *Tikums*.

NEUZTICĪBA — *uzticības* laušana kopējā pasākumā, solidaritātes, biedriskuma, mīlestības saišu saraušana. Negatīvo vērtējumu, ko morālā apziņa dod N., nosaka tā pozitīvā nozīme, kas ir šīm saitēm. Tādā gadījumā, ja šīs saites zaudē pozitīvo saturu vai pat iegūst antimorālu nozīmi, to saraušana un atteikšanās no tām jau vairs nav N. Tieši otrādi, uzticība šādā gadījumā kļūst netikumīga un tiek vērtēta kā viltus biedriskums, savstarpēja galvošana, draugu būšana, kliķe u. t. jpr. N. politisko attiecību jomā, kur tai ir sociāli šķiriska nozīme, tiek kvalificēta par *nodevību*.

NEVILTOTĪBA — morāla *īpašība*, kas raksturo personu un tās rīcību; izpaužas tādejādi, ka cilvēks dara un runā to, kā pareizībai viņš pats tic, rīkojas pēc tādiem apsvērumiem, kuros viņš var atzities pats sev un citiem. N. ir pretstats *liekulībai*, krāpšanai, mēģinājumiem izraisīt nepareizu priekšstatu par tiem motīviem, pēc kādiem cilvēks rīkojas, tīri formālai noteiktu prasību izpildei bez ticības savas rīcības pareizībai, tikai personīgā izdevīguma dēļ, aiz *godkāres* un *karjerisma* apsvērumiem. Tādējādi N. raksturo nevis darbības saturu, bet tās atbilstību motīvam, kas ierosina darbību, tāpēc tā cilvēka rīcību nosaka tikai tīri formāli. N. ir *pārliecinātības* subjektīvā puse (izsaka to, kā pats cilvēks apzinās atbilstību starp pārliecību un rīcību). Atklāts cilvēks var maldīties, nosakot savas rīcības morālo vērtību, un, cildenu nolūku vadīts, tomēr veikt amorālas darbības (*Nolūki un darbi*), kaitēt cilvēkiem nepareizi izprasta humānisma dēļ utt. Tādēļ komunistiskā morāle, atzīstot N. par pozitīvu īpašību, to

mēr uzskata to par nepietiekamu kritēriju rīcības vērtēšanai. Tikai kopā ar pareizu *pārliecību* un prasmi to realizēt darbībā N. dod cilvēkam iespēju rīkoties patiesi tikumīgi.

NIČE (Nietzsche) Fridrihs (1844—1900) — vācu filozofs iracionālists, dzīves filozofijas pārstāvis, filologs. Bija *Sopenhauera* cienītājs; viņam imponēja Sopenhauera *pesimisms*, kā arī kultūras *vērtību* kritika. Vēlāk N. nonāca pie atziņas, ka Sopenhauera pesimisms un viņa mācība par gribu ir nepietiekami, lai pārvarētu mūsd. kultūras krīzi, pat gluži pretēji, tie paši ir vienīgi šīs krīzes izpausme un produkts. Pētot sava laika kultūras stāvokli, N. izdarīja secinājumus, ka Eiropa atrodas krīzes priekšvakarā. Par to, no viņa viedokļa, liecina *nihilisma* parādīšanās, kas nozīmē to, ka «augstākās vērtības zaudē savu vērtību», ka ir iestāties patieso vērtību pagrimuma un trūdēšanas laikmets, šķietamo vērtību celšanās periods. Šādas situācijas izveidošanā, uzskata N., īpaša nozīme bijusi reliģijai un tās farizejiskajai morālei; tādu pašu nozīmi viņš piedēvē demokrātiskajām un sociālistiskajām teorijām un mācībām, kuras it kā gribot nolīdzināt visus cilvēkus: stipros padarīt par vājiem, bet vājos — par stipriem. No šejienes N. tieksme izrēķināties gan ar reliģisko morāli, gan ar dažādām humānistiskām teorijām. N. aicināja uz «vērtību pārvērtēšanu», uz esošo morālo normu iznīcināšanu, jo uzskatīja tās par netikumiskām. Galv. N. filozofijas un ētikas princips, kuram viņš piešķīra kosmisku jēgu, ir mācība par «gribu valdīt». Morālē un mākslā N. saskatīja ne tikai nihilisma un dekadences pretindi, bet arī to pārvarēšanas līdzekli (ar noteikumu, ka morāle un māksla iegūst jaunu saturu — principa «griba valdīt» garā). N. noliedz tradicionālo morāli kā tiekšanos uz ideālu un uzvedības ārēju ierobežojumu, saskatot tajā spēku, kas grauj instinktus un dzīvi («nepieciešams iznīcināt morāli, lai atbrīvotu dzīvi»). No šejienes viņa tiekšanās pēc «stipriem» cilvēka tipiem, kuri varētu iz-

rauties no iedibinātajām morāles normām un noteikumiem, nostāties ārpus parastās morāles ietvariem. N. attīsta savu teoriju par «pārcilvēku», kurš atrodas «viņpus laba un ļauna», šajā teorijā ir koncentrējušies viņa ētiskās mācības galv. uzdevumi. N. ietekmēja laikabiedrus ar visu buržuāziskās s-bas vērtību «radikālo» kritiku. Taču šī kritika paredzēja autoritāras varas nostiprināšanu, teorētiski nopamatoja «elītes» kundzību. Ne velti stipras personības, «pārcilvēka» kulta, morāles noliegšanas, gribas valdīt u. c. N. filozofijas un ētikas idejas vēlāk pārņēma fašisti, kuri pasludināja viņu par savu idejisko un garīgo vadoni. N. galv. darbi ētikā: «Tā runāja Zaratustra» (1883—1884), «Viņpus laba un ļauna» (1886), «Par morāles izceļšanos» (1887), «Griba valdīt. Visu vērtību pārvērtēšanas pieredze» (1889—1901).

NIHILISMS (morālais) (lat. *nihil* — nekas) — princips, kas raksturo cilvēka attieksmi pret s-bas tikumiskajām vērtībām; nozīmē visiem kopīgu morālo normu, principu un ideālu noliegšanu (šajā ziņā tas ir tuvs morālajam *relatīvismam* un savā galējā izpausmē pāriet *cinismā* un *amorālismā*), jebkuru sabiedrisku autoritāšu neatzīšanu. Vēsturē N. bijušas dažādas formas un dažāda sociālā jēga. 19. gs. 60—70-tajos g. Krievijā (īpaši pēc I. Turgeņeva romāna «Tēvi un dēli» iznākšanas) par nihilistiem bija pieņemts dēvēt revolucionāri noskaņoto raznočincu inteligenci un jaunatni, kura noliedza muižniecības un dzimtbūtniecības tikumiskos un estētiskos priekšstatus. Kaut arī savā galējā formā šāda veida N. dažreiz noveda pie kultūras tradīcijas nenovērtēšanas (sākot ar *etiķeti* un beidzot ar mākslu), tas apliecināja revolucionārās demokrātijas progresīvos ideālus. Mūsd. kapitālistiskajā s-bā N. — samērā tipiska sīkburžuāziskās vides un inteligences pasaules uztveres forma — parasti izsaka anarhistisku un individuālistisku protestu pret oficiālo buržuāzisko ideoloģiju un morāli. Spekulējot ar masu stihisko neapmierinātību un zudušo

uzticību oficiālajai buržuāziskajai morālei, N. nosoda mantrausību, pielāgošanos un *patērnieciskumu*. Taču N. absolutizē morāles subjektīvo pusi, ignorē morālo jūtu sociālo dabu, noliecina normu, zināšanu un prāta lomu, par svarīgākām uzskatot neapziņātu «sirds ētiku» vai instinktīvu darbību. N. idejas teorētiski atbalsta daudzi buržuāziskās ētikas novirzieni (*eksistenciālisms*, *neofreidisms*, kreisā radikālisma ideoloģu ētiskās doktrīnas). Noliecot darbaļaužu organizētās šķiru cīņas morālo nozīmi, N. objektīvi ir *individuālisma* izplatītājs; apslēpta forma, ar kuru tiek īstenota buržuāziskā idejiskā ietekme uz masām; savu laiku nodzīvojušu un anti-humānu sabiedrisko attiecību saglabāšanas faktors. Sociālistiskās s-bas apstākļos N. visbiežāk izpaužas kā kritizēšanas mānija, kas nav saistīta ne ar kādu konstruktīvu darbības programmu, kā atteikšanās cīnīties pret īstenības negatīvajām parādībām. Komunistiskā morāle, kura prasa aktīvi cīnīties par augstu tikumisko principu iedibināšanu, nosoda N. kā bezprincipialitātes izpausmi.

NODEVIBA — *uzticības* kopīgiem ideāliem, solidaritātes prasību laušana, neuzticība šķiriskajām un nacionālajām interesēm, pāriešana ienaidnieka pusē, līdzgaitnieku nodošana vai partijas, valsts, kara noslēpumu izpaušana, tīša ricība, kurakaitē kopīgiem ideāliem un ir izdevīga to pretiniekiem. Morālā apziņa N. vienmēr ir vērtējusi kā *laundarību*. Īpaši bargi tā tika nosodīta apstākļos, kad notika cīņa par sociālo taisnību un nacionālo atbrīvošanos, karš pret svešzemju paverdzinātajiem un šķiriskiem apspiedējiem, jo tad kopīgās intereses prasīja no cīnītājiem ciešu saliedētību. Komunistiskā morāle prasa konkrēti vēsturisku pieeju jautājumā par uzticību un nodevību. V. I. Leņins norādīja, ka šķiru cīņas apstākļos pilnīgi likumsakarīga ir valdošo slāņu atsevišķu pārstāvju pāreja revolucionārās šķiras pozīcijās. Daži buržuāziskie ideologi, piem., apsūdzēja F. Engelsu par to, ka viņš ir atsacījies no

republikāniskās pārliecības komunisma labā. Uz to K. Marks viņiem atbildēja, ka ar vārdu «atsacīšanās» buržuāziskais «filistrs var apzīmogat jebkuru attīstību, neko tajā nesaprātis», pretnostatot revolucionāru «vēsturiskai samaitātībai nekustīgā stāvokļa idilli» (Маркс К., Энгельс Ф. Соч., т. 4, с. 297), savu uzticību vecejai kārtībai. No komunistiskās morāles viedokļa, N. ir neuzticība progresīviem ideāliem, pāreja reakcijas pusē, atkāpšanās no taisnīgas lietas. N. parasti saistīta ar bezprincipiālītāti, politisku glēvulību un savtīgām interesēm. Marksisma klasiķi bargi nosodīja darbaļaužu atbrīvošanas ideālu nodevēju renegātismu, parādot viņu rīcības reakcionāro jēgu. Turklāt viņi brīdināja no tā, ka melīgus apvainojumus N. var izmantot, lai maskētu sektantismu un dogmatismu, nespēju saprast dzīves dialektiku.

NODOMI UN DARBI — Jau senatnē, kad cilvēks sāka sevi atšķirt no pirmatnējās dzimts, viņš atklāja, ka ir atkarīgs no sev svešiem sociāliem spēkiem, kā rezultātā viņa *ricība* preteji *nodomiem* bieži izraisa nevēlamas, viņam traģiskas *sekas*. Cilvēkiem nesaprotamā atkarība no objektīvajiem sociālajiem apstākļiem sengrieķu mitoloģijā tika attēlota kā nolemtība, liktenis, kas it kā noved arī pie tā, ka pat labi N. dažreiz rada amorālus izdarījumus. Šādu netiņu vainu gr. mākslā traktēja kā viena vai otra cilvēka traģēdiju, bet vēlāk, kristietībā, to sāka aplūkot kā visas cilvēku dzimtas vainu dieva priekšā (*Grēks*). Kopš tiem laikiem N. u. D. attiecību problēma caurauž visu ētiskās domas vēsturi. Deontoloģiskā *intuitīvoisma* piekritēji sludina, ka cilvēks ir atbildīgs vienīgi par saviem N. un pūliņiem, bet nav vainojams par savas darbības rezultātiem. *Eksistenciālisms* un *neoprotēstantisms* padara cilvēku pilnīgi atbildīgu par savas darbības traģiskajām sekām, uzskata, ka viņam vienmēr ir «jāuzņemas vaina», stoiciski jāuztver savu ieceru sakāve. Ja abi viedokļi tiek konsekventi attīstīti, tie objektīvi nolemj cilvēku pasivitātei.

Marksistiskā ētika pamatojas uz to, ka N. u. D. attiecību problēma praktiski atrisinās komunistiskās s-bas celtniecības procesā, kad cilvēks izzina un pakļauj sev sabiedrisko likumu darbību. Tad N. un darbības pretruna zaudē to vispārējo un neatrisināmo raksturu, kāds tai piemīt visā iepriekšējā vēsturē. Sociālistiskās s-bas kopējie pamatmērķi, kurus izvirza komunistiskās celtniecības prakse, atspoguļo vēsturiskās attīstības objektīvās tendences, un tāpēc tā vai citādi tie kļūst par īstenību. Tas būtiski izmaina arī katra atsevišķa cilvēka spēju darbības, padara viņu patiesi atbildīgu par savas darbības rezultātiem. Spēja atšķirt N. u. D. piemīt vairāk vai mazāk attīstītai morālajai apziņai. To nosaka fakts, ka cilvēka darbības objektīvais saturs nereti iegūst pilnīgi negaidītu tikumisko nozīmi. Turklāt (zināmā mērā šeit ir atšķirība no tiesiskās apziņas) morālās apziņas vērtējumu sfēra izplatās ne tikai uz D., rīcību un tās objektīvajiem rezultātiem, bet arī uz tās subjektīvo — garīgo un tikumisko bāzi, uz cilvēka darbību noteicošajiem dzeņuļiem, N. un mērķiem. Objektīvais un tāpēc arī vieglāk fiksejamais D. saturs ļauj daudzos gadījumos atklāt patieso N. saturu pat tad, kad N. reālā jēga paliek būtībā slēpta cilvēkam, — kad viņš savu rīcību neizprot līdz galam vai izprot ačģārni. Saskaņā ar komunistisko morāli, cilvēks ir ne tikai juridiski atbildīgs par saviem apzināti veiktiem D. un to objektīvajām sekām, bet arī tikumiski atbildīgs — kā *sabiedriskās domas* tiesas priekšā, tā paša *sirdsapziņas* tiesas priekšā — par N. tikumisko pilnību un tīrību. Ja cilvēks rīkojas apzināti un var paredzēt savas darbības sekas, viņam ir jāatbild par saviem N. un savu D. sabiedrisko nozīmi. «... «Labie nodomi» rakstīja V. I. Ļeņins, «paliek labākajā gadījumā Karpa, Pētera, Sidora subjektīva lieta ...» (14. sēj., 323. lpp.), bet rīcības sabiedriskā nozīme ir objektīvs fakts.

NODOMS — cilvēka lēmums veikt darbību un sasniegt noteiktu rezul-

tātu. N. ir cilvēka gribas ievirze (*Dzenulis*), kura ir sekas iepriekšējai garīgai darbībai — apziņai par priekšā stāvošajiem uzdevumiem, kurus nosaka intereses un vajadzības (viņa personiskās, sabiedriskās vai citu cilvēku), *mērķa* izvirzīšanai, atbilstošu mērķa sasniegšanas līdzekļu izvēlei. Visi šie garīgās darbības akti var norisināties kā domāšanas, tā arī emocionālā formā. No komunistiskās morāles viedokļa, svarīga ir nevis forma, bet gan tas, kādā mērā cilvēks izprot plānotās rīcības sociālo nozīmi, t. i., viņa N. saturs un apzinīguma mērs, kā arī tas, kādā mērā cilvēka darbība atbilst viņa nodomiem (*Nodomi un darbi, Apzinīgums, Pārliecinātība, Neviltotība*).

NOPELUMS (morālais) — sk. *Sankcija*.

NORMA, MORĀLĀ (lat. *norma* — noteikums, paraugs) — viena no tikumisko *prasību* vienkāršākajām formām; izpaužas divējādi — kā morālo *attiecību* elements un kā morālās *apziņas* veids. No vienas puses, tā ir uzvedības norma, *paraža*, kura kā tikumisks likums tiek nemitīgi reproducēta daudzu cilvēku tipiskos rīcības aktos un kura ir obligāta katram cilvēkam. Katrā s-bā pastāv objektīva vajadzība, lai cilvēki noteiktās, bieži atkārtotošās situācijās rīkotos vienveidīgi. Šī prasība praktiski realizējas ar morālās N. starpniecību. Tās iedarbīgais spēks attiecībā pret katru atsevišķu cilvēku pamatojas uz ietekmi, kāda ir masu paraugam, *sabiedriskajai domai*, kolektīvajiem paradumiem u. c. s-bas gribas praktiski izteiktajām formām (*Disciplīna*), kuras izpaužas noteiktas s-bas *tikumos*. Morālā prasība, kas izteikta normu veidā, atspoguļojas arī morālajā apziņā atbilstošu noteikumu, *baušļu* veidā. Tā jau ir cita, subjektīvā morālās N. puse. Morālā apziņa morālo N. formulē kā pavēli, kas vienādi attiecas uz visiem cilvēkiem un ir jāpilda bez ierunām visdažādākajos gadījumos. Kā piemēru te var minēt dažus no tā dēvētajiem «Desmit baušļiem», kuri izklāstīti Bibēlē («Godā savu tēvu un savu māti», «Tev nebūs nokaut», «Tev ne-

būs laulību pārkāpt», «Tev nebūs zagt» u. c.). Daudzas morālās N., kuras izstrādājusi cilvēce daudzu gadu ilgās vēstures gaitā, saglabā savu nozīmi arī sociālistiskajā s-bā (*Vispārcilvēciskais un šķiriskais morālē*). Tomēr pašas par sevi morālās N. nevar kalpot kā izsmeloša morālās darbības vadula. Piem., morālo N. «Tev nebūs nokaut» nevar lietot visos gadījumos bez izņēmuma (piem., attiecībā pret nelabojamu slepkavu, kurš ir bīstams s-bai, vai attiecībā pret ienaidniekiem karadarbības apstākļos). No marksistiskās ētikas viedokļa, jautājumu par vienu vai otru morālo N. izmantošanu vajag risināt konkrēti, ņemot vērā noteiktos apstākļus. Turklāt jābalstās arī uz vispārīgākiem morāliem priekšstatiem — *principiem, ideāliem, taisnīguma, labā, ļaunā* u. c. jēdzieniem. Viens no komunistiskās audzināšanas uzdevumiem ir panākt, lai komunistiskās morāles vienkāršākās normas kļūtu par iekšēju nepieciešamību, iegūtu tiesmju, paradumu formu un tiktu izpildītas bez ārējas un iekšējas piespiešanas.

NORMATIVĀ ĒTIKA — ētikas sastāvdaļa, kurā tiek izvirzītas un risinātas *dzīves jēgas*, cilvēka misijas, cilvēka tikumiskā *pienākuma* satura problēmas, tiek nopamatoiti noteikti morālie *principi* un *normas*, kura līdz ar to pēc būtības ir s-bas vai šķiras morālās apziņas teorētiska attīstība un papildinājums. N. ē. mēģina filozofiski un zinātniski atrisināt tās pašas problēmas, kuras stihiski risina ikdienas apziņa tajos vai citos vēsturiskajos apstākļos. Visas pagātnes morālās mācības un ētikas priekšgājēju galarezultātā nodarbojās ar praktisku tikumisko problēmu aplūkošanu. Un katrs teorētisks savdabīgi nopamatoja tās s-bas vai šķiras morālos priekšstatus, kuras garīgo interešu izteicējs viņš bija, kaut arī subjektīvi centās radīt bezkaislīgu teoriju, kura paceltos pāri dažādām morālajām pozīcijām. So pretrunu starp pagātnes domātāju subjektīvajām vēlmēm un viņu teoriju objektīvo jēgu centās atrisināt

neopozitivisma piekritēji. Pēc viņu domām, ir stingri jānorobežo N. ē., kura satur morālos vērtējumus un priekšrakstus, taču nevar būt zinātniska, no *metaētikas*, kura it kā esot «stingri zinātniska» teorija, jo ir «attīrīta» no morālām problēmām. Tādējādi, cenšoties atrisināt norādīto pretrunu, neopozitīvisti nonāca pie zinātniskās *patiesības un morāles* pretstatīšanas. Pilnīgi atšķirīgi jautājums par N. ē. tiek risināts marksismā. Cilvēku (sociālo grupu, šķiru) tikumiskie priekšstati, kuri iegūst teorētisku nopamatojumu N. ē., galarezultātā vienmēr ir viņu sabiedriskās esamības atspoguļojums. Tāpēc sniegt morāles principu zinātnisku nopamatojumu var vienīgi tad, ja ir izzināti vēsturiskās attīstības objektīvie likumi. Un, lai ētiku padarītu patiesi zinātnisku, vajag nevis atraut tās izpētes priekšmetu no morālām problēmām, aiz kurām slēpjas šķiru intereses, bet parādīt, kādās attiecībās atrodas šīs intereses un visas cilvēces vēsturiskās vajadzības. Pirmo reizi vēsturē zinātniski nopamatojot morāli kļuva iespējams vienīgi marksistiskā pasaules uzskata ietvaros — šīs pasaules uzskats pieder šķirai, kura, atbrīvojot sevi, atbrīvo arī visu pārējo cilvēci. Proletariāts sakarā ar šo īpašo lomu pasaules vēsturē rada morāli, kas savā tālākā attīstībā kļūst par vispārcilvēcisku (*Vispārcilvēciskais un šķiriskais morālē*). Komunistiskās morāles ideāli principā sakrīt ar s-bas tālākās attīstības objektīvajām prognozēm. Tādējādi jautājums par N. ē. zinātniskumu pēc būtības sakrīt ar pasaules uzskata zinātniskuma problēmu. N. ē. ir viena no marksistiskās morāles teorijas sastāvdaļām. Teorētiskā ētika nodarbojas gan ar komunistiskās morāles principu nopamatošanu, gan arī plašāku problēmu risināšanu — aplūko jautājumus par morāles attīstības vēsturi, tās vietu sabiedrisko attiecību sistēmā, morālās apziņas dabu, formu un struktūru u. c. (*Ētika, Attiecības, morālās, Morāles valodas loģika*).

NOSODIJUMS (morālais) — sk. *Sankcija*.

NOZIEGUMS — morālās apziņas jēdziens, kas noteiktā aspektā raksturo *pārkāpumu*, proti, saistībā ar mēru, kādā šajā pārkāpumā ignorētas tikumības prasības. Pie N. parasti piešķaita tos pārkāpumus, kuri ir īpaši bīstami cilvēcei, kuri grauj vispārpieņemtos priekšstatus par humānismu un taisnīgumu, kurus nekādā gadījumā nevar attaisnot apstākļi un kuri tiek veikti aiz amorāliem motīviem. Raksturīgi N. pret tikumību ir fašistu izdarītās masveida slepkavības un spīdzināšanas, imperiālistiskie kari, Hirosimas un Nagasaki bombardēšana ar atombumbām, amerikāņu agresoru zvēribas Vjetnamā. Lielākajā daļā gadījumu tiesiskā un morālā nozieguma jēdzieni sakrīt (piem., slepkavības, zādības). Tomēr atšķirībā no tiesībām, kuras par N. uzskata tikai oficiāli sankcionētā likuma pārkāpšanu, morāle var novērtēt kā N. arī darbību, kurai nevar piemērot kriminālu vai administratīvu sodu (*Morāle un tiesības*). Sociālistiskajā s-bā tiesiskā un morālā N. izpratne nenonāk pretrunā, jo valsts pauž un īsteno visas tautas, nevis tikai kādas atsevišķas šķiras intereses. Nesaskaņa starp šīm izpratnēm nav konstanta, jo, no vienas puses, sociālistiskās tiesības ietver sevī un sankcionē tās tikumiskās normas, kuras izstrādā paši darbaļaudis komunistiskās celtniecības gaitā, un likumīgā kārtā soda pārkāpumus, pret kuriem komunistiskā morāle attiecas īpaši neiecietīgi (piem., ļaunprātīga *liekēdība*); no otras puses, daudzos gadījumos valsts piespiedu darbību pakāpeniski aizvieto sabiedriskās domas ietekme (*Pārliecināšana un piespiešana*), bet sodīšanas funkcijas tiek nodotas darbaļaužu sabiedriskajām organizācijām (biedru tiesām u. c.).

NOZELOŠANA — savas *vainas* atzīšana un iepriekšējās rīcības nosodījums; izpaužas vai nu publiskā vainas atzīšanā citu priekšā un gatavībā izciest sodu, vai arī īpašās nožēlas jūtās par nolūkiem un veiktajiem izdarījumiem. N. morālā apziņa vienmēr aplūkojusi kā nepieciešamu *izpirkšanas* momentu, jo bez N. nav

iespējama cilvēka labošanās. N. var būt *kauna* jūtu vai *sirdsapziņas* izpausme, taču abos gadījumos tā pilda cilvēka rīcības *pašvērtējuma* funkciju, kas virza viņa tālāko darbību. N. ir

specifiski morāls akts. Taču tai ir zināma nozīme arī tiesībās, kur soda mēru nosaka, ņemot vērā vainīgā N. Tas ir viens no *morāles un tiesību* savstarpējās saistības gadījumiem.

OPTIMISMS (lat. *optimus* — vislabākais) — koncepcija par vēsturisko pārmaiņu vispārējo gaitu, saskaņā ar to vienmēr pastāv iespējamība tuvināt īstenību labā ideālam; pārliecība, ka galu galā tiks sasniegta labā uzvara pār ļauno, taisnības — pār netaisnību, ka cilvēks ir spējīgs bezgalīgi sociāli attīstīties un morāli pilnveidoties. Pretstais *pesimismam*. O. kā sabiedriska noskaņojums — kā filozofisko un ētisko uzskatu sistēma ir cieši saistīts ar sociāli vēsturiskā un tikumiskā *prograsa* ideju. Kā cilvēka praktiskās orientācijas veids O. ļauj cilvēkiem gaidīt no nākotnes savu vēlēšanos un plānoto darbības rezultātu piepildīšanos. Tieši tāpēc O. princips tiek uzskatīts par auglīgu indivīda rīcības pamatu. Ticība labākai nākotnei veicina personības darbīgo, radošo spēju izvēršanu, palīdz veidot pozitīvas tikumiskās īpašības. Ētikas vēsturē O. tika pamatots atšķirīgi. Ideālists *Platons*, piem., atzīst absolūtā taisnīguma un labā pastāvēšanu, taču to atrašanās vietu pārnes uz ideju valstību. Empīriskajā pasaulē cilvēks var būt tikumīgs ar noteikumu, ja prāts (ar to indivīds saistīts ar ideju pasauli) pakļauj sev visas viņa dzīves puses. Reālistiskāks ir *Dēmokrīta*, *Aristoteļa*, *Epikūra* u. c. antiķo domātāju O., kuri tikumīgas un laimīgas dzīves pamatu redzēja cilvēka spējā saprātīgi regulēt savus jutēkliskos dzenuļus un darbību. Kaut arī kristīgās morāles un viduslaiku filozofi-

jas pārstāvji uzskatīja, ka ļaunais galu galā tiks pārvarēts (*Augustīns*, *Akvīnas Toms* u. c.), labā uzvaru viņi saistīja ar dieva gribu, pārnesa tā realizāciju uz viņpasauli. Dzīve šajā pasaulē, pēc viņu domām, ir pilna rūgtuma un ciešanu, bet *grēks* un *vaina* — cilvēka dabas būtiskas un mūžīgas īpašības. Sāds O. ir šķietams, jo noliedz ļaunā iznīcināšanas iespējamību reālajā dzīvē. Faktiski tas ir idents pesimismam. Jaunajos laikos absolūts O. piekritējs bija *Leibnīcs*. Viņš uzskatīja, ka pasauli apdzīvo nepilnīgas būtnes (bezgalīgs un pilnīgs ir tikai dievs), tāpēc ļaunais s-bā ir neizbēgams. Bet, tā kā visulabais dievs nevarēja radīt pasauli sliktu, labais dzīvē ir pārsvarā pār ļauno. Vēl vairāk, ļaunais ir labā uzvaras fons, un mūsu pasaule — vislabākā no visām iespējamām pasaulēm. Domu, ka ļaunais ir pakāpiens uz labo, atbalstīja J. V. Gēte, *Fihte* u. c. domātāji. *Hēgela* optimisms balstās uz viņa mācību par vēstures progresu. Labais, saskaņā ar Hēgeli, ir realizēta brīvība, pasaules galīgais mērķis. Un, kaut arī ļaunais dzīvē ir nepieciešams, tam obligāti ir jābūt «pārvarētam kā necībai». Revolucionāro demokrātu (*Hercens*, *Cerniševiskis* u. c.) O. izriet no ticības sociālajam progresam un s-bas revolucionārai pārveidošanai, patiesības un taisnības uzvarai. Vienā no visdrūmākajiem laikposmiem Krievijas vēsturē Cerniševiskis aicināja strādāt nākotnes labā, tuvināt to.

Kopš 19. gs. beigām, kad kapitālisms pāraug imperiālistiskajā stadijā, buržuāziskie sociologi un morāles filozofi parasti noraida vēsturiskā un tikumiskā progresa ideju, pesimistiski novērtē cilvēka stāvokli pasaulē, viņa pilnveidošanās perspektīvas. Marksistiskā ētika ir optimistiska, tomēr noraida ideālistiskās un metafiziskās O. koncepcijas, kuras praksē attaisno un saglabā sociālo un morālo ļaunumu. Marksistiskās mācības O. ir balstīts uz to, ka īstenības negatīvās puses (tās nereti izraisa pesimistisku attieksmi pret dzīvi) ir saistītas ar konkrētiem, vēsturiski pārejošiem s-bas pastāvēšanas apstākļiem (tādiem kā, piem., kapitālisma antagonistiskās pretrunas). Lai atbrīvotos no šiem apstākļiem un to radītā ļaunuma, cilvēkam vajag aktīvi un apzinīgi pret tiem cīnīties. Šādas apzinātas cīņas priekšnoteikums ir s-bas attīstības likumu zināšana. Atklājīs šos likumus, kā arī sociālos spēkus, kas tos realizē, vēsturiskais materiālisms pirmo reizi zinātniski nopamatoja optimistisko pasaules uzskatu.

OVENS (Owen) Roberts (1771—1858) — angļu sociālists utopists. Ētikas jomā O. pārvar *Helvēcija* un *Bentema* buržuāzisko ierobežotību. Viņus abus (par spīti visām atšķirībām) vienoja pārliecība, ka tikumiska s-ba ir iespējama tikai uz privātpašuma pamatiem dibinātas iekārtas apstākļos. O. izvirza un aizstāv tēzi, ka privātpašums rada sadursmes un šķir cilvēkus, demoralizē viņus, tāpēc tikumiska s-ba ir iespējama tikai uz sabiedriska īpašuma un savstarpējas sadarbības bāzes. K. Markss rakstīja: «*Bentems* pamato uz *Helvēcija* morāli savu *pareizi saprastās intereses* sistēmu, tāpat kā *Ovens*, balstīdamies uz *Bentema* sistēmu, pamato angļu komunismu» (*Markss K. Svētā ģimene*. R., 1976, 147. lpp.). Ejot fr. 18. gs. materiālistu pēdās, O. domāja, ka cilvēku uzskatus nosaka viņu apkārtējā vide. Jūtas, pārliecība un griba, saskaņā ar O., ir atkarīgas no iespaidiem, kurus uz cilvēka dabisko organizāciju atstāj ārējie apstākļi. «Tādē-

jādi viss viņa raksturs fiziskā, garīgā un tikumiskā ziņā izveidojas neatkarīgi no viņa.» No šim tēzēm O. nonāca pie secinājuma, ka cilvēku netikumus ir vainojama tā sabiedriskā iekārta, kurā viņi eksistē. Salīdzinājumā ar fr. materiālistiem viņš padziļināja cilvēka tikumisko uzskatu veidojošās sociālās vides analīzi, piešķatot pie tās ne tikai s-bas politisko uzbūvi, bet arī ekonomisko iekārtu, Šai sakarā O. asi kritizēja kapitālistisko iekārtu, kurā valda dzišanās pēc peļņas. Kapitālismam O. pretstatīja sociālismu kā saprātīgu sabiedrisko iekārtu, kurā tiek radīti nepieciešamie apstākļi sevišķi tikumīgu cilvēku audzināšanai, jo katram cilvēkam piemitošā tieksme uz laimi sociālistiskajā s-bā apvienojas ar vispārējas laimes sasniegšanu. Taču tēzi par apstākļu noteicošo ietekmi uz cilvēku O. traktēja pavisam metafiziski: «Cilvēka iekšējo un ārējo raksturu viņam veido, nevis viņš pats to rada... Tāpēc cilvēku nevar cildināt vai vainot, viņš nevar izpelnīties nedz slavainājumus, nedz nopelnumus, balvas vai sodus...» O. tādējādi noliedza *izvēles* iespējamību cilvēka uzvedībā, kas pēc būtības nozīmē morāles likvidēšanu. Savam kļūdainajam viedoklim O. piešķīra īpašu nozīmi, saskatot tajā ceļu, kā nodibināt visiem laimi dodošu iekārtu. Cilvēks, kurš apguvis šīs tēzes, uzskatīja O., atbrīvojās no ļaunām jūtām pret citiem cilvēkiem un viņu pārņem mīlestības un žēlsirdības jūtas. Visaptveroša šīs tēzes izplatīšanās novērsīs ļaunā cēloņus zemes virsū un novedīs pie labā uzvaras. Lai netikumīgos cilvēkus, kurus radījis esošā sabiedriskā iekārta, mudinātu atbrīvoties no netikumiem, O. apelē pie patiesības un saprāta. Prātam, pēc viņa domām, ir jāpārliecina ļaudis atzīt patiesību, ka cilvēka raksturs ir atkarīgs no apstākļiem, un iekārtot sabiedrisko dzīvi saskaņā ar to. Nezināšanu un maldus O. aplūko kā ļaunā avotu, bet patiesību un prātu — kā labā avotu. Seit O. metafiziskā pieeja cilvēka tikumisko uzskatu sociālās

determinācijas problēmai savienojas ar idealistisku izpratni par morāles avotiem un tās attīstības virzošajiem spēkiem. O. ētiskajā mācībā svarīgu vietu ieņem pārdomas par tikumisko audzināšanu nākotnes sociālistiskajā s-bā. Līdzās ražošanai O. aplūko audzināšanu kā galv. šīs s-bas darbības sfē-

ru. Galv. darbi, kuros atspoguļojas O. ētiskie uzskati: «Jauns ieskats par sabiedrību vai Pārdomas par cilvēka rakstura izveidošanas principu» (1812, kr. tulk. 1865), «Grāmata par jaunu tikumisku pasauli» (1836—44), «Revolūcija apziņā un cilvēku dzimtas darbībā» (1849).

P

PALIEKAS (morālās) — pirmsociālistisku tikumu, paradumu un uzskatu atliekas, kas izpaužas rīcībā un cilvēku savstarpējās attiecībās, vēsturiski mantotas no ekspluatatoriskās s-bas (kapitālistiskās, kā arī feodālās) un ir pretrunā ar komunistiskās morāles principiem. P. izpaužas tādos sabiedriskās morāles normu pārkāpumos kā *egoisms*, personības nevērīga attieksme pret sociālistiskās s-bas interesēm, zagšana, kukuļošana, radu būšana, izdabāšana, *liekēdība*, huligānisms, *karjerisms*, *uzpūtība*, *demagoģija* u. c. negodīguma formas; necilvēcīga attieksme pret cilvēkiem (cilvēknīšana, *rupjība*, *atriebība*, *apmelošana*, *vārda laušana*, *augstprātība*, *cinisms*); dažādas sabiedriskās pasivitātes formas un vienaldzība pret komunistiskajiem ideāliem (*nihilisms*, bezidejiskums, bezatbildība, *formālisms* sabiedrisko pienākumu pildīšanā) un kā tā sekas *liekulība*, *svētulība*, divkosīga eksistence — «sev» un «citiem». Morālo P. galēja izpausme ir sociālistisko tiesību normu pārkāpšana, noziedzība. Otra puse šādām nenormālām sociālistiskajai iekārtai neatbilstošām attiecībām starp personību un s-bu ir nevērība pret personības un tās vispusīgas attīstības interesēm: kolektīva un organizāciju neuzmanība pret cilvēku materiālajām un garīgajām prasībām, ierēdnieciski birokrātiska at-

tieksme pret viņu vajadzībām, sabiedrisko iniciatīvu; sociālistiskā demokrātisma un humānisma principu pārkāpšana, dažu vadītāju nevēlēšanās rēķināties ar kolektīva ierindas locekļu domām, tieksme nostādīt sevi virs viņiem, apspiest *kritiku un paškritiku*, bezprincipiāls šaurs praktisms. Visas šīs uzvedības un motīvu formas, kuras ir pretrunā ar komunistisko morāli, no vienas puses, vairs neatbilst jaunajiem sociālajiem apstākļiem, ir pretrunā ar sociālistiskās s-bas iedabu un galv. attīstības tendencēm, bet, no otras puses, vēl atrod sev augsni sabiedriskās esamības un apziņas pretrunīgajā attīstībā (ekonomiskajās grūtībās, novecojušās *saskarsmes* formās, idejiski organizatoriskā darba trūkumos, atsevišķos partijas politiskās līnijas pārkāpumos), kā arī saistītas ar kapitālistiskās sistēmas pastāvēšanu un buržuāziskās propagandas ietekmi uz sociālistisko valstu visatpalikušākās iedzīvotāju daļas apziņu. Pagātnes morālo P. pārvarēšana noris vairākos virzienos. Pirmkārt, ekonomikas un kultūras progress, sabiedrisko attiecību, sociālistiskā *dzīvesveida* pilnveidošana noved pie pastāvošo privātpašniecisko, buržuāzisko un sīkburžuāzisko, kā arī patriarhālo un feodālo morāles P. objektīvo apstākļu pakāpeniskas novēršanas. Otrkārt, Komunistiskās partijas vadībā

pret P. aktīvi cīnās valsts un tās orgāni, darba kolektīvi, sabiedriskās organizācijas. Treškārt, darbaļaužu apzinīguma un organizētības pieaugums, *komunistiskās audzināšanas* panākumi veicina jaunas, radošas personības tapšanu; šai personībai raksturīga attīstīta *pašapziņa* un iniciatīva, aktīva *dzīves pozīcija*, tā cīnās par s-bas progresu, ir spējīga uz *paškontroli* un *pašaudzināšanu*.

PARADUMI — *darbība* un *ričība*, kuras izpildīšana ir kļuvusi par vajadzību; cilvēka psihē iesakņojušies *uzvedības* veidi, kuri izpaužas tipiskā darbībā, kas līdzīgos apstākļos atkārtojas. Vienu un to pašu cilvēka darbību daudzkārtējas atkārtotības rezultātā viņa praktisko uzdevumu risināšanas process pakāpeniski automatizējas, rodas atbilstošas *iepaņas*, *tieksmes*, kuras, cilvēkam nokļūstot ierastos apstākļos, tiek liktas lietā un turklāt bez domāšanas iesaistīšanās. P. stipri atvieglo un vienkāršo cilvēka sociālās darbības procesu. Ja iesākumā ričība no cilvēka prasīja situācijas analīzi, lēmuma izstrādāšanu, dažkārt piespiešanos, tad, šai ričībai kļūstot ierastai, tā norisinās bez pārdomām un gribas piepūles. Sociālā aspektā P. ir morālo attiecību elementi, viens no cilvēka uzvedības regulācijas veidiem. P. ir vienkāršākais paņēmieni, kā uzturēt un nodot nākamajām paaudzēm *paražas*. P. būtība ir tā, ka noteikta sabiedriska vajadzība, kas diktē cilvēkam noteiktas darbības, nostabilizējas daudzu cilvēku psihē kā viņu vajadzības un tieksmes. Sabiedrisko P. nozīme pieaug komunistiskās s-bas celtniecības procesā. Izveidot masās komunistiskās morāles prasībām atbilstošus P. ir liels un grūts uzdevums, kas realizējas cīņā pret veciem P. — pagātnes paliekām. Komunistisko P. izstrādāšanas process nav reducējams uz cilvēku vienkāršu apmācīšanu pildīt viņiem diktētos noteikumus, tas paredz *pārliecības*, *apzinīguma* audzināšanu, un vēlāk rodas arī P. Kā saka, piem., V. I. Ļeņins, komunistiskais darbs ir darbs «ārpus normām, darbs, ko dara bez aprēķina — saņemt atalgojumu,

bez noteikuma par atalgojumu, darbs aiz paraduma strādāt vispārības labā un aiz apzinīgas (par paradumu kļuvušas) attiecības pret nepieciešamību strādāt vispārības labā — darbs kā veselīga organisma prasība» (30. sēj., 473. lpp.).

PARAUGS — morālē tā ir viena no *iniciatīvas* formām, kura izpaužas tādējādi, ka viena cilvēka (personu grupas, kolektīva) darbības akti kļūst par priekšzīmi citu uzvedībai. Salīdzinājumā ar *ierosmi* P. īpatnība ir tā, ka šeit iniciators ne tikai pamudina citus sekot sev, bet arī piedāvā gatavu darbības veidu, kas vēlāk aptver citus cilvēkus, kļūst par daudzu cilvēku uzvedības normu. Sajā ziņā P. ir viens no veidiem, kā tiek realizēta sabiedriskā *disciplīna*, kā izpaužas kolektīva locekļu aktivitāte, kā notiek viņu savstarpējā tikumiskā *audzināšana*. Morālē, pēc būtības, katrs atsevišķs ričības akts apkārtējiem ir P., pozitīvs vai negatīvs. Taču sekošana citu cilvēku P. nav vienkārša atdarināšana, tā vienmēr paredz noteiktu *vērtējumu* par veikto darbību. Bez šāda vērtējuma un priekšzīmes tikumiskās nozīmes noskaidrošanas (lai vēlāk to atdarinātu) sekošana P. vēl nav brīvas izvēles un apzinīgas tikumiskās darbības akts. P. vienmēr ir liela nozīme cilvēku ikdienas savstarpējās attiecībās, *paražu* un *tikumu* uzturēšanā un attīstībā. Taču apstākļos, kad valda privātpašums un ražošanas līdzekļiem un pastāv šķiriski antagonistiskas attiecības, tā nozīme tiek būtiski ierobežota; P. var kļūt par masveida atdarināšanas modeli tikai tiem cilvēkiem, kuri atrodas vienādā sociālā stāvoklī, un arī tad ne vienmēr, jo pat šajos ietvaros šķiriskās pretrunas bieži padara neiespējamu P. darbību. Stāvoklis būtiski mainās sociālisma apstākļos. V. I. Ļeņins rakstīja, ka «piemēra spēks, kas nevarēja izpausties kapitālistiskajā sabiedrībā, gūs milzīgu nozīmi sabiedrībā, kura atcēlusi privātpašumu uz zemi un fabrikām, — ne tikai tāpēc, ka te varbūt sekos labam piemēram, bet arī tāpēc, ka labāku ražošanas organizācijas pie-

mēru pavadis neizbēgams darba atvieglojums un patēriņa summas palielināšanās tiem, kas šo labāko organizāciju sasnieguši» (27. sēj., 174. lpp.). Līdz ar ražošanas līdzekļu sabiedriskošanu visi s-bas locekļi kļūst objektīvi ieinteresēti darba sabiedriskā ražīguma celšanā, tālākā s-bas materiālā un garīgā progresā. Tiesa, arī šeit vēl dažkārt rodas pretrunas starp personiskajām un sabiedriskajām interesēm. Taču šīs pretrunas nemitīgi tiek pārvarētas, cīnoties pret individuālo egoismu, šauru lokālismu, atsevišķu vadītāju birokrātisku attieksmi pret masu iniciatīvu, ik dienas audzinot visus s-bas locekļus. Šis audzināšanas mērķis ir radīt apzinīgu kalpošanu kopējiem ideāliem, tā risinās, izmantojot materiālās ieinteresētības sistēmu, pirmrindas pieredzes propāgandu. Īpaši plaši P. iedarbīgums izpaužas sociālistiskajā *sacensībā*.

PARAZA — sabiedriskās *disciplīnas* veids; vēsturiski izveidojusies un s-bā vai kolektīvā izplatīta darbības forma, kura atkārtojas noteiktos apstākļos. Sabiedrisko dzīvi, lai cik daudzveidīga un sarežģīta tā būtu, raksturo līdzīgu situāciju bieža atkārtošana, kuras prasa no cilvēkiem vienāda tipa rīcību. Vispārpieņemtie darba paņēmieni un veidi, kuri atkārtojas vienas s-bas ietvaros, sabiedriski politiskās darbības, laulības un ģimenes dzīves, cilvēku savstarpējo sadzīves attiecību formas, reliģiskie *rituāli* utt. — tas viss veido P. visplašākajā vārda nozīmē. Ar P. starpniecību kolektīvs masveida darbības formas nodod atsevišķai personībai, kura tās apgūst sabiedriskās audzināšanas procesā, un paaudze — paaudzei, kura tās saglabā un atkal nodod tālāk. Bet ar P. šaurākā vārda nozīmē saprot tikai tādas darbības, kuras masas reproducē stihiski. Tāpēc pie P. nevar pieskaitīt, piem., kādas instrukcijas paredzētu darbības kārtību. No P. atšķiras arī sabiedriskās *ieņemšanas*, kurām apmāca speciāli; ražošanas un sadales formas, jo tās tiek regulētas ar īpašuma attiecību starpniecību; s-bas sankcionētie noteikumi, kurus uztur

valsts tiesiskās normas (*Morāle un tiesības*). P., kuras tiek uzturētas ar morālo *attiecību* starpniecību, dēvē par *tikumiem* (sk. arī *Paradumi*). Kaut arī P. ir tikumiskās darbības sastāvdaļa, uz tām nevar reducēt visu morālo uzvedību. Morāle paredz ne tikai vispārpieņemtas, bet arī ārkārtējas darbības (*varonība, varoņdarbs, ziedošanās*). Turklāt morālās prasības un darbības bieži ir augstākas par parastajām uzvedības normām un dažreiz pat noliedz esošos dzīves pamatus, tām ir vēsturiski progresīva jēga, tās ir vērstas uz nākotni, bet P. vienīgi reproducē jau nostabilizējušās uzvedības normas. P. ietilpst kā elements s-bā pieņemtajā *dzīvesveidā*, kurš savukārt veidojas no dažādu P. kopuma. S-bai attīstoties, īpaši pārejot no vienas sociālās formācijas uz otru, notiek P. pārveidošana un laušana, jauno un veco P. ciņa. Piem., sociālisma uzvara pār kapitālismu ikdienas dzīvē bieži ir saistīta, kā norādīja V. I. Ņeņins, ar jaunu sabiedriskās disciplīnas formu radīšanu un vecā palieku pārvarēšanu cilvēku uzvedībā, t. i., ar jaunu, sociālistiskās īstenības apstākļiem atbilstošu P. izveidošanu.

PARAZU TIESĪBAS — *paražas*, kuras sankcionē valsts kā tiesiskās normas. P. t. parādās līdz ar šķiru s-bas un valsts izveidošanos. Pirmatnējās kopienas iekārtā dzimts locekļu uzvedību regulēja paražas un dzimts pašpārvaldes orgānu (vecākie, vecāko padomes) izteiktie vēlējumi. Pašas agrinākās tiesību sistēmas sastāv galvenokārt no paražām, kuras pārstrādātas valdošās šķiras interesēs. Par P. t. juridiskām normām kļūst tikai tās paražas, kuras aizstāv esošās sabiedriskās iekārtas kārtību. P. t. raksturīgas kā verdzības, tā arī feodālajai s-bai. P. t. piemēri ir tādi kodeksi kā «Divpadsmit tabulu likumi», «Krievu taisnība», «Saksijas spogulis». Bieži kā P. t. normas tika sankcionētas pašas zemiskākās paražas (piem., pirmās nakts tiesības). Līdz ar buržuāzisko revolūciju uzvaru no tiesiskajām normām tika izslēgtas pašas novecojušākās un mežonīgākās paražas. Tietociet

uz kompromisu ar muižniecību, buržuāzija tomēr saglabāja dažas feodālās P. t. normas. Mūsd. buržuāziskajās valstīs tiesas izmanto, kaut arī nelielā mērā, P. t. normas, risinot konkrētas lietas. Zināma loma P. t. ir starptautiskajās tirdzniecības attiecībās. Sociālistisko valstu likumdošana retu reizi piešķir paražām juridisku normu nozīmi (sadalot īpašumu, mantojot zemnieku sētas īpašumu un dažos citos gadījumos). Paražas, kurās atspoguļojas pagātnes kaitīgās paliekas, apkaro likums.

PĀRKĀPUMS — *ricība*, kas pēc sava satura ir tikumisko prasību neievērošana. P. mēdz būt ar nolūku un bez ļauna nolūka (atkarībā no tā, vai cilvēks tiecas izdarīt šo P. vai arī tas izdarīts negribot, — sk. *Nodomi*), tiši (izdarīti ar ļaunu nolūku vai pretēji izvirzītajām prasībām) un netiši (izdarīti aiz morālā pienākuma maldīgas izpratnes vai arī neziņas dēļ). Kā P. var tikt vērtētas ne tikai pašas minētās darbības, bet arī neizpildītās darbības, kuras priekšraksta morāle, kā arī amorāli nodomi un *motīvi*. Izpratne par to, ko vajag uzskatīt par P., ir vēsturiski mainījusies atkarībā no pašu tikumisko prasību satura, no tā, kādu šķiru un sociālo grupu intereses šīs prasības pauda. Pirmatnējās kopienas morāle, piem., nosodīja dzimts *atriebības* prasību nepildīšanu, bet kristietība, gluži pretēji, izvirzīja visu P. piedošanas prasību: «Piedodiet saviem ienaidniekiem» (*Mīlestība, Pāzēmība*). Feodālā morāle nosodīja augļošanu, bet buržuāziskā morāle atzina to par likumīgu bagātības iegūšanas ceļu. Ja buržuāziskajā morālē tiek atļauta ekspluatācija algota darba formā un tiek nosodīta jebkura darbība, kas grauj privātīpašumu, tad komunistiskajā morālē privātīpašuma ekspluatācija sociālistiskās revolūcijas gaitā tiek atzīta par darbaļaužu tiesību likumīgu realizāciju, bet jebkura ekspluatācijas forma — par pretrunīgu morāles prasībām. Sociālistiskajā s-bā par P. tiek uzskatītas darbības, kas ignorē sabiedriskās intereses, atsevišķu personu likumīgās tiesības un ir

pretrunā ar visas cilvēces interesēm. P. mērs tiek noteikts, ņemot vērā pašas darbības saturu, apstākļus, kuros tā tika veikta (kā arī P. izdarījušā cilvēka dzīves un audzināšanas apstākļus), pie tā novedušo motīvu un nodomu raksturu.

PĀRLIECĪBA (morālā). — 1. Personības tikumiskās darbības racionālais pamats, kas ļauj tai rīkoties apzināti, saprātīgi novērtējot zināmas uzvedības nepieciešamību un mērķtiecību. Par P. sauc cilvēka apziņā dziļi iesakņojušos morāles priekšstatus (*normas, principus, ideālus* u. tml.), kurus viņš uzskata par sev obligātiem. Nosacīdama cilvēka rīcību, P. izpaužas kā *motīvi*, pēc kuriem viņš vadās savā darbībā. P. veidojas cilvēku esamības objektīvo apstākļu ietekmē cilvēka sociālās prakses procesā, viņa aktivajā s-bas pārveidošanas darbībā un darba procesā, s-bas radītās garīgās kultūras apgūšanas procesā un tādas personiskās praktiskās pieredzes uzkrāšanā, kura ļauj dziļāk apgūt zināmus morāles principus un normas un apzināties to ievērošanas nepieciešamību. P. veidošanās process ir viena no sastāvdaļām personības tikumiskās *audzināšanas* procesā, kam ir sarežģīts, daudzpusīgs un pretrunīgs raksturs (*Cilvēks un sabiedrība, Vispusīga un viengabalaina personības attīstība, Audzināšana, darba*). Sociālistiskajā s-bā šim procesam ir savas īpatnības (*Komunistiskā audzināšana*). 2. Tikumisko priekšstatu nodošana no viena cilvēka otram, no s-bas — atsevišķiem tās locekļiem galvenokārt izskaidrošanas ceļā. Pārlicināšana ir galv. metode komunistiskajā audzināšanā, kas prasa, lai indivīds apzināti apgūtu morāles principus. Tā ietver daudzas un dažādas formas: marksistiski ļeņinskās s-bas mācības propagandu komunisma celtniecības praktisko uzdevumu izskaidrošanu; komunistiskās morāles ideju pamatošanu; masu audzināšanu, izmantojot konkrētus sociālistiskās s-bas dzīves un dažādu kolektīvu un atsevišķu cilvēku darbības *paraugus; sabiedriskās*

domas vērtējumu par dažādām parādībām un rīcību; *kritiku un paškritiku*.

PĀRLIECINĀŠANA UN PIESPIESANA — sabiedriskās disciplīnas uzturēšanas forma; metodes, kā uz masām iedarbojas to vadošais avangards (strādnieku šķira kopumā, tās apzinīgākā daļa — Komunistiskā partija, kā arī sociālistiskā valsts). Problēmai, kā atrast un lietot vismērķtiecīgākos masu ietekmēšanas veidus s-bas revolucionārās pārveidošanas procesā, ir ne tikai sociālpolitiska, bet arī morāla nozīme, jo šī ietekmēšana attiecas tiklab uz gāzto ekspluatatoru šķiru pārstāvjiem, pārliecinātiem jaunās s-bas ienaidniekiem, kā arī uz prāvu daļu darbaļaužu masu, kas objektīvi ieinteresēta revolucionāros pārveidojumos, bet aiz *paraduma* joprojām turas pie vecās s-bas tradīcijām. Marksisms-ļepinisms uzskata, ka s-bas *tikum* pārveidošana nav iespējama vienīgi ar izglītošanu un pārliecināšanu, ne arī tikai ar vardarbību un valsts izdarītu piespiešanu. Kā viens, tā otrs vienpusīgais viedoklis ir nepārliecināošs tiklab no praktiskās, kā arī no morālās puses. «Mēs būtu smieklīgi utopisti,» raksta V. I. Ļeņins, «ja iedomātos, ka šāds uzdevums veicams... bez piespiešanas» (27. sēj., 185. lpp.). Bet V. I. Ļeņins uzsver arī, ka uzcelt komunismu, s-bu, kurā disciplīna jāuztur bez valsts izdarītas piespiešanas ar masu apzinīgumu un paradumu, var tikai ar ilgu audzināšanu, propagandu un pārliecināšanu. V. I. Ļeņins vairākkārt norādījis uz P. un p. dialektisko vienotību, uz to, ka P. un p. samēro nosaka konkrētie sociālie apstākļi. «Piespiešanas formu nosaka zināmās revolucionārās šķiras attīstības pakāpe... tālāk,» ekspluatatoru šķiru «pretestības formas...» (27. sēj., 231. lpp.). Masu pakļaušanās vadītāja gribai, «ja kopējā darba dalībnieki ir ideāli apzinīgi un disciplinēti,» «var drīzāk atgādināt dirigenta maigo vadību» (turpat, 232. lpp.), bet pretējā gadījumā tā var iegūt vardarbīgas formas. No vienas puses, nekāda pārliecināšana nebūs iedarbīga, ja nebūs

«lietišķa, nesaudzīga, patiesi revolucionāra kara pret konkrētiem ļaunuma nesējiem» (28. sēj., 79. lpp.). Bet, no otras puses, pārliecināšanai jābalstās uz *sabiedriskās domas* autoritāti, uz masu sabiedrisko aktivitāti. «Tikai brīvprātīga un godprātīga, revolucionārā entuziasma pilna strādnieku un zemnieku masu sadarbība, izdarot uzskaiti un kontroli *pār bagātajiem, pār blēžiem, pār liekēžiem, pār huligāniem*, var uzvarēt šīs nolādētās kapitālistiskās sabiedrības paliekas...» (26. sēj., 365. lpp.). Tāpēc V. I. Ļeņins domā, ka vismērķtiecīgāk ir sabiedriskās disciplīnas jaunās formas ieviest tādējādi, lai «piemēra spēks kļūtu vispirms par morālistisku, bet pēc tam arī par piespiedu kārtā ievadamu... *paraugu...*» (27. sēj., 172. lpp.), t. i., savienojot P. un p. un pēc iespējas dodot priekšroku pārliecināšanai. Sociālisma sabiedriskās dzīves likumu spēks balstās ne tikai vienkārši uz to, ka valsts un tiesības tos sargā, bet pirmām kārtām uz to, ka tos visur atbalsta pašas tautas masas, tie nostiprinās masu apziņu. Notiekot pārejai uz komunistiskām attiecībām, valsts un tiesiskās piespiešanas pasākumus aizvien plašāk nomaina sabiedriskā kontrole, turklāt pamazām izzūd vajadzība pēc vardarbīgām piespiešanas formām un arvien lielāku nozīmi iegūst saudzīgāki sabiedriskās ietekmēšanas līdzekļi, galvenokārt garīgi. Pretsabiedriskas rīcības biedriska nosodīšana pakāpeniski kļūst par galveno līdzekli, lai izskaustu buržuāziskos uzskatus, tikumus un paradumus. Vienlaikus tas nozīmē, ka cilvēku uzvedībā pieaug personiskā *apzinīguma* un *paškontroles* nozīme, palielinās personības tikumiskā *brīvība*.

PĀRLIECINĀTĪBA — cilvēka subjektīva attieksme pret savu rīcību un *pārliecību*; tajā izpaužas viņa ticība savai taisnībai. Būdamā viena no tikumiskās *pašapziņas* formām, P. ir idejiski psiholoģiskais pamats, lai attīstītos ar gribu saistītas īpašības — vīrišķība, nelokāmība, savaldība, izturētība, iniciatīva, uzticība izvēlētajiem ideāliem. P. var būt ista, kad tā pama-

tojas uz pātiesu apzinīgumu, uz sociāl-vēsturisko procesu, s-bas un cilvēku vajadzību dziļu izpratni, uz saprašanu, kāda jēga ir cilvēka ievērotajām tikumiskajām prasībām. Bet tā var iegūt arī izkropļotas formas, kad cilvēks nekritiski apguvis zināmus priekšstatus, dogmatiski noticējis savu principu neapstrīdamībai, kāda cita autoritātei vai pat savam nekļūdigumam (*Dogmatisms, Fatālisms, Autoritārisms*). Tāda veida P. mēdz savienoties ar *iesīkstētību* un galēju *fanātismu*, ar nespēju izmantot praktisko pieredzi un pamatot savu pārliecību, ar nevēlēšanos pievērst uzmanību faktiem un uzklausi citu cilvēku spriedumus (*Uzspūība*). Tādas P. cilvēka uzvedību bieži raksturo *formālisms, rigorisms, liekulība*. Aiz neīstas P. bieži slēpjas sagrozīta morālo prasību jēgas izpratne, un tā noder amorālas rīcības attaisnošanai (savā un citu priekšā). Tātad P. atkarībā no sava satura var būt gan pozitīva, gan negatīva morāla *ipašība*. Marksistiskā ētika neaprobežojas ar P. morālo vērtēšanu, bet prasa noskaidrot tās sabiedrisko jēgu un sociālos avotus. Neīsta P. parasti piemīt tādu cilvēku apziņai, kuri sava sociālā stāvokļa dēļ nespēj pacelties līdz s-bas likumu jēgas izpratnei. Tā, piem., mūsd. buržuāziskā ideoloģija, kas attaisno tādas s-bas pastāvēšanu, kurai vēsture parakstījusi nāves spriedumu, spēj savos piekritējos izstrādāt tikai sagrozītas P. formas. Turpretī cīnītājiem par sociālo taisnīgumu P. balstās uz viņu cīņas patieso taisnību un savienojas ar augstākajām *apzinīguma* formām. Komunistiskās morāles prasībām atbilst tikai tāda P., kas organiski savienojas ar pātiesu apzinīgumu, *idejiskumu* un principālītāti. Pārliecināts komunistiskās mācības piekritējs spēj kalpot darbaļaužu atbrīvošanās interesēm, savu sirdsapziņu nenoskaidrums no prasībām, kādas viņam izvirza apkārtējie cilvēki, partija un tauta. Dziļi ticēdams kopīgo ideālu taisnībai, viņš rīkojas, pilnīgi saprazdams savu personisko *atbildību* par uzdoto darbu un par cilvēku likteņiem. Tāda P. ļauj cil-

vēkam aktīvi un radoši pildīt komunistiskās morāles prasības, rīkojoties nevis aiz ārēja spiediena, bet brīvi, patstāvīgi (*Pašdarbība un jaunrade; Brīvība, tikumiskā*).

PASKĀLS (Pascal) Blēzs (1623—62) — fr. matemātiķis un fiziķis, reliģiskais filozofs. P. ētikā manāma stoīķu (*Stoicisms*) un Dekarta ietekme. «Vēstulēs provinciālim» (1657) P. atmasko *probabilisma* liekulību un melīgumu (tas jezuitiem (*Jezuitisms*) kalpoja par aizsegu amorālajam principam «Mērķis attaisno līdzekļus»). Galv. filozofisko darbu — «Domās», kurš palicis nepabeigts (izdots pēc nāves, 1669), — P. rakstīja, saslimis ar smagu nervu slimību, sapīnies šaubu, neticības un reliģiskā fanātisma pretunās. Cilvēka prāta varenības apliecinājums (sekojot Dekartam) un domas par cilvēka niecību un bezspēcību dieva priekšā (pašu drūmāko *Augustīna* izteicienu garā), tieksme atklāt cilvēka esamības «noslēpumu» un tā neatrisināmības atzišana, skepticisms, kas atņem cerības, un mēģinājums glābties no tā reliģiskā fanātismā, un kā vadmotīvs — visdziļākais *pesimisms* cilvēka un cilvēces likteņa vērtējumā — lūk, nesavienojamās galējības P. ētiskajos uzskatos. Cilvēka dzīvē P. saskata galvenokārt «ilūzijas», «melus un liekulību», «taisnīgumam un saprātam pretunīgu» tieksmju valdīšanu, skumju un bezcerības jūtas. P. atrod tikai divus ceļus, kuri var palīdzēt cilvēkam pārvarēt izmisumu: vīrišķības, prāta spēka apzināšanās, stoiciskas tikumības ceļu un jūtu ceļu — ekstatisku mīlestību uz dievu, kad pārvarētas šaubas un kad nav vajadzības pēc prāta argumentiem. Galu galā P. par labāku atzīst otro ceļu: «Samierinies, bezspēcīgo prāt, aplūsti, vientiesīgā daba; izzini, ka cilvēks ir bezgalīgi nesaprotama būtne cilvēkam, un pavaicā savam Valdniekam par tev nezināmo tavu īsteno stāvokli. Ieklausies Dievā.» P. ideju vēsturiskā nozīme ir pretunīga: viņa cīņai pret jezuitiem, himnai saprātam un tikumiskai vīrišķībai bija progresīva loma, veicinot trešās

kārtas antifeodālās ideoloģijas izplatīšanas; viņa pesimisms, reliģiski mistiskā ekstāze, gluži pretēji, kalpoja klerikālajai reakcijai, kura nemitīgi (kopš 18. gs. līdz pat mūsu dienām) spekulē ar zinātnieka «pievēršanos dievam».

PASAIZLIEDZĪBA — pozitīva morāla īpašība, kas raksturo tādas cilvēku darbības, kurās izpaužas pašuzupurēšanās — labprātīga savu interešu un dažkārt pat dzīvības upurēšana citu cilvēku interesēs, kopīga mērķa sasniegšanai viņiem dārgu ideālu vārdā. «... Uzupurēšanās ir noleikts apstākļos nepieciešama individu pilnīgas izpaušanās forma» (*Markss K., Engelss F. Vācu ideoloģija*, 222. lpp.). Šī īpašība nepieciešama ārkārtējos apstākļos, kad cilvēkam jādara vairāk, nekā prasa viņa ikdienas pienākumi un parastās attiecības ar citiem cilvēkiem, kad viņam jāatsakās no savām likumīgajām (no attiecīgās s-bas viedokļa) interesēm, pat jāziedo sava dzīvība. Plašā apjomā tāda rīcība kļūst nepieciešama atbrīvošanās karu laikā un revolucionārajā kustībā, notiekot lieliem sabiedriskiem pārveidojumiem. Padomju tauta ne vienu reizi vien rādījusi P. paraugus. V. I. Leņins norādīja, ka uzvaru pilsoņu karā darbaļaudis nodrošināja ar «neredzētu varonību», kad viņi «pārcieta nedzirdētu trūkumu, upurēja sevi...» (30. sēj., 399. lpp.). Pāreja uz mierlaika celtniecību notika padomju s-bai ārkārtīgi grūtos apstākļos, tādēļ šie apstākļi prasīja, lai «Krievija pārvērstos milzīgā darba armijā ar varonīgu apziņu, ka viss jāupurē kopējai lietai...» (turpat, 479. lpp.). P. kā morāla īpašība, kas nepieciešama īpašos apstākļos, sociālistiskajā s-bā tiek augsti vērtēta. Tai pašā laikā komunistiskā morāle, kurai svešs *askētisma* un pašatteikšanās gars, neuzskata P. par vispārēju morāles principu, kurš nosaka, ka visa pamatā vienmēr ir cilvēka paša un citu cilvēku interešu pretējība un tāpēc cilvēks pastāvīgi ir spiests atstāt novārtā savas intereses un tieksmes citu cilvēku interešu dēļ. Morālās apziņas vēsturē tāds princips izvirzīts vairāk-

kārt (it īpaši *reliģiskajā morālē*), parasti kā morāls pamatojums darbaļaužu masu piespiedu askētismam, cilvēka interešu apspiešanai, lai nosargātu valdošās šķiras un visas ekspluatatoru s-bas intereses. K. Markss un F. Engelss, atsegdami šā principa sociālo jēgu, parādīja, kāpēc tas nevar būt komunistiskās morāles princips, kas jāievēro visos dzīves gadījumos. «... Komunisti neizvirza nedz egoismu pret uzupurēšanos, nedz uzupurēšanos pret egoismu un neuztver teorētiski šo pretstatu... viņi, gluži otrādi, atklāj tā materiālās saknes, kurām iznīkstot tas izzūd pats no sevis» (*Markss K., Engelss F. Vācu ideoloģija*, R., 1963, 222. lpp.). Komunisma celšanas procesā pārvarot *cilvēka un sabiedrības* interešu pretējību, pamazām izzūd nepieciešamība, lai cilvēki ik brīdī atteiktos no savām interesēm citu vai pat visas s-bas interešu labā; kalpošana s-bai kļūst par katru atsevišķa cilvēka organisku vajadzību un pašapliecinājumu (*Vispusīga un viengabalaina personības attīstība*).

PASAPZIŅA (tikumiskā) — cilvēka apzināšanās, ka viņš ir personība un ieņem zināmu vietu cilvēku sabiedriskajā darbībā. P. dod cilvēkam *paškontroles* spēju, iespēju patstāvīgi virzīt un kontrolēt savu rīcību un sevi audzināt (*Pašaudzināšana*). Personības tikumiskās P. pamats ir stingri uzskati un personības attieksme pret tiem — *pārlicinātība*. Tā kā personībai vispār ir iespējams un vajadzīgs virzīt un kontrolēt savu darbību, tai piemīt morālā *atbildība*. Cilvēka attieksme pret sevi kā morālu personību izpaužas *cienas* un *goda* jēdzienā. Spēja realizēt savu darbību atbilstoši savai pārlicēbai ir *sirdsapziņa*. Kad cilvēks saprot savas pārlicēbas, pašvērtējuma un paškontroles saistījumu ar sociālvēsturiskās attīstības objektīvo gaitu, ar s-bas un cilvēku interesēm, tad var runāt par viņa *apzinīgumu*. Tie ir elementi, kas veido cilvēka tikumiskās P. struktūru. P. spēja vēl neparāda cilvēka morālās pārlicēbas un izturēšanās saturu. Atkarībā no sociālā un šķiriskā stāvokļa cilvēkam

var būt pēc savas sabiedriskās nozīmes dažāda P. (*Idejiskums*). Arī pati personības P. pakāpe nepaliek nemainīga. Tā attīstās sociālvēsturiskā progresa gaitā. Pirmatnējās kopienas s-bas agrīnajās pakāpēs indivīds vēl sevi neizdala no ģints kolektīva un tam vēl nav P. (*Personība un kolektīvs*). Rodoties šķīrām un attīstoties pretrunai starp atsevišķu cilvēku un s-bu kopumā, individuālā P. sāk sevi pretstatīt sabiedriskajai apziņai. Tikai sociālistiskajā s-bā līdz ar šīs pretrunas likvidēšanu cilvēks var sasniegt P. augstāko formu, kas attīstās uz komunistiskā apzinīguma pamata.

PAŠAUDZINĀŠANA — viens no morālās darbības aspektiem. Izpaužas tādejādi, ka cilvēks mērķtiecīgi attīsta sevi morālās darbības spējas, veido savu morālo apziņu, pilnveido pozitīvas īpašības un pārvar negatīvās. P. formas un metodes ir pašpārliecināšana, paškritika, pašpiespiešana, ierobežošanās. K. Markss norāda, ka atšķirībā no dzīvnieka, kas «sevi neatšķir no savas dzīvesdarbības» un rīkojas saskaņā ar savu dabisko būtību, cilvēks «pašu savu dzīvesdarbību padara par savas gribas un savas apziņas objektu» (*Маркс К., Энгельс Ф. Соч., т. 42, с. 93*), t. i., veido un pilnīgo savu personību saskaņā ar saviem priekšstatiem par cilvēka būtību un misiju. P. problēmu ētika izvirzīja jau senajos laikos. Bet parasti tā tika izprasta individuālistiski, kā personības pašpilnveidošanās sevis pašas dēļ, kā indivīda morālās attīstības mērķis pretstatā viņa darbībai s-bas labā. Deontoloģiskajā *intuitīvismā*, piem., pašpilnveidošanās pienākums traktēts kā patstāvīgs, nesaistīts ne ar kādām «utilitārām» (sabiedriskām) vajadzībām. Taču šīs pašpilnveidošanās konkrētie uzdevumi īstenībā tika izprasti dažādi, atkarībā no priekšstata par tikumisko ideālu, kas vienmēr paudis noteiktas šķiru un s-bas intereses. Pretēji buržuāziskajai P. izpratnei K. Markss norādīja uz tās sabiedrisko nozīmi: «... manis pašā esamība ir sabiedriska darbība; un tāpēc arī to, ko es

izdaru ar savu personu, es izdaru ar sevi sabiedrības labā, apzinādamies sevi kā sabiedrisku būtību» (turpat, 118. lpp.). Palielinoties cilvēku apzinīgumam (gan katra atsevišķa cilvēka individuālās attīstības procesā, gan darbaļaužu masu sabiedriskās aktivitātes attīstības gaitā), indivīds kļūst ne tikai par audzināšanas objektu, bet arvien lielākā mērā arī par tās subjektu. Īpaši nozīmīga P. kļūst sociālistiskajā s-bā, kur ārkārtīgi liela nozīme ir personības morālās darbības patstāvīgai regulēšanai, kur masu P. pamazām kļūst par tikumiskās audzināšanas sabiedriskā procesa formu. P. spēja, prasme apzināti un radoši apgūt komunistiskās morāles principus, māca mērķtiecīgi veidot savu personību, pamatojoties uz savas darbības analīzi un izvirzītajiem dzīves mērķiem, ir viens no galv. cilvēka komunistiskā apzinīguma pakāpes rādītājiem.

PAŠDARBĪBA UN JAUNRADE (morālē) — aktīva un brīva tikumības prasību pildīšana, kurā cilvēks sevi apliecina kā morālu personību, kas ne tikai pakļaujas uzliktajiem pienākumiem, bet arī spēj patstāvīgi sev izvirzīt tikumiskus mērķus un tos sasniegt bez ārējas (ne tikai materiālas, bet arī garīgas) piespiešanas. P. u. j. morālē prasa: personisku morālās prasības apzināšanos; šīs prasības pildīšanu nevis kā uzspiestu pienākumu, bet pakļaujoties paša *sirdsapziņas* balsij, cenšoties darīt labu atsevišķiem cilvēkiem un visai s-bai; patstāvību tikumisko problēmu risināšanā; savu laiku nodzīvojušo morāles normu kritiku un piedalīšanos jaunu morāles normu radīšanā (*Jaunā izjūta*), gatavību nostāties pret ieskīstējušām parāzām un vairākuma domām, ja tās ir pretrunā ar patiesas tikumības prasībām. P. u. j. problēmai pirmie sāka pievērst īpašu uzmanību buržuāziskās filozofijas klasiķi. Taču buržuāziskajai ētikai visumā raksturīga šīs problēmas risināšana tikai attiecībā uz atsevišķas personības brīvību. *Kants* un *Fihte* to reducē uz personiskās sirdsapziņas brīvības jautājumu. *Fihte* par

vienīgo tikumības kritēriju uzskatīja «tirā Es» sirdsapziņu, bet pakļaušanos ārējai autoritātei — par sirdsapziņas trūkumu. Kants apgalvoja, ka patiesi morāls var būt tikai tas likums, kuru cilvēks nosaka sev pats. Buržuāziskās morāles teorētiķi bieži sniedza citu risinājumu. Viņi pretstatīja «brīvo» tikumību un pakļaušanos normai; tikumu, iekšēju tieksmi pēc labā un «pienākuma morāli» (*Deontoloģija*). *Eksistenciālisma* piekritēji uzskata, ka jaunrade morālē nozīmē personiski iecerētu tikumiskumu, cilvēka pašapliecinājumu pretsvarā vispārpieņemto normu izpildes «dogmatiskajai» morālei. Tāda buržuāziskā *individuālisma* garā izprasta jaunrade galu galā vienmēr noved pie personības pretstatījuma s-bai, pie vienas vai otras *amoralisma* formas. Pavisam citādi P. u. j. problēmu risina marksistiskā ētika un komunistiskā morāle, attiecinādama to nevis tikai uz atsevišķu personību, bet vispirms uz plašām tautas masām. V. I. Leņins vairākkārt norādījis, ka komunistiskās morāles normu nostiprināšanās nav iespējama bez masu radošās aktivitātes. Jaunā morāle tiek veidota, nevis cilvēkiem vienkārši apgūstot gatavas formulas, bet radot jaunus sabiedriskās *disciplīnas* formas, pamatojoties uz masu praktisko pieredzi. Tikai piedalīdamās šai masu darbībā, personība spēj izrādīt *iniciatīvu, ierosmi*, būt apkārtējiem *paraugs*. P. u. j. morālē iespējamas, kad ikviens s-bas loceklis dziļi apzinās s-bas attīstības procesā radušās vēsturiskās vajadzības un uzdevumus. Tad sabiedriskās apziņas izstrādāto tikumisko prasību pildīšana kļūst par ikviena paša sirdsapziņas un atbildības jautājumu, no vienkāršas pienākumu izpildes pārvēršas par mērķtiecīgu morālu darbību. Vēlāk šī apzināšanās var pamazām pārvērsties par tieksmi un *paradumu*, kuru rezultātā morālā pienākuma pildīšana jau kļūst pilnīgi brīva, bez iekšējas piespiešanās (*Brīvība, tikumiskā*).

PASKONTROLE — patstāvīga savas rīcības, tās motīvu un dzenuļu regulēšana, s-bas morālo attiecību sistē-

mas sastāvdaļa, kas ietver tiklab dažādās formas, kādās s-ba kontrolē savu atsevišķo locekļu izturēšanos, kā arī ikviena paškontroli. P. mehānisms ietver personības sabiedriskās dzīvesdarbības procesā pakāpeniski veidojušos *pārliecību, jūtas, paradumus* un *pašvērtējumu*, kādu cilvēks dod savai darbībai, stimuliem, morālajām īpašībām (viens no tāda pašvērtējuma formām ir *sirdsapziņa*). Komunistiskajai morālei sociālistiskās s-bas dzīvē attīstoties un nostiprinoties, P. iegūst arvien lielāku īpatnību morālajās attiecībās, un tādejādi pakāpeniski palielinās tikumiskās *brīvības* robežas. P. pakāpe dažādiem cilvēkiem ir dažāda un daudzējādā ziņā atkarīga no sabiedriskā apzinīguma un garīgās attīstības līmeņa un *personības tikumiskās kultūras*.

PASREALIZĀCIJAS ĒTIKA —

mūsd. buržuāziskās morāles filozofijas strāvājums, kura idejas attīsta dažādu virzienu ideālistiskie filozofi. 19. gs. beigās un 20. gs. sākumā P. ētikai lika pamatus objektīvie ideālisti F. Bredlijs, Dž. Maktagarts, Dž. Makkenzijs, B. Bozankets (Anglijā), Dž. Roiss (ASV); personālisti B. Bouns, M. Kolkinzs, V. Hokings (ASV) un pēdējos gadu desmitos — Ž. Bastids, E. Munjē un G. Madinjē (Francijā); neohēgelietis B. Kroče (Itālijā), protestantiskais filozofs F. Adlers u. c. P. ē. dažādajiem variantiem kopīgs tas, ka tie visi morālās darbības mērķi saskata individuā «iekšējā Es» pašrealizācijā, turklāt šis «iekšējais Es» tiek uzskatīts par pilnīgi unikālu, neatkarīgu, atšķirīgu no visu citu cilvēku «Es». No tā secina, ka atsevišķa cilvēka rīcībai tikumiskumu piešķir nevis atbilstība kādiem vispārējiem morāles *principiem*, bet, tieši otrādi, individuālums, savdabība, atšķirība no citu cilvēku darbības. Tāda tikumiskā *kritērija* izpratne, kas individuālo pretstata kopīgajam, pamatojas uz morālo *individuālismu* un noved pie galēja *voluntārisma* tikumības interpretācijā. Šī virziena teorētiķi pretendē uz *altruisma* un *egoisma* pretstata pārvarēšanu. Daudzos «individuālos

Es» viņi apvieno kādā visaptverošā «absolūtā Es» sistēmā (ar šo «Es» bieži saprazdami dievu); pret «absolūto Es» «individuālais Es» attiecas kā daļa pret vienotu veselumu. Ar tādu tīri spekulatīvu objektīvi ideālistisku konstrukciju it kā tiek nodibināta harmonija starp visiem cilvēkiem: ikviens, savā rīcībā realizēdams tikai savu paša «Es» prasības, vienlaikus realizē vispārējā «Es» likumu, kalpo veselumam (piem., s-bai) un visām tā daļām (atsevišķiem indivīdiem). Fr. personalisti te akcentē, ka ikviens cilvēks realizē savu individuālo būtību, un tādējādi pamato individuālisma principu morālē. Amer. un angļu teorētiķu lielākā daļa uzsver kopības prioritāti pār individuālo, tādējādi sludinādami ideju, ka kapitālistiskā s-ba ir augstākā morālā *autoritāte* indivīdam. Aiz tā visa būtībā slēpjas doma par mūsd. kapitālistiska apstākļos it kā pastāvošo harmoniju starp *cilvēka un s-bas* interesēm. Ideālistiskā konstrukcija — «absolūtais Es», kas ietver visus «individuālos Es», — patiesībā atspoguļo īstenās sociālās attiecības, kādas pastāv imperiālistiska laikmeta kapitālismā — cilvēku visādi nomācošajā valsts monopolistiskajā sistēmā. Turklāt šai sistēmai tiek piedēvēta kaut kāda «augstāka» kosmiska jēga. Tādējādi P. ē. ir tipiska buržuāziska apoloģiska teorija, kas kalpo mūsd. kapitālistiska ideoloģiskajai attaisnošanai.

PASVERTEJUMS — savas rīcības, morālo īpašību, pārliecības, motīvu morālais novērtējums; viena no personības tikumiskās *pašapziņas* un *sirdsapziņas* izpausmēm. P. spēja cilvēkam veidojas viņa tikumiskās audzināšanas procesā, kad viņš apzinīgi apgūst tos morāles principus, kurus izstrādā s-ba, un noskaidro savu personisko attieksmi pret savu rīcību, pamatojoties uz citu cilvēku doto šīs rīcības vērtējumu. Tāpēc P. aktā cilvēks par savas darbības morālo nozīmi spriež nevis vienkārši savā vārdā, bet tās s-bas (šķiras, kolektīva) vārdā, pie kuras viņš pieder un pie kuras subjektīvi sevi pieskaita. P.

spēja dod cilvēkam iespēju lielā mērā patstāvīgi virzīt un kontrolēt savu darbību un pat sevi audzināt (*Paškontrole, Pašaudzināšana*). Buržuāziskā morāle P. izvīrziņa pirmajā vietā kā vienu no «individuāla autonomijas» principa prasībām (*Individuālistisms*). Taču īstenībā P., pauzdams cilvēka apzinātu attieksmi pret sevi pašu kā s-bas locekli, ir saistīts ar visu sabiedrisko attiecību un tikumiskās audzināšanas sistēmu.

PATEICĪBA — cilvēka attieksme pret personu (grupu, organizāciju), kas pagātnē ir izdarījusi viņam *labumdarību*, pakalpojumu. Tā izpaužas īpašās jūtās — gatavībā savukārt atbildēt ar labumdarību. Morālā prasība atmaksāt labu ar labu radusies jau ļoti sen, kad cilvēks sāka izdalīt sevi no pirmatnējā kolektīva un kad radās iespēja savstarpēji pakalpot. P. pienākums plašāku nozīmi gūst buržuāziskās s-bas apstākļos — tas ir tiesībās neformulēts papildinājums ekonomiskajām un juridiskajām attiecībām savstarpējā preču un pakalpojumu apmaiņā. Bet tieši te cilvēku interešu pretrunīguma dēļ šis pienākums visbiežāk tiek ignorēts, piem., kad agrākais labumdaris kļūst par konkurentu. Komunistiskā morāle atzīst P. par vienu no *taisnīguma* principa izpausmēm cilvēku savstarpējās attiecībās. Taču tā uzskata, ka tādos gadījumos, kad P. pienākums pret kādu cilvēku nonāk pretrunā ar augstākiem principiem (*humānismu, godīgumu, kalpošanu s-bai* utt.), priekšroka dodama šiem principiem, jo P. attiecas uz indivīdu savstarpējo attiecību sfēru, bet kalpošana cilvēkiem ir plašāka joma un skar viņu sabiedriskās attiecības. Tās komunistiskā morāle izvīrza priekšplānā salīdzinājumā ar privātajām un personiskajām attiecībām.

PATERNIECISKŪMS — regulatīvu ideju, cerību un noskaņu kopums, kas orientē *uzvedību, dzīves stilu* un attiecības, kur darbības galv. ievirze ir tieksme pēc prestiža patēriņa, pēc baudu un izklaidēšanās maksimuma. P., kas raksturīgs kapitālistiskās s-bas daudzu plašu iedzīvotāju slāņu ikdīe-

nas apziņai, iekļaujas buržuāziskā reformisma sociālo ticējumu un morālo priekšstatu sistēmā, kuras teorētiska izpausme buržuāziskajā filozofijā un socioloģijā ir «patērēšanas», «postindustriālās» s-bas u. c. koncepcijas. P. gara izplatīšanās kapitālistiskajās zemēs veicina dzīves līmeņa un sadzīves komforta standartu zināma paaugstināšanās, iedzīvotāju brīvā laika palielināšanās. Ar masu komunikācijas līdzekļiem, reklāmu buržuāzija uzskurina mietpilsoņu patērnieciskās kaislības, izmanto viņus kā ideoloģisku instrumentu «samiernieciskas apziņas» veidošanai. P. ir arī ekonomiska funkcija, proti, tas mākslīgi stimulē patēriņu, kas nepieciešams kapitāla paplašinātai atražošanai. P. rod adekvātu izpausmi mūsd. *hedonisma* modifikācijās; šādos apstākļos buržuāziskās morāles sistēmas priekšrakstiem raksturīgi tas, ka vairs netiek izvirzītas prasības pēc mērenības, palielinās plaša starp *mērķiem un līdzekļiem*, morālo vērtējumu lietošanas sfēra tiek ierobežota, tajā iekļaujot tikai starppersoniskās attiecības, notiek morālo pienākumu tālāka formalizācija, tikumiskā uzvedība tiek reducēta uz to normu un noteikumu ievērošanu, kurus par labiem atzinusi konformistiskā (*Konformisms*) *sabiedriskā doma*. Pastiprinot buržuāziskā *individuālisma* krīzi, P. dehumanizē cilvēku attiecības, izraisa sociālo saišu sairšanu, *amorālisma* un *cinisma* pieaugumu, garīguma atrofēšanos, personības šķelšanās. Taču P. izplatībai ir iekšējas robežas, jo antagonismu saasināšanās kapitālistiskās s-bas ekonomikā, politikā un kultūrā atklāj, ka masām iedvestās pretenzijas nav īstenojamas, ka tās neatbilst darbaļaužu reālajai dzīvesdarbībai. Patēriņa provocējošie paraugi un elki iesaista cilvēku nogurdinošā cīņā par «panākumiem», nolemj nepārvaramām svārstībām starp to, kas viņam patiesi ir vajadzīgs šajā gadsimtā, kurā ātri pieaug patēriņš, un to, ko viņam liek vēlēties P. nostādnes. Sociālisma apstākļos visas saimnieciskās, sociālās un kultūras attīstības orientācija uz tautas patēriņa

pieaugumu ne tikai nenosaka P. garu, bet, gluži pretēji, rada priekšnoteikumus personības spēju attīstībai, viņas vispusīgai pilnveidošanai, t. i., izstrādā patiesu alternatīvu P. Augsts patēriņa līmenis te nekalpo par personības vērtības kritēriju, sociālās apliecināšanās vai izvirzīšanās līdzekli (sk. *Vajadzības, saprātīgas*). Turklāt sociālistiskajās zemēs aizvien vairāk izlīdzinās iedzīvotāju patēriņa līmenis uz sociālā taisnīguma principu pamata. Atsevišķas P. izpausmes, kuras rada mietpilsoniska tieksme uz materiālo labklājību kā darbības pašmērķi (*Mietpilsonība*), ir kapitālisma palieku forma cilvēku apziņā un uzvedībā. P. izraisa morālās atbildības pazemināšanos, vienaldzību pret pilsoņa pienākumu veikšanu, tiešus vai apslēptus tikumisko normu pārkāpumus. Patēriņtālvēlmju nesociālistisku apmierināšanas veidu izmantošanai ir demoralizējoša ietekme uz apkārtējiem ļaudīm. P. izpausmes rodas sakarā ar to, ka ātrs patēriņa pieaugums ne vienmēr saistīts ar cilvēku idejiski tikumiskā un kultūras līmeņa paaugstināšanos. Nosedot visus P. veidus, komunistiskā morāle, sociālistiskais dzīvesveids paredz izveidot racionālu patēriņu un spēju apzināti turēties pretī «lietu pielūgsmei».

PATIESĪBA UN MORĀLE. — Jautājums par to, vai morālie priekšstatī atspoguļo ko objektīvu un vai tos var uzskatīt par patiesiem (vai attiecīgi — par aplamiem), visdažādākajos veidos ir izvirzīts gandrīz visā ētiskās domas vēsturē, jau no pašas senātnes. Vairums pagātnes teorētiķu uz šo jautājumu atbildēja pozitīvi. Bet «objektīvais», ko atspoguļo morālā apziņa, tika saprasts dažādi atkarībā no uzskata par morāles izcelšanos un avotiem. Par morāles izziņas objektu tika pasludināta gan dieva griba vai prāts, mūžīgi taisnīguma principi, gan Visuma morāles likumi, gan arī ne mazāk mītiskā nevēsturiskā «cilvēka iedaba» (*Absolūtisms, Racionālisms*). Taču neviena no šīm teorijām nespēja izskaidrot, kādā veidā rodas preļas tikumiskās pozīcijas. Tādēļ šim

uzskatam tika pretstatīts subjektīvi idealistiskais viedoklis, pēc kura morālie priekšstati vispār neatspoguļo neko objektīvu (*Skepticisms, Aprobatioās teorijas*), morāle ir tikai gaumes, viedokļu sfēra, šāda vai tāda veida patvaļa (*Voluntārisms*). Mūsd. buržuāziskajā ētikā P. u. m. attiecību problēma pārvēršas jautājumā par morāles un zinātnes attiecībām. Pēc ētiskā *naturalisma*, morāles principi var tikt pamatoti ar zinātnes datiem. Taču vairums buržuāzisko ētiķu to noraida. *Intuitīvisma* piekritēji apgalvo, ka morālās zināšanas ir pilnīgi unikālas un sasniedzamas principiāli citādi nekā zinātnē. Neopozitīvistu (*Neopozitīvisms*) vispār noliedz to, ka morālajos priekšstatos būtu ietvertas kaut kādas zināšanas un ka tie varētu būt patiesi. Marksistiskā ētika, risinot šo problēmu, vadās no tā, ka morāles idejas vienmēr šādā vai tādā veidā atspoguļo pastāvošo sociālo īstenību, cilvēku sabiedriskās esamības apstākļus. S-ba vai šķira izveido morāles normas, principus, formulē labā un ļaunā jēdzienus atbilstoši vēstures objektīvajam vajadzībām. Šīs s-bas vai šķiras morālie priekšstati ir patiesi tādā mērā, kādā to vēsturiskās iespējas atbilst sabiedriskā progresa vajadzībām. Kad attiecīgā valdošā šķira kļūst reakcionāra un tās valdīšana sāk bremzēt sabiedrisko progresu, tad tās morālie priekšstati pārstāj atbilst vēstures likumiem un iegūst melīgu saturu. Bez tam šī problēma ir saistīta ar jautājumu, kādā veidā morālā apziņa atspoguļo vēstures likumus. Morālā apziņa, kas radusies sen pirms s-bas vēstures zinātnes, prasību pēc sabiedriskās esamības objektīviem likumiem pauda neapzināti, jābūtības un *vērtības* formā. Morāles *prasības* tika uzskatītas par kaut ko principiāli atšķirīgu no sociālās nepieciešamības, ar to nesaistītu. Tāpēc morāle — sabiedriskās apziņas forma — visā šķiru s-bas vēsturē bija īpaši pārplūdināta ar fantastiskiem un fetišistiskiem priekšstatiem, atbildot uz jautājumu par to, ko tā atspoguļo. Komunistiskā morāle, kuras pamatā ir

zinātniskais marksistiskais pasaules uzskats, balstās uz cilvēka īstās vietas izpratni vēstures procesā. Tāpēc tā pirmo reizi likvidē augsni, kurā veidojas *fetišisms* morālē. No tā laika cilvēki izstrādā savas idejas par morāli nevis stihiski un neapzināti, bet arvien apzinīgāk saskaņo tās ar cilvēces sociāli vēsturiskajām vajadzībām, balstoties uz s-bas objektīvo likumu izpratni. Būdamā sabiedrisks (un tikumisks) ideāls, komunistiskā s-ba pēc satura principā saskan ar zinātniskajām prognozēm par vēstures procesa attīstību un šajā ziņā iemieso objektīvo patiesību.

PATIESĪGUMS — morāla *īpašība*, lai raksturotu cilvēku, kurš padarījis par savu principu runāt patiesību, neslēpt no citiem cilvēkiem un pašam no sevis reālo stāvokli. P. prasība ir vispārcilvēciska (*Vispārcilvēciskais un šķiriskais morālē*). Tā izriet no cilvēku vajadzības veidot pareizus priekšstatus par s-bu, kurā viņi dzīvo, par apkārtējo cilvēku rīcību, kura viņiem jānovērtē, par dzīves apstākļiem, kuros viņi nokļūst. Tomēr praksē šķiriski antagonistiskā s-bā šī prasība gandrīz vienmēr tika pārkāpta, jo nonāca pretrunā ar valdošās šķiras un privātpersonu interesēm. Tā kā pati s-ba ir balstīta uz šķirisko interešu antagonismu, s-bas aizstāvēšana politikā un attaisnošana ideoloģijā, kā arī atsevišķa cilvēka cīņa, lai iegūtu stāvokli s-bā, nepieciešami prasīja krāpšanu. P. reāli tika pieļauts vienīgi noteiktās robežās, un to papildināja lielākā vai mazākā mērā par likumīgiem padarīti meli. Valdošās šķiras ideologi meklēja iespēju attaisnot krāpšanu un taisnības slēpšanu: par «svētiem» tiek pasludināti meli «augstāko interešu» vārdā; par «glābjošiem» — meli it kā pašu apkrāpto labad, kuri «nesaprātis» vai izdaris aplamus secinājumus no tās taisnības, kuru uzzinās. Komunistiskā morāle balstās uz atziņu, ka paties *apzinīgums* var veidoties tikai tad, kad cilvēki zina patiesību, lai kāda tā būtu, kad visi dziļi izprot sociāli vēsturiskās pretrunas un dzīves konfliktus,

reāli novērtē grūtības un kritizē trūkumus. Tāpēc tā ir nesamierināma ar jebkādiem meliem sabiedriski politiskajā un personiskajā dzīvē. Komunistiskās partijas politikas pamatā ir uzticība tautai, tā atklāti atzīst trūkumus un krāpšanu uzskata par nepieļaujamu līdzekli masu vadīšanā. Maldināšanas praksi, mēģinājumus izskaistināt īstenību s-ba bargi nosoda.

PATMILĪBA — morālas jūtas, kurās izpaužas cilvēka respekts pret sevi kā personību un kuras pamatojas uz savas *cieņas* atzišanu. Tāpat kā *lepnums*, P. ir cilvēka *pašapziņas* izpausme un zināmā veidā nosaka viņa rīcību, bet atšķirībā no lepnuma jūtām tai ir personiskāks raksturs, tā pilnīgi pieder pie individuālās apziņas sfēras un ir saistīta galvenokārt ar savu paša spēju un iespēju novērtējumu. Tajos gadījumos, kad P. kļūst par kāda cilvēka stabilu rakstura iezīmi, tā iegūst morālas *īpašības* nozīmi. P. ir pozitīvs izturēšanās motīvs (tāpat pozitīva īpašība) tiktāl, ciktāl tā palīdz cilvēkam pārvarēt grūtības un savas paša vājības, lai sasniegtu tos rezultātus, kādus no viņa gaida s-ba, un ciktāl tā mudina cilvēku pamatoti aizstāvēt savu cieņu. Bet, lai gan P. loma cilvēka uzvedībā bieži vien ir pozitīva, tā vēl nepadara cilvēku par apzinīgu komunistiskās morāles ideju paudēju, jo šajā gadījumā viņš darbojas sevis labā, lai iegūtu apkārtējo cieņu. P. kļūst par negatīvu īpašību, kad tā no prasīguma pret sevi pārvēršas par nepamatotu lepnumu, par pašapmānu, kas traucē cilvēku uzklaustīt biedrisku kritiku, lietišķi novērtēt savu rīcību un iespējas un labot savu izturēšanos. Tāda slimīga P. ir kaitīga, tā paralizē personības aktivitāti un galu galā pazemo cilvēka cieņu.

PATRIOTISMS (gr. *patrē* — dzimtene) — sabiedriska un tikumiska princips, kas raksturo cilvēku attieksmi pret savu zemi, izpaužas noteiktā darbības veidā un sarežģītā sabiedriskā jūtu kompleksā, ko parasti dēvē par dzimtenes mīlestību. «Patriotisms,» rakstīja V. I. Ļeņins, «ir vienas no visdziļākajām jūtām, ko savrupās tēvi-

jas nostiprinājušas gadu simtos un tūkstošos» (28. sēj., 163.—164. lpp.). Dzimtenes mīlestība ietver: rūpes par valsts interesēm un tālāko vēsturisko attīstību un gatavību tās dēļ pašuzpurēties; uzticību dzimtenei, kura cīnās pret ienaidniekiem; lepošanos ar savas zemes sociālajiem un kultūras sasniegumiem; līdzietību tautas ciešanām un negatīvu attieksmi pret s-bas trūkumiem; cieņu pret dzimtenes vēsturi un mantotajām tradīcijām; pieķeršanos dzīvesvietai (pilsētai, laukiem, novadam, zemei kopumā). P. kā sabiedriska parādība pirmām kārtām attiecas uz sociālās psiholoģijas sfēru, tomēr tam ir arī morāla nozīme. Visas norādītās P. izpausmes atspoguļojas cilvēces morālajā apziņā un dažādu morālo prasību saturā. Tieši tāpēc jēdziens «P.» ir viens no tikumības principiem. Eksploatoriskā s-bā patriotismam ir pretrunīga daba, jo tas raksturo cilvēku attiecības pret nāciju kopumā, kaut gan tā ir sašķelta antagonistiskās šķirās. Patiesa dzimtenes mīlestība eksploatoriskā s-bā visvairāk raksturīga darbaļaudīm, taču, tā kā viņi nav zemes saimnieki un savā dzimtenē tiek apspiesti, tēvzemes mīlestība viņiem parasti savienojas ar naidu pret tajā pastāvošo kārtību un valdošajiem virsslāņiem un bieži arī — ar sabiedrisku pasivitāti. Tauta varēja aktīvi iedarboties uz dzimteni vienīgi lielu vēsturisku satricinājumu laikā. Tieši šajos periodos krasi saasinājās masu patriotiskās jūtas, kaut arī pašas tās nekad nebūda savas uzvaru augļus. Pagānes revolucionāro dzejnieku P. bija cieši saistīts ar naidu pret valdošo iekārtu, kas apspieda tautas radošos spēkus, pret s-bas parazitiskajiem virsslāņiem. Sociālistiskajā s-bā tautas patriotiskās jūtas var brīvi attīstīties. Sociālistiskajā P. organiski saplūst dzimtenes mīlestība un uzticība komunisma ideāliem. Tā kā sociālistiskās dzimtenes patiesās intereses sakrīt ar starptautiskās strādnieku kustības interesēm, sociālistiskais P. ir cieši saistīts arī ar proletārisko *internacionālismu*. Sociālistiskajā s-bā tautas masu pat-

riotismam ir nevis pasīvs, bet aktīvs un darbīgs raksturs un ne tikai karu laikā, bet arī ikdienas darbā dzimtenes labā. Sociālistiskais P. ir viens no svarīgākajiem komunistiskās morāles principiem. Visas galv. komunistiskās morāles prasības, kuras skar attieksmi pret darbu, sabiedriski politisko darbību, starpniecālās attiecības, personības veidošanos, tā vai citādi ir saistītas ar sociālistisko P., jo to izpildīšana vienlaicīgi ir arī pienākums savas tautas priekšā.

PAZEMĪBA — morāla īpašība, kas raksturo cilvēka attieksmi pret sevi pašu un izpaužas savas cieņas mazināšanā, neticībā saviem spēkiem un savu iespēju noniecināšanā, padevībā ārējiem spēkiem, gatavībā pakļauties liktenim, atzīt savu sakāvi, atteikties no cerībām uz labāku nākotni. Sociāl-vēsturiskie cēloņi, kas veicina P. noskaņojuma izplatīšanos, ir cilvēka patiesais bezspēks ekspluatatoriskā s-bā, kur sociālās likumsakarības parādās kā akli, nekontrolējami, stihiski darbojošies spēki. P. sludināšanai ekspluatatoriskā s-bā ir noteikti ideoloģiski mērķi: iedvest masām domu, ka nav iespējams radīt labāku s-bu, un apspiest viņu centienus cīnīties par sociālo taisnīgumu. Tieši tāda nozīme objektīvi ir prasībai pēc P., piem., kristīgajā reliģijā. «Kristietības sociālie principi,» raksta K. Markss, «cilcina glēvulību, sevis nicināšanu, pazemību, padevību, vārdu sakot — visas pūļa īpašības, bet proletariātam, kas negrib, ka pret to izturas kā pret pūli, proletariātam drosme, pašcieņas apzināšanās, lepnuma un neatkarības jūtas ir svarīgākas par maizi» (Маркс К., Энгельс Ф. Соч., т. 4, с. 204—205). P. pamatojums atrodams arī mūsd. ētiskajās mācībās, piem., *neoprotestantismā* un *eksistenciālismā*, kas apgalvo, ka cilvēkam «nav ļauts kļūt par dievu», par pilnīko, pēc kuras viņš tiecas; nelabvēlīgus apstākļus cilvēks nevis pārvarot, bet pieņemot. Komunistiskā morāle, balstīdamās uz *optimisma* principu, atspēko P. ideju. Pamatojoties uz marksisma mācību par cilvēka vēsturisko iespēju bezga-

līgumu, tā prasa, lai cilvēki nemitīgi tiektos uz izvīrīto mērķi; nevis samierinātos ar naidīgajiem apstākļiem, bet pārvarētu tos, kaut arī būtu jāpiedzīvo grūtības un jāpārejošas sakāves; jāizskauž savi trūkumi un jābūt prasīgiem pret apkārtējiem, nesamierināmiem ne ar kādu ļaunumu.

PERSONALISMS — sk. *Pašrealizācijas ētika*.

PERSONĪBA (morālā) — tikumiskās darbības subjekts. Cilvēks kļūst par morālu P. tad, kad viņš labprātīgi pakļauj savu rīcību s-bas morālajām prasībām, apzinās to saturu un nozīmi, spēj izvīrīt sev tikumiskus mērķus, pieņemt lēmumus, kādus prasa konkrētie apstākļi, patstāvīgi vērtēt savu un līdzcilvēku rīcību un audzināt sevi (*Pašaudzināšana*). Tādējādi morālās P. jēdziens ir viena no svarīgākajām *ētikas kategorijām*, kas ir cieši saistīta ar citiem jēdzieniem un problēmām (*Pienākums, Atbildība, Pašapziņa, Sirdsapziņa, Pašvērtējums, Cieņa, Pārlicība*). Buržuāziskā ētika vienmēr ir reducējusi morālās P. problēmu uz to, ka teorētiski mēģinājusi pierādīt indivīda spējas patstāvīgi (neatkarīgi no s-bas) formulēt sev morālās prasības. Marksistiskā ētika šeit saskata ne vien teorētisku, bet arī praktisku sociālu problēmu, proti, nepieciešamību radīt apstākļus istu, patiesi morālu P. attīstībai. Tādi apstākļi katram cilvēkam un pašam tautas masām tiek radīti komunisma celtniecības procesā (*Vispusīga un viengabalaina personības attīstība*). Taču arī šajos apstākļos P. nav absolūti neatkarīgs subjekts, kas priekšstatus par morāli smeljas sevī, tā ir aktīva s-bas morālās apziņas nesēja, kas apguvusi visu cilvēces līdzšinējā vēsturē uzkrāto tikumiskās kultūras bagātību un ir spējīga patstāvīgi izmantot to savā darbībā.

PERSONĪBA UN KOLEKTĪVS. — No vēsturiskā materiālisma viedokļa, personības ir ne tikai vēsturē darbojošās personas, bet arī tās autori, veidotāji. Taču spēja būt personībai ir caurcaurēm sabiedriskā, balstīta uz to, ka cilvēks sevī individualizē kultūru,

kurā viņš ir izaudzis, un iesaistās noteiktās apzinātās attiecībās ar citiem cilvēkiem un pats ar sevi (*Pašapziņa, Paškontrolē*). K. Markss un F. Engelss norāda, ka «individua attīstību nosaka visu citu indivīdu attīstība, ar kuriem viņš uztur tiešu vai netiešu saiksmi...» (*Markss K., Engelss F. Vācu ideoloģija*, R., 1963, 409. lpp.). Tikai pildot noteiktu funkciju kolektīvā, kopīgā darbībā ar citiem cilvēkiem, saistoties ar viņiem praktiskās savstarpējās attiecībās, cilvēks «sāk izturēties pret sevi pašu kā pret cilvēku» (*Markss K. Kapitāls*, R., 1979, 1. sēj., 61. lpp.), apzinās sevi par personību, kas atšķiras no citiem. S-bas attīstības vēsturē P. u. k. attiecības ir veidojušās dažādi. Pirmatnējās s-bas apstākļos, kur sabiedriskās funkcijas kolektīvā nav sadalītas, «atsevišķs cilvēks nav patstāvīgs attiecībā pret kopieni...» (*Маркс К., Энгельс Ф. Соч.*, т. 46, ч. I, с. 474). Viņš kopā ar dzimtu veido vienu veselumu un neizdala sevi no tās ne savā darbībā, ne apziņā. Visas viņa tiesības un pienākumi ir nevis personiski, bet gan dzimts pienākumi un tiesības. S-bai progresīvi attīstoties, cilvēks arvien vairāk iegūst savas dzimts īpašības, izdalās no dzimts, vairs pilnīgi nesaplūst ar to un attīsta sevī subjekta īpašības. Taču šis progress šķiru s-bā ieguva antagonistisku formu; darba dalīšana padarīja cilvēku vienpusīgu, «daļēju» (*Markss*). Tādēļ cilvēks pats un s-ba kā veselums ir pretstati (*Cilvēks un sabiedrība*). Cilvēka sociālo funkciju daudzveidība, ko nosaka viņa stāvoklis s-bā, viņam nāk kā kaut kas ārējs, neatkarīgs no viņa individualitātes. Personības piederība pie kādas kolektīvas apvienības — feodālās kārtas, monopolistiskas korporācijas, profesionālas grupas — tāpat nav brīvprātīga. Algots strādnieks, piem., neienāk darba kolektīvā, lai kopā ar citiem strādniekiem sasniegtu vienotus mērķus, bet gan kapitāla varas dēļ, kas uzspiež ražotājiem pilnīgi svešu mērķi — virsvērtības ražošanu. Parasti kapitālistiskās s-bas apstākļos nav iespējams P. u. k. attiecības iz-

veidot tā, ka to intereses nebūtu pret-runā. Tādēļ buržuāziskajā apziņā izveidojas priekšstats, ka kolektīvs var cilvēku tikai depersonalizēt, ierobežot viņa brīvību, bet īsta brīvība un cilvēka individualitāte ir iespējama, tikai nostājoties pret kolektīvu, rīkojoties pretēji sabiedriskās dzīves likumiem. Marksisms P. u. k. problēmu aplūko konkrēti vēsturiski. Pretruna starp tiem sakņojas ražošanas līdzekļu privātīpašumā, un līdz ar tā likvidēšanu rodas iespēja savienot P. u. k. intereses un mērķus. Komunistiskajā s-bā «ikviena indivīda brīva attīstība ir visu indivīdu brīvas attīstības nosacījums» (*Markss K., Engelss F. Darbu izlase 3 sējumos*, R., 1979, 1. sēj., 132. lpp.). Tādā situācijā kolektīvs veidojas, balstoties uz tā locekļu patiesu mērķu kopību, un kolektīvs ir labprātīga un apzinīga cilvēku apvienība, tas kļūst par sfēru, kurā attīstās viņu individuālās spējas, un par līdzekļi viņu dažādo vajadzību apmierināšanai. Pašos pamatos mainās sabiedriskās *disciplīnas* forma, kas saista cilvēkus viņu kopīgajā darbībā. Personība apzinās savu saikni ar s-bu kā veselumu, pirmām kārtām apzinoties savu piederību pie noteikta, konkrēta kolektīva (ražošanas brigādes, mācību grupas, ģimenes, sabiedriskas organizācijas utt.). Šis primārās cilvēku apvienības ir galv. sabiedriskās audzināšanas šūniņas. Personības audzināšana, iedarbojoties uz tās primāro kolektīvu, ir galv. *Makarenko* pedagogijas princips. Taču personības piederība pie katra konkrētā kolektīva ir relatīva, nevis visaptveroša. Tā kā ikviens cilvēks vienlaikus pieder pie vairākiem dažādiem kolektīviem, tad personība ir zināmā mērā autonoma, var vērtēt jebkuru konkrēto kolektīvu un savu pašu lomu tajā no vispārēju sociālo sakaru un morāles principu viedokļa. Augstākā attīstības stadija P. u. k. attiecībās ir panākta nevis tādā kolektīvā, kur visi tā locekļi labi apguvuši un bez atkāpēm izpilda vispārējās normas, bet gan tādā kolektīvā, kur katrs tā loceklis ir spējīgs patstāvīgi izvīrīt arvien augstākas

tikumiskās prasības kā pats sev, tā visam kolektīvam un tā vadītājiem. Tikai tādā kolektīvā iespējama īsta personības brīvība, kas nenozīmē «brīvību no kolektīva», bet nozīmē, ka katrs praktiski ietekmē kopīgos dzīves apstākļus: sabiedrisko *aktivitāti, pašdarbību un jaunradi*, biedrisku *savstarpējo palīdzību*, zināšanu, uzskatu un pieredzes savstarpēju apmaiņu, *iniciatīvas* izpausmi, *ierosmes* un *parauga* ietekmi uz apkārtējiem. Tāds kolektīvs nedepersonalizē cilvēku, bet, tieši pretēji, rada apstākļus katras personības harmoniskai attīstībai (*Vispusīga un viengabalaina personības attīstība*). Šis principiāli jaunais attiecību tips starp P. u. k. izpaužas komunistiskajā morālē kā *kolektīvisma* princips. Kolektīva demokrātiskā struktūra nodrošina katru individuālu morālo atbildību par kolektīvi pieņemtajiem lēmumiem, un tas veicina kolektīva kā veseluma monolītumu.

PERSONĪBAS TIKUMSKĀ KULTŪRA — atspoguļo pakāpi, kādā indivīds apguvis s-bas morālo apziņu un kultūru; rāda, cik dziļi un organiski tikumības prasības ir iemiesojušās cilvēka *ricībā* sakarā ar s-bas un *pašaudzināšanas* veidojošo ietekmi uz viņu. Daudzveidīgu faktoru ietekmē — dzīves pieredzes un *audzināšanas*, ētiskās izglītības un mākslas ietekmē — personība vairāk vai mazāk pilnīgi akumulē savā apziņā un uzvedībā s-bas tikumiskās kultūras sasniegumus. P. t. k. ir sarežģīta programma, kura ietver cilvēces pieredzi, kas palīdz rīkoties tikumīgi tradicionālās situācijās, kā arī apziņas radošos elementus — tikumisko *prātu*, intūiciju, kas palīdz pieņemt morālo lēmumu problemātiskā situācijā. Uzdevums izveidot P. t. k. saistīts ar to, ka jāsasniedz tradicionālo un radošo elementu optimāls savienojums, jāsaista personības konkrētā pieredze ar s-bas morāles bagātībām. P. t. k. ir viengabalaina elementu sistēma, kas aptver ētiskās domāšanas kultūru («spēju izteikt morālus spriedumus», māku izmantot ētikas zināšanas, atšķirt labo no ļaunā, lai arī kādā ietēr-

pā tie būtu, lietot morāles normas atbilstoši apstākļiem utt.); *jūtu kultūru*, cilvēka spēju uz «morālu rezonansi», līdzjūtību, līdzpārdzīvojumu; *uzvedības kultūru*, kas raksturo konkrēto veidu, kādā nodomi un jūtas realizējas morālajā praksē, pakāpi, kādā tie pārvērtušies par ikdienas rīcības normu; etiķeti kā to noteikumu ievērošanu, kuri reglamentē uzvedības formu, personības uzvedības *manieres saskarsmē*. P. t. k., īsi runājot, ir vispārējo morālo principu zināšana, spēja «pārkausēt» tos dziļi izjustā pārliecībā, māka lietot uzvedības normas, atrast tām adekvātu rīcības formu. Visu tās elementu apgūšana veicina personības morālās noturības izveidošanos. P. t. k. augstāko līmeni var raksturot kā «tikumisko gudrību», spēju nodrošināt tikumiskās darbības optimumu un harmoniju, gatavību cienīgai rīcībai jebkurā situācijā (personības dzīves *pozīcijas* aktivitāte).

PERSONĪSKAIS PARAUGS — sk. *Paraugi*.

PEŠIMISMS (lat. *pessimus* — visliktākais) — uzskats, saskaņā ar kuru pasaulē dominē ļaunais, cilvēka dzīve ir ciešanu pilna un nākotne nelsa viņam neko labu. Pretstats *optimismam*. P. noskaņas parasti izraisa novecojošu sabiedrisko attiecību laišana, kad atsevišķas sociālās grupas vai veselās šķiras zaudē savu vēsturisko pamatu un ir nolemtas izzušanai. Pešimistiskas noskaņas dažkārt izplatās arī starp darbaļaudim, kuri ir apspiesti ekonomiski un sociāli un nesaskata ceļus un līdzekļus, kā mainīt savu stāvokli, nesaskata, «kādi sabiedriskie spēki ir spējīgi atbrīvot no neskaitāmām, īpaši asām nelaimēm, kuras raksturīgas «lūzuma» periodiem (*Leņins V. I.*, 17. sēj., 30. lpp.). Nolemības un eksistences bezmērķīguma noskaņas traģiski ietekmē cilvēka dzīvi un nereti noved viņu pie bojāejas. Tas skaidri izpaužas vēstures krīzes periodos (kad daudzi cilvēki pārdzīvo savu ideālu sabrukumu), kā arī reakcijas un antidemokrātisma kundzības periodos, kad cilvēkam ir atņemta garīgā brīvība un iespēja

radoši izturēties pret savu sociāli politisko darbību. P. iezīmes jau manāmas pirmatnējās kopienas iekārtas sarīšanas laikmeta poēzijā. Tā dzejnieks Hēsiods (8.—7. gs. p. m. ē.) uzskatīja, ka cilvēks «nekādi nevar izvairīties» no bēdām un ciešanām: tāda ir dievu griba. P. cilvēka vērtējumā raksturīgs arī *stoicisma* ētikai. Savā būtībā pesimistiska ir arī reliģiskā morāle. Pasaule, saskaņā ar kristietības mācību, ir pakļauta ļaunā varai, bet cilvēks ir pēc savas dabas grēcīgs. «Un neieredzēju es dzīvi ...», lasām mēs Bibelē Zālamana vārdus, «jo viss ir niecība un dvēseles mokas ... Viss ir nācis no pišļiem, un viss paliks par pišļiem»; «Cilvēks dzimst ciešanām», teikts Ijaba grāmatā. *Budisma* reliģijā viss, kas piesaista cilvēku dzīvei, tiek atzīts par ciešanu cēloni. Tiesa, reliģiskā morāle mikstina savu P., atzīstot iespējamību atbrīvoties no bēdām un ciešanām viņpasaulē (kristietība) vai nirvānā, t. i., cilvēkam pilnīgi atsakoties no visa pasaulīgā (budisms). Taču šāds optimisms ir iluzors: tas pamatojas uz cilvēka reālās dzīves vērtības noliegumu, eshatoloģiju, pasaules gala gaidīšanu, ticību mistiskas gara valstības nākšanai. P. noskaņu izplatīšanos jaunajos laikos izraisīja sociālās pretrunas, kuras saistītas ar kapitālisma attiecību veidošanos, bet vēlāk — ar tā kundzības un bojāejas periodu. Literatūrā un dzejā tas tieši izpaužas dekadentiskā īstenības uztverē. «Rūgtums un garlaicība — lūk, visa mūsu dzīve; tā ir tāda, jo pasaule — niecība ... Liktenis devis mūsu dzimtai vienīgi nāvi,» saka itāļu dzejnieks romantīķis Dž. Leopardi. Izveidojas arī filozofiskas P. koncepcijas. Piem., pēc *Sopenhauera* domām, cilvēka vēlmes nekad nevarēs apmierināt un tāpēc «dzīve no visām pusēm in savā būtībā ir ciešanas». No tā atbrīvoties iespējams, vienīgi atsakoties no gribas dzīvot. Attīstot *Sopenhauera* idejas, *E. Hartmanis* uzskata, ka cilvēce, apzinājusies laimes neiespējamību, ciešanu neizbēgamību un mūžīgumu, atzīst pasaules eksistenci par absurdu un to pārņem

neesamības alkas. Viņu sekotājs vācu filozofs F. Meinlenders jau runā par gribu mirt, jo cita mērķa bojāejošā pasaulē cilvēcei nevar būt. Ipatnēju P. koncepciju attīstīja *Niče*. Noliezdots pagrimuma filozofiju un *Sopenhauera* P., *Niče* aicina attaisnot dzīvi, arī «tās visšausmīgākās, divdomīgākās un melnīgākās puses» pārcilvēka ideāla sasniegšanas labad. Ciņu uz dzīvību un nāvi pret vājajiem, kā arī tieksmi uz cietsirdību, ļauno, šausmīgo viņš dēvē par dionīsisko P. vai spēka P. So *Niče* ideju pārņēma un rasistiskā garā iztulkoja fašisma ideologi. O. Spengleram, kurš sevi dēvēja par «kategorisku pesimistu», cilvēce ir «zooloģisks lielums». Mūsd. filozofijā pesimistiskus uzskatus pauž, piem., *eksistenciālisms* (ideja par brīvību un esamību priekš nāves). Marksistiskā ētika noliedz pesimistiskus uzskatus par pasauli, jo tie ir pretrunā ar visu s-bas attīstības vēsturi un paralizē cilvēka sociālo aktivitāti. Tā saista šo jautājumu nevis vienkārši ar to, kādas ir labā un ļaunā attiecības katrā konkrētā brīdī (vēsturē bieži ļaunais triumfējis pār labo), bet ar s-bas progresīvās attīstības likumu izpratni, priekšstatiem par sociālo un morālo progresu. Tāpēc pareizs, pesimismam pretējs uzskats par īstenību nevis noliedz sociālā un morālā ļaunuma pastāvēšanu, bet paredz nepieciešamību cīnīties pret to.

PIEKĻĀJIBA — morāla *īpašība*, kas raksturīga tāda cilvēka uzvedībai, kuram cieņa pret cilvēkiem ir kļuvusi par ikdienas uzvedības *normu* un parastu izturēšanās veidu pret apkārtējiem. P. ir *uzvedības kultūras* elementāra prasība; tajā ietilpst uzmanīgums, āreja labvēlības izpausme pret visiem, gatavība pakalpot katram, kam tas ir vajadzīgs, delikātums un takts. Pretstats P. ir *rupjība*, nekaunība, *augstprātības* izrādīšana un nicinoša attieksme pret cilvēkiem. (Sk. arī *Personības tikumiskā kultūra*.)

PIENĀKUMS — viena no galv. *ētikas kategorijām*; sabiedriska nepieciešamība, tikumiskajās *prasībās* izteikta tādā formā, kādā šīs prasības

tiek izvirzītas noteiktai personai. Citiem vārdiem sakot, tā ir uz visiem cilvēkiem vienādi attiecinātu tikumisko prasību pārvēršana par kādas atsevišķas personas uzdevumu, kas formulēts atbilstoši stāvoklim un situācijai, kādā šī persona atrodas attiecīgā brīdī. Ja tikumiskajā prasībā ir izteikta s-bas attieksme pret tās atsevišķiem locekļiem (s-ba to formulē un izvirza viņiem), tad P. ir indivīda attieksme pret s-bu. Indivīds tādā gadījumā aktīvi uzņemas noteiktas morālās saistības s-bas priekšā (ir darbības subjekts, kas apzinās un realizē šīs saistības). P. kategorija ir ciešā sakarā ar citiem cilvēka morālo darbību raksturojošiem jēdzieniem, tādiem kā *atbildīgums, pašapziņa, sirdsapziņa, motīvs*. P. iedabas un rašanās izskaidrošana ir bijusi viena no pašām grūtakājamajām problēmām ētikas vēsturē. Par P. pamatu un avotu uzskatīja gan dieva baušļus (*Reliģiskā morāle*), gan aprioru morāles likumu (*Kategoriskais imperatīvs*), gan pašu «cilvēka iedabu», cilvēka «dabisko» tieksmi pēc baudas vai laimes (*Hedonisms, Eide-monisms*). Dažādi centās risināt arī jautājumu, kam galu galā ir tiesības noteikt P. saturu: s-bai (sociāli *aprobativās teorijas*), dievam (*Neoprotstantisms*), sirdsapziņai (*Fihte*) vai morālajām jūtām (*Tikumisko jūtu teorijas*). Tādējādi par P. pamatu tiek pasludināta kāda autoritāte (*Autoritārisms*). Līdz ar to jautājums par morālā P. saturu zaudē jēgu. Pie galēji subjektivistiskas atziņas nonāca *eksistenciālisma* piekritēji: nav sva-riģi, kā cilvēks rīkojas un kā viņš izprot savu P., nozīme ir tikai tam, ka viņš darbojas pats pēc savas iece-res par P. robežām. Deontoloģiskā *intuitivisma* piekritēji uzskata, ka cilvēka P. pildīšanā svarīga ir tikai pati darbība, bet ne motīvi, pēc kādiem cilvēks ir vadījies savā darbībā. Cita virziena piekritēji (*Morālās labesības teorija*), gluži pretēji, par izšķirošo uzskata motīva raksturu. Diskusiju par to, vai ir nepieciešams, lai cilvēks, P. pildot, noteikti panāktu kādu re-

zultātu, vai arī pietiek ar zināmām pūlēm, ar cenšanos kaut ko izdarīt, izvērs, piem., deontoloģiskā intuitivisma piekritēji. Marksistiskajā ētikā visi šie jautājumi pirmo reizi tiek risināti zinātniski: P. problēma tiek aplūkota kā daļa no vispārējā jautājuma par tikumisko prasību rašanos un pamatu. Lai kā arī cilvēki iedomātos šo prasību rašanos, tās vienmēr ir atspoguļojušas sociālās attīstības objektīvā procesa likumus, kas noteiktā veidā parādās dažādu s-bu, šķiru un atsevišķu cilvēku vajadzībās. Komunistiskās morāles prasības izriet no tā, ka cilvēces attīstības vēsturiskā nepieciešamība ir pāreja uz bezšķiru s-bu. Pamatojoties uz šo vēsturisko nepieciešamību, katra atsevišķa cilvēka P. sociālistiskajā s-bā var izpausties bezgala dažādās formās atkarībā no sociālajiem apstākļiem un dzīves situācijām, kādās cilvēks nokļūst. Izejot no tā, marksisms risina jautājumu, kam ir tiesības noteikt morālā P. saturu. Vispārējās tikumiskās prasības var izstrādāt tikai s-ba kopumā, pamatojoties uz masu kolektīvo pieredzi. Bet morālās problēmas risinājums katrā konkrētā situācijā galvenokārt gultas uz to, kurš izpilda šīs prasības, t. i., uz katru s-bas locekli. No vienas puses, katram cilvēkam pašam jāapzinās sava morālā P. objektīvais saturs, un nekāda atsaukšanās uz s-bas autoritātēm vai uz vispārpieņemtiem uzskatiem nevar viņu attaisnot, ja viņš ir nepareizi izpratis savu P. No otras puses, cilvēka atbildība savas sirdsapziņas priekšā galu galā pauž viņa atbildību s-bas priekšā, tādēļ sabiedriskā doma pilnībā drīkst spriest par to, cik pareizi katrs cilvēks ir izpratis savu P. Taču s-bas un indivīda atbildības robežas šajā ziņā ir vēsturiski noteiktas; personiskās atbildības mērs komunistiskās s-bas celtniecības gaitā pastāvīgi aug.

PILNVEIDOŠANĀS — sk. *Pašaudzināšana*.

PISAREVS Dmitrijs (1840—68) — kr. revolucionārais publicists, literatūras kritiķis, filozofs materiālists. 1862.—66. g. atradās ieslodzījumā Petropavlovskas cietoksnī. Būdams

viens no spilgtākajiem Černiševska skolas pārstāvjiem, P. bija konsekvents feodālās un buržuāziskās morāles pretinieks. No šejienes viņa darbības revolucionāri apgaismojošais, atmaskojošais («nihilistiskais») patoss, kas vērstis pret viduslaiku tikumiskajiem dogmatiem, *autoritārisma* un pielāgošanās idejām, kuras sludināja buržuāziskā liberālisma ideologi. Patiesa tikumība, saskaņā ar P., paredz, «lai cilvēks būtu viņš pats, lai visas jūtas izpaustos brīvi, bez ārējas kontroles un sadomātiem ierobežojumiem». P. ētiskā koncepcija balstās uz to, ka s-bā esošās morālās attiecības un idejas ir sociālo attiecību noteiktas. Tāpēc jebkuras tikumības izmaiņas galarezultātā ir materiālās dzīves izmaiņu noteiktas. Sava laika tautas masu sociālo apātiju, zemnieku neattīstītās pašcieņas jūtas, nabago tieksmi uz stihisku dumpi P. aplūko kā «ārkārtēju apstākļu» iedarbības rezultātu. Sajos apstākļos darba cilvēku tur s-ba, kurā valda privātīpašums. «Nabagam, kuram sabiedrība atsaka darbu un maizes rīcienu, gribot negribot ir jās-tājas atklātā karā pret šo sabiedrību un jākaro, liekot lietā jebkuru taisnību un netaisnību, spēku un viltību, — bezbaillīgi un nekaunīgi pārkāpjot visus tikumiskā likuma priekšrakstus.» P. norādīja uz nepieciešamību izstrādāt morāli «jaunajam cilvēkam», revolucionāram, kurš uzņemas atbildību par tautas likteni. Sekojot Černiševskim, P. revolucionāri interpretēja saprātīgā egoisma teoriju (*Egoisma teorijas*), zinātni, racionālas zināšanas uzskatīja par jaunās tikumības pamatu. Gudrs cilvēks, domāja P., nevar rīkoties netikumīgi. «Jaunie cilvēki negrēko un nenozēlo grēkus; viņi vienmēr domā un tāpēc pieļauj kļūdas vienīgi aprēķinos, bet pēc tam izlabo šīs kļūdas un izvairās no tām nākamajos aprēķinos. Jaunajiem cilvēkiem labais un patiesība, godīgums un zināšanas, raksturs un prāts ir identiski jēdzieni; jo gudrāks ir jaunais cilvēks, jo viņš ir godīgāks, tāpēc ka mazāk kļūdu iezogas aprēķinos. Jaunajam cilvēkam nav cēloņu prāta un jūtu

konfliktam, jo prāts, kurš veic mīlamu un derīgu darbu, vienmēr iesaka tikai to, kas saskan ar personisko izdevīgumu, kas sakrīt ar cilvēces patiesajām interesēm un tātad ar paša stingrākā taisnīguma un pašu delikātāko tikumisko jūtu prasībām.» Uz zināšanām pamatotā pārliecība par savas lietas taisnumu, saskaņā ar P., ir viena no galv. revolucionāra tikumiskajām īpašībām. Atzīstot vardarbīgu revolūciju par likumsakarīgu, iespējamu ceļu uz nākotnes s-bu, P. tomēr uzskatīja, ka sadursmes starp tautas masām un to apspiedējiem var novest pie kaislību plosīšanās un veltīgas asinsizliešanas, kas s-bā «pazemina tikumību». Lai izvairītos no tā, revolūcijas vadoņiem nepieciešama augsti tikumiska apziņa, viņiem revolūcijas gaitā jācensās samazināt vardarbību līdz minimumam. Revolucionārās morāles principi, kurus izstrādāja P., ietekmēja viņa laika progresīvo jaunatni un nākošo paaudžu revolucionārus. Taču tieksme pakļaut visu cilvēka darbību *utilitārisma* principiem liecina par P. ētiskās koncepcijas vēsturisko ierobežotību.

PLATONS (428/7—348/7 p. m. ē.) — sengr. filozofs, *Sokrata* skolnieks, objektīvā ideālisma mācības pamatlicējs, nodibinājis un vadījis filozofisko skolu (akadēmiju) Atēnās. P. filozofiskie traktāti (galv. no tiem — «Sofists», «Parmenids», «Teaitets», «Valsts») ir uzrakstīti dialoga, epigrammu un vēstuleju veidā. Par visa esošā pamatu P. pieņēma ar jutekļiem netveramu un vienīgi ar prātu sasniedzamu esamību jeb «veidus» («idejas»). Idejas ir gan visu lietu cēloņi, gan ar prātu aptveramas lietu formas un paraugi, saskaņā ar kuriem radītas jutekliskās pasaules lietas, gan mērķis, uz kuru tās tiecas. Esamības («ideju») pretstats ir neesamība jeb matērija — sākums, kas ierobežo lietas telpā. Par vidutāju starp «ideju» pasauli un «matēriju» P. izvirzīja pasauli aptverošu «pasaules dvēseli». Pāri mūžīgo un nemainīgo «ideju» valstībai stāv labuma «ideja»: tā piešķir priekšmetiem spēju būt izzināmiem, eksistēt un

saņemt būtību. Labums (labais) nav būtība, bet pēc savas vērtības un spēka atrodas augstāk par būtības robežām un ir absolūts sākums visam. Labuma idejas dēļ P. mācība ir teoloģisks ideālisms, kas balstīts uz priekšstatiem par pasaulē valdošu augstāko mērķniecību, kā arī ētiskais ideālisms: visas lietas virzās uz labumu kā mērķi, kaut arī jutekliskā daba neļauj tām sasniegt labumu. Visu dzīvo būtnu augstākais mērķis, tieksmju objekts ir laime, kura nozīmē labuma sasniegšanu. Mācību par labuma «ideju» P. uzskata par augstāko no visām filozofiskām mācībām. Juteklisko lietu pasaule, saskaņā ar P., atrodas vidū starp esamības un neesamības sfēru un ir pretrunu vienība: esamības un neesamības, identiskā un neidentiskā, nemainīgā un mainīgā, nekustīgā un kustīgā, vienotības un daudzveidības vienība. P. ētiku caurauj viņa teleoloģiskā «ideju» teorija un mācība par esamības trejādo uzbūvi — tā sastāv no patiesi esošām «idejām», «pasaules dvēseles» un juteklisko lietu pasaules. Šī trejādība atspoguļojas cilvēka dvēseles uzbūvē, kurā P. izšķir trīs spējas: intelektuālo, gribas un afektīvo (pirmā ir valdošā). P. to tēloja kā spārnotu ratu iejūgu, kur vedējs (prāts) vada divus zirgus, kas personificē dvēseles gribas un afektīvo sākumu. Tādējādi izprastā katra individuālā dvēsele ir, saskaņā ar P., visaptverošās «pasaules dvēseles» emanācija. Dvēseles trejādais raksturs nosaka galv. tikumus: gudrību (prāta tikumu), vīrišķību (gribas tikumu) un pašu tikumu, kas nozīmē kaislību jeb afektu izgaismošanu (gr. «sofrosinē»). Šo tikumu sintēzi un līdzsvaru realizē ceturtais tikums — taisnīgums. P. ētiskajai mācībai raksturīga zināma evolūcija. Agrīnajos dialogos Platonu spēcīgi ietekmē Sokrata ētiskais racionalisms un katru tikumu viņš izprot kā zināšanas. Vēlāk zināšanas tiek saistītas ar mīlestību (Erosu), bet «Valsti» tiek aplūkotas vienībā ar ķermeņa stāvokli. «Faidonā» ķermenis tiek aprakstīts kā dvēseles «kaps». P. uzskati par intelektuālā sākuma attiecī-

bām ar baudas jūtām ir tipiski hellēnistiski. No vienas puses, laimi var sasniegt tikai gars, doma, kura atbrīvojusies no visa jutekliskā, savienojusies ar labo un dievību (no šī viedokļa pat valsts ir paredzēta tikai filozofiskas tikumības sasniegšanai). No otras puses, P. ētisko mācību noslēdz mācība par prāta un «tīras» jutekliskas baudas vienību. P. ētika nav tīri spirituaļistiska mācība: tās galv. tēze ir doma par garīgo un ķermeņa spēku un spēju līdzsvaru. Zināšanu un tikumības sakrīšana tiek aplūkota kā visu cilvēka dabisko spēju gudrs un svētlaimi sniedzošs stāvoklis. P. ideālistisko mācību arī mūsu dienās izmanto materiālistiskā pasaules uzskata pretinieki.

PĻEHANOVŠ Georgijs (1856—1918) — kr. un starptautiskās strādnieku kustības darbinieks, marksisma teorētiķis un propagandists Krievijā. P. uzskatīja, ka tikumības jomā viskaidrāk izpaužas marksisma dialektiskās izpētes metodes pārākums, jo tikai marksisms ir devis zinātniski argumentētas atbildes uz daudzus gadsimtus risinātām morāles problēmām. P. kritizēja pagātnes ētiskās domas kļūdainās koncepcijas, saskaņā ar kurām morāles pamats ir nemainīgā cilvēka daba. Aplūkojot morāli kā sociālu parādību, P. rakstīja, ka «cilvēces tikumiskā attīstība seko soli pa solim aiz ekonomiskās nepieciešamības; tā precīzi pielāgojas sabiedrības reālajām vajadzībām ... Taču šis vēsturiskais pielāgošanās process notiek aiz cilvēku mugurām, neatkarīgi no individa gribas un prāta.» Pētot jautājumu par personisko un sabiedrisko interešu attiecībām, P. uzstājās kā pret viedokli, kas tikumību izprata kā egoistisku aprēķinu (šai sakarā viņš norādīja uz Černiševska «saprātīgā egoisma» teorijas vāajām pusēm), tā arī pret viedokli, kas noliedza tikumības saistību ar cilvēku praktiskajām interesēm. «Tikumības pamatā», uzskatīja P., «ir nevis tieksme pēc laimes sev, bet pēc laimes kopībai: ciltij, tautai, šķirai, cilvēcei», bet netiek izslēgtis «šīs cēlās spējas

utilitārais pamats»; individuālais altruisms izaug «sabiedriskā egoisma» augsnē. Norādot uz morāles šķirisko raksturu šķiriskā s-bā, P. atmaskoja buržuāziskās morāles liekulību; buržuāzijas netikumīgo praksi, kuru tā slēpj ar pseidotikumiskiem sprediķiem. P. attīstīja marksistisko tēzi par buržuāziskās morāles grūšanu šķiru cīņās gaitā un jaunās, proletāriskās morāles rašanos — top morāle, kas raksturīga «revolucionārajai cīņai pret pastāvošo kārtību». Viņš parādīja, ka proletariāta tikumiskais ideāls veidojas ciešā saistībā ar visu sabiedrisko attiecību kopumu un šīs šķiras stāvokli s-bā. Brīva tikumiska rīcība ir rīcība, kurā izpaužas cilvēka apzināta darbība, lai realizētu savus ideālus, kuri izstrādāti uz dabas un s-bas attiecības likumsakarību zinātniskas izziņas bāzes. Kritizējot ideālistu viedokli jautājumā par morāles un reliģijas attiecībām, P. norādīja, ka tikumība pēc savas dabas nav saistīta ar ticību pārdabiskajam, akcentēja, ka reliģija svētī valdošās šķiras morāli. Lielu interesi izraisa P. pētījumi ētiskās domas vēsturē, tajā skaitā 18. gs. fr. materiālistu ētisko uzskatu analīze. Secinājums, ka cilvēks ir apkārtējās vides produkts, pēc P. domām, ir viņu teorētiskās domas ieguldījums ētikā. Tomēr fr. materiālisti, uzskatīja P., pievērsa uzmanību cilvēka individuālajai dabai un viņa individuālajai attīstībai, aizmirstot par sabiedrības vēstures likumiem. P. norādīja uz *Kanta* ētikas formalismu, augstu novērtēja *Hēgeļa* dialektisko pieeju tikumības sfērai un to jauno, ko deva *Feierbaha* salīdzinājumā ar fr. materiālistu ētisko mācību, vispusīgi noraksturoja Čerņiševska ētisko sistēmu. Atzīmējis šīs sistēmas pozitīvo saturu, P. rakstīja, ka Čerņiševskis tomēr nav atbrīvojis no apgaismotāju ētikajiem uzskatiem raksturīgās ierobežotības, no tieksmes «meklēt saprātā tikumības balstu». Beidzot, P. asi kritizēja arī Tolstoja mācību par visu piedodošu mīlestību un nepretošanos ļaunumam ar varu. P. uzstājās pret *ētisko sociālismu*, atmaskojot revizio-

nistu un neokantiešu mēģinājumus papildināt marksismu ar ideālistiskām ētiskām teorijām. Savas darbības pēdējā periodā, pirmā pasaules kara gados, P. pats pieļāva atkāpes no marksisma. Tā, atsaucoties uz tikumības vienkāršajām normām, viņš mēģināja nopamatot savu aizsargāšanās pozīciju, kā arī samierniecisko attieksmi pret oportūnismu. Galv. darbi, kuros izklāstīti P. ētiskie uzskati: «Apcerējumi par materiālista vēsturi» (1896), «Par tā saucamajiem reliģiskajiem meklējumiem Krievijā» (1915), «N. G. Čerņiševskis» (1909).

PLOTINS (apm. 205—apm. 270) — hellēnisma laikmeta gr. filozofs, sistematizējis ideālistisku mācību, kas balstīta uz *Platona* idejām un tāpēc dēvēta par neoplatonismu. P. darbus izdeva viņa skolnieks Porfīrijs, sadalījis tos sešos «Devītniekos» («eneādēs») — pa deviņiem traktātiem katrā. Bez *Platona* P. ētisko uzskatu veidošanos ietekmēja *Aristotelis* un daļēji *stoicisma* ētika. Tapusi hellēnisma laikmetā, kad radās milzīgas vergturu monarhijas, kas sagrāva polisas demokrātijas formas, P., kā arī stoīku ētika ir individuālistiska. P. atmet *Platona* sociālo ētiku un attīsta viņa ētiskās idejas tikai individuālās morāles kontekstā, aplūkojot personiskās pilnveidošanās jautājumus. Taču atšķirībā no stoīku kosmopolitiskās ētikas (mācības par «pasaules pilsoņa» pakļaušanos Visuma likumiem, pār kuriem valda providence) P. ētiskais individuālisms ir mācība par «bēgšanu» no materiālās pasaules ļaunuma un netikumiem pie ireālā dieva; tā notiek, pilnveidojoties un dialektiski paceļoties pie augstākā labuma ar skaidrā intuīcijas starpniecību. Cilvēka uzdevums, saskaņā ar P., ir ar tikumības starpniecību līdzināties dievam. Pirmā tikumības pakāpe ir pilsoniskā, tajā ietilpstošo tikumu iezīmes ir mērs, kas raksturīgs ideālo formu pasaulei, ierobežotība un «eidosu» (garīgu «veidu») pastāvēšana. Tālāk seko «attīrīšanās» tikumi — atbrīvošanās no visa ķermeniskā kā dvēseles būtībai sveša. Attīrīšanās padara cilvēku bezgrēcīgu,

izlabo viņu, bet galamērķis ir nevis bezgrēcīgums, bet līdzināšanās dievam, pielīdzināšanās prātam. Tādējādi pāri pilsoniskajiem tikumiem paceļas attīrīšanās tikumi, bet pāri tiem — vērošanas tikumi. Dvēsele paceļas pie augstākā labuma, ja cilvēkam raksturīga esētiskā dzīve (pacelšanās pie vispārskaitā), mīlestības kaislība (pacelšanās pie bezķermeniski skaitā) un filozofiskā dzīve (pacelšanās pie patiesi reālā). Pie filozofiskās dzīves nonāk, iegūstot matemātisko audzināšanu un apgūstot dialektiku — pamatu dabisko tikumu un tikumisko principu iegūšanai un pilnveidošanai. Laime, saskaņā ar P., ir dzīve kā veselums, taču visi dzīvojošie ir laimīgi tikai iespējamībā. Cilvēkam laime pieejama vienīgi tad, kad viņš dzīvo ne vien juteklisku, bet arī saprāta un gara dzīvi, jo laime atrodas dvēseles saprātīgajā daļā. Tā sakrīt ar pilnību: nav atkarīga no ārējiem labumiem un piemīt tikai patiesam (iekšējam) cilvēkam, kurš pats sevī satur visu nepieciešamo laimei. Ārējie labumi nav patiesi, jo ir vienīgi nepieciešami priekšnoteikumi ķermeniskajai eksistencei. P. tikumiskais ideāls ir bēgšana no ļaunā. Ļaunā būtību, kuru var izzināt, tikai izejot no pretējā, veido viss jutekliskais. Precīzāk, ļaunais tiek definēts kā matērija, kā labā trūkums, antitēze vai labā nesamība. Labā absolūts trūkums ir ļaunais, relatīvs vai daļējs — netikums. Tas ir dvēseles vājums, kaut gan dvēselei pašai ir daudz spēka. Bēgšana no netikumības ir dvēseles uzvara pār matēriju, kura, tiesa, nevar ieņemt dvēseles vietu, taču aptumšo dvēseles izstaroto gaismu, padara to blāvu. Netikums tādējādi ir gaisma, kuru vājinājusi matērija. Par spīti alogisma un iracionālisma iezīmēm, P. ētika ir hellēnisma laikmeta intelektuālistiskā idealisma ētika. Feodālisma laikmetā to izkonkurēja kristietības ētika.

PRAGMATISMS (*pragma* — darbība, prakse) — morāles filozofijas novirziens, kas izplatījās ASV no 20. gs. sākuma līdz pat 60-tajiem g. P. ētiskās mācības pamatus izveidoja V. Džemss, kurš noformulēja divus

tās galv. principus: labais ir tas, kas atbilst kādām vajadzībām; jebkura morālā situācija ir neatkarojama, un tāpēc katru reizi tā prasa pilnīgi jaunu risinājumu. Vēlāk šīs tēzes attīstīja un vesulu teoriju radīja filozofs pragmatists *Džūijs*, ētiķis *Dž. Tafts*, sociologi *Dž. Mids*, *A. Smolss* u. c. Pragmatisti pasludina sevi par divu galējību pretiniekiem ētikā: no vienas puses, vērsās pret morālo *dogmatismu* un *absolūtismu*, kas morālās vērtības aplūko kā kaut ko universālu, ārpus laika pastāvošu, atrautu no mainīgajām dzīves situācijām; bet, no otras puses, vērsās pret *iracionālistu*, *skepticismu* un *neopozitivismu*, kas noliedz to, ka morālie priekšstati balstās uz zināšanām. Sai pragmatistu kritikai mūsd. buržuāziskajā ētikā bija pozitīva nozīme. Taču pragmatiskās morāles teorijas saturiska analīze rāda, ka tai pašai raksturīgs iracionālisms un *relativisms* un ka zinātnes un saprāta tiesību aizstāvēšana morālē patiesībā ir tikai šķietama. Akcentējot savas ētiskās teorijas «vitāli praktisko» raksturu, pragmatisti tomēr noliedz vispārēju morālo prasību nozīmi, apgalvo, ka visas tikumiskās problēmas ir jārisina pašam cilvēkam un tikai atbilstoši konkrētajai situācijai, kurā viņš nokļūst. Tādējādi pragmatisti pēc būtības noliedz iespējamību teorētiski aplūkot praktiskas dzīves problēmas. Ētikas pārvēršana par «praktisku zinātni» arī paliek tikai tukša deklarācija. Vārdos pragmatisti prātam piešķir lielu nozīmi morāles jautājumu risināšanā. Taču, pēc viņu domām, ar prātu var atrisināt vienīgi jautājumu par līdzekļu, metožu izvēli izvirzīto mērķu sasniegšanai, bet pašus šos mērķus prāts it kā nespēj nopamātot, vispār jautājums par tiem iziet ārpus ētikas un tikumības ietvariem. Mērķus, pēc *Džūija* domām, nosaka cilvēka gribas impulsi un prāts tos var konstatēt vienīgi ar atpakaļejošu datumu, kad cilvēks jau sācis rīkoties. Tāda pieeja *mērķu un līdzekļu* problēmai pēc būtības nozīmē jebkuru mērķu (to skaitā buržuāziskās darbības mērķu) morālu attaisnošanu, jo kāds

jau darbojas un tos īsteno. Saprāta nozīme tikumā tiek reducēta uz tīri utilitāra uzdevuma risināšanu: kā maksimāli efektīvi sasniegt kādu (vienalga, kādu) mērķi. Pats aprāts kā teoretiskās domāšanas līdzeklis tiek pazemināts līdz ikdienas sapratnes līmenim. Šādas iekšējas pretrunas caurauž visu P. ētiku. Tā pretenzijas uz zinātniskumu un praktisko raksturu ir nepamatotas, un patiesībā P. raksturīgi kompromisa pilni risinājumi buržuāziskā oportūnisma un utilitāra prakticismā garā. Daudzos gadījumos tas noved pie *amorālisma*, bezprincipialitātes un jebkuru līdzekļu attaisnošanas nosprausto mērķu sasniegšanai.

PRAISS (Price) Ričards (1723—91) — britu teorētisks morāles jautājums, Kembridžas neoplatoniķu ētiskās skolas vadītājs. Galv. P. ētiskās idejas, kuras viņš izklāstījis darbā «Galveno morāles jautājumu aplūkums» (1758), skar divas problēmas — morālo *īpašību* ontoloģiskās iedabas, to izziņas paņēmienus un gribas *brīvības* problēmas. Analizējot *Hačesona* ideju par iedzimtām morālajām jūtām, P. cenšas iet tālāk, viņu nodarbina jautājums, vai no tā neizriet, ka labā un jābūtības jēdzieni ir atkarīgi vienīgi no cilvēka dabiskajām tieksmēm. P. nonāk pie secinājuma, ka morālie raksturojumi ir objektīvi un pilnīgi neatkarīgi no apziņas. Jābūtība ir sākotnēja, ne ar ko nedeterminēta cilvēciskās pasaules īpašība (to nenosaka nedz derīgums, nedz bauda, nedz kādas sabiedriskas vai dabiskas attiecības); tāpēc cilvēks to uztver kā pašu par sevi saprotamu, absolūtu. Atbilstoši tam jābūtības ideja ir elementārs un sastāvdaļas nesadalāms jēdziens; cilvēka apziņā tai ir apriors raksturs. So P. un viņa sekotāju (S. Klārks, Dž. Balgajs, R. Kadvorts, R. Kamberlends) mācības pusi 19. gs. attīstīja G. Sidžviks un mūsd. ētiskais *intuitīvisms*. Gribas brīvības problēmu P. risina ne ontoloģiski, ne psiholoģiski, bet pamatojoties uz cilvēka morālo spēju analīzi: lai cilvēks būtu tikumīgs un varētu atbildēt par savu

ričību, viņam ir vajadzīgas šīs morālās spējas.

PRASĪBA (morālā) — vienkāršākais elements cilvēka un s-bas morālajās *attiecībās*. Šajās attiecībās cilvēks pakļaujas dažādām jābūtības formām, kas atspoguļojas attiecīgajās morālās *apziņas* formās. Tā, piem., katrā konkrētā situācijā no cilvēka tiek prasīta zināma rīcība (*Pienākums*); visos gadījumos viņam jārikojas saskaņā ar vispārējām uzvedības *normām*; turklāt viņa rīcībai jāpamatojas uz *vērtējumiem*, kādiem tikusi pakļauta viņa rīcība pagātnē; jāieaudzina sevī noteiktas morālās *īpašības*; visā savā dzīvesdarbībā jārikojas pēc zināmiem vispārīgiem morāles *principiem*; jācenšas sasniegt tikumisku pilnību; sava darbība jāpakļauj galamērķim — taisnīgas sabiedriskas kārtības nodibināšanai (*Ideāls*) utt. Visas šīs P., kas izvirzītas personībai, arī sociālajai īstenībai, kuru cilvēki tiecas sasniegt ar saviem tikumiskajiem priekšstatiem, galu galā atspoguļo objektīvo sociālvēsturisko nepieciešamību. Bet šī nepieciešamība morālē iegūst dažādu veidu atkarībā no tā, kā tiek formulētas tikumiskās P. Līdzās dažādajām izpausmes formām P. ir arī vairākas kopīgas iezīmes. Pirmkārt, tās ir normatīvas, t. i., obligāti pildāmas neatkarīgi no tā, kādi attiecīgajā gadījumā ir konkrētie uzdevumi (atšķirībā no dažādu instrukciju noteikumiem — «lai sasniegtu tādu un tādu rezultātu, jādarā tas un tas»). Otrkārt, morālajām P. ir bezpersonisks, nesubjektīvs raksturs, t. i., tās nepamatojas uz kāda subjekta gribu (atšķirībā, piem., no tiesību normām, kuras padara likumiskas valsts). Lai arī kas formulētu morālo P., tā tiek izteikta nevis formulētāja paša vārdā, bet pauž kaut ko objektīvu, sabiedriskās dzīves likumus. Treškārt, P. vienmēr ir vispārējas, t. i., tās vienādi attiecas uz visiem cilvēkiem neatkarīgi no viņu īpašā stāvokļa, profesionālajiem pienākumiem, piederības pie kādas organizācijas. Visi speciālie pienākumi un uzdevumi reizē ar to ir morālas P. tikai tad, ja tie ietver

kaut ko visiem cilvēkiem obligātu (*Profesionālā ētika*). Ceturtkārt, morālajām P. ir universāla iedaba: katrs vērtējums vai morāles priekšraksts atspoguļo nevis kaut kādas atsevišķas intereses, vienu vajadzību vai mērķi, bet pašas daudzveidīgākās cilvēka, šķiru, s-bas, cilvēces vajadzības un intereses. Tas sevišķi skaidri parādās komunistiskajā morālē, kurai ir pilnīgi svešs jebkāds utilitārisms, konjunktūra, vienpusība cilvēka mērķu un interešu izprašanā. Tā kā morāli kopumā veido P., kam ir visdažādākā forma, to īpatnības specifiski raksturo morāli vispār.

PRASIGUMS — augstu morālu prasību izvirzīšana cilvēkam un atzinums, ka uz viņu gulstas *atbildība* par to izpildīšanu. P. pakāpi nosaka cilvēka tikumisko iespēju vērtējums. Nespēja pareizi noteikt cilvēku reālo iespēju robežas dotajos vēsturiskajos apstākļos parasti noved pie paša P. sagrozītas izpratnes, pie galēja *rigorisma* vai arī, pretēji, pie morāla *skepticisma*. Abas šīs galējības sevišķi skaidri parādās kristīgajā morālē, kas cilvēkiem izvirza prasības, kuras viņi, kā skaidri zināms, nespēj izpildīt ekspluatatoriskā šķiru s-bā, un kas cilvēku jau pēc iedabas uzskata pār nespējīgu uz tikumu (*Grēks, Neoprotēstāntisms*). Komunistiskajā morālē augsts P. pret cilvēkiem pamatots uz atzinumu, ka cilvēka iespējas ir bezgalīgas, ka viņš spēj radīt s-bu, kurā būs likvidētas noziedzības un netikumu sociālās saknes. Cilvēka tikumisko iespēju augstais vērtējums, kas pamatots uz vēsturiskās attīstības likumu zinātnisku analīzi, pirmo reizi ļauj P. savienot ar patiesu cilvēka cieņas atzīšanu. Turklāt komunistiskā morāle izvirza cilvēkiem tikai tās prasības, kuras viņi spēj noteiktā vēstures posmā reāli pildīt. Sociālistiskajā s-bā, piem., no cilvēkiem vēl nevar prasīt, lai viņi piedalītos sabiedriski derīgajā darbā pavisam bez materiālās atbildības, kas atbilst padarītā darba kvantitātei un kvalitātei, jo pagaidām vēl nav izveidojušies tam nepieciešamie sociālie un ekonomiskie nosacī-

jumi. Tomēr komunisma celtniecības procesā līdzās materiālajai ieinteresētībai arvien lielāku nozīmi gūst darba morālie stimuli.

PRATS, TIKUMISKAIS — sabiedriskā cilvēka attīstīta spēja apjēgt sociālo īstenību un sevi pašu ar tikumisku un vērtējošu raksturojumu starpniecību. Istenība tikumiskajam P. ir nevis reālā stāvokļa iepriekšnoteikta kārtība, nevis slēgta sistēma, bet atklāts process, kas prasa no cilvēka ne tikai esošās situācijas izziņu, bet arī spēju to kritiski novērtēt, pārveidot un radīt principiāli jaunas iespējas. Tikumiskajā P. apvienojas izziņas un sociāli radošā, tikumiskā kultūra, kas paredz cilvēka iekšējās pasaules padziļināšanu un paplašināšanu. Jau *Kants*, kaut arī antropocentriski, izvirzīja tikumiskā P. problēmu. Taču viņš nenonāca pie tās monistiska atrisinājuma. To sniedz marksisms. Tikumiskā P. marksistiskā izpratne saistās ar duālistiska pārvarēšanu starp cilvēka zinātniskās izziņas spējām un viņa garīgo un tikumisko attīstību. No racionālā viedokļa patiesības objektīva izziņa vienmēr ir tikai neitrāls, vienaldzīgs instruments, kuru var izmantot gan tikumīgi, gan netikumīgi. Bēt tikumiskā P. līmenī cilvēks patiesību aptver nevis kā neitrālu, bet gan kā tādu, kas ietver sevī aksioloģiskas (*Aksioloģija*) un ētiskas problēmas. Būtibā tikumiskais P. nav nekas cits kā kritiski domājoša *sirdsapziņa*, kuru bagātinājusi cilvēces pieredze un vēsture. Tāpēc tikumiskais P. vienmēr ir kustībā un izpauž sevi problēmās, nevis nedzīvos, aklos priekšstatos. Šāda domāšanas tikumiskā kultūra ir patiesas komunistiskās audzināšanas priekšnoteikums. V. I. Ļeņins tā raksturoja šādas kultūras nesējus: «... var galvot, ka tie neticēs neviename nepārbaudītam vārdam, ne vārda nesacīs pret sirdsapziņu...» (33. sēj., 436. lpp.).

PRIEKŠRAKSTSPRIEDUMS — sk. *Valoda, morāles*.

PRINCIPI (morālie) — viena no morālās apziņas formām, kurā morālās prasības izpaužas maksimāli vis-

pārināti. Ja *norma* nosaka, kāda konkrēti rīcība cilvēkam ir jāveic, bet morālās *īpašības* jēdziens raksturo cilvēka uzvedības atsevišķas puses un rakstura iezīmes, tad P. vispārīgā formā atklāj vienas vai otras tikumības saturu, izsaka s-bas morālajā apziņā izstrādātās prasības, kas skar cilvēku tikumisko būtību, viņu būtību, dzīves jēgu un savstarpējo attiecību raksturu. Tie norāda cilvēkam vispārīgo darbības virzienu un parasti kalpo par pamatu (*Kritērijs, morāles*) detalizētākām uzvedības normām. Dažādu šķiru morāle dažādi traktē cilvēka tikumisko būtību, izvirzot šim traktējumam atbilstošus morālos P. Piem., *buržuāziskā morāle*, balstās uz atziņu, ka cilvēks atbilstoši savai «dabiskajai» būtībai ir egoists, kurš spējīgs izdarīt labumdarību s-bas labā tikai tad, ja tā atnes viņam personisku labumu, un šīs morāles galv. P. ir *egoisms* un *individuālisms*. Cilvēku personiskajās attiecībās egoisma principu tīri ārēji papildina un ierobežo *altruisms* P. No šī viedokļa, visas s-bas uzplaukums tiek saistīts vienīgi ar atsevišķu personu labklājību, kas rodas, katram «brīvi» kalpojot savām interesēm. Komunistiskā morāle, gluži pretēji, balstās uz to, ka cilvēka brīvības pilnīga realizācija, viņa vajadzību harmoniska apmierināšana un katra spēju attīstība ir iespējama tikai kolektīvā. Tāpēc cilvēku sadarbībai ir jādibinās nevis uz personisko izdevīgumu, bet kopējiem mērķiem, kuru realizācija nes labumu arī katram atsevišķi. Tas nozīmē, ka cilvēka patiesais aicinājums ir apziņīgi kalpot s-bai un galarezultātā — cilvēcei kopumā (*kolektīvisma P.*). Komunistiskajā s-bā šī sabiedriskā derīgā darbība kļūst par katra organisku vajadzību. Līdzās P., kuri atklāj noteiktas tikumības saturu, pastāv arī formālie P., kuri atklāj morālo prasību pildīšanas īpatnības (piem., *apzinīgums* un tā pretstati — *fetišisms, formalisms, dogmatisms, autoritārisms, fanātisms, fanātisms*). Kaut arī šie P. nenopamato kādas konkrētas uzvedības normas, tie tomēr ir cieši saistīti ar noteiktas tikumības iedabu, parāda,

kādā mērā tā pieļauj cilvēka apzinātu attieksmi pret viņam izvirzītajām prasībām.

PRINCIPIALITĀTE (lat. *principium* — pamats, pirmavots) — pozitīva tikumiska *īpašība*, kas raksturo personību un viņas darbību; nozīmē pārliecības pilnu uzticību noteiktai idejai un konsekventu šīs idejas realizāciju uzvedībā. P. pati par sevi nav saturisks morāls raksturojums, jo attiecas tikai uz cilvēka morālās apziņas formu (iekšējo *pārliecinātību*) un uzvedības veidu (konsekvenci), bet neskar to sabiedrisko virzību. Tāpēc komunistiskā morāle vienmēr nosoda bezprincipialitāti un, vērtējot cilvēku P., obligāti ņem vērā to morālo *principu* konkrēto saturu, kuri tiek sludināti un īstenoti. Var atzīt sava idejiskā pretinieka uzvedības P., taču vienlaicīgi nosodīt tās antihumāno saturu. P. augstākā forma ir komunistisko ideālu piekritēju konsekvence pārliecībā un praktiskajā darbībā, jo pēc sava satura šie ideāli ir vishumānākie un taisnīgākie no visiem ideāliem, kurus pazinusi cilvēce. Mūsd. komunisma ienaidniekiem, gluži pretēji, raksturīga bezprincipialitāte, gatavība izmantot jebkurus līdzekļus mērķu sasniegšanai (*Mērķi un līdzekļi*), *apmelošana, demagoģija*. Komunistiskā P. noraida *fanātismu* un *dogmatismu*, jo komunisma tikumiskie principi pamatojas uz vēstures likumu objektīvu analīzi un prasa tos izmantot radoši. Komunistiskā P. izslēdz oportūnismu un konjunktūrisma politikā. Komunistiskā morāle nosoda masu apmānīšanas praksi, ko realizē it kā «viņu pašu interesēs», un nosprausto mērķu sasniegšanu, lietojot citus amorālus līdzekļus. Šāda pieeja raksturīga reakcionārajai ideoloģijai un politikai.

PROBABILISMS (lat. *probabilis* — varbūtējs) — spriešanas veids, kas, līdz galējībai novedot skepticisma idejas, pamato morālo bezprincipialitāti. Pretstats *rigorismam*. Ētikā P. ievada jezuīti (*Jezuītisms*), kuri uzskatīja, ka, pieņemot praktisku lēmumu, izskaidrojot (*vērtējot*) kādu notikumu vai rīcību situācijā, kad visa patiesība nav

zināma, ir jāpieņem tā interpretācija, kura šķiet visiespējamākā un vispieņemamākā, kuras labā runā kaut ne daudzi apstākļi, pat varbūtējie «labie» nodomi. P. kā morālās spriešanas veids vienmēr tiek izvirzīts tad, kad kādai darbībai nav droša tikumiska pamata. Šajā ziņā P. ir oportunistiskas un bezprincipiālas morāles sistēmas izpausme, pielāgošanās valdošajiem esamības apstākļiem. Visbiežāk P. tiek izmantots tikumiski nepieļaujamu un pat noziedzīgu darbību attaisnošanai, aizbildinoties ar to, ka par šo darbību patieso jēgu un sekām nekas nebija zināms un nebija iespējams zināt. Kopumā P. ir antagonistiskās s-bas valdošās šķiras antihumānās morāles būtisks elements.

PRIVĀTĪPASNIECISKĀS INTERESĒS — sk. *Attieksme pret īpašumu*.

PROFESIONĀLĀ ĒTIKA (jeb profesionālā morāle) — tā pieņemts dēvēt uzvedības kodeksus, kuri nodrošina tikumisku raksturu tām cilvēku savstarpējām attiecībām, kuru avots ir viņu profesionālā darbība. Kaut gan morālajām prasībām ir vispārējs raksturs (*Vienlīdzība*) un pastāv vienota šķiras vai s-bas *darba tikumība*, eksistē arī specifiskas uzvedības normas noteiktos profesionālās darbības veidos. Šādu kodeksu rašanās un attīstība atklāj vienu no cilvēces tikumiskā *prograsa* iezīmē, jo tie atspoguļo personības vērtības palielināšanos un apliecina cilvēcību starpperesoniskajās attiecībās. Eksploatatoriskajās s-bās šos kodeksus deformējuši tie sabiedriskās dzīves faktori, kuri norobežo un pretstata dažādu profesiju intereses, radot īpašas grupu egoisma formas un t. s. «korporatīvo morāli». Sociālisma apstākļos profesionālās un sabiedriskās intereses galvenajā, pašā būtiskākajā sakrīt. Vienas vai otras profesijas pārstāvju cieņu un intereses galarezultātā apliecina tas, cik konsekventi viņi savā darbībā īsteno komunistiskās morāles vispārējos principus, kas sakarā ar viņu darba specifiku tiek vienīgi konkretizēti, cik lielā mērā viņi apzinās savu morālo *atbildību*, gatavību nevainojami izpildīt

savu profesionālo pienākumu. Administratīvās ētikas pamatā ir cilvēka, personības absolūtas cieņšanas prasība. Ļeņinskais vadīšanas stils līdzās politiskajam apzinīgumam, lietišķumam, kompetencei no vadošajiem darbiniekiem prasa arī apzinīgumu, godīgumu, dziļu godprātību. Vadītāja P. ē. aizliedz birokrātiskumu un lietu novilcināšanu, neiejūtību, vienaldzību, augstprātību attiecībā pret padotajiem un glaimošanu, pielīšanu attiecībā pret augstākstāvošo vadību; tā orientē nodrošināt saimnieciski ekonomiskās, organizatoriskās un audzināšanas darbības vienotību (*Morāle un sociālā vadīšana*). Ārsta ētikas pamatā ir tradicionālie priekšstatī par mediķa darba humāno ievirzi, viņam savā darbībā jāvadās no slimnieka ķermeņa veselības un viņa garīgā stāvokļa apsvērumiem, turklāt nerēķinoties ar grūtībām, bet ārkārtējos gadījumos — arī ar savu drošību. Medicīnas ētikas kompetencē ietilpst tādas sarežģītas problēmas kā ārsta noslēpuma saglabāšanas robežas, vitāli svarīgu orgānu transplantācijas apstākļi, ģenētiskās kontroles, eksperimentēšanas pieļaujamība vai nepieļaujamība utt. No tiesību pārstāvja P. ē. prasa būt neuzpērkamam, uzticīgam likuma garam un burtam, ievērot noteikumu par visu cilvēku vienlīdzību likuma priekšā. Viens no sociālistisko tiesību humānākajiem principiem ir «nevainības prezumpcija» — prasība uzskatīt apsūdzēto par nevainīgu līdz tam brīdim, kamēr viņa vainu nav pierādījusi tiesa. Jurista P. ē. priekšraksta izmantot likuma spēku ne tikai lai sodītu, bet arī lai audzinātu, labotu likuma pārkāpēju. Ar humānistiskiem aspektiem piesātināta ir pedagoga ētika. Tā regulē, piem., skolotāja uzvedību tādejādi, lai nostiprinātos viņa autoritāte, būtu nodrošināta pedagoģiskā kolektīva pūliņu vienotība. Turklāt tā realizē principu, kas reizē prasa cieņu pret skolēna personību un prasīgumu pret viņu, izvirza jautājumu par s-bas morālo uzticēšanos skolotājiem. Zinātnes sfērā P. ē. prasa aizstāvēt

patiesību un panākt zinātnes sasniegumu izmantošanu cilvēces interesēs (*Morāle un zinātne*). Tā veido gatavību pareizi uztvert kritiku, spēju savienot zinātnieka apzinīgumu ar pētnieka personisko godīgumu, nosoda konjunktūrisma, kalpošanu burtam, tieksmi pielāgot laboratorisko pētījumu rezultātus un izskaistināt faktus, lai pierādītu kādu teorētisku tēzi, plaģiātu — svešu atklājumus un zinātnisko ideju piesavināšanos, mēģinājumu radīt noteiktas zinātniskas skolas monopolu, kā arī pamato diskutēšanas noteikumu sistēmu, zinātniskās autoritātes nostiprināšanas paņēmienus, atzinības izteikšanas veidus kolēģiem u. c. Žurnālista, mākslinieka, komponista, teātra, kino, televīzijas un radio darbinieka P. ē. prasa no kultūras darbiniekiem nesavtīgu kalpošanu tautai, pilsonisku kaismi un principalitāti, filozofisku un ētisku izglītību, kura ļauj izteikt precīzus un pamatotus vērtējumus par attēlojamām parādībām, augstu radošu pacēlumu, meistarību un gaumi īstenības mākslinieciskajā atspoguļošanā. Apkalpojošās sfēras darbinieku (servisa) P. ē. pirmām kārtām saistīta ar *saskarsmes* kultūru, ar nepieciešamību apmierināt padomju cilvēka augošās prasības un vajadzības, garantēt, ka patēriņa sfērā tiek ievērots sociālistiskais princips par sadali pēc darba. Tā prasa neiecietīgi izturēties pret protekcionisma, kopatbildības u. tml. parādībām. Ipaši morāles kodeksi izveidojas arī tajos darbības veidos, kuri saistīti ar kādu specifisku sabiedrisku funkciju pildīšanu (piem., armijā vai milicijas dienestā, sportā u. c.). Visi P. ē. veidi stimulē darba potenciāla plānveidīgu izmantošanu sociālā un tikumiskā progresa paātrināšanai.

PROGRESS, TIKUMISKAIS (lat. *progressus* — kustība uz priekšu, uz augšu) — morāles augšupejoša attīstība no nepilnīgākiem vēsturiskiem stāvokļiem (posmiem) uz pilnīgākiem (pretēja nozīme ir morāles regressa jēdzienam). Raksturojot cilvēka pro-

gresīvo garīgo attīstību, virzību uz augšu, uz labo, tikumiskais P. līdz ar to iekļauj sevī aksioloģisku saturu (*Vērtība, Aksioloģija*). Sis apstākļi radīja nopietnas grūtības, pētot, kā notiek tikumiskās attīstības process, kurā reāli, empiriski fiksejams, kā viens *tikumus* un morālās sistēmas no maina citi tikumi un morālās sistēmas, un kurš jāvērtē no pilnveidošanās tendenču, augstāka līmeņa sasniegšanas perspektīvu viedokļa. Nemarksistiskā ētiskā doma, saduroties ar šīm grūtībām, parasti svārstījās starp divām galējībām: *relatīvismu*, kas aplūkoja katru konkrēti vēsturisko tikumības formu kā atbilstošu savam laikam un vietai un tāpēc it kā nepakļaujamu nekādam salīdzinošam vērtējumam, t. i., gribot vai negribot attaisnoja jebkuras reakcionāras morālās sistēmas, trūdošus tikumus, un *absolūtismu*, kas pārvērtā kādu morālo sistēmu par mūžīgu, nemainīgu, pasludināja to par vienīgo «patieso» un uzskatīja visu tikumības vēsturisko attīstību par novirzi no tās abstraktajiem principiem, par kļūdu utt. Gan vienā, gan otrā gadījumā morāles attīstība netika aplūkota kā progress. Tāpēc nav nejaušība, ka vairums buržuāziskajā ētikā izvirzīto tikumiskā P. koncepciju ir abstrakti spekulatīvas, nekonekventas, eklektiskas (L. Hobhauzs, V. Vundts, E. V. de Roberti, Dž. Hakslijs, M. Hinsbergs u. c.). Mūsd. buržuāziskajai ētikajai domai raksturīgi mēģinājumi diskreditēt pašu tikumiskā P. ideju no *skepticisma* un *pesimisma* pozīcijām. Patiesi zinātnisks un humanistisks tikumiskā P. nopamatojums radās tikai marksistiskajā filozofijā un ētikā. Tikumības attīstībai, kuru galarezultātā nosaka augšupejošais sabiedriski vēsturiskais process, tomēr ir relatīva patstāvība, spēja šo procesu paātrināt vai kavēt. Tikumiskajam P. ir specifiskas iezīmes. To skaitā: morāles labvēlīgās ietekmes paplašināšanās (pārejot no vienas formācijas uz otru) uz darbaļaužu atbrīvošanas procesu, morāles ietekmes palielināšanās uz dažādām sociālās dzīves sfērām (politiku, kultūru, sadzīvi utt.);

tikumības strukturāli funkcionāla sarežģītāšanās, pilnveidošanās, pārejot no vienas sociālās sistēmas uz otru, tās regulatīvo mehānismu aizvien lielāka daudzveidība, elastība; objektīvi pareizā satura palielināšanās imperatīvos un vērtējumos, visā cilvēces morālajā pieredzē; personības tikumiskās pasaules bagātības, smalkuma, dziļuma, pašu sarežģītāko viņas emocionālo un gribas sāvokļu kustības, izmaiņu akumulēšanas spējas attīstība un pilnveidošanās; morālo normu un aizliegumu, vērtējumu un ideālu humanistiskā satura, jēgas padziļināšanās; ētikas kā zinātnes par morāli attīstība (netiešs tikumiskā P. rādītājs) u. c. Mūsd. laikmetā tikumiskā P. pazīmes vispilnīgāk atklājas tādā sociāli vēsturiskā progresa kritērijā, kāds ir cīņa par komunismu, pāreja no kapitālisma uz komunistisko sabiedriski ekonomisko formāciju. Tieši šajā procesā vislielākajā mērā realizējas tikumiskā P. humanistiskās tendences. Tikumiskais aspekts cīņā par komunismu izpaužas vispusīgā sociālistiskās s-bas morāles pilnveidošanās procesā, tās nepārtrauktā augšupejošā attīstībā, pārtapšanā par komunistiskās s-bas morāli, kas nozīmēs, ka īstenots cilvēces mūžsenais sapnis par patiesām tikumiski cildenu, cieņas pilnu un taisnīgu dzīvi.

PRUDONS (Proudhon) Pjērs Žozefs (1809—65) — fr. sīkburžuāziskais sociālists un anarhisma teorētiķis, radījis ētiskā absolūtisma caurastu sīkburžuāziskā reformistiskā sociālisma sistēmu. P. izvirzīja utopiskus plānus par kapitālistiskās s-bas mierīgu ekonomisku pārveidošanu un sīko asociēto īpašnieku vienlīdzības iekārtas izveidošanu, saglabājot viņiem privātpašumu. P. savus «mūžīgā taisnīguma» ideālus aizguva no preču ražošanas attiecībām. Šie ideāli, kuri P. izveidojās Vecās derības un kristīgās morāles ietekmē un kuri atspoguļoja Francijas sīkburžuāzijas ilgās rūpnieciskā apvērsuma laikmetā, viņa koncepcijā vairs nebija saistīti ar teoloģiju, taču vēl joprojām pauda mistisko absolūtā prāta ideju, kurš it

kā valda pār pasauli un realizē mūžīgos taisnīguma likumus. P. traktējumā taisnīguma ideja iztēlota kā dabas un s-bas likumsakarīga tendence līdzsvarot antagonistisku spēkus un parādības un kā morāls pamatojums indivīdu vienlīdzībai un autonomijai s-bā, kuras sociālās saiknes tiek radītas, apmainoties ar savstarpējiem pakalpojumiem («mītielisma» principi). Šādu sīkburžuāzisko taisnīgumu P. padarīja par jebkuras s-bas normatīvo principu un par tās pamatu iemūžināja idealizētas privātpašnieciskās attiecības. Tā kā P. morālie postulāti balstās uz idealistiskiem un morālistiskiem (*Moralizēšana*) uzskatiem, un priekšstatiem par sākotnēji daudzējādiem «nereducējamiem un antagonistiskiem» elementiem dabā un s-bā, viņš sociālā taisnīguma meklējumus identificēja ar problēmu par dažādu šķirņu un šķirisko spēku «balansa» un līdzsvara nodibināšanu un sociālās pretrunas uzskatīja par principiāli nenovēršamām. P. ētiskajiem uzskatiem raksturīgs arī konservatīvs laulības un ģimenes tikumības jautājumu traktējums — viņš tos risināja «Domostroja» garā, sievietei ierādot paklausīgas sievas un mājsaimnieces lomu, aicināja nepieļaut viņas līdzdalību ražošanā un sabiedriskajā dzīvē.

PURITANISMS (angļu *puritan*, no vēlinā lat. *puritas* — tīrība) — personības darbības un *dzīves stils*, kas saistīts ar stingru sekošanu uzskatu sistēmai, kuras elementi ir *askētisms*, tikumu bardzības fetišizācija, patriarhāla attieksme pret laulības un ģimenes jautājumiem. Vēsturiski šis termins cēlies no radikāli reformatoriskās un reliģiski politiskas kustības Anglijā 16.—17. gs., kura pazīstama kā puritānisms. Būdam pamatos buržuāziska kustība, tai piemita spilgti izteikta antifeodāla un antiabsolūtiska virzība, un tā attīstījās, prasot konsekventi «attīrīt» anglikāņu ticību un baznīcu no katoļcisma iezīmju paliekām. Puritāniskajai ētikai raksturīga krāšņas, taupības, krasas vajadzību ierobežošanas sludināšana, greznuma un izšķērdības, krāšņu ceremoniju un svētku fa-

nātiska noliegšana, morālo normu absolūtizēta stingrība, indivīda dzīvesdarbības sīkmanīga reglamentācija. Komunistiskā morāle noliedz askētismu un P. kā vispārēju dzīves principu. Prasot no cilvēkiem tikumisku skaidrību ikdienā, tā tomēr neatzīst *svētulību, rigorismu, morālo dogmatismu*. Cilvēkam ir saprātīgi jāapmierina sa-

vas vajadzības atbilstoši viņa personības vispusīgas un viengabalainas attīstības interesēm, kā arī sasniegtajam ražotāj spēku un sabiedriskās bagātības attīstības līmenim. Visi pārējie apsvērumi, kurus izvirza vajadzību ierobežošanas labā, ir pretrunā ar humānisma principu un ved pie morālās liekulības.

R

RACIONĀLISMS (ētiskais) (lat. *rationalis* — saprātīgs) — metodoloģisks princips, uz kuru balstās daudzas pirmsmarksistiskās un dažas mūsd. morāles teorijas. Līdzīgi kā filozofijā, R. ētikā izpaužas mēģinājumā radīt visaptverošu deduktīvu tikumisku sistēmu, kurā jēdzieni un priekšstati sakārtoti atbilstoši to vispārīguma pakāpei, atrast universālu morālu principu, no kura dažādās situācijās varētu loģiski izsecināt visas konkrētās tikumiskās prasības. Cilvēku morālie priekšstati kopumā tiešām veido vienotu loģiski saistītu jēdzienu sistēmu (*Apziņa, morālā*), kurā mazāk vispārīgus priekšstatus var nopamatot ar vispārīgākiem jēdzieniem. Taču, absolūtizējot šo morālās apziņas pusi, racionālisti uzskata, ka visas konkrētās morāles problēmas, kuras sastopamas dzīvē, var atrisināt tīri loģiski, izsecinot atbildes no vienota kopēja principa. Līdz ar to viņi mazina konkrēto sociālo apstākļu analīzes nozīmi un noniecina personības lomu morālā lēmuma pieņemšanā. Galējās izpausmes formās ētiskais R. noved pie tikumības dogmatizēšanas, pārvērš to par visiem zināmu patiesību summu, kuras gatavā veidā satur visu dzīvē sastopamo problēmu atrisinājumu. Ētisko mācību vēsturē R. visbiežāk ir

vairāk vai mazāk konsekventi realizēta tendence. E. elementi ir *Platonam* un *Eiklīdam* no *Megasas*. *Platons*, piem., centās atrast visu atsevišķo tikumu vienoto pamatu (šāds pamats viņam bija jēdziens «augstākais labums») un līdz ar to sniegt vispārēju *taisnīguma* definīciju, no kuras izriet visas konkrētās morālās prasības. Racionālistiskās tendences vērojamas arī *stoīķu (stoicisms)*, *Cicerona*, vēlāk *Akvīnas Toma*, *Kanta (Formālisms)* mācībās. Racionālistisks raksturs pēc būtības ir *hedonisma, eidemonisma* un *utilitārisma* sistēmām, kuras visu morālo normu un principu saturu reducē uz vienotu prasību sniegt cilvēkiem baudu, *laimi* un derīgumu. Mūsd. buržuāziskajā ētikā daži neopozitīvistu mēģina izveidot formāli loģisku jēdzienu sistēmu (*Valoda, morāles*). Visiem ētiskā R. paveidiem raksturīga kopēja metodoloģiska kļūda: atvasinot visu tikumisko prasību saturu no kāda vienota principa, morāles teorētiķi nespēj zinātniski nopamatot pašu šo principu, bet piedāvā atzīt to par acīm redzamu faktu, kurš nav jāpierāda. Tomēr pagātnē R. kā ētikas metodei (kamēr tā netika absolūtizēta) bija progresīva nozīme, jo tā piekritēji izvirzīja uzdevumu izstrādāt ētiku kā praktisku disciplīnu, kura palīdz cilvēkiem dzīvē

risināt svarīgas problēmas. Tieši šo R. pozitīvo aspektu visbiežāk noliedz mūsdienu burž. morāles filozofija. Piem., ētiskie formālisti, kritizējot R., apgalvo, ka ētika nevar būt «uzvedības mehānika», nespēj pat pašā vispārīgākajā veidā izvirzīt un risināt morālās problēmas, jo tās neietilpst zinātnes kompetencē (*Morāle un zinātne*). Iracionālisti (*Iracionālisms*) uzskata, ka morāles jautājumus vispār nevar risināt teorētiskā, vispārinātā veidā, ka jebkura tikumiskā situācija ir pilnīgi unikāla, neatkārtojama. Marksistiski leņiniskā morāles teorija, atzīstot ētiskā R. vēsturiskos nopelnus un kritizējot tā ierobežotību, pārņem no šīs teorijas visu vērtīgo, kas noder morāles analīzei (*Morāles valodas loģika*).

RAKSTURA IEZIMES — sk. *Iezīmes, rakstura*.

RAKSTURS, MORĀLAIS — personības tikumisko īpašību kopums, kas ir morālā vērtējuma objekts un tikumiskās audzināšanas priekšmets. Cilvēka morālo R. pauž viņa uzvedība. Īpašības, kas veido morālo R., var nosacīti iedalīt idejiski sabiedriskās (*idejiskums, apzinīgums, principialitāte, inicialīva, pārliecinātība*), tādās, kas raksturo cilvēka attieksmi pret darbu (*ēkālums un liekēdība*), pret īpašumu (*taupīgums un savtīgums*), pret citiem cilvēkiem (*cilvēcīgums un mizantropija, cienīšana un augstprātība, pieklājība un rupjība*), pret sevi pašu (*lepnums, patmīlība un godkāre, uzpūtība, iedomība*), kā arī īpašībās, kas atklāj cilvēka godīgumu (*patiesīgums, uzticība, neviltoība un liekulība, vārda laušana*), beidzot, ar gribu saistītās īpašībās (*savaldība, izturētība, virišķība, drosme un mazdūšība, glēvulība*). Reizēm viena un tā pati īpašība (teiksim, uzticība vai pašreizējība) var vienlaikus raksturot tiklab personības sabiedrisko pārliecību, kā arī tās izturēšanos pret sevi un citiem cilvēkiem, ar gribu saistītās īpašības. Katras sabiedriski ekonomiskās formācijas morāle radījusi savus specifiskus priekšstatus par morālo R. — pozitīvu un negatīvu cilvēku tēlus — un attiecīgi

formulējusi tikumiskās audzināšanas mērķus. Kristīgā morāle radīja «svētā taisnā cilvēka» tēlu — tas ir askēts, kas pārvarējis «zemes kaislības» (*Askētisms*); agrīnā buržuāziskā morāle — tāda taupīga krājēja tēlu, kurš vairās greznības un nosoda muižniecības dīkdienību. Bet visi šie priekšstati, kas pauda dažādu sociālo grupu šķiriskos centienus, bija ārkārtīgi vienpusīgi. Tie pamatojās nevis uz objektīviem sociāliem priekšnosacījumiem, kas veido personības psihi, bet uz morālām prasībām un vērtējumiem, kurus cilvēkam izvirzīja un uzskatīja par viņa nofeicošajām iezīmēm. Morālā R. izpratne *komunistiskajā morālē* ir no šādās vienpusības brīva. Tiesa, tās dažādajās iedibināšanās un attīstības pakāpēs virsroku var gūt kādas noteiktas morālās īpašības. Taču neviens no pozitīvajiem vai negatīvajiem tēliem, kas izveidojas tautas morālajā apziņā, nepretend uz universālu nozīmīgumu. Par tikumisko ideālu tiek izvirzīts vispusīgi attīstīts un harmoniskas personības priekšstats (*Vispusīga un viengabalaina personības attīstība*).

RELATIVISMS (ētiskais) (lat. *relativus* — attiecināts) — tikumības iedabas skaidrošanas metodoloģisks princips, uz kuru balstās daudzas pirmsmarksistiskās un mūsd. buržuāziskās ētiskās teorijas; izpaužas tādējādi, ka morālos jēdzienus un priekšstatus aplūko kā galēji mainīgus un nosacītus. Relatīvistiski saskata vienīgi to, ka tikumiskie principi, *labā* un *ļaunā* jēdzieni ir atšķirīgi dažādām tautām, sociālajām grupām un atsevišķiem cilvēkiem un savā ziņā tie ir saistīti ar cilvēku interesēm, pārliecību un tieksmēm, ka to nozīmi ierobežo apstākļi — vieta un laiks. Taču šajā morālo priekšstatu daudzveidībā un mainībā relatīvistiski neredz neko vispārēju un likumsakarīgu, jo viņi neizprot morālās sociālās determinācijas raksturu un — vēl jo vairāk — to sabiedriski vēsturisko likumu iedabu, kuri nosaka morāli. Tāpēc R. galu galā noved pie subjektīvisma tikumisko jēdzienu un spriedumu izpratnē,

pie jebkura objektīva satura noliegšanas tajos. Etiskajā R. bieži izpaudusies noteiktu sociālo grupu nosliece iedragāt vai gāzt tikumības valdošās, absolūtās un dogmatiskās formas (*Abolūtisms*). Etisko mācību vēsturē relativistiskie uzskati par morāli attīstījās jau verdzības iekārtā. Sofisti, norādot uz dažādu tautu tikumisko priekšstatu pretrunīgumu (to, ko uzskata par tikumu vieni, kā netikumu nosoda citi), akcentēja labā un ļaunā relativitāti (labais ir tas, kas ir derīgs kādiem cilvēkiem). Sofistu relativismā izpaudās sliekšme atspēkot absolūtas morālās nostādnes, kuras par likumīgām bija atzinusi daudzu gadsimtu ilgā tradīcija. Līdzīga attieksme pret morālajiem principiem bija arī akadēmiķiem — *Platona* vēlinajiem sekotājiem, kuri savā etiskajā mācībā atspoguļoja vergturu s-bas idejisko krīzi. Jaunajos laikos etiskā R. idejas attīstīja *Hobss* un *Mandevils*, kuri centās satricināt feodālisma tikumības reliģiski dogmatisko pamatu, atspēkot priekšstatus par tās absolūto raksturu un dievišķo izcelsmi. Turklāt morāles reliģiski idealistiskajai izpratnei viņi pretstatīja naivi materiālistisku izpratni: tikumības avots ir cilvēka intereses un tieksmes, viņa priekšstati par derīgo un kaitīgo, kā arī valsts iekārtas vajadzības. Akcentējot morālo priekšstatu relatīvo raksturu, *Mandevils* pievērs īpašu uzmanību mācībai par iedzimtajām tikumiskajām jūtām, kritizē to (*Tikumisko jūtu teorijas*). Mūsd. buržuāziskās morāles filozofijā plaši izplatās galējās etiskā R. formas, kuras savienojas ar pilnīgu tikumības objektīvo pamatu noliegumu. Šajā ziņā sevišķi raksturīga ir emotīvisma teorija (*Neopozitīvisms*). Tās pārstāvji uzskata, ka morālajiem spriedumiem nav nekāda objektīva satura un tie pauž vienīgi to cilvēku subjektīvās ievirzes, kuri izsaka šos spriedumus. Uz šī pamata emotīvistiski secina, ka morālos spriedumus nevar uzskatīt nedz par patiesiem, nedz aplamiem un nevajag pat izvirzīt jautājumu par to pamatotību un likumību: katrs cilvēks ir tiesīgs pieslēties tiem

principiem, kurus viņš atzīst par labākiem, un jebkurš viedoklis morālē ir vienlīdz attaisnojams. Šāda etiskā R. forma ir morālā *nihilisma* teorētisks pamatojums un ved pie pilnīgas bezprincipialitātes. Relativistiskais viedoklis ir reakcija uz oficiālās buržuāziskās ideoloģijas un morāles dogmatismu, taču tas liedz izstrādāt noteiktu morālu pozīciju. Pasludinot pilnīgas *ieciētības* principu morālē, emotīvistiski līdz ar to (vai nu viņi to vēlas, vai ne) teorētiski attaisno jebkuru sociālo ļaunumu.

RELIGISKĀ MORĀLE (lat. *religio* — reliģija) — tikumisko priekšstatu, normu un *baušļu* sistēma, kas nopamatota ar reliģiskiem līdzekļiem, cieši saistīta ar ticības mācību, dogmatiku, tās pamatā ir dieva ideja. Saskaņā ar savu patieso sociālo saturu jebkura morāle, tajā skaitā arī reliģiskā, pauž kādas s-bas, šķiras intereses, tās īstenais avots ir noteikti sabiedriski vēsturiskie apstākļi (*Morāle un reliģija*). Taču R. m. sabiedriskos apstākļus un šķiriskās intereses izskaidro un iztulkolo mitoloģiski: tikumiskās prasības tiek pasludinātas par dieva pavēlēm, kurš it kā būtu radījis cilvēku un noteicis viņa morālo būtību. Piem., saskaņā ar jūdaisma un kristietības leģendu, pravietis *Mozus* morālos baušļus saņēmis tieši no paša dieva *Sinaja kalnā*. No šejienes izriet priekšstats par to, ka tikumiskās prasības ir it kā mūžīgas, reizi par visām reizēm noteiktas, t. i., tām ir nevēsturisks raksturs un pēc sava satura tās ir pilnīgi neatkarīgas no cilvēku dzīves sabiedriskajiem apstākļiem (*Abolūtisms, Fetīšisms*). Tās traktē kā «ideālus» principus, kuri ir pretstats zemes dzīvei un cilvēka materiālajām interesēm. Šis pretnostatījums attiecināms arī uz pašu cilvēku; garīgais («dievišķais») sākums viņā ir it kā pretrunā ar viņa «ķermenisko», juteklisko iedabu. Šajā reliģiskajā cilvēka sašķeltībā atspoguļojas viņa reālais stāvoklis privātipašniecisko un ekspluatatorisko attiecību sistēmā. Viņam izvirzītās morālās prasības nemitīgi nonāk pretrunā ar viņa paša interesēm.

Sociālā netaisnība, kura valda šķiriski antagonistiskā s-bā, izvirza reliģijai specifisku problēmu — jautājumu par ļaunā attaisnošanu uz zemes un nākamo *atmaksu* par tikumu, pār kuru zemes dzīvē nemitīgi svin uzvaru netikums. Kristietībā šo uzdevumu atrisina, izmantojot *teodiceju* un mācību par galīgo cilvēces «pestīšanu dieva valstībā», kur tikums būs atalgots, bet netikums sodīts (*Eshatoloģija*). No šī viedokļa tiek aplūkota visa cilvēka dzīve, tās jēga un sūtība. Cilvēku eksistence šai pasaulē ir nīcīga, tā ir izpirkšanas mocība, ko viņiem uzsūtījis dievs, un ir tikai gatavošanās nākošajai aizkapa dzīvei. R. m. par patiesu tikumu uzskata *askētismu, pravemību* un visa patiesi cilvēciskā brīvprātīgu apspiešanu sevi. R. m. arī morālajiem motīviem sniedz īpašu skaidrojumu. Cilvēkam pirmām kārtām ir jākalpo dievam, bet nevis cilvēkiem vai s-bai; atkarībā no tā, ko saprot ar «dieva gribu», aiz kuras īstenībā slēpjas noteiktu šķiru intereses, tiek attaisnota vai nosodīta cilvēka noteikta rīcība. R. m. apgalvo, ka brīvi kalpot dievam spēj tikai nedaudzi — «taisnprātīgie»; pārējie mirstīgie spēj izpildīt morālās prasības aiz bailēm no «pastarās tiesas», debesu soda vai cerot uz atmaksu aizkapa dzīvē. Tādējādi R. m., nespējot sniegt cilvēkam patiesi tikumiskus motīvus, aizstāj tos ar tieksmi pēc labklājības (kaut vai tikai aizkapa dzīvē) un bailēm no «mūžīgajām ciešanām». Tā kā R. m. par augstāko cilvēka rīcības soģi pasludina dievu, tā dod iespēju atbrīvot cilvēku no personiskās atbildības par savu tikumiskās pozīcijas un uzvedības līnijas izvēli. Praktisku cīņu par morālo ideālu īstenošanu dzīvē aizvieto pašjāvība uz dieva žēlastību. Par galv. uzskata nevis izvirzīto tikumisko mērķu reālu sasniegšanu, bet formālu (ārēju — uzvedībā — vai iekšēju — gara ievirzē) sekošanu reizi par visām reizēm iedibinātām normām un principiem. Tāpēc reliģiskajai morālei īpaši raksturīgs ir morālais *formālisms, rigoisms, svētulība, farizejisms*.

REPUTĀCIJA (lat. *reputatis* — apdomāšana, pārdomas) — uzskati, kuri apkārtejiem ir izveidojušies par kāda cilvēka (kolektīva) tikumisko veidolu uz viņa iepriekšējās uzvedības pamata un kuri izpaužas viņa nopelnu, *autoritātes* atzišanā, tajā, ko no viņa gaida turpmāk, kāds atbildības mērs viņam tiek uzlikts un kā tiek vērtēta viņa rīcība. R. ir morālo attiecību paveids. No vienas puses, tajā parādās sabiedriskā atzinība cilvēka iepriekšējās darbības nozīmes vērtējumā, bet no otras puses, R. ietekmē šī cilvēka lomu un vietu nākamajā kopīgajā kolektīva darbībā. Komunistiskā morāle nosoda dziļšanos pēc R., kad cilvēka rīcību virza vienīgi tieksme iekarot popularitāti (*Godkāre*), taču arī norāda uz nepieciešamību katram cilvēkam sargāt savu *godu* (tāpat partijas, kolektīva, uzņēmuma, kurā viņš strādā, ģimenes utt. godu).

REVOLUCIONĀRĀ MODRĪBA — sk. *Modriba, revolucionārā*.

RICĪBA — tikumiskās *darbības* šūniņa; darbība, kura tiek aplūkota no *motīva* un *seku, nodomu un darbu, mērķu un līdzekļu* vienotības viedokļa. Pieeja cilvēka darbībai, raugoties no tā viedokļa, kā morālā apziņa ir funkcionējusi pirms tās un pēc tās, atspoguļojas priekšstatos par R. struktūru. To veido sekojoši elementi: *motīvs, nodoms, mērķis, izdarījums*, sekas, savas R. *pašvērtējums* un cilvēka attieksme pret apkārtējo vērtējumu. Dažādo R. elementu, īpaši motīvu un seku, nozīme nemarksistiskajā ētikā tika vērtēta atšķirīgi: vai rīcībā par svarīgu atzīstot vienīgi motīvu (*Morālās labestības teorija*) vai arī motīvam vispār nepiešķirot nekādu lomu, kā svarīgu aplūkojot tikai pašu darbību (deontoloģiskais *intuitīvisms*). Teorētiķi, kuri noteicošo nozīmi piešķīra R. sekām (*Konsekvenciālā ētika*), uzskatīja, ka no cilvēka prasīto morālo rezultātu sasniegšanai ir jābūt arī viņa subjektīvajam mērķim (*Hedonisms, Eidemonisms, Utilitārisms, Egoisma teorijas*). Tomēr motīva nozīme tikumiskajā darbībā viņus parasti interesēja maz. Marksistiskā

ētika izstrādāja viengabalainu priekšstatu par R., piešķirot nozīmi kā motivam, tā arī sekām. Dažādi R. vērtējuma aspekti — atbilstība starp nodomu un R., mērķiem un līdzekļiem, motīvu un sekām — koncentrējas prasībā pēc cilvēka darbības vērtību un operacionālo aspektu vienotības, ko nodrošina zināšanu, pārliecības un izdarījuma harmonija. R. struktūras elementi veido morālā *pienākuma* saturu, un tie visi tiek ņemti vērā, vērtējot R. (kas tieši ir izdarīts; kā vārdā; ar nodomu vai nejauši; kā pats cilvēks vērtē savu darbību). Dažādu R. aspektu nozīmes analizē marksistiskā ētika ņem vērā, kāda loma tiem ir morālajās attiecībās un cilvēka darbībā. Piem., izpildot savu pienākumu, cilvēks ne vienmēr izprot, kāpēc viņš tā rīkojas. Taču tas nenozīmē, ka viņš rīkojas neapzināti. Ja tikumiskā darbība ir kļuvusi viņam par *paradumu*, viņam nav katrā konkrētā gadījumā jānodarbojas ar savas R. motivāciju, *lēmumu* izstrādāšanu utt. Sos uzskatāmi neredzamos R. elementus vienmēr var rekonstruēt, izanalizējot visu cilvēka darbību (ja, piem., viņam pašam radusies vajadzība tikt skaidrībā par savas darbības raksturu, kuru līdz noteiktam brīdim viņam bija šķitusi pati par sevi saprotama). R. analīzes un vērtējuma vispusīgums iespējams tikai tad, kad to aplūko nevis izolēti, bet saistībā ar cilvēka *uzvedību*, viņa vispārējo virzību, morālo veidolu. Motīvu un seku vienotība tiek sasniegta, nostiprināta un demonstrēta nevis atsevišķā uzvedības aktā, bet veselā R. aktu sērijā, kas veido sistēmu, «uzvedības līniju».

RIGORISMS (lat. *rigor* — stingrums) — morālā *formālisma* paveids; morālais princips, kas raksturo tikumisko prasību izpildes veidu un izpaužas stingrā un nelokāmā tikumisko normu ievērošanā, neņemot vērā konkrētos apstākļus, pilnīgi pakļaujoties pienākumam, pat par spīti mērķtiecībai, cilvēka un s-bas interesēm. R. bieži saistīts ar *fanātismu*, *askētismu* un dažkārt pāraug morālā *svētulībā* un *farizejismā*. Reducējot mo-

rāli uz noteikumu stingru izpildi, R. pēc būtības laupa tikumībai tās cilvēcisko saturu. Tās prasību realizēšana pārvēršas par pedantisku sekošanu likuma burtam. Cilvēks kļūst par maldīgi izprastas principālītātes vergu, akli seko morālajai dogmai, kas zaudējusi savu patiesi tikumisko jēgu. Komunistiskā morāle, izvirzot cilvēkam augstas prasības, tomēr neierobežo viņa pašdarbību un radošo aktivitāti ar visaptverošu noteikumu kopumu visām dzīves situācijām. Tā cenšas apbruņot cilvēku ar vispārīgiem morālajiem principiem, balstoties uz kuriem viņš pats spēj izlemt, kā pareizi rīkoties vienā vai otrā gadījumā. Citiem vārdiem, tā paredz, ka cilvēks patiesi apzinīgi un brīvi pilda savu morālo pienākumu s-bas priekšā.

RITUALS (lat. *ritus* — svēta ceremonija) — *paražu* un *tradīciju* paveids; vēsturiski izveidojusies vai speciāli iedibināta uzvedības *norma*, kurā darbības izpildīšanas forma ir stingri kanonizēta, kura ir zaudējusi (vai pakāpeniski zaudē) tiešu sabiedrisku mērķtiecīgumu un kurai ir vienīgi simboliska nozīme. R. ir demonstratīvas ceremonijas, kuras parasti notiek svinīgos apstākļos un kuru galamērķis ir iedvest cilvēkam noteiktas sociālās jūtas (par varas visspēcību un dižumu, par uzņemto saistību nesaraunjamību, par esošo attiecību neaizskaramību utt.). Īpaša nozīme ceremonijām ir reliģijā, kur tās kalpo ticīgo reliģisko jūtu nostiprināšanai. Eksploatatoriskajā s-bā R. ir līdzeklis darbaļaužu apziņas emocionālajai apstrādei, viņu audzināšanai padevības garā esošajai iekārtai. Sociālistiskajā s-bā R. ir samērā ierobežota darbības sfēra, parasti tos praktizē īpaši svinīgos s-bas un cilvēka dzīves gadījumos — svētkos, stājoties laulībā utt. Par galv. sabiedriskās audzināšanas virzieniem kļūst augsta komunistiskā *apziņīguma* veidošana masās, dziļas *pārliecības* izstrādāšana cilvēkos, kuras pamatā ir radoša komunistiskās morāles ideju apguve. Mūsd. buržuāziskajā ētikā pastāv viedoklis (M. Makdonalds), ka visu morāles saturu var reducēt uz

vispārpieņemtu R. Sāds uzskats laupa tikumībai mērķtiecību un apzinīgumu, ignorē tās sociālo nozīmi, saskata tajā vienīgi ārēju formu, un tāpēc to var vērtēt kā galēju *formālisma* izpaušmi ētikā.

RUPJĪBA — negatīva morāla *īpašība*, kas raksturo uzvedības kultūras neievērošanu; pretstats *pieklājībai*. Būdamā viena no ārējām necienīgas attiecības izpaušmēm pret cilvēkiem, R. izpaužas atklātā nelabvēlībā pret apkārtējiem cilvēkiem, neuzmanībā pret citu interesēm un vajadzībām, nekautrīgā savas gribas un vēlmju uzspiešanā citiem, neprasmē apspiest savas dusmas (*Izturētība*), tišā vai netišā apkārtējo cilvēku *cieņas* aizskaršanā, izlaidībā, lamu un pazemojošu iesauku lietošanā un huligāniskās darbības.

RUSO (Rousseau) Zans Žaks (1712—78) — fr. rakstnieks un filozofs. R. ētisko uzskatu specifiku pirmām kārtām nosaka viņa sociāli politiskā pozīcija. Noliecot feodālās s-bas kārtību un dzīves normas, R. sacēlās arī pret kapitālistiskās ekspluatācijas attiecībām, kuras veidojās viņa laikā, pret buržuāzisko *egoismu*, iedzīvošanās kāri un ar to saistītajiem netikumiem. Asi, brīžiem pat paradoksāli viņš kritizēja civilizāciju, kuras pamatā ir neierobežota privātīpašuma vara, un nonāca pie secinājuma, ka kultūras progress šajos apstākļos ir novedis pie sociāla un tikumiska regresā, kā rezultātā cilvēkiem ir zudusi brīvība un laime. R. uzskatīja, ka tikumības pamats ir cilvēka sākotnējās dabiskās sliekšmes, kuras nav sabojājuši racionālā civilizācija; pēc savas iedabas cilvēks ir labs, viņa pašsaglabāšanās tieksme nepāraug egoismā, un viņu apvalda dabiskā līdzietība. Taču dabiskais cilvēks ir izolēts, tāpēc tiesiskās un morālās normas, kas regulē viņa uzvedību s-bā, tieši nevar tikt atvasinātas no dabas. Tās rodas *sabiedriskā līguma* rezultātā, kas izveido kolektīvu organismu — pilsonisko s-bu, kurā cilvēka rīcība iegūst tikumisku raksturu, taisnīguma jēdziens ieņem instinkta vietu,

pienākuma balss — fiziskā impulsa vietu. Sabiedriskā cilvēka svarīgākās morālās īpašības, no R. viedokļa, ir čaklums, vienkāršība sadzīvē un tikums, godīgums, taisnprātība un, visbeidzot, pilsoniskums, personisko interešu ierobežošana sabiedrisko interešu vārdā. Interešu ierobežošanai ir īpaša nozīme — kaut gan ideālajā, uz nolīdzināšanas un tautvaldības principu dibinātajā s-bā, par kuru domāja R., nepastāv nabadzības un bagātības galējības, ir nodrošināta pilsoņu brīvība, vienlīdzība un laime, taču saglabājas privātīpašums un līdz ar to arī pastāvīgi egoisma pieauguma draudi. R. aizstāv pilsoniskās disciplīnas principu, pieļauj bargus piespiedšanas līdzekļus pret egoistiskiem indivīdiem. Reliģijai, no viņa viedokļa, ir jāstiprina morālo normu autoritāte. Noraidot kristietības dogmas un ētiku, R. būdams deists, uzskata, ka stabilas valsts priekšnoteikums ir visiem obligāta ticība dievībai, kas atmaksā un soda. Viņa «pilsoniskās reliģijas» priekšraksti nosaka morāles normas un pilsoņu pienākumus, sabiedriskā līguma un likumu svētumu. Tomēr R. attaisno revolūciju pret despotismu, kas pārkāpis sabiedrisko līgumu: «Kamēr tauta, kura piespiesta pakļauties, pakļaujas, tā rikojas labi, taču, tiklīdz tauta, kurai rodas iespēja nokratīt jūgu, to dara, tā rikojas vēl labāk.» No visas R. uzskatu sistēmas izriet viņa laikmetam novatoriskas pedagoģiskas idejas. Galv. audzināšanas uzdevums, no R. viedokļa, ir veidot cilvēku un pilsoni, nelietojot vardarbību attiecībā pret bērna personību, attīstot viņa dabiskos dotumus un spējas. R. idejas ietekmēja fr. revolūcijas darbinieku, īpaši jakobiņu sociāli politiskos un ētiskos uzskatus («pilsoniskā tikuma» sludināšana, egoisma un bagātības nosodījums, «augstākās būtnes» kults). R. nespēja konsekvēnti atrisināt privāto un sabiedrisko interešu harmonijas problēmu, pārvarēt «pilsoņa» un «cilvēka» pretrunu, jo viņu ierobežoja sīkburžuāziskais mēreni nivelējošais ideāls. Tomēr viņa idejas veicināja ne tikai demokrātiskās,

bet arī sociālistiskās domas attīstību. R. galv. darbi, kuros viņš izklāsta ētiskās idejas: «Pārdomas par zinātnēm un mākslām» (1750), «Pārdomas

par cilvēku nevienlīdzības izcelšanos un pamatiem» (1755), «Sabiedriskais ligums» (1762), «Emīls jeb Par audzināšanu» (1762).

S

SABIEDRISKĀ DOMA — s-bas (masu, kolektīva, apkārtējo cilvēku) garīgās ietekmēšanas līdzeklis, kas paredzēts atsevišķu personu uzvedības un sociālo organizāciju darbības iespaidošanai; viena no morālo attiecību izpaušmes formām. Katra sabiedriskās disciplīnas forma (*paražas, tradīcijas, tūkumi*), ja tā kļūst par sociālās dzīves likumu, kuram labprātīgi seko cilvēku vairākums, atspoguļojas viņu sabiedriskajā apziņā, to uztur viņu kopīgā viedokļa *autoritāte*. Sis kolektīvais viedoklis, kas dažu rīcību atzīst par labu un dažu — nosoda, ir viens no veidiem, kā regulēt cilvēku uzvedību s-bā. Marksistiskās ētikas skatījumā noteicošais moments indivīda uzvedības regulācijā ir nevis viņa personiskie ieskatī, bet S. d., kura balstās uz noteiktiem vispārpieņemtiem morāliem principiem un kritērijiem. Šajā tēzē izpaužas materiālistiskā mācība par tautas masu un personības lomu vēsturē. Kaut arī atsevišķs cilvēks ir vienmēr spējīgs un tiesīgs vairāk vai mazāk patstāvīgi spriest par savas darbības nozīmi, daudz lielākā mērā uz to ir spējīgi un tiesīgi masas, kolektīvs, s-ba kopumā. Personiskā *pašapziņa* pati veidojas cilvēka sabiedriskās audzināšanas procesā, lielā mērā — apkārtējo cilvēku domu ietekmē. Tomēr šķiriskā s-bā, kamēr saglabājas pretruna starp atsevišķu cilvēku un sabiedrību kopumā, starp *personību un kolektīvu*, S. d. un personiskās *sirdsapziņas* prasības bieži šaduras. Turklāt antagonistiskā s-bā nav

vienotas S. d. — tas, ko pasludina par s-bas domu, patiesībā izsaka valdošās šķiras viedokli. Sociālistiskā vairs nepastāv principiāls antagonisms starp S. d. un personības pārliecību. Pretrunas starp tām rodas un tiek pārvarētas, jaunajam cīnoties pret veco, visiem cilvēkiem līdzdarbojoties radušos problēmu risināšanā. Tieši sabiedrisko un personisko interešu vienības apstākļos patiesi nostiprinās S. d. autoritāte sociālajā dzīvē, plašām tautas masām rodas iespēja risināt komunistiskās celtniecības jautājumus, pārvarēt nesaskaņas un strīdus kolektīvas apspriešanas un savstarpējas pārliecināšanas veidā. S. d. sociālistiskajā s-bā atspoguļo bagāto sociālo pieredzi, tai ir principiāla prioritāte pār jebkuru personisko viedokli. Bet S. d. nav pretstats personiskam viedoklim — tā ir daudzu individuālo uzskatu vispārinājuma rezultāts. Savukārt katram cilvēkam ir iespēja izteikt savus spriedumus, aizstāvēt citu priekšā savu viedokli, izrādīt iniciatīvu, ierosmi, ieteikt citiem savu personisko pāraugu. Tādu iespēju cilvēkiem sniedz sociālistiskā demokrātija, kolektīvās vadības princips, Komunistiskās partijas ieviestā vispārējā sabiedriskā kontrole, *kritika un paškritika*. Jo apziņīgāk un brīvāk tautas masas piedalās daudzpusīgajā valsts un sabiedriskās pārvaldes procesā, jo lielāku autoritāti iegūst S. d. Ipaši svarīga nozīme komunistisko sabiedrisko attiecību iedibināšanā ir tādas kolektīvas domas izveidošanai, kas radītu nesamierinā-

mības atmosfēru attiecībā pret jebkuru ļaunumu, netaisnību, liekēdību, negodīgumu, karjerismu, mantrausību.

SABIEDRISKAIS LĪGUMS — jēdziens, ar kuru dažādi pagātnes domātāji mēģināja izskaidrot valsts, tiesību un morāles izcelšanos. Saskaņā ar S. I. teoriju, iesākumā cilvēks atradās «dabiskā stāvoklī», viņam nebija nekādu pienākumu pret citiem un katrs vadījās vienīgi no pašsaglabāšanas instinkta un personiskajām interesēm, apmierināja savas vajadzības, balstoties tikai uz paša spēkiem. Šis neierobežotās brīvības stāvokļa sekas bija nesaskaņotība cilvēku darbībā un pat «visu karš pret visiem», kas galu galā noveda pie katra interešu aizskaršanas. Tāpēc vēlāk cilvēki noslēdza savā starpā kļušu vai oficiāli noformētu līgumu par to, ka viņi apņemas ievērot noteiktas uzvedības normas un daļēji atsakās no savas brīvības par labu valstij, kura garantē katra dzīvības un īpašuma neaizskaramību. S. I. idejas tika izteiktas jau senatnē (sofisti, *Epikūrs*, *Cicerons*), taču izvērstas teorijas veidā tās nopamatoja buržuāziskie filozofi (*Grocijšs*, *Hobss*, *Ruso* u. c.). S. I. teorijas pozitīvā nozīme bija tāda, ka tā tika vēsta pret reliģisko, tīri tradicionālo vai autoritatīvo izskaidrojumu par tiesību un morāles izcelšanos. Taču kopumā tā palika ideālistiska: no tās izriet, ka sabiedriskie likumi, kaut arī to mērķtiecību nosaka cilvēku kopdzīves objektīvās prasības, it kā tiek noteikti cilvēku gribas izpaudumu un vienošanos rezultātā, ir cilvēka prāta produkts. Šī teorija ietekmēja lielu daļu buržuāzisko ētikas mācību, kurās tikumiskās prasības tiek atvasinātas nevis no cilvēku objektīvās atkarības no s-bas, nevis no vēstures likumiem, bet no *saisītībām*, kuras cilvēki pēc saviem ieskatiem uzņemas s-bas priekšā, vadoties no personiskā izdevīguma. Tāds izskaidrojums par to, kā izcēlušies cilvēka morālie pienākumi s-bas priekšā, būtībā ir individuālistisks un subjektivistisks, un tāpēc to marksistiskā ētika noraida.

SACENSĪBA — attiecības, kas izveidojas cilvēku kopīgajā darbībā un izpaužas viņu aktivitātes savstarpējā stimulēšanā un galu galā — viņu kopīgās darbības derīgo rezultātu palielināšanā. S. var rasties, atsevišķiem cilvēkiem apvienojoties un kooperējoties kopīgā masu darbībā visdažādākajās sociālajās formās. «... Jau pats sabiedriskais kontakts,» saka K. Markss, «izraisa sacensību un īpatnējo dzīvības enerģijas rosmi (animal spirits), kas ceļ atsevišķu personu individuālo darbības spēju» (*Markss K. Kapitāls*. R., 1979, I. sēj., 274. lpp.). Tomēr S. sabiedriskais raksturs mēdz būt dažāds atkarībā no attiecīgās sabiedriskās iekārtas sociālajām attiecībām. Pastāvot ražošanas līdzekļu privātīpašumam, galv. S. forma ir konkurence. Kaut gan tai bija ļoti liela vēsturiska nozīme darba ražīguma attīstīšanā kapitālisma apstākļos, tā arī ierobežoja cilvēka sabiedrisko aktivitāti, padarīdama to kropļīgi vienpusīgu. Tāda veida S. atrodas ārpus morālo attiecību sfēras un bieži noved pat pie antihumānas darbības. Kapitālisma vēsturē ir ne mazums piemēru tam, kā konkurence pamudinājusi uzņēmējus pazemināt darba ražīgumu un pat iznīcināt materiālos labumus. Morāles aspektā konkurence cilvēku starpā veicinājusi naidu un nesaticību, ieaudzinādama *egoismu* u. c. netikumīgas īpašības. Principiāli citāda S. ir sociālistiskās s-bas apstākļos. «Sociālistisms,» rakstīja V. I. Lēņins, «ne tikai neapslāpē sacensību, bet, gluži otrādi, pirmo reizi rada iespēju lietot to tiešām *plaši*, tiešām *masu* apjomā... Pirmo reizi pēc gadsimtu darba citu labā, pēc piespiedu darba ekspluatatoru labā ir iespēja *strādāt sev...*» (26. sēj., 361., 362. lpp.). Atšķirībā no konkurences, kurā ikvienam ir savtīgi mērķi, sociālistiskajā sacensībā galu galā visiem dalībniekiem ir kopīgs mērķis — palielināt visas s-bas bagātību. Sociālistiskās S. ietvaros sabiedriskā darbība iegūst arī morālu jēgu — kalpo cilvēkiem. Tāpēc, lai gan ikviens S. dalībnieks cenšas apsteigt citus, kopīgā

darba dalībnieku attiecības veidojas uz *savstarpējās palīdzības un kolektīvisma* pamatiem. Sociālistiskā S. prasa savstarpēju pieredzes apmaiņu, individuālās *ierosmes* izplatīšanu, palīdzību atpaliekošajiem, pirmrindnieku *parauga* izmantošanu u. c. visdažādākos biedriskās sadarbības veidus. Sociālistiskās S. formas mēdz būt dažādas — komunistiskās sestdienas talkas pilsoņu kara laikā, trieciennieku un stahanoviešu kustība sociālisma celtniecības gados, komunistiskā darba brigāžu un trieciennieku kustība u. c. S. formas komunisma celtniecības mūsd. periodā. Sociālistiskā S. ir viens no *komunistiskās audzināšanas*, darblaužu sabiedriskās aktivitātes un apzinīguma, *pašdarbības un jaunrades* attīstīšanas līdzekļiem. Tā palīdz ieaudzināt cēlas morāles īpašības — iniciatīvu, principialitāti, drosmi, prasīgu pret citiem un pret sevi, čaklumu, taupību utt. Tajā tiek kaldināti sabiedriskā pienākuma izpratne, patiesas darba varonības un pašizliedzības paraugi.

SADZĪVES TIKUMĪBA — viena no morāles darbības galv. sfērām, kas aptver visas cilvēka dzīvesdarbības nozāres, izņemot ražošanas, politisko, zinātnisko un citas dienesta un brīvprātīgās sabiedriskās darbības (*Darba tikumība, Profesionālā ētika*). Pirmām kārtām šeit ietilpst laulības un ģimenes attiecības (*Laulības un ģimenes tikumība*), cilvēku personiskās attiecības ārpus darba, cilvēku uzvedība sabiedriskās vietās, personisko vajadzību apmierināšana, atpūta. Marksistiski ļēniskajai ētikai ir sveša sadzīves un cilvēku sabiedriski derīgās darbības pretstatīšana. Sadzīvē cilvēks atjauno spēkus, attīsta savas vajadzības un spējas, tādējādi apgūstot s-bas kultūras saturu; jauno paaudžu audzināšana un sagatavošana sabiedriskai darbībai lielā mērā noris ģimenē. Tāpēc cilvēks sadzīvē, tāpat kā sabiedriski derīgajā darbībā, funkcionē kā sabiedriska būtne, s-bas loceklis un ir pakļauts tiem pašiem sociāli vēsturiskajiem likumiem un tikumiskajām prasībām, kaut arī tas

notiek citādi. Kapitālistiskais ražošanas veids izraisa cilvēku sabiedriskās un personiskās dzīves savstarpēju *atsvešināšanos*. Algots strādnieks, K. Marksa vārdiem runājot, tikai ārpus darba jūtas kā cilvēks. Godīgam privātuzņēmējam ir it kā divi pretēji veidoli: darījumu operācijās viņš grībot negrībot ir egoists, bet sadzīvē pret saviem «tuvākajiem» nereti ir labdaris (*Altruisms*). Kalpotājs un administrators darbā ir «amatpersona», uzdoto funkciju pildītājs, bet personiskajā dzīvē — vienkārši cilvēks, «brīva personība». Līdz ar privātīpašuma likvidēšanu un darba sabiedriskošanu tiek likvidēta šī cilvēka dzīvesdarbības un viņa paša kropļīgā sašķelšana. Sabiedriski derīgais darbs kļūst par īstu cilvēka aicinājumu un sadzīvē — pēc savas nozīmes par tikpat sabiedrisku dzīvesdarbību. Komunistiskā morāle balstās uz to, ka personības morālais veidols un komunistiskās attiecības veidojas ne tikai darba un sabiedriskās darbības procesā, bet arī sadzīvē, cilvēku ikdienas saskarsmē ārpus darba un ir atkarīgi no brīvā laika rakstura, ģimenes gaisotnes un no personisko vajadzību apmierināšanas veida. Komunistiskās morāles prasības — cieņa pret cilvēku, kautrība, nesamierināšanās ar ļaunumu, godīgums, savstarpēja palīdzība un daudzas citas prasības — pilnīgi attiecināmas arī uz sadzīvi. Taču tas nenozīmē, ka sociālistiskajā s-bā cilvēku sadzīvē būtu ikdienā publiski jākontrolē, sabiedriski jāreglamentē un tai būtu jābūt visiem zināmā tādā pašā mērā kā darbam un politiskajai darbībai. Gluži otrādi, līdz ar komunistisko attiecību attīstību un apzinīguma palielināšanos cilvēks kļūst arvien patstāvīgāks sadzīvē radušos ikdienas morālo problēmu risināšanā. Komunistiskā morāle noraida ierēdnieciski birokrātisku attieksmi pret sadzīves tikumiskajām problēmām. Tā pieļauj administrēšanu tikai tādos gadījumos, kad kāds izmanto brīvību ļaunprātīgi, par sliktu apkārtējiem cilvēkiem, kad tiek pārkāpti *humānisma* principi personiskajās attiecībās (krop-

līga bērnu audzināšana, nīrgāšanās par ģimenes locekļiem, huligānisms, alkoholisms utt.). Tikai pēc tam, kad minētajos gadījumos ir izmēģinātas visas personiskās ietekmēšanas iespējas, sociālistiskā s-ba izmanto publisko sabiedrisko tiesu un administratīvus pasākumus. Tieši tāpēc, ka sadzīvē cilvēkam ir salīdzinoši liela brīvība un viņš subjektīvi izprot šo sfēru kā savu personisko lietu, tai ir tik liela nozīme no morālā viedokļa. Uz visu personisko dzīvi var attiecināt K. Marksa vārdus par dzimumu attiecībām: šeit cilvēka uzvedība rāda, «cik lielā mērā cilvēciska būtība ir kļuvusi par cilvēka iedabu» (Маркс К., Энгельс Ф. Соч., т. 42, с. 115), t. i., cik lielā mērā cilvēks ir apguvis morāles sabiedriskās normas, cik tās ir kļuvušas par cilvēka iedabu, par viņa vajadzību. Pēc cilvēka attieksmes pret apkārtnējiem sadzīvē var «spriest par viņa vispārējo kultūras līmeni» (turpat). Lūk, kāpēc Komunistiskā partija, padomju s-ba veltī milzu uzmanību tiem procesiem, kas noris ģimenē, cilvēku sadzīves un brīvā laika jomā. Šeit ir ne mazums sarežģītu problēmu, kuru risināšana saistīta ar visas s-bas materiālo un kultūras progresu. Nepieciešams noteikums komunistisko sadzīves attiecību iedibināšanā ir arī mērķtiecīga, regulāra un vispusīga cilvēku tikumiskā audzināšana, apzinīguma attīstīšana, komunistiskai morālei atbilstošu morālo jūtu un paradumu veidošana katrā cilvēkā.

SAISTĪBA — cilvēka brīvprātīga uzņemšanās pildīt pienākumu s-bas vai atsevišķu cilvēku priekšā. Savstarpēju S. (solījumu) praksei ir liela nozīme s-bas dzīvē, sākot ar personiskajām attiecībām un beidzot ar attiecībām starp valstīm. Cilvēka S. dod iespēju visiem citiem jau iepriekš rēķināties ar noteiktu viņa turpmāko uzvedību. S. tādejādi ir viens no cilvēku darbības savstarpējās koordinācijas paņēmieniem. Daudzus S. veidus (līgumus, kontraktus) nostiprina ar juridiskām sankcijām. Morālē savstarpēju S. prakse izpaužas kā prasība

saglabāt uzticību dotajiem solījumiem, pildīt tos. Buržuāziskajā ētikā S. dažkārt traktē kā visu citu morālo prasību avotu. Saskaņā ar *sabiedriskā līguma* teoriju cilvēka morālās pienākums s-bas priekšā izriet no viņa brīvprātīga nolīguma ar visiem pārējiem cilvēkiem ieverot noteiktus kopdzīves noteikumus. Marksistiskā ētika aplūko pieņemtās S. tikai kā vienu no morālā pienākuma gadījumiem. Cilvēka S. s-bas priekšā ir objektīvi determinētas un nav atkarīgas no viņa ieskatiem. Taču līdzās vispārēju tikumisko prasību izpildīšanai cilvēks noteiktās situācijās uzņemas papildu S. Sociālistiskajā s-bā, piem., katram ir pienākums strādāt pēc spējām. Bet, tā kā pastāv vispārpieņemtās vidējās darba normas, atsevišķs cilvēks vai viss kolektīvs var uzņemties S. tās pārsniegt. Šādi sociālistisko saistību praksei ir liela nozīme sabiedriskā darba ražīguma celšanā. Komunistiskā morāle prasa no cilvēkiem pieņemto S. pildīšanu sabiedriskajā un personiskajā dzīvē. Tomēr šī prasība nav jāsaprot kategoriski. Ja solījuma īstenošana rada amorālu izdarījumu, tad no tās jāatsakās. Piem., lai sociālistiskā ģimene būtu stabila, no laulātajiem draugiem tiek prasīta uzticība pieņemtajam laulības S. Tomēr gadījumā, ja kādu cēloņu dēļ laulības attiecību turpināšana vienīgi pazemo cilvēka pašcieņu, rada neciešamus apstākļus vīram un sievai un bērnu normālai audzināšanai, laulības šķiršana var būt no morālā viedokļa pareizs lēmums (*Laulības un ģimenes tikumība*).

SANKCIJA (morālā) (lat. *sanctio* — negrozāms likums) — tikumisko prasību apstiprinājums, atzīstot vai noņemot cilvēku rīcību (kā arī sabiedriskās parādības). Lai panāktu, ka visi cilvēki izpilda viņiem izvirzītās prasības, s-ba lieto visdažādākā veida S. — ekonomiskas (materiāla atlīdzība vai naudas sodi), tiesiskas (kriminālatbildība), kā arī dažādas administratīvās piespiešanas un sabiedriskās ietekmēšanas formas. Visas šīs S. ir dažādi *atmaksas, stimulējumu un sodu veidi*,

kas tā vai citādi skar cilvēka reālo stāvokli un intereses. Turpretim morālā S. ir viena no garīgās ietekmēšanas formām, tā izpaužas kā cilvēku izturēšanās *vērtējums*. Vērtējot kādu rīcību kā labu, morālā apziņa prasa (ne tikai cilvēkam, kurš tā rīkojies, bet arī citiem) līdzīgi rīkoties arī turpmāk. Un otrādi — negatīvs novērtējums nozīmē līdzīgas rīcības morālu aizliegumu nākotnē. Tādējādi morālā S. ir papildlīdzeklis cilvēku izturēšanās regulēšanai un pastiprina morāles prasības, kas izpaužas morāles *normās* un *principos*. Morālās S. īpatnība ir arī tā, ka tās realizēšana neprasa nekādas oficiālas apstiprinātas pilnvaras vai reālu varu. Ikviens cilvēks spēj novērtēt citu un savu paša rīcību, jo tam piemīt morālā apziņa. Morālās S. autoritāte balstās nevis uz vērtētāja amatu vai sociālo stāvokli, bet uz viņa *apziņigumu*, un to nosaka pakāpe, kādā viņš pats apguvis tikumisko prasību saturu un spēj to jēgu atklāt citiem cilvēkiem. Tā kā morāle ir viena no ideoloģijas formām, tikumiskā S. tiek attiecināta ne tikai uz atsevišķu cilvēku rīcību, bet arī uz sociālajiem institūtiem, sabiedriskām parādībām un pat uz to vai citu s-bu kopumā. Buržuāziskā morāle aizstāv privātpašumu, dod S. kapitalistiskajai ekspluatācijai, attaisno sociālo nevienlīdzību. Turpretī komunistiskā morāle nosoda buržuāzisko praksi ar visām tās anti-humānajām parādībām un atzīst par pareizu visu, kas veicina cilvēces atbrīvošanos no sociālās netaisnības un ekspluatācijas, palīdz nostiprināties patiesi humānām attiecībām starp cilvēkiem.

SAPRĀTIGAS VAJADZĪBAS — sk. *Vajadzības, saprātīgas*.

SARTRS (Sartre) Zans Pols (1905—80) — fr. filozofs, t. s. ateistiskā *eksistenciālisma* pārstāvis, rakstnieks, publicists, sabiedriska darbinieks. S. filozofija, kas piesātināta ar oficiālajai buržuāziskajai ideoloģijai opozicionāru noskaņojumu, vienlaikus ir viena no mūsd. ideālisma ētiskajām mācībām. Humānisma krīzi Rietumos un cilvēka depersonalizāciju S. saista vis-

pirms ar progresu, kas vērojams racionālistiskajā domāšanā, dabaszinātnēs un objektīvajās zināšanās par cilvēku, uzskatīdams, ka tās ir līdzeklis indivīda pārvēršanai par valsts «manipulāciju» objektu. S. ētiskā koncepcija, kam piemīt garīgā *stoicisma* elementi, kopumā māca, ka cilvēka tikumība nepakļaujas nekādi piespiedšanas sistēmai. S. apgalvo, ka cilvēka dvēselē topošie tikumiskie priekšstati ir «neobjektīvējami», un cenšas ētiku uzdevumu risināšanā balstīties uz antiintelektuālismu un *intuitivismu*. Rigoristiskajā morāles mācībā, kurā sevišķi akcentēta prasība pēc «īstuma» un «atbilstības sev», S. formāli atdzīvina dažas *Kanta* ētikas tēzes. Tā, piem., S. formulētā tikumības prasība: «Visam jānotiek tā, it kā vesela pasaule vērotu, ko es daru, un pielāgotos tam,» — tieši sasaucas ar *kategorisko imperatīvu*. Tomēr S. neatzīst, ka tikumiskās normas būtu obligātas visiem; ikvienu rīcību viņš uzskata par unikālu un neatkārtojamu. Pēc S. mācības, indivīda pakļaušanās iekšējam imperatīvam izpērk s-bas amorālumu, tāpēc jebkurā situācijā uz cilvēku gultas sava veida upurēšanās misija. Pašu «sociālo vērtību neīstumu», māca S., rada indivīda «mazdūšība», ja viņš neiedrošinās paklausīt sirdsapziņas balsij. Sirdsapziņu S. izprot kā nenokrātāmu iedzimtas *vainas* slogu. Brīvībai S. mācībā nav radoša elementa (bieži vien tā ir tikai brīvība vēlēties) un tā parādās kā cilvēka ideālā nemainīgā «būtība»: tā izpaužas katrā cilvēka darbībā, pat ja tā ir absurda, iracionāla, afekta stāvokli izdarīta; tā ir «neatņemama arī ieslodzījumā», cilvēks ir «notiesāts būt brīvs». Būtībā S. reducē brīvību uz formāli izprastu izvēles autonomiju un vienaldzīgu izturēšanos pret pieņemtā lēmuma objektīvo nozīmi un tā realizēšanas iespējām. Noliegdams determinismu jautājumā par vēlamo, par brīvību, S. tomēr nespēj izvairīties no *fatālisma*, skaidrojot cilvēka izturēšanos, ko viņš uzskata par tieši atkarīgu no indivīda kādreiz pārciestajām garīgajām traumām (eksistenciālā psihoanalīze).

Abstrakta *rigorisma* savienojums S. filozofijā ar freidistiskas nokrāsas *naturālismu* (*Freidisms*) noved pie tā, ka morālā sprieduma objekts vienmēr ir indivīda «nepilnīgums». Sociālā vide ir nediferencēta, anonīma «vardarbības» nesēja; uz šī simboliskā fona morālais subjekts atkal un atkal pārbauda savu «istumu». Tieši tādas «pašpārbaudes» mērķiem kalpo S. eksistencialistiskās filozofijas svarīgākās kategorijas: «robežsituācija», «izvēle», «pašapmāns». S. ētika galu galā ir dezorientējoša mācība: tajā atrod teorētisku atbalstu tiklab politisku bezdarbību lemjošā «stoicisma», individuālā nolieguma pozīcija, kā arī anarhistiskais kreisi radikālais aktīvisms. S. ētiskie uzskati izklāstīti darbos «Esamība ir nekas» (1943), «Eksistencialisms un humānisms» (1946), «Dialektiskā saprāta kritika» (1960), romānā «Riebums» (1938), dramaturģijā un publicistikā.

SASKARSME — viena no cilvēku mijiedarbības formām, kuras gaitā «indivīdi... rada cits citu kā fiziski, tā arī garīgi...» (*Markss K. Vācu ideoloģija*. R., 1963, 40. lpp.). Cilvēki nespēj normāli dzīvot, apmainīties ar pieredzi, darba un sadzīves iemaņām, nekontaktējoties viens ar otru un viens otru neietekmējot. Saskaņā ar F. Engelsa vārdiem, «Cilvēks, nodarbojoties ar sevi pašu, apmierina savu tieksmi pēc laimes tikai ļoti retos gadījumos un nepavisam ne savā, ne citu cilvēku labā» (*Markss K., Engelss F. Darbu izlase 3 sējumos*. R., 1981, 3. sēj., 390. lpp.). S. procesā cilvēki ne tikai veido savus priekšstatus par pasauli, izkopj savstarpējo saprašanos, atrod «kopēju valodu». S. ir gan darbības, domu un jūtu, pārdzīvojumu apmaiņa ar citiem cilvēkiem, gan cilvēka vērsšanās pašam pie sevis — pie savas dvēseles, atmiņām, sirdsapziņas, sapņiem. Kulturāli attīstītam cilvēkam S. kļūst par nepieciešamību, tās trūkums tiek uztverts kā smags, neatsverams zaudējums. S. «noslēpums» — tā ir tieksme un māka dzīvot ar citiem cilvēkiem saskaņā un labestībā, devīgi daļoties ar savas dvēseles, sirds bagā-

tību. Šādas pašatdeves cilvēcisko, sabiedrisko jēgu definējis K. Markss: «izjust vajadzību pēc tās milzīgās bagātības, kāds ir *cits* cilvēks» (*Маркс К., Энгельс Ф. Соч.*, т. 42, с. 125), lai «citu cilvēku jūtas un baudas kļūtu man pašam piederošas» (turpat, 121. lpp.). S. ir kā audzināšanas, tā pašaudzināšanas process, kurā cilvēki ietekmē viens otru bez didaktikas un *moralizēšanas*. Tāpēc tik svarīgs ir jautājums par tās tikumisko jēgu un kultūras formām. Patiesi cilvēciska S. ir jaunrades forma, kura palīdz saskatīt un izprast personības labākās puses. Tā veidojas uz cita cilvēka cieņas, uz vienkāršu tikumisko normu, paradumu utt. ievērošanas pamata. It kā elementāram ieradumam — sveicināt satiekoties — ir dziļa jēga, jo tas nozīmē prieku, ka redzi pazīstamu un tuvu cilvēku veselu, izsaka labvēlību, simpātijas utt. Ne velti daudzām tautām sasveicināšanās ir rituāls, ceremonija. Pats saturīgākais, ietilpīgākais un ietekmīgākais S. līdzeklis ir vārds, runa. Māka runāt un klausīties, sarunāties ir savstarpējas saprašanās, savu domu, priekšstatu patiesīguma vai maldīguma pārbaudes svarīgs priekšnoteikums. Bet pastāv arī cilvēka jūtu «mēmā valoda» — skats, žests, kas var būt laipns, aizvainojošs, skaists un vulgārs, izteikt simpātijas vai antipātijas pret cilvēku; poza, manieres sarunā, uzstājoties no tribīnes utt., arī raksturo cilvēka kultūru, audzinātību. S. žanram, veidam un līdzekļiem ir tikumiska, humanistiska jēga, jo tie atklāj, kādā mērā cilvēkā ir attīstīta spēja iejusties citos cilvēkos un situācijās. Izveidot un pilnveidot nepieciešamību pēc S. ir svarīgs tikumiskās *audzināšanas* uzdevums sociālistiskās, kolektivistiskās s-bas apstākļos un arī garantija, ka sabiedriskuma, S. kultūras attīstība noris pareizā virzienā.

SAVALDĪBA — viena no *paškontroles* formām; morāla *īpašība*, kas izpaužas cilvēka spējā un pieradumā kontrolēt savas psihes juteklisko pusi (jūtas, emocijas, vēlmes, paradumus, tieksmes) un pakļaut savu darbību

sev apzināti izvīrīto uzdevumu risināšanai un cilvēku sadzīves prasībām. Cilvēka psihes emocionālajai pusei ir liela nozīme viņa ikdienas dzīvē un sabiedriskajā darbībā. Taču jūtas un tieksmes ir lielā mērā stihiski izveidojies cilvēka uzvedības virzītājs, ko vajag mērķtiecīgi un apzināti kontrolēt, lai cilvēks varētu darboties maksimāli atbilstoši savam mērķim. Ja cilvēks savas emocijas un dzenuļus nekontrolēs, tie var viņa darbību ietekmēt s-bai un viņam pašam kaitīgā virzienā, novest pie antisabiedriskiem aktiem, kaitēt un sagādāt neērtības apkārtējiem, graužoši iedarboties uz viņa veselību, psihi un morālo veidolu. Izlaidība, glēvulība, rupjība, neaktīvisks — visas šīs un daudzas citas antisabiedriskās parādības vienmēr šā vai tā saistītas ar S. trūkumu. S. ieaudzināšana ir viens no nosacījumiem, lai cilvēki diendienā varētu ievērot komunistiskās morāles normas un *uzvedības kultūras* noteikumus.

SAVSTARPEJĀ PALĪDZĪBA — attiecības starp cilvēkiem kolektīvā (*Personība un kolektīvs*) interešu un mērķu kopības apstākļos, kad pūliņu apvienošana un tai pašā laikā funkciju sadalīšana prasa, lai visi savstarpēji atbalstītu cits cita individuālo darbību. S. p. izriet no paša cilvēku darba rakstura, kas var būt tikai sabiedriska un prasa daudz cilvēku spēku apvienošanu. Pirmatnējā s-bā S. p. bija noteicošā nozīme cilvēku attiecībās. Līdz ar privātipašuma un šķiru izceļšanos radās neatbilstība starp cilvēku iedabas sabiedrisko raksturu un viņu savstarpējo antagonismu. Taču uz darbaļaužu šķiriskās *solidaritātes* pamata izveidojas un attīstās *biedrīskums* un S. p. strādnieku starpā. Par cilvēku attiecībām visas s-bas mērogā S. p. pirmoreiz kļūst tikai sociālismā. Komunistiskajā morālē S. p. prasība ir viena no *kolektīvisma* principa sastāvdaļām. Tā ir raksturīga ne tikai attiecībās starp katras sociālistiskās valsts cilvēkiem, bet arī sociālistiskās sadraudzības valstu savstarpējās attiecībās.

SEKAS — objektīvs rezultāts (sasniegtais stāvoklis vai sekojusi notikumu attīstība), kuru izraisījusi cilvēka darbība. S. iestājas pēc tam, kad, no vienas puses, cilvēks iejaucies līdz tam pastāvējušajā dabiskajā notikumu gaitā, bet, no otras, — kad tālākā notikumu attīstība ietekmējusi *ricības* tiešo rezultātu. S. kategorijai bija svarīga nozīme ētikas vēsturē. Sakarā ar to, ka S. bieži neatbilda cilvēka *nodomiem* un pūliņiem, tika izteikti dažādi viedokļi jautājumā par to, vai ir pamats ņemt vērā S., novērtējot cilvēka rīcību (*Konsekvenciālā ētika*).

SENEKA (Seneca) Lūcijs Annejs (ap 4 p. m. ē.—65 m. ē.) — romiešu filozofs stoīķis un rakstnieks. Ieņēma augstus valsts amatus: 57. g., valdot Nēronam, kura audzinātājs viņš pirms tam bija, S. kļuva par konsulu. «Sis stoīķis, tikumības un atturības sludinātājs,» rakstīja par viņu F. Engelss, «bija pirmais intriģants Nērona galmā, turklāt neiztika bez pielīšanas ...» (*Маркс К., Энгельс Ф. Соч.*, т. 19, с. 311). Apšūdzēts savvērestībā, S. pēc imperatora pavēles izdarīja pašnāvību. *Stoicisma* divas tradicionālās daļas — fizika un loģika — S. mācībā pilnīgi zaudē nozīmi. Viņš reducē filozofiju uz mācību, kā pareizi dzīvot. Dzīvot tikumīgu un laimīgu dzīvi nozīmē dzīvot saskaņā ar dabu, kura būtībā ir identiska ar dievu-saprātu, ar providenci un likteni. S. māca, ka, pakļaudamies dievam, cilvēks iegūst brīvību. Pilnīgs, harmonisks saprāts (pats būdams daļa no dievišķā) palīdz indivīdam izveidot pareizu attieksmi pret pasauli un pret parādībām, kas nav atkarīgas no cilvēka gribas. Augstāko labumu («svētlaimīgu dzīvi») cilvēks sasniedz ar pacietību, atturību un virišķību. Kam piemīt šīs īpašības, tam nekaitē ne nabadzība, ne ciešanas, pat ne verdzība un nāve. Saprātīgajā dievišķajā Visumā viss ir vērst dzīvajām būtnēm par labu, bet ļaunumu un grēku radījusi s-ba, kurā valda netaisnība un cīņa par materiālo labklājību. Šo ideju S. izteicis kā pretstatu starp «iekšējo» un «ārējo», starp nemirstīgo

dvēseli un iznīcīgo miesu; tikai vēršanās pie dieva ved personību uz labu, uz kundzību pār jutekliskajām vēlmēm, pār materiālajām lietām. Tu vari būt nabags vai vergs — tas nav svarīgi. «Kālab gan vajadzīgi ārišķīgie labumi tam, kurš visu savu mantību koncentrējis sevī?» Pēc S. domām, verga un kunga garīgā iedaba ir vienāda, tomēr viņš atzīst, ka starpība to sociālajā stāvoklī ir dabiska. S. neuzskata bagātību par labumu, taču pieļauj, ka cilvēki to krāj, jo tā ir vingrināšanās tikumbā. Tādējādi viņa mācība faktiski ir veids, kā samierināties ar pastāvošo kārtību. Uz pārmetumu, ka pašam viņam pieder milzīga bagātība un viņš nedzīvo saskaņā ar savu filozofiju, S. atbildējis: «Filozofi runā nevis par to, kā viņi paši dzīvo, bet māca, kā vajag dzīvot.» S. stipri ietekmējis kristietības ētikas un dogmatikas veidošanos. Viņš ir autors morāles problemām veltītiem traktātiem: «Par žēlsirdību» (55—56), «Par svētlaimīgu dzīvi» (58—59), «Tikumiskas vēstules Lucilijam» (63—64) u. c.

SENSIMONS (Saint-Simon) de Ruvruā Klods Anri (1760—1825) — fr. domātājs, sociologs, utopiskais sociālists. S. tiecās dabaszinātņu metodes pielietot mācībā par s-bu un izveidot filozofijas sistēmu, kas būtu līdzeklis racionālas s-bas uzcelšanai, kura pēc iespējas lielākām cilvēku masām nestu iespējami lielāku labumu. Tāpat kā 18. gs. racionālistu koncepcijas, viņa «zinātne par cilvēku» jeb «sociālā fizioloģija» noteicošo lomu s-bā ieradīja cilvēka saprātam, šai s-bā valdošajiem zinātniskajiem un filozofiskajiem uzskatiem, bet atšķirībā no racionālistiem viņš balstījās uz vēsturiskās likumsakarības principu. Pēc S. mācības, s-bas attīstībā jauncelsmes laikmetu nomaina postošais laikmets un pēc tam, pamatojoties uz jaunām filozofiskām un morālām idejām, tiek celta augstāka sabiedriskā iekārta. Sasniegt S. sabiedrisko ideālu — «rūpniecisko sistēmu» — var, maksimāli attīstot ražotājspēkus un ievērojot zinātniskus principus, kuri tieši sasaucas ar S. ētiskajiem uzskatiem un

prasa izskaust valdošo šķiru parazitismu un noteikt obligātu ražīgu darbu visiem s-bas locekļiem; nodrošinot visiem cilvēkiem vienādus apstākļus viņu spēju izmantošanai; politiku pārveidojot «pozitīvā zinātnē par ražošanu» un valsti pārvēršot no cilvēku pārvaldīšanas rīka ražošanas organizēšanas un «lietu pārvaldīšanas» rīka. Lai cīnītos pret buržuāzijas egoistiskajām privātajām interesēm, S. ierosināja visus uzņēmējus pakļaut vienotam darba plānam, un tad cilvēka vietu s-bā noteiktu viņa spējas. Bet S. šķiru pretrunas varēja pārvarēt tikai mistiskā veidā, jo pasaules uzskata ideālistiskie pamati neļāva viņam šo uzdevumu risināt citādi. Viņa izstrādātajai «jaunās kristietības» reliģiski ētiskajai koncepcijai vajadzēja «rūpnieciskās sistēmas» materiālos principus papildināt ar morālo kategorisko imperatīvu, ko izvirza reliģiskā ticība ar tās lozungu «Visi cilvēki ir brāļi». Lai gan S. bija atkāpies no fr. materiālistu ateisma un apelēja pie reliģijas, viņa uzskati bija solis uz priekšu tiklab visā utopiskā sociālisma teorijā, kā arī tā ētiskajā mācībā (atteikšanās no askētiskiem nivelējošiem principiem attiecībā uz cilvēku un prasība apmierināt visas indivīda vajadzības, pamatojoties uz zinātnes un ražotājspēku uzplaukumu un nodrošinot sociālistisko principu — sadali pēc spējām). Bez «Jaunās kristietības» (izdota pēc nāves, 1825. g.) S. galv. darbi: «Par rūpniecības sistēmu» (1821—22), «Rūpnieku katķisms» (1823—24), «Literāri, filozofiski un rūpnieciski prātojumi» (1825).

SIMBOLISKĀ VĒRTĪBU TEORIJA — viena no mūsd. buržuāziskajā *aksioloģijā* izplatītām ētikas koncepcijām, kuras piekritēji *vērtību* sistēmu uzskata par cilvēka radītu īpašu simbolisku pasauli. S. v. t. pamatā ir priekšstats par cilvēku kā «simbolisku dzīvnieku», kas atklāj jaunu realitātes sfēru un pārveido savu esamību atbilstoši simboliskai struktūrai, jo viņš «dzīvo simbolu, nevis lietu pasaulē». S. v. t. rašanās saistīta ar vācu filozofa neokantieša E. Kāširera (1874—

1945) — simbolisko formu filozofijas autora — idejām; viņš apgalvoja, ka cilvēka «ētikas pasaule» veidojas atkarībā no tā, kā cilvēks rada simbolus, kam ir funkcionāla vērtība. Uz Kasirera idejām pamatojas S. v. t., ar kuru 60-tajos g. nāca klajā austr. biologs, viens no vispārīgās sistēmu teorijas izveidotājiem — L. fon Bertalanfi. Viņš bija pārliecināts, ka neviena no trim Rietumos pieņemtajām aksioloģijas teorijām (naturālistiskā, humānistiskā, ontoloģiskā) līdz galam neizskaidro ētisko vērtību iedabu, jo neņem vērā cilvēka simbolisko darbību. Akcentējot uzmanību tikai uz tādām universālām vērtībām kā izdzīvošana un cilvēka laime, šīs teorijas neievēro, ka cilvēks var sevi nolemt ciešanām, sevi upurēt augstāko ideālu sasniegšanai, t. i., izvēlēties vērtības, kuras dažkārt ir pretrunā ar bioloģisko izdzīvošanu. Pēc Bertalanfi uzskatiem, tikai jaunā S. v. t., kuras noteicošās kategorijas ir «simbols» un «sistēma», spēj dot patiesu priekšstatu par vērtību iedabu. Tradicionālās Rietumu ētikas koncepcijas centās pamatot individuālās uzvedības noteikumus un kanonus, bet S. v. t., uzskatīdama simbolisko struktūru par cilvēku kultūras pamatu, balstās uz atzinumu, ka vērtības rada un brīvi izvēlas cilvēks pats no attiecīgajai s-bai piemītošās simbolu sistēmas. Kā domā Bertalanfi, galv. ētikas problēma ir morāles likumu izplatīšana sociālajās organizācijās. Tomēr viņš izšķir morālos imperatīvus, kas attiecas uz sociālajām sistēmām, un individuālo tikumiskās vērtības. Tādējādi pretstatā naturālistiskajai izpratnei (*Naturālisms*), kas vērtības secina no dabas likumiem un cilvēka «dabiskā» stāvokļa, S. v. t. apelē pie cilvēku sociālās organizācijas ar tai piemītošo tikumisko normu un morāles priekšrakstu sistēmu, atstājot tomēr sānis jautājumu par morāles vēsturisko raksturu un cilvēku dzīvesdarbības sociālo nosacītību. Tas izskaidro, kādēļ S. v. t. ignorē cilvēku esamības specifiku un vērtīborientāciju dažādās sabiedriskās sistēmās un pilnīgi neattaisnoti absolutizē cilvēku

simboliskās darbības nozīmi, lai gan šī darbība ir tikai viena no iespējamām formām, kādā var izpausties cilvēku radošais potenciāls, kura atrašanās ir atkarīga no viņu dzīvesdarbības sociālajiem apstākļiem.

SIRDSAPZIŅA — ētikas kategorija, kas raksturo personības spēju izdarīt morālu *paškontroli*, patstāvīgi formulēt sev tikumisko *jādarību*, pieprasīt no sevis tās pildīšanu un izdarīt savas rīcības *pašvērtējumu*; viena no personības tikumiskās *pašapziņas* izpausmēm (daudzās Eiropas valodās vārds «S.» etimoloģiski nozīmē «kopīgu zināšanu»). S. var izpausties ne tikai kā veicamās darbības tikumiskās nozīmes saprātīga apzināšanās, bet arī kā emocionāli pārdzīvojumi, piem., sirdsapziņas pārmētumi vai pozitīvas emocijas — mierīga S. Tādējādi S. nozīmē, ka personība subjektīvi apzinās savu *pienākumu* un *atbildību* pret s-bu. Bet pēc sava izpausmes veida tas ir cilvēka pienākums un atbildība sev pašam. S. vadīts, cilvēks savu rīcību vērtē it kā savā vārdā. Šī S. izpausmes subjektīvā forma bijusi pār pamatu daudzām ideālistiskām jēdziena mistifikācijām ētiskās domas vēsturē. S. interpretēta kā «iekšējā Es» balss, iedzimtu jūtu izpausme (*Tikumisko jūtu teorijas*), kā morālā pienākuma vienīgā pamatotāja (*Kants, Fihte*). Tā bieži nostādīta pretī ne tikai paklausīšanai ārējām autoritātēm, bet arī prasībām, kādas cilvēkam izvirza s-ba (*Eksistenciālisms*). Marksistiskā ētika pierāda, ka S. izcelšanās ir sabiedriskā, sociālās esamības un cilvēka audzināšanas nosacīta, atkarīga no viņa šķiriskās un sabiedriskās piederības. «Republikānim ir citāda sirdsapziņa nekā rojālistam, mantīgajam — citāda nekā nemantīgajam, domājošajam — citāda nekā domāt nespējīgajam» rakstīja K. Marks (*Маркс К., Энгельс Ф. Соч., т. 6, с. 140*). Un, ja cilvēka S., viņa iekšējā pārliecība nonāk sadursmē ar ārējām pavēlēm, tad tas notiek tāpēc, ka objektīvā īstenība dažādi atspoguļojas dažādu sociālu grupu apziņā, oficiālajos un sabiedriskajos institūtos un atsevišķu

cilvēku pārliecībā. Šo sadursmju avots ir s-bas pretrunas un sociālā netaisnība, šķiru interešu konflikti. Sociālistiskajā s-bā tikumiskas personības S. prasības nevar nozīmēt neko citu kā kalpošanu citu cilvēku interesēm un kolektīvam. Tāpēc konfliktus, kas reizēm rodas starp personisko S. un no ārienes uzstādītajām prasībām, rada tikai attiecīgā indivīda vai citu cilvēku nepareizi izprastais cilvēka pienākums pret s-bu. *Kolektīvisma* princips komunistiskajā morālē it nemaz nemazina ikviena individuālās S. nozīmi. Tieši otrādi, komunistiskās s-bas celtniecībā arvien lielāku nozīmi iegūst ikviena cilvēka *apzinīgums*. S. arvien vairāk izpaužas nesamierināmībā ar saviem trūkumiem, tikumiskajā paškritikā, kas attīstīta sociālisma apstākļos parādās kā tikumiska prasība (sk. arī *Pašdarbība un jaunrade; Brīvība, tikumiskā*).

SITUATĪVĀ ĒTIKA — mūsd. buržuāziskās morāles filozofijas virziens, saskaņā ar kuru morālajā *izvēlē* cilvēks izmanto nevis noteiktus morāles principus, normas un vērtējumus, bet balstās tikai uz konkrētās situācijas faktoriem; izvēles vērtību nosaka situācijas unikalitāte (*Kontekstuālā ētika*). Tādējādi cilvēka izvēle zaudē objektīvu kritēriju, to nevar novērtēt labā un ļaunā kategorijās, jo šīm kategorijām tāpat nav objektīva saturs un tās raksturo vienīgi tas, cik stipri tās saistītas ar mainīgo apstākļu maiņas bezgalīgo procesu. Ar tādiem papēmiem morāle tiek atbrīvota no vispārīguma un nepieciešamības principa, pārvēršas absolūtās brīvības valstībā. Situatīvā pieeja ētikā raksturīga *pragmatismam* un *eksistenciālismam* un no 20. gs. 40-tajiem g. kļūst par vienu no teoloģiskās ētikas virzieniem (E. Bruners, P. Tilihs, R. Niburs, D. Bonhofers, H. Kaufmanis, Dž. Gustafsons u. c.). Savu S. ē. variantu 70-tajos g. izvirzīja amer. teologs, sociālās un medicīnas ētikas prof. Dž. Flečers darbos «Situatīvā ētika», «Morālā atbildība», «Ģenētiskās kontroles ētika» u. c., pretstatīdams to ētikas legalistiskajām sistēmām (*Legālisms*) ar to kodificētajām prasībām cilvēku uzve-

dībai. Tieši šo ētisko sistēmu dēļ, pēc viņa domām, mūsd. buržuāziskajā s-bā padziļinās morāles krīze un izplatās *konformisms*, jo tās mudina cilvēku pakļauties reiz par visām reizēm noteiktajiem morāles principiem un normām, nepielāgo tās prasībām, kādas izvirza īstenība, nemīlīgi attīstīdamās. Pēc Flečera domām, ētika ir iedarbīga tad, kad tā atbrīvo morāli no stingriem kredo un kodeksiem. Pakļaudama cilvēka izvēli konkrētajam momentam, S. ē. laupa viņam iespēju kritiski vērtēt apstākļus, paredzēt nākotni un ar savu darbību to tuvināt. Mēģinādams atrast kompromisu starp ētisko *relatīvismu*, ko pauž *Džūija* pragmatisms, un tradicionālās kristīgās morāles idejām, Flečers izvirza mīlestību kā absolūtu normu rīcības izvēlē, kā abstraktu principu, kas nosaka visus personības labumus, to taisnīgu sadali, cilvēku vienlīdzību un kopību. Tas noved Flečeru pie ētiskā *dogmatisma*, pret kuru it kā ar visu patosu vērsās viņa koncepcija. Tāpat kā savā laikā Feiervaha mācībā, mīlestība tajā parādās kā «brīnumdare, kam jāpalīdz tikt pāri visām praktiskās dzīves grūtībām» (*Markss K., Engelss F.* Darbu izlase 3 sējumos. R., 1981, 3. sēj., 392. lpp.). Flečeram nepalīdz mēģinājumi mīlestību identificēt ar taisnīguma izpratni vai saistīt to ar *utilitārisma* principu: mīlestībai jādra iespējami vairāk laba iespējami lielākam cilvēku daudzumam. Tā kā «mīlestības stratēģija» nav saistīta ar kardīnālu sociālās struktūras maiņu, tā nespēj palīdzēt cilvēkam mainīt savu stāvokli buržuāziskajā s-bā.

SKAUDĪBA — naidīgas un nelabvēlīgas jūtas attieksmē pret citas personas panākumiem, popularitāti, morālo pārkāpumu vai augstāku stāvokli. S. izraisīšanās pamats ir patmīlība (*Egoisms*) un ar to saistītā *godkāre* un *slavaskāre*. S. jūtas kroplō personību un cilvēku savstarpējās attiecības (piem., tā izraisa cilvēkā vēlēšanos, lai otrs ciestu neveiksmi, nelaimi, diskreditētu sevi apkārtējo acīs, un nereti rosina uz amorālu rīcību). Buržuāziskie ideologi bieži cenšas parādīt S.

kā sociālas jūtas, kas raksturīgas trūcīgajiem, visām darbaļaužu masām. Tajā dažkārt pat saskata saknes darbaļaužu tieksmei pēc vienlīdzības, pamatu morālei, kas sludina līdztiesību un privātpašuma ekspropriāciju (*Niče*, O. Spenglers). Istenībā revolucionārā morāle balstās uz sociālā *taisnīguma* prasību — apspiestie cenšas nevis tikt ekspluatatoru vietā, bet iznīcināt ekspluatāciju vispār. Komunistiskā morāle nosoda S. kā vienu no šķiru s-bas paliekām. S. jūtām, naidīgi attieksmei pret citu panākumiem ir pretstatāma veselīga cenšanās sociālistiskajā sacensībā sasniegt un pārspēt citu sabiedriski derīgās darbības rezultātus, kā arī *savstarpējā palīdzība*, tiecoties uz kopīgu mērķi.

SKEPTICISMS (gr. *skepsis* — apskatīšana, prātošana). — 1. Morālais S. — uzskats, kas tā vai citādi noniecina vai noliedz cilvēka morālās iespējas, noliedz viņa tikumisko rīcības spēju. Morālais S. var izpausties visdažādākajās formās: piem., apgalvojumā, ka cilvēks pēc savas dabas ir ļauns, «grēcīgs», nespējīgs rīkoties tikumiski, nevar izzināt labā īsto saturu un apzināti, brīvprātīgi tiekties pēc tā realizēšanas; vai arī apgalvojumā, ka cilvēks nevar pārvarēt s-bas sociālos un tikumiskos trūkumus, radīt taisnīgu un humānu iekārtu, īstenot tikumisko ideālu. Parasti tāda veida S. saistīts ar neticību tikumiskajam *progresam* (*Pesimisms*). Skeptiski priekšstati par cilvēka morālo rīcības spēju izplatās s-bas morālajā apziņā un ētikas teorijās attiecīgās sabiedriskās iekārtas pagrimuma periodā, kad tuvojas tās bojāeja. Mūsd. kapitālisma apstākļos tāds uzskats vispilnīgāk izpaūžas *neoprotestantisma* ētiskajā teorijā. S. ir svešs marksistiskajai ētikai, tā atziņš, ka cilvēka vēsturiskās (t. sk. arī morālās) iespējas ir neierobežotas. 2. **Ētiskais S.** — tāds uzskats, kas noliedz morālo priekšstatu objektīvo nozīmīgumu un gnozeoloģisko raksturu. Lai gan atsevišķas šāda veida idejas vairākkārt izteiktas ētisko mācību vēsturē, detalizētu metodoloģisku pamatojumu ētiskais S. guva tikai

19. gs. beigās un 20. gs. sākumā buržuāziskajās teorijās (V. Samners, V. Pareto, K. Manheims). S. mūsd. piekritēji apgalvo, ka cilvēku morālie priekšstati neatspoguļo objektīvo īstenību un nav vērtējami no patiesuma vai nepatiesuma viedokļa. Cilvēki, viņi spriež, sliecas savām tikumiskajām idejām piedēvēt racionālu jēgu, objektīvu nozīmīgumu, lai gan īstenībā tajās tikai izpaužas un tiek pamatoti vienā vai otrā s-bā ierastie izturēšanās veidi. Šis spriedums ir aplams nevis tādēļ, ka tiek nodibināta saikne starp morālajām idejām un s-bā pastāvošajām attiecībām un tikumiem, bet tādēļ, ka šīs attiecības un tikumi tiek aplūkoti kā kaut kas nejaus, kas nav saistīts ar s-bas attīstības objektīvajiem likumiem. Tas savukārt rada pārliecību, ka tikumiskos priekšstatos nav iespējams zinātniski pamatot vai arī, tieši otrādi, zinātniski kritizēt. Skeptiskie uzskati par morālajiem priekšstatiem un spriedumiem vislielāko attīstību guvuši *neopozitīvismā*. Marksistiskā ētika morālos priekšstatos aplūko kā īpašu sabiedriskās apziņas formu, kas vienmēr tā vai citādi atspoguļo vienas vai otras s-bas, šķiras objektīvos eksistences apstākļus. Bet šī atspoguļojuma veids morālē atšķiras no zinātniska atspoguļojuma (*Apziņa, morālā*). Ilgus gadus vēstures likumi tika apjēgti morālajos priekšstatos sagrozītā, fantastiskā formā. S-bas vai šķiras īstenās sociālās vajadzības, no kurām izrietēja tikumiskās prasības, tika skaidrotas kā *baušļi*, kurus devis dievs, kā Visuma morālie likumi vai arī kā cilvēka «dabas» prasības. Pat tajos gadījumos, kad tikumiskie principi tika saistīti ar cilvēku reālajām interesēm (pats par sevi tas ir pareizi), vispārcilvēcisko vajadzību veidā vienmēr izpaudās vienas vai otras šķiras intereses. Bez tam pirmsmarksistiskajā ētikā nebija konkrēti vēsturiskas pieejas noteiktu morālo priekšstatu patiesuma vērtējumam, tāpēc teorētiski nevarēja parādīt, cik adekvāti attiecīgās šķiras morāle atspoguļo vēsturiskās attīstības vajadzības. Salīdzinājumā ar visiem

vēsturē pastāvējušajiem morāļajiem priekšstatiem komunistiskā morāle ietver vispatiesākās zināšanas. Pirmkārt, tās pamats ir vēstures procesa zinātniska izpratne un tās ideāls ir s-ba, kurai pieder nākotne. Otrkārt, šī morāle ir brīva no fantastiskiem priekšstatiem par tikumisko principu un prasību izcelšanos. Treškārt, tā ir vēsturē pirmā morāle, kas pēc tās atspoguļotajām cilvēku interesēm ir vispārcilvēciska (sk. arī *Vispārcilvēciskais un šķiriskais morāle*, *Patiesība un morāle*, *Morāle un zinātne*).

SKOPUMS — morāla *īpašība*, kas raksturo sevišķu attieksmi pret īpašuma objektu, kad tas tiek uzskatīts par lielu dārgumu, tā saglabāšana kļūst par pašmērķi, kura dēļ tiek aizmirsta derīgā nozīme, kāda tam ir kā patēriņa priekšmetam, un tiek upurētas gan savas, gan citu cilvēku intereses un vajadzības. Buržuāziskās morāles attieksme pret S. ir divējāda. No vienas puses, tā attaisno S., kad tas ir saistīts ar tiešā ražotāja vajadzību apmierināšanu (*Attieksme pret īpašumu*, *Taupība*). No otras puses, kad runa ir par turīgo cilvēku dzīvesveidu un par pircēju vispār, tiek atbalstīta greznība un izšķērdība. Kā norāda K. Marks, kapitālistiskajā s-bā «izšķērdība un taupīgums, greznība un trūkums» ir cieši saistīti (*Маркс К., Энгельс Ф. Соч.*, т. 42, с. 132). Pamatojoties uz nepieciešamību saprātīgi apmierināt vajadzības (*Vajadzības, saprātīgas*), komunistiskā morāle nosoda S. gluži tāpat kā pārmērīgu greznību un izšķērdību, jo visas šīs īpašības ir pretrunā ar darbaļaužu patiesajām interesēm (S. cilvēka vajadzības apcērp, bet izšķērdība tās izkroplo).

SLAVASKĀRE — sociālas jūtas, kas izpaužas kā tādu cilvēka darbību *motīvs*, kuru mērķis ir pirmās, galv. vietas sasniegšana kādā darbības sfērā, ietekmes un svara iegūšana kādā sabiedriskās dzīves jomā. Daudzējādā ziņā S. radniecīga *godkārei*; slavaskārajos centienos cilvēks sabiedriskās intereses ievēro tikai tiktāl, ciktāl tās saskan ar viņa individuālistiskajām

prasībām. Taču atšķirībā no godkāres S. saistīta ne tik daudz ar alkām gūt apkārtejo cilvēku atzinību, cik ar vēlēšanos iegūt augstu sabiedrisku stāvokli, nozīmi, ietekmi, kā arī izpelnīties oficiālu atzinību un ar to saistītos pagodinājumus un apbalvojumus. Kad tādi stimuli kļūst par cilvēka uzvedības raksturīgu īpašību, S. pārvēršas par personības morālu *īpašību*. S. izplatās s-bā līdz ar cilvēku sociālās nevienlīdzības rašanos. Buržuāziskā morāle uzskata S. par vienu no galv. cilvēka sabiedriskās aktivitātes virzītājiem. Sociālistiskā s-bā, kur privātpašums iznīcināts, S. saknes stipri iedragātas, tomēr tā vēl nav pilnīgi likvidēta, jo saglabājas atšķirības cilvēku materiālajā un sabiedriskajā stāvoklī. S. kā vajadzībai pēc sabiedriskas atzinības atsevišķos gadījumos objektīvi var būt pozitīva nozīme, stimulējot paaugstinātu cilvēka sociālo aktivitāti. Taču pēc sava rakstura tas ir individuālistisks motīvs un tāpēc ir pretrunā ar komunistisko morāli, kas pretī S. nostāda patiesi komunistisku apzinīgumu. Komunistiskā morāle ir nesamierināma ar S. galējo formu — *karjerismu*.

SMALKJŪTĪBA — morāla *īpašība*, kas raksturo cilvēka attieksmi pret apkārtejiem. Ietver gādību par citu cilvēku vajadzībām, prasībām un vēlmēm; uzmanīgu izturēšanos pret viņu interesēm, viņus satraucošajām problēmām, domām un jūtām; cilvēku uzvedības motīvu izpratni; taktisku attieksmi pret apkārtejo cilvēku patmīlību, lepnumu un cieņu, pieklājīgu izturēšanos pret visiem. Būdamā tikumības prasība, kas izriet no humānisma vispārīgā principa, S. cieši saistīta ar citām morāļajām īpašībām (*Cieņa*, *Augstsirdība*, *Kautrība*, *Lidzjūtība*, *Cēlums*, *Uzticēšanās*). Vienlaikus S. ir *uzvedības kultūras* sastāvdaļa, jo tā pieder pie cilvēku ikdienišķo savstarpējo attiecību sfēras. Tā izslēdz rupjību, uzpūtību, augstprātību, neiecietību, aizdomīgumu un neuzticēšanos cilvēkiem. Sadzīvē komunistiskā morāle sevišķi lielu nozīmi piešķir S.

pret sievietēm, pret veciem cilvēkiem un arī pret bērniem. Savstarpējās dienesta attiecībās, darbā un sabiedriski politiskajā darbībā komunistiskā morāle īpaši uzsvēr nepieciešamību vadītājiem iejūtīgi izturēties pret ierindas darbiniekiem, priekšniekiem — pret padotajiem, amatpersonām — pret citiem ļaudīm. V. I. Leņins asi izvirzīja jautājumu par sociālistiskās valsts, tās orgānu un atsevišķu vadītāju iejūtīgu izturēšanos pret darbaļaudžu masām, uzskatīdams to par komunistiskā *humanisma* reālo izpausmi. Uz to viņš aicināja balstīties arī partijas vadošo kadru izvēlē. Šis leņiniskās nostādnes atspoguļojas tikumiskajās prasībās, kādas sociālistiskā s-ba izvirza pārvaldes darbībai (*Morāle un sociālā vadišana*), administratīvās morāles (*Profesionālā ētika*) un partijas ētikas normās.

«**SOCIĀLĀ ĒTIKA**» — mācība, ar kuru mūsd. teologi cenšas Kristus «absolūto», t. i., ar vietas un laika apstākļiem it kā nesaistīto, tikumību pielāgot mūsd. kapitālisma konkrētajiem sociālajiem apstākļiem. Bībeles dogmas «S. ē.» izskaidro, tās attiecinoš uz tagad pastāvošajam īpašuma un valsts un tiesisko attiecību formām. Ar «S. ē.» kristietības ideologi cenšas, no vienas puses, attaisnot mūsd. kapitālistisko īstenību no reliģijas «mūžīgo» patiesību viedokļa, no otras puses, pierādīt kristīgo dogmu aktualitāti un «dzīvinošo spēku» mūsd. apstākļos. Katoli un protestanti šos uzdevumus risina dažādi. Katoli domā, ka buržuāziskā s-ba ar visu tās nepilnīgumu dibināta uz mūžīgā «dievišķā likuma» un tās prasības tikai jākonkrētizē atbilstoši tagadnei (*Neotomisms*). Bet *neoprotestantisms* sabiedriski dzīvi vispār pretstata dieva gribai un «patieso», kristīgo, tikumību — laicīgajai morālei. Neoprotestantiem «S. ē.» ir morāle, kas pauž kompromisu starp Kristus augstākajām tikumiskajām prasībām (*Teonomskā ētika*) un to netikumību, uz kādu virza cilvēku buržuāziskā s-ba. Šis kompromiss būtībā izpaužas tā, ka vajadzības gadījumā amorāli iz-

darījumi tiek papildināti ar augsti morāliem prātojumiem (*Morālās labestības teorija*).

SOCIĀLISTISKĀS KOPDZĪVES NOTEIKUMI — cilvēku uzvedības *normas* sociālistiskajā s-bā, kuras regulē viņu ikdienas dzīvesdarbību un savstarpējās attiecības visās sabiedriskās esamības sfērās (darbā, sadzīvē utt.). Tos nosaka sociālistiskās iekārtas raksturs un no šī rakstura izrietošā visu cilvēku pamatinteresu kopība. Šajos noteikumos izpaužas sociālistiskajā s-bā sasniegtais sociālās un garīgās attīstības līmenis, kas piemīt lielākajai daļai darbaļaudžu. Viņi īsteno S. k. n. un izprot tos savā morālajā apziņā. S. k. n. ietver visas cilvēku kopdzīves elementārās normas, kuras izveidojas s-bas vēsturē cilvēku kopdarbības procesā (pirmām kārtām darbā), darbaļaudžu cīņā pret sociālo netaisnību un ar šo netaisnību saistītajiem sociālajiem un morālajiem trūkumiem. Sociālisma apstākļos šie elementārie noteikumi kļūst par visas s-bas locekļu uzvedības normu (*Vispārcilvēciskais un šķiriskais morālē*). Kaut arī S. k. n. lielākoties (bet nebūt ne pilnīgi) tiek likšēti sociālistiskajās tiesībās, ikdienas dzīvē tos nenosaka «no augšas» nedz dekrēti, nedz valsts likumdošana. Šie noteikumi tiek izstrādāti plašu tautas masu darbības procesā, ko idejiski un organizatoriski vada komunistiskā partija, cīņā pret buržuāziskās morāles paliekām, par *komunistiskās morāles* principu (*kolektīvisms*, sociālistiskais *humanisms*, komunistiskā *attieksme pret darbu* u. c.) uzvaru. S. k. n. aizstāv kā visas s-bas intereses, tā arī cilvēka intereses pret šo noteikumu pārkāpējiem. S. k. n. ir sabiedriskās *disciplīnas* forma, kas dienu no dienas tiek īstenota cilvēku sociālajā esamībā, un komunistiskās morāles principu praktiska izpausme sociālisma apstākļos. Cilvēku *komunistiskā audzināšana* pirmām kārtām realizējas tādējādi, ka viņi apgūst S. k. n.

SOKRATS (470/469—399 p.m.ē.) — sengr. filozofs, kas izstrādāja «morālās filozofijas» mācību (mutvārdos,

dialoga un disputa formā). Atēnu demokrātijas vadītājiem izveidojās naidīga attieksme pret S., jo laikabiedri bija iztēlojuši S. par vienu no sofistiem un S. bija kritizējis dažas Atēnu demokrātijas politiskās sistēmas iezīmes. S. sauca tiesas priekšā, apsūdzot dievu zaimošānā, viņam piesprieda nāvessodu, un viņš iedzēra indi. S. mācība pazīstama viņa mācekļu izklāstā un tāpēc ir nepilnīga un pretrunīga. S. izpratnē filozofijas galv. uzdevums ir ētisks: radīt mācību, kā vajag dzīvot. Bet, tā kā dzīve ir māksla un, lai pilnveidotos mākslā, ir vajadzīgas zināšanas, tad pirms galv. (ētiskā) filozofijas jautājuma izvirzās jautājums par zināšanu būtību. Zināšanas S. skaidroja kā kopīgā (jeb vienotā) saskatīšanu daudzās lietās (vai lietu pazīmes). Zināšanas tādējādi ir jēdziens par priekšmetu, un tās iegūstamas, definējot priekšmetu. Pēc S. uzskatiem, zināšanu priekšmets var būt tikai tas, kas pieejams cilvēka mērķtiecīgai darbībai. S. domāja, ka cilvēkam vislabāk pieejama ir viņa dvēseles darbība. Tāpēc par izziņas galv. uzdevumu S. pasludināja pašzīni («iepažīsti pats sevi»). Visi atsevišķie mērķi pakļaujas vienotam kopīgam un augstākam mērķim, kas ir absolūts augstākais labums. Šī doma krasi atšķir S. mācību no sofistu galējā ētiskā relativisma. Taču S. pieļāva cilvēku dzīvē zināmu relativismu, kas ir nenovēršams jebkurā mērķtiecīgā darbībā: labumu nosaka derīgums un apmierinājums; ja no izvēlētā mērķa viedokļa rīcība ir atzīstama par labu, tā vienlaikus ir derīga šī mērķa sasniegšanai. S. racionālistiskā ētika cieši saistīta ar viņa uzskatiem par jēdzienu nozīmi; viņš identificē izcilas tikumiskās īpašības ar zināšanām. Cilvēka darbību pilnībā nosaka viņa izpratne par drošsirdību un par labumu un no šiem jēdzieniem izrietošie mērķi. Tāpēc, apgalvoja S., viens nevar maldīties vai slīkt rīkoties pēc brīvas gribas. Tādējādi S. reducēja katru amorālu rīcību uz vienkāršu nezināšanu vai maldīšanos, bet gud-

rību — uz pilnīgām zināšanām. S. ētisko racionālismu ievēroja jau senie filozofi. *Aristotelis*, piem., atzīmēja, ka S. tikumus pārvērtis par jēdzieniem, zinātnēm vai īpaša veida izziņu, ko var sasniegt ar induktīviem šo jēdzienu noteiksmes paņēmieniem. 19. gs. vidū un otrajā pusē S. ētisko racionālismu asi kritizēja buržuāziskie filozofi, kas nostājās pret intelektu kā jaunrades un izziņas ieroci (*Kirkegors, Niče*). 20. gs. viņu no reliģiskā eksistencialisma pozīcijām kritizēja kr. filozofs un literāts *Levs Sestovs*.

SOLIDARITĀTE (lat. *solidus* — stiprs) — pārliecības un darbības vienotība, savstarpēja palīdzība un atbalsts, kas pamatojas uz interešu kopīgumu un kopīgu mērķu sasniegšanas nepieciešamību. S. kļūst par kādas šķiras, nācijas, to partiju organizāciju un savienību morālu prasību, kad rodas objektīva nepieciešamība kopīgi rīkoties, risinot kādus vēsturiskus uzdevumus. Tā, piem., S. principu izvirzīja fr. buržuāziskās revolūcijas ideologi cīņā pret Eiropas feodālo reakciju. Īpaši var izdalīt nacionālo, šķirisko, internacionālo un partijisko S. Prasība pēc nacionālās solidaritātes izvirzās tautas apziņā pirmajā vietā, kad notiek cīņa pret svešzemju iebrucējiem (*Patriotisms*). Mūsd. apstākļos nacionālā S. atbilst nacionālās atbrīvošanās kustības objektīvajām interesēm. Nacionālā S. tiek pārkāpta, ja kādas zemes buržuāzija izvirza pirmajā vietā nevis nacionālās intereses, bet savas šķiras intereses. Par šķiriskās solidaritātes piemēru noder strādnieku šķiras kopīgā darbība cīņā pret kapitālu. Proletāriskā S. tiek pārbaudīta streiku un bruņotu akciju laikā, darbaļaužu starptautiskajā savstarpējā palīdzībā. Darbaļaužu šķiriskajai solidaritātei būtībā ir internacionāls raksturs (*Internacionālisms*). Līdz ar sociālistiskās revolūcijas uzvaru šķiriskā S. organiski saplūst ar darbaļaužu nacionālo S., jo šajos apstākļos viņu šķiriskās un nacionālās intereses sakrīt. Zināmos apstākļos, kad cīņā pret lielkapitālu izvirzījušos uzdevumus var veikt tikai

tad, ja tiek izveidota vispārdemokrātiska fronte, var nostiprināties S. starp dažādu šķiru darbaļaudīm — proletariātu un zemniecību, trūcīgajiem slāņiem un sīkburžuāziju. Proletariāta revolucionārajā cīņā milzīga nozīme ir ne tikai šķiriskajai, bet arī partijiskajai solidaritātei — vienotai proletariāta avangarda — komunistisko un strādnieku partiju — darbībai. Komunistiskās partijas biedru kopīgā darbība pamatojas uz viņu pārliecības vienotību un tiek nodrošināta ar prasību pēc partijas disciplīnas. «Pēc kompetento orgānu lēmuma,» teica V. I. Leņins, «mēs visi, partijas biedri, rīkojamies kā viens vīrs» (11. sēj., 273. lpp.). Partijiskā S. prasa vienotu darbību ne tikai katrā komunistiskajā un strādnieku partijā, bet arī šo partiju savstarpējās attiecībās starptautiskā mērogā, saglabājot katras atsevišķas partijas patstāvību.

SOLOVJOVS Vladimirs (1853—1900) — reliģiozs kr. filozofs, publicists un drzejnieks. Kristīgās tradīcijas garā traktēta cilvēka personības problēma ir viena no galv. S. filozofijā. Cilvēkā viņš saskatīja ne tikai relatīvi patstāvīgu garīgu realitāti, bet arī metafiziskās kolektīvās personības — cilvēces — pirmelementu. S. aplūkoja cilvēku kā «saistošo posmu starp dievišķo un dabas pasauli». Tāpēc jebkura individuāla cilvēka eksistence viņam iegūst universālu jēgu. Dievība (absolūtais) un cilvēka personība, pēc S. uzskatiem, ir galv. (kaut arī neviennozīmīgi) momenti Visuma evolūcijā, kuras mērķis ir pārvarēt pasaules ļaunumu, apskaidrot un apgārt pasauli. Cilvēks, nebūdam pilnīgs, bet apveltīts ar bezgalīgas pilnveidošanās potenci, mokās pretrunā starp absolūtās brīvības meklējumiem un izjūtu par ļaunuma kundzību pasaulē, kur valda mehāniskā cēlonība. Tāpēc «cilvēka dzīves visas būtiskās intereses slēpjas labā un ļaunā, patiesības un melu atšķiršanā». Savā laicīgajā dzīvē, pēc S. mācības, cilvēkam iespējams realizēt divējāda tipa brīvību: «pozitīvu»

un «negatīvu». «Pozitīvā» brīvība saņiedzama, tiecoties izzināt absolūto, un tā nodrošina cilvēkam spēju pildīt dievišķos priekšrakstus, «negatīvā» — neierobežoti pašapliecinot vienpersonisko «Es», bet tas noved pie brīvības nolieguma (neierobežots pašapliecinājums, nesdams nebrīvību citiem, vairs nav brīvība arī pašam individam). Filozofiski pamatodams «lepnā cilvēka» garīgās pašsaārđīšanās nenovēršamību, S. turpina *Dostojevskā* darbu ētisko problemātiku. Tikpat ārdošs viņam šķiet arī grupu pašapliecinājums. Taču pašatteikšanos absolūtā meklējumu dēļ S. neiedomājas kā atteikšanos no brīvības vispār. Cilvēks objektīvi realizē un subjektīvi izjūt savu brīvību *mīlestības* (cilvēku, dabas, dieva mīlestības) aktā un tikumiskā rīcībā. Ceļš uz pozitīvo brīvību cilvēkam paveras pieredzē, ko dod *kauna*, līdzcietības u. c. pārdzīvojumi, kā arī kritiska pašnovērošana. Tāpat kā *Kants*, S. domā, ka cilvēks, ar tikumisku piepūli pārvarēdams mehāniskās cēlonības inerci, tuvinās absolūtajam, kas personificē «patiesā, labā un daiļā» pilnību. Izziņu, tikumbū un radošo brīvību S. galu galā uzskata par nešķiramām, tāpat kā nešķiramī ir maldi, ļaunais un neglītāis. Platona mācību par erosu S. apvieno ar Kanta *kategorisko imperatīvu*, pamatojoties uz kristietības antropoloģiju. Arī vīrs zemes esošā labā un ļaunā problēmu S. risina reliģiskā garā: Kristus personība ir liecība un garantija, ka galu galā triumfēs labais. Par uzkrātās un vēsturē nostiprinātās cilvēces tikumiskās pieredzes iemiesojumu S. uzskatīja kristīgo baznīcu. Būdam marksisma pretinieks, S. noraidīja ētikas problēmu zinātnisko traktējumu; piešķirdams iracionālu jēgu jautājumam par brīvības un nepieciešamības korelāciju vēsturē un cilvēka mūžā, S. šai jomā kļuva par 20. gs. kristīgās filozofijas ētisko koncepciju un reliģiskā *eksistenciālisma* priekšteci. S. galv. darbi, kuros izstrādātas ētikas problēmas: «Abstrakto principu kritika» (1880), «Dzīves garīgā pamati» (1884), «Mīlestības jēga»

(1892), «Labā attaisnojums» (1897—99), «Trīs sarunas» (1900).

SPENSERS (Spencer) Herberts (1820—1903) — angļu filozofs pozitīvis, *evolucionārās ētikas* pārstāvis. S. balstās uz vispasaules evolūcijas ideju — šī evolūcija aptver kā dabu, tā arī s-bu. Nesaskatīdams sabiedriskās dzīves kvalitatīvo savdabīgumu, viņš tikumību neizdalīja no dzīvnieku valsts attiecībām, uzlūkodams to par visiem dzīvajiem organismiem piemērotas izturēšanās atsevišķu gadījumu, evolucionārās attīstības augstāko rezultātu. «Daudzās patiesības, kuras sauc ... par tikumības mācību, būtībā ir viendabīgas ar fiziskās pasaules patiesībām. Kārtība... uz kādu tiecas cilvēce, ir tā pati kārtība, uz kuru tiecas visa daba.» Tāpat kā *utilitārisma* piekritēji, S. uzskatīja, ka tikumības pamatā ir tieksme pēc laimes, kura viņam ir vispārējās evolūcijas moments. Evolūcijas gaitā tikumība izpaužas kā līdzeklis, kas apvalda s-bai un labai raksturīgo *egoisma* un *altruisma* cīņu. Pēc S. uzskatiem, cilvēka uzvedības modelis vēsturiski iziet vairākus posmus, kuros rodas un pilnveidojas tikumiskās jūtas un jēdzieni, notiek plūstoša attīstība no ļaunā uz labo, no netikuma uz tikumu. Cilvēka izturēšanās, pamazām pielāgojoties dzīves apstākļiem, vērsta uz cilvēka kā sugas saglabāšanos. S-bas labums un personības labums arvien vairāk sakrīt, izturēšanās tuvojas ideālam, ar kura sasniegšanu tiks likvidēta katra pretruna starp cilvēku un s-bu un starp tiem iestāties līdzsvars: indivīda darbība, kas vērsta uz viņa vajadzību apmierināšanu, reizē veicinās visas s-bas vajadzību apmierināšanu. Dzīves galv. likumu S. formulē tā: «Tiekšanās pēc personiskās laimes sabiedrisko apstākļu noteiktajos ietvaros.» Morāle, pēc S. domām, balstās uz abstraktiem taisnīguma un labdarības principiem. Taisnīgums — tās ir ikviena cilvēka tiesības uz absolūtu brīvību, kurai jābūt savienojamai ar citu indivīdu brīvību. Ar labdarību S. saprata darbību, kas dod otram gandarījumu, negaidot atalgojumu. S. uzskatīja valsti

par ļaunumu, jo tā ierobežo indivīda brīvību. S. uzskatu metafiziskums, ideālisms un vulgārais bioloģisms neļāva viņam saprast tikumības kā sabiedriskas parādības dabu un tās attīstības likumus. Galv. darbi par ētikas jautājumiem: «Sociālā statika» (1850), «Ētikas pamatojums» (1892—93).

SPINOZA (Spinoza) Benedikts (1632—77) — nīderl. filozofs materiālists, ebreju Vecās derības bibelisko kanonu kritizētājs. Par savas filozofijas galv. uzdevumu S. uzskatīja tādās ētikas teorijas izstrādāšanu, kas balstītos uz mācību par mūžīgo un bezgalīgo dabu jeb substanci, kura darbojas pēc saviem mūžīgiem nepieciešamiem likumiem, un par «modusiem», t. i., par visām materiālās pasaules lietām un visām cilvēku dvēselēm. Cilvēka ķermenis un domājošā dvēsele ir viena un tā pati esamība, tikai aplūkota vai nu izplatības, vai arī domāšanas aspektā. Lai varētu izstrādāt ētiku, kā uzskatīja S., iepriekš jāizzina cilvēka ķermeniskie procesi un sakarības. Viņš psiholoģijas metodi tuvināja mehānikas un fizikas metodēm un psihiskās dzīves sarežģītību un daudzveidību reducēja uz diviem, kā viņš domāja, vienkāršiem elementiem: prātu, ko viņš identificēja ar gribu, un kaislībām (afektiem). Visi primārie afekti (viņš izšķīra trīs to veidus: prieks, bēdas un iekāre) un daudzi no tiem atvasinātie, pēc S. domām, rodas tādēļ, ka ikviena lieta tiecas saglabāt savu eksistenci. Cilvēku vada nevis morāles likums — darīt labu — un riebums pret ļauno, bet tieksme pēc saglabāšanās un personiska labuma. Tā vienīgā nosaka tikumu, kurā parādās cilvēka varēšana. Uz šiem naturālistiskajiem pamatojumiem S. balstīja savu mācību par brīvību. Viņš uzskatīja, ka cilvēka iedaba ir atkarīga no afektiem. S. atteicās no ideālistiskā priekšmeta par gribas *brīvību*, par tās neatkarību no motīviem, kas nosaka izturēšanos, bet tas nenoveda viņu līdz cilvēka brīvības iespējas noliegumam. S. izskaidroja, ka brīvības jēdziens

nav pretrunā ar nepieciešamības jēdienu: lieta, kas nepieciešami eksistē, var tai pašā laikā būt brīva, ja nepieciešamība izriet tikai no pašas lietas dabas. Tādā pašā nozīmē var būt brīvs arī cilvēks, jo zināmos apstākļos viņš var atbrīvoties no afektu verdzības. Neviens afekts vairs nav pasīvs stāvoklis, tiklīdz cilvēkam par to izveidojas skaidra un noteikta ideja, t. i., tiklīdz viņš to izzina. Pēc S. domām, brīvība jau arī ir nepieciešamības izzināšana, skaidrs un noteikts priekšstats par to, kas nepieciešams. Sī S. dialektiskā ideja bija izcils materiālistiskās filozofijas sasniegums. No S. mācības izrietēja, ka dažādiem cilvēkiem atbilst dažādas brīvības pakāpes. Lai gan izziņa afektu priekšā ir bezspējīga, tā pati var kļūt par afektu (tieksme pēc izziņas). Izziņas prieks var pārspēt visus citus afektus un tātad novest cilvēku pie vislielākās brīvības. S. brīvības mācības aprobežotība izpaužas tai apstākli, ka viņam brīvība nozīmē tikai izzināt nepieciešamību un brīvprātīgi piekrist nepieciešamībai; materiālo praksi viņš nesaista ar brīvības realizēšanu (te viņa mācība saskan ar *stoicismu*). S. brīvību saprot kā prāta kundzību pār jūtām, juteklisko afektu pārvarēšanu ar tiekšanos pēc izziņas. Brīvības subjektu loks viņam ir ļoti ierobežots — tie ir no dzīves prakses atsvešinājušies gudrie, kuru dzīves saturs ir «intelektuāla mīlestība pret dievu», t. i., izziņas kaislība. Tāda brīvības izpratne ir abstrakta un antivēsturiska. S. galv. darbi: «Teoloģiski politisks traktāts» (1670), «Ētika» (1677).

STIMULEJUMS UN SODS. — Tikumiski audzinošo funkciju var veikt visdažādākie S. u. s. veidi, kuri tiek praktizēti s-bā (piem., tiesiskie vai ekonomiskie). Taču S. u. s. specifiski tikumiskā nozīme saistās ar apstākli, ka ar tiem s-ba dod iespēju cilvēkam saprast, ka viņa rīcība vai nu tiek atzīta par pareizu, vai nosodīta (*Sankcijas, Atmaksa*). Par S. u. s. morālē bieži runā tai sakarā, ka tikumiskā rīcība sniedz iekšēju apmierinājumu (piem., *lepnums* par sevi, *cieņas* jū-

tas), bet amorāla rīcība — dvēseliskas ciešanas (*bales* no iespējamā S., *kauna* jūtas, *sirdsapziņas* mokas). Tomēr šiem iekšējiem pārdzīvojumiem tikumiskā nozīme ir tikai tad, ja tie ir tikumiskās *paškontroles* un *pašvērtējuma* psiholoģiska izpausmes forma. Tādējādi S. u. s. morālē ir tīri garīga s-bas ietekme uz cilvēku vai indivīda ietekme pašam uz sevi un ietver sevi veiktās rīcības vērtējumu (uzslavu vai nosodījumu).

SPRIEDUMS, MORĀLAIS — izteikums, kas pauž kādu morāles tēzi priekšraksta vai *vērtējuma* formā; viens no vienkāršākajiem morāles *valodas* elementiem. Morālā S. pētišanai speciāli pievēršas deontiskā loģika un vērtību loģika (modālās loģikas nodalījumi), un ētikā tas ir *morāles valodas loģikas* pētišanas objekts. Tā kā morālais S. vienmēr vienā vai otrā formā izsaka tikumisku *prasību*, tā loģiskajās īpašībās atspoguļojas šīs prasības un vispār morālās apziņas specifiskās īpatnības. Morālais S. pēc savas modalitātes vienmēr ir normatīvs; tajā izteiktā jēbūtība un *vērtība* ir bezpersoniska, t. i., netiek saistīta ar subjekta gribu. Pat ja morālais S. ir singulāra rakstura, tam vienmēr var piešķirt vispārīgu nozīmi. (Kad saka: «Tev jādara tā un tā,» ar to ir domāts, ka līdzīgās situācijās «visiem jādara tāpat»). Morāles priekšrakstiem un vērtējumiem vienmēr ir noteikts pamatojums (*Kritērijs, morāles*).

STOICISMS (gr. *stoa* — portīks, galerija ar kolonnām Atēnās, kur mācīja filozofs *Zēnons*) — filozofiski ētiska mācība, kas radās Senajā Grieķijā 4. gs. p. m. ē. beigās (*Zēnons*) un attīstījās Romā m. ē. pirmajos gadsimtos (*Seneka, Epiktēts, Aurēlijs*). Pēc stoīku domām, pasaulē valda liktenis, fatāla nepieciešamība, ko noteicis dievs. Tāpēc augstākā tikumā ir dzīvot «saskaņā ar dabu», dievišķo pasaules kārtību, kurā cilvēks neko nespēj grozīt. Uz to balstās arī stoīku specifiskā tikuma interpretācija — tikums ir pilnīga padevība liktenim, likteņa pasīva pieņemšana, atraisīšanās

no laicīgajām kaislībām un jutekliskajām dziņām un savas iekšējās pasaules apcere. So garīgo noskaņojumu stoīki vienlaikus uzskatīja par cilvēka isto laimi (*Eidemonisms*). S. mācībā atspoguļojās antikās s-bas dziļā krīze, noskaņojums, kāds valdīja daudzos tās slāņos, kuri neredzēja iespēju mainīt sabiedriskās attiecības uz labo pusi. Stoīku morāles idejas pēc tam pārņēma kristietība (*Grēks, Fatālisms, Eshatoloģija, Iecietība, Pazemība*), un tās sāka kalpot eksploatācijas un sociālās netaisnības attaisnošanai. Vēlāk par S. sāka saukt morālo dzīves principu, kas prasa vajadzību askētisku ierobežošanu (*Askētisms*), morālo prasību stingru ievērošanu pat nelabvēlīgos apstākļos, lēnprātību naidīgos dzīves apstākļos, samierināšanos ar likteņa triecieniem un atteikšanos no cīņas par personisko interešu realizēšanu. S. principu teorētiski pamato *eksistenciālisms* un daži citi mūsd. ētiskā *iracionālisma* virzieni. Noraidīdams oficiālo buržuāzisko morāli, pielāgošanās un *patērnieciskuma* garu (*Nihilisms*), prasīdams no cilvēkiem pašreizējai, S. princips reizē ar to izslēdz vēsturiski pamatotu pārliecību par sabiedrisko attiecību revolucionāru pārveidošanu un tāpēc prasa no cilvēkiem pasīvu izturēšanos pret sociālajiem apstākļiem un turklāt ierobežo viņu tikumisko uzdevumu, to izprotot vienīgi kā pilnveidošanos (*Pašaudzināšana*). S. morālās nostādnes orientē cilvēku izstrādāt spēju stāties preti naidīgajai *atsvešināšanās* pasaulei ar pašdisciplīnu un *pienākuma* pildīšanu. S. pieļauj tikai aklu ticību cilvēku morālajai pārveidošanai, utopiskajiem projektiem par to, kā mainīt sabiedriskās attiecības, ierobežojot zinātnes, tehnikas un patēriņa attīstību, ieviešot «jaunu ētiku», kas dibināta uz ārpusšķiriskiem savstarpējas palīdzības, mīlestības un spēka nelietošanas principiem. Tādas nostādnes noved pie morālā *relativisma*, pie morālās izvēles sociālo orientieru zaudēšanas. Kaut gan komunistiskā morāle prasa no cilvēkiem izturību un *virīšķību* un zināmos apstākļos pašuzpurēšanos un

varonību, tā izturas noraidoši pret S. kā vispārīgu dzīves principu. Cilvēku vajadzību askētiskajai ierobežošanai tā nostāda pretī cīņu par šo vajadzību iespējami pilnīgāku apmierināšanu, sociālajai pasivitātei — aktīvu attieksmi pret s-bas dzīvi (*Aktivitāte*).

SUFISMS (arābu «sūf» — rupjš vilnas audums, askētisku dzīvi simbolizējošs tērps) — 8. gs. radusies mistiska filozofiska mācība *islamā*. S. nav viendabīgs, tas ietver gan radikālu opozīciju ortodoksālajam islamam (*Mansura al Halladzšs*), gan apzinātu kompromisu ar oficiālo ortodoksiju (*al Gazali*). S. raksturīgi, ka mācība par izziņu, kas tiek skaidrota no mistiskā panteisma pozīcijām (viss pastāvošais atzīts par dievības izpausmi), saplūdināta ar mācību par cilvēka tikumisko pilnveidošanos (no tikumības šķirtas zināšanas uzskatīja par postošām, bet nesavtību — par nepieciešamu patiesības nosacījumu). S. izdala trīs posmus cilvēka ceļā uz patiesību un istajām esamības formām: šariats — likuma izziņāšana un ievērošana; tarikats — patmīlības, tas ir, pašieslodzīšanās «savas paša ādas cietumā» pārvarēšana, balstoties ne tikai uz prātu, bet arī uz sirdi (te īpaša uzmanība tika pievērsta secīgiem psiholoģiskiem stāvokļiem — makamiem —, kādus sasniedza ar grēku nožēlošanu — jābeidz formālā attieksme pret likumu un jāsāk sevis pilnveidošana, ar piesardzību — vajag precīzi atšķirt atļauto no neatļautā, ar mērenību — jāatbrīvojas no grēka, no visa liekā, no laba apgērba, bagātīga ēdiena un sievietēm, ar nabadzību — jāatsakās no zemes labumiem un jāseko Muhameda principam «nabadzība ir mans lepnums», ar pāļaušanos uz dievu, t. i., jāsasniedz tāds psihiskais stāvoklis, kad tiek atņemtas rūpes par rītdienu, ar padevību, kad tiek panākts sirdsmiers attiecībā pret likteni un likteņa lēmumu, par galveno tikumu tiek uzlikota pacietība, padevīga visu grūtību paciešana); ha-hikats ir noslēguma posms, ko sasniedz tikai izredzētie. Pēc S. mācības, tā ir istā esamība, kas panākama, at-

metot sava paša «Es» un saliedējoties ar dievu. Kurš šo stadiju sasniedzis, tam vairs nav jādoma par likumiem, jo viņš prot intuitīvi izzināt patiesību un nespēj rīkoties slikti. Šis tēzes dēļ daudzi S. kritiķi apsūdzēja tā piekritējus amorālismā. S. uzskatīja par ļoti nozīmīgu atklāsmi un ekstātisku pārdzīvojumu (ekstāzi panāca ar dejām, dziesmām, mūziku). Tikumisko prasību izklāsts didaktiskā poēmā un mīlas lirikā, kā arī zināms demokrātisms padarīja populārus tāds sūfistu dzejniekus kā Sanai, Atars, Rumī, Hāfīzs, Džāmī u. c. Vērtīgākā S. daļa ir ticība cilvēkam, cilvēka iespējām, kaut arī šī ticība balstās uz reliģisko misticismu.

SVETULĪBA — negatīva morāla *īpašība*, kas raksturo cilvēku un tā rīcību pēc tikumisko prasību izpildes veida; morālā *formālisma* un *liekulības* paveids. Svētulis tikumiskās prasības iztulko galējā *rigorisma*, *puritānisma* un neiecietības garā, apkārtējiem iztēlo sevi par tiklības un dievbijības paraugu, publiski demonstrēdams savus «tikumus», un uzņemas visu pārējo tikumības stingra sarga lomu. Kā sociāla parādība S. pārvērš tikumību, no vienas puses, ārišķīgā pieklājībā, formālā *rituāla* izpildē, bet

no otras puses — neoficiālā tikumu policijā, savstarpējā izokšķeršanās un aprunāšanās, attaisno rupju iejaukšanos citu personiskajā dzīvē. Aiz S. parasti slēpjas neticība cilvēkiem, aizdomīgums, nievājoša izturēšanās pret cilvēka individualitāti. S. zeļ apstākļos, kad cilvēku lielais vairākums nevis apzinīgi un ar pārliecību izturas pret morāli, bet formāli pilda morāles prasības tikai ekonomiskas, politiskas vai garīgas piespiešanas dēļ. Tas raksturīgi eksploatācijas un apspiešanas attiecībām, kur cilvēkos tiek ieaudzīnāta nomāktība, pasivitāte, vienaldzība pret apkārtne notiekošo. Tādos apstākļos cilvēku masās vienmēr atrodas labprātīgi pastāvošās kārtības sargātāji, kas savu lojalitāti izpauž rūpēs par visu pārējo cilvēku uzticamību. Svētulīgu attieksmi pret tikumību izstrādā, piem., *reliģiskā morāle*, kurai piemīt liekulība, dogmatisms, *farizejisms*. Sociālistiskajā s-bā S. parādības ir derdzīgs pagātnes mantojums, kas saistās ar birokrātisma, *karjerisma* un pielāgošanās psiholoģijas paliekām. S. ir pretrunā ar komunistisko morāli, kura prasa no cilvēka apzinīgumu, pārliecinātību, citu cilvēku cienīšanu un humānu izturēšanos pret viņiem.

Š

SEFTSBERIJS (Shaftesbury) Antoinijs Ešlijs Kūpers (1671—1713) — angļu filozofs morālists, subjektīvi idealistiskās *tikumisko jūtu teorijas* piekritējs. S. ētikai raksturīgi mēģinājumi cilvēka tikumiskās jūtas secināt no viņa iekšējās iedabas, kā arī *eide-monisma* elementi. S. aizstāvēja viedokli, ka tikumiskās jūtas ir iedzīmtas un nemainīgas, no sociālajiem ap-

stākļiem neatkarīgas. Sai ziņā viņš tikumību nostāda pretī reliģiskajām jūtām un utilitārajam derīgumam. Cilvēka pretējo centieni (sabiedrisko un egoistisko) pareizs samērs ved uz tikumu, uz augstākās svētlaimes sasniegšanu. S. tikumiskais ideāls ir harmoniski attīstīta personība, kas panākusi altruistisko un egoistisko dzenuļu augstāko vienotību. Mācību

par tikumu kā dzīves mērķi S. centās pamatot estētiski, identificēdams tikumu un daiļo. «Kas ir daiļš, tas ir harmonisks un proporcionāls; kas ir harmonisks un proporcionāls, tas ir patiess, bet, kas ir daiļš un patiess, tas ir patīkams un labs, tas ir labais.» No S. viedokļa, stimuls, kas rada cilvēka tieksmos uz tikumu, ir «entuziasms», ar kura starpniecību arī tiek panākta pretēju sliekšmju samierināšana. «Esi labs, audzināts, mīli cilvēkus, un visas sabiedrības dzīve būs viena vienīga harmonija,» S. mācīja. S. uzskatīja, ka morālajam vērtējumam svarīgi ir tikai personas *nodomi*, nevis rīcības konkrētās sekas. S. teorijai, kas centās tikumību nostādīt ārpus jebkādas sociālas atkarības, visumā piemita ētiskā *absolūtisma* raksturs. Viņš ietekmēja *Hjūma*, *Kanta*, *Herdera*, *Sil-lera* uzskatus. S. ētikas darbi sakopoti grāmatā «Cilvēku, tikumu, uzskatu un laiku raksturojums» (3 sēj., 1711).

SILLERS (Schiller) Johans Frīdrihs (1759—1805) — vācu dzejnieks, dramaturgs, mākslas teorētiķis. S. pasaules uzskatam, kas izveidojies *Ruso*, G. Lesinga, *Seftsberija* ideju ietekmē, raksturīga spilgti antifeodāla, antimonarhistiska ievirze. Balstīdamies uz priekšstatiem par cilvēka dabisko iedabu kā tikumības, brīvības un cilvēku vienlīdzības pamatu, S. dedzīgi atmasko kārtu aizspriedumus, patvaļu un despotismu, kas kroplo personību un postoši ietekmē cilvēku attiecības (drāmas «Laupītāji», «Fiesko sazvērestība Dženovā», «Mīla un viltus» u. c.). 90-tajos g., balstoties uz *Kanta* filozofiskajām idejām, S. izstrādā savu oriģinālo ētikas un estētikas koncepciju. Viņš kritizē *Kanta* doto pienākuma skaidrojumu, kas prasa apspiest personiskās tieksmes un jutēkliskos dzeņus. Tāds skaidrojums, pēc S. domām, orientē cilvēku uz morālās pilnveidošanās meklējumiem drūmā mūku askētismā. Par patiesi tikumisku S. uzskata tādu uzvedību, kurā tieksmes nav pretrunā ar pienākumu. Taču abu principu harmonisks savienojums esot iespējams tikai ideālam cilvēkam («daiļai dvēselei»). Viņa laika s-bai tur-

pretī raksturīga sašķelta cilvēka būtība, cilvēka spēju vienpusīga attīstība. «Piekalts pie atsevišķas mazas atlūzas no lielā, cilvēks pats kļūst par atlūzu», pārvēršas par «savas nodarbošanās nospiedumu». Tāpēc notiek tikumu pagrimšana (morāla notrulināšanās, jutēklisko instinktu dominēšana zemākajās šķirās un samaitātība, izlūtinātība — augstākajās). S. uzskata, ka izkļūt no šāda stāvokļa ļauj estētiskā audzināšana. Tikai māksla — darbība, kurai raksturīga vienmērīga visu radošo spēku attīstība, — un skaistums, kas iedarbojas reizē uz saprātu un uz jūtām, spēj izveidot vienģabalainu, harmonisku cilvēku, nostiprināt virs zemes tikumiski pilnīgu cilvēku s-bu. Pēc S. uzskata, tikai mākslā, rotaļā, t. i., brīvā cilvēka radošo spēku, viņa būtības atklāsmē, tiek pārvarēta pretruna starp reālo un jābūtisko tiklab atsevišķa cilvēka, kā arī visas s-bas dzīvē. Lai gan S. uzskati par s-bas attīstību un cilvēka pilnveidošanos ir ideālistiski un utopiski, tiem piemīt optimisms un spilgti izteikts humānisms. S. ētikas koncepcija izklāstīta darbos «Par grāciju un cieņu» (1793), «Vēstules par estētisko audzināšanu» (1795), «Par estētisko tikumu morālo derīgumu» (1796).

SOPENHAUERS (Schopenhauer) Arturs (1788—1860) — vācu filozofs iracionālists, dzīves filozofijas pamatlicējs. S. nostājās pret materiālismu un racionālistisko un ideālistisko filozofiju (sevišķi pret vēsturiskumu un dialektiku). Uz S. metafiziskā ideālisma galv. principu (pasaules būtība ir akla, nesaprātīga griba, bet priekšstats — tās izpausme) balstās viņa ētiskā mācība, kurā viņš aicina pamatoties uz apziņas pirmo faktu — uz priekšstatu, kas pēc tam sadalās objektā un subjektā. Ja cilvēks, vērodams dzīvi, aizmirst sevi pašu, viņš līdz ar to paceļas līdz tīram izziņas subjektam un mitējas būt gribas subjekts. S. attiecina gribas jēdzienu uz visu esošo, pasludinot gribu par kosmisku principu: «Pasaule ir dzīvotgribas sekas»; nevis cilvēks ir «mikro-

kosms», bet pasaule — «makroantroposs». Pēc S. uzskatiem, pasaules pētišana no fizikālās puses vienmēr ir cilvēkam neiepriecinoša. Gandarījumu un mierinājumu viņi var gūt, tikai pētot pasaules morālo pusi, kur, pēc viņa domām, atklājas cilvēka «iekšējās būtības» dzīves. S. domāja, ka viņa filozofija ir vienīgā, kas dod morālei visu vajadzīgo: taču tikai tad, ja atzīst, ka cilvēka būtība ir viņa paša griba un ka viņš ir sevis paša radīts, viņa rīcība ir tiešām viņa paša rīcība un viņš var būt par to atbildīgs. S. pesimismu izsaka tēze: «Ciešanas ir īstais cilvēka liktenis. Dzīve ... vienmēr rit traģiski, un sevišķi traģiskas ir tās beigas.» Taču dzīve un nāve ir traģiska tikai parastam cilvēkam, kas nespēj izprast tās noslēpumu. Turpretī tam, kurš paceļas pāri ikdienībai un skata pasaules būtību — gribu — un pēc tam, to izpratis, atsakās no tās un nonāk nirvānā (absolūtā svētīlaimē), tādām cilvēkam dzīves mērķis ir nāve. «Nāve ir gala secinājums, dzīves *résumé*, tās rezultāts...» Ists filozofs, gudrais, kas izzinājis pasaules noslēpumu, nebaidīsies nāves, jo viņš jau dzīves laikā zina, ka viņš nav nekas. Viņš pat nealkst individuālās eksistences. Tādējādi, pēc S. mācības, noliedzams dzīvotgribu, cilvēks var iegūt mūžīgo tikumu. S. ētikas pesimistiskie un iracionālistiskie motīvi stipri ietekmēja vēlāko buržuāzisko filozofiju, un tos pārņēma un attīstīja *eksistenciālisms*. S. galv. darbi ētikā: «*Ētikas divas galvenās problēmas*» (1896), «*Aforismi un maksimas*» (1891—92).

STIRNERS (Stirner) Maksis (Šmita Johana Kaspara pseidonīms) (1806—56) — ideālistisks vācu filozofs. Savā galv. darbā «*Vienīgais un viņa īpašums*» (1845) izklāstīja ētikas teoriju, kas dibināta uz «tīrā egoisma» principiem. Konkrēto individuālo personību («mans Es») visā tās savdabībā un «vienīgumā» S. pasludināja par augstāko realitāti, visu pasaules vērtību radītāju. Konstatējis buržuāziskajai s-bai raksturīgo tendenci —

depersonalizēt cilvēku attiecības, pārvērst cilvēku par vienkāršu sociālā veseluma piedekli —, S. secināja, ka jebkuri sabiedriskie institūti, morāles normas, likumi u. tml. ir cilvēkam naidīgi. Viss pāraindividūālais, sociālais viņa iztēlē parādās kā kaut kas personībai absolūti svešs, tās brīvo izpausmi traucējošs. Tā ir rēgu, fantomu pasaule, un cilvēki tiem pakļaujas, vēl nebudami brīvi no sava pašu saprāta augļu fetišiskās dievināšanas (no «apsēstības»). Tāpēc arī morālā apziņa, kas orientējas uz sabiedrisko domu, pēc S. domām, nav nekas cits kā reliģiskās, t. i., verdziskās apziņas, paveids un morāles normas būtībā ir reliģijas dogmas. Lai kļūtu patiesi brīvs, cilvēkam jāatmet tads viņa apziņu ierobežojošs jēdziens kā morālais pienākums un jāvadās nevis pēc kādām s-bas nostādnēm, bet tikai pēc savām paša interesēm. Personiskais labums ir cilvēka esamības augstākais princips. Pie personiskā sfēras S. piekaita ne tikai atsevišķā cilvēka domu, pārdzīvojumu un rīcības pasauli; visu pasaulē pastāvošo (arī citus cilvēkus) viņš aplūko tikai no tā viedokļa, kā tas kalpo konkrētā indivīda apliecināšanai, un pasludina par tā īpašumu. S. uzskata, ka cilvēks valda pār apkārtējo pasauli, balstīdamies tikai uz savu spēku, pamatojamies uz savām iekšējām iespējām. K. Markss un F. Engelss «Vācu ideoloģijā» asi kritizēja S. ētikas galējo *individuālistu* un ideālistu, atklāja tā nevēsturisko raksturu.

SVEICERS (Schweitzer) Alberts (1875—1965) — vācu-fr. domātājs, protestantu teologs, ārsts, sabiedriskais darbinieks. S. pasaules uzskata (pamatos tas ir reliģiski ideālistisks) galv. saturs ir ētiski uzskati, kuru pamatprincips ir godbijība pret dzīvību. Pēc S. uzskatiem, šis princips piešķir ētikai universālu raksturu un padara par tās objektu (atšķirībā no tradicionālās ētikas) attieksmi pret dzīvību tās dabiskajā kvalitātē, nešķirojot augstāku un zemāku, vērtīgāku un mazāk vērtīgu dzīvību. Viss, kas veicina dzīvības saglabāšanu, tās attīstību, ir labs,

bet tas, kas dzīvību iznīcina, tai kaitē, — jauns. Pēc S. domām, tādai pieejai jākļūst par pamatu cilvēces ētiskai atjaunināšanai, universālas kosmiskas ētikas izveidošanai, tādai ētiski optimistiskai pasaules un dzīves uztverei, kura nepieciešama, lai nonāktu pie kultūras pagrimuma, tās garīgi tikumiskā kodola zaudēšanas. Tieši tādā stāvoklī, pēc S. domām, atrodas mūsd. Rietumu kultūra, kas atrodas no saviem dabiskajiem avotiem, kas grauj personības harmoniju, pakļauj to tehnikas attīstībai un iesīkstējušiem, pāri s-bai stāvošiem sociāliem institūtiem. Kultūras atdzimšanas ceļu S. saskatīja indivīda tikumiskajā

pilnveidošanā, jaunradē garīgajā sfērā. Plaši pazīstama kļuva S. augsti tikumisku, humanistisku centienu caurautā daudzpusīgā darbība. 1913. g. viņš Lambarenē (Gabonā, Ekvatoriālajā Āfrikā) nodibināja slimnīcu, kur līdz savai nāvei strādāja par ārstu. S. bija viens no pirmajiem, kas Rietumos nostājās pret atomieroču lietošanu, par vispārēju atbrūnošanos, bija pret fašismu, rasismu u.c. *mizantropijas* formām. 1952. g. Nobela miera prēmijas laureāts. Galv. darbi ētikā: «Kultūra un ētika» (1923), «No manas dzīves un domām» (1931), «Mācība par godbijību pret dzīvību» (1962).

T

TABU (polinēziešu vārds, mūsd. valodās nav viennozīmīgi pārtulkojams) — neattīstītai pirmatnējai domāšanai raksturīgs tādu priekšstatu komplekss, kuri kategoriski aizliedz agresīvus vai erotiskus dzenuļus, kas vērsti uz t. s. «neaižskaramajiem» objektiem; saistās ar *bailēm* no kaut kā baisa, dzīvībai bīstama un reizē pievilcīga, svēta, godāšanu, pielūgšanu un prasa dažādas maģiskas manipulācijas. Terminu «T.» plaši lieto mūsd. etnogrāfijā, antropoloģijā, psiholoģijā, jo atklājies, ka tam atbilstošajiem priekšstatiem ir svarīga nozīme praktiski visās primitīvajās s-bās (Austrālijas iezemieši, daudzas afrikāņu cilts, Amerikas indiāņi). Attīstītu s-bu pārstāvjiem analogiski priekšstatu kompleksi ir viens no raksturīgiem smagu garīgu traucējumu simptomiem, tāpēc terminu «T.» lieto arī psihiatrījā. Pirmatnējās ģints kopienās T. vispirms saistās ar dzimumsakaru aizliegumu starp radniekiem, tādējādi nodrošinot arhaisku eksogāmijas for-

mu, — kā arī ar totēma kultu (totēms ir svēts dzīvnieks, kura vārdā nosaukta attiecīgā ģints). Attīstītākajās patriarhālajās kopienās T. attiecas uz tēva, vadoņa, priesteru personu, nodrošina dažādu būtnu, priekšmetu, svētu vietu utt. neaižskaramību. T. ir pati senākā morāles forma, kas parādās kā prasība apspiest sociāli bīstamas tiesmes. No vēlākajiem reliģiskajiem, morālajiem, tiesiskajiem aizliegumiem T. atšķiras ar savu iracionalitāti, jebkāda pamatojuma trūkumu. T. netiek dots kā, piem., dieva bauslis vai likuma prasība, bet realizējas kā ierobežošanās aiz nekādi neizskaidrojamām mistiskām bailēm no noteiktiem aktiem vai būtnēm. Šīs bailes saistītas ar priekšstatu par nenovēršamu sodu, kas nepavisam neizpaužas reālā, no apkārtējiem cilvēkiem saņemta sodā. T. aizlieguma pārkāpējs dažkārt arī bez iejaukšanās no ārpuses pats pārdzīvo dziļu psiholoģisku depresiju, kas bieži noved līdz saslimšanai un pat nāvei, lai gan viņa noziegumu ne-

viens cits pat nenojaustu. Tādējādi visagrākajos s-bas pastāvēšanas posmos T. sistēma būtībā bija universāla sabiedriskās dzīves reglamentācijas forma.

TAGORE Rabindranats (1861—1941) — ind. rakstnieks humanists, pedagogs un sabiedrisko darbinieks. Dziļi apguvis Indijas klasisko kultūras mantojumu, viņš savā daiļradē deva jaunu dzīvību daudzām vēdu un upa-rišādu filozofiski ētiskajām idejām. Cilvēka iedabu T. raksturo divējādi: no vienas puses, cilvēks ir egoistisku vēlmju nesējs, ko ierobežo viņa «Es» ietvari; no otras puses, viņā ir arī garīgais elements, kura izpausmes pretējas egoismam un piešķir cilvēkam īpašu stāvokli pasaulē. Konflikts starp šīm «Es» pusēm rada saspringtu cilvēka tikumisko dzīvi. Neapvaldītās vēlmes traucē atbrīvoties no nezināšanas (avidja) un iekļauties pasaules dzīvē. Kritiski analizējot individuālismu kā Rietumu kultūru tikumisko orientāciju, T. secina: katra attīstība «egoistiskā Es» ietvaros izraisa cilvēka dzīvē traģēdiju. Tāpēc par vienu no galv. uzdevumiem viņš uzskata prasmi iziet ārpus sevis pašā. Vienīgais efektīvais līdzeklis egoisma un nošķirtības iznīcināšanai, pēc T. domām, ir mīlestība. Dzīve vienotībā ar dabu iespējama, tikai ar mīlestību iztuoties pret visām tās sastāvdaļām. T. morālā teorija, ko viņš sauc par dzīves jaunradi (sadhana), balstās uz karma jogu (*Joga*) — atbrīvošanos ar aktīvu darbību, ar darbu. Vienlaikus, kritizējot «lietišķās pasaules» tikumiskās orientācijas Eiropas zemēs, T. pievērsa uzmanību apstāklim, ka sekmes darījumos bieži pavada cilvēka iekšējais bankrots, un tāpēc nabagais, kas saasniedzis iekšēju harmoniju, ir bezgala laimīgāks par bagāto. T. ētiskie uzskati praksē realizēti Sāntiniketona (T. tēva muižā) par viņa pašā līdzekļiem uzceltajā skolā, kas vēlāk kļuva par vienu no ind. kultūras centriem. Pēc T. domām, mācīšanai jābūt cilvēka dabisko spēju attīstīšanai, t. i., maksimāli individualizētai. T. idejiski tikumisko pozīciju apliecina viņa no-

stāšanās pret koloniālo režīmu, cīņa pret kastu nošķirtību, pret sieviešu nevienlīdzību, pret gara tumsību un māntcību. T. izturējās ar simpātijām pret Padomju Krieviju, augstu vērtēdams tās sasniegumus izglītībā un miermīlīgo ārpolitiku. Pie T. darbiem, kas atspoguļo viņa tikumisko koncepciju, pieder dzejas krājums «Gitan-džali», kas 1913. g. saņēmis Nobela prēmiju, un «Dzīves jaunrade» («Sadhana»).

TAISNĪBA — situācija (stāvoklis), kas pauž noteiktu morālu (kā arī tiesisku, politisku vai zinātnisku) attieksmi, kādā cilvēks atrodas pret s-bu, citiem cilvēkiem. Aptver sekojošus gadījumus: kad cilvēka *ricība*, apzināti izvēlēta uzvedības līnija atbilst vēsturiskās attīstības objektīvajām prasībām, cilvēku interesēm, tikumības prasībām («taisna lieta», «pareiza rīcība»); kad viņa *nodomi*, tieksmes un prasības saskaņojas ar lietu īsteno stāvokli un sabiedriskajā dzīvē pastāvošajām normām («taisnīgas prasības», «likumīgas prasības», «attaisnots lēmums»); kad viņa *pārlicība* atbilst objektīvajai īstenībai un ir patiesi morāla («pareizs viedoklis», «patiesa pārlicība»). T. stāvoklis (kā arī tam pretējie *vainas* un netaisnības stāvokļi) ir personības tikumiskās *atbildības* priekšmets. Neatkarīgi no tā, kā pats cilvēks vērtē savu rīcību un pārlicību, viņš s-bas priekšā ir tikumiski atbildīgs par to pareizību. Marksistiskā ētika noliedz *eksistenciālisma* viedokli, saskaņā ar kuru cilvēkam vienmēr ir taisnība, ja viņš rīkojas uz savu nodomu un morālās izvēles pamata. No komunistiskās morāles viedokļa, pārlicība ir attaisnojama tikai tad, kad tā balstās uz objektīvu T. un otrādi, savas netaisnības apzināšanās (*Nožēlošana*) palīdz cilvēkam izlabot pagātnē pieļautās kļūdas, virzīt savu tālāko darbību pa pareizu ceļu.

TAISNĪGUMS — morālās *apziņas* jēdziens, kas raksturo stāvokli, kurš uzskatāms par tādu, kādam tam jābūt, par atbilstošu noteiktai cilvēka būtības un viņa tiesību izpratnei. Atšķirībā no abstraktākajiem *labā* un *ļauņa*

jēdzieniem, ar kuriem tiek dots morālais novērtējums zināmām parādībām kopumā, T. raksturo vairāku parādību korelāciju no tā viedokļa, kā labums un ļaunums sadalīts starp cilvēkiem. Konkrēti T. jēdziens ietver samēru starp atsevišķu cilvēku (šķiru) lomu s-bas dzīvē un viņu sociālo stāvokli, starp *izdarījumu* un *atmaksu* (noziegumu un sodu), cilvēku cieņu un tās atalgojumu, tiesībām un pienākumiem. To savstarpējo neatbilstību morālā apziņā novērtē kā netaisnīgumu. Jēga, kādu cilvēki piešķir T. jēdzienam, viņiem pašiem šķiet kaut kas pats par sevi saprotams, derīgs, lai novērtētu visus dzīves apstākļus, kuru saglabāšanu vai mainīšanu viņi pieprasa. Bet īstenībā T. jēdzienam ir konkrēti vēsturisks raksturs un tas pats ir atkarīgs no šiem apstākļiem. «Grieķu un romiešu taisnība atzina, ka verdzība ir taisnīga; 1789. g. buržuā taisnība prasīja feodālisma likvidēšanu, jo tas esot netaisnīgs,» teica F. Engelss (*Markss K., Engells F.* Darbu izlase 3 sējumos. R., 1980, 2. sēj., 396. lpp.). Tai pašā laikā, kaut arī T. jēdzienu ierobežo vēsturiski ietvari, tās s-bas raksturs, kurā cilvēki dzīvo, zināmos vēstures posmos T. jēdziens spēj pārvarēt šos ietvarus un virzīt cilvēkus uz s-bas revolucionāru pārveidošanu saskaņā ar sabiedriskās attīstības objektīvo likumu prasībām. «Ja masu morālā apziņā kādu ekonomisku faktu pasludina par netaisnīgu...» rakstīja F. Engelss, «tad tas pierāda, ka šis fakts savu laiku nodzīvojis...» (*Маркс К., Энгельс Ф. Соч., т. 21, с. 184*). Cilvēces vēsturē T. jēdziens sākumā izpaudās kā prasība pēc soda par pirmatnējā kolektīva normu pārkāpšanu. *Lafargs* šo prasību nosauca par atmaksājošo T. Viena no tā izpausmēm bija ģints *atriebības* institūts. Sarežģītāka T. izpratne — tās diferencēšana — rodas, kad no ģints sāk izdalīt atsevišķus individuus. Ģints kopienas s-bā tas nozīmēja visu cilvēku vienlīdzību galvenokārt materiālo labumu ziņā. Līdz ar privātipašuma un mantiskās nevienlīdzības rašanos T. jēdziens vairs nesakrīt ar

vienlīdzību. T. sāk saprast kā cilvēku stāvokļa atšķirību atbilstoši viņu pozitīvajām īpašībām. Bet jebkura cilvēku labo īpašību izpratne vienmēr ir attaisnojusi valdošo šķiru privileģēto stāvokli. Feodālā morāle to traktē kā dižciltīgu izcelšanos, buržuāzija — kā spējas un centību, ko attiecīgais cilvēks licis lietā pagātnē un kas iemiesojušās uzkrātajā bagātībā. Bet vienlīdzība kā T. pamats antagonistisku šķiru s-bā tiek atzīta tikai kādā noteiktā aspektā. Feodālisma kristīgā morāle pieļāva cilvēku vienlīdzību tikai tādā ziņā, ka visi cilvēki cēlušies no dieva un uz viņiem vienādi attiecas iedzimtais *grēks*. Saskaņā ar to par netaisnīgu varēja uzskatīt tikai neattaisnojami cietsirdīgu (un arī to interpretēja visai relatīvi) izturēšanos pret padotajiem. Buržuāziskajā izpratnē T. jau prasa zināmu tiesību vienlīdzību (politiskajās tiesībās, likuma priekšā, «vienādu iespēju» ziņā), bet pati šī vienlīdzība paliek formāla, īstenībā tā ir mantīgā un nemitīgā cilvēka nevienlīdzība. T. ekonomiskais jēdziens te nozīmē maiņas (preču, darba, pakalpojumu maiņas) ekvivalenci. Taču strādnieka darba «maiņa» pret darba algu, ko viņam samaksā kapitālists, praksē nozīmēja algotā darba ekspluatāciju. Tiesību vienlīdzība īstenībā tiek realizēta tikai socialistiskajā s-bā. Mūsu T. izpratne paredz, ka cieņa, kas nosaka cilvēka stāvokli s-bā un tiesības izmantot sabiedrisko bagātību, atkarīga no viņa sabiedriski derīgās darbības, nevis izcelšanās vai viņam piederošā īpašuma. Tādu T. izpratni pauž socialistiskais princips — sadale pēc padarītā darba. Sociālistiskajā s-bā cilvēku vienlīdzība sociālajā ziņā vēl nav pilnīga. Individuālo spēju atšķirība noved pie nevienlīdzības patērēšanā un sabiedriskajā stāvoklī. Augstākais T., kas pilnīgi sakrīt ar sociālo vienlīdzību, tiek sasniegts līdz ar komunistiskās s-bas uzcelšanu. Katra atsevišķā cilvēka pilnīga iespēju vienlīdzība prasa vispusīgi attīstīt cilvēku spējas, likvidēt būtiskās atšķirības darba raksturā un realizēt komu-

nistisko principu «No katra pēc spējam, katram pēc vajadzībām».

TAUPIBA — morāla *īpašība*, kas raksturo cilvēka rūpīgu attieksmi pret materiālajām un garīgajām vērtībām, pret īpašumu (*Attieksme pret īpašumu*). T. parasti pretstata izšķērdībai, neattaisnojamai greznībai un nesaimnieciskumam. T. jēdziens vispirms lielu nozīmi ieguva buržuāzijas morālē kapitāla sākotnējās uzkrāšanas periodā. Jaunais kapitālists, kam ļoti vajadzīga nauda ražošanas paplašināšanai, savā morālajā apziņā pretstata taupības tikumu izšķērdības un greznības morālei — tā bija raksturīga feodālajai aristokrātijai, kuras rokās tolaik atradās lielākā daļa sabiedriskās bagātības. Istenībā šī T. nozīmēja skopulību, *mantkārību*, iedzīvošanās kāri un strādnieku nežēlīgu ekspluatāciju. Vēlāk buržuāziskie ideologi iztēloja T. par kapitāla rašanās galv. avotu. Demagoģiski aicinot darbaļaudis taupīt, iztēlojot T. par nacionālā uzplaukuma pamatu, viņi novērsa darbaļaudis no cīņas par darba algas paaugstināšanu. Tādējādi jēdzienam «T.» buržuāziskajā morālē ir šķiriska jēga un tas ir līdzeklis ekspluatācijas idejiskai attaisnošanai. Pavisam cits morālais raksturs jēdzienam «T.» piemīt sociālistiskajā s-bā. Seit tas nozīmē saprātīgu attieksmi pret cilvēka darba rezultātu, pauž cieņu pret strādātāju, rūpes par cilvēku labklājību, tādat ir nepieciešams elements komunistiskajā *attieksmē pret darbu*, sociālistiskā humānisma izpausme. T. ir ne tikai morāles jēdziens, bet arī sociālistiskās saimniekošanas princips. Tā prasā maksimāli ekonomiski un mērķtiecīgi izmantot sabiedriskās bagātības darbaļaužu labā. Prasība taupīt sabiedrisko īpašumu ir atspoguļota komunistiskās morāles princīpos.

TEIJĀRS DE ŠARDENS (Teilhard de Chardin) Pjērs (1881—1955) — fr. zinātnieks paleontologs, filozofs un katoļu teologs, izstrādājis *evolucionārās ētikas* kristīgo variantu. T. d. Š. ētiskie uzskati loģiski izriet no viņa «kosmoģenēzes» teorijas, pēc kuras Visuma attīstība norit noteiktā vir-

zienā un galu galā reducējas uz gara tapšanu un attīstību. No T. d. Š. viedokļa, morāle parādās noteiktā dzīves evolūcijas posmā un «ir ne vairāk kā mehānikas un bioloģijas vainagojums». Morāles uzdevums ir ierobežot indivīda egoismu, noregulēt un ievirzīt vajadzīgajā gultnē cilvēka enerģiju. Etikas galv. kategorijas T. d. Š. traktē bioloģiski un kosmiski: ar labo jāsaprot viss, kas veicina evolūciju, materiālas organizācijas līmeņa celšanos un apziņas attīstību; ar ļauno — viss, kas traucē elementu apvienošanās augsti organizētās sistēmās un apgrūtinā gara progresu. Cilvēkam piešķirta misija apzināti turpināt radošo evolūciju. Viņa stāvoklis kosmosā un loma «kosmoģenēzē» ir pienākuma kategorijas objektīvais pamatojums: cilvēks ir atbildīgs par evolūcijas sekmīgumu. Pārveidojot materiālu, viņam jāpretojas ļaunumam un jāveicina vispārīgs gara uzplaukums. Garīgu pilnību cilvēks var iegūt, tikai iesaistoties kolektīvajā apziņā. Pēc T. d. Š. uzskatiem, evolucionārajai ētikai jābūt vienlaikus arī kristīgai, jo bez reliģiska pamatojuma morāle nevar pildīt savu funkciju. Kristietība cilvēkiem palīdz apzināties dzīves evolūcijas saistījumu ar «universālās konverģences garīgo un transcendentālo polu», kas ar dieva žēlastību vada evolūcijas gaitu. Tāpat kā *Kants* ierosināja dvēseles nemirstību un dieva esamību pieņemt par praktiskā prāta postulātiem, T. d. Š. ievieš šos jēdzienus ētikā kā nepieciešamus nosacījumus cilvēka veiktajā evolūcijas pabeigšanas darbībā. Dievišķā centra pastāvēšana un dvēseles nemirstības iespējamība ir evolūcijas sekmīguma garantija. Bez šīm garantijām cilvēki nevarēs virzīt evolūciju tālāk un apzinīgi pārciest grūtības. Kolektīvisma princīps, prasība aktīvi izturēties pret pasauli, cilvēka radošo spēju apliecinājums — tādas ir T. d. Š. ētisko uzskatu humānistiskās iezīmes, kas viņa teoriju atšķir no tradicionālās kristīgās ētikas. Bet visumā T. d. Š. ētikai piemīt visi metodoloģiskie trūkumi, kas raksturīgi citām evolucionārās

ētikas koncepcijām. Cenšanās evolucionārās ētikas tēzes saskaņot ar kristietības reliģiski filozofiskajiem principiem tikai padziļina šos trūkumus. T. d. Š. ētikas idejas to pretrunīguma dēļ izmanto dažādas sociālās grupas, kuru idejiskās pozīcijas dažkārt ir pretējas. T. d. Š. ētikas principi izklāstīti darbos «Dievišķā vide» (1927), «Cilvēka fenomens» (1938—40, publicēts pēc nāves) u. c.

«TELEOLOĢISKĀ ETIKA» (gr. *telos* — mērķis, *logos* — mācība) — tā dažkārt buržuāziskie filozofi nepareizi sauc morāles teorijas, kurās tikumība saprasta kā mērķtiecīga darbība, morālo pienākumu rašanās atvasināta no *sekām*, pie kādām noved rīcība (*Konsekvenciālā ētika*), un s-bas izstrādātie rīcības vērtējuma kritēriji pamatoti ar cilvēku darbības rezultātiem. Šādā izpratnē arī marksistisko ētiku reizēm maldīgi raksturo kā «teleoloģisku», nepareizi lietojot pašu terminu. Istenībā šis termins attiecināms tikai uz tām filozofijas teorijām, kuras apgalvo, ka pasaulei ir mērķis un katra dabas parādība ir mērķtiecīga.

TEODICEJA (gr. *theos* — dievs, *dikē* — tiesības, taisnīgums) — dieva attaisnošana par ļaunumu, ko viņš pieļauj uz zemes. Nepieciešamība teorētiski izskaidrot, kā iespējams ticību «visvarenam» un «vislabam» dievam savienot ar ļaunuma pastāvēšanu pasaulē, vienmēr izvirzījusies teologiem, kā arī ideālistiskajiem filozofiem, kuri dievu uzskata par visa esošā avotu. Parasti viņi ļaunumu izskaidro kā dieva sūtītu pārbaudījumu cilvēkam vai arī kā nepieciešamu tās iepriekšnoteiktās harmonijas elementu, kura vienkāršajiem mirstīgajiem nesot izprotama. Filozofijas vēsturē vispazīstamākā ir stoīķu T. (*Stoicisms*) un *Leibnica* T. Mūsdi. katoļu teologi šo problēmu risina, apgalvodami, ka ļaunums nākot nevis no dieva, bet no paša cilvēka grēcīguma. Bet tai pašā laikā, pēc viņu viedokļa, nekas nevar pastāvēt pretēji dieva gribai. Tāpēc ļaunums ir nevis realitāte, bet tās realitātes «trūkums», kura pilnīgā mērā

piemīt tikai dievam. Aiz pirmajā acu uzmetienā tiri reliģiskās T. problēmas patiesībā slēpjas pilnīgi laicīgs saturs: ekspluatatoriskās iekārtas ideoloģiskais attaisnojums. Ši iekārta tiek attēlota kā pilnīgi atbilstoša cilvēka «augstākajai» sūtībai, lai gan darbaļaudis cieš no šīs iekārtas netaisnīguma un netikumiskuma. T. ir viena no ekspluatatoriskā s-bā pastāvīgi notiekošās masu ideoloģiskās krāpšanas formām; ja cilvēku morālā apziņa nespēj samierināties ar kādām īstenības parādībām, tad valdošās šķiras ideologi cenšas šīm parādībām piešķirt kādu «augstāku jēgu», kas neesot masu apziņai izprotama.

TEONOMISKĀ ETIKA (gr. *theos* — dievs, *nomos* — likums) — ētiska kristietības mācība, kas tikumību aplūko vienīgi kā cilvēka un dieva savstarpējo attiecību sfēru atšķirībā no «laicīgās» morāles — kalpošanas s-bai un cilvēkiem. T. ē. ideja visplašāk pamatota *neoprotēstantismā*. Šī virziena piekritēji uzskata, ka «patiesajai» (kristīgajai) morālei nav nekā kopīga ar s-bas un tajā dzīvojošo cilvēku vajadzībām, tā skar tikai cilvēka attiecības ar dievu, tās prasības nāk no dieva gribas un dieva iedaba ir pretēja cilvēka laicīgās eksistences pasaulei. Par T. ē. pamatprincipu teologi uzskata *mīlestību*, ko viņi interpretē speciifiski reliģiskā garā. Tā nav kalpošana cilvēkam kā aktīvam dabas un s-bas pārveidotājam, nav tieksme apmierināt viņa intereses un vajadzības, bet ir tās mīlestības atdarinājums, kāda pret cilvēkiem esot dievam, t. i., līdzietība viņu vājībām, visu pārkāpumu piedošana, nepretošanās ļaunumam, cilvēka netikumu neiznīdējamības atzišana u. tml. Turklāt tiek uzskatīts, ka šāda «dievišķa mīlestība» iespējama nevis īstenībā, nevis cilvēku sabiedriskajā dzīvē, bet vienīgi ticīgo prāta ievirzē. Mācība par T. ē. ir mēģinājums kristīgo morāli attīrīt no tā utilitāri veikalnieciskā gara, kāds tai piešķirts buržuāziskajā s-bā. Bet rezultātā tikumība tiek traktēta kā cilvēka pasīva attieksme pret sociālo

īstenību. T. ē. atspoguļo mūsd. kristietības krīzi.

TERMINI, MORĀLES — sk. *Valoda, morāles*.

TIKSMES (morālās) — viens no personības garīgā veidola aspektiem (līdzās *pārliecībai, jūtām, paradumiem*); cilvēka psiholoģiska spēja tikumiski rīkoties bez piespiešanas, aiz iekšējas nepieciešamības, ne tikai aiz pienākuma izjūtas, bet arī pēc personiskas vēlēšanās, kad morālās prasības izpildīšana saskan ar pašas personības interesēm. Buržuāziskajai ētikai raksturīga tikumisko T. pretstatīšana pienākuma izjūtai (*Autonomā ētika, Motīvs*), un tas atspoguļo šķiru s-bai tipisko pretrunu starp personiskajām un sabiedriskajām interesēm, starp individa paša pārliecību un no āruses diktētajām morāles prasībām (*Sirdsapziņa*). Turpretī marksistiskā ētika parāda, ka morālās T. cilvēkam veidojas, viņam apzinīgi pildot savu pienākumu pret s-bu, jo rezultātā kļūst iespējama pienākuma izjūtas pāraugšana par T. Plašos apmēros tas notiek piem., komunisma celtniecības periodā, kas prasa darbaļaužu augstu apzinīgumu un sabiedriskās aktivitātes līmeni. Pēc sava psiholoģiskā mehānisma, veidošanās procesa un sociālās nozīmes morālās T. daudzējādā ziņā ir līdzīgas tikumiskajām jūtām un paradumiem. To ieaudzinašana ir viens no personības tikumiskās *brīvības* subjektīvajiem nosacījumiem.

TIKUMI — *paražas*, kurām ir tikumiska nozīme (*vērtība*) un kuras s-ba uztur ar morālo *attiecību* starpniecību. T. ietilpst arī tādas bieži sastopamas paražas, kurās notiek atkāpšanās no tikumības prasībām, t. i., paražas, kas ietver sevī negatīvas tikumiskās vērtības. Jēdziens «T.» ir tuvs jēdzienam «uzvedības norma». Taču atšķirībā no tā T. raksturo nevis sabiedriskās disciplīnas uzturēšanas veidu, bet uzvedības saturu (kā tieši pieņemts rīkoties), kas piemīt noteiktai s-bai, sociālajai grupai, šķirai, kolektīvam. To parasti izmanto, aprakstot un morāli vērtējot vienā vai otrā s-bā pastāvošās uzvedī-

bas normas, raksturojot cilvēku *dziļvesveidu* (sociālistiskie, buržuāziskie, privātīpašnieciskie, birokrātiskie, mietpilsoniskie T. utt.). Sociālistisko sabiedrisko attiecību nodibināšana un to uzvara pār kapitalistiskajām attiecībām s-bas ikdienas dzīvē, sociālistiskā dziļvesveida nostiprināšanās, no morāles viedokļa, nozīmē buržuāzisko T. pārvarēšanu un jaunu, sociālistisku T. attīstību un nostiprināšanos darbā, sadzīvē, ģimenes attiecībās.

TIKUMIBA — šis jēdziens ir morāles sinonīms (lat. *moralis* — tikumisks). Ētikas vēsturē T. dažreiz traktēja kā kaut ko atšķirīgu no morāles. Piem., *Hēgelis* ar morāli saprata subjektīvi individuālo moralitātes jomu, t. i., personiskās un privātās savstarpējās attiecības, subjektīvi izprastu jābūtību, ideālu un kritiskas ievirzes attieksmē pret sociāli vēsturiskām parādībām. Jēdzienam «T.» viņš piešķīra augstāku jēgu. Taču patiesībā T. viņa izpratnē, pirmkārt, ir *paražas* un *tikumī*, kuros indivīds nenoskīr sevi kā personību no ierastām un stihiski apgūtām uzvedības normām, kuras s-bā izveidojas stihiski, t. i., T. ir kaut kas tāds, kas vēsturiski ir pastāvējis pirms pašas morāles, vai arī, tā kā paražas saglabā savu nozīmi arī mūsd. s-bā, T. ir sfēra, kurā pastāv relatīvi vienkāršākas (salīdzinājumā ar morāli) cilvēka uzvedības regulācijas formas; otrkārt, cilvēka konkrētie pienākumi valsts, kārtu, korporāciju, ģimenes priekšā (šos pienākumus sankcionē un regulē tiesības, tādat arī tie iziet ārpus morāles ietvariem). Padomju ētikā līdzās morāles un T. jēdzienu identifikācijas viedoklim pastāv arī citi. Saskaņā ar vienu no tiem, morāle ir apziņas forma, bet T. — praktiskās rīcības, paražu, tikumu sfēra. Saskaņā ar citu, morāle ir uzvedības regulācija ar stingri fiksētu normu, ārējas psiholoģiskas piespiešanas un kontroles, grupālu kritēriju, *sabiedriskās domas* starpniecību. Bet T. ir personības tikumiskās brīvības sfēra, kur sabiedriskās un vispārcilvēciskās prasības sakrīt ar iekšējiem motīviem, cilvēka pašdarbības un radošās aktivitātes

sfēra, iekšējas sevis piespiešanas joma. Šī sevis piespiešana notiek personiskā apzinīguma dēļ, kas pāriet noliecē un spontānā dzenuļi darīt labu.

TIKUMISKĀ AUDZINĀŠANA — sk. *Audzinašana, tikumiskā.*

TIKUMISKĀ BRĪVĪBA — sk. *Brīvība, tikumiskā.*

TIKUMISKĀ TEOLOĢIJA — teoloģijas disciplīna kristietībā, kuras uzdevums ir nopamatot kristīgo morāli kā nepieciešamu glābšanas priekšnoteikumu, parādīt tās priekšrocības salīdzinājumā ar citām ētikas sistēmām. T. t., saskaņā ar teologu definīciju, tiek izstrādāta divos virzienos: tā «cenšas sniegt tikumisko procesu būtības un elementu teoriju, kā arī noskaidrot cilvēku uzvedības noteikumus un pienākumus attiecībā pret dievu, tuvākajiem u. c.». Katoļu, pareizticīgajā, protestantiskajā teoloģiskajā sistēmā šie uzdevumi tiek risināti atšķirīgi, atbilstoši katra novirziena galv. ticības principiem. Taču visos gadījumos T. t. balstās uz morāles pārdabisko raksturu — morāles saturu ir noteicis dievs un to iepotējis cilvēkam kā iedzīmtu vajadzību tikumiskā likuma veidā. No šejienes tiek izdarīts secinājums par tikumības reliģisko normu universālo raksturu, to mūžīgumu un nemainību. Bet, lai attaisnotu ļaunā pastāvēšanu uz zemes, kristietība atstāj cilvēkam gribas brīvību: iespējamību vai nu rīkoties, vai nerīkoties saskaņā ar tikumisko likumu. Tādējādi iznāk, ka cilvēki labo dara pēc pavēles no augšas, bet ļauno — pēc pašu ierosmes, viss labais — no dieva, ļaunais — no paša cilvēka. Taču, pieļaujot izvēles iespējamību starp labo un ļauno un uzliekot cilvēkiem atbildību par dieva baušļu pārkāpšanu, par amorālu uzvedību, T. t. nonāk pie neatrisināmas pretrunas starp indivīda gribas brīvību un mācību par dievišķo predestināciju. Šī pretruna padara neauglīgus visus mēģinājumus pierādīt kristīgās tikumības universālo raksturu cilvēku s-bas morālajā pilnveidošanā. T. t. nepamatotību nosaka tās izejas principu nezinātniskais raksturs, tas, ka T. t. morāles avotu pārnes no zemes uz

debesīm, noliedz tikumības sociālo nosacītību, neizprot tās kā sabiedriskās apziņas formas specifiku, ignorē konkrēti vēsturisko pieeju tai.

TIKUMISKAIS KONFLIKTS — sk. *Konflikts, tikumiskais.*

TIKUMISKAIS PRĀTS — sk. *Prāts, tikumiskais.*

TIKUMISKAIS PROGRESS — sk. *Progress, tikumiskais.*

TIKUMISKAIS UN SKAISTAIS — sk. *Ētiskais un estētiskais.*

TIKUMISKĀS ATTIECĪBAS — sk. *Attiecības, tikumiskās.*

TIKUMISKAIS MEKLEJUMS — sk. *Meklējumi, tikumiskie.*

TIKUMISKO JŪTU TEORIJA — aprobatīvo teoriju paveids; subjektīvi idealistiskas ētiskās koncepcijas, kurās morāles izcelšanās un tās daba tiek skaidrota ar īpašu cilvēkam piemītošu jūtu starpniecību. T. j. skola pastāvēja Anglijā 17.—18. gs. (Ā. Smits, *Hjūms*, *Seftsbērijs*, *Hačesons*). Mūsd. buržuāziskajā ētikā šī novirziena pārstāvji ir A. E. Vestermarks (Somijā), V. Makdugals, A. Rodžerss, F. Šārps (ASV), A. Sazerlends un A. Sends (Anglijā). T. j. t. pamattēzes jēga ir šāda: balstoties uz *labā* un *ļaunā* jēdzieniem, cilvēks *novērtē* dažādas parādības un izstrādā savas uzvedības principus, un šo jēdzienu pamatā ir īpašas morālas *jūtas*, kuras piemīt cilvēka psihei. Šī tēze dažkārt tiek skaidrota arī tādējādi, ka cilvēku izteiktie vērtējumi un priekšraksti patiesībā raksturojot tikai viņu atzinības vai neatzinības jūtas, nevis izsaka novērtējamās rīcības vai sociālo parādību objektīvo nozīmi. Uz jautājumu par šo jūtu izcelšanos dažādi šī novirziena pārstāvji atbild atšķirīgi. Seftsbērijs un Rodžerss uzskata, ka morālajām jūtām ir iedzīmts, apriors, nevis iemantots raksturs. No šejienes tiek izdarīts secinājums, ka labais un ļaunais nav atkarīgi no laika un vietas apstākļiem (*Absolūtisms*). Vestermarks un Šārps, gluži pretēji, atzīst, ka morālās jūtas cilvēkos izveidojas viņu tikumiskās *audzinašanas* procesā, ir atkarīgas no sociālajiem apstākļiem. Taču, neizprotot s-bas likumsakarīgās attīstības rak-

sturu un ierobežojot savus pētījumus pēc būtības tikai ar pašu tikumisko jūtu sfēru, viņi nonāk pie secinājuma par morālo jēdzienu galēju relativismu (*Relativisms*). Marksistiski leņiniskā ētika atzīst, ka morālajām jūtām ir svarīga nozīme cilvēku tikumiskajā darbībā un ka to analīze sniedz bagātu materiālu morāles dabas izpratnei. Taču šo analīzi nevajag ierobežot, paliekot tikai psiholoģijas ietvaros. Pašas par sevi morālās jūtas vēl neatklāj tikumības un tās jēdzienu dabu. To nozīmes izpratne ir iespējama, vienīgi izpētot s-bas objektīvās attīstības likumus un analizējot, kā šīs jūtas veidojas sociālo apstākļu ietekmē.

TIKUMS — morālās apziņas jēdziens, kas vispārīgi raksturo personas (personu grupas, šķiras, s-bas) pozitīvas pastāvīgas morālās īpašības, norādot uz to morālo vērtību. Turklāt T. jēdziens izceļ labā apgūšanas aktivitāti pretstatā vienkāršai principu zināšanai, kas cilvēku nedara tikumīgu. T. pretstats ir netikums. T. jēdziens izceļ katra atsevišķa cilvēka aktīvās tikumiskās darbības nozīmi. Tāpēc priekšstatam par T. bija īpaši svarīga nozīme antīkās un feodālās s-bas morālajā apziņā, kad, no vienas puses, no pirmatnējā kolektīva izdalījies cilvēks varēja kļūt par sabiedriskās morāles paudēju, bet, no otras puses, vēl bija plaši izplatīta pārliecība, ka morālās īpašības sakņojas cilvēka dabiskajās tieksmēs (kaut gan tās var būt arī iegūtas), ka tās nosaka katra cilvēka psihe. T. satura izpratne ir vēsturiski mainījusies atbilstoši s-bas un valdošās šķiras sociālajām vajadzībām. Senajā Grieķijā priekšstats par T. saistījās pirmām kārtām ar tādām morālajām īpašībām kā *viršķība*, mērenība, gudrība un par augstāko T. uzskatīja *taisnīgumu*, par ko savā mācībā runā Platons. Jau *Aristotelis* uzsvēra, ka T. nav iedzimts, bet ir iegūstams vingrināšanās procesā. Kristīgā ētika viduslaikos izvirzīja trīs galv. T. — ticību, cerību un mīlestību. Tajos bija ietverts galvenokārt reliģisks saturs (ticība dievam, cerība uz viņa žē-

lastību un mīlestība uz dievu). Viņiem šiem T. tika piešķirts askētisks raksturs (*Askētisms*) — atteikšanās no pasaulīgā labuma un zemes priekšiem par labu aizkapa dzīvei. T. jēdzienu turpināja plaši izmantot Renesanses un buržuāziskās apgaismības laikmeta teorētiķi. Bet viņi pretstatā kristīgajai mācībai T. jēdzienu saistīja ar šīspasaules interesēm un cilvēka laimi. Marksistiskā ētika pamatojas uz domu, ka T. priekšstata rašanās cēlonis ir nevis atsevišķs cilvēks, bet s-ba. Un, kaut arī cilvēka apzinīgajai gribas aktivitātei ir liela nozīme, *tikumumu* veidošanās, saglabāšanās un mainības galv. faktors ir sabiedrisko attiecību konkrēti vēsturiskais stāvoklis, kas rodas un attīstās pēc objektīviem likumiem. Tādēļ cilvēku morālās īpašības, cilvēku uzvedība izskaidrojama ne tikai ar ikviena individuālajām īpatnībām, bet arī ar katras sabiedriski ekonomiskās formācijas objektīvajiem likumiem. Sociālistiskajā s-bā uzsvars tiek likts nevis uz T., bet uz sarežģītākām morālās apziņas formām — *principiem* un tikumiskajiem *ideāliem*.

TOLSTOJS Levs (1828—1910) — kr. rakstnieks reālists un ideālistiska virziena domātājs. T. interese par filozofiskām un ētiskām problēmām (filozofijas vēstures jautājumiem, «atsevišķā» un «vispārīgā» attiecībām cilvēku darbībā, dzīvē un nāvē, personisko brīvību un cilvēka uzvedības cēlonisko nosacītību) vērojama arī viņa daiļradē. Varoņiem, kuros iemiesoti T. morālās doktrīnas ideāli (pašuzupurēšanās un pašatteikšanās), viņš savos darbos nostāda preti egoistiskos varoņus, kuri darbojas personiskā labuma un baudas vadiņi. So principu cīņas dialektika «Karā un mierā» (1863—69) beidzas ar ģimenes apoteozi un egoisma sagraušanu. «Annā Kareninā» (1873—77) un «Grēksūdzē» (1879—80) ģimenes apoloģija tiek apšaubīta. Pūlēdamies atrisināt jautājumu par cilvēku personisko brīvību un viņu darbības cēlonisko nosacītību, T. katru vēsturisku notikumu aplūko kā faktu, ko noteikuši iepriekšējie

fakti, un šādā nozīmē tas nav brīvs; bet kā apziņā pieņemts lēmums par iecerētās darbības izpildi tas pats notikums ir brīvs. Tādējādi «veseluma» jeb «kopīgā» determinisms, pēc T. uzskatiem, veidojas kā cēlonisks «rezumējums», kas summē atsevišķu personu daudzus brīvos lēmumus un darbības. Pēc sava satura T. mācība bija mēģinājums pārvērtēt visu sava laika dzīvi un kultūru no patriarhālā zemieka viedokļa. No tā arī izriet V. I. Leņina atzīmētās «kliedošās» pretrunas T. mācībā. «... Nesaudzīga kapitālistiskās ekspluatācijas kritika, valdības varmācības, kā arī tiesu un valsts pārvaldīšanas komēdijas atmaskošana, visa pretrunu dziļuma atsegšana starp bagātības augšanu un civilizācijas iekarojumiem un strādnieku masu nabadzības, pagrimšanas un moku augšanu ...» (15. sēj., 176. lpp.) viņam savienojās ar atpalikušu tautu dzīves iekārtas idealizāciju. Sociālo procesu T. aplūkoja no tikumiskās un reliģiskās apziņas «mūžīgo», «sākotnējo» jēdzienu viedokļa. Nepieņemdams sava laika zinātnes izstrādātos priekšstatus par progresu un s-bas labumu, T. domā, ka tie nav saistīti ar tautas vajadzībām un uzskatiem un ka tauta tos uzlūko par kaut ko svešu un nevajadzīgu. Atbilde uz jautājumu par dzīves jēgu iegūstama, balstoties uz saprātu un *sirdsapziņu*, nevis uz zinātniskiem pētījumiem. Dzīve var būt izziņas objekts tikai savā nedalāmajā veselumā, kas atklājas saprātīgas dzīves būtnes pašapziņai. Noliegdams, ka zinātnēi pastāv tādas izziņas iespējas, T. par personības galv. uzdevumu uzskata apgūt gadsimtiem seno tautas gudrību un reliģisko ticību, kura vienīgā dodot atbildi uz jautājumu par cilvēka sūtību. T. reliģija gandrīz visa reducējas uz mīlestības morāli un «nepretošanos ļaunumam ar varu». Pēc T. uzskatiem, tiklab iepriekšējās vēstures, kā arī s-bas pašreizējās dzīves pamatā ir cilvēka varmācība pret cilvēku, vairākuma verdziskā pakļautība mazākumam. T. piemita ideālistiskās ētikas ilūzija par iespējamību pārvarēt varmācību cilvēku savstar-

pējās attiecībās ar pilnīgu atteikšanos no jebkādas cīņas un katram cilvēkam tikumiski pilnveidojoties. Viņš domāja, ka ne tikai patriarhālā zemniecība, bet arī visa kr. tauta savā dzīvē vadās pēc kristīgās «nepretošanās morāles». Saustīdams baznīcas liekulību, tās mūsd. mācību nesaskaņu ar kristietības sākotnējo tikumisko mācību, T. par baznīcas galv. grēku uzskatīja tās praktisko atbalstu sabiedriskajai iekārtai, kas dibināta uz varmācību un apspiešanu, tās tieksmi pārvērst reliģiju par pastāvošā sociālā ļaunuma attaisnojumu. Pēc T. domām, cilvēki nevar zināt, kādai jābūt vislabākajai sabiedriskajai iekārtai, bet pat tad, ja viņi to zinātu, tāda iekārta nebūtu panākama ar politisko darbību un revolucionāro cīņu, jo tās pamatojas uz varmācību un tāpēc tikai nomaina vienu verdzības un ļaunuma formu ar otru. Uzskatīdams katru varu par ļaunumu, T. nonāca pie pilnīga valsts nolieguma, t. i., pie anarhisma. Taču arī valsts likvidācijai, pēc T. domām, jānotiek nevis varmācīgas sagrušanas ceļā, bet ar katra s-bas locekļa pasīvu atturēšanos un izvairīšanos no visiem valsts pienākumiem un amatiem, ar atteikšanos izmantot valsts iestādes un piedalīties jebkādā politiskā darbībā. T. reliģiski ētiskajām idejām radās piekritēji ne tikai Krievijā, bet arī dažādās Rietumu un Austrumu zemēs. Konkrēti, T. mācība par «nepretošanos» stipri ietekmējusi *Gandiju* un viņa izstrādāto nevardarbīgas nacionālās atbrīvošanās cīņas programmu. T. mācība vispilnīgāk novērtēta V. I. Leņina darbos. T. galv. darbi, kuros atspoguļojas viņa reliģiski ētiskie uzskati: «Kāda ir mana ticība?» (1883), «Dieva valstība mūsos» (1891), «Dzīves ceļš» (1910).

TRADĪCIJA (lat. *traditio* — nodošana) — *paražas* veids, kam raksturīga īpaša noturība un cilvēku pūliņi saglabāt nemainīgas, no iepriekšējām paaudzēm mantotas uzvedības formas. T. raksturo saudzīga izturēšanās pret agrāk izveidojušos dzīvesveidu kā pret pagātnes kultūras mantojumu; uzmanība ne tikai pret uzvedības saturu,

bet arī pret tās ārējām izpausmēm un stilu, kā rezultātā uzvedības ārējā forma kļūst sevišķi noturīga. Gadījumos, kad šī forma tiek stingri kanonizēta un sāk dominēt pār cilvēku uzvedības saturu, T. kļūst par ceremoniju, pārvēršas *rituālā*. S-bā vai kolektīvā izveidojušās T., atspoguļodamas s-bas eksistences objektīvos apstākļus, pauž sabiedriskās dzīves pēctecību un nostiprina tās visstabilākos momentus. T. (nacionālās, kultūras, sadzīves, reizēm runā pat par sabiedriski politiskajām T.) pilda progresīvas funkcijas tikmēr, kamēr tās atbilst vēsturiskajām vajadzībām. Tās kļūst par s-bas attīstības bremsētājām, kad kultivē

savu laiku pārdzīvojušu dzīvesveidu. Piemērs — patriarhāla attieksme pret sievieti, daudzsievība, kalims, ko reizēm cenšas iztēlot par nacionālām T. PSKP Programma, norādot uz nepieciešamību cīnīties pret kaitīgajām pagātnes T., kas bremsē sociālistiskās s-bas progresu, vienlaikus uzsver nepieciešamību visiem līdzekļiem attīstīt jaunas, visām nācijām vienotas revolucionāras komunisma cēlāju tradīcijas. Izmantojot pagātnes revolucionāro mantojumu, sociālistiskā s-ba to nemitīgi bagātina ar jaunu saturu, kas atbilst komunisma celtniecības apstākļiem. Tas ir viens no masu *komunistiskās audzināšanas* aspektiem.

U

UNIVERSĀLĀ ĒTIKA — sk. *Ētika un ekoloģija*.

UTILITĀRISMS (lat. *utilitas* — derīgums). 1. Ētikas teorija, kas atspoguļoja britu liberālās buržuāzijas intereses un noskaņojumu kapitālisma uzplaukuma laikmetā Anglijā 19. gs. un turpināja *hedonisma* un *eidemonisma* tradīciju ētikā. Galv. pārstāvji — *Bentems*, Džeimss *Mills*, Džons Stjuarts *Mills*. U. piekritēji par tikumības avotu uzskata nevis sociāl-vēsturiskos likumus, bet «cilvēka iedabu» (*Naturalisms*), viņa dabisko tieksmi izjust baudu un izvairīties no ciešanām. U. ētikas pamatā ir Bentema izvirzītais derīguma princips, kas pasludina par morālās darbības vienīgo mērķi maksimālas laimes nodrošināšanu iespējami lielākam cilvēku skaitam. Utilitāristi neredz, ka šķiru interešu pretējība un kapitālistiskā kon-

kurence noved pie tāda stāvokļa, ka viena cilvēka laime dibinās uz citu nelaiemes. U. ētikā atspoguļojās buržuā domāšanas veikalnieciskais gars: pēc Bentema un viņa piekritēju viedokļa, morālajai *izvēlei* jānotiek, vienkārši aprēķinot, kādus labumus un zaudējumus izraisa dažāda rīcība. Lai izskaistinātu U. egoistisko jēgu, Dž. S. *Mills* personiskās laimes principu papildināja ar prasību pēc solidaritātes un visu cilvēku interešu saskaņošanas. Bet tas viss nespēja labot U. trūkumus, kuri bija saistīti ar kapitālistiskās s-bas antagonistiskā rakstura neizpratni. Dažas mūsd. buržuāziskās teorijas (*Intuitivisms*) asi kritizēja U., jo tas pārāk atklāti pauda buržuā egoistiskās intereses. Bet vairāki mūsd. Rietumu teorētiķi cenšas atjaunot U., padarot to izsmalcinātāku. 2. Uzvedības princips, kas izpau-

s-bas, šķiras, partijas interesēm, sabiedriskajai kustībai; uzņemto saistību stingru izpildi; pastāvību attiecībās ar citiem cilvēkiem, ar kuriem persona ir saistīta draudzības, mīlestības vai laulības saitēm. U. ir ciešā sakarā ar citām morālām īpašībām, kas to nosaka, — ar *idejiskumu*, dziļu *pārliecībā* par izvēlēta pasākuma pareizību, *principialitāti*, kas prasa no cilvēka konsekvenci pārliecībā un darbībā, izturību grūtību un kārdinājumu brīžos un nepieķāpību ienaidnieka intrigu priekšā, kā arī pašai uzvedībai. Šo īpašību trūkums bieži vien noved cilvēku pie U. laušanas, pie *neuzticības*. U. ir tikai formāls personas un viņas darbības raksturojums, to saturu U. neatklāj. Taču tieši darbības saturs un sabiedriskā nozīmība lielā mērā nosaka U. pakāpi, kāda parasti piemīt tās veicējiem. Jo augstāks ir viņas mērķis, jo ciešāka ir tās dalībnieku morālā vienotība. Tāpēc ir saprotams, piem., ka Lielā Tēvijas kara laikā padomju tauta izrādīja vēsturē nepieredzētu U. savai Dzimtenei, tā izpaudās kā masu varonība un uzpurēšanās. U. ir viens no nepieciešamiem cilvēku kopējas darbības priekšnosacījumiem (*Cilvēks un sabiedrība, Personība un kolektīvs*). Šo īpašību cilvēce ir kultivējusi visas savas pastāvēšanas laikā (*Vispārcilvēciskais un šķiriskais morālē*). Taču privātpašnieciskās attiecības bieži vien rada apstākļus U. laušanai, veicina neuzticību un *vārda laušanu*. Īpaša nozīme U. ir revolucionārajā darbībā. «... Būt par revolūcijas kareivi.» rakstīja E. Tēlmanis, «tas nozīmē saglabāt nesalauzamu uzticību ideāliem, tādu uzticību, kas tiek pārbaudīta dzīvē un nāvē.» U. augstiem humānistiskiem ideāliem, visas pasaules darbaļaužu interesēm (*Internacionālisms*) ir viena no komunistiskās morāles svarīgākajām prasībām. Ar šo prasību tieši saistās U. sociālistiskajai Dzimtenei (*Patriotisms*) un savai tautai. Stingra prasība, ko partijas Statūti izvirza komunistiem, ir U. marksisma-lenīnisma mācībai un, balstoties uz to, partijas vienības saglabāšana kā katras brālī-

gās partijas iekšienē, tā starptautiskajā komunistiskajā kustībā kopumā. Komunistiskā morāle stingri prasa no cilvēkiem uzņemto pienākumu pildīšanu kā personiskajās savstarpējās attiecībās, tā attieksmē pret s-bu.

UZUPURESANAS — sk. *Pašai uzvedībai*.

UZVEDĪBA (morālā) — cilvēka rīcība, kam ir tikumiska nozīme un kas tiek veikta relatīvi ilgā periodā nemainīgos vai mainīgos apstākļos. Morālās darbības jēdziens raksturo vienīgi mērķtiecīgu un tikumiski motivētu rīcību, bet U. aptver visus tos cilvēka rīcības aktus, kurus var pakļaut morālam *vērtējumam* (neatkarīgi no tā, vai tie ir izdarīti ar nolūku vai bez tā, veikti saskaņā ar tikumiskiem vai citiem dzeņiem). Atšķirībā no *paražas*, kas paredz dažādu personu viendabīgu rīcību, U. aptver nevienadabīgu vienas un tās pašas personas (atsevišķa cilvēka, kā arī kolektīva, organizācijas, lielas ļaužu masas) rīcības aktus, kuri atklāj dažādas tās morālā *rakstura* pušes. Jēdziens uzvedības līnijā norāda uz atsevišķu rīcības aktu relatīvu konsekvenci, saskaņotību un noteikta cilvēka vai kolektīva darbības īpatnībām. Marksistiskā ētika balstās uz to, ka cilvēka U. galarezultātā ir viņa tikumiskā veidola, viņa morālo īpašību un arī *motīvu* vienīgais objektīvais rādītājs. Tai ir svešs ideālistiskais cilvēka «iekšējās» garīgās pasaules un viņa «ārējās» darbības pret-nostatījums, kas raksturīgs pagātnes ētisko teoriju lielākajai daļai. Šis pret-nostatījums un ar to saistītie mēģinājumi atrast kādu iekšēju, subjektīvu patiesas tikumības rādītāju rodas tāpēc, ka šķiriskā s-bā cilvēkam nemitīgi nākas rīkoties pretrunā ar viņa motīviem un *nodomiem*, tā vai citādi nostāties uz liekulības ceļa. Līdz tam laikam, kamēr pretruna starp atsevišķa cilvēka un sabiedrības centieniem šķiet nenovēršama, arī U. tiek aplūkota kā nepietiekams tikumības rādītājs. Marksistiskā ētika savukārt pamatojas uz iespējamību un nepieciešamību pārvarēt šo pretrunu šķiriskās s-bas

likvidācijas un komunistiskās s-bas uzcelšanas procesā. Tāpēc cilvēka motīvus un izdarījumus, *nodomus* un *darbus* tā aplūko ciešā vienībā. Motīvi, no kuriem vadās cilvēks, galarezultātā atklājas nevis vienkārši paša cilvēka domās par savu rīcību, bet kopējā U. līnijā ilgā laika posmā, dažādos apstākļos. Kad tikumisko prasību jēga vairs nav nesaprotama cilvēkiem, kad to apzinās visi, tad arī motīvi, no kuriem vadās cilvēks, vairs nav kaut kas mīklains viņam pašam un citiem. Kolektīvs, apkārtējie cilvēki spēj vairāk vai mazāk pareizi saprast cilvēka «dvēseles noslēpumus», pēc viņa rīcības priest par motīviem, par viņa patieso vai šķietamo moralitāti. Turklāt komunistiskajai morālei ir sveši priekšstatī par viena vai otra cilvēka iekšēju netīklību vai nelabojamību. Sociālistiskajā s-bā ir pieņemts nevis vienkārši novērtēt (piekrist vai nosodīt) cilvēku darbību no abstraktas *moralizēšanas* pozīcijām, bet gan atklāt tās cēloņus un mērķtiecīgi ietekmēt cilvēku U. kolektīvas tikumiskās *audzināšanas* procesā.

UZVEDĪBAS KULTŪRA — cilvēka ikdienas uzvedības formu kopums (darbā, sadzīvē, saskarsmē ar citiem cilvēkiem), kurā izpaužas šīs uzvedības morālās un estētiskās normas. Morālās *normas* nosaka rīcības saturu, paredz, kas tieši cilvēkam jā dara, bet U. k. rāda, kā konkrēti morāles prasības realizējas uzvedībā, kāda ir cilvēka uzvedības ārējā izteiksme, cik organiski, dabiski un nepiespiesti šīs normas saplūdušas ar viņa *dzīvesveidu* un kļuvušas par ikdienas dzīves likumiem. Piem., prasība cienīt cilvēkus ikdienas uzvedībā realizējas pieklājības likumos, laipnībā, delikātumā, taktā, uzmanībā, prasmē taupīt citu cilvēku laiku utt. Uzticība savām saistībām, no U. k. viedokļa, nozīmē punktualitāti solījumu pildīšanā un aizņemto lietu atdošanā, laicīgu un precīzu norunas pildīšanu u. c. Godīgums pēc izpausmes veida sakrīt ar taisnīgumu un patiesumu. Plašākā nozīmē U. k. jēdzienā ietilpst

visas cilvēka ārējās un iekšējās kultūras sfēras: *etiķete*, noteikumi, kā izturēties pret cilvēkiem un uzvesties sabiedriskās vietās; sadzīves kultūra, kas aptver personisko vajadzību un interešu raksturu un cilvēku savstarpējās attiecības ārpus darba (*Sadzīves tikumība*); sava laika organizēšana, higiēna, estētiskā gaume patērīna priekšmetu izvēlē (prasme gērbties, izdaiļot dzīvokli); cilvēkam piemītošās mīmikas un pantomīmikas estētiskās īpašības, sejas izteiksme un ķermeņa kustības (grācija). Īpaši mēdz izdalīt runas kultūru, prasmi pareizi, skaidri un skaisti izteikt domas, nelietojot vulgārus izteicienus. Zināmā mērā uz U. k. var attiecināt darba kultūru, spēju pareizi organizēt darba laiku un vietu, atrast mērķtiecīgus paņēmienus un operācijas, lai panāktu maksimāli derīgu rezultātu un iegūtu augstas kvalitātes produkciju. Marksistiskā *ētika un pedagogija* U. k. aplūko kā organisku *ētiskā un estētiskā* vienotību cilvēka garīgajā un ārējā veidolā. Mēģinājumi pretstatīt šos divus jēdzienus ir paliekas no šķiru s-bai raksturīgajiem priekšstatiem, kur izturēšanās un gērbšanās *maniere* un izmeklēta estētiskā gaume bija ārēja pazīme, kas liecināja par piederību pie «augstākās s-bas», bet tai pašā laikā ārējā kultūra bieži vien neatbilda cilvēka iekšējam veidolam. Pieklājība un noteiktas etiķetes ievērošana s-bā bieži balstījās uz egoisma principiem un apslēpa savstarpēji vienaldzību un atsvešinātību, aukstu vai pat nīcīgu un naidīgu attieksmi pret cilvēkiem. Tāpēc etiķete, kam visumā bija tikai ārēja rituāla raksturs, nepamatojās uz patiesi humanām cilvēku attiecībām. Tāda formāla U. k. izpratne sociālistiskajai s-bai ir pilnīgi sveša; šeit U. k. ir patiesa cilvēcis-kuma ārējās izpausmes vispārpieņemta forma. Sociālistiskā katra cilvēka U. k. zināmā mērā raksturo viņa garīgo, morālo un estētisko veidolu, rāda, cik dziļi un organiski viņš ir apguvis cilvēces kultūras vērtības (*Personības tikumiskā kultūra*).

V

VAINA (vainīgums) — *taisnībai* pretējs stāvoklis, kādā atrodas cilvēks, kas ir pārkāpis tikumiskās vai tiesiskās normas, izdarījis *pārkāpumu* vai *noziedzumu*. Vainas stāvoklis izsaka morālās attiecības, kādās persona ir attiecībā pret citiem cilvēkiem un s-bu kopumā. Tā kā cilvēks, balstīdamies uz prātu un gribu, izvēlas savas darbības veidu un ir atbildīgs s-bas priekšā par savu rīcību, viņš tiek uzskatīts par vainīgu, ja ir izvairījies no viņam uzliktās *atbildības*, ir ignorējis pieņemtās morālās vērtības un nav izpildījis savu morālo *pienākumu*. Tiesībās V. konstatējums cilvēkam, kas ir ignorējis sabiedriskās intereses un normas, ir pamats viņa sodīšanai, bet morālē V. izraisa tikai nosodījumu (*Sankcija, Stimulējums un sods*). Tajos gadījumos, kad cilvēks pats atzīst savu V., viņš (atkarībā no sava pasaules uzskata un morālā brieduma pakāpes) var izjust ciešanas, *sirdsapziņas pārmērumus, nožēlošanas, kauna jūtas* vai vienkārši *bailes* no soda. Reliģiskā morālē uzskata, ka V. ir īpašība, kas cilvēkam piemīt no laika gala kā iedzimtā *grēka* sekas. Tādēļ V. *izpirkšana* reliģijā vispirms ir atkarīga no dieva žēlastības. Daži mūsd. buržuāziskās filozofijas virzieni arī uzskata V. par pastāvīgu cilvēka īpašību. Piem., *freidismā* V. ir sasprindzinājuma rezultāts, kas neizbēgami rodas tādēļ, ka nesakrīt «Super-Es» (sirdsapziņa un s-bas nostāja) un paša «Es» (uz realitāti orientētā apziņa) prasības; pēc *eksistenciālisma* atziņām, cilvēks ir vainīgs jau tāpēc vien, ka nekad nerealizē savas esamības iespējas, ir nekomunikabls un vientuļš (tāpēc viņš sliecas uz starppersoniskiem konfliktiem) un ir pretstatā dabai. Marksistiskā ētika turpretī uzskata, ka V. ir pārejošs un konkrētu apstākļu izraisīts cilvēka stāvoklis, sekas viņa paša amorālajai rīcībai

(ieskaitot atteikšanos no darbības, kādu s-ba no viņa gaida). Šādu stāvokli cilvēks vienmēr var pārvarēt, apzinoties savu V., labojot savu uzvedību un turpmāk veicot tādas izdarījumus, ar kuriem V. var tikt izpirkta.

VAJADZĪBAS, SAPRĀTĪGAS — jēdziens, kas atspoguļo cilvēka individuālo prasību pozitīvu sabiedrisko novērtējumu, sabiedriski (arī tikumiski) sankcionēts vajadzību mērs, kas attiecas gan uz to sastāvu, līmeni, gan arī apmierināšanas veidu. Jautājums par saprātīgu V. kritēriju radās jau antīkajā filozofijā. Aplūkojot cilvēku kā dabisku, ķermenisku būtni, antīkās pasaules materiālisti centās noteikt cilvēka V. saprātīguma pakāpi saskaņā ar dabā pastāvošo mēru. Par atdarināšanas cienīgu paraugu V. saprātīgai apmierināšanai, apgalvoja Dēmokrits, var kalpot dzīvnieki, kuri, «izjūzdami vajadzību, zina tās apmērus». Norādīt šo mēru cilvēkiem ir prāta uzdevums, jo prāts, saskaņā ar Epikūra vārdiem, vienīgais var izprast «augstāko labumu un tā robežas». Ievērojamu ieguldījumu saprātīgu V. teorētiskajā nopamatojumā deva 18. gs. filozofi apgaismotāji. Uz prāta apsvērumiem balstītu darbību viņi pretstatīja zemākai sapratnes darbībai, kura ir virzīta uz personisko priekšrocību sasniegšanu un pašsaglabāšanos un tāpēc ir amorāla. Par saprātīgām tika pasludinātas tās V., kuras varēja dot kopēju labumu. Turklāt pie saprātīgām V. pirmām kārtām tika pieskaitītas dabiskās, dabas noteiktās V., bet vispār netika iekļautas tās, kuras radušās vēsturiskās attīstības rezultātā, tādējādi būdamas sabiedriskās morāles produkts. Tāda saprātīgu V. izpratne izrietēja no metafiziskas pieejas cilvēka būtībai (tā tika uzskatīta par nemainīgu). No tā secināja, ka saprātīgas V. veidojamas,

pašierobežojoties un ierobežojot V. likumdošanas ceļā. Līdzīga pieeja saprātīgajām V. raksturīgā arī utopiskajiem sociālistiem. Pirmsmarksistiskajā filozofijā to pārvarēja (tiesa, uz ideālistiska bāzes) *Hēgelis*, kurš V. saprātīgumu saskatīja to īstenā pastāvēšanā, nepieciešamībā. Ja V. neatbilst jaunajām prasībām, tās pārstāj būt nepieciešamas, īstenas un tātad arī saprātīgas. Marksismam raksturīga konkrēti vēsturiska pieeja saprātīgām V. Tas balstās uz atziņu, ka cilvēka varas palielināšanās pār dabu, proti, ražotājspēku attīstība, ar šo procesu saistītā sabiedrisko attiecību paplašināšanās un intensifikācija, to struktūras sarežģīšanās, noved pie jaunu V. rašanās un V. līmeņa pieauguma. Cilvēces vēsturei raksturīgs «vajadzību paaugstināšanās likums» (*Lejins V. I.*, 1. sēj., 87. lpp.). Raksturojot saprātīgas V., marksistiskā ētika aplūko tās vispārcilvēciskās un šķiriskās morāles vienību (*Vispārcilvēciskais un šķiriskais morālē*). No vispārcilvēciskās morāles pozīcijām par saprātīgām vienmēr tika uzskatītas V., kuru apmierināšana nekaitē cilvēkam, ir saskaņā ar taisnīgumu, godīgumu, darba mīlestības u. c. prasībām. Taču šķiriski antagonistiskā s-bā vispārcilvēciskais saprātīgu V. kritērijs neizbēgami tiek deformēts un traktēts valdošās šķiras interesē labā. Sociālisma apstākļos saprātīgu V. šķiriskais un vispārcilvēciskais kritērijs pirmo reizi sakrīt. Darbaļaužu saprātīgas V. ietver sevi visu vispārcilvēcisko V. tikumisko bagātību. Par saprātīgām V. uzskata tās, kuru apmierināšana nodrošina cilvēka dzīvesdarbības apstākļus; veicina personības vispusīgu un harmonisku attīstību; ne tikai nav pretrunā ar sociālistiskās s-bas V., bet arī veicina tās progresu. Tādējādi saprātīgu V. kritērijs sociālisma apstākļos paredz individuālo un sabiedrisko V. saskaņošanu. Patiesi tikumiska personība savā patēriņā nevar, nerēķinoties ar s-bas iespējām, pieprasīt to, ko s-ba pagaidām nespēj apmierināt (*Patērniskums*). Egoistiski untumi, šauri individuālistiskas prasības, kuras nesa-

skan ar kolektivistiskās morāles normām, objektīvi ir pretrunā ar cilvēka tikumisko attīstību un sabiedriskajām interesēm, ietilpst nesaprātīgu V. skaitā. Sociālismam nav nekā kopīga ar rupji nolīdzinošajām «kazarmu komunisma» koncepcijām, kuras nonivelē vajadzības. Attīstīta sociālistiskā s-ba izvīrta par mērķi ne tikai apmierināt saprātīgas V., bet arī veidot tās saviem locekļiem, aplūko to kā tikumiskās audzināšanas un sociālās politikas svarīgāko virzienu. Komunistiskās formācijas augstākajā fāzē, norādīja F. Engels, «aizvien vairāk tiks apmierinātas katra saprātīgas vajadzības» (*K. Маркс, Ф. Энгельс. Соч.*, t. 19, c. 113).

VALODA, MORĀLES. — Risinot morāles problēmas, pamatojot savas tikumiskās prasības, normas un vērtējumus, pierādot vai atspēkojot noteiktas tēzes, saduroties dažādiem viedokļiem morāles jautājumos, cilvēki visumā lieto vienus un tos pašus jēdzienus, lai gan viņu idejiskā pozīcija ir dažāda un tāpēc bieži vien dažāds ir arī saturs, kādu viņi šais jēdzienos ieliek (*Vispārcilvēciskais un šķiriskais morālē*); viņi lieto noteiktus spriešanas paņēmienus un veidus. Sis loģiskais spriešanas aparāts tad arī ir morāles V. Visvienkāršākie morāles V. elementi ir morālie *spriedumi* un termini. Morālie spriedumi var būt priekšrakstspriedumi («Cilvēkiem jāsa-ka taisnība», «Cilvēks nedrīkst būt egoists») un vērtējoši («Godīgums ir labs», «Zagt ir slikti»). Morālajiem terminiem («labais», «sliktais», «jābūtiskais») te ir loģisko izteicēju (t. s. predikātu) loma. Ir arī tādi definitīvi spriedumi, kuros definēts kāds morāles termins (piem.: «Labs ir tas, kas atbilst cilvēka un s-bas interesēm»), kur morāles termins ir teikuma priekšmets (sprieduma subjekts). Jebkuru morālās *apziņas* formu vai atsevišķu tās darbības aktu var izteikt ar attiecīgiem spriedumiem. Piem., novērtējot kādu rīcību, lieto vērtējumspriedumu: «Šī rīcība ir labumdarība (vai ļaundarība).» Izsakot morālo prasību citam cilvēkam, lieto priekšrakstsprie-

dumu, kurā izteikts, kas šim cilvēkam jādara (piem.: «Tev jāpalīdz savam draugam»). Definitīvos spriedumus parasti lieto, kad jānoskaidro kāda morāles jēdziena jēga (kas ir labais, kas ir pienākums). Ar attiecīgiem spriedumiem tiek izteiktas morāles *normas, principi, ideāli*. Cilvēku pārliecība un motīvi viņu psihē bieži parādās emocionālā formā. Taču arī mūsu jūtu jēgu var izteikt attiecīgos spriedumos. Piem., cilvēka pienākuma izjūtas var izteikt spriedumā: «Man jāizpilda dotais solījums,» — bet sirdsapziņas pārmērumus — vērtējuma un priekšraksta spriedumā: «Tas, ko es izdariju, ir slikti; man nevajadzēja tā rīkoties». Tātad jāatšķir psiholoģiskā un valodiskā forma, kurā tieši parādās viens vai otrs morālās apziņas akts, no tās loģiskās formas, kurā vispilnīgāk izteikts tā jēdzieniskais saturs. Ikdienas morālās apziņas parastajā darbībā morāles V. loģiskās formas bieži tiek lietotas stihiski un neapzināti, tās sarežģītā veidā savijas ar emocionālajām formām. Savā tīrajā veidā morāles V. ir loģiska izpaušme tikumiskajai domāšanai, kuras likumus tad arī noskaidro ētika, pētdama morāles V. *Neopozitīvisma* teorētiķi cenšas pētīt morāles V. divējādā veidā. Vieni ierobežojas ar vienkāršu aprakstīšanu par to, kā cilvēks parasti spriež ikdieniskā situācijā, t. i., morāles valodas loģiku identificē ar domas izteiksmes ārējo formu. Rezultātā viņi savā teorijā nevis dod zinātniski pārbaudītu metodi, bet nekritiski reproducē ikdienas domāšanas paņēmienus. Citi turpretī mēģina morāles V. un visu tās īpatnību analīzes vietā likt formālo vai matemātisko un simbolisko loģiku, kā arī izveidot tīri deduktīvu morāles jēdzienu sistēmu (*Racionālisms*). Abas šīs pieejas morāles V. analīzē ir zinātniski nepārliecinošas. Marksistiskā ētika pēti morāles V., analizējot tikumiskās attiecības un morālo prasību iedabu, kuru specifika un formas nosaka tiklab morālās apziņas, kā arī tās valodas struktūru.

VALODAS (MORĀLĒ) LOĢIKA — sk. *Morāles valodas loģika*.

VĀRDA LAUŠANA — negatīva morāle *īpašība*, kas izpaužas ļaunprātīgā, nodevīgā darbībā, apzinātā uzticības pievilšanā vai uzņemto saistību rupjā pārkāpšanā. Par V. I. parasti tiek uzskatītas šādas darbības: apzināta *uzticības* pievilšana, pārkāpjot solījumu, vienošanos vai vārdos neizteiktas saistības, kas balstās uz savstarpēju solidaritāti, draudzību un mīlestību (*Neuzticība, Nodevība*); *apmelošana*, nepatiesas sūdzības, kuru cēlonis ir skaudība, naidis un tieksme izmantot cita nelaimi sev par labu; zvēresta laušana, zvērēšana, paredzot, ka nākotnē zvērestu pārkāps; apzināta cita cilvēka maldināšana ar savtīgu, egoistisku nolūku izmantot viņa maldīgo pārliecību pret viņu pašu; intrigošana, cita cilvēka interešu, centienu un neveiksmju izmantošana šim cilvēkam naidīgu mērķu sasniegšanai. Morālā apziņa vienmēr ir nosodījusi V. I. (*Godīgums, Patiesīgums*). Taču s-ba, kas balstās uz privātipašumu un šķiru antagonismu, praktiski ir atzinusi konkurentu krāpšanu komercijā, demagoģiju politikā, liekulību ideoloģijā un morālē, vispār cilvēka izmantošanu par līdzekli savtīgu mērķu sasniegšanai (*Jezuītisms, Makiavellisms, Mērķi un līdzekļi*). Vienīgi komunistiskā morāle, kas principā nosoda *egoismu* un cilvēku interešu un pārliecības izmantošanu pret viņiem pašiem, līdz galam konsekventi atmāko V. I. antihumāno jēgu.

VĀRDU UN DARBU SASKAŅA — sabiedriska un morāls princips, kas vispārināti izsaka vispārcilvēcisku tikumisko *normu*, morālo prasību pēc *uzticības* dotajam vārdam. Bez noteiktas *uzticēšanās* pakāpes nav iespējama kopēja darbība un cilvēku *saskarsme*. Tādēļ katrā sociālā kopā no tās locekļiem tiek prasīts vārdus apstiprināt ar darbiem. Taču šīs prasības konkrētais saturs vienmēr ir atkarīgs no šķiriskajām interesēm. Komunistiskās morāles sistēmā V. u. d. s. princips attiecībā uz darbības subjektu, personu, nozīmē prasību vienmēr

praktiskajā darbībā vadīties pēc idejiskās pārliecības, nostādies aktīvā *dzīves pozīcijā*. Šis princips paredz apzinīgu attieksmi pret sabiedrisko pienākumu, attīstītas personiskā *atbildīguma* jūtas par veicamajiem izdarījumiem (*Pašdarbība un jaunrade*). Cilvēka idejiskās pozīcijas un komunistiskās pārliecības stingrība ir pamatā gribas un dvēseles spēkam un grūtās situācijās nodrošina domu, V. u. d. s. Komunistiskās pārliecības izveidošanās ir galv. priekšnoteikums, kas nodrošina V. u. d. s., un tā savukārt ir ļeņinskā, komunistiskā *dzīvesveida* un darbības neatņemama sastāvdaļa. Attīstītā sociālisma apstākļos, kad ekonomika veido vienotu tautsaimniecisku kompleksu, kas aptver visas sabiedriskās ražošanas, sadales un maiņas nozares, par īpaši svarīgu personības morālu īpašību kļūst izpildīgums. Šī jaunā ekonomiskā situācija, atspoguļojamās apziņā, rada paaugstinātas prasības darba *disciplīnas* un lietišķo attiecību sfērā. Galv. priekšnosacījumi, no kā ir atkarīga vārdu (t. i., cilvēkiem paziņotās darbības programmas — lēmumu, plānu, saistību utt.) realizācija, ir pārdomātība, programmas zinātniskā pamatotība, pareizs kadru izvietojums un precīza darba organizācija; katram, kas piedalās programmas realizēšanā, jānosaka personiskā atbildība — citādi kolektīvā atbildība viegli var pārvērsties bezatbildībā; uzdevumu ķēdē ir jāizdala galv. posms, pamatpretruna, no kuras atrisināšanas ir atkarīga arī citu, negalveno pretrunu atrisināšana un galarezultātā visa pasākuma sekmiģis iznākums. Tā kā jebkuras programmas liktenis ir tās tiešo izpildītāju rokās, nepieciešams priekšnoteikums, lai vārdi pārtaptu darbos, ir visu kolektīva locekļu ieinteresētība un vadītāja prasme balstīties uz kolektīvu kā programmas izstrādāšanā, tā arī tās realizēšanā (*Kolektīvisms*). Sociālistiskajā s-bā vēl sastopamie gadījumi, kad vārdi nesaderas ar darbiem, ir izskaidrojami kā ar subjektīviem (atsevišķu cilvēku nepietiekami stingra pārliecība, gribas trūkums), tā

ar objektīviem cēloņiem, kad paši apstākļi, kādos cilvēki darbojas, traucē izpausties viņu progresīvajai pārliecībai un centieniem (piem., kad rādītāju sistēma, pēc kuras vērtē darba kolektīvus, nestimulē pieņemtu saspringtu plānu, kāpināt darba ražīgumu utt.). Tādēļ tālākas V. u. d. s. nostiprināšanas labad jāpielviedo ne tikai idejiskās audzināšanas darbs, bet pirmām kārtām — sabiedriskā prakse un ekonomikas vadīšanas mehānisms.

VARONĪBA — īpaša cilvēku uzvedības forma, kas no tikumiskā veidokļa ir *varoņdarbs*. Varonis (atsevišķa persona, cilvēku grupa, reizēm — šķira, nācija) uzņemas veikt ārkārtīgi lielu un grūtu uzdevumu, uzliek sev lielāku *atbildību* un lielākus *pienākumus*, nekā parastos apstākļos no cilvēkiem tiek prasīts pēc vispārpieņemtajām rīcības normām, un sakarā ar to pārvar īpašus šķēršļus. V. problēma etiskās domas vēsturē ir izvīzīta ne vienu reizi vien. Daži pagājušo gadsimtu teorētiķi (Dž. Viko, *Hēgelis*) saistīja V. tikai ar Senās Grieķijas vēstures t. s. «heroisko periodu», kas atspoguļots antikajā mitoloģijā. Mitoloģiskais varonis teiksmās ir apveltīts ar pārcilvēcisku spēku, viņam palīdz dievi, un viņš veic varoņdarbus cilvēces vārdā. Ticēdams providencei, viņš nešķir, ko veicis pats un kas notiek pēc likteņa lēmuma. Pēc Viko un Hēgeļa uzskata, mūsd. apstākļos, kad katram cilvēkam ir formulētas stingri noteiktas uzvedības normas, kas paredz līdzsvaru starp cilvēka tiesībām un pienākumiem, V. vairs nav iespējama. Buržuāziskā s-ba tiešām izslēdz V. no cilvēku ikdienas dzīves, jo tajā valda praktiska aprēķina un mietpilsoniska saprātīguma gars, bet morālē — prievārtības un dogmatisms. Taču, lai nostiprinātu buržuāziskās attiecības, Renesanses laikmetā bija vajadzīga varoņu — vispusīgi attīstītu un revolucionāri domājošu personību — darbība. Tas bija «laikmets, kam bija vajadzīgi titāni un kas radīja titānus pēc sava domāšanas spēka, dedzības un rakstura, pēc savas daudzpusības

un zināšanām. Cilvēki, kas iedibināja mūsdienu buržuāzijas valdību, bija viss kas, tikai ne buržuāziski aprobežoti ļaudis» (*Engelss F. Dabas dialektika*. R., 1979, 6. lpp.). V. idejas no jauna mēģināja ieviest arī buržuāziskie romantiķi (F. Šlēgelis, T. Kārlails u. c.), bet viņu traktējumā varonībai ir pilnīgi individuālistisks raksturs. Viņu varonis ir izcila personība, kas paceļas pāri «pūlim», ikdienai un neatzīst vispārpieņemtās morāles normas. Galēji reakcionāra ir *Ničes* varoņa izpratne: tas ir «pārcilvēks», kas stāv «viņpus laba un ļauna» un kam nav sakara ar «pūļa» morāli. Vēlāk šie *amorālisma* motīvi karikatūriskā un necilvēciskā veidā tika izmantoti fašisma ideoloģijā (mācība par «augstāko rasi», kam «viss ir atļauts»; Hitlera sludinātā doma, ka vadonis atbrīvo savus padotos no morālās atbildības). Citādi V. jēdzienu skaidroja kr. narodņiki savā «varoņa un pūļa» teorijā. Viņi noliedza tautas masu aktīvo lomu vēsturē, uzskatīja, ka masas ceļas revolūcijai, tikai sekojot atsevišķu izcilu personību paraugam. Savdabīgi V. interpretē arī *eksistencialisms*. Marksistiskā V. izpratne ir pilnīgi pretēja buržuāziskajai izpratnei. Vēstures procesa dialektika prasa, lai noteiktos vēstures periodos (piem., revolūcijas laikā) ne tikai atsevišķas personības, bet arī plašas tautas masas upurētu savas privātās intereses kopīgās lietās labā un veiktu varoņdarbus, kas nav tipiski «parastiem» apstākļiem. V. I. Leņins saista V. jēdzienu ar apstākļu pretrunīgumu vēsturiskajā procesā attiecīgā brīdī: no vienas puses, rodas nepieciešamība risināt noteiktus sociālus uzdevumus, bet, no otras puses, pastāvošie apstākļi to traucē. Tāda pretruna radās pirmajos padomju varas gados. V. I. Leņins rakstīja: «Rodas kaut kāds burvju loks: lai paceltu darba ražīgumu, jātiek vaļā no bada, bet, lai tiktu vaļā no bada, jāpaceļ darba ražīgums ... praksē šādas pretrunas ir atrisināmas, pārraujot šo burvju loku, ar lūzumu masu noskaņojumā, ar atsevišķu gru-

pu varoņu iniciatīvu, kurai tāda lūzuma fona nereti ir izšķiroša loma» (29. sēj., 381. lpp.). Tādējādi masu V. ir saistīta ar ārkārtējiem apstākļiem s-bas dzīvē, ar vēsturiskiem lūzuma laikmetiem. Tāds pasaulvēsturisks nozīmes laikmets ir pārejas periods no kapitālisma uz komunismu. Tādēļ jaunās s-bas uzvaras uzdevums, raksta V. I. Leņins, «nekādā ziņā nav atrisināms ar atsevišķu varonības uzliesmojumu, bet prasa visilgstošāko, visneatmaidīgāko, visgrūtāko masveidīga un ikdienas darba varonību» (29. sēj., 378. lpp.). Marksistiski leņinskā ētika principiāli nešķir individuālo un masu varonību. Viena cilvēka varonība var būt par *ierosmi*, *paraugu* daudziem cilvēkiem un tādējādi vērsties par masu V. Varoņa personība, komunistiskās morāles izpratnē, izslēdz sevi no vispārējās likumības tikai tādā nozīmē, ka tā uzņemas lielāku atbildību, nekā parastos apstākļos ir paredzēts, upurē savas intereses citu cilvēku vai visas s-bas interešu labā. Citādā ziņā īsts varonis sev neprasa nekādas priekšrocības, arī vispārpieņemto uzvedības normu pildīšanā ne.

VAROŅDARBS — *varonības* akts, rīcība, kas prasa no cilvēka maksimālu gribas un spēku sasprindzinājumu, saistīts ar ārkārtēju grūtību pārvarēšanu, tā sabiedriski derīgais rezultāts ir lielāks nekā parastu darbības formu rezultāti. Vajadzība veikt V. īpaši bieži rodas revolūcijas laikmetā, kara laikā, kā arī ārkārtējos ikdienas dzīves apstākļos (piem., kad nelaimes gadījumā apdraudēta cilvēka dzīvība). Sabiedriskās attīstības procesā nemitīgi rodas situācijas, kuras no cilvēka prasa «neparastus» rīcības aktus, kas iziet ārpus vispārpieņemto tikumisko prasību ietvariem. Komunistiskā morāle liek cilvēkam ārkārtējos apstākļos sasprindzināt visus fiziskos un garīgos spēkus, lai veiktu ārkārtējus rīcības aktus, kuri pārsniedz visas ierastās normas. Taču šis V. ārkārtējais raksturs nav jāsaprot vienpusīgi. Tas nav tikai izcilu personību privilēģija. V. nozīme var būt arī tāda, ka

tas kļūst par masu kustības *ierosmi*, un tad ārkārtējais kļūst par parastu lietu. Komunistiskā morāle vispārēju *askētismu*, pašuzpurēšanu vai galēju līdzekļu izmantošanu ikdienas dzīvē tomēr nepaslušina par ikdienas uzvedības normu.

VIRIŠĶĪBA — morāla *īpašība*, kura raksturo tāda cilvēka uzvedību un morālo veidolu, kuram piemīt *drosme*, *izturība*, *izturētība*, *savaldība*, *pašaižliecība*, *pašcieņas jūtas*. Izpaužas cilvēka spēja rīkoties noteikti un maksimāli mērķtiecīgi bīstamos un sarežģītos apstākļos, mākā mobilizēt visus savus spēkus izvīzītā mērķa sasniegšanai un gatavībā nepieciešamības gadījumā pašuzpurēties. Kaut arī V. ir personības specifiska gribas īpašība un parasti tiek saistīta ar cilvēka psihes īpatnībām, morālās apziņas vēsturē V. vienmēr tika piešķirta noteikta sociāla jēga. Šķiriski antagোনিস্তিকā s-bā V. visbiežāk saprata kā noteiktas kārtas tikumu. Vergturu s-bas ideologs *Platons*, piem., traktēja V. kā specifisku karavīru kastas īpašību (savukārt gudrības tikums tika piedēvēts valdniekiem un filozofiem, bet mērenība — darbaļaudim). Tāda V. izpratne saglabājās arī feodālajā s-bā, kur to traktēja kā bruņinieku tikumu. Patiesi tikumisku jēgu jēdzienam «V.» piešķir vienīgi komunistiskā morāle, kura to izmanto katra cilvēka darbības vērtējumam neatkarīgi no viņa sociālā stāvokļa un ikvienā dzīves sfērā (darbā, kaujā, politikā, cilvēku savstarpējās attiecībās — novatora drosme, virišķīga savu kļūdu atzīšana, atklāta kritika bez personu izšķirības utt.). Komunistiskā morāle V. aplūko kā īpašību, kura nepieciešama *varonības* izpausmei.

VISPÄRCILVĒCISKAIS UN ŠĶIRISKAIS MORĀLĒ. — Marksistiski ļepiniskās ētikas pamatā ir tēze par morāles vēsturisko un šķirisko raksturu. Sī mācība uzskata, ka morālās prasības nosaka s-bā valdošās sociālās attiecības, tās mainās atbilstoši pārmaiņām cilvēka sabiedriskajā esamībā un dažādas šķiras tās izprot atšķirīgi, atkarībā no šo šķiru vietas

darba sabiedriskās dalīšanas sistēmā, no attieksmes pret ražošanas līdzekļiem. Ikviena jauna morāles ideja, kas parādījusies vēsturē, iedibinās s-bas dzīvē ar tās nesēja starpniecību, jo viņš aktīvi darbojas, ir praktiski ieinteresēts idejas vispārējā īstenošanā. Sis tikumiskās apziņas nesējs parasti ir pilnīgi noteikta šķira, kurai ir raksturīgas zināmas materiālās un ideālās intereses, spēja organizēt sevi un mērķtiecīgi iedarboties uz s-bas attīstību. Šķiras, kuras parādās vēstures arēnā, var būt progresīvas vai reakcionāras, būt darbaļaudis vai ekspluatatori. Tieši tas nosaka viņu paustās un sludinātās morāles raksturu un dabu. Rezultātā starp dažādiem morāles tipiem rodas konflikti, kuri parasti atrisinās, vienai sabiedriski ekonomiskajai formācijai nomainoties ar citu, bet jaunie apstākļi rada jaunas pretrunas. Un tā līdz pat komunistiskās formācijas nodibināšanas brīdim. Taču marksistiskā ētika ne vien kritizē morālo *absolūtismu*, bet arī noraida *relatīvisma* viedokli. Katra šķiriskā morāle taču atspoguļo nevis vienkārši kādas šķiras īpašās intereses, bet sabiedriskās dzīves objektīvos likumus konkrētajos vēsturiskajos apstākļos. Atšķirībā no ierobežotās kārtu morāles šķiriskajai morālei ir vispārējs raksturs, jo tā formulē prasības visiem konkrētās s-bas cilvēkiem. Tā vai nu kļūst valdošā šajā s-bā, vai arī ir opozicionāra (antagonistiskā s-bā — revolucionāra) un atbilstoši pieprasa esošo dzīves apstākļu likvidēšanu un jaunas sociālās kārtības izveidošanu. Abos gadījumos šķiriskā morāle pēc formas izskatās kā vispārcilvēciska. Taču patiesībā morāle kļūst vispārcilvēciska atkarībā no tā, kādā mērā atbilst vēsturiskā procesa tālākai attīstībai. Turklāt cilvēces vēsturē secīgā sabiedriski ekonomisko formāciju nomainīšanas procesā — visos vēsturiskajos laikmetos saglabājas daži kopēji cilvēku dzīves apstākļi un cilvēku kopdzīves formas. Tāpēc saglabājas arī dažu morālo prasību pēctecīgums. Galvenokārt tas attiecas uz prasībām, kuras saistītas ar cilvēku sav-

starpējo attiecību vienkāršākajām formām: nezagt, nenogalināt, palīdzēt citiem cilvēkiem, kad viņi nonākuši grūtībās, izpildīt solījumus, runāt patiesību utt. Visos laikmetos tā vai citādi tika nosodīta cietsirdība, skopums, *glēvulība, liekulība, vārda laušana, apmelošana, skaudība, augstprātība* un tika veicināta *drosme, godīgums, savaldība, augstsirdība, kautrība*. Taču dažādi tika izprasti šo prasību lietošanas nosacījumi un robežas, kā arī šo morālo *īpašību* relatīvā nozīme. Turklāt, ja prasību morālais saturs (paredzētā rīcība) zināmā mērā nemainījās, tad to sociālā jēga (kādas sabiedriskas vajadzības un uzdevumi tika izpildīti, realizējot šīs prasības) dažādos laikmetos bija pilnīgi atšķirīga. Vispārcilvēciskais morālē ir kā noteiktu vispārēju tikumisku prasību kopums, tā arī morālās *apziņas* loģiskā struktūra, forma, kādā tiek pausti tās priekšstati. Sarežģītākos morālos priekšstatos (piem., *taisnīguma, cilvēkmīlestības, labumdarbības, ļaundarbības* jēdzienos) noturīga izrādījās tikai abstraktā forma, veids, kādā tie definēti, izmantojot citus morālos jēdzienus (piem., tas, ka ar cilvēkmīlestību saprot mīlestību uz cilvēkiem, cieņas izrādīšanu cilvēkiem utt.), taču dažādas šķiras dažādos laikmetos šiem jēdzieniem piešķīra atšķirīgu saturu, šie jēdzieni dažkārt paredzēja pilnīgi citādu rīcību. Tādos visām morālēm kopīgos jēdzienos kā morālā *norma, vērtējums, īpašība, princips, tikumiskais ideāls, labais* relatīvi noturīga ir tikai loģiskā forma, vieta, kādu tie ieņem visatšķirīgākajās tikumiskajās sistēmās, loma morālajos spriedumos un nopamatojumos (*Valoda, morāles; Morāles valodas loģika*). Komunistiskā morālē saglabā visas morālās apziņas formas (normas, vērtējumi, ideāli u. c.), kuras radītas pirms tās. Taču vissvarīgāko nozīmi tajā iegūst sarežģītākās formas — *principi, sabiedriskais ideāls*. Bez tiem komunistiskā morālē iekļauj sevī «katras cilvēku sadzīves vienkāršos pamatnoteikumus» (*Leņins V. I., 25. sēj., 436. lpp.*), galv. vispārcilvē-

ciskās morālās normas, kuras ir izstrādājušas tautas masas gadu tūkstošu ilgā cīņā pret sociālajiem trūkumiem un netaisnību. Daudzi jēdzieni — taisnīgums, *humānisms, vienlīdzība, personības cieņa* u. c. — pirmo reizi tiek piesātināti ar patiesi cilvēcisku saturu, izplatīti uz visām cilvēka esamības pamatjomām, lietoti attiecībā uz cilvēku dzīvesdarbību noteicošiem apstākļiem — īpašumu uz ražošanas līdzekļiem, sociālo stāvokli, materiālo un garīgo vajadzību apmierināšanu, darba apstākļiem. Tā kā komunistiskā morāle pēc savas izcelšanās ir proletāriskā, šķiriska, tā ir virzīta uz visas cilvēces interešu apmierināšanu, ņem vērā viņas tālākās attīstības vēsturiskās vajadzības. Sajā ziņā tā ir patiesi vispārcilvēciska.

VERTEJUMS (morālais) — morālās *apziņas* izvirzītā probācija vai nosodījums attiecībā pret dažādām sociālās īstenības parādībām, tā rezultātā morālā apziņa nosaka *ricības* (arī *motīva* vai uzvedības kopumā), personības rakstura iezīmju, sabiedriskā *dzīvesveida* atbilstību vai neatbilstību noteiktām morālajām *prasībām*. Savu pozitīvo vai negatīvo attieksmi pret V. objektiem cilvēki var izteikt atzinības un nosodījuma, piekrišanas un kritikas, simpātijas un antipātijas izpausmju, *mīlestības* un *naida* formā, ar dažādām ārējām darbībām un *emocijām*. *Pašvērtējumā* īpaši liela nozīme ir tikumiskām *jūtam* (*Sirdsapziņa, Lepnums, Kauns, Nožēlošana*). Tomēr visas šīs ārēji atšķirīgās V. formas ietver sevī principā vienādu jēgu un saturu, raksturojot vienu vai otru parādību kā *labā* vai *ļauņā* izpausmi. Morālajā darbībā V. ir īpaša funkcija. Atšķirībā no *normu* veidā izteiktām prasībām, kuras kā vispārēji noteikumi norāda cilvēkiem to, kas tieši viņiem ir jā dara, V. salīdzina šīs prasības ar tām konkrētajām parādībām un notikumiem, kas jau pastāv īstenībā, nosakot to atbilstību vai neatbilstību tikumiskajām pavēlēm. Piem., novērtējot kādu rīcību kā ļaunu, cilvēki līdz ar to noskaidro, ka tieši tā viņiem

nevajag rīkoties. Šajā ziņā vērtējumsprīdumu: «Sī rīcība ir ļaunums» — var pārveidot priekšrakstā: «Cilvēkiem nevajag rīkoties tā, kā ir rīkojies šis cilvēks.» Pastāv vēl arī atvasināta V. forma, kad tiek vērtēta iespējamā nānotnes rīcība. Tas ir, piem., gadījumā, kad cilvēkam jāizvēlas viena no dažādām iespējamām darbībām («Ja es rīkošos tā, tad izdarīšu labu darbu, bet, ja citādi, — tad ļaunu»). Izņemot šo V. formu, cilvēks it kā aizsteidzas īstenībai priekšā, domās kā realizētus iztēlojas dažādus iespējamo darbību variantus un jau iepriekš tos novērtē, lai izdarītu pareizu izvēli. Morālā V. būtības izpratnē mūsd. buržuāziskajā ētikā pastāv divas tendences. Vieni (piem., deontoloģiskā *intuitīvisma* piekritēji) aplūko V. vienīgi kā «neieinteresēta» vērojuma aktu un tāpēc nevar izskaidrot, kā no V. cilvēki pāriet pie sava pienākuma izpratnes, pie darbības. Citi, gluži pretēji, uzskata V. tikai par slēptu priekšrakstu un tāpēc nepiešķir tam izziņas nozīmi (*Neopozitīvisms*). Marksistiski ļepiniskā ētika uzskata, ka V. piemīt gan izziņas, gan regulatīvā funkcija. V. tieši tāpēc var regulēt cilvēku uzvedību, ka tas balstās uz dažādu rīcības aktu objektīvās sociālās nozīmes izziņu. V. par nopamatot (vai atspēkot) ar vispārīgākiem morālajiem priekšstatiem — tikumiskajām *īpašībām, principiem, ideāliem*, labā un ļaunā jēdzieniem, kā arī analizējot tās sociālās sekas, pie kurām noved kāda rīcība (*Konsekvenciālā ētika*).

VĒRTĒJUMSPRIEDUMS — sk. *Valoda, morāles*.

VĒRTĪBAS (morālās) — viena no s-bas morālo *attiecību* izpausmes formām. Ar V. saprot, pirmkārt, personības (personu grupas, kolektīva) un tās rīcības tikumisko nozīmi vai sabiedrisko institūtu tikumisko raksturojumu; otrkārt, aksioloģiskus priekšstatus, kas attiecas uz morālās *apziņas sfēru*, — morāles *normas, principus, ideālus, labā un ļaunā, taisnīguma, laimes* jēdzienu. V. (arī morālo, ekonomisko, estētisko u. c.) iedabas filozofiskās problēmas pēti *aksiolo-*

ģija. Cilvēku rīcībai ir noteikta morāla nozīme tāpēc, ka tā ietekmē sabiedrisko dzīvi, skar cilvēku intereses, nostiprina vai grauj pastāvošās s-bas balstus, veicina vai bremzē sociālo progresu. Tieši cilvēku darbības sociālās nozīmes dēļ s-ba viņu uzvedību regulē ar tikumiskajām attiecībām, izvirza cilvēkiem morālas *prasības*, nosaka noteiktus *mērķus*, pēc kuriem viņiem jātiecas. Tāpēc arī rīcībai piemīt morāla V. (pozitīva vai negatīva): darbība, kas atbilst tikumiskajām prasībām, ir labais; tām pretunīgā — ļaunais. No tā izriet, ka, pirmkārt, cilvēku darbības aksioloģiskie raksturojumi ir vēsturiski konkrēti, sociālās dzīves noteikti un, otrkārt, kā morālās V. var raksturot tikai sabiedriskas parādības. Piedēvēt morālu nozīmi dabas objektiem, neņemot vērā cilvēku attieksmi pret tiem, piešķirt tiem pārdabiskas īpašības (piem., dabas katastrofas iztulkot kā kādas būtnes ļaunu nodomu vai dieva sodu) nav nekas cits kā morālais *fetišisms*. Marksistiskā ētika pamatojas uz atzinumu, ka morālo V. iedabu var saprast tikai tad, ja analizē s-bas sociālās attiecības, to skaitā arī morālās. Morālās apziņas priekšstati ir s-bas garīgo V. paveids. Ideālos, principos, labā un ļaunā jēdzienā var izdalīt aksioloģisko aspektu: tajos izteikta cilvēku aktīvi ieinteresētā attieksme pret īstenības parādībām. Tajos ietverta, pirmkārt, morāla prasība (vēlēšanās, lai kaut kas tiktu realizēts), otrkārt, esošo vai kādreiz bijušo parādību vērtējums no to morālās nozīmes viedokļa. Piem., ideja par labo, kā teicis V. I. Ļeņins, nozīmē, ka «pasaule neapmierina cilvēku un cilvēks ar savu darbību nolemj pārveidot to»; «labais» šai nozīmē ir «prasība pēc... *ārējas īstenības*» (38. sēj., 192. lpp.). Labā jēdziens vienlaikus ir visdažādākās cilvēku rīcības vērtējuma kritērijs. Arī ideāls gluži tāpat ir reizē cilvēku morālās darbības galamērķis un pastāvošās īstenības kritiskā novērtējuma pamats (konstatē tā atbilstību vai neatbilstību cilvēku tiek-

smēm). Tieši šī morālās apziņas aksioloģiskā puse, kurā izpaužas cilvēku aktīvi ieinteresētā attieksme pret pasauli, bija iemesls tam, ka filozofijas vēsturē morāle bieži saukta par «praktisko apziņu» atšķirībā no teorētiskās, it kā kontemplatīvi neieinteresētās apziņas. Marksisms uzskata, ka ikkurai sabiedriskās apziņas formai ir noteikta attieksme pret sociālo praksi. Bet morālajā apziņā šī saistība ar cilvēku praktisko darbību izpaužas skaidrāk un tiešāk. Morālie priekšstati attiecas uz s-bas ideoloģiju, tajos atspoguļojas noteiktu sociālu šķiru intereses un vajadzības. Līdzās šķiriskajam saturam morālajās V. ir arī vispārcilvēciskais elements (*Vispārcilvēciskais un šķiriskais morālē*).

VIENLIDZĪBA (morālē) — formāls tikumības princips, saskaņā ar kuru morālajām prasībām vienādā mērā ir jāattiecas uz visiem cilvēkiem neatkarīgi no viņu sabiedriskā stāvokļa un dzīves apstākļiem. Personiskajā aspektā šis princips paredz, ka, vērtējot citu cilvēku rīcību, ir jāpamatojas uz tām pašām prasībām, kuras izvirza sev. Viens no pirmajiem mēģinājumiem formulēt V. principu morālē bija t. s. «zelta likums» Bībelē. Jaunajos laikos šo principu formulēja Kants (*Kategoriskais imperatīvs*). Mūsd. buržuāziskajā ētikā V. principu pamato neopozitīvistis R. Hears, kurš tomēr uzskata, ka uz šo principu var reducēt jebkuru morālo prasību saturu. Jebkura morāle cilvēces vēsturē formāli balstījās uz atziņu, ka tās principi vienādi attiecas uz visiem cilvēkiem. Tomēr, s-bai attīstoties, V. principa vēsturiskais saturs mainījās. Feodālā morāle atklāti formulē atšķirīgas uzvedības normas dažādām kārtām. V. ir tikai vienas kārtas ietvaros. Buržuāziskā morāle pasludina cilvēku vispārēju V., taču šis princips paliek tīri formāls faktiskās šķiru nevienlīdzības dēļ. Istenībā šķiriskajā s-bā dažādu sociālo slāņu pārstāvjiem tiek izvirzītas atšķirīgas prasības. Patiesi vispārcilvēciska morāle ir vienīgi komunistiskā morāle, kura paredz iznīci-

nāt šķiriskās atšķirības starp cilvēkiem. Šajā ziņā tā ir pirmā morāle cilvēces vēsturē, kura reāli izvirza vienādas prasības visiem cilvēkiem, t. i., konsekventi īsteno V. principu morālē.

VISPUSĪGA UN VIENGABALAINA PERSONĪBAS ATTĪSTĪBA.

Viengabalainas, harmoniskas cilvēka attīstības problēma izriet no izpratnes par s-bas progresa pretrunīgo raksturu, ko rada darba dalīšana. Šis dalīšanas rezultātā atsevišķs cilvēks veic tikai daļu no tā, kas veido cilvēku priekšmetisko darbību kopumā, līdz ar to cilvēks kļūst vienpusīgs un viņa spēju līmenis krasi atpaliek no s-bas kultūras līmeņa. Cilvēka viengabalaina attīstība noris s-bas kultūras bagātības apgūšanas gaitā, kurā katrs cilvēks kļūst par pašdarbīgu un radošu personību. Atšķirībā no specializācijas, kas nozīmē dažādu cilvēku koncentrēšanos uz speciāliem priekšmetiem, darba sabiedriskā dalīšana ir paša darba sadalīšana (t. i., tiek sadalīts darbs kā visas materiālās un garīgās kultūras priekšmetiskās sfēras ražošanas un atražošanas veids) un paša darba procesa sadalīšana atsevišķās funkcijās, kad katrs veic vienu no šīm funkcijām. Kā saka K. Markss un F. Engelss, «dalot darbu, tiek sadalīts daļās arī cilvēks» (*Engelss F. Anti-Dirings. R., 1978, 287. lpp.*), viņš kļūst kroplīgi vienpusīgs, «daļējs», pārvēršas par darāmā darba rīku (*Markss K. Kapitāls. R., 1973, 1. sēj., 302., 528. lpp.*). Tāda ir materiālā un garīgā, fiziskā un intelektuālā darba, praktiskās un teorētiskās, izpildu un mērķziniģās darbības dalīšana; tas noved pie šo daļu pilnīga pretstata, kas izpaužas s-bas sašķeltībā antagonistiskās šķirās. Rūpnieciskā un lauksaimnieciskā darba dalīšana, zinātnes, mākslas, ideoloģijas utt. nodalīšanās savstarpēji pretējās sfērās nozīmē daudz cilvēku dzīves jomu, cilvēcisko spēju pārvēršanu tikai par s-bas īpašumu. Bez tam daži sociālo institūtu darbības aspekti ir tādi, ka tie nevar kļūt par personības dzīves sastāvdaļu. Šādas kroplīgas darba

dališanas sistēmā, šķiru attiecību sistēmā pats cilvēks rada visu virs viņa pastāvošo atsvešināto spēku hierarhiju (*Atsvešināšanās*). Savas «atsevišķās» darbības robežās viņš ir tikai bezgalīgi sīka veseluma (s-bas) dzīves daļiņa. Nepieciešamība veikt noteiktas darbības viņam ir no ārienes uzspiesta prasība, ko atliek tikai izpildīt. Tā vietā, lai būtu brīvs, pašdarbīgs subjekts, kas apzināti rada savas dzīves izpausmes, viņš pārvēršas par objektu, kas akli izpilda no ārienes diktētus pienākumus un ko s-ba izmanto tikai par līdzekli, par darbspēku. Visas galv. cilvēku uzvedības formas s-bā un pat apziņas formas tiek uzskatītas par iepriekš «ieprogrammētām» funkcijām. Atbilstoši tam valdošā šķiriskā morāle ir viens no faktoriem, kas regulē šo sociālo funkciju pildīšanu un spiež pildīt sabiedriskās normas. Šādos apstākļos cilvēks ir spiests tikumisko pienākumu uzskatīt par kaut ko principiāli svešu savām iekšējām tieksmēm. Tāds cilvēka stāvoklis raksturīgs visai antagonistisko šķiru s-bu vēsturei. Sociālisms likvidē šķiru pretstatus. Komunisma celtniecības procesā pakāpeniski tiek pārvarēta darba sociālā dališana, kas kropļo cilvēku, — darba dališana fiziskajā un garīgajā, vadošajā un izpildu darbā u. tml. Tas tiek panākts, nevis vienkārši vienai personai savienojot vairākas darba funkcijas, nevis mehāniski apvienojot atsevišķas funkcijas, kuras ir radījušas darba sociālā dališana un atsvešināšanās, bet gan novēršot šādu sašķeltību. To novērš, attīstot tādu darbību, kas ietver sevī bagātu radošo saturu, lielu sociālo nozīmību un tikumisku ievirzi. Jau kapitālismā pati lielrūpniecība prasa «pēc iespējas lielāku strādnieku daudzpusību» (*Markss K. Kapitāls. R., 1973, 1. sēj., 400. lpp.*) un darba veidu maiņu, bet komunistiskās formācijas attīstība prasa ne tikai daudzpusīgu, bet arī viengabalainu darbību, kas katram cilvēkam būtu pirmā nepieciešamība. Cilvēks pašā darba procesā apgūst visas tās funkcijas (administratīvās un kontroles, sadales

un vadišanas, aizsardzības), kas agrāk atradās virs viņa (un līdz ar to nav vajadzības šīs funkcijas īpaši izdalīt). Viņš savā darbībā iekļauj visu šo uzdevumu risināšanu kā palīgfunkcijas un kļūst par universālu un radošu subjektu. Tieši tā ir personības viengabalaina attīstība. Tas viss, ko prasa s-bas vajadzības kopumā, kļūst par katru cilvēka darbības nepieciešamu saturu, par viņa paša vajadzību. Tiek panākta indivīda un s-bas mērķu vienotība. Šīs problēmas atrisināšanas tikumiskā nozīme izriet no tā, ka cilvēks un s-ba pārstāj uzlūkot viens otru par līdzekli. No vienas puses, indivīds s-bas mērķus padara arī par saviem tiešajiem mērķiem. No otras puses, s-ba neizvirza nekādus mērķus, kas būtu pret-runā ar indivīda visu iekšējo spēku maksimālu attīstību un garīgo uzplaukumu. Komunisma pamatprincips ir «katra indivīda pilnīga un brīva attīstība» (turpat, 485. lpp.). Tāpēc tiešajās savstarpējās attiecībās cilvēki cits citu nepadara par savu līdzekli. Izzūd vajadzību un egoistisko noslieču pretstats tikumiskajam pienākumam, un rodas cilvēku pašapziņa, kam atbildība par visas s-bas norisēm ir galvenais rīcību noteicošais motīvs. Marksistiskais «cilvēka viengabalainības» jēdziens ir pretstats kā mehānistiskajai daudzpusībai, tā arī vienpusīgai viengabalainībai, tas raksturo cilvēka iekšējo uztvērigumu attieksmē pret kultūrvēsturiskā procesa rezultātiem. Harmoniska, vispusīgi attīstīta cilvēka veidošana ir *komunistiskās audzināšanas* procesa kodols, viens no komunisma uzcelšanas nosacījumiem.

VIVEKĀNANDA Svami (Narendranatha Datas pseidonīms) (1863—1902) — ind. domātājs, humanists, reliģiskais reformators un sabiedriskais darbinieks. Eiropā un Amerikā pazīstams kā neovedantas propagandists, sarakstījis lekcijas par *jogu*. V. garīgo zināšanu jomā aizstāvēja sintēzes ideju. Tas, ka katra skola pretendē uz patiesību, saka V., ir novedis pie cilvēces garīgas nošķirtības. Tāpēc

iecietības vietā (istiem patiesības meklējumiem tā ir apvainojoša) viņš iesaka godprātīgi izturēties pret jebkuru izvēlēto ceļu. V. centās piešķirt citu jēgu pierastajiem reliģiskajiem priekšstatiem, aicināja cīnīties pret dažādu ticību nošķirtību, uzstājās pret reliģisko kultu mākslīgu atraušānu no dzīves. V. noraidīja aklu sekošanu autoritātēm, dažādu kanonu dievināšanu, uzskatīja, ka galv. ir ieaudzināt cilvēkos cieņas jūtas, un apgalvoja, ka vienīgais grēks ir uzskatīt cilvēku par grēcinieku. Izklāstīdams jogas mācību, V. par obligātu noteikumu izvirzīja tikumiskas prasības: būt patiesam, nebūt skaudīgam, darīt citiem labu, nedarīt pāri dzīvai radībai, neiekārot cita īpašumu utt. Viņš nosodīja tos, kas domā tikai par sevis glābšanu, un tos, kas, zinādami augstus principus, neievēro tos paši savā dzīvē («pārāk daudzi cīnās pret sava kaimiņa maldiem»). Būdam reliģiski ideālistisko uzskatu piekritējs, V. tomēr atzina zinātnes, materiālisma un pat ateisma sasniegumus. V. mācības nacionāli patriotiskais gars netraucēja viņam cienīt citu tautu panākumus, un viņa mācības demokrātiskais saturs veicināja Indijas atbrīvošanās kustību.

VOLUNTĀRISMS (lat. *voluntas* — grība) — morālē — tikumiskās darbī-

bas subjektīvistisks izpratnes princips, pēc kura cilvēka morālajai izvēlei nav jābūt atkarīgai ne no kādiem sociālajiem likumiem un sabiedriskajām normām, viņam sava morāle jāizvēlas «brīvi», vadoties tikai pēc paša ieskatiem. V. ir ētiskā *relatīvisma* galēja izpausme, kas balstās uz izkropļotiem priekšstatiem par cilvēka tikumisko *brīvību*, morālo *pašdarbību un jaunradi*. Par praktisku uzvedības principu V. izvirza galēju *individuālismu* un *nihilismu* un galarezultātā ved pie *amorālisma*. Terminu «V.» ieviesa vācu sociologs F. Tennies 19. gs. b. V. idejas ētikā (tāpat kā filozofijā) tika izvirzītas arī agrāk. V. princips ļoti raksturīgs iracionālisma ētikai, *Sopenhaueram, Ničem, Bergsonam* (sk. arī *Eksistenciālisms, Pašrealizācijas ētika, «Humānistiskā» ētika*). Morāles voluntāristiskās izpratnes lielā izplatība mūsd. buržuāziskajā ētikā ir saistīta ar kapitālisma vispārējo krīzi un tās izraisīto pret-runu saasināšanos starp *cilvēku un s-bu*. No zinātniskām pozīcijām V. principu filozofijā un ētikā kritizēja marksisms-ļeņinisms (*Cēlonība; Brīvība, grības; Brīvība, tikumiskā*).

VOLUTIVĀ ĒTIKA — sk. *Neopozitīvisms*.

Z

ZELTA LIKUMS — viena no senākajām normatīvajām prasībām, kas izsaka tikumības vispārcilvēcisko saturu (*Vispārcilvēciskais un šķiriskais morālē*). Tās visizplatītākais formulējums ir šāds: «(ne)dari citiem to, ko tu (ne)gribi, lai citi darītu tev». Z. l. jau sastopams daudzu kultūru

senos rakstu pieminekļos (*Konfūcija mācībā, senind. «Mahābhāratā», Bībelē, Homēra «Odisejā» u. c.*) un stabili saglabājas sabiedriskajā apziņā turpmākajos laikmetos — līdz pat mūsu dienām. Tautā tas ir nostiprinājies sakāmvārda veidā: «Nedari otram to, kas pašam nepatīk». Šī prasība

vēsturē ir figurējusi ar dažādiem nosaukumiem: «izteiciens», «princips», «galv. princips» utt. Apzīmējums «Z. I.» nostiprinājies kopš 18. gs. b. Seno laiku ētikā Z. I. tiek minēts galvenokārt kā dzīves gudrība, praktiskā prāta prasība. Viduslaiku kristīgajā ētikā ir mēģinājumi (piem., *Augustīnam*) to padarīt par teocentriskās morāles galv. principu. Jauno laiku ētikā Z. I. tiek uzlūkots par galv. un pašu par sevi saprotamu morāles prasību (*Hobss, Loks, J. G. Herders* u. c.). Z. I. rašanās liecināja par asinsradnieciskās ierobežotības pārvarēšanu morālajā apziņā un pāreju no dzimtas bezpersoniskās atbildības uz individuālo atbildību. Kad s-ba ir noslāņojusies šķirās, Z. I. iegūst divējādu nozīmi: apspiestie ar to pauž nepatiku pret nevienlīdzības attiecībām, bet ekspluatatoriem Z. I. noder nevienlīdzības apslēpšanai. Z. I. pozitīvā tikumiskā nozīme ir tā, ka tas apstiprina cilvēka tiesības un pienākumu uzņemties atbildību un rīkoties atbilstoši saviem priekšstatiem par vislabāko; orientē individuālo izstrādāt tikumiskās uzvedības mehānisma svarīgu elementu — spēju iedomāties sevi cita vietā un emocionāli pārdzīvot viņa stāvokli. Z. I. vispārcilvēciskā jēga ir saistīta ar tajā ietvertu humanistisko *vienlīdzības* ideju. «Visaugstākais tikumiskais stāvoklis, bez šaubām, ir tāds, kurā cilvēki izturas cits pret citu kā brīvi un līdzīgi, kurā likums: «Nedari otram to, ko nevēli pats sev,» — valdītu cilvēku savstarpējās attiecībās» (*A. Bēbelis*). Komunistiskajā morālē, kas apzinās Z. I. zināmu ierobežotību un vienpusību, tas ietilpst kā cilvēku elementārs vispārcilvēciskās savstarpējo attiecību priekšnoteikums, kurā izpaužas pēctecīga saistība ar pagātnes tikumisko pieredzi.

ZENONS no Kitionas (apm. 336—apm. 264 p. m. ē.) — sengr. filozofs, *stoicisma* pamatlicējs. No Z. darbiem saglabājušies tikai fragmenti. Z. individuālistiskās ētikas mērķis ir iezīmēt ceļu, kā, katram individam pilnveidojoties, panākt augsti tikumisku s-bu. Par tikumības pamatu Z. uzskatīja

principu «jādzīvo saskaņā ar dabu». Iegūt *tikum* var, tikai sekojot saprātam, kas caurstrāvo cilvēka iedabu. Identificējot tikumu ar domāšanas un rīcības saskatītu un konsekvenci, Z. to pretstatā *epikūrismam* jau pašu par sevi uzskata par svētlaimi. Viņš izšķir četrus tikumu veidus: saprātīgumu, mērenību, vīrišķību un taisnīgumu, kam atbilst četras pretejas īpašības — četri netikumi. Visu, kas nav ne tikums, ne netikums, Z. iekļauj «mazsvarīgo» jēdzienu («adiaforu») kategorijā: dzīvība, nāve, slimība, bagātība, nabadzība utt. Laime un tikumība sasniedzama tikai gudrajam. Zināšanas palīdz viņam nostāties pāri strauji plūstošajai dzīvei un ierobežot kaislības (skumjas, bailes, iekāri, apmierinājumu), kam ir pakļauti parastie cilvēki. Šo kaislību pārvarēšana un *ataraksijas* sasniegšana ir gudrā morāls pienākums. Z. mācība par tikumu bija mēģinājums dot savu izpratni par to, kā panākt brīvību vergturu s-bas apstākļos. Stoīki uzskatīja, ka tas iespējams, apzināti norobežojoties no dzīves grūtībām un sabiedriskās darbības.

ZIEDOŠANĀS — tikumiskās *darbības* veids; morālo prasību izpildīšana par spīti sevišķi nelabvēlīgiem sociāliem apstākļiem vai personiskās dzīves apstākļiem, naidīgu apkārtējo vidi un spiedienu no ārpusē, nelokāma grūtību, smagumu, trūkumu pārciešana, pašuzturēšanās. Vēsturiski Z. ideja rodas kā antitēze *varonībai*. Varonību sākotnēji izprata kā dievu dāvētu pārdabisku spēju uzvarēt ienaidniekus un gūt sekmes visos pasākumos, kā likteņa vienreizīgumu, veiksmi un visspēcību, kura piemīt vienīgi izcilām personībām, karavadoņiem, valdniekiem (Gilgamešs sumeru eposā, Ahillejs Homēram), bet ne vienkāršiem mirstīgajiem. Līdz ar šķirisko un valsts hierarhisko attiecību attīstību cilvēkam izveidojas dzīves pretrunu un šķēršļu nepārvaramības apziņa, jo viņam laupīta laicīgā un dievišķā vara. Izveidojas arī citi priekšstati par dzīves *varoņdarbu*: tas tiek izprasts kā cilvēka spēja turēties pretī

likteņa triecieniem, mierīgi uztvert sakāvi un, pat nesasniedzot pozitīvus rezultātus, palikt uzticīgam tikumiskajiem principiem, saglabāt iekšējo brīvību un cieņu. Tādu Z. izpratni izstrādā *stoicisms*. Cilvēkam īpaši naidīgos apstākļos Z. pāraug moceklibā, sevis upurēšanā cēlas idejas vārdā. Šo būtībā demokrātisko ideālu, kaut arī tam uzspiests pesimisma un pasivitātes zīmogs, vēlāk pielāgoja pasaules reliģiju (īpaši kristietības, daļēji *budisma*) vajadzībām. Tā, Kristus tiek tēlots kā cilvēka mocekļa paraugs, viņš ziedo sevi visas cilvēces izpiršanas un pestīšanas vārdā. Z. un mocekliību kristīgā baznīca saprot kā moku izciešanu un bojāeju cīņā pret neticīgajiem «dieva slavas labad», kā mūku un vientuļnieku dzīvi. Principiāli citu jēgu Z. iegūst tikumības revolucionārajās tradīcijās: tā tiek

aplūkota kā pozitīvas varonības specifiska izpausmes forma īpašos apstākļos. Pretēji liberālajai reakcijai uz 1905. g. revolūcijas sakāvi, t. i., pretēji revolucionāri «inteligentiskās» varonības pretstatišanai pašpilnveidošanās, samierināšanās, «iekšēja un neredzama varoņdarba» pašai izdzīvībai (S. Bulgakova raksts «Heroisms un ziedošanās» izdevumā «Vehi»), Ļeņins un boļševiki Z. traktēja kā varonību apstākļos, kad tautā nav vai mazinās revolucionaritāte, kā uzticību lietai, ko patiesie revolucionāri apliecina smagā un grūtā pagrīdes darbā, izsūtījumā un cietumos. Pēc Oktobra Ļeņins izvirzīja lozungu par entuziasma pārvēršanu «ikdienas darba» varonībā. Komunistiskā morāle noteiktos apstākļos prasa savienot ārkārtējās rīcības varonību ar šādu ikdienas Z.

ALFABĒTISKAIS RĀDĪTĀJS

- Abelārs — Абельяр (7)
 Absolutisms — абсолютизм (7)
 Afektīvi voluntārās morālās vērtības teorijas — аффективно-волевые теории моральной ценности (8)
 Aksioloģija — аксиология (8)
 Aksioloģiskais intuitīvisms — аксиологический интуитивизм — sk. Intuitīvisms (105)
 Aktivitāte — активность (9)
 Akvīnas Toms — Фома Аквинский (9)
 Altruisms — альтруизм (9)
 Amoralisms — аморализм (10)
 Antistens — Антисфен (10)
 Apātija — апатия (11)
 Armeļošana — клевета (11)
 Aprobātīvās teorijas — апробативные теории (11)
 Arzinīgums — сознательность (12)
 Arziņa, ētiskā — сознание этическое (12)
 Arziņa, morālā — сознание моральное (13)
 Arējā kultūra — внешняя культура — sk. Uzvedības kultūra (252)
 Aristips — Аристипп (14)
 Aristotelis — Аристотель (14)
 Askētisms — аскетизм (15)
 Ataraksija — атараксия (16)
 Atbildība — ответственность (16)
 Atmaksa — воздаяние (17)
 Atriebība — месть (18)
 Atsveināšanās — отчужденность (18)
 Attiecības, tikumiskās — отношения моральные (19)
 Attieksme pret dabu — отношение к природе (20)
 Attieksme pret darbu — отношение к труду (21)
 Attieksme pret īpašumu — отношение к собственности (22)
 Attieksme pret sievieti — отношение к женщине (23)
 Atzinība — одобрение — sk. Sankcija (222)
 Audzināšana, darba — трудовое воспитание (23)
 Audzināšana, tikumiskā — воспитание нравственное (24)
 Augstprātība — високомерие (25)
 Augstirdība — великодушие (25)
 Augustīns — Августин (26)
 Aurēlijs — Аврелий (26)
 Austrumu ētika — восточная этика (27)
 Autonomā ētika — автономная этика (27)
 Autoritārisms — авторитаризм (28)
 Autoritāte — авторитет (28)
 Bailes — страх (29)
 Banalitāte — пошлость (30)
 Barts — Барт (30)
 Bauslis — заповедь (31)
 Beļinskis — Белинский (31)
 Beneficiārijs — бенефициарий (32)
 Bentems — Бентам (32)
 Berdjajevs — Бердяев (33)
 Bergsons — Бергсон (33)
 Biedrīskums — товарищество (34)
 Brīvība, gribas — свобода воли (34)
 Brīvība, tikumiskā — свобода нравственная (35)
 Budisms — буддизм (36)
 Buržuāziskā ētika — буржуазная этика (37)
 Buržuāziskā morāle — буржуазная мораль (38)
 Cēlonība — причинность (39)
 Cēlums — благородство (40)
 Cicerons — Цицерон (41)
 Cienīšana — уважение (41)
 Cieņa — достоинство (41)
 Cilvēcība — человечность (42)
 Cilvēkmīlestība — человеколюбие — sk. Humānisms (95)
 Cilvēks un sabiedrība — человек и общество (42)
 Cīnisms — цинизм (43)
 Caklums — трудолюбие (44)
 Černiševskis — Чернышевский (44)
 Darba disciplīna — дисциплина трудовая — sk. Disciplīna, darba (51)
 Darba tikumība — труда нравственность (45)
 Darbība — деятельность; действие (46)
 Demagoģija — демагогия (47)
 Dēmokrits — Демокрит (48)
 Deontoloģija — деонтология (48)
 Deontoloģiskais intuitīvisms — деонтологический интуитивизм — sk. Intuitīvisms (105)
 Derīgums — полезность (49)
 Deskriptīvā ētika — дескриптивная этика (50)
 Determinisms — детерминизм — sk. Cēlonība (39)
 Deviatīva uzvedība — отклоняющееся поведение (50)
 Disciplīna — дисциплина (51)
 Disciplīna, darba — дисциплина трудовая (51)
 Džūijs — Дьюи (52)
 Dobroļubovs — Добролюбов (53)
 Dogmatisms — догматизм (53)
 Dostojevskis — Достоевский (54)
 Draudzība — дружба (55)
 Drosme — смелость (56)
 Dzenbudisms — дзен (56)
 Dzenulis — побуждение (56)
 Dzīves jēga — смысл жизни (57)
 Dzīves pozīcija — жизненная позиция (58)
 Dzīves stils — стиль жизни (59)
 Dzīvesveids — образ жизни (59)
 Egoisma teorijas — эгоизма теории (61)
 Egoisms — эгоизм (62)

Eidemonisms — эвдемонизм (62)
 Ekoloģiskā ētika — экологическая этика (63)
 Eksistenciālists — экзистенциализм (64)
 Emocijas — эмоции (65)
 Emotivisms — эмотивизм — sk. Neopozitīvisms (175)
 Engelss — Энгельс (65)
 Epiktēts — Эпиктет (67)
 Epikūrisms — эпикуризм (67)
 Epikūrs — Эпикур (68)
 Eshatoloģija — эсхатология (68)
 Etika — этика (69)
 Etika un ekoloģija — этика и экология (70)
 Etika un pedagoģija — этика и педагогика (71)
 Etika un psiholoģija — этика и психология (72)
 Etika un socioloģija — этика и социология (73)
 Etikas kategorijas — категории этики (73)
 Etiketē — этикет (74)
 Etiskā apziņa — сознание этическое — sk. Apziņa, ētiskā (12)
 Etiskais sociālists — этический социализм (75)
 Etiskais un estētiskais — этическое и эстетическое (76)
 Evolucionārā ētika — эволюционная этика (77)
 Fanātisms — фанатизм (77)
 Farizejiskums — фарисейство (78)
 Fatālists — фатализм (78)
 Feierbahs — Фейербах (78)
 «Felicitoloģija» — «фелицитология» (79)
 Fetišisms — фетишизм (80)
 Fihte — фиште (80)
 Filantropija — филантропия (81)
 Formālists — формализм (82)
 Freidisms — фрейдизм (83)
 Fromms — Фромм (83)
 Furijs — Фурье (84)
 Gandijs — Ганди (85)
 Gļēvulība — трусость (86)
 Godīgums — честность (86)
 Godkāre — тщеславие (87)
 Gods — честь (87)
 Grēks — грех (88)
 Gribas brīvība — свобода воли — sk. Brīvība, gribas (34)
 Grocijs — Гроций (88)
 Hačesons — Хатчесон (89)
 Hartmānis E. — Гартман Э. (89)
 Hartmanis N. — Гартман Н. (90)
 Hedonisms — гедонизм (91)
 Hēgelis — Гегель (91)
 Heidegers — Хайдеггер (92)
 Helvēcijs — Хельвеций (93)
 Hercens — Герцен (93)
 Hjūms — Юм (94)
 Hobss — Гоббс (95)
 Holbahs — Гольбах (95)
 Humānisms — гуманизм (95)
 «Humānistiskā» ētika — «гуманистическая» этика (97)
 Ideāls — идеал (97)
 Idejiskums — идейность (99)
 Iecietība — терпимость (100)

Iedomība — зазнайство (100)
 Iemaņas — навыки (101)
 Ierosme — почин (101)
 Iesikstētība — косность (101)
 Iezimes, rakstura — черты характера — sk. Raksturs, morālais (214)
 Imperatīvā ētika — императивная этика — sk. Neopozitīvisms (175)
 Individuālists — индивидуализм (102)
 Iniciatīva — инициатива (103)
 Intereses — интерес (103)
 Interēsu teorija — интереса теория (104)
 Internacionālists — интернационализм (104)
 Intuitīvisms — интуитивизм (105)
 Ipašības, morālas — качества моральные (106)
 Iracionālists — иррационализм (107)
 Islams — ислам (108)
 Izdarījums — деяние (108)
 Izpirkšana — искупление (108)
 Izturētība — выдержка (109)
 Izvēle, morālā — выбор моральный (109)
 Jādarība — обязанность (110)
 Jaroslavskis — Ярославский (110)
 Jaspers — Ясперс (111)
 Jaunā cilvēka veidošana — формирование нового человека (111)
 Jaunā izjūta — чувство нового (112)
 Jezuitisms — иезуитизм (112)
 Joga — йога (113)
 Jūtas — чувства (113)
 Jūtu kultūra — культура чувств (114)
 Kalvins — Кальвин (115)
 Kalīniņš — Калинин (116)
 Kami — Камю (116)
 Kants — Кант (117)
 Karjerisms — карьеризм (118)
 Kategorijas — категории этики — sk. Etikas kategorijas (73)
 Kategoriskais imperatīvs — категорический императив (118)
 Kauns — стыд (119)
 Kautrība — скромность (119)
 Kautskis — Каутский (120)
 Kirkegors — Кьеркегор (120)
 Kolektīvisms — коллективизм (121)
 Kompleksā pieeja audzināšanai — комплексный подход к воспитанию (122)
 Komunistiskā audzināšana — коммунистическое воспитание (122)
 Komunistiskā morāle — коммунистическая нравственность (123)
 Konflikts, tikumiskais — конфликт моральный (126)
 Konformisms — конформизм (126)
 Konfūcijs — Конфуций (127)
 Konsekvenciālā ētika — консеквенциальная этика (127)
 Kontekstuālā ētika — контекстуальная этика (128)
 Konts — Конт (128)
 Kosmiskās teleoloģijas ētika — космической телеологии этика (128)
 Kritērijs, morāles — критерий нравственности (129)
 Kritika un paškritika — критика и самокритика (129)
 Kropotkins — Кропоткин (130)

Krupskaja — Крупская (130)
 Kvietisms — кветизм (130)

Labais — добро (131)
 Labdarība — добродеение — sk. Labumdarība (132)
 Labrijers — Лабруйер (132)
 Labumdarība — благодеяние (132)
 Labums — благо (133)
 Laime — счастье (133)
 Lafargs — Лафарг (134)
 Laodzi — Лаоцзы (134)
 Larošfuko — Ларошфуко (135)
 Laulības un ģimenes tikumība — брачно-семейная мораль (135)
 Legālisms — легализм (137)
 Leibnics — Лейбниц (137)
 Lēmums, morālais — решение моральное (137)
 Lepnums — гордость (138)
 Liberālā kristietība — либеральное христианство (138)
 Lidzietība — сострадание — sk. Lidzjūtība (139)
 Lidzjūtība — сочувствие (139)
 Liekdība — тунеядство (139)
 Liekulība — лицемерие (140)
 Lingvistiskā analīze — лингвистический анализ — sk. Neopozitīvisms (175)
 Loks — Локк (140)
 Lunačarskis — Луначарский (141)
 Luters — Лютер (142)
 Ļaundarība — злодеяние (142)
 Ļaunais — зло (143)
 Ļeņins — Ленин (143)

Makarenko — Макаренко (145)
 Makiavelli — Макиавелли (146)
 Makiavellisms — макиавеллизм (147)
 Mandevils — Мандевиль (147)
 Manieres — манеры (148)
 Mantkārība — корыстолюбие (148)
 Maritēns — Маритен (148)
 Marks Aurēlijs — Аврелий — sk. Aurēlijs (26)
 Markss — Маркс (149)
 Marsels — Марсель (151)
 Mazdūšība — малодушие (152)
 Meklējumi, tikumiskie — искания нравственные (152)
 Meliorisms — мелиоризм (152)
 Mērķi un līdzekļi — цели и средства (153)
 Mērķis — цель (154)
 Metaētika — метаэтика (154)
 Mētpilsonība — мещанство (154)
 Mīlestība — любовь (155)
 Mills — Милль (156)
 Mizantropija — человеконенавистничество (156)
 Mode — мода (157)
 Modrība, revolucionārā — бдительность революционная (157)
 Montens — Монтень (158)
 Monteskjē — Монтескье (158)
 Morālā arziņa — сознание моральное — sk. Arziņa, morālā (13)
 Morālā izvēle — выбор моральный — sk. Izvēle, morālā (109)
 Morālā noturība — моральная надежность — sk. Personības tikumiskā kultūra (200)

Morālais lēmums — решение моральное — sk. Lēmums, morālais (137)
 Morālais raksturs — характер моральный — sk. Raksturs, morālais (214)
 Morālais spriedums — суждение моральное — sk. Spriedums, morālais (235)
 Morālās īpašības — качества моральные — sk. Īpašības, morālās (106)
 Morālās labestības teorija — моральной доброты теория (159)
 Morāle — мораль (160)
 Morāle un māksla — мораль и искусство (162)
 Morāle un politika — мораль и политика (163)
 Morāle un reliģija — мораль и религия (164)
 Morāle un sociālā vadīšana — мораль и социальное управление (165)
 Morāle un tiesības — мораль и право (166)
 Morāle un zinātne — мораль и наука (167)
 Morāles kodekss — кодекс моральный (168)
 Morāles kritērijs — критерий нравственности — sk. Kritērijs, morāles (129)
 Morāles norma — норма моральная — sk. Norma, morālā (181)
 Morāles valoda — язык моральный — sk. Valoda, morāles (254)
 Morāles valodas loģika — логика морального языка (169)
 Morālizēšana — морализирование (170)
 Motīvs — мотив (170)
 Mūrs — Мур (171)
 Musulmanisms — мусульманство — sk. Islams (108)

Naids — ненависть (171)
 Naturalisms — натурализм (172)
 Nāve — смерть (173)
 Nelokāmība — стойкость — sk. Izturētība (109)
 Nenovīdība — ревность (174)
 Neofreidisms — неофрейдизм (174)
 Neohēgelisms — неогегельянство — sk. Pašrealizācijas ētika (193)
 Neopozitīvisms — неопозитивизм (175)
 Neoprotēstantisms — неопротестантизм (176)
 Neotomisms — неотомизм (177)
 Netikums — порок — sk. Tikums (247)
 Neuzticība — измена (178)
 Neviltotība — искренность (178)
 Niče — Ницше (178)
 Nihilisms — нигилизм (179)
 Nodevība — предательство (179)
 Nodomi un darbi — намерения и дела (180)
 Nodoms — намерение (181)
 Norēlums — порицание — sk. Sankcija (222)
 Norma, morālā — норма моральная (181)
 Normatīvā ētika — нормативная этика (181)
 Nosodījums — осуждение — sk. Sankcija (222)
 Noziegums — преступление (182)
 Nožēlošana — раскаяние (182)

Optimisms — оптимизм (183)
 Ovens — Оуэн (184)

- Paliekas — пережитки (185)
 Paradumi — привычки (186)
 Paraugs — пример (186)
 Paraža — обычаи (187)
 Paražu tiesības — обычное право (187)
 Pārkāpums — проступок (188)
 Pārliecība — убеждение (188)
 Pārliecināšana un piespēšana — убеждение и принуждение (189)
 Pārliecinātība — убежденность (189)
 Paskāls — Паскаль (190)
 Pašaizliedzība — самоотверженность (191)
 Pašarziņa — самосознание (191)
 Pašaudzināšana — самовоспитание (192)
 Pašdarbība un jaunrade — самостоятельность и творчество (192)
 Paškontrolē — самоконтроль (193)
 Pašrealizācijas ētika — самореализационная этика (193)
 Pašvērtējums — самооценка (194)
 Pateicība — благодарность (194)
 Patērnnieciskums — потребительство (194)
 Patiesība un morāle — истина и нравственность (195)
 Patiesīgums — правдивость (196)
 Patmīlība — самолюбие (197)
 Patriotisms — патриотизм (197)
 Pazemība — смирение (198)
 Personalisms — персонализм — sk. Pašrealizācijas ētika (193)
 Personība — личность (198)
 Personība un kolektīvs — личность и коллектив (198)
 Personības tikumiskā kultūra — нравственная культура личности (200)
 Personiskais paraugs — личный пример — sk. Paraugs (186)
 Pesimisms — пессимизм (200)
 Piekļība — вежливость (201)
 Pienākums — долг (201)
 Pilnveidošanās — самосовершенствование — sk. Pašaudzināšana (192)
 Pisarevs — Писарев (202)
 Platons — Платон (203)
 Plehanovs — Плеханов (204)
 Plotins — Плотин (205)
 Pragmatisms — прагматизм (206)
 Praiss — Прайс (207)
 Prasība — требование (207)
 Prasīgums — требовательность (208)
 Prāts, tikumiskais — разум нравственный (208)
 Priekšrakstspriedums — предписательное суждение — sk. Valoda, morāles (254)
 Principi — принципы (208)
 Principālitate — принципиальность (209)
 Probabilisms — пробабиллизм (209)
 Privātprašnieciskās intereses — частно-собственные интересы — sk. Attieksme pret īpašumu (22)
 Profesionālā ētika — профессиональная этика (210)
 Progress, tikumiskais — прогресс нравственный (211)
 Prudons — Прудон (212)
 Puritanisms — пуританство (212)
 Racionālisms — рационализм (213)
 Raksturs, morālais — характер моральный (214)
 Relativisms — релятивизм (214)
 Reliģiskā morāle — религиозная мораль (215)
 Reputācija — репутация (216)
 Revolucionārā modrība — бдительность революционная — sk. Modrība, revolucionārā (157)
 Rīcība — поступок (216)
 Rigorisms — ригоризм (217)
 Rituāls — ритуал (217)
 Rupjība — грубость (218)
 Ruso — Руссо (218)
 Sabiedriskā doma — общественное мнение (219)
 Sabiedriskais līgums — общественный договор (220)
 Sacensība — соревнование (220)
 Sadzīves tikumība — бытовая нравственность (221)
 Saistība — обязательство (222)
 Sankcija — санкция (222)
 Saprātīgas vajadzības — потребности разумные — sk. Vajadzības, saprātīgas (253)
 Sārsts — Сартр (223)
 Sākarsme — общение (224)
 Savaldība — самообладание (224)
 Savstarpējā palīdzība — взаимомощь (225)
 Sekas — последствия (225)
 Seneka — Сенека (225)
 Sensimons — Сен-Симон (226)
 Simboliskā vērtēšanas teorija — символическая теория ценностей (226)
 Sirdsapziņa — совесть (227)
 Situatīvā ētika — ситуационная этика (228)
 Skaudība — зависть (228)
 Skepticisms — скептицизм (229)
 Skopums — скудость (230)
 Slavaskāre — честолюбие (230)
 Smalkjūtiņa — чуткость (230)
 «Sociālā ētika» — «социальная этика» (231)
 Sociālistiskās kopdzīves noteikumi — правила социалистического общежития (231)
 Sokrats — Сократ (231)
 Solidaritāte — солидарность (232)
 Solovjovs — Соловьев (233)
 Spensers — Спенсер (234)
 Spinoza — Спиноза (234)
 Stimulējums un sods — поощрение и наказание (235)
 Spriedums, morālais — суждение моральное (235)
 Stoicisms — стоицизм (235)
 Sūfisms — суфизм (236)
 Svētība — ханжество (237)
 Seiftsberijs — Шефцбери (237)
 Sillers — Шиллер (238)
 Sopenhauers — Шопенгауэр (238)
 Štirners — Штирнер (239)
 Šveicers — Швейцер (239)
 Tabu — табу (240)
 Tagore — Тагор (241)
 Taisnība — правда (241)
 Taisnīgums — справедливость (241)
 Taupība — бережливость (243)
 Teijārs de Sardens — Тейяр де Шарден (243)
 «Teleoloģiskā ētika» — «телеологическая этика» (244)

- Teodiceja — теодицея (244)
 Teonomiskā ētika — теонимная этика (244)
 Termini, morāles — термины моральные —
 sk. Valoda, morāles (254)
 Teksmes — склонности (245)
 Tikumi — нравы (245)
 Tikumbā — нравственность (245)
 Tikumiskā audzināšana — воспитание нрав-
 ственное — sk. Audzināšana, tikumiskā
 (24)
 Tikumiskā brīvība — свобода нравствен-
 ная — sk. Brīvība, tikumiskā (35)
 Tikumiskā teoloģija — нравственное богосло-
 вие (246)
 Tikumiskais konflikts — конфликт мораль-
 ный — sk. Konflikts, tikumiskais (126)
 Tikumiskais prāts — разум нравственный —
 sk. Prāts, tikumiskais (208)
 Tikumiskais progress — прогресс нравствен-
 ный — sk. Progress, tikumiskais (211)
 Tikumiskais un skaistais — нравственное и
 прекрасное — sk. Etiskais un estētiskais
 (76)
 Tikumiskās attiecības — отношения мораль-
 ные — sk. Attiecības, tikumiskās (19)
 Tikumiskie meklējumi — искания нравствен-
 ные — sk. Meklējumi, tikumiskie (152)
 Tikumisko jūtu teorijas — нравственного
 чувства теории (246)
 Tikums — добродетель (247)
 Tolstojs — Толстой (247)
 Tradīcija — традиция (248)
 Universālā ētika — универсальная этика —
 sk. Etika un ekoloģija (70)
 Utilitārisms — утилитаризм (249)
 Uzpūtība — чванство (250)
 Uzticēšanās — доверие (250)
 Uzticība — верность (250)
 Uzupurēšanās — самопожертвование —
 sk. Pašaižiedzība (191)
 Uzvedība — поведение (251)
 Uzvedības kultūra — культура поведения
 (252)
 Vaina — вина (253)
 Vajadzības, saprātīgas — потребности
 разумные (253)
 Valoda, morāles — язык моральный (254)
 Valodas (morālē) loģika — логика мораль-
 ного языка — sk. Morāles valodas loģika
 (169)
 Vārda laušana — вероломство (255)
 Vārdu un darbu saskaņa — единство слова
 и дела (255)
 Varoņība — героизм (256)
 Varoņdarbs — подвиг (257)
 Vīrišķība — мужество (258)
 Vispārcilvēciskais un šķiriskais morālē —
 общечеловеческое и классовое в нравст-
 венности (258)
 Vērtējums — оценка (259)
 Vērtējumsprīdums — оценочное сужде-
 ние — sk. Valoda, morāles (254)
 Vērtības — ценности (260)
 Vienlīdzība — равенство (261)
 Vispusīga un viengabalaina personības
 attīstība — всестороннее и целостное
 развитие личности (261)
 Vivekānanda — Вивекананда (262)
 Voluntārisms — волюнтаризм (263)
 Volutīvā ētika — волютивная этика —
 sk. Neopozitīvisms (175)
 Zelta likums — золотое правило (263)
 Zēnon — Зенон (264)
 Ziedošanās — подвижничество (264)

АЛФАВИТНО-ПРЕДМЕТНЫЙ УКАЗАТЕЛЬ

- Абельяр — Abelārs (7)
 Абсолютизм — absolūtisms (7)
 Августин — Augustīns (26)
 Аврелий — Aurēlijs (26)
 Автономная этика — autonomā ētika (27)
 Авторитаризм — autoritārisms (28)
 Авторитет — autoritāte (28)
 Аксиологический интуитивизм — aksioloģiskais intuitīvisms — sk. Intuitīvisms (105)
 Аксиология — aksioloģija (8)
 Активность — aktivitāte (9)
 Альтруизм — altruisms (9)
 Аморализм — amorālisms (10)
 Антифен — Antistēns (10)
 Апатия — apātija (11)
 Аппробативные теории — aprobatīvās teorijas (11)
 Аристипп — Aristips (14)
 Аристотель — Aristotelis (14)
 Аскетизм — askētisms (15)
 Атараксия — ataraksija (16)
 Аффективно-волевые теории моральной ценности — afektīvi volūtārās morālās vērtības teorijas (8)
 Барт — Barts (30)
 Бдительность революционная — Modrība, revolucionārā (157)
 Белинский — Beļinskis (31)
 Бенефициарий — beneficiārijs (32)
 Бентам — Bentems (32)
 Бергсон — Bergsons (33)
 Бердяев — Berdjajevs (33)
 Бережливость — taupība (243)
 Благо — labums (133)
 Благодарность — pateicība (194)
 Благоедеяние — labumdariība (132)
 Благородство — cēlums (40)
 Брачно-семейная мораль — laulības un ģimenes tikumi (135)
 Буддизм — budisms (36)
 Буржуазная мораль — buržuāziskā morāle (38)
 Буржуазная этика — buržuāziskā ētika (37)
 Быта нравственность — sadzīves tikumi (221)
 Вежливость — pieklājība (201)
 Великодушие — augstsirdība (25)
 Верность — uzticība (250)
 Вероломство — vārda laušana (255)
 Взаимопомощь — savstarpējā palīdzība (225)
 Вивекананда — Vivekānanda (262)
 Вина — vaina (253)
 Внешняя культура — ārējā kultūra — sk. Uzvedības kultūra (252)
 Воздаяние — atnaksa (17)
 Волонтаризм — voluntārisms (263)
 Волютивная этика — volūtīvā ētika — sk. Neopozitīvisms (175)
 Воспитание нравственное — audzināšana, tikumiskā (24)
 Восточная этика — austrumu ētika (27)
 Всестороннее, целостное развитие личности — vispusīga un viengabalaina personības attīstība (261)
 Выбор моральный — izvēle, tikumiskā (109)
 Выдержка — izturētība (109)
 Высокомерие — augstprātība (25)
 Ганди — Gandijs (85)
 Гартман Н. — Hartmanis N. (90)
 Гартман Э. — Hartmanis E. (89)
 Гегель — Hēgelis (91)
 Гедонизм — hedonisms (91)
 Гельвеций — Helvēcijs (93)
 Героизм — varonība (256)
 Герцен — Hercens (93)
 Гоббс — Hobss (95)
 Гольбах — Holbahs (95)
 Гордость — lepnums (138)
 Грек — grēks (88)
 Гроций — Grocijs (88)
 Грубость — rupjība (218)
 Гуманизм — humānisms (95)
 «Гуманистическая» этика — «humānistiskā» ētika (97)
 Действие — darbība (46)
 Демагогия — demagoģija (47)
 Демокрит — Dēmokrits (48)
 Деонтологический интуитивизм — deontoloģiskais intuitīvisms — sk. Intuitīvisms (105)
 Деонтология — deontoloģija (48)
 Deskриптивная этика — deskriptīvā ētika (50)
 Детерминизм — determinisms — sk. Cēlonība (39)
 Деяние — izdarījums (108)
 Деятельность — darbība (46)
 Дзен — dzenbudisms (56)
 Дисциплина — disciplina (51)
 Дисциплина трудовая — disciplina, darba (51)
 Добро — labais (131)
 Добродетель — tikums (247)
 Добродейние — labdarība — sk. Labumdariība (132)
 Добролюбов — Dobroļubovs (53)
 Доверие — uzticēšanās (250)
 Догматизм — dogmatisms (53)
 Долг — pienākums (201)
 Достоевский — Dostojevskis (54)
 Достоинство — cienā (41)
 Дружба — draudzība (55)
 Дьюи — Džuijs (52)
 Единство слова и дела — vārdu un darbu saskaņa (255)

Жизненная позиция — dzīves pozīcija (58)

Зависть — skaudība (228)

Зазнайство — iedomība (100)

Заповедь — bauslis (31)

Зенон — Zēnons (264)

Зло — ļaunais (143)

Злодеяние — ļaundarība (142)

Золотое правило — zelta likums (263)

Идеал — ideāls (97)

Идейность — idejiskums (99)

Иезуитизм — jezuitisms (112)

Измена — neuzticība (178)

Императивная этика — imperatīvā ētika — sk. Neopozitīvisms (175)

Индивидуализм — individuālisms (102)

Инициатива — iniciatīva (103)

Интерес — intereses (103)

Интереса теория — interešu teorija (104)

Интернационализм — internacionālisms (104)

Интуитивизм — intuitīvisms (105)

Иррационализм — iracionālisms (107)

искания нравственные — meklējumi, tikumiskie (152)

Искренность — neviltotība (178)

Искушение — izpirkšana (108)

Ислам — islams (108)

Истина и нравственность — patiesība un morāle (195)

Йога — joga (113)

Калинин — Kaļiņins (116)

Кальвин — Kalvins (115)

Камю — Kami (116)

Кант — Kants (117)

Карьеризм — karjerisms (118)

Категории этики — ētikas kategorijas (73)

Категорический императив — kategoriskais imperatīvs (118)

Каутский — Kautskis (120)

Качества моральные — īpašības, morālās (106)

Квиетизм — kvietisms (130)

Клевета — armelošana (11)

Кодекс моральный — morāles kodekss (168)

Коллективизм — kolektīvisms (121)

Коммунистическая нравственность — komunistiskā morāle (123)

Коммунистическое воспитание — komunistiskā audzināšana (122)

Комплексный подход к воспитанию — kompleksā pieeja audzināšanai (122)

Консеквенциальная этика — konsekvenciālā ētika (127)

Конт — Konts (128)

Контекстуальная этика — kontekstuālā ētika (128)

Конфликт моральный — konflikts, tikumiskais (126)

Конформизм — konformisms (126)

Конфудий — Konfūcijs (127)

Корыстолюбие — mantkārība (148)

Космической телеологии этика — kosmiskās teleoloģijas ētika (128)

Косность — iesīkstētība (101)

Критерий нравственности — kritērijs, morāles (129)

Критика и самокритика — kritika un paškritika (129)

Кропоткин — Kropotkins (130)

Крупская — Krupskaja (130)

Культура поведения — uzvedības kultūra (252)

Культура чувств — jūtu kultūra (114)

Кьеркегор — Kirkegors (120)

Лабрюйер — Labrijērs (132)

Лаоцзы — Laodzi (134)

Ларошфуко — Larošfuko (135)

Лафарг — Lafargs (134)

Легализм — legalisms (137)

Лейбниц — Leibnics (137)

Ленин — Lenins (143)

Либеральное христианство — liberālā kristietība (138)

Лингвистический анализ — lingvistiskā analīze — sk. Neopozitīvisms (175)

Лицемерие — liekulība (140)

Личность — personība (198)

Личность и коллектив — personība un kolektīvs (198)

Личный пример — personiskais paraugs — sk. Paraugš (186)

Логика морального языка — morāles valodas loģika (169)

Локк — Loks (140)

Луначарский — Lunačarskis (141)

Любовь — mīlestība (155)

Лютер — Lutērs (142)

Макаренко — Makarenko (145)

Макиавелли — Makiavelli (146)

Макиавеллизм — makiavellisms (147)

Малодушие — mazdūšība (152)

Мандевиль — Mandevils (147)

Манеры — manieres (148)

Маритен — Maritēns (148)

Марк Аврелий — Marks Aurēlijs

Маркс — Markss (149)

Марсель — Marsels (151)

Мелиоризм — meliorisms (152)

Месть — atbēdība (18)

Метаэтика — metaētika (154)

Мещанство — mietpilsonība (154)

Милль — Mills (156)

Мода — mode (157)

Монтень — Montēns (158)

Монтегские — Monteskjē (158)

Морализование — moralizēšana (170)

Мораль — morāle (160)

Мораль и искусство — morāle un māksla (162)

Мораль и наука — morāle un zinātne (167)

Мораль и политика — morāle un politika (163)

Мораль и право — morāle un tiesības (166)

Мораль и социальное управление — morāle un sociālā vadīšana (165)

Мораль и религия — morāle un reliģija (164)

Моральная надежность — morālā noturība — sk. Personības tikumiskā kultūra (200)

Моральной доброты теория — morālās labestības teorija (159)

Мотив — motīvs (170)

Мужество — viriškība (258)

Мусульманство — musulmanisms — sk. Islams (108)

Мур — Mūrs (171)

Навыки — iemaņas (101)
 Намерение — nodoms (181)
 Намерения и дела — nodomi un darbi (180)
 Натурализм — naturalisms (172)
 Ненависть — naids (171)
 Неогегельянство — neohēgelisms — sk. Pašrealizācijas ētika (193)
 Неопозитивизм — neopozitivisms (175)
 Неопротестантизм — neoprotetantisms (176)
 Неотомизм — neotomisms (177)
 Неофрейдизм — neofreidisms (174)
 Нигилизм — nihilisms (179)
 Ницше — Niče (178)
 Норма моральная — norma, morālā (181)
 Нормативная этика — normatīvā ētika (181)
 Нравственная культура личности — personības tikumiskā kultūra (200)
 Нравственного чувства теории — tikumisko jūtu teorijas (246)
 Нравственное богословие — tikumiskā teoloģija (246)
 Нравственное и прекрасное — tikumiskais un skaistais — sk. Ētikais un estētiskais (76)
 Нравственность — tikumība (245)
 Нравы — tikumi (245)
 Образ жизни — dzīvesveids (59)
 Общение — saskarsme (224)
 Общественное мнение — sabiedriskā doma (219)
 Общественный договор — sabiedriskais līgums (220)
 Общечеловеческое и классовое в нравственности — vispār cilvēciskais un šķiriskais morālē (258)
 Обычай — paraža (187)
 Обычное право — paražu tiesības (187)
 Обязанность — jādarība (110)
 Обязательство — saistība (222)
 Одобрение — atzinība — sk. Sankcija (222)
 Оптимизм — optimisms (183)
 Осуждение — nosodījums — sk. Sankcija (222)
 Ответственность — atbildība (16)
 Отклоняющееся поведение — deviātīva uzvedība (50)
 Отношение к женщине — attieksme pret sievieti (23)
 Отношение к природе — attieksme pret dabu (20)
 Отношение к собственности — attieksme pret īpašumi (22)
 Отношение к труду — attieksme pret darbu (21)
 Отношения моральные — attiecības, tikumiskās (19)
 Отчуждение — atsvešināšanās (18)
 Оуэн — Ovens (184)
 Оценка — vērtējums (259)
 Оценочное суждение — vērtējumsprindums — sk. Valoda, morāles (254)
 Паскаль — Paskāls (190)
 Патриотизм — patriotisms (197)
 Пережитки — paliekas (185)
 Персонализм — personālisms — sk. Pašrealizācijas ētika (193)
 Пессимизм — pesimisms (200)
 Писарев — Pisarevs (202)

Платон — Platons (203)
 Плеханов — Plehanovs (204)
 Плотин — Plotins (205)
 Побуждение — dzenulis (56)
 Поведение — uzvedība (251)
 Подвиг — varoņdarbs (257)
 Подвижничество — ziedošanās (264)
 Полезность — derīgums (49)
 Поощрение и наказание — stimulējums un sods (235)
 Поращение — nopēlums — sk. Sankcija (222)
 Порок — netikums — sk. Tikums (247)
 Последствия — sekas (225)
 Поступок — rīcība (216)
 Потребительство — patēriņciskums (194)
 Потребности разумные — vajadzības, saprātīgas (253)
 Почин — ierosme (101)
 Пошлость — banalitāte (30)
 Правдивость — patiesīgums (196)
 Правила социалистического общежития — sociālistiskās kopdzīves noteikumi (231)
 Правота — taisnība (241)
 Прагматизм — pragmatisms (206)
 Прайс — Praiss (207)
 Предательство — nodevība (179)
 Предписательное суждение — priekšrakstspriedums — sk. Valoda, morāles (254)
 Преступление — noziegums (182)
 Привычки — paradumi (186)
 Пример — paraugs (186)
 Принципиальность — principialitāte (209)
 Принципы — principi (208)
 Причинность — cēlonība (39)
 Пробабилizm — probabilmisms (209)
 Прогресс нравственный — progress, tikumiskais (211)
 Проступок — pārkāpums (188)
 Профессиональная этика — profesionālā ētika (210)
 Прудон — Prudons (212)
 Пуританство — puritānisms (212)
 Равенство — vienlīdzība (261)
 Разум нравственный — prāts, tikumiskais (208)
 Раскаяние — nožēlošana (182)
 Рационализм — racionālisms (213)
 Ревность — nenovādība (174)
 Религиозная мораль — reliģiskā morālē (215)
 Релятивизм — relativisms (214)
 Репутация — reputācija (216)
 Решение моральное — lēmums, morālais (137)
 Ригоризм — rīgorisms (217)
 Ритуал — rituāls (217)
 Руссо — Ruso (218)
 Самовоспитание — pašaudzināšana (192)
 Самодетельность и творчество — pašdarbība un jaunrade (192)
 Самоконтроль — paškontrolē (193)
 Самолюбие — patmīlība (197)
 Самообладание — savaldība (224)
 Самоотверженность — pašaižiedzība (191)
 Самооценка — pašvērtējums (194)
 Самопожертвование — uzpurēšanās — sk. Pašaižiedzība (191)
 Самосовершенствование — pilnveidošanās — sk. Pašaudzināšana (192)

- Самореализация этика — pašrealizācijas ētika (193)
 Самопознание — pašarpziņa (191)
 Сankция — sankcija (222)
 Сартр — Sartrs (223)
 Свобода воли — brīvība, gribas (34)
 Свобода нравственная — brīvība, tikumiskā (35)
 Сенека — Seneka (225)
 Сен-Симон — Sensimons (226)
 Символическая теория ценностей — simboliskā vērtēšanas teorija (226)
 Ситуационная этика — situatīvā ētika (228)
 Скептицизм — skepticisms (229)
 Склонности — tieksmes (245)
 Скромность — kautrība (119)
 Скупость — skopums (230)
 Смелость — drosmē (56)
 Смерть — nāve (173)
 Смирение — pazemība (198)
 Смысл жизни — dzīves jēga (57)
 Совесть — sirdsapziņa (227)
 Сознание моральное — apziņa, morālā (13)
 Сознание этическое — apziņa, ētiskā (12)
 Сознательность — apzinīgums (12)
 Сократ — Sokrats (231)
 Солидарность — solidaritāte (232)
 Соловьев — Solovjovs (233)
 Соревнование — sacensība (220)
 Сострадание — līdzcietība — sk. Līdzjūtība (139)
 «Социальная этика» — «sociālā ētika» (231)
 Сочувствие — līdzjūtība (139)
 Спенсер — Spensers (234)
 Спиноза — Spinoza (234)
 Справедливость — taisnīgums (241)
 Стиль жизни — dzīves stils (59)
 Стоицизм — stoicisms (235)
 Стойкость — nelokāmība — sk. Izturētība (109)
 Страх — bailes (29)
 Стыд — kauns (119)
 Суждение моральное — spriedums, morālais (235)
 Суфизм — sūfisms (236)
 Счастье — laime (133)
 Табу — tabu (240)
 Тагор — Tagore (241)
 Тейяр де Шарден — Teijārs de Šardēns (243)
 «Телеологическая этика» — «teleoloģiskā ētika» (244)
 Теодицея — teodiceja (244)
 Теонормативная этика — teonomiskā ētika (244)
 Термины моральные — morāles termini — sk. Valoda, morāles (254)
 Терпимость — iecietība (100)
 Товарищество — biedriskums (34)
 Толстой — Tolstojs (247)
 Традиция — tradīcija (248)
 Требование — prasība (207)
 Требовательность — prasīgums (208)
 Труд нравственный — darba tikumība (45)
 Трудовое воспитание — audzināšana, darba (23)
 Трудолюбие — čaklums (44)
 Трусость — gļēvulība (86)
 Туеядство — liekēdība (139)
 Тщеславие — godkāre (87)
- Убеждение — pārliecība (188)
 Убеждение и принуждение — pārliecināšana un piespēšana (189)
 Убежденность — pārliecinātība (189)
 Уважение — cienīšana (41)
 Универсальная этика — universālā ētika — sk. Etika un ekoloģija (70)
 Утилитаризм — utilitārisms (249)
 Фанатизм — fanātisms (77)
 Фарисейство — farizejiskums (78)
 Фатализм — fatālisms (78)
 Фейербах — Fejerbahs (78)
 «Фелицитология» — «felicītoloģija» (79)
 Фетишизм — fetišisms (80)
 Филантропия — filantropija (81)
 Фихте — Fichte (80)
 Фома Аквинский — Akvīnas Toms (9)
 Формализм — formālisms (82)
 Формирование нового человека — jaunā cilvēka veidošana (111)
 Фрейдизм — freidisms (83)
 Фромм — Fromms (83)
 Фурье — Fūrjē (84)
 Хайдеггер — Heidegers (92)
 Ханжество — svētulība (237)
 Характер моральный — raksturs, morālais (214)
 Хатчесон — Hačesons (89)
 Цели и средства — mērķi un līdzekļi (153)
 Цель — mērķis (154)
 Ценности — vērtības (260)
 Цинизм — cinisms (43)
 Цицерон — Cicerons (41)
 Частноблагочестивые интересы — privātpriekšnieciskās intereses — sk. Attieksme pret īpašumu (22)
 Чванство — uzpūtība (250)
 Человек и общество — cilvēks un sabiedrība (42)
 Человеколюбие — cilvēkmīlestība — sk. Humānisms (95)
 Человеконенавистничество — mizantropija (156)
 Человечность — cilvēcība (42)
 Черты характера — rakstura iezīmes — sk. Raksturs, morālais (214)
 Чернышевский — Černiševskis (44)
 Честность — godīgums (86)
 Честолюбие — slavaskāre (230)
 Честь — gods (87)
 Чувства — jūtas (113)
 Чувство нового — jaunā izjūta (112)
 Чуткость — smalkjūtība (230)
 Швейцер — Šveicērs (239)
 Шефтсбери — Šeftsberijs (237)
 Шиллер — Šillers (238)
 Шопенгауэр — Šopenhauērs (238)
 Штирнер — Štirners (239)
 Эвдемонизм — eidemonisms (62)
 Эволюционная этика — evolucionārā ētika (77)
 Эгоизм — egoisms (62)
 Эгоизма теории — egoisma teorijas (61)
 Экзистенциализм — eksistenciālisms (64)

- Экологическая этика — ekologiskā ētika (63)
 Эмотивизм — emotivisms — sk. Neopozitivisms (175)
 Эмоции — emocijas (65)
 Энгельс — Engels (65)
 Эпиктет — Epiktēts (67)
 Эпикур — Epikūrs (68)
 Эпикуреизм — epikūrisms (67)
 Эсхатология — eshatoloģija (68)
 Этика — ētika (69)
 Этика и педагогика — ētika un pedagogija (71)
 Этика и психология — ētika un psiholoģija (72)
- Этика и социология — ētika un socioloģija (73)
 Этика и экология — ētika un ekoloģija (70)
 Этикет — etiķete (74)
 Этический социализм — ētiskais sociālisms (75)
 Этическое и эстетическое — ētiskais un estētiskais (76)
- Юм — Hjūms (94)
- Язык моральный — valoda, morāles (254)
 Ярославский — Jaroslavskis (110)
 Ясперс — Jaspers (111)

AUTORU SARAKSTS

Ado A., Afasiževs M., Andrijevska M., Arhangeļskis L.,
Asmuss V., Bakštanovskis V., Balakina I., Baranovs A., Batiš-
čevs G., Belovs A., Beļakova G., Berbeškina Z., Bezčerevnihs E.,
Bļiņņikovs L., Bogoļubova A., Boldireva K., Boldirevs N.,
Borodajs J., Demidova A., Dolgovs K., Drobņickis O., Fedo-
rina D., Ganžins V., Golodko A., Grīnbergs L., Gumnickis G.,
Huseinovs A., Harčevs A., Holostova T., Ikonņikova S., Iva-
novs V., Jablokovs I., Jakobsons P., Jakovļevs B., Jakubsons J.,
Karpušins V., Kiseļovs V., Kiseļs M., Kobļakovs V., Kočetovs A.,
Kondakovs S., Kons I., Krasuļina O., Kuzmina T., Leibins V.,
Leimans I., Litmans A., Loškarevs J., Makarovskis A., Mar-
kovs V., Medvedeva R., Melvils J., Metreveli S., Mihailova L.,
Mihailovs N., Morozova I., Novikovs A., Ņikonenko S., Ovčīn-
ņikovs V., Pantins I., Pasika V., Platonovs K., Poļakovs A.,
Raškovskis J., Rogovins V., Sidorovs M., Siņutins V., Sogomo-
novs J., Sokolovs E., Stepanjans N., Sudarikovs A., Sahnaza-
rov G., Sarovs A., Svarcmane K., Tavrizjans G., Titarenko A.,
Tolstihs V., Trubņikovs N., Volodins A., Zastenkers N.

СЛОВАРЬ ПО ЭТИКЕ

Рига «Авотс» 1987

На латышском языке

С русского перевели Д. Гулевска,
А. Рубенис, Р. Вилипа
Художник А. Гринбергс

ИБ № 1554

ETIKAS VĀRDNICA

Igora Kona redakcija

Redaktori A. Bārda, U. Krastiņš
Mākslinieciskais redaktors V. Kovalovs
Tehniskā redaktore D. Bērziņa
Korektors I. Tirans

Nodota salikšanai 7.04.86. Parakstīta iespī-
šanai 17.12.86. Formāts 60×84/16. Tipo-
grāfijas papīrs № 1. Literatūras garnitūra.
Augstspiedums. 16,27 uzsk. iespiedl. 16,27
uzsk. kr. nov.; 27,68 izdevn. l. Metiens
15 000 eks. Pasūt. № 102852. Cena 1.90 kap.
Izdevniecība «Avots», 226047 Rīgā, Pa-
domju bulv. 24. Izdevn. № 37/Ft/26.
Iespīsta Latvijas PSR Valsts izdevniecību,
poligrāfijas un grāmatu tirdzniecības
lietu komitejas Rīgas Paraugtipogrāfijā,
226004 Rīgā, Vienības gatvē 11.

Et 510 **Ētikas vārdnīca.** — R.: Avots, 1987. — 276 lpp.

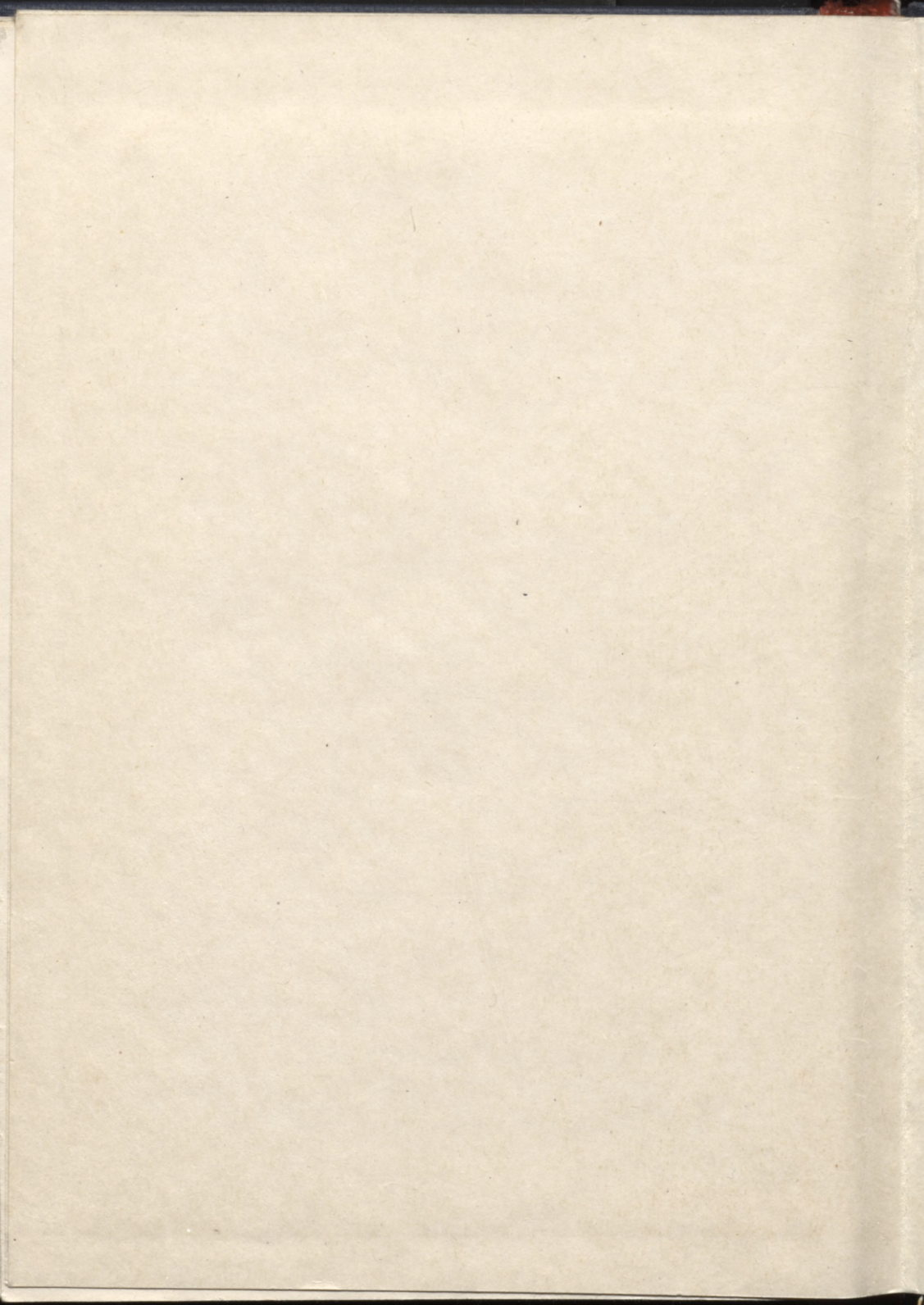
Vārdnīcā skaidroti marksistiski leņiniskās ētikas pamatjēdzieni un galvenās nostādnes, atklāti komunistiskās morāles un komunistiskās audzināšanas principi un būtība, raksturotas svarīgākās idejas ētiskās domas vēsturē, analizēti pagātnes un mūsdienu domātāju uzskati.

0302050000—37
E M803(11)—87 8.87

87.7

510 510
Eurasia - R. A. 1987 - 376 pp.
This book contains the results of a study of the
Eurasian region, which is one of the most important
regions in the world. It covers the area from the
Mediterranean to the North Pole, and from the
Atlantic to the Pacific. The book is written in
English and is suitable for students of
geography and history. It is a valuable
reference work for anyone interested in
the region. The book is published by
Oxford University Press. The price is
\$12.95. The ISBN is 0-19-511111-1.

LATVIJAS NACIONĀLA BIBLIOTEKA

0304062033

190